

ІНСТИТУТ
ЖУРНАЛІСТИКИ
КНУ ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

ZMІNA

ЦЕНТР ПРАВ ЛЮДИНИ

**MINISTRY OF
FOREIGN AFFAIRS
OF DENMARK**
Danida

АКАДЕМІЯ З ПРАВ ЛЮДИНИ ДЛЯ ВИКЛАДАЧІВ ТА ВИКЛАДАЧОК ЖУРНАЛІСТИКИ

ПРАВА ЛЮДИНИ ТА МАСМЕДІА В УКРАЇНІ

Збірник конспектів лекцій
Частина 3

Київ 2021

Авторський колектив: Баранецька Анна, Бондаренко Олена, Виртосу Ірина, Волинець Галина, Вялкова Ірина, Галаджун Зоряна, Гаркавенко Юлія, Горбенко Інна, Грабовець Ірина, Гуманенко Олександра, Доценко Катерина, Зима Ольга, Іванець Тетяна, Йордан Ганна, Ковпак Вікторія, Комарова Олена, Лакомська Інна, Лашкіна Марина, Макарчук Олена, Маркова Вікторія, Марченко Ірина, Мединська Олеся, Мельничук Юлія, Островська Наталія, Плеханова Тетяна, Почапська Оксана, Просяник Оксана, Решетука Тетяна, Русинко-Бомбик Любов, Савчук Оксана, Сашук Тетяна, Семенко Світлана, Сидоренко Ольга, Синоруб Галина, Солодка Людмила, Соломахін Андрій, Тарасюк Володимир, Тяпкіна Наталія, Чернявська Людмила, Чишевич Олексій, Чулкова Анна, Шендеровський Костянтин, Шутяк Лілія, Юріна Юлія.

За загальною редакцією: Виртосу І., Шендеровський К.

Рекомендовано до друку вченою радою Інституту журналістики Київського національного університету імені Тараса Шевченка (протокол № 2 від 8 вересня 2021 р.).

Видання здійснено в межах спеціальної програми стажування та підвищення кваліфікації «Академія з прав людини для викладачів та викладачок журналістики», яку реалізовував Інститут журналістики КНУ імені Тараса Шевченка та Центр прав людини ZMINA за фінансової підтримки Програми Розвитку ООН в Україні та Міністерства закордонних справ Данії.

П68 **Права людини та масмедіа в Україні.** Частина 3: Збірник конспектів лекцій / за ред. Виртосу І., Шендеровського К. Київ : Інститут журналістики, 2021. – 354 с.

Третя частина збірника лекцій «Права людини та масмедіа в Україні», як і перша (2018) та друга (2020), стане в нагоді викладацькій спільноті та студентству факультетів та кафедр журналістики. Нові лекційні теми – це нові можливості для вдосконалення журналістської освіти та саморегулювання медіапрацівників на цінностях прав людини.

Це спеціальне видання підготовлено в межах реалізації спеціальної програми стажування та підвищення кваліфікації «Академія з прав людини для викладачів та викладачок журналістики».

Погляди, висловлені в публікаціях, належать авторам і не обов'язково відображають позицію ініціаторів програми. Збірник загалом або окрему його частину (конспект лекції) може використати будь-який вищий навчальний заклад підготовки за журналістським фахом або будь-яка медіаорганізація для підвищення кваліфікації журналістів та журналісток, які в своїй роботі спираються на цінності прав людини.

В електронному форматі тексти доступні на сторінці Ресурсного хабу Інституту журналістики «Права людини та медіадіяльність» за посиланням <http://labs.journ.univ.kiev.ua/hrj/>

Зміст

Розділ 1. Історія та сучасні практики медіаадвокації

<i>Виртосу Ірина, Марченко Ірина.</i> Правозахисна журналістика: осмислення шляхів розвитку.	7
<i>Волинець Галина.</i> Пресфотографія як свідчення порушень прав людини: еволюція праволюдності	14
<i>Бондаренко Олена.</i> Мова ворожнечі у фотоконтенті сучасних ЗМІ	30
<i>Маркова Вікторія.</i> Сторітелінг як ефективний засіб висвітлення боротьби за права людини в медіа	37
<i>Іванець Тетяна, Доценко Катерина.</i> Соціальна реклама як ефективний інструмент інформаційної діяльності в аспекті висвітлення прав людини на державному рівні: український досвід.	44
<i>Ковпак Вікторія.</i> Комунікативні інструменти Amnesty International для просування правозахисного руху	56
<i>Чулкова Анна.</i> Висвітлення в медіа правозахисного руху в Україні як інтелектуального та впливового	72
<i>Просяник Оксана.</i> Медійний дискурс про права людини: культурно-цивілізаційний аналіз і аксіологічна (ціннісна) експертиза	87

Розділ 2. Повага до різноманіття

<i>Чишевич Олексій, Вялкова Ірина, Виртосу Ірина.</i> Повага до людського різноманіття: вступ до теми.	99
<i>Островська Наталія, Шендеровський Костянтин.</i> Інклюзивний підхід у професійній підготовці журналістів	105
<i>Чернявська Людмила, Тяпкіна Наталія.</i> Роль журналістики в поширенні недискримінаційного ставлення до так званих вразливих груп: обумовленість контенту та продуктів	121
<i>Мельничук Юлія, Соломахін Андрій.</i> Обумовленість сучасного висвітлення боротьби за права людини — осіб з інвалідністю (регіональний аспект на прикладі Чернівців та Херсона)	129
<i>Савчук Оксана, Шендеровський Костянтин.</i> Осмислення конфлікту концептуальних (та нормативних) підходів «дитиноцентризму» та «охорони дитинства» в медіа	139
<i>Решетука Тетяна, Йордан Ганна.</i> Право дитини на освіту: багатовекторність поняття та рекомендації щодо висвітлення у медіа	150
<i>Лакомська Інна.</i> Підлітки: подолання невидимості людини в медіа на підставі підходу, що заснований на правах людини (human rights based approach)	162
<i>Солодка Людмила.</i> Порушення прав дітей у сучасних медіаматеріалах: регіональний аспект.	170
<i>Сидоренко Ольга.</i> Внутрішньо переміщені особи: етичні та правозахисні аспекти висвітлення проблематики в регіональних ЗМІ	179
<i>Почапська Оксана.</i> ЛГБТКІ+ люди та спільноти в регіональних медіа: системні порушення та захист прав людини	193

<i>Тарасюк Володимир, Русинко-Бомбик Любов, Брайлян Ольга. Мова ворожнечі як проблема розвитку регіональних ЗМІ</i>	198
<i>Гаркавенко Юлія. Медіарецепція прав людини в Україні: дискурс європейських ЗМІ</i>	203

Розділ 3. Гендерна рівність та медіа

<i>Сащук Тетяна. Гендерна рівність та гендерна нечутливість українських медіа</i>	215
<i>Шутяк Лілія. Гендерна рівність у політиці: висвітлення реалізації прав українських жінок на публічну участь та владу</i>	220
<i>Макарчук Олена. Гендерний дискурс у нових ЗМІ: медіаобраз політикині</i>	226
<i>Баранецька Анна. Гендерована реклама в Україні: трансформація комунікацій</i>	233
<i>Грабовець Ірина, Комарова Олена. Соціальні комунікації попередження та боротьби із сексуальними домаганнями та дискримінацією за ознакою статі в інституціях різних форм власності</i>	243
<i>Плеханова Тетяна. Висвітлення теми домашнього насильства в регіональних інтернет-виданнях</i>	255
<i>Семенко Світлана. Застосування гендерного підходу в регіональних медіа: ключові стратегії у висвітленні проблематики та руйнування стереотипів</i>	269

Розділ 4. Виклики для ЗМІ у сфері прав людини

<i>Лашкіна Марія. Діяльність галузевих уповноважених з прав людини та Інституту уповноваженого Верховної Ради України з прав людини: спільне та відмінне у висвітленні</i>	279
<i>Зима Ольга. Права людини на свободу мирних зібрань: принципи, завдання та особливості журналістської діяльності</i>	290
<i>Галаджун Зоряна. Дифамація: покарання чи звільнення від відповідальності журналіста</i>	301
<i>Горбенко Інна, Шендеровський Костянтин. Захист прав людини як основа діяльності волонтерів. Обумовленість сучасної медіапрактики в Україні</i>	314
<i>Юріна Юлія, Шендеровський Костянтин. Медіатема мобінгу в системі координат суспільного інтересу</i>	329
<i>Мединська Олеся, Синоруб Галина. Права людини та цифрова безпека</i>	340
<i>Гуманенко Олександра. Інформаційна безпека в сучасному комунікативному просторі та права людини</i>	346

Розділ 1

Історія та сучасні практики медіаадвокації

ПРАВОЗАХИСНА ЖУРНАЛІСТИКА: ОСМИСЛЕННЯ ШЛЯХІВ РОЗВИТКУ

Ірина Виртосу, журналістка, координаторка Академії з прав людини для викладачів та викладачок журналістики

Ірина Марченко, студентка спеціальності «Журналістика» Навчально-наукового інституту соціально-гуманітарного менеджменту Національного університету «Острозька академія» (наукова керівниця – Зоряна Годунок, доцентка, кандидатка філологічних наук)

Журналістика — одна з галузей людської праці, що висвітлює життя. А воно часто змінюється. Щоб тримати руку на пульсі, журналісти також повинні розвиватися та вдосконалюватися. Перед сучасною журналістикою стоїть питання ефективності та професійності. Якими мають бути журналісти, аби встигати за прогресом та виконувати свою роботу якнайкраще? Якою є правозахисна журналістика та чому вона важлива? У цій лекції — спроба осмислити ці питання й надано кілька порад журналістам-початківцям, які тільки починають працювати в темі прав людини.

ПЛАН ЛЕКЦІЇ:

1. Передумови формування правозахисної журналістики в Україні: кілька фрагментів з історії.
2. У чому особливість правозахисної журналістики?
3. Які журналісти потрібні сучасним українським ЗМІ?
4. Поради молодим журналістам/кам, які прагнуть писати на правозахисні теми.

1. ПЕРЕДУМОВИ ФОРМУВАННЯ ПРАВОЗАХИСНОЇ ЖУРНАЛІСТИКИ В УКРАЇНІ: КІЛЬКА ФРАГМЕНТІВ З ІСТОРІЇ

До 2013 року, до Революції Гідності, тема «прав людини» більше була схожою на маргінальну. Журналістам доводилося шукати неабиякі зачіпки, щоб переконати редактора якогось ЗМІ публікувати ту чи іншу чутливу тему, що стосується прав людини. І звісно, щоб достукатися до читача.

Так, попри велику кількість людей з інвалідністю в Україні (станом на 2020 рік налічується близько 2,7 млн. осіб з інвалідністю¹), чергова тема про права людей з інвалідністю не була такою затребуваною, аніж, скажімо, бійка у парламенті² чи скандал, пов'язаний з дітьми високопосадовців³.

Утім, як в Україні розгорнулися бойові дії й за кілька місяців кількість людей з інвалідністю зросла — чимало ЗМІ чи не вперше зацікавилися темою прав людей з інвалідністю не так з позиції «соціальних пільг», як з позиції «прав людини».

Тоді ж Центр інформації про права людини (тепер — Центр прав людини ZMINA) згуртував навколо себе медійників, які писали про права людини, в журналістську мережу⁴, й вони спільно готували матеріали для різних ЗМІ про дискримінацію, мову ворожнечі, катування в місцях несвободи, насильство в сім'ях тощо. Для цього налагодили співпрацю з різними громадськими організаціями й експертами, щоб популярно розповідати про складні теми.

Магістрант Інституту журналістики КНУ імені Шевченка Валентин Марчук надіслав в Центр прав людини ZMINA запит на інформацію щодо сучасного стану Журналістської мережі з прав людини. Це у свою чергу змусило переглянути — її актуальність на сьогодні.

¹ За даними Міністерства соціальної політики: <https://www.msp.gov.ua/timeline/invalidnist.html>

² Для порівняння. Відео з *Youtube* від 9 вересня 2021 року «БІЙКА У ВЕРХОВНІЙ РАДІ / ТИЩЕНКО напав на ЛЕРОСА під час виступу» станом на 12 листопада 2021 рік переглянули більше 70 тисяч разів. <https://cutt.ly/aTgbJ70>

³ «Обережно: за кермом — син депутата» // УНІАН. <https://www.unian.ua/politics/274383-oberejno-za-kermom-sin-deputata.html>

⁴ Журналістика як правозахист // MediaSapiens. <https://ms.detector.media/profstandarti/post/5433/2012-12-11-zhurnalistyka-yak-pravozakhyst/>

Отже, Журналістська мережа з прав людини — це неформальна мережа (на відміну, від Журналістської спілки журналістів України), яка почала формуватися в 2011 році. Її створення ініціював Центр інформації про права людини. Потреба у створення такої мережі на той час була задля більш фокусного висвітлення теми прав людини, з одного боку, і задля висвітлення діяльності правозахисних організацій, які почали набирати свою міць. І, звісно, задля згуртування та солідаризації журналістської спільноти, яка цікавилася правами людини.

Станом на 2020 рік відбулися суттєві зміни.

Права людини як «звичайна соціалька» — для багатьох медійників тема прав людини все так само не є визначальною. І це нормально. Не всім бути правозахисним журналістом чи журналісткою.

Справді, писати фахово із дотриманням журналістських стандартів — на сьогодні це вже немало. Але сама тема прав людини після Майдану 2013 року стала по-новому «зчитуватися» в стрічках новин. Тому що в Україні за ці 7 років громадянське суспільство (вужче — правозахисна спільнота) стало сильнішим, пройшовши, через горнило розстрілів на Майдані, окупацію Криму, перших переселенців, потім і бойових дій на Сході України, а нині — вже викликів у зв'язку з пандемією COVID-19. І за ці роки трансформувалася сама Мережа.

Якщо раніше потрібно було вишукувати журналіста/ку, який зацікавився певною темою і потребував підтримки для її розкриття (наприклад, експерти, герої, майданчик для поширення матеріалів або ж і допомога самому журналісту), то сьогодні в Мережі більше запит на освітні програми, можливості персонально розвиватися, дізнаватися про актуальні заходи/події у сфері прав людини. Бо... про права людини стали фахово писати на різних майданчиках, різні журналісти, у різних форматах.

Сюди також можна додати і стрімкий розвиток соціальних мереж — до прикладу, історії про учасників та учасниць Майдану Христини Бердинських «Є люди» у 2013 році. Також є цілі редакції чи рубрики про права людини, як от на Радіо Свобода чи УП.Життя. Потужні правозахисні організації, розуміючи інформаційну потребу, мають у штаті фахових журналістів, як от Українська Гельсінська спілка з прав людини чи Харківська правозахисна група або співпрацюють з редакціями, як от Інститут масової інформації. Про права людини доступно і «клікабельно» розповідають блогери, до прикладу, «Рагулі» з Тетяною Микитенко.

Навіть можна спостерігати певне загравання до прав людини на центральних телеканалах тощо, як от шоу «Топ-модель по українськи» (останні пару сезонів, де тема різноманітності і прийняття різноманітності приємно вражає, там порушуються багато соціальних проблем тощо).

Нині Журналістська мережа з прав людини налічує понад 200 учасників з усієї України. Не можна сказати, що вона є потужним медійним лоббі, оскільки, як вже вище було зазначено, права людини стали по-своєму трендовою темою.

На сьогодні Мережа потребує трансформації. Але як і які ставити перед собою завдання — це вже серйозний виклик, що потребує ресурсів (навіть не стільки фінансових, скільки ідейних, людських).

Найціннішим є те, що як і під час формування Мережі, так і сьогодні — дух журналістської солідарності Мережі міцний: майже кожен журналіст і кожна журналістка, які звертаються по допомогу (від контактів експертів до фізичного порятунку, а є чимало і таких кейсів), отримують цю підтримку.

У 2013 році за підтримки Луганської правозахисної організації «Поступ» чи не вперше в Україні спробували описати сутність правозахисної (ширше — адвокаційної) журналістики в книжці: «Адвокаційна журналістика: світовий та український досвід» (авторства С. Бацюкової та І. Виртосу). Ключовий момент, який був у ній зафіксований, — у правозахисній журналістиці прагнути не тільки розголосу (інформування, просвітництва), а й змін у своїй громаді, державі, ширше — світі.

Після Євромайдану та початку війни в Україні тема прав людини стала номером один для багатьох провідних журналістів та журналісток, ба більше — цілі редакції виступили активними поборниками прав людини: «Радіо Свобода», «Крим.Реаліі», Громадське радіо, Громадське ТБ, «Українська правда», «Остров», «Вгору», пізніше — «The Village Україна», «The Ukrainians», «Накипело», «Заборона», «Грати» та інші.

Із маргінальної тема прав людини почала звучати професійно, різноманітно тематично, чутливо до людини.

Зрештою правозахисна журналістика як спеціалізація зайшла в академічну освіту. Так, в Інституті журналістики КНУ імені Тараса Шевченка започаткували відповідний курс, а згодом і магістратуру за напрямом «Соціально-правозахисна журналістика».

Згодом заснувалася Академія з прав людини для викладачів та викладачок журналістики, яку ініціював Центр прав людини ZMINA, Інститут журналістики КНУ імені Тараса Шевченка та Програма Розвитку ООН за підтримки посольства Данії. За три випуски Академії навчалася понад 70 викладачів з понад 40 кафедр журналістики з різних вищих навчальних закладів України. Ще більше викладачів та викладачок, а також їхні студенти беруть участь у навколоакадемічних заходах — у фестивалі «Праволюдність: Mediafest», конкурсі студентських журналістських робіт, науково-практичних конференціях та вебінарах.

2. У ЧОМУ ОСОБЛИВІСТЬ ПРАВОЗАХИСНОЇ ЖУРНАЛІСТИКИ?⁵

Правозахисна журналістика в Україні проходить непростий шлях, щоби ствердитися як напрям, як фахова тема, як спеціалізація й ширше — як журналістика на цінностях прав людини. Тому що в ній є як сильні сторони, так і слабкі.

До прикладу, такою слабкою стороною може бути «упереджений» підхід до прав людини. Це може зіграти злий жарт, якщо з боку журналіста/ки не проведена «домашня робота»: перевірка даних, пошук відповідей щодо актуальної теми / інформаційного приводу — хто за цим стоїть, скільки це коштує і кому це вигідно, та інші незручні запитання.

Так, у книжці Ніка Дейвіса «Новини пласкої землі» описана малоприємна річ сучасної журналістики. Великі корпорації, політичні партії, країни задля досягнення власних цілей запускають свої адвокаційні кампанії, в яких нерідко беруть участь журналісти, навіть не здогадуючись, що їх використовують. Причому адвокаційні кампанії завуальовують істинну суть благими намірами. Наприклад, в адвокатії за збереження сотні робочих місць на заводі зручно замовчується, що власники заводу нехтують екологією регіону. Тож у медійну картинку потрапляє не проблема вирубування лісів чи, скажімо, хімічне забруднення повітря, а злиденність робітників, які вимушені виживати, і цей завод — їхній шанс не померти з голоду.

Нік Дейвіс згадує про медійників, які беруть участь в адвокаційній кампанії, а по суті захищають чиїсь інтереси, що не має нічого спільного із соціальною значущістю.

Але важливо пам'ятати, правозахисна журналістика — це зміст, це сутність, це віра в те, що конкретна людина може змінити державу. І саме сутність, а не форма (наприклад, використання інструментів адвокації задля захисту бізнес-інтересів) визначає правозахисну журналістику. У першому випадку завжди йдеться про захист суспільних інтересів, тоді як сурогат зацікавлений у збільшенні прибутків корпорацій, наданні або розширенні привілеїв, цькуванні неугоди тощо.

Правозахисна журналістика — це журналістика змін. Журналіст чи журналістка розділяють цінності прав людини, тільки в цьому вони «упереджені». Й обов'язково вся правозахисна журналістика — це насамперед дотримання стандартів та етики. А також це баланс думок і точок зору, оперативність, достовірність, повнота представлення інформації, відокремлення фактів від коментарів, точність подання інформації.

На сьогодні вже недостатньо просто інформувати, цього насправді дуже багато, конкуренція шалена в питанні інформування. Дуже важливо пропонувати якісь конструктивні рішення, дії, щоб відбувалися певні суспільні зміни.

Головна особливість правозахисної журналістики — це вплив на зміну ситуації. Чи на персональному рівні, чи на рівні держави, чи на міжнародному рівні. Це перший момент.

Ми можемо багато писати про «зраду», але якщо ми не встанемо і щось не зробимо для того, щоб цієї «зради» не було, ми так і залишимося знову писати, що все погано десять, двадцять, п'ятдесят років.

Другий момент — правозахисна журналістика завжди людиноцентрична. Майже риторичне запитання: навіщо існує журналістика, якщо в ній немає людини?

Водночас не достатньо, щоб у тексті було кілька разів згадані «права людини», слід відчувати їх ціннісну основу.

⁵ Тут подано лиш кілька ключових моментів. Більше можна дізнатися в лекції «Правозахисна або адвокаційна журналістика: концептуальний підхід становлення та розвитку медіадіяльності» (Шендеровський К., Виртосу І.) у Збірнику лекцій «Права людини та мас-медіа в Україні. Частина 1». Режим доступу: <https://zmina.ua/content/uploads/sites/2/2019/09/Prava-lyudyny-ta-mas-media-v-Ukrayini-Zbirnyk-konspektiv-lekcij.pdf>

Цікавим видається той факт, що навіть у правах людини може бути своя «спеціалізація».

До прикладу. Журналіст досліджує тему недискримінації. Як глибоко він може в неї зануритися? Припустимо, підготувати спочатку матеріал про недискримінацію людей з інвалідністю. А далі? Зануритися глибше — розкрити тему недискримінації жінок з інвалідністю, ще глибше — недискримінацію жінок-ромок, які мають інвалідність, ще глибше — ромських дівчат-підлітків з інвалідністю... За цією деталізацією, за розумінням прав людини відкривається така тематична палітра, про яку часто і не підозрюють українські журналісти. А вітчизняна журналістика потребує таких нерозкритих/замовчуваних/табуєваних тем, персонажів, проблематики.

Теми, які пропонує правозахисна журналістика, часто бувають дуже складними у розкритті. І не в останню чергу потребують більших зусиль, ретельності, навіть певної журналістської сміливості.

Нерідко відбувається плутанина — чи це порушення прав людини, чи соціальний конфлікт?

Якщо, умовно, побилися двоє сусідів за межу ділянки, то це не є темою порушення прав людини. Але, якщо із них хтось викликав поліцію, а поліція ще й всіх заштовхала в «автозак», застосувала силу, тоді можна говорити про порушення прав людини.

Часто про порушення прав людини згадують ближче до певних дат чи інформаційних приводів. Наприклад, у висвітленні подій довкола 8 березня, нібито намагаючись дотримуватися балансу, один з телеканалів на свій ефір⁶ запрошує правозахисницю, яка говорить про фемінізм, про рівні можливості жінок та чоловіків, та представника праворадикальних поглядів. Однак в ефірі не відбулося представлення двох позицій — усе звелось до образ правозахисниці, зокрема, її зовнішнього вигляду. І ведучий ніяк не вплинув на те, щоб зупинити ці образи. Очевидно, тут не було на меті дотримання позірною балансу думок, а радше примітивна мета — зібрати реакцію аудиторії, «хайпанути», а не розібратися в темі захисту прав жінок, і чому жінки та чоловіки виходять на Марш 8 березня.

Нерідко про права людини згадують у ЗМІ в контексті якогось інформаційного приводу, як справа Стерненка⁷, яка містить дуже сильний правозахисний порядок денний. Водночас цю ситуацію можна висвітлювати як конфлікт, а можна — як системні порушення прав людини.

Не менш важливим є аспект — подача матеріалу. До прикладу, більшість провідних медіа уже вивчили термінологічний словничок, приміром, що коректно вживати людина з інвалідністю, роми, ЛГБТІК-люди. Але нерідко, вживаючи коректну термінологію, матеріал все ж є неякісним, бо залишається некоректна подача інформації. А це не менш важливо. Можна багато разів застосувати слово «ром», але сам текст міститиме мову ворожнечі щодо цієї соціальної групи.

Є приклад, як висвітлюючи трагедію в Лоцинівці на Одещині, де сталося вбивство маленької дівчинки і в цьому звинуватили представника місцевої ромської громади, практично всі медіа вжили слово «ром», але водночас подача матеріалу була не завжди коректною⁸. Так, використання мілітаристської лексики, висвітлення однієї позиції в цьому конфлікті, а в самих ромів «забули» спитати, посилення рівня агресії, коли не модерували коментарі під матеріалами тощо. Тож використання коректної термінології ще не означає коректну подачу матеріалу.

У гарному намірі писати про права людини журналіст інколи може не впоратися сам. І тоді на поміч можуть прийти фахівці з прав людини, правозахисна спільнота, активісти й активістки.

3. ЯКІ ЖУРНАЛІСТИ ПОТРІБНІ СУЧАСНИМ УКРАЇНСЬКИМ ЗМІ?

На це важливе питання, які журналісти потрібні сучасним українським медіа в Україні, є проста відповідь — фахові. Адже по суті нічого не змінилося — ні з розвитком технологій, ні з умовами COVID-19, ні з комерці-

⁶ Баланс думок чи зустріч потерпілої з аб'юзером: Янкінку цькують після ефіру // Повага. Режим доступу: <https://povaha.org.ua/balans-dumok-chy-zustrich-poterpihoi-z-ab-yuzerom-yankinu-tskuyut-pislya-efiru/>

⁷ Лариса Денисенко. Імовірна революція справедливості, або Ще раз про безкарність // ZMINA.info. Режим доступу: <https://zmina.info/columns/imovirna-revoluciya-spravedlyvosti-abo-shhe-raz-pro-bezkarnist/>

⁸ Не слід протиставляти одну національну громаду іншій — експертка про висвітлення подій у Лоцинівці // Medi-aSapiens. Режим доступу: <https://ms.detector.media/profstandarti/post/17338/2016-08-31-ne-slid-protystavlyaty-odnu-natsionalnu-gromadu-inshiy-ekspertka-pro-vysvitlennya-podiy-u-loshchynivtsi/>

алізацією, або навпаки — збільшенням громадянської / конструктивної / толерантної / правозахисної журналістики. Ми зумисно подаємо це через перелік, адже на сьогодні справді розвивається чимало «видів» журналістики із «привабливими» назвами. Однак, як би ми не називали журналістику, дотримуючись, можливо, певних трендів, — найперше, вона має бути якісною: а це значить — із дотриманням журналістських стандартів та журналістської етики. А журналісти та журналістки — фаховими в пошуку інформації, розробці текстів чи сюжетів, навіть опісля оприлюднення цих текстів (реагувати, до прикладу, на коментарі, тримати зв'язок зі своїм героєм / героїнею, продовжувати цю тему далі тощо).

Тільки з дотриманням журналістських стандартів може бути розвиток журналістики за будь-яких умов, може бути виконання її соціально-відповідальної функції, функції інформування та захисту прав людини. І все це — про якісну журналістику.

Про це йдеться і в «Кодексі етики українського журналіста». У статті 15, зокрема, зазначений компонент про дотримання прав людини: «Ніхто не може бути дискримінований через свою стать, мову, расу, релігію, національне, регіональне чи соціальне походження або політичні уподобання».

Тож у розвитку правозахисної журналістики дуже важливо розуміти саме ціннісну її основу.

Певною мірою гарний журналіст — це журналіст-егоїст, який передусім дбає про себе. Коли пишемо про утвердження прав людини, ми утверджуємо поле прав людини для себе, своїх близьких, про яких ми турбуємося, і для громади та України загалом.

Приклад для роздумів:

Новачка-журналіста, який відчуває цінності прав людини, відправляють на стадіон, де відбувається футбольний матч. Новина в тому, що перебіг гри спеціально коментують для глядачів, які мають порушення зору або незрячі (аудіо-описовий коментар). Особливість аудіо-описового коментаря — коментування самого процесу гри відбувається з додатковими деталями, що важливо для людей із порушенням зору: до прикладу, розповідають про положення м'яча на полі, дають опис кольорів, емоцій гравців та глядачів тощо. Тобто всі деталі, яких люди, які дивляться футбол, начебто і не потребують, тому що все це бачать. Незряча людина або не може цього бачити, або в неї є ускладнення у сприйнятті цієї інформації. Аудіо-описовий коментар дає змогу набагато краще «відчути» гру.

Як спортивний журналіст — кореспондент зовсім не підготовлений. Але його завдання не розповісти про перебіг гри, а висвітлити, як аудіо-описовий коментар допомагає незрячим глядачам бути в процесі, у цій грі, в цих емоціях.

Питання: як на вашу думку, як тут «спрацювали» цінності прав людини⁹?

Опираючись на цінності прав людини — це не боятися виходити із зони комфорту, що значить також бути відкритим до різної інформації.

Розглянемо інший приклад. Існує стереотип, що жінкам не місце в політиці. Сповідуючи цей стереотип, украї складно (а ми переконані, що загалом неможливо) неупереджено працювати в політичній журналістиці, де нерідко транслюють дискримінаційні меседжі з боку деяких депутатів щодо колег-жінок¹⁰. І якщо журналіст не розуміє, що рівноцінна участь і жінок, і чоловіків у політиці — це нормально, тоді годі сподіватися на якісну інформацію про участь в ухваленні політичних рішень жінками-політиками (відтак і жінками у бізнесі, військовій сфері, сфері енергетики та інших «традиційно» чоловічих сферах).

Інший приклад показує, як відкритість до тематики прав людини може безкінечно розширювати журналістські пошуки. Тема — материнство. Попри те, що ця тема зачіпає в тій чи іншій мірі кожную людину в Україні, вона є малодослідженою в ЗМІ¹¹.

⁹ Деякі відповіді можна отримати ось у цьому матеріалі. «Побачити» футбол і перестати почуватись інвалідом // Українська правда.Життя. Режим доступу: <https://life.pravda.com.ua/society/2014/07/2/173844/>

¹⁰ Арахамія, Верещук, ЗІК та інші: хто отримав антипремію "Це яйце" за сексизм у 2020 році // ZMINA.info. Режим доступу: <https://zmina.info/articles/arahamiya-vereshhuk-zik-ta-inshi-otrymaly-antypremiyu-za-seksyzm-u-2020-roczii/>

¹¹ Материнство: про що мовчать українські ЗМІ? // Детектор медіа. Режим доступу: <https://ms.detector.media/poglyad/>

Які постають виклики перед матерями (і батьками також), особливо в яких діти до 3 років? Те, що бракує місць у державних садочках, це не «просто» соціалька. Погляньмо глибше. У чому проблема? В українському суспільстві саме на жінці лежить обов'язок догляду та виховання дитини. Немає садочків — жінка не може повернутися на роботу, реалізуватися як фахівчиня, претендувати на високу посаду. Вона не може отримувати високу зарплату, відтак очікувати високої пенсії, коли настане пенсійний вік. Якщо жінка не бере активної участі в суспільних процесах, її голос часто не може бути почутий в ухваленні важливих рішень, і для неї зокрема.

А здавалося б, просто немає дитячого садочка. А скільки за його відсутності з'являється питань, які стосуються усіх нас.

І те, що ми говоримо про непередставлення жінок у політиці, також може стосуватися питання відсутності дошкільного навчального закладу. Жінок у політиці не так багато не тому, що жінки не можуть, не хочуть чи історично так склалося.

Є чимало новин на рівні сенсації, що депутатка взяла дитину в парламент і/або під час сесії годувала груддю¹². Про що це може свідчити? Це не про те, що конкретно ця жінка не може найняти няню чи залишити немовля з партнером/партнеркою. Найголовніше — вона дала той важливий сигнал, що жінки-мами можуть і мають реалізовуватись як особистості, як фахівчині, як політикині, але для цього мають бути створені умови.

Наявність садочка — це про створення умов: щоб жінки мали час на реалізацію себе, і в політиці зокрема.

Також розвиток дружнього середовища до мам/батьків з дітьми — це про створення умови. Можна знову звернутися до стереотипного на кшталт, «що вона там буде думати про політику, якщо в неї там дитина голодна». Звісно, не всі жінки, але ймовірність значно вище того, що жінка-мати буде думати про політику, бо вона знає ці турботи особисто — і ймовірно вона це все привнесе в політику і впливатиме на розбудову інклюзивного суспільства, зокрема, залучення молодих мам до ухвалення рішень в економіці, бізнесі, політиці тощо. Вона — молода мама, і знає, скільки перешкод їй довелося пройти, щоб нарешті опинитися там, де вона є і де вона хоче бути.

Якщо ж поглянути з позиції батька. Наскільки він захищений українським законодавством, зокрема, взяти відпустку по догляду за дитиною? Чи готовий його роботодавець відпустити або запропонувати більш гнучкі умови праці, щоб батько міг більше часу приділяти вихованню, надати можливість реалізуватися професійно дружині тощо. Чи створені умови для того, щоб саме тато міг повноцінно доглядати за дитиною — у побуті, на вулиці, розважальних закладах, закладах харчування (зокрема, це стосується питання кімнат для батьків, вбиралень для татів із дітьми тощо). Чи створені умови для безперешкодного відвідування татами з дітьми банків, підприємств, компаній, де, зазвичай, не очікують побачити чоловіка з дитиною?

Зверніть увагу, скільки одразу проблем з'явилося для глибшого дослідження, хоча ми зачепили лише одну — недостатньо вільних місць у державних садочках.

Очевидно, щоб помічати ці нерозкриті, часто — табуовані теми, потрібно мати те, що називають — чутливість до інформації. Хтось може прочитати в інформаційній стрічці десять новин — і не побачити нічого надзвичайного. Інший — пар-хід якогось депутата чи міськради, коли йдеться про відкриття спецшколи для незрячих дітей. А хтось у відкритті такої школи помітить проблему: чому знову іде «геттоїзація»¹³, що для дітей незрячих відкривають спеціальну школу замість того, щоб вони включалися у загальноосвітній процес, і створювати всі умови для розвитку інклюзивної освіти.

4. ПОРАДИ МОЛОДИМ ЖУРНАЛІСТАМ/КАМ, ЯКІ ПРАГНУТЬ ПИСАТИ НА ПРАВОВАХІСНІ ТЕМИ

Нижче подаємо кілька порад для тих, хто зацікавлений у журналістиці досліджувати тему прав людини. Загалом це універсальні поради, і їх цілком можна застосовувати, коли ви пишете про політику, фешн-індустрію чи спорт.

post/21131/2018-05-11-maternstvo-pro-shcho-movchat-ukrainski-zmi/

¹² Данську депутатку попросили вийти з зали засідань через немовля на руках // ZMINA.info. Режим доступу: <https://zmina.info/news/datsku-deputatku-poprosyly-vyjty-z-zaly-zasidan-cherez-nemovlya-na-rukah/>

¹³ «Що сталося з дітьми?». Павло Сушко ініціював створення комісії щодо закриття спеціальних шкіл // KharkivToday. Режим доступу: <https://2day.kh.ua/ua/news/scho-stalosya-z-ditmi-pavlo-sushko-iniciyuvav-stvorennya-komisii-schodo-zakrittya-specialnihk>

1. Що б не сталося, якою не була б тема — не відходити від принципів, стандартів якісної журналістики. Це ваше ім'я, довіра аудиторії до вас. І це люди, про яких ви пишете. Принцип не нашкод — тут головний.
2. Очевидно, не використовувати мову ворожнечі, тому що це не про якісну журналістику. Провокація — так, мова ворожнечі — ні. Це можна накласти і на будь-яку іншу комунікаційну сферу: рекламну, зв'язків із громадськістю, пресслужба тощо.
3. Знайти свою тематику, навіть у правах людини. Своя тематика/спеціалізація — це і про якість інформування, і про глибину розкриття теми (до прикладу: недискримінація, недотримання прав у місцях несвободи, права дитини, свобода вираження поглядів тощо).
Вибір своєї спеціалізації «дивним чином» зумовлює формування кола своїх експертів, які можуть і о дванадцятій ночі коментувати текст, давати оперативну інформацію (навіть її притримати спеціально для вас), бо, передусім, довіряють вам і знають, що саме ви їй висвітлите, якою б складною не була тема — із точними меседжами / крізь призму прав людини.
4. «Дружити» з правозахисним сектором. Надзвичайно важливим є супровід громадської організації, яка пояснює термінологію, процеси, що відбуваються довкола тієї чи іншої теми.
5. Не брати більше, ніж ви можете. Щонайменше є ризик вигорання. А вигорання часто позначається і на фаховості, і на чутливості, і на бажанні «нести світле, добре». Зуміти вчасно подбати про себе: їсти, спати, вчити ставити межі між собою і героєм/героїнею, не брати на себе ту роль, у якій бракує навичок та знань або з якою не здатні впоратися (до прикладу, роль юриста, психолога, соціального працівника тощо).

Правозахисна роль журналіста/ки — у якісній інформації. Журналіст/ка не може взяти людину, яка потребує певної допомоги, за руку і водити її по залах суду, шукати для неї юриста, писати замість неї заяви, стояти замість неї з плакатами на захист її проблеми. Водночас журналіст/ка може якісно інформувати про наявні проблеми, які переживає ця людина і, приміром, сприяти в пошуку кваліфікованих фахівців, які б їй зарадили.

Для початку ви маєте залишатися журналістами. Ті, хто бачить себе у сфері активізму, — це може бути гарний крок, але тоді слід ці процеси в собі розуміти і розділяти. І неодмінно прийде той час, коли доведеться чесно собі відповісти: чи я журналіст/ка, чи мене настільки хвилює ця тема, що я перехожу в активізм. І тоді таке підсилення може мати надзвичайно потужний результат: журналістські навички допомагатимуть в активістських / адвокаційних кампаніях на захист прав людини, і навпаки — активізм розширює можливості для журналістики.

ВИКОРИСТАНА ТА РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА:

1. Виртосу І., Бацюкова С. Адвокаційна журналістика: світовий та український досвід. Посібник з журналістської адвокатури прав людини та громадських інтересів. — 2013. — Режим доступу: https://issuu.com/irf_ua/docs/rol-2013-7-18_2
2. Виртосу І., Шендеровський К. Це не лише про меншини. Режим доступу: <https://medialab.online/news/advocacy/>
3. Виртосу І. Маніпуляції та захист бізнес-інтересів — це не правозахисна журналістика. Режим доступу: https://zmina.info/columns/manipuljaciiji_ta_zahist_biznesinteresiv__ce_ne_pravozahisna_zhurnalistika/
4. Кодекс етики. Комісія з журналістської етики. Режим доступу: <https://cje.org.ua/ethics-codex/>
5. Мигаль М. Ірина Виртосу: «Важливо запровадити ціннісний підхід прав людини у викладанні журналістики». Режим доступу: <https://www.jta.com.ua/knowledge-base/vyrtosu-prava-liudyny-interview/>
6. Нік Дейвіс. Новини Пласкої Землі. — Темпора. — 2011.

ПРЕСФОТОГРАФІЯ ЯК СВДЧЕННЯ ПОРУШЕНЬ ПРАВ ЛЮДИНИ: ЕВОЛЮЦІЯ ПРАВОЛЮДНОСТІ

Галина Волинець, кандидатка філологічних наук, доцентка кафедри журналістики Національного університету «Запорізька політехніка»

Висвітлення порушень прав людини в ЗМК — одне з основоположних питань масмедійного дискурсу. Засоби масової інформації як четверта влада мають потужний ресурс впливу на якість життя і окремої людини, і суспільства загалом. Вступна інтерактивна лекція до практичного курсу «Фотожурналістика» для студентів, які здобувають ступінь «бакалавр», розкриває механізми привертання уваги держслужбовців (або ж громад, об'єднань, а частини й світової спільноти) щодо порушень прав людини — крізь призму роботи фотожурналіста. У лекції з'ясовано предмет і завдання навчальної дисципліни «Фотожурналістика»; визначено систему жанрів фотожурналістики; окреслено базові поняття «репортажна фотографія», «пресфотографія», «документальна фотографія»; охарактеризовано функціональну вагу пресфотографії в контексті порушень прав людини.

ПЛАН ЛЕКЦІЇ:

1. Фотожурналістика: предмет, мета і завдання навчального курсу.
2. Еволюція системи жанрів фотожурналістики.
3. Пресфотографія — документ, що фіксує порушення прав людини.
4. Псевдодокументальна фотографія та фотофейки — небезпечна тенденція.

1. ФОТОЖУРНАЛІСТИКА: ПРЕДМЕТ, МЕТА І ЗАВДАННЯ НАВЧАЛЬНОГО КУРСУ

Що таке фотожурналістика? Що охоплює поняття «ілюстрація»? Чи є синонімічними поняття «зображення», «ілюстрація», «фотографія»?

Єдиноприйнятого визначення термін «фотожурналістика» немає, оскільки це явище багатогранне. Кожен із дослідників робить акцент на якійсь одній його складовій. Пропонуємо одне з визначень.

Фотожурналістика — це навчальна дисципліна, що вивчає основні способи виготовлення ілюстративного матеріалу, його використання і розміщення у різних видах ЗМІ, жанрово-тематичну типологію фотоматеріалів, зображальні можливості фотографії тощо.

Фотожурналістикою також називають особливу форму журналістської роботи, сферу масово-інформаційної діяльності, образотворчу публіцистику тощо.

Навчальна дисципліна «Фотожурналістика» є складовою програми професійної підготовки студентів-бакалаврів і є важливим структурним компонентом фахової компетентності. Курс покликаний ознайомити студентів з основними тенденціями розвитку фотожурналістики у сучасному інформаційному просторі. Програма вивчення нормативної навчальної дисципліни «Фотожурналістика» складена відповідно до освітньо-професійної програми підготовки бакалаврів за спеціальністю 061 «Журналістика».

Сучасна журналістика характеризується широким використанням зображального матеріалу, що відіграє не тільки роль ілюстративного додатку до тексту, а наділений самодостатніми функціями. Сучасний журналіст повинен володіти основними навичками виготовлення ілюстративного матеріалу та знати способи і форми його використання і розміщення.

Нормативний курс покликаний дати студентів уявлення про історичний розвиток засобів ілюстрування, типологію зображальних форм, основи фотографії, структуру жанрів і форм інформаційно-публіцистичної діяльності у фотожурналістиці, поетику зображальних форм, структуру творчого процесу у фотожурналістиці; ознайомити студентів із основними поняттями теорії фотографії і фотожурналістики та способами

ефективного застосування цих знань на практиці; виробити практичні навички створення фотоматеріалів для різних видів ЗМІ з урахуванням професійних і технічних тенденцій.

Практична частина курсу має допомогти студентам опанувати зображальні можливості фотографії, способи її редагування, вивчити основні поняття теорії фотомистецтва.

Метою викладання навчальної дисципліни «Фотожурналістика» є засвоєння студентами основних понять фотожурналістики, вироблення умінь і навичок зображальної діяльності, досягнення репортажного і поставного методу зйомки, оволодіння основами фотокомпозиції.

Завдання до всього навчального курсу:

- ознайомити з поняттям суб'єкта творчого процесу у фотожурналістиці (фотокореспондент, більше редактор);
- вивчити типологію видів фотографії і поетику відтворення реалій дійсності в різних її формах;
- проаналізувати систему жанрів фотожурналістики;
- здобути вміння і навички створення якісних фотоматеріалів, творчого відображення дійсності;
- ознайомити студентів з особливостями посадових функцій фотожурналіста / фотокореспондента;
- окреслити історію розвитку фотографії;
- ознайомити студентів із фотографічною технікою і оптикою, навчити працювати з фототехнікою;
- ознайомити студентів із фотоматеріалами, що застосовує в роботі фотожурналіст;
- сформулювати базові засади щодо моделювання фотокомпозиції та кадрування на етапі фотозйомки;
- подати методику освітлення об'єкта зйомки;
- ознайомити студентів із творчими проблемами у фотожурналістиці.

Фотожурналістика має специфічні ознаки, що відрізняють її від інших різновидів фотографування (фотомистецтво / художня фотографія; фотографія на службі науки; аматорські світлини тощо), як-от:

1. достовірність (реальне відображення фактів, подій суспільного життя);
2. документальність (особлива форма відображення дійсності — без «прикрас», так, як є насправді, т.зв. «репортажний метод», фіксація фактів з максимально достовірним його відображенням);
3. об'єктивність (передбачається, що світлини будуть чесними та будуть точно відображати охоплені події);
4. час (знімки мають значення у хронологічному контексті розвитку подій; якщо фото давнє, то обов'язкова позначка — «з архіву»);
5. гуманізм (цінність кожної людини; +згадати про етичні норми);
6. інформативність (світлини в поєднанні з текстом інформують, надають реципієнтові уявлення про певну подію, явище тощо).

Фотожурналіст повинен намагатися передати сюжет максимально справедливо, збалансовано та неупереджено.

Ілюстрація — це найбільш узагальнене, широке поняття, що охоплює такі пласти, як: малюнки (карикатура, шарж, публіцистичний комікс, малюнки із зали суду тощо); фото (різновиди за жанрами й методами зйомки); інфографіка (таблиці, графіки, схеми, діаграми, карти і подібне); дизайн-типографія (розмір і накреслення шрифтів, колонки/ суцільний текст, колір, контраст, тло тощо).

Зображення — цей термін узагальнює назви «картина», «малюнок», «відбиток», «фотографія» тощо.

Термін «фотографія» (ще – світлина, знімок, відбиток) походить від грец. *phōs* — світло, *graphō* — писати; це спосіб одержання зображень предметів на світлочутливих матеріалах.

2. ЕВОЛЮЦІЯ СИСТЕМИ ЖАНРІВ ФОТОЖУРНАЛІСТИКИ

Як зберігається зображення на плівці? Як фото з'являється в мобільному телефоні? Як переноситься на папір? Як винайшли спосіб збереження відбитків? Як з'явилась кольорова фотографія?

Еволюція зображальних елементів наочно демонструє мінливість форм, їхню дифузію, контамінацію, трансформацію, модифікацію: від декоративних елементів, від появи карикатур, згодом — перших світлин на сторінках періодичних видань (як підтвердження події, що відбулась, надання правдивості) до поширення й публікації мемів, інфографіки, коміксів тощо. Звичайно, ці зміни стали можливі завдяки технічному поступу. Тому наразі візуалізація має три потужних напрями: фотожурналістика, малюнок та інфографіка. Розвиваючись як нова окрема галузь, фотожурналістика відіграє ключову роль в усіх видах медіа.

Поняття «візуальний контент» неодноразово було предметом наукових досліджень. Загалом, цей термін є полісемантичним. Як зазначає В. Шевченко, «візуальний контент у загальному розумінні є зображальним, що підтверджує журналістська наука, розглядаючи різні аспекти зображальної журналістики» [30]. На думку дослідниці, «поняття візуальної комунікації набагато ширше за зображальну журналістику, якою вважають галузь журналістської діяльності, що використовує зображення (мальоване, фотографічне, схематичне, абстрактне, аналітичне) як основний чи допоміжний засіб інформування аудиторії. Каналами розповсюдження зображальних публікацій, крім традиційних друкованих, є телебачення, комп'ютерні мережі та цифрові системи» [30].

На думку дослідниці, у візуальних комунікаціях є три види зображального контенту: тоновий (фотографії), штриховий (малюнки без півтонів) та інфографіка. До основних вимог візуалізованого контенту, як і будь-якого іншого медійного, В. Шевченко [29] відносить актуальність, правдивість, точність, виразність, зрозумілість, якість. Форми візуалізації як організація журнального контенту зведені до таких: графічні символи (пиктограми, монограми, логотипи, емблеми, декоративні елементи, орнаменти, заставки, ініціали, кінцівки), мальовані зображення (карикатури, шаржі, комікси, графічні, технічні та художні зображення), інфографіка (графіки, діаграми, таблиці, матриці, структурні схеми та блок-схеми, мережі-дерева, карти, плани, часові шкали, візуальні образи), фотографії (портрет, пейзаж, натюрморт, жанрові знімки, фрагментація), типографіка [29].

У теорії журналістики є багато визначень поняття «жанр». Які ви пригадуєте?

Наприклад, жанр — це історично сформований тип, вид журналістського твору, єдність особливих властивостей форми і змісту, що характеризується своєрідною композицією, специфікою змісту і мовлення та метою впливу на реципієнта. Жанри журналістики відрізняються від літературних достовірністю, адресністю фактів.

Назвіть відомі вам класифікації жанрів журналістики та жанрів образотворчого мистецтва.

Фотожурналістика має розгалужену систему жанрів і форм інформаційно-публіцистичної діяльності. Традиційно жанри фотожурналістики розглядають як синтез тексту й світлин, тому виокремлюють два джерела походження цих форм:

1. від жанрів літератури (оповідання, повість, роман тощо) — потім, власне, від журналістських жанрів (замітка, репортаж, кореспонденція тощо);
2. від жанрів образотворчого мистецтва (пейзаж, портрет, натюрморт, карикатура, книжкова ілюстрація, малюнок і т.д.).

Сучасна наука пропонує декілька класифікацій фотожанрів. Найбільш абстраговано усі світлини в медіа можна об'єднати у дві групи (відповідно — ілюстрація документального й розважального контенту):

1. **подієві фотографії** (репортажний метод зйомки);
2. **ілюстративні фотографії** (знімають спеціально для ілюстрації журналістського матеріалу, здебільшого це студійні фотографії).

За жанрами образотворчого мистецтва: фотопортрет, фотопейзаж (зокрема й урбаністичний фотопейзаж, мариністичний фотопейзаж тощо), фотонатюрморт, фотоетюд, фотонувела, фотоісторія та інше. Контекстна / тематична фотографія: фото екстер'єрів, інтер'єрів, архітектури, зображення різних предметів або явищ навколишньої дійсності (наприклад, машини; меблі; верстати; тварини і под.).

У відповідності до жанроподілу класичної журналістики науковці пропонують тріадну систему жанрів фотожурналістики:

1. Інформаційні жанри: фотофакт, фотозамітка, фоторепортаж, фотоанонс, фотозвіт, фотохроніка.
2. Аналітичні жанри: фотокореспонденція, фотоогляд, фотозвинувачення, фотокоментар.
3. Художньо-публіцистичні жанри: фотонарис, фотозамальовка, фотомонтаж (зокрема й мему), фотоколаж, фотокомікс, фотожарт, фотокарикатура, фотосерія, фотосеквенція, фоторепродукція.

Наразі побутує думка, що журналістика має послуговуватися такими фотографіями, які відзняті так званим «репортажним методом», що характеризується динамічністю, природністю зображення (на відміну від постановочних фото), максимальною об'єктивністю.

Дослідники й журналісти-практики пропонують такі види репортажної фотографії [2, с. 293–297]:

1. класифікація О. Лапіна — хронікальна, інформаційна, подієва, ситуаційна фотографія, фотографія миті, фотографія деталі, зображальна та композиційна фотографія, фотосерія, фотонарис;
2. класифікація М. Максимовича — фоторепортаж, фотопортрет, фотопейзаж, фотонатюрморт, фоторепродукція, фотореклама, фотоколаж, фотонарис, документальне фото;
3. класифікацій фотоагентств — пресфотографія, репортажна фотографія, документальна фотографія та стрит-фото.

Визначення із посібника «Журналістський фах: газетно-журнальне виробництво» (Київ, 2012 р.):

Новинна, або пресфотографія — знімання поточної події від місцевого до міжнародного масштабу, дуже оперативна і відображає теперішню мить.

Репортаж — осмислення, аналіз причин, наслідків, фотограф працює не як фіксатор подій, він намагається їх аналізувати. Гарний репортаж — це історія, а фотограф повинен вміти розповісти цю історію з достатнім захопленням і яскравістю, не забуваючи при цьому про деталі.

Документальна фотографія — той самий репортаж, проте знімають його довго, іноді роками, робота присвячена цікавій і, як правило, значущій темі.

Стрит-фото — миттєві жанрові або міські сценки, кумедні або філософські; таке дзеркало різноманітного життя, яке відображає не лише об'єктивні події, а й суб'єктивний погляд фотографа.

3. ПРЕСФОТОГРАФІЯ – ДОКУМЕНТ, ЩО ФІКСУЄ ПОРУШЕННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ

Як розумієте поняття «пресфотографія», «документальна фотографія»? Чи можете назвати спільні й відмінні ознаки цих жанрових форм?

Межу між «документальною» і «пресфотографією» встановити практично неможливо. Утім, окремі властивості зйомки визначають характер світлини. Наприклад, прес-фотографія має акценти важливого соціального змісту; такі світлини відзначаються актуальністю відзнятого матеріалу, оперативністю, інформативністю, цілеспрямованістю (чітко визначеною метою зйомки), гуманізмом, об'єктивністю. Водночас базовою характеристикою пресфотографії є «документальність»: зображення реальності, без будь-яких фактичних змін під час зйомки та після — із застосуванням сучасних цифрових додатків, що може фальсифікувати або спотворювати суть зображуваного. Фотожурналістика прямо апелює до документальності: максимально об'єктивне відтворення дійсності, протокольно точна інформація про подію, фіксація факту, гранична достовірність його відображення. Крім того, фотограф не повинен втручатися в хід події, моделювати ситуації, створювати постановочні фотографії. Суб'єктивна позиція автора проявляється у його техніці, методиці зйомки. Художність зображенню може надаватися за допомогою виразально-зображальних засобів фотозйомки, але перетинаючи цю тонку межу, фотограф претендує на створення ілюстративної (а не документальної) журналістської фотографії.

Пресфотографія, за словами Г. Нері, затиснена в жорсткі часові рамки: тобто дуже швидко журналістська фотографія (як новина) втрачає актуальність. Документальна фотографія може стати довготривалим проєк-

том, над яким працюють протягом кількох років і в якому будуть об'єднані знімки з різних локацій, а також світліни, зняті в різних часових проміжках, але спільної тематики.

Як документальна, так і пресфотогографія не мають бути двозначними. Для передачі точної інформації необхідно ретельно продумувати добір візуального матеріалу та ґрунтовно працювати над вербальним компонентом.

Цінність пресфотогографії — у її переконливості: такі зображення ніби слугують доказом авторських слів; вони підтверджують те, що написано у статті. Часто таку функцію виконують репортажні фото з місця подій: аварій, ДТП, злочинів, стихійних лих, воєнних конфліктів тощо.

Як зазначає Я. Табінський, «Фотографія може зробити людину свідком подій, що відбуваються у світі, створити почуття причетності до них. Вона дає уявлення про окремі епізоди громадського життя, військові зіткнення, стихійні лиха, наукові відкриття, що відбуваються в найвіддаленіших куточках нашої планети. Саме в цьому виражається головна функція зображень у ЗМІ — бути документальним свідченням, що беззастережно підтверджує правдивість наведеної інформації. Зображальні матеріали є засобом, що викликає у аудиторії більшу довіру до інформації, яку подають інтернет-ЗМІ» [22, с. 326].

Пресфотогографія — це «історично зафіксована дійсність» (Я. Табінський), «пам'ятний історичний документ» (О. Мітчук), «наукове і документальне свідоцтво епохи» (О. Мітчук). За словами О. Москвич, «сьогодні фотогографія надає документальні свідчення історичного часу культури» [17]. Фотожурналіст активно осмислює подію в момент її звершення, добирає потрібні ситуації, враховує суспільне звучання матеріалу [24].

Репортер знімає частину простору цілком, фіксує все, що потрапляє в поле зору об'єктива. Він позбавлений можливості упустити непотрібні деталі, коригуючи відображення ситуації за допомогою ракурсу, точки зйомки й плану, підкреслюючи головне.

За словами Я. Табінського, «новизна відображеного поєднується в професійному знімку із засобами виразності й створює гармонію сприймання ідеї та образу, думок і фактури, невидимого й зримого. Моментальність стосується лише моменту знімання. Її не слід ототожнювати з поспішністю в осмисленні об'єкта, виношуванні теми, в підготовці до знімання. Не виключаючи моменту випадковості з роботи фоторепортера, все ж слід зазначити, що й вона (як творча удача) є результатом роздумів над об'єктом, розуміння його місця й значення в загальній канві подій, явищ суспільного життя. З моментальністю фотографії тісно пов'язана її оперативність, яку слід розглядати у двох аспектах. По-перше, під оперативністю розуміємо швидкість процесу виготовлення фотографічного відбитка (від моменту знімання). По-друге, оперативність журналістської фотографії неодмінно передбачає її швидку появу на сторінках преси, що зумовлено розвитком технічної бази поліграфії. Лише за цих умов стало можливим не тільки подавати зображення події в пресі через лічені хвилини, але й у найкоротші терміни передавати ці зображення на великі віддалі, приймати їх, у разі потреби, і з космосу» [23].

Репортажна фотографія з часом може стати історичним архівом. Фотожурналіст, виконуючи професійні обов'язки (зокрема в зонах конфліктів), може стати свідком порушень прав людини. Фіксуючи дійсність, він у такий спосіб зберігає докази злочинів. Пресфотогографії стають доказовою базою у судових процесах.

Світова історія зберегла чимало прикладів, коли фоторепортер стає літописцем епохи. Розберемо декілька прикладів.

Під час презентації відбувається обговорення подій, явищ та ситуацій, відображених у фото. Які порушення прав людини ви помітили? Чи змінилася ситуація на сьогодні? Наведіть відомі вам приклади порушень прав людини, окресліть роль медіа у процесах праволодяності.

1. Порушення прав людини на свободу пересування, обмеження волі та расова дискримінація зафіксовано на знімках про людські зоопарки, що існували в Європі до середини ХХ ст.

Фото 1. Людський зоопарк (із відкритих джерел мережі Інтернет).

Фото 2. Людський зоопарк (із відкритих джерел мережі Інтернет).

2. Порушення права людини на життя – голодомор в Україні (1932-1933 рр.); голод у Судані 1993 року тощо.

Фото 3. Гарет Джонс — журналіст, який оприлюднив у західних ЗМІ фоторепортажі про Голодомор в Україні 1932–1933 років (із відкритих джерел мережі Інтернет).

Фото 4. Фоторепродукція сторінки газети з фоторепортажем Г. Джонса (Джерело: <https://old.uinp.gov.ua/news/lyudi-pravdi-aret-dzhons>)

Фото 5. Голод у Судані 1993 року (із відкритих джерел мережі Інтернет). Знаменита світлина К. Картера — «Дівчинка і стерв'ятник».

3. Велика кількість документальних фотографій, які свідчать про злочини нацистів (катування, експерименти на людях, звалтування та інші форми сексуального насильства; геноцид; работоргівля; концтабори – як приниження гідності людини, незаконне позбавлення волі та масове знищення людей; політичне, расове, етнічне та релігійне переслідування; експлуатація дітей тощо).

Фото 6. Нацистський концтабір у Львові. Історія у 17 фотографіях (Джерело: <https://photo-lviv.in.ua/natsystskyj-kontstabil-u-lvovi-istoriya-u-17-fotohrafyah/>)

4. Рабство: забута історія чи актуалізована заново проблема? Рабство – це насильницьке підпорядкування однієї людини іншою або однієї групи людей іншою групою людей; раби виконують роботу примусово і знаходяться у власності (як, наприклад, нерухоме майно) – тобто таких людей можна було продати, обміняти, вбити без їхньої згоди. Від прадавньої історії і практично до сьогодні рабство в окремих країнах було і залишається цілком легальним. В Європі, Америці та Росії рабство офіційно було заборонене протягом XIX ст. Натомість у Судані, Сомалі, Анголі, Конго, Непалі та в деяких інших країнах рабство існує й досі.

Хоча цивілізований світ засуджує (і переслідує на законодавчому рівні), рабство як підпільний, нелегальний бізнес продовжує розвиватися: зокрема, такі різновиди — боргове та сексуальне рабство, примусова праця, дитяча праця; примусові шлюби тощо.

На цю актуальну тему є ряд журналістських розслідувань та сюжети в українських новинах (див. рекомендовану літературу). Особливо вразливими є бездомні та іноземці, які перетинають кордон нелегально.

Фото 7. Сучасне рабство (Джерело: <https://tsn.ua/ukrayina/pracivniki-fermi-na-odeschini-de-zvilnili-z-rabstva-100-lyudey-stali-na-zahist-svoyih-robotodavciv-1248984.html>)

5. Порушення прав людини внаслідок воєн та збройних конфліктів (проблеми біженців, мігрантів, вимушених переселенців тощо). Висвітлення журналістами не лише фізичних втрат, а й гуманітарної катастрофи.

Фото 8. Зруйновані будинки на Донбасі (Джерело: <https://zmina.info/news/yak-otrymaty-kompensacziyu-za-zrujnovane-cherez-vijskovi-diyi-zhytlo-instrukciya-vid-minreintegracziyi/>)

6. Висвітлення в медіа дискримінації людей за різними ознаками: гендерна, расова, релігійна; прояви сексизму, ейджизму; людей із вразливих груп – люди з інвалідністю, бездомні, люди літнього віку, особи, що мають судимість та інші.

Фото 9. Умови утримання ув'язнених в Україні (із відкритих джерел мережі Інтернет).

7. Порушення прав дітей (діти-сироти; діти з інвалідністю і т.д.). Зокрема, за даними ООН, у 2020 році понад 8 500 дітей використовували як солдатів у військових конфліктах у всьому світі.

Фото 10. Діти-солдати (Джерело: <https://www.unian.ua/world/minulogo-roku-ponad-8-5-tisyach-ditey-vikoristovували-u-vijskovih-konfliktah-oon-novini-svitu-11461144.html>)

4. ПСЕВДОДОКУМЕНТАЛЬНА ФОТОГРАФІЯ ТА ФОТОФЕЙКИ – НЕБЕЗПЕЧНА ТЕНДЕНЦІЯ

Утім, у непереборному бажанні вразити читача, привернути його увагу, у гонитві за сенсаційністю і рейтингами журналісти видають постановочні, фейкові світлини за справжні. Світовий досвід має такі приклади ще з початку ХХ століття. У наш час, на жаль, ці негативні явища посилюються. Говоримо про порушення в медіа, оскільки саме засобам комунікації можемо довіряти — на відміну від соцмереж, де фотофейків надзвичайно багато з різних причин; фотофейки створюють і поширюють:

1. як мистецькі проекти (наприклад, фламінго у Венеції; фотохудожниця відкрито повідомила про «штучність» світлини, про її «художню основу»);
2. як жарт;
3. як сатиру і карикатуру;
4. як засіб для збільшення фоловерів;
5. як засіб маніпуляції, дезінформації;
6. як засіб інкорпорації суспільного нарративу, міфу або закріплення існуючих стереотипів;
7. як засіб пропаганди тощо.

Прикладами ганебного порушення журналістських стандартів є гучні відомі історії як в українських медіа, так і в зарубіжних. Однією із найвідоміших маніпулятивних зображень є постановочна фотографія — «Встановлення радянського прапора над Рейхстагом» (яку розтиражували як репортажну, документальну). Цю естафету маніпуляцій підхопили сучасні російські ЗМІ: розповсюджувались неправдиві зображення з т.зв «арабської весни», з Чеченської війни, з війни на Донбасі. Зокрема, у 2016 році було поширено кадр із музичного кліпу — як документальне фото, де нібито зображено дитину, яка шукає маму в руїнах після обстрілу ЗСУ (Фото 11).

Фото 11. Джерело: <https://www.radiosvoboda.org/a/donbass-realii/29341812.html>).

Іншим прикладом є обман, який намагалися здійснити за допомогою фотошопу. Російські ЗМІ у 2009 році опублікували світлину, зроблену під час зустрічі міністра юстиції Росії О. Коновалова з патріархом РПЦ Кирилом. На фото журналісти помітили на руці у патріарха дорогий годинник Breguet (ціною 30–35 тисяч доларів). Один із блогерів проводив дослідження і звернув увагу громадськості на цей факт у 2012 році. Прес-служба РПЦ відреагувала на це, розмістивши редаговану фотографію «без годинника», втім обробка фото була зроблена поспіхом: на руці годинник «затерли», але залишилось віддзеркалення на лакованому столі (Фото 12 та 13).

Фото 12. Оригінальна, справжня фотографія зустрічі.

Фото 13. Фотомонтаж із годинником.

Під час військових дій в Іраку у 2012 р. зроблено фото, яке потім відредагували, абсолютно змінивши фон, і розмістили в газеті.

Фото 14. Фотомонтаж у газеті Kronen Zeitung (<https://www.wakingtimes.com/everything-mainstream-media-fake-6-examples-media-manipulation/>)

Більше прикладів — у працях К. Родигіна «Фотофейки: історичний та концептуальний аспект» та К. Родигіна, І. Єрмакової «Візуальний контент медіа як інструмент маніпуляцій в контексті інформаційно-сміслової війни»; Ф. Макдональд «Фотожурналістика: правда чи обман?»; К. Койдан «Маневри кібервійськ».

Окреме заняття з «Фотожурналістики» варто провести у контексті протидії фотофейкам — опрацювати методики фактчекінгу фотографій та ознайомити з інструментами верифікації візуального контенту.

Чи доречно демонструвати шоківі фото- та відеоматеріали на широкий загал; де проходить межа етики професії при показі реальних жахів війни — питання дискусійні. Тому на практичних заняттях необхідно приділити увагу етичним аспектам фотожурналістської діяльності: згадати про етичні норми журналістики / фотожурналістики; розібрати приклади порушень етичного кодексу журналістів; охарактеризувати найбільш відомі професійні кодекси фотожурналістів (наприклад, Кодекс Американської спілки фоторепортерів (США); Етичний кодекс Національної асоціації фоторепортерів (США) тощо) — детально це питання висвітлено в методичних рекомендаціях «Журналістський фах: фотожурналістика / Укл. В.В. Гридчина. Київ: Інститут журналістики, 2012»; у «Пам'ятці для працівників ЗМІ щодо висвітлення бойових дій», яку у 2014 році розробив Об'єднаний Центр допомоги журналістам Національної спілки журналістів України (НСЖУ) та Незалежної медіапрофспілки України (НМПУ); у дисертації П. Александрова «Медійні інтерпретації сучасних загроз» (Львів, 2018 р.).

Соцмережі тиражують фотофейки, тому мас-медіа мають бути форпостом перевіреної, достовірної інформації та повинні бути соціально відповідальними. Зниження довіри до мас-медіа спричинить катастрофічні наслідки для суспільства.

Висновки. Документальність є основоположною рисою пресфотогографії. Фотозйомка, яка проводиться із дотриманням журналістських стандартів, — стає історичним надбанням, прикладом для наслідування, власне, документом епохи. Часто журналісти виконують адвокаційну роль, захищаючи права людини.

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОГО ОПРАЦЮВАННЯ:

1. Сучасна концепція прав людини. Права людини: цінності чи юридичні норми? Походження прав людини.
2. Фундаментальні, індивідуальні та колективні права людини.
3. Права людини як ціннісна основа медіадіяльності.
4. Правозахисний рух в Україні та роль журналістів у цьому процесі.

РЕКОМЕНДОВАНІ ФІЛЬМИ:

1. Художній фільм «Клуб зірвіголов» (англ. The Bang Bang Club; рос. «Клуб безбашенных», 2010 р.) розповідає про фотожурналістів, які часто йдуть на ризик заради необхідних фото. Знятий на основі реальних подій. Не для вразливих глядачів.
2. Художній фільм «Ціна правди» (англ. Gareth Jones; рос. «Гарет Джонс», 2019 р.), заснований на реальних подіях, розповідає про Гарета Джонса — журналіста, який оприлюднив фоторепортажі про голодомор в Україні 1932–1933 років.
3. Документальний фільм «Військовий фотограф» (англ. War Photographer; рос. «Военный фотограф», 2001 р.) буде цікавий тим, хто цікавиться спеціалізацією «військова журналістика».

ПРАКТИЧНЕ ЗАВДАННЯ ДЛЯ СТУДЕНТІВ.

Створіть фотопроєкт-презентацію у форматі медійної історії / або сторітелінгу, розкривши одну з тем про порушення прав людини. Світлини беріть із відкритих джерел.

ВИКОРИСТАНА ТА РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА:

1. Александров П. М. Медійні інтерпретації сучасних загроз: дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата наук із соціальних комунікацій за спеціальністю 27.00.04 — теорія та історія журналістики (061 — журналістика). Львівський національний університет імені Івана Франка. Львів, 2018. 219 с.
2. Журналістський фах: газетно-журнальне виробництво: навчальний посібник. 2-ге вид., перероб. і допов. / Т.О. Приступенко, Р.В. Радчик, М.К. Василенко та ін.; за ред. В.В. Різуна. Київ: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2012. 352 с.
3. Журналістський фах: фотожурналістика: методичні рекомендації / Київський національний ун-т ім. Т.Г. Шевченка. Укл. В.В. Гридчина. Київ: Інститут журналістики, 2012. 60 с.
4. Зонтаг С. Про фотографію.— Київ: Вид-во Соломії Павличко «Основа». 2002. 272 с.
5. Інструкції (щодо висвітлення гострих тем у медіа). Zmina: центр прав людини. URL: <https://zmina.info/instructions/>
6. Кан О. Історія Гарета Джонса, який розповів світу про Голодомор і надихнув Орвелла. BBC Culture. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-50200358>

7. Койдан К. Маневри кібервійськ. Тижень UA. URL: <https://tyzhden.ua/Science/236704>
8. Коляструк О. Візуальні документи як особливі джерела історії повсякденності. Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика: зб. наук. пр. / голов. ред. В. Даниленко. Київ. 2008. Вип. 14. С. 259–264. URL: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/uxxs/2008_14/16.pdf
9. Коулман А. Документальна фотографія, фотожурналістика и пресс-фотографія сегодня. URL: <https://www.photographer.ru/cult/theory/383.htm>
10. Кулаковська Х. Візуальний контент інтернет — ЗМІ: термінологічні засади дослідження. Вісник Книжкової палати. 2012. № 6. С. 26–28.
11. Лисенко Л. Візуальні дослідження медійного образу Євромайдану. Всеукраїнська науково-практична конференція «Журналістика. Філологія. Медіаосвіта», Полтава, 2–3 жовтня 2014 р.: збірник матеріалів конференції. Полтава. 2014. С. 118–122.
12. Люди Правди: Гарет Джонс. Український інститут національної пам'яті. URL: <https://old.uinp.gov.ua/news/lyudi-pravdi-aret-dzhons>
13. Макдональд Ф. Фотожурналістика: правда чи обман? BBC Culture. URL: https://www.bbc.com/ukrainian/vert_cul/2015/07/150709_vert_cul_altered_images_journalism_vp
14. Максимович М. Маніпулювання зображувальним відтворенням чи криза фотожурналістики в сучасних ЗМІ? Теле- та радіожурналістика. 2016. Випуск 15. С. 46–52.
15. Максимович М. Фоторепортаж в царині сучасної зображальної журналістики. URL: <http://science.lpnu.ua/uk/sjs/vsi-vypusky/vypusk-4-nomer-2020/fotoreportazh-v-caryni-suchasnoyi-zobrazhalnoyi-zhurnalistyky>
16. Мітчук О. Еволюція фотографії в контексті української фотожурналістики. Наукові записки Інституту журналістики. Том 53 (жовтень-грудень). 2013. С. 291–292.
17. Москвич О. Д. Феномен фотографії в сучасному медіадискурсі: культурологічний аспект. URL: http://pgk.npu.edu.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=303%3A2011-10-24-08-27-02&catid=37%3A2011-10-24-08-02-04&Itemid=40&lang=ru
18. Притула Є. Криза фотожурналістики: можливі шляхи виходу. Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна. Харків, 2011. Вип. 968. С. 124–127.
19. Права людини та медіадіяльність в Україні: ресурсний хаб. URL: <http://labs.journ.univ.kiev.ua/hrj/>
20. Родигін К., Єрмакова І. Візуальний контент медіа як інструмент маніпуляції в контексті інформаційно-сміслової війни: навч. посібник. Вінниця: ДонНУ імені Василя Стуса, 2019. 144 с.
21. Родигін К. Фотофейки: історичний та концептуальний аспект. Матеріали наукової конференції професорсько-викладацького складу, наукових працівників і здобувачів наукового ступеня за підсумками науково-дослідної роботи за період 2017–2018 рр. (16–17 травня 2019 р.): збірник наукових праць професорсько-викладацького складу ДонНУ імені Василя Стуса. У 2-х томах. Том 1. Вінниця: Донецький національний університет імені Василя Стуса, 2019. С. 158–159.
22. Табінський Я. Фотографія у системі нових медій. Вісник Львівського університету. Серія журналістика. 2013. Випуск 37. С. 326–333.
23. Табінський Я. Фотожурналістика як інструмент відображення дійсності. Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка: Філологічні науки. Випуск 25. Кам'янець-Подільський: ПП «Медобори-2006», 2011. С. 77–79.
24. Табінський Я. Фотоілюстрація як жанр публіцистики. Теле- та радіожурналістика. 2012. Випуск 11. С. 75–80.

25. Трегуб Г. Ціна живого товару. Мімі Чакарова: «Найшвидший шлях зламати дух людини — це продати її в рабство». Тижень.ua. URL: <https://tyzhden.ua/Society/72407>
26. Україна як країна призначення для торгівлі людьми. Матеріали для практичного використання працівниками прикордонної служби, правоохоронних органів та суддями / Васильєва М. О., Касько В. В., Орлеан А. М., Пустова О. В. Київ: Фенікс, 2012. 120 с.
27. Шевченко В. Архітектоніка сучасного українського газетного видання (системна організація та закономірності розподілу елементів): автореф. дис. ... на здобут. наук. ступ. канд. філол. наук 10.01.08. Київ. 2002. 19 с.
28. Шевченко В. Візуалізація інформації в ЗМІ. Світ соціальних комунікацій. 2012. Т. 7. С. 78–81.
29. Шевченко В. Концепція візуалізації журнального контенту в системі наукових поглядів у галузі соціальних комунікацій: автореф. дис. на здобут. наук. ступ. доктора наук із соціальних комунікацій: 27.00.01. Київ. 2014. 30 с.
30. Шевченко В. Становлення наукової думки щодо мови візуальної комунікації. Вісник книжкової палати. 2014. № 9. С. 6–9.

МОВА ВОРОЖНЕЧІ У ФОТОКОНТЕНТІ СУЧАСНИХ ЗМІ

Олена Бондаренко, кандидатка філологічних наук, асистентка кафедри журналістики та філології Сумського державного університету

Мова ворожнечі — проблема сучасного суспільства. На сьогодні це стосується не тільки текстового, а й візуального контенту. Бо фотографія, малюнок, карикатура, мем із кожним днем набувають усе більшого впливу на маси, особливо — на молоде покоління, яке не уявляє свого існування без віртуального світу, без соціальних мереж тощо.

ПЛАН ЛЕКЦІЇ:

1. Візуальне сприйняття дійсності. Психологічний аспект.
2. Візуальний контент як вияв мови ворожнечі.

1. ВІЗУАЛЬНЕ СПРИЙНЯТТЯ ДІЙСНОСТІ. ПСИХОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ

Кожна нова епоха ставить перед суспільством свої завдання, кардинально змінює вектори розвитку й сприйняття інформації. Якщо ще вчора ми сприймали інформацію через текст, то сьогодні молоде покоління людей усе більше віддає перевагу візуальному контенту.

Психологи вважають, що ядро нашого існування — це мозок, основною функцією якого є сприйняття. Він відповідає за нашу поведінку, наші дії, наш характер. Із погляду психології, люди по-різному сприймають інформацію. Відповідно до діагностики домінуючої перцептивної модальності С. Єфремцева, є три основні типи сприйняття: візуальний, аудіальний або кінестетичний¹⁴.

Першим та найбільш поширеним типом людей є візуали. Це 80–85% населення всієї планети. Це люди, які сприймають інформацію переважно через зір. Вони навіть у словах використовують візуальні образи. Вони думають зображеннями, сприймають інформацію зображеннями й передають її здебільшого зображеннями.

Наступним типом вважають аудіалів. Це 10–12% людей у всьому світі, які сприймають інформацію переважно через слух.

Третій, більш рідкісний тип, — кінестетики. За різними даними, їх від 3% до 5–8%. У таких людей розвинені смак, дотик, біль, теплові та вібраційні відчуття. І останній, але не менш важливий тип, — дігітали. Їх у середньому 1–2%. Це дуже рідкісний тип людей. Дігітал — це людина, яка сприймає значення. Цифрові значення, пропорції, знаки, символи. Він дуже логічний і в той же час інтуїтивний в ухваленні рішень і в сприйнятті інформації¹⁵.

Наведені статистичні дані доводять те, що нині домінує візуальний тип сприйняття інформації.

Такий спосіб сприйняття дійсності породив новий феномен — «кліпову культуру». Проблема кліпової культури в сучасному суспільстві приділено багато уваги. Зокрема, цим питанням займалися досить багато визначних науковців. Серед найперших потрібно зазначити Е. Тоффлера¹⁶, який є автором самого поняття «кліпова культура». Англійське слово «clip», від якого і походять терміни «кліпова свідомість, мислення, сприйняття» і, нарешті, «кліпова культура», у перекладі означає фрагмент тексту, уривок з фільму або вирізку з газети. У таких образах інформація легко впливає на підсвідомість, проникаючи крізь бар'єр усвідомленого сприйняття за рахунок високої швидкості свого впливу, тим самим кліп актуалізує енергію несвідомої частини нашої психіки й ірраціональність сприйняття.

На сьогодні ЗМІ активно інтерпретують слово «кліп» у контексті мислення. Сталося це не миттєво. Сам тер-

¹⁴ Фетискин Н. П. Социально-психологическая диагностика развития личности и малых групп: учебное пособие / Н. П. Фетискин, В. В. Козлов, Г. М. Мануйлов. — 2-е издание, дополненное. Москва: Психотерапия, 2009. 544 с.

¹⁵ Чому ми це не розуміємо? [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://myzno.setstud.in.ua/page12945609.html>

¹⁶ Тоффлэр Э. Третья волна / Э. Тоффлэр. М.: АСТ, 1999. 664с.

мін «кліпове мислення» у філософсько-психологічній літературі з'явився ще наприкінці 1990-х років і позначав особливість людини сприймати світ за допомогою короткого, яскравого фрагменту, утіленого у формі або відеокліпу (звідси й назва), або теленовини.

У роботах американський футуролог Е. Тоффлер термін «кліпова культура» трактує як принципово нове явище, і розглядає його як складову загальної інформаційної культури майбутнього, заснованої на нескінченному мерехтінні інформаційних відрізків і комфортної для людей відповідного складу розуму. У своїй роботі «Шок майбутнього» він писав: «Людство захоплює такий психологічний стан, який раніше не був відомий, який за своїм впливом може бути прирівняний до хвороби. Є у цієї хвороби і назва «футурошок» — «шок майбутнього»¹⁷. Аналізуючи ті перипетії, які відбувалися в суспільстві, він зазначав, що людство може загинути не від того, що вичерпаються всі ресурси землі, вийде з-під контролю атомна енергія чи загине вся жива природа, а через те, що людство просто не витримає психологічного навантаження.

У своїй книзі «Третя хвиля» Е. Тоффлер кліп-культуру описує так: «...На особистісному рівні нас осаджують і засліплюють суперечливими фрагментами образного ряду, що до нас і не відносяться, які вибивають ґрунт з-під ніг наших старих ідей, обстрілюють нас розірваними, позбавленими сенсу «кліпами», миттєвими кадрами»¹⁸.

Річ у тому, що мозаїчна культура сприймається людиною майже мимоволі, у вигляді шматочків, що вихоплюються з величезного обсягу інформації.

Поява «кліпового мислення» має свої передумови й причини. У 2010 році культуролог К. Г. Фрумкін¹⁹ виокремив п'ять передумов, що обумовили цей феномен:

1. прискорення темпів життя й безпосередньо пов'язане з ним зростання обсягу інформаційного потоку, що породжує проблематику добору та скорочення інформації, виокремлення головного й фільтрації зайвого;
2. потреба в більшій актуальності інформації та швидкості її надходження;
3. збільшення різноманітності інформації, що надходить;
4. збільшення кількості справ, якими одна людина займається одночасно;
5. зростання діалогічності на різних рівнях соціальної системи. Із цих передумов випливає, що зі збільшенням впливу інформаційного потоку, відбувається зменшення цілісності інформації, яка подається. При всій легкодоступності та різноманітності інформації, що подається за допомогою ЗМІ та Інтернету, людина відходить від роздумів, аналізу навколишнього середовища, а залишається у світі — «що бачу, те й співаю».

Тому й не дивно, що візуальний контент із кожним днем набуває усе більшого поширення в засобах масової інформації, у соціальних мережах тощо.

Спочатку соціальні мережі, потім уже ЗМІ та Всесвітня мережа виробили універсальний формат подачі інформації — так звану послідовність візуальних кліпів. Це призвело до специфічного світосприйняття дійсності через малюнки, фотографії тощо.

2. ВІЗУАЛЬНИЙ КОНТЕНТ ЯК ВИЯВ МОВИ ВОРОЖНЕЧІ

Світ охопила ще одна пандемія — пандемія мови ворожнечі. Коронавірус не обирає, кого інфікувати, але з вірусом ненависті інакше — усе залежить від нас. Що таке мова ворожнечі? Чи можуть сказані нами слова стати причиною чужого насильства, про яке ми навіть не довідаємося? Як зробити кращим світ, у якому ми прокинемося завтра? Чому мову ворожнечі називають пасивним буллінгом? Мова ворожнечі, або англійською «hate speech», буквально — «мова ненависті». Вона має таку саму природу, що й дискримінація. Ідеться про іншування людей за ознаками, яких вони змінити не можуть чи не мусять, — колір шкіри, інвалідність, етнічна приналежність, сексуальна орієнтація, віросповідання, політичні переконання тощо. Простими

¹⁷ Тоффлэр Э. Шок будущего / Э. Тоффлэр. М.: АСТ, 2002. 557 с.

¹⁸ Тоффлэр Э. Шок будущего / Э. Тоффлэр. М.: АСТ, 2002. 557 с.

¹⁹ Фрумкин К. Г. Клиповое мышление и судьба линейного текста [Електронний ресурс] // *Ineternum 2010. № 1. Режим доступу: http://nounivers.narod.ru/pub/kf_clip.htm (4. 02. 2013).*

словами — це знелюднення людини, бо ми завжди акцентуємо на одній-єдиній рисі, порушенні чи особливості, відкидаючи її вчинки, досягнення, риси характеру, цінності, успіхи чи навіть провали.

Мова ворожнечі — це мова війни, стереотипів, розпалювання ненависті й нетерпимості щодо так званих вразливих верств населення. Це й призводить до виникнення упереджень, штампів та негативного ставлення до певної категорії людей. Дуже часто медіа є співучасниками процвітання нетерпимості та невігластва, що створюють справжню небезпеку для вільного суспільства. Чимало людей думають, що мова ворожнечі обмежується сферою пліток, наклепів і перекручень. Мова ворожнечі — це значно більше, а наслідки від її поширення дуже непередбачувані й страшні.

Мова ворожнечі на сьогодні — це не лише текстуальні матеріали. Візуалізація реальності дозволяє говорити про мову ворожнечі у фотографіях, ілюстраціях, карикатурах тощо.

Сьогодні фотоілюстрації стали невід'ємною частиною графічного образу газетної чи інтернет-сторінки й самі по собі мають художню цінність. Вони несуть додаткову інформацію, передають настрій або атмосферу подій, описаних у статті, привертають увагу. Фотографії виконують різні функції: супроводжують, ілюструють текстовий матеріал — кореспонденцію, статтю, хроніку. Проте все більшого значення набуває самостійна ілюстрація, що представляє особливий вид газетного матеріалу, який повідомляє про подію так само, як і повноцінний текстовий матеріал. Завдяки своїй наочності така фотографія має особливу силу впливу на читачів.

Усе частіше візуальна інформація стає рівнозначною вербальній. Сучасний читач ЗМІ втрачає звичку до постійного читання й звикає отримувати теленовини у візуальних формах їх подачі. На шпальтах газет великі яскраві фотоілюстрації починають займати не менше, а часом і більше місця, ніж тексти.

Усе це дає підстави говорити про мову ворожнечі у візуальному контенті та негативні наслідки, до яких вона призводить.

Аналіз візуального контенту ЗМІ дозволив виокремити найбільш поширені вияви мови ворожнечі.

1. Расова дискримінація.

Джерелом мови ворожнечі є негативні стереотипи, або ж забобони, які нерідко продукуються для того, щоб виправдати дискримінацію — найчастіше етнічну або «расову».

Наполегливе прагнення перебільшувати нібито антисоціальні схильності представників етнічних чи «расових» меншин пояснюється особливостями людської психіки.

Люди схильні, по-перше, під враженням від рідкісних явищ надавати їм значно більшого значення, ніж ці явища заслуговують; по-друге, приписувати своїй групі найбільш бажані моральні якості, які вигідно відрізняють її від інших груп (як відомо, «своє» зазвичай ототожнюється з позитивною оцінкою, а «чуже» в більшості випадків оцінюється або нейтрально, або негативно); і по-третє, перебільшувати негативні якості «чужих», переносити їх з окремих індивідів на цілі групи, до яких вони належать.

Реклама — окрема тема для обговорення. Вона просто рясніє стереотипами та ворожістю.

На окрему увагу заслуговує українсько-російський конфлікт. У випадку України та РФ активне використання «мови ворожнечі» у фото свідчить про наявність прямої інформаційної агресії. «Мова ворожнечі» — екстремальне та негативне відчуття щодо окремої групи людей або конкретних її представників. Цей «засіб» ніколи не розкриває об'єктивну сторону ситуації, тому не може бути мовою об'єктивного викладання фактів. Засилля такого контенту в ЗМІ розпалює ворожнечу, посилює й до того складну політичну ситуацію.

Прикладів вияву мови ворожнечі безліч, їх не потрібно вишукувати, усе значно легше — потрібно лише оновити стрічку новин. Спортивні новини — окрема тема, яка потребує уваги.

Ситуація 1. Збірна Росії перемагає збірну Японії, й тренер національної збірної показує вузькі очі, що є надзвичайно образливим для всіх азіатів.

Ситуація 2. Збірна Швейцарії грає матч чемпіонату світу й перемагає його, але увагу загалом привертає не цікава гра чи тактичні схеми тренерів, а провокуючий жест гравців, що за походженням є косоварами. Він вирішив відсвяткувати гол демонструванням пуги кистями рук, що є відсиланням до зображеного на гербі Албанії двоголового орла. І Джака, і Шакірі народилися в сім'ях косовських албанців, а Сербія не визнає незалежність Республіки Косово. І таких прикладів безліч.

2. Насилля.

Зображення різних видів насилля — це одна нагальна проблема сучасного суспільства. Такий контент підсвідомо впливає на маси, викликає агресію, несе інформацію про те, що силове вирішення конфліктів — це норма. Подібні зображення — це прихований вияв мови ворожнечі.

Як бачимо, прикладів зображення насилля на фото — безліч, вони усі різні, але їх об'єднує одне — пропагування того, що це середовище, у якому ми живемо, це підсвідоме підбурення людей до агресії, тому воно є недопустимим. Такий контент не повинен формувати інформаційні сторінки новинних сайтів, соціальних мереж тощо. Люди більше запам'ятовують саме погані події та негативні асоціації. Насильницький візуальний контент перетворюється на засіб агресивного впливу, ці норми стають звичними, формують масове несвідоме й пасивну свідомість, не здатну на відсторонене критичне судження.

3. Уразливі верстви населення.

Дуже часто медіа є співучасниками процвітання нетерпимості та невігластва, що створюють справжню небезпеку для вільного суспільства. На жаль, не всі журналісти розуміють вплив інформації на людей, або ж навпаки, добре розуміють і користуються цим у такий жорстокий спосіб.

Подібні фотографії підбурюють маси, викликають негативне, навіть агресивне ставлення до людей, залежних від наркотиків. Постає цілком закономірне запитання «Навіщо? Яка мета таких знімків?»

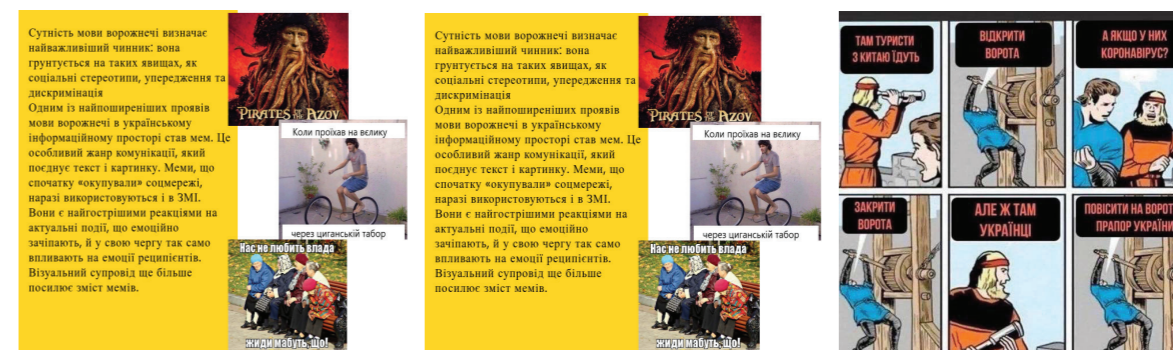
4. Сексизм.

Сьогодні ми спостерігаємо ще один новий тренд — ЗМІ, соціальні мережі, реклама «хворіють» на сексизм. Вологі купальники, пишні груди, стрункі фігури, пружні сідниці, витончені принади та інші словосполучення активно вживаються в заголовках українських медіа і, безумовно, підкріплюються фотофактами. Сексистські фотографії виховують у читачів сприйняття, що так ОК (а це не так). Згодом ці патерни можуть переноситися в реальне життя. Сексизм — це дискримінація, це не повинно бути нормою ні в мовному, ні у візуальному контенті.

5. Мемі як новий тип вияву мови ворожнечі.

Одним із найпоширеніших проявів мови ворожнечі в українському інформаційному просторі стали мемі. Це особливий жанр, що поєднує текст і зображення. Мемі, які спочатку набули поширення в соціальних мережах, наразі використовуються і в ЗМІ. Вони є найгострішими реакціями на актуальні події, що емоційно зачіпають, й відповідно впливають на емоції читачів. Візуальний супровід ще більше посилює зміст мемів.

Висновки. Небезпека мови ворожнечі в засобах масової інформації є загальновідомою. У багатьох частинах світу мова ворожнечі призвела до трагічних наслідків. Використання мови ворожнечі може підбурювати до скоєння злочинів на ґрунті ненависті або супроводжувати скоєння таких злочинів. Тому ЗМІ мають утримуватися від трансляції мови ворожнечі та керуватися у своїй роботі професійними етичними стандартами. Стереотипи настільки в'їлися в розум людини, що навіть така інформація вже вважається нормою. Додаємо до цього ще величезне бажання підняти рейтинг та здобути якомога більше прибутку, і, вуаля, отримуємо медіа, що активно просуває в маси мову ворожнечі. Як ми бачимо, це стосується не тільки текстового, але й візуального контенту. Бо фотографія, малюнок, карикатура, мем з кожним днем набуває все більшого впливу на маси, особливо — на молоде покоління, яке не уявляє свого існування без віртуального світу, без соціальних мереж тощо.

Потрібно, аби і на рівні журналістської спільноти, і на рівні суспільства загалом формувалася культура засудження подібних явищ. Важливо приваблювати читачів якістю матеріалів, а не скандалами чи маніпулятивними практиками.

Також треба пам'ятати, що негативна інформація завжди діє та впливає швидше, ніж ми це помічаємо. Чим більш негативно оцінена характеристика, тим краще вона фіксується у нашій свідомості. Звичка ненавидіти існує довше, ніж толерантність чи вміння розуміти. А мова ворожнечі не лише породжує агресію та злість, а й може підштовхувати до відповідних агресивних дій.

Тому в будь-якій незрозумілій ситуації слід користуватися правилом people first language. Тобто спочатку казати чи показувати «людина», а потім ознаку, якщо вже її потрібно назвати чи продемонструвати.

Мова ворожнечі — далеко не міф, як дехто думає, а загроза сучасності. І часто справа навіть не у поглядах і переконаннях, а в цілях, з якою вона використовується, а також в знаннях, які становлять фундамент контенту.

Незважаючи на те, що суспільство XXI століття прагне толерантного середовища, медіапростір усе ще залишається платформою, з якої в широкі маси транслюється мова нетерпимості, ненависті.

Аналіз візуального контенту сучасних ЗМІ дозволив зробити висновок, що «мова ворожнечі» може бути спрямована на абсолютно різні групи населення, які виділяються «за ознакою раси, походження, національної або етнічної приналежності, статі, гендеру, гендерної ідентичності, сексуальної орієнтації та інших особистих характеристик або статусу». Наведений список наочно демонструє, що «мова ворожнечі» завжди базується на історичному стереотипі про нижчий статус тієї чи іншої групи.

Шкоду, заподіяну «мовою ворожнечі» суспільству, складно перебільшити, однак Р. Дельгадо і Дж. Стефансіс зазначають, що найбільш небезпечні наслідки характерні для «мови ворожнечі», спрямованої на одну конкретну людину (адресант може бути при цьому індивідуальним або колективним). У цьому випадку, крім психологічних і економічних, можуть спостерігатися навіть фізичні наслідки, аж до самогубства.

Одним із ключових факторів, що обумовлюють функціонування «мови ворожнечі» в сучасному суспільстві, є брак юридичних санкцій за її використання, що пов'язано не тільки з не закріпленням терміна в нормативно-правових документах більшості країн, але і з відсутністю його загальноприйнятої дефініції і єдиної класифікації фактів, що потрапляють під це визначення.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА:

- Бахтіна Г. П. Математика як «щеплення» проти «кліповості» інформації та «колажу» сучасного мислення / Г. П. Бахтіна // Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Педагогічні науки.— Луганськ: Вид-во Державного закладу «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка». Альма-матер. 2010. № 1(188) січень. С. 144–155.
- Белов Ю. А. Як соціум обирає свій шлях. Роздуми після прочитання «подієвої» книги. (С. И. Дорогунцов, А. Н. Ральчук. Хозяйствование — синергетический вариант. К.: Оріяни, 2006. 228 с.) / Ю. Белов // Вісник Національної академії наук України, 2007. № 10. С. 57–70.
- Бондаренко Т. Мова ворожнечі: як українські ЗМІ нехтують журналістськими стандартами. *detector.media*. URL: <https://detector.media/infospace/article/128539/2017-07-05-mova-vorzhnechi-yak-ukrainski-zmi-nekhtuyut-zhurnalistskymy-standartamy/> (дата звернення: 18.03.2021).
- Зражевська Н. І. Масова комунікація і культура: Лекції. Черкаси: Брама-Україна, 2006. 172 с.
- Маркузе Г. Одновимірна людина. Дослідження ідеології розвинутого індустріального суспільства [глави з книги] / пер. В. Курганський // Сучасна зарубіжна соціальна філософія: Хрестоматія. Київ: «Либідь», 1996. С. 87–134.
- “Мова ворожнечі” в українському публічному просторі | Громадський Простір. *Громадський Простір* | Усе для третього сектору в одному порталі. URL: <https://www.prostir.ua/?news=mova-vorzhnechi-v-ukrajinskomu-publichnomu-prostori> (дата звернення: 18.03.2021).
- Тоффлэр Э. Третья волна / Э. Тоффлэр. М.: АСТ, 1999. 664с.
- Тоффлэр Э. Шок будущего / Э. Тоффлэр. М.: АСТ, 2002. 557 с.
- Фрумкин К. Г. Клиповое мышление и судьба линейного текста [Електронний ресурс] // Ineternum 2010. № 1. Режим доступа: http://nounivers.narod.ru/pub/kf_clip.htm (4.02. 2013).

СТОРИТЕЛІНГ ЯК ЕФЕКТИВНИЙ ЗАСІБ ВИСВІТЛЕННЯ БОРОТЬБИ ЗА ПРАВА ЛЮДИНИ В МЕДІА

Вікторія Маркова, докторка наук із соціальних комунікацій, професорка, завідувачка кафедри журналістики Харківської державної академії культури

Час «рухомого рядка», коли одна новина швидко витісняє іншу, не залишаючи часу на осмислення та переживання, в якому ми зараз живемо, актуалізує проблему медіавпливу. Нині є важливим не тільки те, що сказати, а й як сказати, щоб тебе дійсно почули. Проблеми, пов'язані із захистом прав людини, при висвітленні в медіа передбачають не лише інформування, а й формування певного ставлення. Тобто в даному випадку функція журналістики не повинна обмежуватися інформаційною, а й виконувати нормативну та освітню функції. Для цього доречним є застосування такого інструменту, як сторітелінг. Лекція рекомендується як студентам спеціальності журналістики, так і громадським активістам.

ПЛАН ЛЕКЦІЇ:

- Сторітелінг як комунікативна технологія і проблема ефективності висвітлення боротьби за права людини.
- Можливості сторітелінгу у висвітленні боротьби за права людини в медіа.
- Використання сторітелінгу правозахисного спрямування в медіа: кращі практики.

1. СТОРИТЕЛІНГ ЯК КОМУНІКАТИВНА ТЕХНОЛОГІЯ І ПРОБЛЕМА ЕФЕКТИВНОСТІ ВИСВІТЛЕННЯ БОРОТЬБИ ЗА ПРАВА ЛЮДИНИ

Згідно з третім загальнонаціональним опитуванням «Що українці знають та думають про права людини», проведеного Фондом «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва у 2020 році, серед уявлення про ефективні способи захисту прав людини перше місце посідає звернення у ЗМІ (23,3%); серед джерел інформації про права людини, стан їх дотримання, способи захисту також лідерами є медіа — телепрограми (54,5%), інтернет-сайти (38,2%); чинниками, які найбільш вплинули на формування уявлення щодо прав людини, теж називають насамперед ЗМІ (45,3%). Тож такі результати є свідченням, з одного боку, впливовості медіа у формуванні громадської думки, з іншого, — відображають підвищені очікування спільноти. Це вимагає від медіа додаткової відповідальності у виконанні своєї інформаційної місії, і одночасно актуалізує питання щодо медіавпливу.

Слід зазначити, хоча технологічність процесу комунікації в повній мірі стала об'єктом теоретизування тільки у ХХ столітті, її потенціал був усвідомлений ще в риторичних теоріях, починаючи з Аристотеля. Посилилася ця тенденція з винаходом друкарського верстата, що запустив машину масового виробництва, і поширення повідомлень у просторі і часі. А ще в більшій мірі вона активізувалася з появою преси, перетягнувши згодом на себе функції формування картини світу. Тобто, можна зробити висновок, що комунікативний потенціал журналістського повідомлення був усвідомлений із перших днів появи цього феномена, власне кажучи, преса і виникла у відповідь на потребу суспільства дізнаватися нові історії про самого себе. Водночас, перші ж дослідження медіавпливу, що почалися під час Першої світової війни, практично постулювали його необмеженість. Згодом сформувалося усвідомлення того факту, що вплив медіаповідомлення не носить тотального характеру і залежить від низки факторів: контексту, каналу зв'язку і, головне, від самого формату повідомлення. Тобто стала приділятися увага не лише тому, що сказати, а й тому, як сказати.

Особливу актуальність питання щодо того, як сказати, набуває в сучасних умовах. Нині ми живемо в реальності «рухомого рядка», коли одна новина швидко витісняє іншу, не залишаючи часу на осмислення та переживання. Якщо казати про питання захисту прав людини, то його висвітлення в медіа передбачає не тільки інформування, а й формування певного ставлення. Тобто в цьому випадку функція журналістики не повинна обмежуватися інформаційною, а й виконувати нормативну та освітню функції. Для цього доречним є застосування такого інструменту, як сторітелінг.

За визначенням Оксфордського словника сторітелінг є діяльністю з розповідання та записування історій. Розповідання історій — один із найдавніших форматів соціальної комунікації, з якого в подальшому виникли корпуси релігійних і літературних текстів. Свою актуалізацію з новими конотаціями вже в якості терміна «сторітелінг» отримав у 1992 році завдяки керівнику концерну Armstrong International Девіду Армстронгу. У своїй книзі «MBSA: Managing by Storying Around» він доводив ефективність нестандартного способу менеджменту з використанням нового формату інструкції, що спирається на реальні життєві історії. Нині його також активно використовують в рекламі, піар-діяльності, брендингу, маркетингу, освіті, проникає він і в журналістику. Однак сторітелінг у журналістиці багатьма дослідниками сприймається як те, що було їй властиве від початку.

Якщо поглянути на історію розвитку журналістики, побачимо, що дуже швидко на зміну сухим звітам про події, вже починаючи з XVIII століття, прийшли літературні репортажі з чітко акцентованою авторською позицією, яскравістю стилю, що не дають змоги маркувати журналіста виключно як посередника між новиною і читачем. Це стало передумовою типо-видової різноманітності журналістських текстів. Тому не дивно, що нині співіснує низка підходів до визначення феномену сторітелінгу. Дослідники по-різному визначають його, називають то жанром, то стилем «письма», то форматом, то інструментом, прийомом, то комунікативною технологією, то методом.

У розгляді цього питання слід повернутися до контексту сучасного вживання поняття «сторітелінг» Девідом Армстронгом, який розглядає його як інструмент. Тобто, визначальним в сторітелінгу є не художнє письмо саме по собі (що найчастіше могло визначатися літературним хистом журналіста), а використання його для певних цілей, як внутрішніх (залучення нових споживачів медіапродуктів), так і зовнішніх (консолідація суспільства навколо будь-якої ідеї). Тож, під сторітелінгом розуміємо комунікативну технологію, яка використовує інформаційне повідомлення у вигляді історії і застосовується комунікантом з метою підвищення ефективності сприйняття і здійснення впливу на комуніката.

Комунікативний потенціал сторітелінгу пояснюється тим, що формат історії є однією з найбільш поширених форм комунікації, у якій людина зазвичай ділиться особистим досвідом. Вони характеризуються послідовною хронологією, просторово-часовою конкретикою. Подібна форма є повсякденною формою спілкування, і саме тому вона добре сприймається.

У зв'язку з цим варто згадати теорію символічної конвергенції Ернеста Бормана. Він досліджував тип комунікації в невеликій групі і знайшов взаємозв'язок між драматичними образами, які використовують члени групи під час розмови один з одним, і ступенем групової свідомості і солідарності. Це спонукало його сформулювати наступну тезу: обмін груповими фантазіями створює символічну конвергенцію. Під «фантазією» він розуміє творчу і образну інтерпретацію подій, що задовольняє психологічну або риторичну потребу; описує події, що проходили поза групою або в її минулому або майбутньому, а під символічною конвергенцією лінгвістичний процес, завдяки якому учасники групи розвивають почуття спільності або близькості: згуртованості, єдності, солідарності.

Тобто обмін історіями згуртовує суспільство навколо певних тем і дає можливість виконувати журналістиці одну зі своїх найважливіших функцій — консолідації суспільства.

Будь-яка історія апелює до міфу, архетипів, вона завжди може бути розглянута як частина якоїсь макророзповіді, і саме тому вона впливає на глибинні форми свідомості. Крім того, наявність героя в історії дає змогу асоціювати себе з ним.

Важливим у комунікативному впливі є елемент розважальності. Однією з найважливіших складових сторітелінгу є сама структура викладу: наявність сюжету, сцен, діалогів, динаміки, завдяки яким споживання медіапродукту стає захоплюючим. Історії привабливі тим, що вони містять інтригу, тримають нас у стані напруженості, викликають цікавість, здивування, очікування «кінця», тим самим встановлюють глибокий зв'язок із споживачем.

Комунікативний ефект посилюється завдяки тому, що в технології сторітелінгу задіяна емоційна сфера. Доречно згадати канадського культуролога М. Маклюена, який писав про те, що усне слово, а сторітелінг ближче саме до нього, створює ефект залученості, а письмове — відстороненості. Саме завдяки структурі медіатексту, що передбачає залученість у подію, співучасть, досягається емпатія, почуття певного ототожнення з героєм. Крім того, використання прямих і непрямих цитат, переплетення голосів персонажів, у тому числі і внутрішніх, забезпечує сенсорне сприйняття, занурення в текст.

Тексти у форматі сторітелінгу зрозумілі, доступні, легко засвоюються і запам'ятовуються. Сторітелінг володіє тонким механізмом переконання, оскільки більшою мірою апелює до чуттєвої сфери і уникає аргументації, тим самим знижуючи контраргументацію: на історію можна відповісти тільки іншою історією.

Підвищують можливість комунікативного впливу такі прийоми, притаманні сторітелінгу:

- сама форма побудови історії, що є, з одного боку, повсякденною, з іншого, апелює до міфу, архетипів;
- структура викладу і стилістики (сюжет, сцени, діалоги, динаміка, інтрига, передчуття «кінця»);
- спрямованість на емоційну сферу (залучення в подію, співучасть, емпатія, занурення);
- когнітивна складова (зрозумілість, доступність, легка засвоюваність, запам'ятовуваність);
- використання тонких механізмів переконання.

Комунікативні переваги технології сторітелінгу активно використовують у всіх видах журналістики (друкованій, аудіо-, аудіовізуальній журналістиці) у найрізноманітніших журналістських форматах.

Поширення електронних форм комунікації, які, з одного боку, сприяли практично повному усуненню просторово-часових бар'єрів, а з іншого, призводили до ефекту розсіяної уваги, навігації по поверхні, що не передбачає занурення, а віддає перевагу в медіаспоживанні коротким інформаційним повідомленням, а то і взагалі перегляданню заголовків. Професійний дискурс цього періоду був багатий на песимістичні прогнози щодо життєздатності сторітелінгу в журналістиці. Проте реальна практика довела протилежне: сторітелінг підтвердив не тільки свою життєздатність в цифрову епоху, а й продемонстрував здатність до трансформації.

Дигіталізація журналістської сфери призвела до появи конвергентних редакцій, що володіють додатковими можливостями для реалізації такої технології як сторітелінг. Він став затребуваний як можливість для створення унікального контенту, а технологічні інновації дали можливість суттєво збагатити його комунікативний потенціал. Виникло таке явище, як цифровий сторітелінг, що в журналістиці реалізується в трьох різновидах: крос-медійний, мультимедійний, трансмедійний.

Крос-медійний сторітелінг передбачає процес поширення медійного контенту в різних форматах через численні медійні канали. Типовим прикладом його реалізації в сфері журналістики є створення сайтів видань паралельно з друкованими версіями. Це дає можливість адаптувати історії, створені для друкованого формату, під нове медіасередовище. Крос-медійність у доповненні до основних комунікативних переваг традиційного сторітелінгу додає активну участь аудиторії в створенні історії, сегментований підхід до неї. В електронному середовищі такі історії стають мультимедійними, тобто передбачають використання в одному продукті багатьох каналів комунікації.

Комунікативними особливостями мультимедійного сторітелінгу є використання в якості засобу впливу на аудиторію одночасно різних видів контенту (текст, графіка, анімація, відео-, аудіо-), які працюють на досягнення однієї мети, логічно доповнюючи і продовжуючи один одного в одному медіаповідомленні. Мультимедійний сторітелінг передбачає принцип інтерактивності. Мультимедійний сторітелінг володіє всіма перерахованими вище комунікативними можливостями, характерними для традиційного сторітелінгу. Водночас він має і додаткові можливості, пов'язані з середовищем функціонування, як на етапі створення медіаповідомлення, так і на етапі сприйняття.

Мультимедійне повідомлення має додатковий комунікативний потенціал, оскільки мультимедійність органічна людині, а тому таке повідомлення сприймається природно. Завдяки гармонійній інтеграції в єдиному технологічному середовищі різних форматів досягається об'ємність і насиченість історії. Водночас, історія є первинною, а мультимедіа лише ідеальна форма її реалізації. Мультимедійні елементи повинні бути органічною частиною розповіді. При вдалому поєднанні різних видів подачі інформації повідомлення виходить цілісним і багатограним одночасно, отримує поліфонічне звучання. Застосування мультимедіа якісніше утримує увагу, полегшує сприйняття, забезпечує краще засвоєння, розуміння, збільшує залученість, створює ефект занурення, посилює креативність. Таким чином перераховані комунікативні характеристики мультимедійного сторітелінгу створюють умови для ефективного комунікативного впливу.

Трансмедійний сторітелінг застосовують переважно у сфері розваг, але є перспектива застосування і в журналістиці. Сутність цього явища полягає в тому, що для однієї історії використовують кілька тематично пов'язаних медіапродуктів, які розповсюджують на взаємопов'язаних медіа платформах. Його комунікативними

перевагами є підвищення ступеня інтерактивності, особистісний підхід до споживача медіа-продукту, залучення, підвищення креативності аудиторії.

Розвитком сторітелінгу в умовах поширення нових технологій є і посилення його імерсією, що дає змогу досягти комплексного ефекту безпосередньої присутності на місці події, завдяки технології Virtual Reality. Ця технологія може створювати безпрецедентні умови для занурення в подію. Як комунікативна технологія, Virtual Reality задає режим гри. Саме це робить її популярною. Вона повністю захоплює користувача, оскільки надії окуляри не дають можливість відволікатися. У ній повністю реалізується залучена комунікація, спрямована на діалог, взаємодія з конкретним користувачем. Матеріалом для Virtual Reality є, перш за все, унікальний досвід, унікальні явища природи, видовищні події, екстремальні ситуації, реконструкції історичних подій, можливість побачити світ очима іншої людини.

Зауважимо, що історія передбачає послідовне викладення подій, які відбуваються з героєм історії. В основі викладення завжди присутня певна структура, яку можна обрати в залежності від мети розповіді. До найбільш розповсюджених належать:

- «Шлях героя» передбачає, що розповідь підпорядковується законам драматургії і має свою передісторію, зав'язку, розвиток, кульмінацію і розв'язку. У ній обов'язкова є напруга, оскільки на шляху героя виникають конфлікти. У боротьбі з труднощами і перешкодами герой знаходить нові якості, завдяки яким і досягає успіху. Така структура розповіді додає переконливості і допомагає пояснити, як ви дійшли тих висновків, якими хочете поділитися.
- «Гора» близька до попередньої структури, але на відміну від неї вона не передбачає щасливого кінця, але дарує надію. Це історія про досвід, який здобув герой, хоча й не досяг успіху.
- «Рамка» обумовлює загальну об'єднуючу історію, у межах якої розповідається низка інших історій.
- «Як було, як могло б бути» передбачає розповідь, побудовану на контрасті двох історій — реальної та ідеальної.
- «Початок з середини» — це коли розповідь починається з кульмінації, що сприяє збільшенню зацікавленості і виникненню бажання дійти до розв'язки.
- «Ідеї, що сходяться» передбачає, як різні історії отримують спільний фінал.
- «Фальстарт» — коли історія, яка розвивається як передбачувана, в один момент «зламується», і все починається, так би мовити, з нуля.
- «Пелюстки» — це об'єднання декількох історій навколо головної думки і центральної ідеї.
- При вибудовуванні історії важливо звертати увагу на:
 - причинно-наслідкову послідовність дій;
 - наявність діалогів;
 - включення в розповідь декількох деталей;
 - передавання емоційного стану, не вдаючись до назв емоцій;
 - зрозумілості, передачу повідомлення простою, доступною мовою, уникнення термінології;
 - наведення прикладів замість оціночних суджень;
 - досвід того, кому адресована ця історія.

2. МОЖЛИВОСТІ СТОРІТЕЛІНГУ У ВИСВІТЛЕННІ БОРОТЬБИ ЗА ПРАВА ЛЮДИНИ В МЕДІА

Сторітелінг є потужним комунікативним інструментом, що дає змогу здійснювати ефективний медіавплив на адресатів. Використання сторітелінгу у висвітленні боротьби за права людини в медіа є доречним, оскільки через реальний людський досвід є можливість розкрити соціальні процеси зсередини. До таких історій належать:

- історії боротьби правозахисників та правозахисниць;
- історії, пов'язані з діяльністю правозахисних організацій;
- історії про людей, які потребують захисту їхніх прав;
- історії, що побудовані на цінностях дотримання прав людини.

Такі історії повинні надихати, емоційно «чіпляти», давати надію, мати адвокаційний посил, мобілізувати до певних дій.

Важливо обрати доречну структуру для викладу історії, щоб вона мала максимальний комунікативний ефект. Так, для історій, що розповідають про боротьбу правозахисників, доречними будуть як традиційні структури «Шлях героя», «Гора», так і «Рамка», «Початок з середини», «Фальстарт», «Ідеї, що сходяться», «Пелюстки».

Використання сторітелінгу при висвітленні боротьби за права людини, безумовно, повинно бути доречним. Для з'ясування цього питання потрібно визначитися з метою його застосування та цільовою аудиторією. Завдяки сторітелінгу медіа мають можливість:

- ефективно інформувати спільноту щодо правозахисної проблематики;
- створювати сприятливий контекст для актуалізації правозахисної проблеми;
- транслювати цінності і світогляд, побудований на правах людини;
- показувати зміни та суспільні трансформації щодо дотримання прав людини;
- привертати увагу донорів і громадськості до проблем із дотриманням прав людини;
- мотивувати, закликати до дії, надихати наявних і майбутніх співробітників і волонтерів, що займаються цим напрямком;
- демонструвати успіхи правозахисних організацій та ділитися проблемами;
- висловлювати солідарність;
- сприяти консолідації навколо проблеми з дотриманням прав людини;
- навчати захищати свої права;
- стати експертним медіа у правозахисному напрямку;
- консолідувати навкруги медіа лояльну аудиторію.

Водночас використання сторітелінгу при висвітленні боротьби за права людини пов'язане з вирішенням певних етичних проблем. Оскільки журналістика на відміну від художньої літератури розповідає історії не вигадані, і героями є реальні люди з їхнім особистим досвідом і обставинами життя, тому потрібно з повагою ставитися до їхньої гідності. Щоб висвітлення історії не завдало шкоди її герою, потрібно звернути увагу на такі моменти:

- пояснити людині, де саме і яким чином буде оприлюднена її історія, отримати на це згоду, запропонувати їй дотримання анонімності щодо персональних даних;
- чесно проінформувати героя історії щодо ризиків та переваг її оприлюднення;
- для запобігання ризиків опублікувати лише частину історії, зробити компіляцію з різних історій, показати досвід людей в узагальнюючій історії;
- якщо в історії йдеться про негативний досвід, розповідь про який призводять до страждання людини, можливим є переказ цієї історії іншою людиною;
- чутливі теми можна передати із застосуванням коміксів, скетчингу, театральних постановок;
- уникати негативних суджень, мови ворожнечі щодо своїх героїв;
- думати про наслідки, які спричинить оприлюднення історії серед адресатів.

3. ВИКОРИСТАННЯ СТОРІТЕЛІНГУ ПРАВОЗАХИСНОГО СПРЯМУВАННЯ В МЕДІА: КРАЩІ ПРАКТИКИ

Одним із перших прикладів мультимедійного сторітелінгу, що порушував проблеми прав людини, стала історія про життя безпритульної дівчинки з Нью-Йорка, опублікована 9-го грудня 2013 року на сайті газети «New York Times» Андреа Еліот під назвою «Invisible Child» («Невидима дитина»).

Історія розповідає про притулок для бездомних, де живе дівчинка Дасані зі своєю сім'єю. Ця історія зачіпає гостросоціальну тему бідності. Дасані перебуває серед 280-ти дітей (сім з яких її брати і сестри) у притулку. За його стінами вона належить до «величезного і невидимого племені» з більш ніж 22 000 бездомних дітей у Нью-Йорку. Тема безпритульності розкривається через долю однієї людини, маленької одинадцятирічної дівчинки. Її життєва історія розповідає про байдужість влади до родин, які живуть за межею бідності. Сюжет описує зовнішні конфлікти: дівчинку ображають в школі і на вулиці. Зовнішні конфлікти породжують внутрішній конфлікт головної героїні — її мрії не збігаються з реальністю. Дасані не хоче повторювати життєвий шлях своїх батьків. Внутрішній конфлікт спонукає героїню до дій, вона вирішує добре вчитися, займатися танцями, бігом і нарощувати м'язову масу. Дівчинка знаходить вирішення своєї проблеми у власному захисті й саморозвитку. Дасані стає спортсменкою і знаходить вихід зі складної життєвої ситуації.

Цікавим прикладом боротьби з упередженістю проти ВІЛ-інфікованих стала історія «Відкрито позитивні: як живуть діти, що не приховують ВІЛ», створена Є. Мазур, Е. Крижанівським у 2016 році на 24 каналі. Герої історії — родина Ісаєвих, яка переїхала до Київської області з Маріуполя після подій 2014 року. Батько Євген більше 20 років живе з ВІЛ, його дружина Світлана та рідні діти — не мають ВІЛ-інфекції. Світлана та Євген стали чи не першими в Україні, хто всиновив дитину з ВІЛ-інфекцією. Сьогодні їхні діти разом навчаються, граються, обідають, словом, роблять усе те, що і належить робити всім дітям. Двоє старших хлопців — 17-річні Юрій та Петро — вже завершують навчання, і потроху починають планувати власне доросле життя. В інтерв'ю сайту «24» хлопці розповіли, із якими найбезглуздішими стереотипами щодо власного статусу їм доводилося стикатися, розказали, як на них відреагували після переїзду, та пояснили, чому всі діти однаково заслуговують на родину.

Цікавим і суспільно корисним є проєкт «Всі, хто хотіли, поїхали?», нещодавно створений Центром прав людини ZMINA та компанією RealStoriesProduction. В основі проєкту 10 історій реальних людей, які живуть в окупованому Криму чи в Л/ДНР, метою якого є подолання упереджень щодо людей, які залишилися жити на тимчасово окупованих територіях. Проєкт реалізований у мультиплікаційному форматі з огляду на етичні моменти цієї чутливої теми, а також для того, щоб додати емоційності.

Отже, використання сторітелінгу у висвітленні правозахисної проблематики суттєво підвищує медіавплив, заохочує дочитати до кінця, викликає зацікавленість у аудиторії, а тому є перспективним у застосуванні. Усім, хто створює контент правозахисного спрямування потрібно звернути увагу на оволодіння цією технологією і активно використовувати його.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Безверха А. Сторітелінг для медіа // Антипосібник для журналістів. К., С. 64–77.
2. Гаврилов С. В. Всі крапки над «І» історією. Сторітелінг для сценаристів, письменників та блогерів. Rabulum, 2019. 296 с.
3. Галло К. Искусство сторителлинга. Как создавать истории, который попадут в самое сердце аудитории. 2020. 368 с.
4. Гопиус К. Сила убеждение: 101 совет по сторителлингу. Питер, 2016. 128 с.
5. Готтшал Дж. Как сторителлинг сделал нас людьми. Захватывающее исследование причин, почему мы сочиняем истории и продолжим это делать в будущем. 2020. 272 с.
6. Гузенко С. Сторителлинг. Пособие для начинающих. 2016
7. Лівін М. Сторітелінг для очей, вух і серця. Наш формат, 2020. 184 с.
8. Лоуренс К. Как написать отличные истории. Гаятри, 2020. 176 с.
9. Макки Р. История на миллион. Мастер-класс для сценаристов, писателей и не только. АльпінаУкраїна, 2019. 456 с.

10. Сильні історії — велика відповідальність // Громадський простір: [Електрон. ресурс]. URL: <https://www.prostir.ua/?kb=etychnyj-storitelinh-sylni-istoriji-velyka-vidpovidalnist>
11. Симмонс А. Как использовать силу историй. Манн, Иванов и Фербер, 2013. 272 с.
12. Смит П. Мастер историй. Увлекай, убеждай, вдохновляй. Манн, Иванов и Фербер, 2016. 288 с.
13. Сторітелінг для правозахисників: [відеолекція]: [Електрон. ресурс]. URL: <https://www.facebook.com/watch/live/?v=2338160482982231> HYPERLINK «https://www.facebook.com/watch/live/?v=2338160482982231&ref=watch_permalink» & HYPERLINK «https://www.facebook.com/watch/live/?v=2338160482982231&ref=watch_permalink» ref=watch_permalink
14. Уткин А., Покровская Н. Белое зеркало. Учебник по интерактивному сторителлингу в кино, VR и иммерсивном театре. 2020. 240 с.
15. Холл К. Сторітелінг, який не залишає байдужим. Yakaboo Publishing, 2020. 240 с.

СОЦІАЛЬНА РЕКЛАМА ЯК ЕФЕКТИВНИЙ ІНСТРУМЕНТ ІНФОРМАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В АСПЕКТІ ВИСВІТЛЕННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ НА ДЕРЖАВНОМУ РІВНІ: УКРАЇНСЬКИЙ ДОСВІД

Тетяна Іванець, кандидатка філологічних наук, доцентка кафедри теорії комунікації, реклами та зв'язків із громадськістю Запорізького національного університету

Катерина Доценко, кандидатка філологічних наук, доцентка кафедри теорії комунікації, реклами та зв'язків із громадськістю Запорізького національного університету

Висвітлення різних аспектів прав людини в соціальній рекламі (або привернення уваги до їх порушення) є питанням дуже потрібним і на часним. Держава, громадські організації і бізнес-структури, що є замовниками соціальної реклами, на сьогодні дуже потужно працюють у цьому напрямку. У цій лекції увагу приділено саме рекламі, замовником якої є держава, тоді як соціальні кампанії від бізнес-структур і громадських організацій пропонуємо розглянути на практичних заняттях за аналогією.

Ця лекція передбачена для студентів бакалаврів факультету журналістики, спеціальності 061 «Журналістика» та 029 «Інформаційна діяльність, архівна та бібліотечна справа» освітніх програм «Журналістика», «Реклама та зв'язки з громадськістю» та «Інформаційно-комунікаційна діяльність».

ПЛАН ЛЕКЦІЇ:

1. Соціальна реклама незалежної України як різновид інформаційно-комунікаційного впливу на соціум.
2. Інформаційні соціальні рекламні кампанії про права людини від Міністерства інформаційної політики України (далі — МІП): тематика і проблематика.
3. Питання прав людини крізь призму гендерних стереотипів професійної сфери: інформаційні кампанії щодо їх подолання.

1. СОЦІАЛЬНА РЕКЛАМА НЕЗАЛЕЖНОЇ УКРАЇНИ ЯК РІЗНОВИД ІНФОРМАЦІЙНО-КОМУНІКАЦІЙНОГО ВПЛИВУ НА СОЦІУМ

Науковці Е. Берендєєва, Н. Грицюта, Д. Олтаржевський стверджують, що в історії соціальної реклами в Україні варто виокремити три періоди її становлення та розвитку. Перший період — пострадянський період соціальної реклами — з 1991 по 2000 роки, другий період — перехідний — з 2001 по 2010 роки і третій період — самостійний — з 2011 року по сьогодні.

Пострадянський період для соціальної реклами не є плідним. Країна потребувала, у першу чергу, зміни та незалежного становлення у сферах: політичній, економічній, соціальній, аграрній, громадській тощо. Тому той період був у статичному стані не лише у сфері соціальної реклами, а й реклами загалом. До 1996 року не було майже нічого значущого в історії української соціальної реклами, окрім пережитків радянських плакатів. Варто зазначити переважно таку соціальну рекламу пострадянського періоду, як реклама проти тютюнопаління, вживання наркотиків, проблеми ВІЛ/СНІДу. Після виходу ЗУ «Про рекламу» у 1996 році ще не було окремої статті саме про соціальну рекламу, яка з'явилася пізніше, у 2003 році, але малою часткою розповсюджувалося також на соціальну рекламу. Зокрема, існувало поняття соціальної інформації.

Основними темами в Україні, що були висвітлені в соціальній тематичі після прийняття закону стали також ВІЛ/СНІД, наркозалежність, онкозахворювання, зокрема серед дітей, екологія, збереження генофонду нації, проблеми дитинства і материнства, соціальна реклама проти абортів, проблеми моралі молоді, насилля

в родині, дорожня безпека, профілактика злочинності. Із розвитком суспільства з'являються нові тенденції, до яких також звертається соціальна реклама і різні соціальні проекти, зокрема, у сферах освіти, бізнесу, фінансів, страхування, охорони здоров'я, сплаті податків тощо.

Відтак соціальна реклама починає набирати обертів і формуватися поступово у фаховий механізм, що поєднує в собі також соціальну психотерапію. Адже з огляду на політико-економічні умови масовими стають певні негативні емоційні стани й почуття, такі як підвищена тривога, страх, невпевненість у собі, у майбутньому; занепокоєння долею близьких і власною, пригніченість, відчай, депресія, переживання низького соціального статусу і т. ін. [3, с. 136]. Поступова розвинена тематика виходить на більш досконалий, у порівнянні з минулим, рівень і період — перехідний.

Соціальна реклама в Україні 2001–2010 років характеризується динамікою ринку соціальної реклами та виявляє періоди її розквіту і стагнації. Проте очевидно є тенденція розквіту соціальної реклами. По-перше, у 2003 році було внесено зміни до ЗУ «Про рекламу», де з'явилася 12 стаття, що визначає поняття соціальної реклами.

З'являються перші українські фестивалі соціальної реклами, як національний фестиваль соціальної реклами у 2005 р., завдання якого — привернути увагу до соціальної реклами, як до важливого явища суспільного життя. Цей фестиваль отримав відгуків з боку державних органів, професійних громадських організацій, засобів масової інформації, рекламного бізнесу і широкої громадськості. Окрім цього, збільшується кількість маркетингових та PR-агенцій, які долучаються до соціальних проектів та виступають партнерами фестивалів, наприклад, компанія «Вавілон». Зростає кількість соціальних проектів, а також починається вироблення транснаціональної реклами, яка ґрунтувалася не лише на вітчизняних тенденціях, а й на тенденціях зарубіжного досвіду.

Як зазначає українська дослідниця Н. Грицюта, похідною з'являється тенденція до епатажу, оскільки наростаюча кількість рекламних повідомлень спонукає до боротьби за увагу громадськості. Епатажність соціальної реклами проявляється у жорстокості, агресивності, грі на почуттях страху. В Україні це не так помітно у порівнянні з країнами Західної Європи. Адже деякі соціальні реклами відверто шокують, а іноді і взагалі бувають аморальними. Наприклад, українська соціальна реклама не така безсоромна як французька, де тютюнопаління прирівнюється до орального сексу [3].

Або замість підкинутих немовлят під двері, як це демонструє соціальна реклама Ізраїлю, українська соціальна реклама пропонує як шлях подолання проблеми — всиновлення, зокрема компанією «Дитина чекає на вас» під гаслом «Сім'я — основа суспільства» [3]. З іншого боку, виробники мають на меті лише звернути увагу та подолати ту чи іншу суспільну проблему. Загалом починають виникати та розквітати ті соціальні проекти, які варті та потребують державної підтримки, — що зовсім непередбачено законодавчо (Н. Грицюта). Окрім цього, значним кроком було створення у 2007 році Всеукраїнською рекламною коаліцією проекту «Біржа соціальної реклами», яку очолив О. Горлов.

На початку третього періоду соціальна реклама вже мала певний досвід. Цей період для соціальної реклами характеризується збільшенням кількості наукової зацікавленості — відповідне зростання наукових праць з цієї тематики, розширюється географія наукових пошуків, спостерігається тенденція до глибшого вивчення об'єкта на прикладі реалізованих інформаційних кампаній. Особлива увага приділяється психологічним чинникам впливу на аудиторію, новітнім каналам комунікації та специфіці контенту; інноваційному інструментарію, що створює певну низку тенденцій, які набувають стрімкого розвитку, а також зумовленістю соціально-політичних змін в інформаційному просторі у новій цифровій ері.

Попри всі позитивні фактори розвитку, у законодавчому полі змін ніяких не відбулося, і держава досить стримано бере участь у соціальних проектах. Бурхливий розвиток всевітньої мережі Інтернет, як і для багатьох галузей, створив для соціальної реклами нову платформу комунікації та обміном досвідом. Стають підзвітними органи державної влади з огляду на виконання обсягу робіт та витрачених коштів. Зокрема, Міністерство інформаційної політики України щоразу звітує про соціальну рекламу, виготовлену й поширену за підтримки державного бюджету.

З'являються такі проекти, як Molodiya Festival з 2012 року, метою якого є сприяння позитивним змінам у суспільстві шляхом соціальної реклами, а тематичними пріоритетами є демократичні цінності, права і свободи людини, громадська активність, гендерна рівність, відповідальне споживачтво та використання природних ресурсів, етичне ставлення до тварин. У цей період соціальна реклама повільно трансформувалася в маніпулятивний засіб з боку держави та бізнесу, що має на підсвідомому розумінні соціальну відповідальність

та соціальний PR. Велика кількість комерційних проєктів створені з метою поліпшення іміджу та збільшення бюджету — що априорі суперечить сутності соціальної реклами.

Так, реклама, що пропагує здоровий спосіб життя із логотипом торгової марки «Contex» (презервативи) чи зі слоганом «Лідер абсолютних чемпіонів» (Nemiroff) — це комерційна реклама з соціальним дискурсом (взагалі алкогольні бренди є лідерами в цих маніпулятивних технологіях, давно врахувавши те, що вже існує в деяких законодавчих ініціативах алгоритм поступового зниження обсягів реклами алкоголю і тютюну) (Н. Грицюта).

Зразків політичної реклами із соціальним дискурсом, особливо в період передвиборних перегонів, можна навести безліч, та й у більш спокійні часи політичних пауз їх немало, зокрема білборди від Юлії Тимошенко — привітання з Різдвом (за бюджетні кошти) чи Віктора Ющенка з пропагуванням соціальних ініціатив часів його президентства — обидва випадки не соціальна реклама, а передвиборна за суттю своєю, іміджева політична реклама із соціальним дискурсом» (Н. Грицюта).

Нове покоління принесло нові форми та різновиди соціальної реклами. Наприклад, ембієнт-реклама — на прям у рекламі, де замість традиційних носіїв рекламних повідомлень (друковані ЗМІ, час в ефірі чи рекламні щити) використовуються елементи навколишнього середовища: лавки, двері, стіни будинків, офісне приладдя і т.п. Поява такої зовнішньої реклами була викликана тим, що традиційна втрачала свою силу впливу. В Європі це вже досить розповсюджене явище, але й в Україні це набирає обертів. Флешмоб також є одним вже з відомих акцій, за допомогою якого можна привернути увагу.

Актуальним за останні роки стало таке питання, як ефективність соціальної реклами. Переважна кількість рекламних проєктів є інтегрованими та вбудованими за принципом TTL («Through the line» — через лінію), де адресат повинен залучатись до системи конкретних заходів та бути діяльним. Можна впевнено зазначити, що це дозволило суттєво збільшити кількість тих, хто пройшов тест на СНІД чи відважився народжувати, незважаючи на проблеми. Даний TTL-феномен можна сміло назвати тенденцією розвитку соціальної реклами.

Соціальна реклама на сьогодні є дзеркалом суспільства, що втілює його менталітет і моральні цінності. У різні історичні періоди вона перегукувалася і з політичною діяльністю, відображаючи певні інтереси держави. Кожна країна має для соціальної реклами свою місію, як-от профілактика трагічних наслідків або ж пропагування національної ідеології. Із плином часу змінилися суспільні цінності, а з ними — і способи комунікацій із соціумом. У наш час не тільки некомерційні організації, а й бренди використовують соціальну рекламу як інструмент для трансляції своїх цінностей.

На сьогодні соціальна реклама стала великим пластом важливої інформації, що привертає увагу до найнагальніших проблем в житті людства, у тому числі й у царині прав людини.

Нам імпонує дефініція О. Савельєвої про те, що соціальну рекламу можна розглядати в різних аспектах: «як соціальне, виражене в рекламі (реклама з «сильним» соціальним дискурсом, а також соціально відповідальна реклама), адже в будь-якій рекламі є два рівні: товар (продукт) та суспільство; як частина системи суспільних відносин, що роблять спільне життя людей не тільки можливим, а й безконфліктним («рекламна соціалізація», поширення корисних із погляду суспільства соціальних норм, цінностей, моделей поведінки, знань, які сприяють спільному існуванню в межах цього суспільства); як інструментальне тлумачення терміна «соціальний» (що відноситься насамперед до соціальної сфери, соціальної політики держави, соціальної допомоги аутсайдерам, соціального забезпечення, соціальної підтримки незахищених груп населення). Це насамперед реклама, пов'язана із благодійністю, діяльністю некомерційних організацій, інформаційною підтримкою державних соціальних проєктів».

Виокремлюють такі основні напрями соціальної реклами: безпека життєдіяльності міста, проблеми рівних прав та соціальних гарантій, екологічні проблеми, тенденції розвитку суспільства, боротьба із загрозами, попередження катастроф, декларація пріоритетних цінностей, заклики до досягнення соціальних та індивідуальних ідеалів, формування патріотизму, соціальна психотерапія. На думку Т. Шальман, «мета соціальної реклами досягається шляхом створення рекламних звернень, у яких пропагується те чи те позитивне явище або розповідається про наслідки негативних звичок і явищ». Для досягнення своїх цілей соціальна реклама фактично володіє невичерпним спектром методів (як і взагалі реклама), які втілені у різних формах її матеріального донесення, серед яких банери, фотографії, графіті, карикатури, листівки, значки, логотипи, газети, журнали, слогани, вірші, сценарії, телебачення, відеоролики, пости в інтернеті та под. Все, що можна віднести до медіапростору, також насичене соціальною рекламою, яка при цьому може бути інформаційно-постановочною і документальною, що характерно, зокрема, для телевізійної реклами.

Дослідник О. Грубин наголошує, що предметом такої реклами є ідея, що має певну соціальну цінність, а в перспективі може створити нові соціальні цінності — за рахунок не просто привернення уваги до певної проблеми, а й завдяки здатності надати інформацію про можливість її вирішення та навіть представити варіанти таких рішень. Так проявляється соціальна відповідальність реклами не лише щодо суспільства, а й щодо самого повідомлення, яке стає не просто інформаційно наповненим, а й привертає увагу новий поглядом на таку ненову проблему та надає інколи альтернативний погляд та шляхи виходу зі складної життєвої чи суспільної ситуації. «Неновизна є принциповою: чим більше знає адресат соціальної реклами про тему соціального повідомлення, тим гостріше він реагує на нього, тим результативнішою є рекламна кампанія» [2].

Як відомо, інформацію людина сприймає декількома інформаційними каналами, серед яких найбільш чуттєві є зір і слух. Тому найкраще інформація сприймається тоді, коли задіяні мультисенсорні технології. Недарма нині такою популярністю користується відеоконтент, який переважає серед реклами різного спрямування. Соціальна реклама не є винятком. Навіть у випадку, якщо реклама розміщена на такому популярному зовнішньому носії, як банер, то вона не лише візуалізує ідею-повідомлення, а й намагається вербалізувати її, найчастіше не просто за рахунок звичайного тексту, а й за допомогою лозунгу, слогана, девіза, який легко запам'ятовується та вбудовується у вже відому інформацію про явище чи певний досвід.

Основна тематика соціальної реклами спрямована на громадські проблеми або виклики:

- негативні звички (наркологічна та алкозалежність, куріння тощо);
- екологічні проблеми (хімічна загроза, вирубка лісів, забруднення навколишнього середовища вихлопними газами і т.д.);
- тенденції розвитку суспільства (охорона здоров'я, виплата податків, освіта, планування сім'ї, цінності молоді тощо);
- міська проблематика (проблема з безхатьками та біженцями, висока смертність, низька народжуваність, боротьба зі сміттям, профілактика злочинності, дорожньо-транспортні проблеми, розвиток міської інфраструктури і т.д.);
- соціальні гарантії (захист прав жінок, віра, захист прав і свобод людини, ставлення до інвалідів, проблеми домашнього насильства тощо).

Повний перелік прав і свобод громадян висвітлюють положення Статей 21–68 Конституції України.

Замовниками соціальної реклами на сьогодні в Україні та світі є держава, громадські організації та бізнесові структури. Виробниками — рекламні агенції та громадські організації чи окремі особи. Пропонуємо на лекції розглянути зразки соціальних рекламних кампаній про права людини, замовником якої є українська держава (а на практичних заняттях проаналізувати набутки громадських організацій та бізнесу).

Отже, варто звернути увагу на те, що соціальна реклама міцно увійшла в наше життя, закликаючи людей до вирішення проблем і небайдужого ставлення до дійсності. Соціальна реклама в значній мірі впливає на наші погляди, наше ставлення до себе і навколишнього світу. Вона найчастіше використовується для вирішення гострих актуальних проблем, які виникають або вже виникли у сучасному суспільстві. Соціальна реклама спрямована, перш за все, на досягнення більш гармонійних відносин у суспільстві, на вплив на свідомість людей для вирішення і запобігання власних помилок.

2. ІНФОРМАЦІЙНІ СОЦІАЛЬНІ РЕКЛАМНІ КАМПАНІЇ ПРО ПРАВА ЛЮДИНИ ВІД МІНІСТЕРСТВА ІНФОРМАЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ (ДАЛІ – МІП): ТЕМАТИКА І ПРОБЛЕМАТИКА

На ринку соціальної реклами діють три основні учасники: держава, некомерційні організації та бізнес.

Держава — основний учасник, від нього чекають раціонального регулювання діяльності на цьому ринку, реалізації програм розвитку соціальної реклами. Тут розрізняють два види реклами: державна реклама (Армія, Нова поліція) і соціальна. Незважаючи на те, що державна реклама виражає інтереси держави і відображає морально-етичні цінності народу, вона має свої ознаки і відмінності від соціальної реклами. Ці відмінності насамперед полягають у тому, що соціальна реклама спрямована на досягнення соціально-значущих цілей, тоді як державна реклама орієнтується на просування державних сервісів і її мета — підвищення ефективності виконання державою своїх функцій і поліпшення іміджу держави як провайдера різного роду

державних сервісів, сервісних продуктів і послуг (проте цікаво відзначити, що відповідно до законодавства обидва ці види реклами об'єднуються в загально понятті соціальної реклами). До другого типу (тобто до соціальної реклами у вузькому сенсі слова) відносяться зразки соціальної реклами такі як: «Гендерна рівність», «Спілкуйся серцем — спілкуйся українською», «Європа починається з тебе» та інші.

Соціальна реклама духовно збагачує суспільство, пробуджує в людях найкращі якості. В одній із соціальних реклам звучить заклик «Європа починається з тебе!» [Режим доступу <https://mkir.gov.ua/ru/news/2900.html>], який може сприйматися кожному по-своєму, але тільки дійсно доросла людина усвідомлює свою відповідальність за майбутнє. У цьому випадку можливості соціальної реклами неоціненні і держава активно цим користується.

Суспільство хоче знати, хто про нього піклується і які програми для нього створюють. Держава постійно звертає увагу громадян на проведені заходи, щоб не створювати видимість байдужості до соціальних проблем. Завдяки соціальній рекламі держава створює не тільки образ соціальної проблеми, а й образ державної участі в цій області. Вона є дієвим інструментом соціальної політики і сприяє отриманню важливих для суспільства практичних результатів, здатних допомогти населенню у вирішенні нагальних соціальних проблем, які держава не в змозі вирішити за допомогою адміністративно-правових методів.

Варто ретельно розглянути тематичну складову соціальної реклами в останнє десятиліття історії України (2011–2021). Це той час, коли в українському інформаційному просторі відбуваються глобальні кардинальні зміни, зокрема, Євромайдан у 2012 році, інтегрування України в європейський інформаційний простір і взагалі Євроінтеграція, окупація Криму в 2014 році та початок АТО, перемога української учасниці на Євробаченні у 2016 році, встановлення безвізового режиму з Європейським Союзом, зрештою пандемія внаслідок поширення COVID-19 — усі ці зміни сприяли створенню соціальної реклами згідно з ситуативного контексту подій.

Нові умови, в яких опинилась Україна в 2014 році (втягнення у військовий конфлікт та незаконна анексія територій), дали поштовх для самоорганізації рекламної та загалом медійної галузі з метою ефективнішого поширення національних цінностей та відомостей про права і свободи громадян. У 2015 році створено Міністерство інформаційної політики України (далі — МІП), (з 2020 року Міністерство культури та інформаційної культури України), як головний орган у системі центральних органів виконавчої влади у сфері забезпечення інформаційного суверенітету України, зокрема з питань поширення суспільно важливої інформації в Україні та за її межами. У межах своїх повноважень Міністерство бере участь у формуванні інформаційної політики в Україні, забезпеченні діяльності державних інформаційних ресурсів, поширенні суспільно важливої інформації. Соціальна реклама — як окремий медіапродукт і в межах комплексних комунікаційних кампаній — є вагомим інструментом реалізації поставлених перед Міністерством завдань.

Провідні теми, що артикулюються в національному інформаційному просторі засобами соціальної реклами, виконаної на замовлення МІП:

- підтримка мобілізації — комунікаційна кампанія на підтримку четвертої хвилі мобілізації під гаслом «Мобілізуйся — захисти найдорожче» (січень 2015 р.), серія зовнішньої реклами «Гідність, воля, перемога» (червень 2015 р.);
- соціальна реклама Національної Гвардії України — телевізійні ролики «Захистимо Україну», «Армія — це наша гордість», реклама батальйону «Київ — 1» (лютий 2015 р.);
- інформаційні кампанії щодо подолання наслідків військового конфлікту, зокрема загальнонаціональна інформаційна кампанія соціального характеру «Шануй Героїв!» (жовтень 2015 р.), зовнішня реклама «Незаконна зброя — загроза суспільству і державі» (січень 2016 р.);
- комунікаційна політика Криму — соціальна кампанія «Крим — це Україна» (перша хвиля — квітень 2015 р., друга — березень 2016 р.), «Два прапори — єдина країна» до Дня кримськотатарського прапору (дві хвилі — червень 2015 р. і 2016 р.), комунікаційні кампанії до роковин геноциду кримських татар — депортації 1944 року «18 травня ми всі — кримські татари» і «Вкрадене дитинство» (травень 2016 р. і 2017 р. відповідно), комунікаційна кампанія «1096 днів опору російській окупації» (лютий 2017 р.);
- у межах загальнонаціональної кампанії «Крим — це Україна», Міністерство інформаційної політики України представляє бордову кампанію для носіїв зовнішньої реклами та соціальні відеоролики під назвою «Три народи — один корінь» до 9 серпня — Міжнародного дня корінних народів світу. Кампанія включає розміщення низки тематичних білбордів та сітілайтів на носіях зовнішньої реклами на території всієї України. Зазначимо, що Міжнародний день корінних народів світу відзначають у першій декаді

серпня. Він виник за ініціативою Генеральної Асамблеї ООН в 1994 році та присвячений питанням збереження корінних народів на планеті, захисту їх прав, багатству культури і надбанням.

- протидія сепаратизму — соціально-інформаційна кампанія охоплювала міста Запорізької, Миколаївської, Одеської, Донецької, Луганської, Харківської та Херсонської областей (серпень 2015 р.);
- підтримка внутрішньо переміщених осіб (ВПО) — кампанія «Життя кожного може перевернутися за мить», реалізована у восьми регіонах України (Дніпропетровськ, Запоріжжя, Київ, Луганськ, Донецьк, Одеса, Львів, Харків, серпень 2015 р.), комунікаційна кампанія щодо підтримки вимушених переселенців Всесвітньою Продовольчою Програмою Організації Об'єднаних Націй (розміщення білбордів у трьох цільових містах — Дніпропетровськ, Краматорськ, Київ, серпень 2015 р.);
- соціальна реклама «Рівність прав на освіту» (вересень 2016 р.);
- підтримка реформ децентралізації влади — загальнонаціональна комплексна комунікаційна кампанія «Час робити великі зміни» (серпень 2015 р.), зовнішня реклама «Децентралізація. Стратегія національного успіху» (січень 2016 р.);
- протидія корупції та підтримка антикорупційних реформ — комунікаційна кампанія Transparency International «Корупція має бути поміченою» (листопад 2016 р.), соціальна реклама електронної системи публічних закупівель PROZORRO — «Онлайн-система зупиняє хабармена!» (листопад 2016 р.);
- сприяння впровадженню практик енергоефективності — інформаційний ролик «Як навчитися використовувати енергоресурси ефективно» (лютий 2016 р.);
- підтримка національної незалежності, суверенності, державності — соціальна кампанія «28 червня — 20 років Основного Закону» (червень 2016 р.), соціальні ролики до Дня Державного Прапора України «Прапор народжених вільними» і Дня Незалежності «25 кроків незалежності» (серпень 2016 р.);
- соціальна кампанія на підтримку етнічної єдності — презентаційний ролик корінного народу України до Міжнародного дня корінних народів світу (серпень 2016 р.);
- загальнонаціональна комунікаційна кампанія «8 травня — День пам'яті та примирення» (травень 2017 р.);
- комунікаційна кампанія щодо підтримки річного звіту Уряду, інформування населення про урядові реформи в різних суспільних сферах (квітень 2017 р.).

Варто додати, що велике коло питань щодо порушення прав гендерної (і не тільки) рівності держава висвітлює у своїх інформаційно-реklamних кампаніях, створених разом із громадськими організаціями, серед яких такі:

- ГО «Ла Страда-Україна», що закликають жінок не мовчати та не миритися з проявами насильства. Їхні численні відеоролики з інформаційної кампанії, спрямованої на підтримку як ратифікації Стамбульської конвенції, конвенції про попередження насильства щодо жінок та домашнього насильства і на боротьбу з цими явищами, так і кампанії проти гендерно зумовленого насильства. Ролики спільно створено Громадською організацією «Ла Страда-Україна», Фондом народонаселення ООН, Громадською організацією «Крим SOS» та ромським жіночим фондом «Чіріклі». Підтримали ініціативу Міністерство внутрішніх справ України та Національна поліція України. Героїні — звичайні жінки України, різного віку, соціального положення, національності. У ролику йдеться про 4 види насильства — фізичне, психологічне, економічне та сексуальне.
- ГО «Фонд «Відкрита політика», що разом із державою і грантодавцями працюють над такими інформаційно-реklamними проектами «Освіту — кожному! Гаряча лінія для вступників зі Сходу України (НПУТ, «лінії розмежування»), за підтримки ЮНІСЕФ (2018, 2019), «Освіту — кожному! (Підвищення інституційної спроможності місцевих громад Донецької та Луганської областей» за підтримки Посольства Литви в Україні (2018), Інформування випускників із зони АТО та АР Крим щодо можливостей здобуття української освіти та отримання документів про освіту державного зразка (спільно з МОН, МІП, МінТОТ, за підтримки ЮНІСЕФ, 2017), Створення Міжнародної платформи для розширення доступу до якісної освіти для громадян, які постраждали від конфлікту (спільно з МОН, за підтримки Посольства Франції, 2016–2017), Допомога школярам 9 та 11 класів із зони АТО та АР Крим: освітній та соціальний супровід (за підтримки ЮНІСЕФ, 2015), «Дослідження

дотримання прав дітей національних меншин в Україні» (2009)

- ГО «Центр “Жіночі перспективи”» разом із грантодавцями та за допомогою державних інституцій (зокрема місцевої влади, юстиції і поліції) здійснює проєкти «365 днів проти гендернозумовленого насильства», підтримки Фонду сприяння демократії Посольства США в Україні та підтримано на рівні місцевих владних структур, 2021) та інші проєкти проти домашнього насильства, гендерної та вікової дискримінації на ринку праці тощо.
- Просуванням гендерної рівності та розширення прав і можливостей жінок в Україні займається Програма розвитку ООН (ПРООН) шляхом:
 - підтримки ініціатив для стимулювання структурних змін, що наближують досягнення гендерної рівності та розширення прав і можливостей жінок, на противагу стереотипам, що розглядають жінок передусім як отримувачок допомоги;
 - інтеграції принципів гендерної рівності у діяльність ПРООН у сфері захисту довкілля, енергетики, реагування на кризу та відновлення;
 - планування діяльності ПРООН із врахуванням пріоритетних для організації тем, таких як гендерна рівність та розширення прав і можливостей жінок у контексті досягнення сталого розвитку;
 - вироблення організаційних механізмів для просування принципів гендерної рівності, наприклад, присвоєння Знаку гендерної рівності і використання гендерного маркера, що дають змогу отримати вимірювані стандарти й стимули для подальшого покращення.

У лекції пропонуємо розглянути соціальну рекламу щодо рівних прав у виборі професій як чоловіками, так і жінками, на практичних заняттях — більше детально заглибимося у сферу прав і особистих свобод та поговоримо про міжнародний аспект висвітлення цього сектору.

3. ПИТАННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ КРИЗЬ ПРИЗМУ ГЕНДЕРНИХ СТЕРЕОТИПІВ ПРОФЕСІЙНОЇ СФЕРИ: ІНФОРМАЦІЙНІ КАМΠΑНІЇ ЩОДО ЇХ ПОДОЛАННЯ

Дослідники виокремлюють три умовні групи гендерних стереотипів. Перша група стереотипів базується на відповідних уявленнях про психологічні риси та якості особистості чоловіків та жінок — стереотипи «masculine — feminine». Згідно з цими стереотипами чоловіки та жінки є протилежностями. Чоловікам приписується активне, творче начало, здатність вирішувати проблеми, застосовувати розвинуте логічне мислення та власну компетентність. Жіноче начало — природно-репродуктивне і тому жінка має бути покірною, залежною, емоційною.

В основу другої групи стереотипів покладені соціальні начала. Ця група стереотипів закріплює професійні ролі чоловіків і жінок. Для жінки головними є ролі сімейні (жінка, мати, господарка), а для чоловіків — ролі професійні.

До третьої групи гендерних стереотипів вчені відносять стандартизовані уявлення, які пов'язані з відмінностями у змісті праці — жіночої та чоловічої. Місце жінки — у сфері виконавчої та обслуговуючої праці, чоловіка — у сфері інструментальної та творчої праці.

Усі три групи стереотипів тісно переплетені між собою, мають міцні позиції в суспільстві, а тому суттєво впливають на нього. При цьому вплив є прихованим і тому дуже важко піддається коригуванню.

Актуальність порушеного питання полягає в аналізі значущості та необхідності інформаційних кампаній українських міністерств, що опікуються цими проблемами останні три роки. Фахівцями підготовлено серію українських відеороликів про гендерну рівність та протидію стереотипам у професійній діяльності. Їхня мета — показати, що жінки та чоловіки мають право на рівну оплату праці та свободу у виборі професії.

Гендерна тематика для України не є новою. І потрібно віддати належне великому обсягу роботи неурядових організацій, які активно працюють із проблемами гендеру, а також «роботі державних установ, управлінь і центрів», де цій темі останнім часом також «приділяється певна увага».

У лютому 2019 року в рамках популяризації процесу євроінтеграції Міністерство інформаційної політики України представляє комунікаційну кампанію під гаслом «У професії всі рівні», спрямовану на промоцію ген-

дерної рівності у суспільстві. Отже, проаналізуємо серію відеороликів соціальної реклами [Режим доступу: <https://mkip.gov.ua/news/2943.html>] 2019 року. Мета роликів — протидіяти стереотипам про поділ професій на «жіночі» та «чоловічі» й показати українцям, що професійність не має статі. Ролики отримали статус соціальної реклами та демонструються на загальнонаціональних та регіональних телеканалах, у кінотеатрах та в мережі інтернет.

Перший відеоролик називається «В професії всі рівні — поліція» [Режим доступу: <https://mkip.gov.ua/news/2943.html>]. Ролик триває 30 секунд.

У сюжеті цієї соціальної реклами показано жінку та чоловіка, які розділені стіною в душі, бо вони різних статей. Але вони не розділені в роботі, адже «в професії всі рівні». У кінці відео жінка та чоловік усміхаються, тому що вони обоє можуть обіймати улюблену посаду поліціянтя.

Другий відеоролик має назву «В професії всі рівні — перукар», а третій — «В професії всі рівні — лікар» [Режим доступу: <https://mkip.gov.ua/news/2943.html>].

Усі ролики схожі, у них лише змінюються люди та професії. У другому ролику жінка та чоловік працюють у перукарні, а в третьому — є лікарями. На нашу думку, ця проблема рівності у професії представлена певною мірою однобічно, бо йдеться про професії нейтральні, які не мають вагомого протистояння в суспільстві. Натомість є професії більш гендерно марковані: жіночі — вчителька, кравчиня чи продавчиня, або чоловічі — політик, слюсар, електрик, чи, де є більш вагомі розбіжності у сприйнятті суспільством. Отже, досліджувана перша серія соціальної реклами, на нашу думку, є однобічною, можна було б її зробити більш емоційною, напруженою. Однак, це може бути першим кроком у привертанні уваги суспільства до проблем, які раніше замовчувалися і були неактуальними.

Деяким чином ці прогалини намагаються подолати наступною інформаційною кампанією. Так, у травні 2020 року у рамках популяризації процесу євроінтеграції Міністерство культури та інформаційної політики України представляє ще одну комунікаційну кампанію під гаслом «Твоя професія — твій вибір», спрямовану на промоцію гендерної рівності в суспільстві [Режим доступу: <https://mkip.gov.ua/news/3039.html>].

Інформаційна кампанія також має на меті протидіяти стереотипам у професіях та показати, що жінки та чоловіки мають право на рівну оплату праці та свободу у виборі професії, повідомляє кореспондент Укрінформу. «Це надважливий продукт, який має на меті позбавлення не тільки нерівності в оплаті праці, але й позбавлення гендерно зумовлених стереотипів». Відомий вислів «За кожним сильним чоловіком стоїть сильна жінка». На перший погляд, нічого поганого в ньому немає, але кожна жінка має право на реалізацію свого потенціалу. «Розвиток українського суспільства яскраво демонструє, що у жінок надзвичайно потужний потенціал, який багато років був недооцінений. І на пострадянському просторі Україна є одним з лідерів, який демонструє, що залучення жінок до соціально-економічних, політичних, культурних, мистецьких процесів є правильним, логічним кроком, і це зумовлює трансформації, коли суспільство стає більш потужним, збалансованим, і зрештою це має на меті краще життя для кожного з нас», — повідомила на презентації перша заступниця міністра інформаційної політики Еміне Джапарова.

Кампанія представлена п'ятьма відеороликами, які показують, що професійність не має статі. Ролики розповідають історії про чоловіка-кондитера та жінку-регібістку, чоловіка-флориста та жінку-електрика, бізнеследі та чоловіка-вихователя у садочку, про офісних працівників різної статі, та мають на меті зламати стереотипи мислення про поділ професій на «жіночі» та «чоловічі». Як зазначено на сайті Міністерства культури та інформаційної політики України: «Гендерна рівність займає стереотипне місце у системі прав людини та серед цінностей Організації Об'єднаних Націй (ООН). Одним з фундаментальних принципів Статуту ООН, який було прийнято світовими лідерами у 1945 році, є «рівні права чоловіків та жінок», а також захист та просування прав жінок як відповідальність кожної держави».

Інформаційні ролики демонструють на загальнонаціональних та регіональних телеканалах, вони були представлені у кінотеатрах (за відсутності карантину) та в мережі інтернет. Перший ролик має назву «Твоя професія — твій вибір. Дитячий садок» [Режим доступу: <https://mkip.gov.ua/news/3039.html>] і розповідає про жінку, яка керує компанією, та чоловіка, який працює в дитячому садку. Жінка змогла побудувати успішну кар'єру в професії, а чоловік реалізується як особистість у роботі з дітьми. Відеоряд супроводжується закликом до рівності професій, розповідає глядачу про те, що від народження кожна людина має право обирати своє покликання самостійно, проте так було не завжди, адже раніше люди мали розподіляти свої справи на чоловічі та жіночі задля виживання, але цей час минув, людство розвинулося настільки, що наразі кожен має право обирати, ким він хоче працювати. Цей відеоролик знято якісно, продумано і наповнено правиль-

ним посилом, що, на наш думку, позитивно впливає на цільову аудиторію, для якої була зроблена реклама.

Другий ролик має назву «Твоя професія — твій вибір. Дівчина-електрик та флорист» [Режим доступу: <https://mkip.gov.ua/news/3039.html>]. Сюжет показує двох людей: жінки, яка працює електриком, та чоловіка, який працює флористом. І жінка, і чоловік задоволені своєю професією. Ролик також знятий дуже якісно і повністю розкриває суть проблеми, проте звукове супроводження диктора і дикторки таке саме, що і в першому відеоролику. Загальна мета ролика — донести глядачу, що гендерна рівність є наступною сходинкою соціально-статевих відносин після патріархальної системи. Його завдання — усунути всі соціальні бар'єри, що заважають людині проявитися як особистості, а також створити рівні соціальні можливості для реалізації особистості жінок і чоловіків в усіх сферах життєдіяльності залежно від особистого вибору людини. Також слід відзначити музикальне супроводження у відео, яке доречно підкреслює сюжет цієї соціальної реклами.

Третій ролик має назву «Твоя професія — твій вибір. Винагорода за працю має бути чесною» [Режим доступу: <https://mkip.gov.ua/news/3039.html>]. Метою його є розрив шаблону про оплату праці чоловіків і жінок, що повинно бути беззаперечним стандартом нашого часу.

Герої ролику — Катя та Сергій. Обидва отримали однакову освіту, займають одну посаду, працюють однаково кількість годин, але Сергій отримує 12000 гривень, а Катя — 8400 гривень. Ролик розповідає про різницю в заробітній платні. У 2019 році міністерка соціальної політики Юлія Соколовська зауважила: «Наразі в Україні жінки отримують, наприклад, на 21% нижчу заробітну платню у порівнянні з чоловіками. Цей показник вищий, ніж у більшості країн Європи. Потрібно це змінювати. По суті, це невикористаний потенціал як для самих жінок, так і для країни в цілому».

За даними статистики — жінки затримуються на посадах середньої ланки довше, ніж чоловіки, а отримати керівні посади жінкам досить складно навіть за наявності найвищого рівня знань та досвіду. Нерівність в оплаті праці позбавляє жінок важливого економічного підґрунтя для особистісного розвитку — середня зарплата жінок за всю історію незалежності України не перевищувала 79% зарплати чоловіків. Причина не лише в тому, що жінкам пропонують меншу зарплатню. Більшість розриву спричинена не прямою дискримінацією під час встановлення зарплати, а горизонтальною й вертикальною стратифікацією ринку праці: жінки частіше працюють у менш оплачуваних секторах економіки і на нижчих посадах.

У рекламі сфокусована найважливіша проблема гендерної нерівності — порушення трудових прав жінок, зокрема при прийнятті на роботу, звільненні або скороченні, при наданні відпусток по догляду за дитиною та інше.

Четвертий ролик має назву «Твоя професія — твій вибір. Тато та мама військова» [Режим доступу: <https://mkip.gov.ua/news/3039.html>]. Тут ідеться про сім'ю, в якій мама — військова, адже це її покликання, а тато виховує дітей та піклується про них. Ролик має на меті показати, що виховання дітей — це не тільки жіноча справа. Ідея задуми правильна, вона показує рівність між чоловіком та жінкою, проте при перегляді цієї реклами виникають змішані почуття, адже коли йдеться про захист Батьківщини — з біологічної точки зору — чоловіки більш сильні і витривалі, ніж жінки. Саме цей ролик викликав суперечки у глядачів у коментарях під відео на офіційному YouTube каналі Міністерства культури, молоді та спорту. Думки глядачів розділилися, адже на сьогодні низький відсоток жінок, які справді хочуть іти в армію, тому деякі глядачі вважають цей приклад невдалим.

Також слід зазначити, що звукове супроводження відеоролика таке саме, як і перших двох. Можливо, якщо б зміст начитуваного дикторами тексту був іншим, більш посиленням, зв'язаним із темою жінок в армії, — таких розбіжностей думок у глядачів не виникло.

Утім, варто зазначити, що ця реклама порушила в суспільстві важливу дискусію щодо прийняття різних ролей, як чоловіка, так і жінки, а значить — досягла своєї мети щонайменше в частині привернути увагу до актуального питання.

П'ятий ролик — «Твоя професія — твій вибір. Регбістка та кондитер» [Режим доступу: <https://mkip.gov.ua/news/3039.html>]. Останній ролик знайомить нас з двома командами: регбісти та кондитери. Ця соціальна реклама змінює думку про те, що місце жінки на кухні, адже кондитерами тут є чоловіки. А жінки — регбістки та займаються так званою «чоловічою справою».

Мета і завдання цієї реклами такі ж, що і в попередніх відеороликах із серії, проте останній ролик отримав шквал критики з двох причин:

1. Регбі — не найпопулярніший та розвинений вид спорту в Україні, тому з точки зору широкої аудиторії, на яку розрахована вся соціальна реклама — це також не є вдалим прикладом, на наш погляд.

2. У відео зазначено, що жінка — регбістка, проте вона грає в американський футбол, а не регбі. Одна незначна помилка авторів, проте в поєднанні з першою причиною — складається враження непродуманості цієї відеореклами.

Отже, можна зробити висновки щодо всієї серії відеороликів «Твоя професія — твій вибір». Безсумнівно, вони мають правильну мету, цілі і завдання. Виконані якісно, чіпляють погляд пересічного громадянина, проте деякі приклади не зовсім вдалі. Здебільшого ця реклама адресована молоді, і не зачіпає більш доросле населення.

Усі проаналізовані соціальні ролики намагаються подолати стереотипи, що насаджувалися довгий час у суспільстві. Сьогодні кожен із нас може обирати, ким він хоче бути. Та кожен із нас має право отримувати рівну заробітну платню.

У жовтні 2020 р. в Україні запустили чергову кампанію з підтримки гендерної рівності «Йдеш у політику не одна». Проєкт покликаний продемонструвати підтримку політикиням, котрі тільки розпочинають кар'єру, і тим, хто вже має досвід. Ідея, дизайн, розробка та реалізація кампанії належить технологічній креативній агенції «ISD Group».

Ролик розповідає історію кількох жінок. Кожна з цих історій про те, що у своєму бажанні йти в політику жінка не залишається наодинці: до прикладу, подружки допомагають жінці під час агітації, друзі та знайомі через радіо голосують за ініціативу, дівчина на кріслі колісному урочисто відкриває спортивну школу; тато піклується про доньку, поки мама займається волонтерством, щоб уже через декілька годин разом із дружиною радіти її успіхам на музичному концерті.

Тема гендерної нерівності актуальна в Україні. У 2020 р. Україна посіла 52 місце серед 162 країн в Індексі гендерного розриву (Global Gender Gap Report). Індекс гендерної нерівності — це інтегральний показник, який відображає нерівність у можливостях досягнень між чоловіками і жінками в трьох вимірах: репродуктивне здоров'я, розширення прав і можливостей, а також на ринку праці. Аналізуючи гендерний профіль України, можна побачити, що відсоток жінок в парламенті складає 21%, жінок на керівних посадах — 23%, а показник зайнятості жінок складає лише 47%. У середньому жінки заробляють на 23% менше, ніж чоловіки: у сфері поштової та кур'єрської діяльності — на 35% менше; у сфері фінансової та страхової діяльності — на 33% менше; у сфері мистецтва, спорту, розваг, відпочинку — на 30% менше.

На шляху до встановлення гендерної рівності в українському суспільстві, на думку дослідників, стоять такі перепони:

- стереотипи масової свідомості, що й досі розглядають жінку як «слабку» стать у порівнянні з чоловіком, яка є другорядною в суспільному, політичному та економічному житті;
- нерівний розподіл репродуктивної праці між жінками та чоловіками;
- кризова економічна ситуація, від якої жінки страждають більше, ніж чоловіки. Зокрема це стосується безробіття, яке нерідко штовхає жінок на заробітчанство, що призводить до продажу жінок та подальшої сексуальної експлуатації та ін.

Стереотипи щодо гендеру довго насаджувались у нашому суспільстві. Дівчата звикли чути, що «жінка — це берегиня, вона повинна бути слабкою, її обов'язок — знайти чоловіка та виховувати дітей». І хоча у 21 столітті люди відходять від цих рамок, усе ще досить сильно проявляється дискримінація жінок.

Кілька рекомендацій для уникнення проявів сексизму у вітчизняних медіа є в посібнику для журналістів «Гендерна абетка для українських медіа» співавторок [Богдани Стельмах](#), [Оксани Ярош](#), [Софії Котової-Олійник](#).

Тут є слушна порада про те, що при написанні гендерночутливих рекламних та інформаційних текстів потрібно уникати ігнорування, глузування, зневажання, використання непристойних натяків, висловів, що мають подвійний та неоднозначний зміст.

У посібнику йдеться: «Професійно виконана реклама не має містити надмірну оголеність чи сексуальні посилення, в яких не простежується зв'язок з продуктом чи послугою, що рекламуються».

Отже, інформаційна діяльність в Україні у вигляді соціальної реклами має достатньо відчутний вплив на суспільство. Упродовж 2011–2021 років в Україні було проведено велику кількість рекламних кампаній, спрямованих на популяризацію гендерної рівності та інших прав і свобод. Інформаційно-рекламні соціальні кампанії засвідчують, що ця тема виведена в статус загальнонаціональної і має лобіювання на всіх рівнях.

Однак, крім рівності у професії, маємо враховувати й економічні чинники, які, власне, ділять види діяльності на «чоловічі» чи «жіночі» через різний рівень оплачуваності. Адже більшість чоловіків не йдуть до шкіл чи дитячих садків не через відсутність покликання, а через низьку оплачуваність, вважаючи, що це — жіноча сфера, адже для жінки оплата нібито не є визначальною. І навпаки, високооплачувані посади можуть займати і займають переважно чоловіки через вищий рівень мобільності, можливість пожертвувати часом, проведеним із родиною, і віддати його роботі. Суспільство має поступово перебудовуватися і фінансовий важіль тут найголовніший. А інформаційну діяльність і надалі потрібно проводити для нагадування, що зміна ситуації можлива і потрібна для нас.

РЕКОМЕНДОВАНІ ДЖЕРЕЛА:

1. Андрушко Л. Гендерні стереотипи в українській телерекламі. URL: https://nam.edu.ua/files/Academy/nauka/visnyk/pdf_visnyk/23/42.PDF
2. Березенко В., Доценко К., Санакоєва Н., Іванець Т., Кудінов І. Соціальна реклама в Україні: формування мотиваційного дискурсу особистості засобами рекламного тексту. Медіакультура в контексті міждисциплінарних досліджень: монографія / за заг. наук. ред. В. В. Березенко, М. А. Лепського, О. О. Семенець; відп. ред. К. Г. Сіриньок-Долгарьова. Запоріжжя: Кераміст. 2017. С. 92–110, С. 264–275.
3. Берендєєва Е. В. Історія розвитку соціальної реклами в незалежній Україні як передумова формуванню тенденцій розвитку соціальної реклами. *Young Scientist*. № 11 (51). • November, 2017. С. 733–737
4. Горбенко Г. Ефекти та ефективність масової комунікації. Практика соціальної реклами в сучасному суспільстві. URL: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/apmk_2013_14_4.pdf
5. Грибок Н. Социальная реклама: уч. пособие. Москва: Изд-во М. гум. ун-та, 2008. 224 с.
6. Грицюта Н. Сучасний стан етичних проблем соціальної реклами в Україні. Держава та регіони. Серія: Соціальні комунікації. 2010. № 2. С. 184–190. URL: http://esnuir.eenu.edu.ua/bitstream/123456789/8617/1/Orlova_M.%2C%20Vezhel_L.PDF
7. Гендерний профіль України. Основні факти. URL: <https://www.ua.undp.org/content/ukraine/uk/home/gender-equality/comparative-gender-profile-of-ukraine-.html>
8. Деревьяненко А. Социальная реклама как вид коммуникационной деятельности в современных условиях. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/sotsialnaya-reklama-kak-vid-kommunikatsionnoy-deyatelnosti-v-sovremennyh-usloviyah>
9. Дмитриева Л. Социальная реклама: учебное пособие для студентов вузов. Москва: Юнити-Дана, 2009. 271 с.
10. Докторович М. О. Соціальна реклама: структура, функції, психологічний вплив. Вісник Чернігівського національного педагогічного університету. Сер.: Педагогічні науки. 2014. Вип. 115. С. 70–73.
11. Досенко А. Соціальна реклама і механізми впливу на цільову аудиторію. URL: <http://www.kyumu.edu.ua/wsc/toms/09/112-114.pdf>
12. Дубровская А. Социальная реклама: реклама проблем или решений? URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/problemy-sotsialnoy-reklamy-v-regione>
13. Евсина Н. Социальная реклама как основа развития современной общественной жизни. URL: http://www.socreklama.ru/analytics/list.php?ELEMENT_ID=5032&SECTION_ID=122

14. Жаров С. Психологические аспекты социальной рекламы. URL: http://www.tsutmb.ru/nayk/nauchnyie_meropriyatiya/int_konf/vseross/i_vserossijskaya_nauchnaya_studencheskay/psixologicheskie_aspektyi_soczialnoj_reklamyi
15. Ісаєв С. Соціальна реклама. Що це таке? URL: <https://works.doklad.ru/view/3mTY-GuKOEI/all.html>
16. Кобяк О. В. Оценка влияния социальной рекламы на общественное сознание: методика расчета эмпирических показателей и пути улучшения качества рекламного продукта. URL: <http://elib.bsu.by/bitstream.pdf>
17. Міністерство культури та інформаційної політики України. URL: <https://mkip.gov.ua/>
18. Олтаржевський Д. О. Соціальна реклама: навч. посіб. Інститут журналістики КНУ імені Тараса Шевченка. Київ: Центр вільної преси, 2016. 118 с.
19. Програма розвитку ООН (ПРООН). URL: <https://www.ua.undp.org/content/ukraine/uk/home.html>
20. Савельева О. О. Реклама в социальном дискурсе: монография. Москва: Прометей, 2005. 204 с.
21. Слушаєнко В. Соціальна реклама: світовий досвід та українські реалії. Вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут». Політологія. Соціологія. Право: 36. наук. праць. Київ: ІВЦ «Політехніка», 2009. № 4. С. 122–126.
22. Соціальна кампанія «Йдеш у політику не одна». URL: <https://neodna.org.ua/about>
23. Талінова Г. Можливості формування суспільної думки механізмами соціальної реклами. URL: <http://tisbi/science/vestnik/2000/issue2/18.php>
24. Тимошенко А. Соціальна реклама в Україні: аналіз впливу на формування позитивно спрямованої поведінки молоді. Український соціум. URL: <https://ukr-socium.org.ua/uk/archive/no-2-13-2006/socialna-reklama-v-ukraini-analiz-vplivu-na-formuvannja-pozitivno-sprjamovanoi-povedinki-molodi/>
25. Ученова В. Социальная реклама: учеб. пособ. Москва: ИндексМедиа, 2006. 304 с.
26. Шальман Т. М. Соціальна реклама — важливий складник ринку реклами та PR. Наукові записки Інституту журналістики. 2014. № 57. С. 256–260

КОМУНІКАЦІЙНІ ІНСТРУМЕНТИ AMNESTY INTERNATIONAL ДЛЯ ПРОСУВАННЯ ПРАВОЗАХИСНОГО РУХУ

Вікторія Ковпак, докторка наук із соціальних комунікацій, професорка факультету журналістики Запорізького національного університету

У будь-якій демократичній державі права і свободи людини, її обов'язки формують найважливіший соціальний і політико-правовий інститут, об'єктивно є мірилом досягнень суспільства, показником його зрілості й цивілізованості. У сучасній системі захисту прав і свобод людини у світі можна виокремити державні і недержавні інститути захисту прав людини. До державних інститутів належать судова, правоохоронна система, інститут уповноваженого з прав людини; недержавним інститутом є неурядові правозахисні організації. Однією з найактивніших та найефективніших неурядових організацій із захисту прав людини у світі є Amnesty International (Міжнародна Амністія) — рух, що об'єднує понад дев'ять мільйонів осіб у всьому світі, які борються за дотримання всіх прав людини, закріплених у Загальній декларації прав людини 1948 року. Тож у лекції розглянемо актуальні комунікаційні інструменти Amnesty International для просування правозахисного руху, адже 2021 рік — ювілейний — 60 років боротьби цієї організації за права людини.

ПЛАН ЛЕКЦІЇ:

1. Історія виникнення та основні напрями діяльності організації Amnesty International
2. Правозахисний «Марафон написання листів» на регіональному та загальнонаціональному рівнях: інформаційно-комунікаційні та проєктні можливості
3. Комунікаційні інструменти промоції правозахисних ініціатив Міжнародної Амністії

1. ІСТОРИЯ ВИНИКНЕННЯ ТА ОСНОВНІ НАПРЯМИ ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІЗАЦІЇ AMNESTY INTERNATIONAL

Наша робота буде виконана лише тоді, коли останній в'язень совісті вийде на волю, остання катівня буде зачинена, а Загальна декларація прав людини стане реальністю для всіх людей по всьому світу.

Пітер Бененсон, засновник Amnesty International

На сьогодні в Україні, як і в більшості країн світу, права людини, її життя, здоров'я та свобода визнають найбільшою цінністю. Проте держава не завжди може повною мірою гарантувати забезпечення цих прав. Саме з цією метою створені суспільні інституції — організації громадянського суспільства, зокрема правозахисні організації та рухи, що діють як доповнення державної політики, так і у противагу посяганням держави на права людини [1, с. 13].

Одним із найуспішніших прикладів таких організацій чи рухів є міжнародна недержавна організація **Amnesty International**, яка цього року відзначає своє 60-річчя. Зауважимо, що головною метою діяльності цієї організації є боротьба з проявами несправедливості та побудова такого типу суспільних відносин у світі, щоб права людини були доступними для всіх без винятку. Результативність діяльності Amnesty International тільки підкріплює той факт, що просування її заходів й ініціатив у міжнародному медіасередовищі є актуальним та важливим.

Amnesty International є всесвітнім рухом, котрий об'єднав більше дев'яти мільйонів людей та який привертає увагу до порушень загально визнаних прав кожної людини й виступає за дотримання міжнародних стандартів. До завдань організації належить також мобілізація громадськості для здійснення тиску на осіб, котрі порушують права людини. За ефективність роботи, за внесок «у захист свободи, правосуддя та підтримку миру» Amnesty International нагороджено Нобелівською премією миру (1977 р.) та премією ООН у царині прав людини [2].

Amnesty International бореться за світ, у якому права людини були б однаково доступними для усіх без винятку. Ця організація не піддається впливу чиїхось економічних інтересів, політичній ідеології чи будь-якій релігії та не контролюється жодним урядом. Важливим для Amnesty International є створення світу, в якому б кожна людина могла користуватися всіма правами, що закріплені в Загальній декларації прав людини й інших міжнародних стандартах із прав людини. Місія Amnesty International передбачає дослідження та дії, котрі здійснюють, щоб попередити та припинити будь-які порушення таких прав.

Визначають такі основні цінності Amnesty International: демократія і взаємоповага, оперативні дії на захист певних жертв, всеохоплення, міжнародна солідарність, універсальність і неподільність прав людини, неупереджене ставлення та незалежність.

Значну роль у Amnesty International відіграє ставлення до насильства. У випадку, коли політичний в'язень засуджений за дії, пов'язані з насильством, а розгляд справи відбувся справедливо, то Amnesty International не буде вимагати його звільнення, закликає збройні опозиційні групи та представників влади дотримуватися певних необхідних гуманітарних принципів у ситуаціях протистояння. У випадку, коли опозиційна група вдається до катування та захоплення заручників, убивств полонених чи здійснює навмисні вбивства невинних людей, то всесвітній рух засуджує ці дії [3].

Дуже символічно, що історія Amnesty International розпочалася саме в медіапросторі, адже ми переконані, що саме завдяки комунікаційникам, медійникам реалізовується найпотужніша адвокація правозахисних ініціатив.

Amnesty International заснував у 1961 році у Великобританії британський адвокат Пітер Бененсон. Обурений прочитаною новиною в газеті про засудження двох студентів у Португалії за публічне виголошення тосту «За свободу!» в одному з лісабонських кафе, він написав статтю під назвою «Забуті в'язні» в газету «The Observer». Цим він розпочав кампанію «Клопотання про амністію» («Appeal for Amnesty 1961»), що привернула увагу читачів до людей, яких ув'язнили, катували та стратили тільки за те, що їх переконання, думки були неприйнятними чи незручними для влади. Публікація була передрукована міжнародними виданнями, а того самого року вийшла книжка Бененсона «Переслідування 1961», у якій автор розповідав про в'язнів сумління. У липні 1961 року ініціатори кампанії вирішили, що звернення «Appeal for Amnesty 1961» стане основою постійно діючої організації. 30 вересня 1962 року ця організація отримала офіційну назву Amnesty International [2].

Першими кроками в діяльності Amnesty International було створення бібліотеки документів про в'язнів сумління, а згодом — заснування «Мережі трьох», за допомогою якої кожна із семи груп Amnesty International взяла під опіку трьох в'язнів із різних політичних та географічних регіонів. Діяльність Amnesty International активно зросла в 1960-х роках. Саме тоді заснували Міжнародний секретаріат та Міжнародний виконавчий комітет. Ці органи здійснювали керівництво національними підрозділами Amnesty International, тобто секціями, котрі з'явилися в низці країн. Міжнародний рух почав узгоджувати визначальні методи та положення своєї роботи [4].

Діяльність міжнародної організації Amnesty International та її вплив на певні суспільні процеси стали вагомими і для міжурядових організацій, тому до кінця 1960-х років вона набула статусу консультанта при ООН, ЮНЕСКО і Раді Європи.

1963 рік ознаменувався визволенням першого в'язня совісті — українського архієпископа та предстоятеля УГКЦ Йосифа Сліпого, відправленого відбувати покарання до Сибіру. Так розпочалася довготривала історія кампаній на підтримку тих, хто постраждав за свої переконання та думки.

Загалом, як зазначає професорка Анна Процик, «на рух опору в Україні правозахисна організація Міжнародна Амністія звернула увагу завдяки появі документів, які вказували на порушення людських прав совєтським режимом після короткого періоду хрущовської "відлиги"» [5]. Професорка Процик у своїй розвідці згадує, що талановито укладена громадським діячем В'ячеслав Чорноволом збірка документів охоплювала біографічні нариси заарештованих українських культурних діячів, уривки з їхніх наукових праць та художніх творів, табірне листування, звернення до совєтських владних органів, публічні виступи визначних літераторів. До прикладу, це і промова Івана Дзюби з нагоди 25-ї річниці трагедії Бабиного Яру.

«У 1967 році заходами першої української друкарні у Франції їх було видано окремою книжкою під назвою «Лихо з розуму». Через рік ці матеріали побачили світ у перекладі англійською мовою: «The Chornovil Papers» [5]. Завдяки високій оцінці західних інтелектуалів та політичних оглядачів, «неухильному дотриманню лінії на мирні методи спротиву режимові, Міжнародна Амністія без вагань зарахувала їх до категорії "в'язнів сум-

ління». Молоді переслідувані представники української інтелігенції, яких дії були задокументовані у книзі Чорновола, стали широко відомими так в Україні, як і поза її межами під збірною назвою шістдесятники» [5].

Після 1970 року, коли світ констатував політичні вбивства, позасудові страти, видачу людей з однієї країни в іншу військовими, спецслужбами і поліцією, зростання кількості біженців, Amnesty International поглибила сферу своєї діяльності вирішення таких кейсів, як: проблеми справедливого судового розгляду й протидії тривалим термінам утримання під вартою без передавання справи до суду, питання заборони тортур щодо ув'язнених (у 1972 році — перша кампанія проти тортур, а через 12 років ООН ухвалила Конвенцію проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поведінки і покарання) [4]. У 1980 році організація розпочала першу кампанію проти смертної кари, і динаміка цифр підтверджує результативність ініціативи: у 1961 році 9 країн скасували цей вид покарання, а станом на 2018 рік — 142 країни. Ще однією грандіозною кампанією 1980-х років був тур «Права людини — зараз!», у якому взяли участь багато відомих музичних гуртів та музикантів того часу; вони виступали на концертах на честь сорокової річниці ухвалення Загальної декларації прав людини.

У 1990-х роках Amnesty International також активно розвивалася, а керував нею Генеральний секретар П'єр Сані. У 1993 році організація провела кампанію на підтримку створення Міжнародного кримінального суду для притягнення до відповідальності причетних до геноциду та військових злочинів (реалізували ініціативу тільки у 2002 році). Amnesty International продовжувала займатися широким спектром питань та була в тренді всесвітніх подій, реагувала на порушення прав людини, що відбувалися в умовах активної фази збройних конфліктів у Сомалі, Східному Тиморі, Руанді, Анголі, країнах Перської затоки й на території колишньої Югославії. Організація переймалася порушенням прав релігійних та етнічних меншин, біженців, представників рас, жінок і засуджених до смертної кари. Також Amnesty International виборювала створення посади Верховного комісара ООН з прав людини (заснована в 1993 році) та Міжнародного кримінального суду (заснований у 2002 році). Також після двадцяти років тиску з боку активістів та активісток Amnesty International 24 грудня 2014 року набрав чинності Міжнародний договір про торгівлю зброєю, покликаний захищати життя людей.

«Після 2000 року Amnesty International звернула увагу на виклики глобалізації та наслідки терористичної атаки на США 11 вересня 2001 року. Проблема глобалізації викликала певні зміни у політиці організації. Сфера її діяльності розширювалася й стала охоплювати соціальні, економічні й культурні права. Раніше Amnesty International відмовлялася від роботи в цьому напрямі, але згодом вважала подібні зміни в роботі дуже важливими не лише у зв'язку з посиленням принципу неподільності усіх прав людини, але й з причини зростаючого впливу комерційних підприємств та підриву суверенності певних держав внаслідок глобалізації» [4]. Аналітичний приціл організації був зорієнтований на проблему насильства над жінками, світову торгівлю зброєю, припинення тортур. Зокрема, у 2008 році масштабна кампанія «Вимагаємо гідності», спираючись на Цілі Розвитку Тисячоліття, піднімала проблему материнської смертності, відповідальності корпорацій та встановлення прав людини як закону.

«У 2010 році новим Генеральним секретарем Amnesty International обрано Саліл Шеті, при цьому кількість прихильників, активістів, підписантів та членів Amnesty International перевищила три мільйони у більш, ніж 150 країнах в усьому світі. На початок 2019 року Amnesty International нараховувала вже понад сім мільйонів членів у понад 150 країн світу. На даний момент, маючи близько десяти мільйонів прихильників у світі, активістки та активісти продовжують акції щодо посилення свободи самовираження, протидії смертній карі, репродуктивних прав, міжнародній справедливості та припиненню корпоративних зловживань» [4].

Оксана Покальчук, директорка Amnesty International в Україні, засвідчує, що «2015 року після тиску зі сторони громадських організацій, серед яких і Amnesty International, ООН ухвалила більш суворі правила щодо гуманного поводження з в'язнями. Ці правила гарантують повагу до прав ув'язнених, звертають особливу увагу на реабілітацію, захищають від тортур, полегшують доступ до медичного обслуговування та обмежують застосування каральної дисципліни та одиночного ув'язнення. У 2019–20-х роках у результаті поправок до законодавства Данії, Швеції та Греції нарешті було встановлено, що секс без згоди є зґвалтуванням. Цьому рішенню передували багаторічні кампанії на захист прав жінок та груп, що вижили, а також кампанія Amnesty International "Поговорімо про згоду"» [6].

Отже, сім основних напрямів діяльності міжнародної організації Amnesty International — права жінок, виконання тортур, права дітей, скасування смертної кари, права біженців, права в'язнів совісті, захист людської гідності — передбачають такі цілі: скасування смертної кари; припинення позасудових страт та зникнень; утримання у в'язницях відповідно до міжнародних стандартів в галузі прав людини; гарантія справедливих та своєчасних судових розглядів у справах всіх політичних ув'язнених; гарантія безкоштовної освіти для

дітей у всьому світі; боротьба з випадками безкарності через органи судово-правової системи; припинення негативної практики вербування та використання дітей-солдатів; звільнення всіх в'язнів сумління; зміцнення економічних, соціальних та культурних прав знедоленого населення; захист інтересів правозахисників; заохочення релігійної терпимості; зупинення тортур та нелюдського ставлення; кінець незаконним убивствам в умовах збройних конфліктів і захист прав біженців, мігрантів та шукачів притулку [4].

Однією з сильних сторін Amnesty International є публікація достовірних та неупереджених доповідей. Мобілізацію громадської думки здійснюють за допомогою кампаній на захист певних осіб, кампаній по країні або тематичних кампаній. Також застосовують різноманітні методи, як-от робота із засобами масової інформації; прямі звернення (наприклад, написання листів, збір петицій); демонстрації; привернення уваги громадськості. Часто збір коштів стає невід'ємною частиною кампаній Amnesty International.

У обставинах, що вимагають невідкладної уваги, Amnesty International долучає до дії учасників чинних мереж акцій термінової допомоги або кризових мереж, але в інших випадках організація вдається до допомоги своїх членів. Варто зауважити, що потужним капіталом організації є значні людські ресурси. Зважаючи на це, коротко зупинимося на структурі міжнародної організації Amnesty International. Переважно вона сформована з добровольців, але також працює незначна кількість фахівців, робота яких оплачувана. У тих країнах, де робота Amnesty International найбільш активна, членів організують у секції. Такі секції в основному координують роботу організації, в якій бере участь дуже багато учасників та учасниць, при цьому деякі з них об'єднуються в окремі групи. Варто зауважити, що нині у світі налічують шістьдесят секцій Amnesty International.

Є ще дві моделі структурної організації: «афілійовані групи (виконують ту роботу, що й групи в секціях, але самостійно); міжнародні мережі (займаються певними темами чи мають конкретне призначення)» [4].

Інтереси зазначених вище організацій представляє Міжнародна рада, яку очолює голова. Члени секцій та структур уповноважені призначати до Ради одного або кількох представників залежно від чисельності членського складу. Міжнародна рада має право запрошувати на засідання представників міжнародних мереж й інших осіб, однак право голосу за таких умов зберігається лише за представниками секцій та структур. Функція Міжнародної ради — призначати склад внутрішніх керівних органів, забезпечувати їхню підзвітність і визначати напрям діяльності руху [4].

Міжнародний секретаріат, офіс якого знаходиться в Лондоні, несе відповідальність за діяльність Amnesty International та управління її повсякденними справами, здійснює кілька робочих програм за такими напрямками, як дослідження, міжнародне право та організації, мобілізація і комунікація, кампанії (рис. 1). У Міжнародному секретаріаті працюють близько 500 фахівців, а очолює його Генеральний секретар. Міжнародна амністія фінансується в основному за рахунок внесків та пожертвувань своїх членів у різних країнах світу та не приймає фінансової допомоги від урядів та урядових організацій.

Рис. 1. Методи роботи Amnesty International (<https://www.amnesty.org.ua/>)

24 березня 1991 року у місті Дрогобичі Львівської області з'явилася **Amnesty International в Україні**. Її організатором та очільником був Мирослав Маринович, видатний український правозахисник і в'язень сумління в мину-

лomu. Упродовж своєї практики в Україні Amnesty International спрямовувала зусилля на захист визначених в'язнів сумління в різних країнах світу, відстоювання рівності, боротьбу з проявами дискримінації в суспільстві і захист прав біженців. Вона долучалася до всесвітніх акцій, зокрема: щодо захисту релігійної свободи; проти «зникнення» та політичних вбивств; для захисту прав жінок; проти порушення прав людини у Китаї; проти порушення прав людини у Туреччині; на захист прав біженців; із захисту прав дітей; проти порушення прав людини у Саудівській Аравії та проти тортур; проти порушення прав людини в РФ; проти насильства над жінками; у кампанії «Вимагаємо гідності» тощо. Міжнародна Амністія в Україні просуває ідею беззастережної ратифікації Україною міжнародних угод.

2. ПРАВЗАХИСНИЙ «МАРАФОН НАПИСАННЯ ЛИСТІВ» НА РЕГІОНАЛЬНОМУ ТА ЗАГАЛЬНОНАЦІОНАЛЬНОМУ РІВНЯХ: ІНФОРМАЦІЙНО-КОМУНІКАЦІЙНІ ТА ПРОЄКТНІ МОЖЛИВОСТІ.

Євроінтеграційна політика, трансформація сучасних ЗМІ та історичні демократичні традиції зумовлюють діяльність численних неурядових організацій, які займаються просуванням громадських ініціатив на міжнародній арені різними методами.

Наприклад, комунікація Amnesty International з метою просування громадських ініціатив на міжнародній арені охоплює три аспекти:

- збір, обробка й поширення інформації, що належить до компетенції організації, публікація звітів, аналітичних доповідей, рейтингових індексів;
- підготовка й поширення інформації про функціонування організації, включно з правовими документами;
- збір і поширення інформації нормативно-правового характеру, що стосується діяльності організації.

Для досягнення поставлених цілей і завдань Amnesty International тисне на міжурядові організації і безпосередньо на уряди тих чи інших держав. Своїх цілей Amnesty International досягає шляхом розв'язання питань на міжурядовому рівні, де в основі — міжнародно-правові норми, і поза межами традиційних міжурядових каналів, на самостійно створених аренах у співпраці з іншими неурядовими організаціями.

У межах консультативних відносин із партнерами Amnesty International бере участь у роботі всіх організацій та органів системи ООН практично на рівних правах із офіційними делегаціями країн, зокрема: пропонує проекти договорів та конвенцій та обговорює їх; надає науково-технічні, експертні й інші висновки; контролює дотримання та виконання договорів після ухвалення. Важливою є роль Amnesty International у створенні світової громадської думки та доведенні до відома світової спільноти, членів урядів і міжурядових організацій громадської позиції щодо висунутих ними договірних ініціатив. Amnesty International обстоює основні принципи свободи преси. Це можливість оцінити рівень свободи преси, якість переданих повідомлень, а також дотримання права журналістів повідомляти новини без перешкод і без страху. Amnesty International наголошує, що вільна преса — суть функціонування демократичного суспільства, і з повагою ставиться до ЗМІ.

На думку спеціалістів Amnesty International, багато інститутів ЗМІ в світі перебувають у глибокій кризі. Залучення співробітників ЗМІ стає все більш очевидним, і це факт серйозної проблеми в суспільстві, яке претендує бути демократичним.

Спеціалісти Amnesty International наголошують, що вони є свідками певних односторонніх пресрелізів, медіатак і особистих оцінок, що суперечать принципам журналістської етики. Amnesty International у своїх доповідях неодноразово зазначають про залучення журналістів і засобів масової інформації різними методами в різних країнах світу всупереч усім демократичним принципам. До всього питання прав людини все рідше з'являються на порядку денному більшості ЗМІ.

Проте, як і за будь-якої кризи, Amnesty International вважає, що завжди є рішення та можливість нового початку. Спеціалісти організації звертаються зі словами пошани до національних медіа, які працюють із професіоналізмом, захищають істину та сприяють зміцненню демократії. Amnesty International вважає, що перо може бути наймогутнішою зброєю, що в змозі перемогти залучення й цензуру.

AI позиціонує себе як провідна правозахисна організація, котра взаємодіє з національними засобами масової інформації, а також із міжнародними ЗМІ. Для кожної країни розробляється та впроваджується окрема медіастратегія. Агітація та дослідження Amnesty International ґрунтуються на фактах. Діяльність компанії включає в себе моніторинг глобальних і місцевих засобів масової інформації, публікацію звітів, інформування засобів масової інформації та підтримку зв'язку з населенням за допомогою поширення різних докумен-

тів: листівок, плакатів, рекламних оголошень, інформаційних бюлетенів і розміщення інформації на веб-сайтах та інших інтернет-джерелах. Однією з ефективних методик роботи з населенням є кампанії із залученням місцевих ЗМІ. Їх успішно проводять для профілактики соціальних питань, боротьби з насильством, подолання упередженого ставлення до людей «груп ризику» тощо.

Взаємодія Amnesty International з національними ЗМІ охоплює такі напрями:

- формування пулу журналістів щодо повного списку ЗМІ;
- створення пресрелізів організації;
- підготовка та регулярне розповсюдження в ЗМІ інформаційних матеріалів (створення інформаційних приводів, написання пресрелізів, аналітичних статей, оглядів);
- організація і проведення брифінгів, пресконференцій;
- організація ексклюзивних інтерв'ю з керівництвом;
- підготовка та розміщення публікацій у друкованих ЗМІ та Інтернет-представництвах;
- підготовка та розміщення сюжетів на радіо і телебаченні

Найбільшою правозахисною кампанією Amnesty International, присвяченою Дню прав людини (10 грудня), є Марафон написання листів — акція, коли щороку люди в усьому світі збираються разом, щоб писати листи та підписувати петиції (+онлайн-петиції) на захист прав людини, аби домогтися змін для конкретних людей, чий права були порушені. Головним завданням «Марафону написання листів» є збір якомога більшої кількості написаних листів і великої кількості підписання петицій до урядів країн, звідки герої та героїні акції. У межах цього заходу організують різноманітні цікаві дискусії, круглі столи, тренінги, лекції та кінопокази на тему прав людини. Зацікавлені відвідують Марафон у своєму місті й, окрім участі у заходах, мають можливість поставити підписи під вимогами звільнення певної незаконно засудженої людини чи підписи до вимог ухвалити новий закон, що спростить, полегшить життя певної особи й суспільства загалом.

Особливістю такого заходу є те, що петиції завжди адресують визначеній людині, яка має змогу вплинути на ситуацію, що виникла, та допомогти незаконно засудженій людині. При цьому листи пишуть безпосередньо до ув'язнених людей та їхніх родин, щоб висловити свою підтримку та співчуття, заявити про своє бажання допомогти у вирішенні проблеми.

Уперше в Україні Марафон відбувся у 2006 році. Відтоді як в Україні, так і в Запоріжжі зокрема, щороку проходить ця акція.

Amnesty International пропонує різні можливі варіанти залучення до «Марафону написання листів», використати які може кожен в Україні (табл. 1) [7].

Таблиця 1. Варіанти залучення до «Марафону написання листів» в Україні загалом, та Запоріжжі зокрема

Назва варіанту залучення	Суть варіанту залучення
Інформаційний стенд у клубі / концертному залі / театрі	Цей варіант передбачає, що можна підписувати петиції або писати листи та й загалом ознайомлювати людей з інформацією про марафон перед якимось заходом. Людям у вільний час перед початком концерту чи вистави було б цікаво прочитати про героїв і взяти участь. Для організації усе, що потрібно, це згода закладу, згода групи / виконавців і невеликий столик з відповідними матеріалами на видному місці.
Листи на роботі	Де б не працював координатор, будь-хто із ваших колег, напевно, погодиться поставити свій підпис на захист прав людини. Принесіть інформаційний буклет і листівки зі зверненнями до офісу. Заодно ви більше дізнаєтеся про колег і отримаєте теми для бесід під час обіду та кави-брейк. Навіть 10 підписаних листівок — це вже дуже добре.

Листи в бібліотеці	Можливо збирати підписи в одній із бібліотек населеного пункту. Там, де завжди є вільний стіл, стілець і кулькова ручка, організувати збір листів дуже просто. У бібліотеках збираються люди, яким подобається думати й аналізувати інформацію, вони зазвичай не поспішають і готові вас вислухати.
Новорічна вечірка	Якщо координатор влаштує новорічний «корпоратив» або вечірку з друзями, варто скористатися моментом, щоб розповісти про Марафон і попросити людей підписати кілька звернень. Учасники можуть відправляти святкові новорічні листівки, щоб підтримати героїв Марафону. Можна спонукати писати добрі й веселі повідомлення, вони не скривдять тих, хто в біді, а піднімуть їм настрій.
Вулична акція	Якщо учасники погоджені на формат, найпростіший спосіб — провести акцію зі збору підписів на вулиці, у центрі міста. Зазвичай такі публічні заходи звертають на себе увагу сотень людей.
Кінопоказ або виставка	Перегляд хорошого кіно або фотографій налаштує на те, щоб подумати про права людини.
Навчальний заклад	Якщо координатор викладач (або є знайомий викладач), залиште 15 хвилин уроку або лекції, дайте студентам можливість стати учасниками всевітньої акції.

Наприклад, у 2019 році в Запоріжжі «близько 150 учнів, активних, небайдужих, свідомих та готових до активізму, взяли участь в акції, що інформує, мотивує, допомагає комунікувати, закликає діяти та дає змогу реалізувати добрі справи за допомогою підписів у петиціях до владних структур та написаних листах підтримки героям та героїням Марафону. Того року Марафон був присвячений молоді, яка змінює цей світ на краще і чий права опинилися під загрозою. Традиційно захід розпочинався із озвучення прикладів досягнутих перемог минулорічних Марафонів, до яких, до речі, були причетні деякі учні, які не перший раз були задіяні у цій ініціативі, — напр., Муххамад Бекжанов (Узбекистан), журналіст, що провів у в'язниці 17 років за своєї статті про порушення прав людини в Узбекистані, звільнений у 2017 році, Теодора Васкес (Сальвадор), несправедливо засуджена до 30 років за народження мертвої дитини, звільнена у 2018 році, і, нарешті, Олег Сенцов (Україна), заарештований у 2014 році в Криму за сфабрикованими обвинуваченнями, звільнений у 2019 році. Щемливо було згадувати про особисті повідомлення школярів та студентів, які у день звільнення політв'язнів, зокрема Олега Сенцова, писали, що відчувають свою крихітну, але причетність до такої значущої події, адже у їхній пам'яті спливали їхні листи підтримки, написані Олегу під час акцій» [8].

Щороку вражають висловлені публічно вголос чи в листах думки юнаків та юначок Запоріжжя. Це покоління, яке точно знає сенс слів «свобода», «право голосу», «права людини», «дискримінація» тощо, вони проводять паралелі справ героїнь та героїв із українськими реаліями, вони щиро і непомітно схиляють голови під час хвилини мовчання за загиблими громадськими діячами — героями та героїнями минулорічних Марафонів, зокрема Катєю Гандзюк, та нашими військовими, до всього у 2019 році Марафон припав на День Збройних Сил України. Вони гордо приміряють на себе статус «волонтер/ка» після участі у правозахисній акції, маркуючи себе корпоративними значками, наданими організацією. Вони починали листи засудженому Емілю з Білорусії (справа підлітка, якому винесли вирок без детального розгляду справи) так: «Білорусь — республіка, що знаходиться поруч із нами. І мені лячно усвідомлювати, що така ситуація може статися зі мною чи моїми друзями в моїй країні. Лячно, що таке відбувається «по сусідству»; Магаї Матіолу Нгонгу, підлітку з Південного Судану, засудженому до страти без адвоката: «Якби я побачила таку новину у соцмережі серед тисячі інших, то вирішила б, що це фейк. Так не може і не повинно бути!». Проникливість і занурення дітей в епістолярну діалогову комунікацію зачіпає за живе: «Тобі зараз важко, я розумію це... У всіх в житті бувають складнощі, це виклик Всесвіту — він хоче, аби ти вистояв. І ми теж цього хочемо — учасники Марафону, і твоя родина, і ти повинен впоратися, бо в тебе вірять декілька тисяч людей. Я, правда, хочу тебе підтримати, це важливо для мене. Одного разу ти прокинешся в затишній кімнаті, навколо будуть яскраво-помаранчеві відблиски від вранішнього сонця, а за вікном шепотітимуть липи. І ти зрозумієш, що все добре», — пишуть запоріжці Емілю в Білорусь (із допису на сторінці у Фейсбуці від 17 грудня 2019 року).

Відеоролик на Youtube «Історія прав людини», презентація історичного становлення Amnesty International Ukraine, відеосторі Оксани Мамченко та її дітей, тогорічної героїні з України, яка просить захисту від 20-річного домашнього насильства, мотивувальні відео (соціальна реклама) щодо солідарності в захисті прав і свобод людини — той інформаційно-комунікаційний капітал організації, що занурює присутніх у правозахисний дискурс повною мірою. Про це свідчать цитати з листів школярів: «На прикладі відео ми зрозумі-

ли, що за права людей боролися та вмирали, вставали війська, — і усе це заради проголошення Декларації прав людини... права людини мають бути для всіх однаковими: від вчителя до банкіра, від безхатька до держслужбовця», — пише Марія-десятикласниця [8]. Наприклад, Запорізька гімназія № 28 здивувала професійним підходом до маркування учасників — іменні брендвані бейджі з гаслом («Ти маєш силу рятувати!»), логотипом всевітньої організації (свічка у тюремному дроті), що засвідчує усвідомленість та виваженість участі в проєкті, шанобливе ставлення до події. Школярі, які публічно висловлювали свою думку щодо заходу, отримували фірмові значки організації. Кожен, хто бажав, отримував світлину з корпоративним прапором. Але вражають не тільки емоції та народжені смисли, вражають результати Марафону 2019 року серед студентів та школярів: 719 підписів та 84 листи (рис. 2) [8].

Рис. 2. Марафон написання листів — 2019 у ЗНУ за участю школярів міста та студентів

На офіційному сайті підбито підсумки і крайнього Марафону — 2020 року. Акція «вперше за 19 років свого існування проходила в умовах пандемії. У часи, коли люди перебувають у більшій ізоляції одне від одного і коли об'єднуватися заради спільних цілей стає важче, Марафон написання листів був важливим як ніколи. Незважаючи на те, що більшість подій Марафону тепер мали відбуватися онлайн, їхня сутність залишалася такою ж самою: підтримати дух всевітньої солідарності та захистити права людини. У результаті, під час Марафону 2020 в усьому світі було написано 4 496 875 листів, підписів, повідомлень у соцмережах тощо. Прошло лише декілька місяців, проте вже є чудові новини про героїв та героїнь Марафону, — **новини** з Алжиру: 18 лютого журналіста Халеда Драрені, який висвітлював протести країни, помилювали та звільнили після 11 місяців за ґратами» [9].

Ось декілька прикладів мотивувальних плакатів із бренд-буку акції (рис. 3, 4, 5):

Рис. 3. Плакати із закликом до участі у «Марафоні написання листів»

Рис. 4. Листівка-календар із закликом до участі у «Марафоні написання листів»

Рис. 5. Буклети-біографії героїв та героїнь Марафону

Важливо зазначити інформативність скетчів для висвітлення алгоритму участі в заході (рис. 6).

Рис. 6. Скетчі-алгоритми функціонування «Марафону написання листів»

Отже, «Марафон написання листів» є демонстрацією міжнародної солідарності та надає потужний і позитивний вплив на життя людей, чії права перебувають у небезпеці через інформаційно-комунікаційні інструменти: інфографіка, відеоматеріали, листівки, плакати, мерч-продукція (значки, ручки, блокноти, сумки, наліпки, прапори, парасольки), контент на сайті, у соціальних мережах (Instagram, Pinterest, Facebook), біографічні брошури, календарі, анкети, публічні івенти (акції, марафони, тренінги, презентації).

3. КОМУНІКАЦІЙНІ ІНСТРУМЕНТИ ПРОМОЦІЇ ПРАВЗАХИСНИХ ІНІЦІАТИВ МІЖНАРОДНОЇ АМНІСТІЇ

Корпоративний сайт Amnesty International в Україні <https://www.amnesty.org.ua/> — сучасний потужний інформаційний майданчик, де в межах рубрик «Головна», «Про нас», «Активізм», «Публікації», «Дослідження», «Освіта», «Спецпроекти», «Дій зараз» презентовано можливості співдії та діалогу між прихильниками (–цями) руху, активістами (–ками) та організаційним центром. Не менш потужною є презентація організації в соціальних мережах (фейсбуці, інстаграмі, ютубі).

Розтлумачення поняття «активізм» на сайті дає змогу зрозуміти «інструментарій» зацікавленого: «Активізм — це поширити у соціальних мережах пост солідарності з незаконно ув'язненими активістами чи опублікувати власну історію до Дня боротьби з гендерно обумовленим насильством. Активізм — це підписати петицію до уряду з вимогою припинити переслідувати в'язнів совісті чи розслідувати злочини на ґрунті ненависті. Активізм — це не мовчати, коли людину ображають за ознакою сексуальної орієнтації чи гендерної ідентичності. Активізм — це намалювати плакат та вийти на мирне зібрання за права жінок чи проти зміни клімату. Активізмом може бути навіть звичайна розмова з колегами на роботі про неприпустимість мови ненависті та сексистських жартів» (<https://www.amnesty.org.ua/aktyvizm/>). Тому наступні опції «Приєднуйся!», «Хочеш познайомитись особисто чи поставити запитання? Напиши нам — info@amnesty.org.ua (будь ласка, у темі листа зазнач «Активізм»)» є вичерпними за своєю пропозицією, а добірка новин зі змістовною ілюстрацією демонструють актуальну проблематику (рис. 7).

Читати більше про активізм

Рис. 7. Новини про активізм в Україні та світі (за матеріалами <https://www.amnesty.org.ua/aktyvizm/>)

Рубрика «Публікації» ознайомить відвідувачів з актуальними новинами щодо результатів роботи організації, дослідженнями (наприклад, соціологічними опитуваннями) та заявами правозахисної проблематики, що визначає тренди адвокації прав людини у світі (рис. 8).

Наприклад, у новинному матеріалі «Поради Amnesty International про те, як говорити про культуру згоди» йдеться про те, що «в основі так званої "культури згвалтування", що нормалізує й навіть виправдовує сексуальне насильство в суспільстві, лежать шкідливі міфи й гендерні стереотипи, що сприяють її формуванню» [10]. Цікаво, що наприкінці матеріалу читачу запропоновано подальше розгортання теми в аудіоформаті: «Більше про культуру згоди й сексуальну освіту читайте і слухайте в подкасті наших активісток «11-А»: опція «слухати».

У дослідницькому матеріалі «Репресії Китаю щодо мусульманського населення в Сінцзяні можна прирівняти до злочинів проти людяності» йдеться про кампанію Amnesty International, що закликає до закриття таборів для інтернованих, на основі більше 60 докладних досвід тих, кого, як вважають, наразі утримують під вартою. «Уйгури, казахи та інші переважно мусульманські етнічні меншини в Сінцзяні — Уйгурському автономному районі Китаю — стикаються з систематичними організованими державою масовими тюремними ув'язненнями, тортурами і переслідуваннями, що рівносильні злочинам проти людяності, — заявила Amnesty International, запустивши нову правозахисну кампанію. У доповіді "Ніби ми вороги на війні: масове інтернування, тортури і переслідування мусульманської спільноти в китайському Сінцзяні" група кризового реагування Amnesty International опублікувала десятки нових свідчень колишніх ув'язнених. У них люди

детально описують жорсткі заходи, вжиті китайською владою з 2017 року, щоб викоринити релігійні традиції, культурні звичаї та місцеві мови мусульманських етнічних груп регіону. Здійснювані під виглядом боротьби з "тероризмом". Ці злочини були спрямовані проти етнічних уйгурських, казахських, хуейських, киргизьких, узбекських і таджицьких груп» [11].

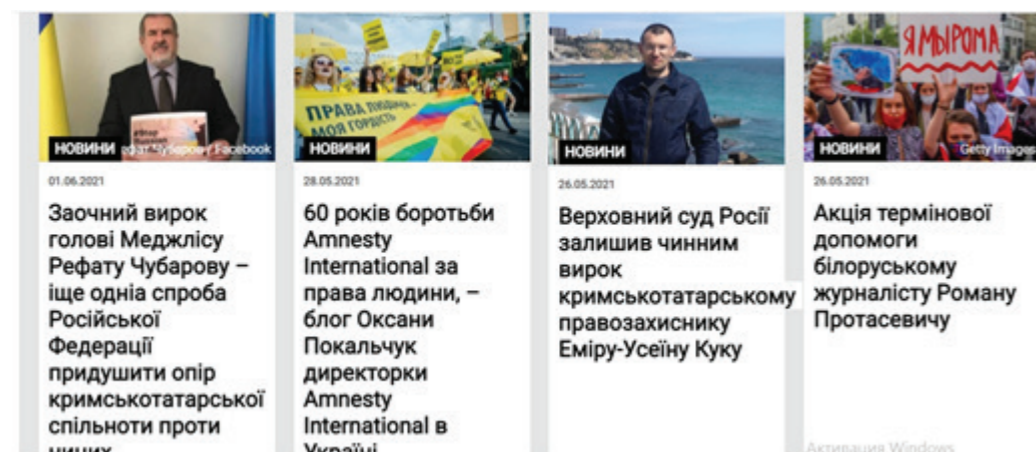

Рис. 8. Публікації за матеріалами <https://www.amnesty.org.ua/aktyvizm/>

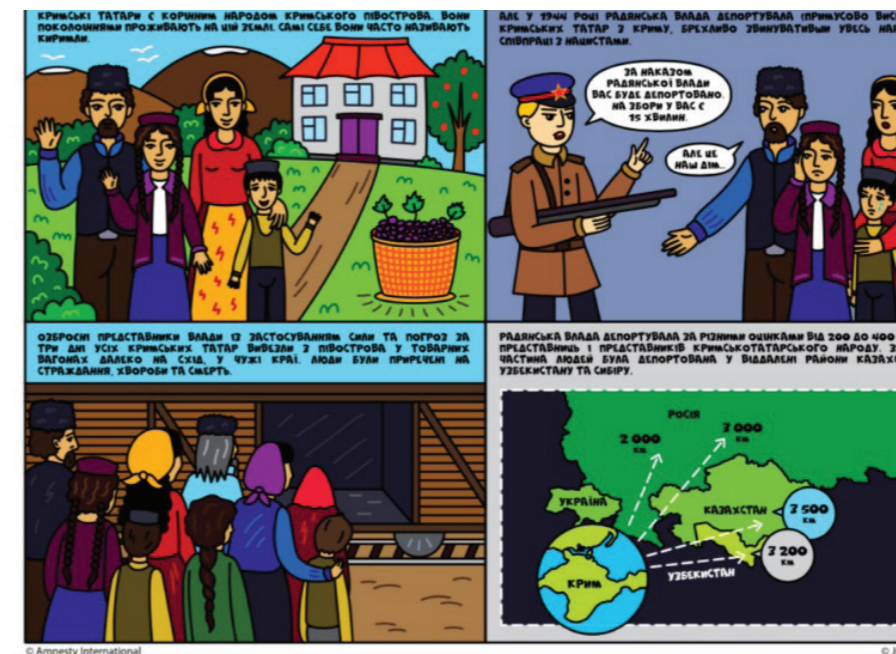
У рубриці «Освіта» зазначено, що з метою «виховати навички, цінності і знання, які сприятимуть утвердженню рівності та гідності людини як у громаді, так і на рівні держави й цілого світу» [2] Amnesty International розробляє освітні матеріали, які можна вільно використовувати в академічній та неформальній освіті. «Просвітницькі брошури, комікси, розмальовки й цілі уроки, присвячені правам людини — у вільному доступі для всіх охочих долучитися до просвіти, що протидіятиме дискримінації» [2].

Рис. 9. Освітні матеріали. Брошури (за матеріалами <https://www.amnesty.org.ua/edu/materialy/>)

Так, наприклад, інформаційно-просвітницькими видавничими знахідками є брошури «Стамбульська конвенція» та «Паспорт моїх прав» (ілюстрований англо-українськомовний примірник), «Міжнародний кримінальний суд» у кольоровому виконанні, що можна завантажити відповідною опцією (рис. 9), листівки до Дня матері, до 8 Березня з текстом Стамбульської конвенції.

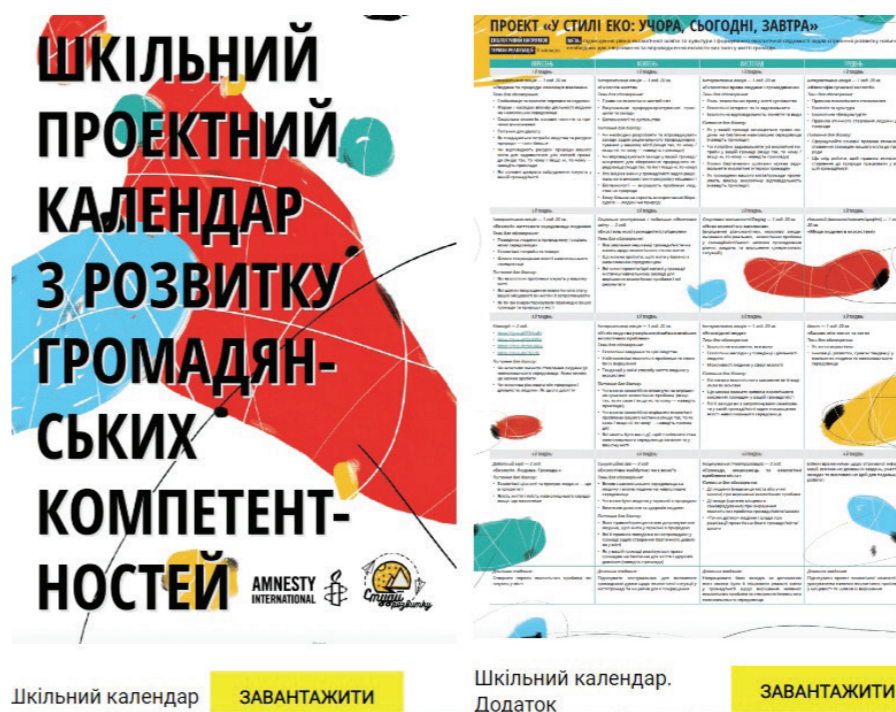
Доступні до завантаження просвітницькі комікси до Дня пам'яті жертв депортації кримських татар (рис. 10), комікс «Чи хочеш ти змінювати світ на краще» (у кольоровому та чорно-білому варіантах, що також може слугувати розмальовкою для дітей молодшого шкільного віку), посібник «Перші кроки. Посібник для початкового вивчення прав людини», розроблені уроки з дескрипторами компетентностей для культури демократії, на розвиток яких спрямована відповідна вправа (форми гри, дискусії тощо) на тему правозахисних організацій, Міжнародного дня прав жінок 8 Березня

Освітній комікс до Дня пам'яті жертв депортації кримських татар

Рис. 10. Освітні матеріали. Комікси (за матеріалами <https://www.amnesty.org.ua/edu/materialy/>)

Комунікаційники мають змогу користуватися такими популяризаційними інформаційно-просвітницькими інструментами для адвокації правозахисних ініціатив серед шкільної молоді, адаптувати їх для молоді студентської, як-от шкільний проектний календар із розвитку громадянських компетентностей із запропонованими темами, наочним планом заповнення календаря, запропонованими форматами: лекції, залучення зовнішніх учасників/ учасниць, «жива бібліотека», фото/відеофіксація і подальша підготовка звіту, глобальний підхід, кіноклуб, дебатний клуб, інтелектуальні турніри / квести, «Напиши листа/звернення», «Намалюй (малюнок / плакат / графіті)», спортивні активності, інсценування (театралізація) або «польове дослідження», пошук інформації, Skillshare, симуляційні ігри тощо (рис. 11).

Шкільний календар ЗАВАНТАЖИТИ

Шкільний календар. Додаток ЗАВАНТАЖИТИ

Рис. 11. Освітні матеріали. Шкільний календар (за матеріалами <https://www.amnesty.org.ua/edu/materialy/>)

Міжнародна Амністія в Україні відкрита для надання тренінгових послуг із покращення навичок викладання прав людини, рецензування навчальних програм, доступу до інформаційних ресурсів із покращення правової культури громади, консультативної підтримки у запровадженні тематичних гуртків у школах, вишах, надання зразків міждисциплінарних уроків на основі принципів Нової української школи (НУШ). **Amnesty International в Україні є прикладом успішної комунікації з освітніми закладами задля просування правозахисних ініціатив.** Зокрема, організація як учасниця робочої групи НУШ долучилася до створення Державного стандарту початкової освіти, у результаті чого було визначено основоположні принципи громадянської освіти як складника НУШ: діяльнісний/творчий підхід до формування навичок активних громадян (–ок), міждисциплінарний характер правової освіти, інклюзивний підхід до освіти. Представництво Всесвітнього руху в Україні спільно з інформаційно-аналітичним центром «Крона» долучилося до проведення антидискримінаційної експертизи посібника до навчальної дисципліни «Сімейні цінності» (2016), розробили методику проведення антидискримінаційної експертизи шкільних підручників тощо.

На YouTube-каналі Amnesty International в Україні можна дивитися ознайомлювальні та мотиваційні відеоролики, присвячені правам людини, які також можна використовувати на будь-яких заходах. Окрім того, на сайті **Amnesty Academy** запропоновано пройти декілька онлайн-курсів про права людини («Вступ до прав людини», «Курс про правозахисників (–ць)», «Курс про діджитал-безпеку та права людини», «Курс про захист свободи слова та вираження думки» та інші) (є курс і українською мовою) (рис. 12).

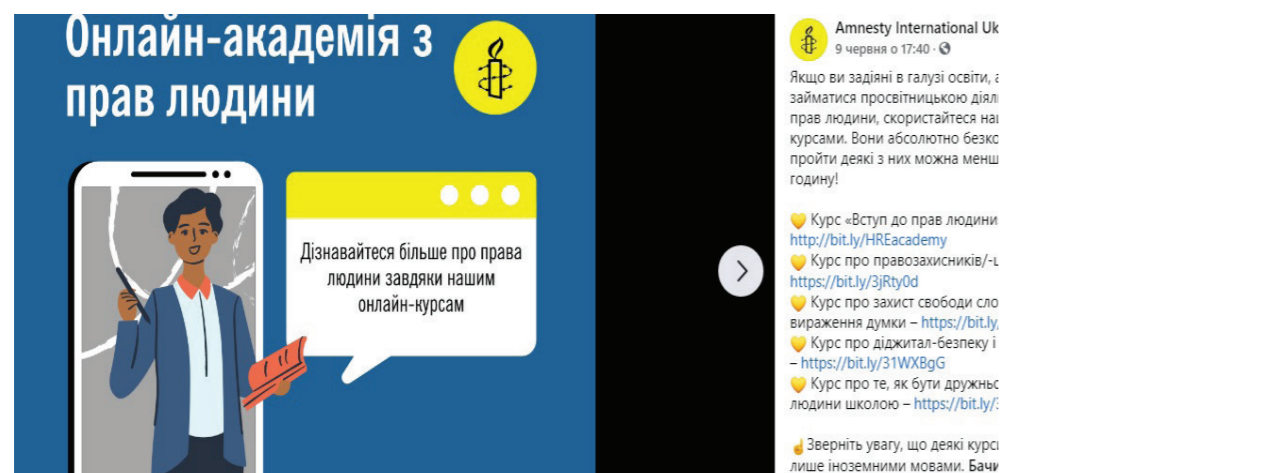

Рис. 12. Amnesty International Ukraine. Офіційна сторінка у FB (за матеріалами <https://www.facebook.com/amnestyua/photos/a.393246938977/10158566271778978/>)

Рубрика сайту «Дослідження» наповнена інформаційно-аналітичним матеріалом — фаховими дослідженнями та публічними заявами (наприклад, публічна зава Amnesty International від 17.03.2017 року «Крим: різке погіршення ситуації з правам людини у зоні, закритій від міжнародного спостереження») щодо справ, що стосуються України і світу, репрезентованими у форматі інфографіки, мап, оглядів тощо (рис. 13).

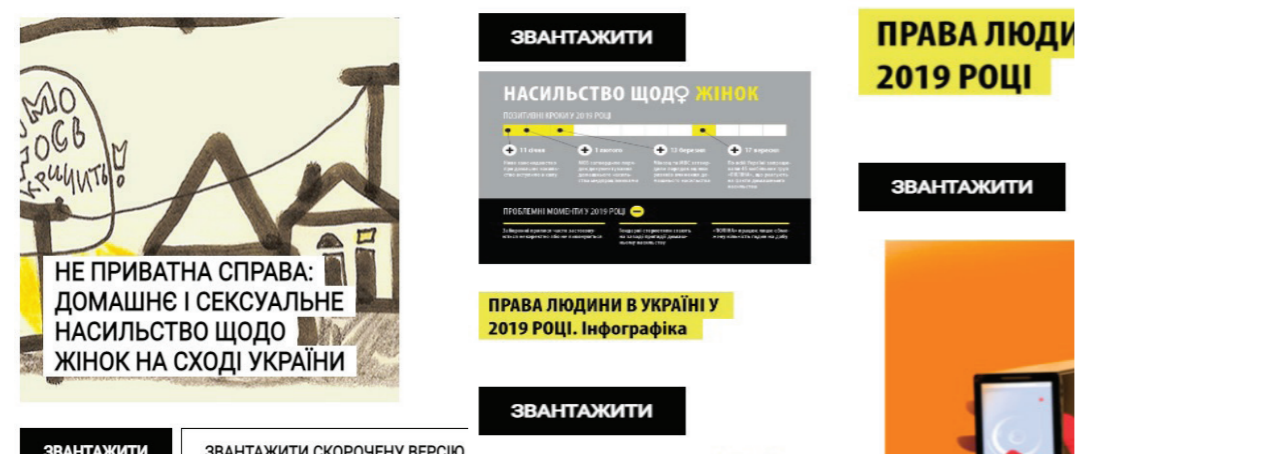

Рис. 13. Дослідження (за матеріалами: <https://www.amnesty.org.ua/research/>)

І, безперечно, креативною соціально-комунікаційною платформою організації став «Музей справедливості. Боротьба за справедливість у листах, історіях та артефактах» (рис. 14), заснований спільно з Platfor.ma. «Це онлайн-музей, у якому кожен охочий може дізнатися про історію боротьби людства за свої права та допомогти захистити тих, чий права порушуються прямо зараз. Музей створено для того, щоб привернути увагу до найбільшої правозахисної події — Марафону написання листів, яку щороку проводить Amnesty International. Він має п'ять залів, кожен із яких присвячено одному з аспектів боротьби за права людини. У залі «Артефакти боротьби» можна дізнатися про одні з найвідоміших подій з історії правозахисту — від ухвалення Декларації прав людини до славнозвісного виступу Мартіна Лютера Кінга, подивитись архівні фото та відео. Зала «Ікони справедливості» розповідає про п'ять персон, імена яких стали символами боротьби за права людини, а також дає змогу уявити, які листи могли б написати ці люди й що могли б сказати нам сьогоднішнім. Зала «Історії успіху» доводить — спільними зусиллями вдається змінити перебіг історії та домогтися правди для людей, які страждають від несправедливості. Тут кожен відвідувач може прочитати сім історій людей, яких вдалося врятувати від нечесного суду і домогтися для них змін на краще. Зали «Тест на справедливість» та «Механізм боротьби» присвячено актуальним героям та героїням Марафону написання листів. Це історії восьми героїв і героїнь, які потребують суспільної підтримки саме зараз. У Музеї пропонують усім відвідувачам і відвідувачкам стати частиною боротьби за справедливість і підписати лист на підтримку людей, які потребують її прямо зараз» [12].

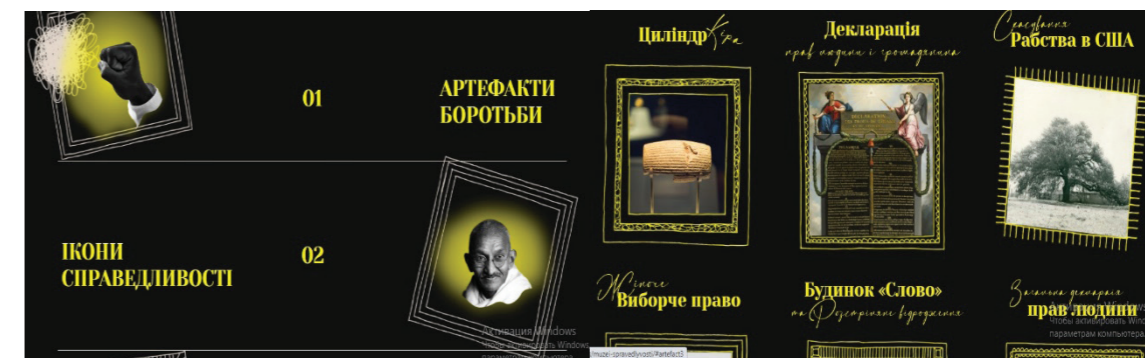

Рис. 14. Музей справедливості (за матеріалами: <https://platfor.ma/specials/muzei-spravedlyvosti/>)

Отже, огляд комунікаційних інструментів просування правозахисних ініціатив Amnesty International підтвердив пріоритетні три аспекти комунікації:

- збір, обробка й поширення інформації, що належить до компетенції організації, публікація звітів, аналітичних доповідей, рейтингових індексів;
- підготовка й поширення інформації про функціонування організації, включно з правовими документами;
- збір і поширення інформації нормативно-правового характеру, що стосується діяльності організації.

Взаємодія Amnesty International з національними ЗМІ охоплює такі напрями: формування пулу журналістів щодо повного списку ЗМІ; створення пресрелізів організації; підготовка та регулярне поширення в ЗМІ інформаційних матеріалів (створення інформаційних приводів, написання прес-релізів, аналітичних статей, оглядів); організація і проведення брифінгів, прес-конференцій; організація ексклюзивних інтерв'ю з керівництвом; підготовка та розміщення публікацій у друкованих ЗМІ та Інтернет-представництвах; підготовка та розміщення сюжетів на радіо і телебаченні.

Amnesty International в Україні регулярно сповіщає представників українських засобів масової інформації про нові доповіді організації, відрядження місій, заяви та пресрелізи. Журналісти можуть отримати матеріали, відповіді на запити та узгодити інтерв'ю через пресслужбу. Загалом Amnesty International активно використовує маркетинг як стратегію виграшного використання контенту та каналів зв'язку для залучення більшої кількості читачів електронної розсилки, учасників заходів, донорів тощо. Також Amnesty International системно використовує потужну інфографіку, презентаційні матеріали, завдяки яким створюється ефект постійної співдії та діалогу. Аналіз «Марафону написання листів» в Запоріжжі, зокрема, і в Україні загалом засвідчив, що його головним завданням є збір якомога більшої кількості написаних листів й великої кількості підписання петицій, просвітництво через проектну діяльність. Окрім того, результативними є різноманітні цікаві дискусії, круглі столи, тренінги, лекції та кінопокази на тему прав людини, організовані в межах цього заходу.

Виявлено, що Amnesty International ефективно використовує можливості поширення інформації та просуває свою діяльність в Інтернет-просторі:

- створення власного сайту (загального сайту та сайту для окремих країн, наприклад, Amnesty International Ukraine — <https://www.amnesty.org.ua/>);
- використання можливостей YouTube (якісне відео про організацію, репортажі з заходів, відео про героїв та героїнь «Марафону написання листів», мотиваційні відеоролики із закликом до боротьби за права людей у всьому світі — <https://www.youtube.com/user/AmnestyInternational?hl=ru>);
- висока активність на різних тематичних форумах;
- ведення блогів волонтерами Amnesty International;
- розсилка інформації про діяльність організації електронною поштою;
- реєстрація у соцмережах, зокрема у Facebook, в Instagram та Pinterest, з метою просування Amnesty International за допомогою фотоконтенту;
- можливість онлайн підписання петицій, написання листів;
- проектна освітня діяльність;
- проектна фахова діяльність (Марафон написання листів, Онлайн-академія прав людини);
- інформаційно-аналітичні розробки;
- створення спільно з креативною платформою онлайн-музею «Музей справедливості».

Сподіваємося, що кожного року кількість прихильників та прихильниць серед студентів факультетів журналістики правозахисних ініціатив та їхнього комунікаційного забезпечення буде тільки зростати, і зрештою сформується коаліція медіаадвокації прав людини.

8. Кафедра теорії комунікації, реклами та зв'язків із громадськістю зібрала школярів міста та студентів факультету журналістики на Марафон написання листів-2019. URL: https://www.znu.edu.ua/cms/index.php?action=news/view_details&news_id=49600&lang=ukr&news_code=kafedri-teoriji-komunikatsiyi---reklami-ta-zv---yazkiv-iz-gromadskisty-zibrala-shkolyariv-mista-ta-studentiv-fakultetu-zhurnalistiki-na-marafon-napisannya-listiv-2019 (дата звернення: 01.07.2021 р.).
9. Марафон написання листів 2020: триумф прав людини попри пандемію. URL: <https://www.amnesty.org.ua/marafon-napisannya-lystiv-2020-triumf-prav-lyudyny-porpy-pandemiyu/> (дата звернення: 02.07.2021 р.).
10. Поради Amnesty International про те, як говорити про культуру згоди. URL: <https://www.amnesty.org.ua/kultura-zgody/> (дата звернення: 02.07.2021 р.).
11. Репресії Китаю щодо мусульманського населення в Сіньцзяні можна прирівняти до злочинів проти людяності. URL: <https://www.amnesty.org.ua/kytaj-musulmany-represii/> (дата звернення: 02.07.2021 р.).
12. В Україні до Дня прав людини відкрили Музей справедливості. URL: <https://imi.org.ua/news/v-ukrayini-do-dnya-prav-lyudyny-vidkryly-muzej-spravedlyvosti-i36640> (дата звернення: 02.07.2021 р.).

ЛІТЕРАТУРА:

1. Чермних В. Права людини в Україні. Нова політика. 2001. № 1. С. 13.
2. Amnesty International. URL: <https://www.ukrinform.ru/tag-amnesty-international> (дата звернення: 25.06.2021 р.).
3. Amnesty International. Про нас. URL: <https://www.amnesty.org.ua/hto-my/> (дата звернення: 25.06.2021 р.).
4. Amnesty International. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Amnesty_International (дата звернення: 25.06.2021 р.).
5. Процик А. Дисиденти в Україні: очима міжнародної Амнестії. 10.01.2012. *Нонконформізм та дисидентство у Советському Блоці: дороговказ чи проминаюча пам'ять. Інформаційний портал «Права людини в Україні»*. URL: <http://khrp.org/1326207588> (дата звернення: 27.06.2021 р.).
6. 60 років боротьби Amnesty International за права людини,— блог Оксани Покальчук директорки Amnesty International в Україні. URL: <https://www.amnesty.org.ua/60-rokiv-borotby-amnesty-international-za-prava-lyudyny-blog-oksany-pokalchuk-dyrektorky-amnesty-international-v-ukrayini> (дата звернення: 28.06.2021 р.).
7. Немеш А. Взаємодія Amnesty International із національними засобами масової інформації. Держава та регіони. Серія: Соціальні комунікації. 2017. № 4. С. 148–152 (дата звернення: 01.07.2021 р.).

ВИСВІТЛЕННЯ В МЕДІА ПРАВОЗАХИСНОГО РУХУ В УКРАЇНІ ЯК ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО ТА ВПЛИВОВОГО

Анна Чулкова, викладачка кафедри журналістики Чорноморського національного університету імені Петра Могили

У цій лекції представлено, як розвивався правозахисний рух в Україні та як він суттєво вплинув на формування правозахисної (адвокаційної) журналістики. Також розглянуто як історичні процеси, так і сучасні тенденції змін правозахисного руху, а також велика увага приділена персоналіям, які, власне, і наповнили праволюдним змістом ті чи інші події.

ПЛАН ЛЕКЦІЇ:

1. Термінологічний апарат правозахисної діяльності.
2. Правозахисні рухи в Україні в період УРСР.
3. Правозахисний рух в Україні: процеси та проблеми.
4. Протестні рухи.
5. Противники правозахисних рухів.
6. Правозахисні організації в Україні.

1. ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ АПАРАТ ПРАВОЗАХИСНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Права людини — комплекс свобод і юридичних можливостей, обумовлених існуванням людини в суспільстві.

Право є мірою свободи, і зміст його в тому, щоб узгодити свободу окремої людини зі свободою інших членів суспільства, дотримуючись принципу рівності. Заборони й обмеження мають бути доцільними з погляду гарантій свободи, а отже, і справедливими.

Права людини мають природну сутність і є невід'ємними від індивіда, вони позатериторіальні і позанаціональні, існують незалежно від закріплення в законодавчих актах держави, є об'єктом міжнародно-правового регулювання та захисту.

Права людини досить часто не розрізняють та плутають з правами громадянина та правами фізичної особи.

Правозахисник — у широкому розумінні це кожна людина, яка сповідує філософію верховенства прав людини, висловлює власні думки, досвід і бачення світу у формі глобального усвідомлення важливості та беззаперечного дотримання прав людини як єдиної загальносвітової ідеології. У вузькому розумінні — це експерт у сфері законодавства внутрішньодержавного та загальносвітового рівнів за напрямом «Права людини», особа, для якої правозахисна діяльність є професією.

Професія правозахисника є найменш визначеною з усіх юридичних професій.

Правозахисний рух — це комплекс дій та заходів, спрямованих на захист прав та свобод людини, групи людей, організації, національних громад чи інших соціальних груп.

2. ПРАВОЗАХИСНІ РУХИ В УКРАЇНІ В ПЕРІОД УРСР

Правозахисний рух в УРСР у 1960–1980-ті роки був частиною вагомих дисидентських рухів, і сконцентрований передусім на захисті прав і свобод громадян, гарантованих Конституціями СРСР та УРСР (свобода слова, друку, демонстрацій, віросповідання, асоціацій та ін.). Зумовило становлення правозахисного руху в УРСР

насамперед згорання процесу десталінізації в суспільно-політичному житті республіки, а також посилення в середині 1960-х років політичних репресій проти інакодумців.

Спочатку осередком українських дисидентів були «шестидесятники» — нове плідне покоління письменників, які здобували собі визнання. До них належали Ліна Костенко, Василь Симоненко, Іван Драч, Іван Світличний, Євген Сверстюк, Микола Вінграновський, Алла Горська та Іван Дзюба. Пізніше приєдналися Василь Стус, Михайло Осадчий, Ігор та Ірина Калинці, Іван Гель та брати Горині. Дисиденти діяли переважно в Києві та Львові, хоч самі родом були з різних частин України. Чимало діячів були в своїх сім'ях першими, хто залишив село й приєднався до лав міської інтелігенції. Звідси й їхній ідеалізм у творчості, але водночас їхнім зав'язам притаманні пошук правди, істини, неприйняття, опір, протистояння бюрократичному апарату. В Україні налічували не більше тисячі активних дисидентів, однак їх підтримували й співчували їм тисячі.

Коло правозахисників 60-х років — це молоді інтелігенти, які після масових сталінських репресій «наросли з малих худеньких матерів в саду порубанім», як писав Микола Вінграновський. Це були люди різних світоглядних, філософських та політичних уподобань, але їх єдиною прагнення вільно висловлювати свої погляди. При цьому в русі за права людини панувала висока культурна і моральна атмосфера, доброзичливість і співчуття.

Першою публічною акцією правозахисників став мітинг проти переслідувань владою української інтелігенції. Він відбувся 4 вересня 1965 року в київському кінотеатрі «Україна» під час прем'єри художнього фільму С. Параджанова «Тіні забутих предків» за участі І. Дзюби, В. Стуса, В. Чорновола, Ю. Бадзьо, М. Коцюбинської та ін. Після виступу режисера в обговоренні фільму взяв участь Іван Дзюба і повідомив публіці про таємні арешти серед української інтелігенції, назвав імена заарештованих.

Ця акція, про яку зразу стало відомо широкому загалу, і «мітинг гласності» у Москві 5 грудня 1965 року, де протестували проти арешту Андрія Синявського та Юлія Данієля, стали першими публічними правозахисними заходами в СРСР у роки правління Л. Брежнєва. Реакція влади була очікуваною: звільнені з роботи І. Дзюба, В. Чорновіл, виключені з КПРС Ю. Бадзьо, М. Коцюбинська, з аспірантури — В. Стус.

Упродовж другої половини 1960-х років правозахисний рух часто вдавався до індивідуальних і колективних звернень громадян на захист свободи слова та переконань, проти політичних переслідувань, адресованих керівництву УРСР та СРСР. Також розповсюдження за кордоном та в Україні набули публіцистичні праці журналіста В. Чорновола «Правосуддя чи рецидиви терору?» та «Лихо з розуму», надіслані Комітету державної безпеки, Прокуратурі, Верховному Суду, депутатам ВР УРСР. У них автор викрив протиправний механізм політичних репресій другої половини 1960-х років, розповів про долю своїх товаришів, які за власні погляди опинилися у в'язницях і таборях.

Важливу роль у формуванні й поширенні правозахисних ідей відіграв позацензурний журнал «Український вісник», який виходив із 1970 року (редактор — В. Чорновіл). Наприкінці 1960-х — у 1970-ті роки значно розширилася тематика правозахисних виступів. Увагу українських правозахисників привернули проблеми, пов'язані зі свободою еміграції, становищем політичних в'язнів у СРСР, боротьбою «репресованих народів» за свої права, гонінням на віруючих, станом пенітенціарної системи в СРСР.

На основі підписаного керівництвом СРСР Заключного акта Народи з безпеки і співробітництва в Європі представниками дисидентського руху в Україні в листопаді 1976 року було засновано Українську громадську групу сприяння виконанню Гельсінкських угод.

У часи «горбачовської перебудови» відбулося й масове звільнення в середині 1980-х років політв'язнів із тюрем і таборів. А діяльність правозахисного руху як складова дисидентського руху поступово стихла.

Отже, правозахисний рух в УРСР у 1960–1980-ті роки об'єднав як низку течій (національно-визвольний рух, загальнодемократичний, релігійний, соціально-економічний або ж робітничий, боротьба за право на еміграцію), так і блискучу плеяду видатних особистостей (Левко Лук'яненко, Іван Світличний, Михайло Горинь, Іван Дзюба, Євген Сверстюк, В'ячеслав Чорновіл, Оксана Мешко, Ніна Строката-Караванська, Василь Стус, Микола Руденко, Петро Григоренко, Мустафа Джемільєв, Йосиф Зісельс, Зіновій Красівський, Василь Романюк — майбутній Патріарх Володимир та інші). У ньому знаходили собі місце українці і євреї, віруючі різних конфесій і атеїсти, націоналісти й націонал-комуністи, соціал-демократи й анархісти. Вони ніколи не оголошували один одного ворогами, тому що в той час усім однаково потрібна була свобода, і саме державну незалежність України вбачали гарантом такої свободи. Василь Стус писав: «Мало нас. Дрібнесенька щопта. Лише для молитов і все чекання». Але діяльність саме цих людей засвідчила неперервність поривань українського народу до волі, боротьби за основоположні права людини.

3. ПРАВОЗАХИСНИЙ РУХ В УКРАЇНІ: ПРОЦЕСИ ТА ПРОБЛЕМИ

В умовах зовнішньої агресії та складної соціально-політичної ситуації в Україні важливим чинником громадянської згуртованості та довіри до держави є оцінка громадянами рівня захищеності конституційних прав і свобод, зокрема можливостей контролювати їх дотримання за допомогою спеціалізованих органів державної влади та організацій громадянського суспільства (далі — ОГС), які займаються правозахисною діяльністю. Аналізуючи нормативно-правове забезпечення правозахисної діяльності, варто констатувати, що в Україні створена достатня нормативно-правова база для забезпечення захисту прав і свобод людини і громадянина.

Так, у ст. 3 Конституції України чітко зазначено, що утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави. Верховною Радою України ратифікована Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (зі змінами та доповненнями, внесеними Протоколом № 11 від 11 травня 1994 року та Протоколом № 14 від 13 травня 2004 року).

За даними Щорічної доповіді УПЛ про стан дотримання прав і свобод людини і громадянина в Україні у 2015 році (К., 2016; с. 531–534), громадяни найчастіше зверталися зі скаргами про порушення таких прав:

- право на звернення до органів державної влади (14,6% від звернень до УПЛ);
- право на судовий захист прав і свобод людини і громадянина (10,6%);
- порушення прав працівниками правоохоронних органів (10,1%);
- недотримання права на пенсію (8,1%);
- право на життя (7,5%);
- право на правову допомогу (8,4%);
- порушення прав осіб, позбавлених волі (5,1%);
- право на доступ до публічної інформації (майже 4%).

З огляду лише на ці дані, можна стверджувати, що сучасний стан нормативно-правового забезпечення правозахисної діяльності не гарантує належного дотримання прав і свобод людини і громадянина. Водночас, як підтверджують результати роботи зарубіжних моніторингових місій, на тимчасово окупованих територіях Донбасу та Криму ситуація із дотриманням прав людини продовжує погіршуватися. Значну кількість порушень прав людини зафіксувала на окупованих територіях Моніторингова Місія ООН з прав людини в Україні. За висновком її представників, в окремих районах Донецької та Луганської областей незаконні збройні формування позбавляють людей їхніх прав та будь-яких ефективних механізмів відшкодування завданих втрат.

Зважаючи на свідчення українських та міжнародних правозахисних установ та організацій про незадовільний стан дотримання прав людини, важливо розуміти, який вихід із цього становища бачать громадяни України. Зокрема, результати вищезгаданого соціологічного опитування Фонду «Демократичні ініціативи імені Ілька Кучеріва» у листопаді 2016 року свідчать на користь забезпечення активної взаємодії органів державної влади з організаціями громадянського самоврядування щодо правового захисту громадян. За високого рівня недовіри до правоохоронних органів найпопулярнішими засобами правового захисту громадян (перше місце у їхньому рейтингу) є звернення до родичів чи знайомих за допомогою чи «потрібними контактами». Друге і третє місця в рейтингу засобів правового захисту громадян посідають відповідно органи судочинства і поліція.

Сучасна діяльність правозахисних ОГС, спрямована на вирішення трьох взаємопов'язаних завдань:

1. Захищати права і свободи людини, що закріплені в Конституції і національному законодавстві (включаючи міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана парламентом);
2. Бути джерелом інформації про права людини для народу та органів влади, підвищувати рівень освіченості в галузі прав людини, заохочувати становлення цінностей і розвиток настанов, що сприяють повазі й усвідомленню прав людини;
3. Аналізувати стан з правами людини у своїй країні і її окремих регіонах», що підсилює аргументацію тієї частини представників відомих в Україні та за її межами громадських правозахисників, які вважають за доцільне розробити та прийняти спеціальний Закон України «Про громадські правозахисні організації».

Загалом здійснення ефективного правозахисту та правопросвітництва населення України багато в чому залежить від удосконалення механізмів взаємодії між органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування та ОГС.

4. ПРОТЕСТНІ РУХИ

Протестні рухи у світі мають чимало спільного й набувають комплексного характеру, незалежно від країни «походження». Започатковані наприкінці 1980-х років мирними «оксамитовими революціями» в країнах Центрально-Східної Європи — як-от повалення комуністичного режиму в Чехословаччині (тоді ЧССР або Чехословацька Соціалістична Республіка) мирним шляхом без використання зброї та пролиття крові в результаті вуличних акцій протестів з 17 листопада по 29 грудня 1989 року, — у першому десятилітті нинішнього століття в тому самому регіоні вони повторилися у формі «кольорових революцій». Зауважимо, це поняття застосовують для позначення так званих «ненасильницьких революцій», а також деяких масових ненасильницьких акцій протесту. Проте саме внаслідок «кольорових революцій» відбулася зміна політичних режимів у низці постсоціалістичних країн (на території колишнього СРСР і Східної Європи) та країн арабського світу. Зокрема, «кольорові революції» сталися в Югославії, Грузії, Україні, Молдові, Узбекистані, Киргизстані, протестні повстання були у Вірменії й Білорусі.

У наступному десятилітті протестний рух поширився в США та країнах Європи — Великій Британії, Болгарії, Греції, Іспанії. 2011 рік приніс «арабську весну» — масові вуличні протести, революції та внутрішні військові конфлікти охопили низку арабських країн (почалися наприкінці 2010 року в Тунісі й тривають у деяких країнах донині): Туніс, Алжир, Ліван, Йорданія, Єгипет, Лівія, Марокко, Ліван, Бахрейн, Ємен тощо. На початку літа 2013-го року майже одночасно відбулися масштабні протестні акції в Бразилії та Туреччині. Прикладом протестного руху також є Occupy Central у Гонконзі (2014 рік).

Усі ці рухи в різних країнах мають такі спільні риси:

- горизонтальна, неієрархічна структура, яка функціонує завдяки застосуванню сучасних комунікаційних засобів — соціальних мереж в Інтернеті, унаслідок чого підвищується незалежність перебігу протестних подій від ступеня висвітлення їх у ЗМІ;
- децентралізованість, відсутність явних лідерів, що відповідно знижує можливість ведення переговорного процесу між протестувальниками й владою;
- значна дистанція між протестними рухами та інституціоналізованими складниками громадянського суспільства (профспілками, неурядовими організаціями) та політичними партіями, які не були організаторами протестів, а лише долучалися до них під час їхнього перебігу.

Окрім того, більшості протестних рухів притаманний мирний характер, а насильство застосовувалося лише у відповідь на репресивні силові дії влади й приспівників режиму. Визначальним є пріоритет ціннісної сфери над соціальною та політичною, а саме обстоювання базових демократичних цінностей — права людини, громад тощо на протипагу соціально-економічним вимогам.

Саме ці ознаки виразно проявлялися й у розвитку українського Майдану. Початком стала «Революція на граніті» — кампанія широкомасштабних акцій ненасильницької громадянської непокори, заздалегідь організована українською молоддю, переважно студентами. Протести тривали з 2 по 17 жовтня 1990 року. Центром протестних подій було студентське голодування на площі Жовтневої революції у Києві (нинішньому Майдані Незалежності). Протести завершилися підписанням постанови Верховної Ради УРСР, яка гарантувала виконання вимог учасників протесту. Відтак відбулися акції «Україна без Кучми» — кампанія протестів в Україні у 2000–2001 роках, організована політичною опозицією, спрямована переважно на відставку Президента Леоніда Кучми. А також Помаранчева революція, Податковий та Мовний Майдани і Революція Гідності.

Майдан як змістове осердя й референтний символ подій, що мають ознаки революційних, є багатоплановим і неординарним явищем глобалізованого світу. Заслугуючи, а точніше, потребуючи комплексних досліджень як особливий соціокультурний та історичний феномен, він постає, з одного боку, як специфічна синтетична форма протестного руху, що акумулює й синтезує інші, а з другого — як форма прямої демократії, що спирається на історико-культурні традиції та відроджує втрачені можливості архаїчних форм у сучасному світі через широке використання технологій забезпечення комунікативного ресурсу інформаційного суспільства.

Загалом протестні рухи розрізняють:

- за сферою поширення (локальні й загальні);
- їхнім характером (прямі, тобто спрямовані на невиконання певного владного рішення, що викликає протест, або непрямі — невиконання інших правових, політичних тощо вимог);
- за тематикою (політичні, ідеологічні, соціально-економічні, правозахисні);
- за формами політичної участі (радикальні й помірковані);
- за тактикою (конвенційні, конфронтаційні, насильницькі);
- за суб'єктами участі, які, своєю чергою, згруповані за різноманітними демографічними ознаками — віковими (молодь, пенсіонери), статевими (жіночий рух, рух ЛГБТ), професійногруповими (студентство, підприємці, науковці, журналісти, діячі культури тощо) чи за характером праці (наймані працівники, дрібні підприємці, пільговики);
- за інституційними (громадські організації, профспілки, партії) або випадковими ознаками («об'єднання за інтересами» — «афганці», «чорнобильці», футбольні фани тощо).

Протестні рухи розрізняють також і за об'єктом, на який спрямовано рух:

- правозахисні (рухи проти порушень прав людини, проти дискримінації за мовною ознакою, віросповіданням, сексуальною орієнтацією тощо);
- соціальні (екологічні, зооохисні, проти тотальної вакцинації, проти забудов);
- рухи проти певного владного рішення (закриття секонд-хендів, запровадження платних послуг у визначеній сфері тощо) чи призначення (наприклад, Д. Табачника на посаду міністра освіти) тощо.

Нині з розвитком інформаційно-комунікативних технологій створюють і відповідні неполітичні механізми забезпечення взаємодії і зворотного зв'язку між громадою й владою.

Що суттєво відрізняє Євромайдан у 2013 році від Майдану 200 року⁴, то це ступінь використання інформаційно-комунікативного забезпечення й координації взаємодій. У започаткуванні Євромайдану вирішальну роль відіграли соціальні мережі в Інтернеті, а подальший перебіг подій здебільшого визначався оперативністю взаємодії і в соціальних мережах, і завдяки мобільному зв'язку його учасників, симпатиків і небайдужих. Як засвідчують соціологічні дослідження ролі соцмереж у розгортанні протестних настроїв та мобілізації населення, саме соціальні мережі нині є визначальним чинником формування громадянського суспільства в Україні, очоливши список агентів інформаційного впливу.

Тож засоби комунікації сучасного інформаційного світу уможливають повернення до безпосередньої комунікативної єдності шляхом встановлення необмеженої комунікації не менш необмеженої кількості учасників громади. А разом це є передумовою можливості відродження архаїчних форм безпосередньої прямої демократії, що забезпечувалася безпосереднім спілкуванням у режимі не лише відтермінованого, а й реального часу. Однак в умовах, коли на представницьку демократію політичним режимом накладаються жорсткі обмеження і вона перетворюється на епіфеномен, псевдодемократію, лише підкріплене техніко-комунікативними можливостями відродження прямої демократії як вияву суверенної влади громади над політичними процесами, здатне повернути розвиток суспільства у цивілізоване річище.

Отже, трансформації взаємин громадянського суспільства й держави, форм і способів вияву протестних рухів у всьому світі є наслідком розгортання загальних тенденцій розвитку інформаційного суспільства в глобалізованому світі, що дає змогу прогнозувати подальше поширення й зростання ваги форм прямої демократії та ролі громадянського суспільства в структурі владних відносин.

5. ПРОТИВНИКИ ПРАВОЗАХИСНИХ РУХІВ

Водночас слід відзначити, що за останній рік рухи за традиційні цінності стали активнішими. І серед них є чимало противників правозахисних рухів.

Основна мета противників правозахисних рухів — залякати, наступити на горло демократичним змінам, створити інформаційний шум. Певні організації просувають націоналізм, деякі з них можна назвати неонацистськими, бо їхня ідеологія базується на ненависті до різних етнічних та соціальних груп. Трохи детальніше про них.

С14

С14 діє з 2010 року. До цього її члени виступали разом із націоналістичною партією ВО «Свобода». Назва руху — відсилання до вислову американського нациста Девіда Лейна, яка в перекладі звучить так: «Ми маємо забезпечити існування нашого народу та майбутнє для білих дітей». В оригіналі лозунг містить 14 слів. Із 2014 року офіційно зареєстрована в Мін'юсті як «Громадська організація С14-С14».

Навесні 2018 року члени С14 розгромили та спалили табір ромів на Лисій горі у Києві. 21 квітня член організації Сергій Мазур опублікував у Facebook фото спаленого табору та назвав ці дії «прибиранням сміття». За кілька днів, 25 квітня, сайт LB.ua опублікував відео з погрому. На ньому видно, як роми з дітьми втікали від молодиків у балаклавах та кликали на допомогу. Після цього поліція порушила карну справу.

У кінці квітня 2019 року члени С14 затримали на території Свято-Покровського Голосіївського монастиря УПЦ (МП) колишнього бойовика «ДНР», бразильця Рафаеля Лусваргі. Націоналісти схопили його та відвели до Центрального відділу СБУ в Києві. Невдовзі Павлоградський суд арештував бойовика на два місяці без права внесення застави.

Серед членів С14 є чимало людей, яких звинувачують у скоєні тяжких злочинів. Зокрема, її члени Андрій Медведько та Денис Поліщук звинувачені у вбивстві Олеса Бузини — колишнього головного редактора газети «Сегодня» та письменника, який багато висловлювався на підтримку політики Кремля щодо окупації Донбасу. Обидва були звільнені з-під варті, Поліщук — під заставу в розмірі 5 мільйонів гривень.

У листопаді 2017-го року С14 внесли до списку міжнародних терористичних організацій. Про це йдеться на сайті консорціуму Terrorism Research & Analysis Consortium TRAC.

Традиція і порядок (ТіП)

«Традиція і порядок» — це «консервативний політичний рух, який незабаром стане рушійною силою змін в Україні». Їхня мета — «побудова сильної, незалежної країни з міцною економікою та здоровим суспільством». Так активісти «ТіП» заявляють на своїй сторінці у Facebook.

Рух підтримує радикальні ринкові реформи, введення антиабортної політики та пропаганду престижу строкової служби. Приклад положення щодо боротьби із «популізмом»:

«Популістів, які публічно закидатимуть про необхідність зниження заробітних плат посадовців, ми будемо відправляти на виправні роботи у органах державної влади шляхом запровадження спеціального адміністративного покарання «за безвідповідальне та небезпечне лобіювання».

Активісти «ТіП» неодноразово брали участь у зриві публічних заходів разом із іншими праворадикальними рухами. 10 травня 2018-го року разом із «Правим Сектором», «Національним корпусом» та «Свободою» вони зашкодили проведенню заходу «Наступ на права ЛГБТ як форма цензури: досвід Росії». Організаторами заходу виступала міжнародна організація Amnesty International Ukraine. Націоналісти назвали її «екстремістською». Захід, зрештою, відбувся, але вже в іншому просторі.

Інститут правозахисту суспільства

Офіційно організація зареєстрована під назвою «Центр правозахисту суспільства». Згідно із реєстром громадських організацій, власниками є «свободівці» Радислав Дудка, Юрій Ноєвий, Михайло Кублій та студентка Києво-Могилянської академії Зоряна Лебедівна. Під крилом «ЦПС» працюють неформальні організації — «Катехон» та «Сестринство святої княгині Ольги».

«Катехон» виступає за «традиційну» родину та веде агітацію проти ЛГБТ та фемінізму. 26 березня 2019 року група молодиків разом із лідером «Катехону» Юрієм Ноєвим та лідером київського осередку «Правого Сектору» Володимиром Загазеєм намагалися зірвати захід «Права людини: проблема поширення ультраправих рухів в Україні», що відбувався в просторі IZOLYATSIYA в рамках міжнародного кінофестивалю Docudays. Попри напад правих, захід відбувся. «Ми візьмемо до рук зброю! І не будемо приходити зривати ці збіговиська просто промовами. Ми будемо по вам стріляти! Ми звідси не підемо, поки ви нас не почувете. Це наша

земля!»,— пригрозив учасникам заходу керівник київського осередку «Правого сектор» Володимир Загазей.

«Сестринство святої Ольги» — це жіночий антифеміністичний рух, який очолює Олександра Скляр. 8 березня 2018-го року декілька молодих жінок вийшли на Михайлівську площу із плакатами «Жінка має повернутись до традиції», «Фемінізм принижує жінку», «Більше дітей — більше щастя». В одному зі своїх інтерв'ю Скляр розповідала, що планувала створити антифеміністичну організацію ще у «домайданні часи».

«Ми шануємо сміливість та гідність постаті княгині Ольги, яка не суперечить жіночій природі та усіляко зневажаємо негідниць, які пропагують хибний вимір сприйняття під назвою «гендерна рівність». Ми визнаємо тільки одну рівність чоловіка та жінки — рівність перед Богом»,— стверджує Скляр.

16 травня Олександра Скляр разом із представниками інших націоналістичних організацій пікетувала приміщення, де Amnesty International вдруге намагалася провести захід «Наступ на права ЛГБТ як форма цензури: досвід Росії». В коментарі Громадському телебаченню Скляр сказала, що вона «за справедливість, а не за права людини».

Християнська школа захисту родини

Ця громадська ініціатива покликана на боротьбу із ЛГБТ-активізмом. Ключова і єдина публічна фігура цього руху — Олександр Кривенко. Він називає себе юристом та журналістом. У своєму профілі на Facebook він також вказує, що є членом оргкомітету Всесвітнього фестивалю українських кредитних спілок. Також Кривенко є членом правління благодійного фонду «Християнська служба порятунку». На заході, який організував рух «Любов проти гомосексуалізму», він виступав із лекцією «Мова гендеру — мова ненависті та омани». Він вважає гендерну рівність брехнею. «Гендерна ідеологія із самих своїх витоків і до сьогодні є суттєва брехня. Бо сам термін «гендер» виник задля того, щоб потім нав'язати суспільству думку, що люди можуть бути не тільки жінками і чоловіками, а й чимось нейтральним. Перший випадок в середині 20-го століття, коли так звана операція зміни статі над людиною, яка просто втратила свій статевий орган (хлопчик 8-місячний), була проведена, призвела до того, що і ця дитина, і її близнюк, і вся родина отримала такі стреси, що врешті-решт обидва близнюки покінчили життя самогубством»,— каже Кривенко в коментарі для «Радіо Свобода».

Нещодавно «Християнська школа захисту родини» провела тренінг «Як християнам гідно відповідати на закиди ЛГБТ-організацій» на території греко-католицького храму Св. Василя Великого у Києві. Учасникам тренінгу пропонували придбати російськомовний переклад книги Джозефа Ніколізі «Сором і втрата прив'язаності» за 400 гривень. Ніколізі — один із творців «репаративної терапії» — вчення, яке стверджує, що сексуальну орієнтацію людини можна змінити. Американська психіатрична асоціація вважає цю терапію небезпечною для здоров'я, а на Мальті, наприклад, репаративна терапія є забороненою на законодавчому рівні.

Моноліт 1044

МГО «Моноліт 1044» своєю ідеологією вважає соціал-націоналізм. «Ми, дослідивши праці Сціборського, Донцова, Бандери та сучасних українських ідеологів, вибрали для себе найкраще, що може бути для України та українців, враховуючи сучасний суспільно-політичний стан у світі, технічний прогрес та свідомість пересічної людини».

За основну програмову засаду організація бере ідеї Соціал-національної партії України, яка проіснувала до 2005 року»,— зазначено на сайті організації у розділі «Про нас».

«Честь і вірність» — слоган, вказаний на сайті організації «Моноліт 1044». Її представники брали участь у пікетуванні акції «Наступ на права ЛГБТ як форма цензури: досвід Росії» разом із іншими ультраправими.

Соціал-національна партія України у лютому 2004 року змінила назву на Всеукраїнське об'єднання «Свобода». Утім, зв'язок «Моноліту» та «Свободи» не завершився. На місцевих виборах 2015 року «голова проводу» «Моноліту» Руслан Микула балотувався до Бородянської районної ради Київської області від ВО «Свобода», але вибори програв. Попри це «Свобода» досі допомагає «Моноліту» проводити заходи та висвітлює їх на сайті партії.

Один із головних напрямків діяльності «Моноліту» — «Національна політична академія» (НПА). Це курс лекцій із політології, пропаганди, ораторського мистецтва, економіки та нейролінгвістичного програмування. Серед лекторів — депутат-свободівець Юрій Сиротюк, актор та політик Богдан Бенюк та голова ГО «Школа Медіа-Патріотів» Євген Бондаренко.

Національні дружини

«Національні дружини» — це частина руху «Азов», котрий бере витоки з неонацистської організації «Патріот України» і Соціал-національної партії, одним із лідерів якої був харків'янин, нині депутат Верховної Ради Андрій Білецький. Він є неформальним лідером всіх організацій, які пов'язані з рухом, відомо, що раніше його називали «Білий вождь». «Дружини» з'явилися у січні 2019 року як рух дружинників, що патрулюють вулиці українських міст із метою «встановлення українського порядку».

За словами командира «Національних дружин», колишнього командира полку «Азов» Ігоря Черкаса, «Національний корпус» є політичною партією, а «Національні дружини» займатимуться життєво необхідними питаннями».

Символіка «Нацдружин», «Нацкорпусу» та «Азову» дуже схожа. Це видозмінене зображення тризуба, малого герба України. Художниця Дана Рвана використала його у своєму банері, який 8 березня використовувався на феміністичному марші. Тризуб «Нацдружин» на ньому є одним із видів пригнічування жінки. Невдовзі проти Олени Шевченко, організаторки Маршу жінок, було складено протокол про адміністративне правопорушення. Націоналісти звинуватили О. Шевченко у «нарузі над державними символами» і намагалися прорватися на суд над активісткою. Але О. Шевченко було виправдано.

Наприкінці березня 2018 року представники «Нацкорпусу» зірвали у Полтаві тренінг із психологічної роботи із ЛГБТ-людьми. На відміну від інших зірваних ЛГБТ-заходів, цей тренінг був закритим, а націоналісти дізналися про захід від однієї з його учасниць.

Всі разом

«Всі разом» — це рух, що виступає проти ЛГБТ, абортів та нетрадиційних відносин.

Наприкінці березня 2019 року з сайту Президента України видалили петицію щодо «припинення пропаганди гомосексуалізму та захисту традиційних сімейних цінностей». Ініціатором видалення є представниця обмудсмена Аксана Філіпішина. На її думку, петиція порушувала права людини. Створив петицію представник руху «Всі разом» Віктор Танцюра.

6 травня друга петиція «Щодо захисту традиційних сімейних цінностей» набрала необхідні 25 тисяч голосів і була розглянута президентом.

Рух «Любов проти гомосексуалізму»

Рух «Любов проти гомосексуалізму» існує з 2003-го року. 2009-го року активісти руху збирали підписи за впровадження кримінальної відповідальності «за пропаганду гомосексуалізму». У 2012 році учасники руху стверджували, що зібрали більше ста тисяч голосів на підтримку законопроекту «Про внесення змін до деяких законодавчих актів (щодо захисту прав дітей на безпечний інформаційний простір)». Відповідно до нього мали бути внесені зміни до законів про ЗМІ, які б обмежили «пропаганду насилля та гомосексуалізму». До подій 2014-го року Кухарчук товаришував із російськими православними активістськими організаціями, які згодом підтримали анексію Криму та війну на Донбасі.

Це неповний список організацій, що перешкоджають просвітницьким заходам та пропагують ненависть до етнічних та соціальних груп в Україні. Це організації, які постійно діють на території Києва та приїжджають зривати заходи в регіони. У деяких регіонах України теж діють подібні угруповання. Також регулярно з'являються нові дрібні рухи, які виступають разом із зазначеними організаціями. Більшість зі згаданих організацій часто беруть участь в одних і тих самих подіях.

6. ПРАВОЗАХИСНІ ОРГАНІЗАЦІЇ В УКРАЇНІ

На сучасному етапі розвитку правозахисної системи України з'являється багато правозахисних організацій, які намагаються захищати права та свободи певних груп населення. Вони різняться за тематикою, спрямуванням, охопленням території та кількістю.

Центр прав людини «ZMINA»

Центр прав людини «ZMINA» працює у сфері захисту свободи слова, свободи пересування, протидії дискримінації, попередження тортур і жорстокого поводження, боротьби із безкарністю, підтримує право-

захисників і громадських активістів на території України, включаючи окупований Крим, а також захищає осіб, які постраждали в результаті збройного конфлікту в Україні.

Організація проводить інформаційні кампанії, освітні програми, займається моніторингом та документуванням випадків порушень прав людини, готує дослідження та аналітику і добивається змін завдяки національній та міжнародній адвокації.

Основні напрямки роботи:

- Інформування. Розповідають про ситуацію з правами людини в Україні.
- Освіта. Вчать відстоювати свої права та допомагати іншим.
- Моніторинг. Слідкують, як дотримуються права і свободи.
- Аналітика. Досліджують і вивчають проблематику прав людини.

За 9 років роботи організація втілила ряд інформаційно-просвітницьких кампаній у сфері прав людини. Зокрема, у 2013 році Центр провів просвітницьку кампанію щодо Універсального періодичного огляду (УПО) як нового механізму ООН щодо дотримання прав людини та участі України в УПО. У 2014–2015 роках було розроблено і запущено антидискримінаційну кампанію (у співпраці з Коаліцією з протидії дискримінації в Україні та Офісом Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини). Протягом 2013–2017 рр. тривала кампанія щодо ситуації з дотриманням прав людини в місцях несвободи та інформаційна підтримка роботи Національного превентивного механізму в Україні. У 2016 році організація провела кампанію проти насильства в родинах учасників АТО «Війна, яка не відпускає». Також того самого року надавала інформаційну підтримку розслідуванню порушень прав представників вразливих груп (секс-працівниць, наркозалежних людей) з боку правоохоронних органів. У 2017–2018 роках ZMINA займалася інформаційною підтримкою розвитку Community Policing (співпраці поліції та громади) в Україні (у партнерстві із Національною поліцією України), а також вела кампанію щодо популяризації роботи правозахисників в Україні. У 2018 році організація реалізувала просвітницьку кампанію про Стамбульський протокол і документування та розслідування тортур.

У 2016 році Центр прав людини ZMINA у співпраці з Фондом «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва та за підтримки Програми розвитку ООН провів перше в історії України ґрунтовне і системне дослідження щодо обізнаності широких верств населення з правами людини (human rights baseline study), яке охопило репрезентативне опитування дорослого населення України (дві тисячі респондентів), а також опитування шести експертних груп — судді, поліцейські, державні службовці, вчителі, журналісти і правозахисники (по 100–200 осіб у кожній групі).

Центр прав людини ZMINA активно обстоює свободу об'єднань та асоціацій в Україні та моніторить ситуацію щодо роботи правозахисників і громадських активістів. Зокрема, у 2017–2018 роках разом з іншими громадськими організаціями вдалося зупинити прийняття недемократичних законів, які мали на меті покласти додаткову і невинуватну фінансову звітність на громадські організації.

Фінансову підтримку діяльності організації в різні роки надавали: Європейська комісія, Програма розвитку ООН в Україні, Міжнародний фонд «Відродження», уряди Великої Британії, Чехії, Нідерландів, Швейцарії, Державний департамент США, ОБСЄ, Freedom House, People in Need, Netherlands Helsinki Committee, Deutsche Welle, Глобальний фонд для боротьби із СНІДом, туберкульозом та малярією та інші донори.

Українська Гельсінська спілка з прав людини (УГСПЛ) — найбільша в Україні асоціація громадських правозахисних організацій, метою якої є сприяння практичному виконанню гуманітарних статей Заключного акту Гельсінської наради з безпеки та співробітництва в Європі (ОБСЄ) 1975 року, інших прийнятих на його розвиток міжнародних правових документів, а також усіх інших зобов'язань України в сфері прав людини та основних свобод.

Українська Гельсінська спілка з прав людини створена 1 квітня 2004 року та формується з 29 громадських правозахисних організацій-учасників. Спілка є неприбутковою та неполітичною організацією. Діє на основі Статуту, прийнятого Загальними зборами організацій-засновників.

Напрями діяльності:

- здійснення постійного моніторингу дотримання прав людини та основних свобод в Україні й інформування про факти порушень прав і свобод;

- захист прав людини та основних свобод в органах державної влади та місцевого самоврядування;
- здійснення досліджень з прав людини та основних свобод, у тому числі постійний моніторинг підготовки проектів законів та інших правових актів;
- проведення освітніх заходів і кампаній, семінарів, тренінгів, конференцій тощо;
- сприяння розвитку мережі правозахисних організацій.

Харківська правозахисна група (ХПГ) — одна із найдавніших та найактивніших українських правозахисних організацій. Як окрема юридична особа ХПГ була зареєстрована у листопаді 1992 року, хоча вона була відома як правозахисна група Харківського «Меморіалу» ще з 1988 р. Окремі члени групи брали участь у правозахисному русі 1960–1980-х років, дехто з них був за це засуджений. У 1988–1990 роках значною мірою завдяки зусиллям членів групи було припинено переслідування громадян за використання національної символіки, за розповсюдження демократичної преси. Група надавала моральну, юридичну та матеріальну допомогу особам, засудженим за політичними мотивами.

Напрями роботи:

- допомога особам, чий права порушені, громадські розслідування фактів порушення прав людини;
- правове просвітництво, пропаганда правозахисних ідей через публічні заходи і видавничу діяльність;
- аналіз стану з правами людини в Україні (насамперед громадянськими правами і свободами).

Основні види діяльності:

- Захист осіб, чий права порушені органами влади або посадовими особами (з 1988 р.).
- Створення інформаційної мережі правозахисних організацій (з 1992 р.).
- Підготовка і видання історико-меморіальної серії, присвяченої опору тоталітарному режиму СРСР (з 1992 р.).
- Пропаганда прав людини, розповсюдження інформації і знань про права людини серед органів державної влади та місцевого самоврядування, недержавних організацій та окремих зацікавлених осіб (з 1993 р.).
- Викладання прав людини для різних соціальних і професійних груп (з 1993 р.).
- Підтримка громадської приймальні та бібліотеки з відкритим доступом (з 1995 р.).
- Аналіз стану з правами людини в Україні (з 1995 р.).
- Проведення щорічного Всеукраїнського конкурсу учнівських і студентських робіт на найкраще есе з прав людини (разом з Міжнародним товариством прав людини, з 1996 р.).
- Моніторинг і захист свободи вираження поглядів і приватності (з 1996 р.).
- Моніторинг і захист права на свободу від катувань та жорстокого поводження (з 1996 р.).
- Моніторинг діяльності Служби безпеки в умовах конституційної демократії (з 1996 р.).
- Дослідження з історії дисидентського руху в Україні. Створення біографічного словника дисидентів та списку осіб, репресованих за політичними мотивами у 1953–1988 р. (з 1996 р.).
- Створення та підтримка інформаційного ресурсу «Права людини в Україні» (з 2000 р.).
- Дослідження проблеми дискримінації і нерівності в Україні по ознаках раси, кольору шкіри, етнічної належності, релігії, мови (з 2002 р.).

Центр Громадянських Свобод — правозахисна організація, яка працює для становлення прав людини, демократії та солідарності в Україні та регіоні ОБСЄ задля утвердження людської гідності.

Організація відома на міжнародному рівні завдяки постійній роботі з різними структурами ООН, ЄС, РЄ та ОБСЄ. Співпрацює із Міжнародним кримінальним судом для розслідування злочинів, вчинених на території України; здійснює громадський контроль над органами влади через волонтерську групу громадського спостереження «ОЗОН»; просуває реформи у сфері законодавства через коаліцію «Правозахисний порядок денний»; проводить моніторинг порушень прав людини в Криму та на Донбасі; заснувала Волонтерську премію Євромайдан SOS; веде цілий ряд міжнародних кампаній, серед яких кампанія для звільнення ув'язнених Росією громадян України #PrisonersVoice, кампанія для підтримки громадянського суспільства #BelarusWatch; постійно веде просвітницькі та освітні програми через Київську школу з прав людини та демократії.

Євромайдан SOS — самоорганізована група правозахисників, громадських активістів, адвокатів, журналістів та інших небайдужих людей різних професій, яка була створена у відповідь на незаконні дії влади щодо розгону мирної акції у ніч з 29 на 30 листопада 2013 року на Майдані Незалежності. Метою діяльності Євромайдану SOS є оперативне надання правової допомоги потерпілим учасникам Євромайдану в Києві та в інших містах країни, а також збір та аналіз інформації для захисту учасників протесту і надання проміжних оцінок розвитку ситуації.

У 2014 році Євромайдан SOS заснував «Волонтерську премію», якою нагороджують найактивніших волонтерів. Нагородження відбувається 30 листопада, оскільки саме в цей день 2013 року було створено «Євромайдан SOS».

Восток-SOS — громадська ініціатива, створена 5 травня 2014 року на базі луганського Правозахисного центру «Поступ» та Кримського правозахисного центру «Дія», члени яких були вимушені переїхати в Київ через початок війни на Донбасі та анексії Криму.

Основні напрями діяльності — допомога переселенцям, постраждалим у ході війни, мешканцям прифронтових територій, допомога у звільненні заручників, висвітлення подій на Донбасі та адвокаційна діяльність на захист інтересів переселенців та мешканців Донбасу.

У вересні 2015 — липні 2016 року «Восток-SOS» спільно з організаціями «КримSOS», «Центр зайнятості Вільних людей» та «Новий Донбас» брав участь у діяльності центру допомоги переселенцям «Будинок вільних людей».

Крім Києва, організація має офіси в Северодонецьку, Старобільську, Рубіжному та Маріуполі.

Бере участь у коаліції «Справедливість заради миру на Донбасі».

На парламентських виборах 2019 року троє членів «Восток-SOS» Костянтин Реуцький, Євгеній Васильєв та Іветта Кузьміна, балотувалися як самовисуванці на мажоритарних округах в Луганській області. Виконавча директорка організації Олександра Дворецька приєдналася до партії «Голос» і йшла на вибори під номером 29 у партійному списку.

КримSOS — громадська ініціатива, створена 27 лютого 2014 року як Facebook-сторінка, для оперативного та об'єктивного висвітлення подій, які відбуваються в Криму у зв'язку з його незаконною окупацією Російською Федерацією. Згодом організація стала надавати допомогу внутрішньо переміщеним особам із Криму і Східної України.

3 липня 2014 року КримSOS став виконавчим партнером Регіонального представництва Управління Верховного комісара ООН у справах біженців в Білорусі, Молдові та Україні. КримSOS має представництва в Києві, Львові та Херсоні.

КримSOS надає гуманітарну та юридичну допомогу переселенцям, інформує про події в Криму, займається програмами соціальної адаптації для переселенців, а також адвокаційними проектами. У травні 2015 року в організації було створено підрозділ «QirimiInfo», завдання якого — повернути інтерес української та світової громадськості до ситуації в Криму і проблем кримчан.

Гей-Форум України (англ. *Gay Forum of Ukraine*) — українська ЛГБТ-організація. Повне найменування — Всеукраїнська громадська організація «Гей-Форум України» (англ. *All-Ukrainian Public Organisation «Gay Forum of Ukraine»*), основною метою якої є представництво, реалізація і захист законних соціальних, економічних, творчих, інтелектуальних, освітніх, культурних та інших прав, потреб, спільних інтересів і прагнень своїх членів, сприяння створенню належних умов для всебічного розвитку та соціального становлення особистості незалежно від статі та сексуальної орієнтації.

Організація зареєстрована Міністерством юстиції України 22 вересня 2004 року та внесена в Єдиний реєстр громадських формувань за номером 95. Засновниками стали Ігор Бондаренко, Олександр Горбаченко, Святослав Шеремет.

В. о. президента Гей-Форуму України Святослав Шеремет.

Організація представлена в усіх регіонах України та впроваджує з 2004 року стратегію досягнення в Україні громадянської рівності для представників ЛГБТ-спільноти шляхом співпраці з державною владою, іншими інститутами громадянського суспільства та взаємодії з мас-медіа.

Активісти Форуму доклали значних зусиль до консолідації вітчизняного ЛГБТ-руху. Першим підсумком цієї діяльності стала поява спільних відкритих листів від ЛГБТ-організацій на адресу політичного керівництва країни, внаслідок чого 2006 року розпочався активний суспільно-політичний діалог навколо ЛГБТ-проблематики у публічній площині. Спільно з іншими ключовими ЛГБТ-організаціями Форум брав якнайактивнішу участь у процесах формування національної спільноти ЛГБТ-організацій, результатом чого стало наприкінці 2008 року заснування, а на початку 2011-го — легалізація Мін'юстом Всеукраїнської спілки «Рада ЛГБТ-організацій України».

Правозахисний ЛГБТ Центр «Наш світ» (англ. *Our World*) створений у Луганську в 1998 році як громадська незалежна група активістів. Своєю ініціативою він взяв на себе відповідальність щодо освіти українського суспільства на тему гомосексуальності, розвінчання гомофобних стереотипів і забобонів стосовно геїв і лесбійок, консолідації самої лесбійгей-спільноти та обстоювання їхніх прав.

Цілі:

- Захист прав та свобод людини щодо лесбійок, геїв, бісексуалів і трансгендерів (ЛГБТ) в Україні і поліпшення правового захисту ЛГБТ, протидія дискримінації людей за ознакою СОГІ (сексуальна орієнтація і гендерна ідентичність).
- Поліпшення ставлення суспільства до гомосексуальності і людей гомосексуальної орієнтації, боротьба проти гомофобних і трансфобних настроїв у суспільній свідомості.
- Виховання самосвідомості ЛГБТ як рівноправних і повноцінних членів суспільства.

Діяльність:

- Моніторинг дотримання прав людини по відношенню до ЛГБТ, підготовка звітів.
- Правова освіта ЛГБТ-спільноти (література, тренінги).
- Робота, спрямована на поліпшення українського антидискримінаційного законодавства і практик.
- Первинна правова допомога і консультування жертв дискримінації та дій на ґрунті ненависті.
- Спільні акції з іншими організаціями з відстоювання рівних прав для ЛГБТ на законодавчому та політичному рівні.
- Організація семінарів та конференцій.

Фонд «Чіріклі», що в перекладі з ромської мови означає «пташка», започатковано в 1997 році. Початком роботи фонду стала діяльність його засновниць у Жіночій Раді при Ромській Асоціації в місті Ізмаїлі, яка опікувалася питаннями соціального захисту етнічних ромів у регіоні.

З того часу й до сьогодні засновницями фонду подолано важкий шлях від невеличкої регіональної команди аматорів до сучасного колективу професіоналів-однодумців, проведено безліч тренінгів, круглих столів та конференцій, та багато людей повернуто до активного громадського життя.

У 2003 році під час проведення під егідою Ради Європи міжнародної конференції про дискримінацію ромських жінок було ухвалено рішення про створення на теренах України Міжнародної Благодійної організації, яка б опікувалася питаннями координації діяльності у сфері захисту прав ромських жінок, забезпечення гідного життя української ромської громади. Так, у 2004 році вони отримали статус Міжнародної благодійної організації «Ромський жіночий Фонд «Чіріклі».

Протягом періоду діяльності Фондом успішно реалізовано більше 35 проектів, спрямованих на розвиток ромських громад, активізації участі ромів у вирішенні місцевих проблем, впровадження механізмів співпраці НУО та влади, доступу ромських дітей до освіти, гендерних питань у громаді, доступу до медичних послуг та захисту прав ромів.

Основними завданнями фонду є:

- Створення сприятливих умов для збереження історичних традицій та розвитку ромської культури;
- Ствердження соціально-економічної та політичної позиції ромів;
- Боротьба із расовою, етнічною та будь-якою іншою нетерпимістю та дискримінацією;
- Пропаганда ідеалів братерства та толерантності серед представників різних націй та релігійних конфесій;
- Захист культурних, соціальних, освітніх прав та охорона здоров'я ромів;
- Практична допомога соціально-незахищеним верствам населення;
- Реабілітаційна та освітньо-виховна робота;
- Лобіювання питань ромів на державному і міжнародному рівнях.

У головному офісі в Києві працює 5 осіб. Однак фонд має мережу партнерських організацій по всій території України, а також у Македонії, Румунії, Молдові, Латвії, Білорусі, Росії, Угорщині. МБО «Ромський жіночий фонд «Чіріклі» є партнерською організацією Європейського Центру з Прав Ромів (ERRC, Угорщина), Культурного Центру Сінті та Ромів (Німеччина), Центру «РОМАНІ КРИС» (Румунія), має тісну співпрацю з Міністерством охорони здоров'я України, Міністерством соціальної політики, Міністерством освіти та сім'ї молоді та спорту, Інститутом Законодавства Верховної Ради України, Радою Європи, відділом Ромів та Кочувальників (Страсбург), Міжнародною Організацією з Міграції (Женева, Київ), Всеукраїнською Ромською Радою.

Фонд має експертну групу, до якої входять представники вищезазначених організацій, а також регіональних експертів в Одеській та Закарпатській областях. Окрім цього, фонд має досвід адміністрування національних та міжнародних програм.

«Fight For Right» — це неприбуткова правозахисна організація, основною метою діяльності якої є захист прав людей з інвалідністю. Організацію засновано в травні 2017 року командою однодумців, які до цього працювали разом у галузі захисту прав людей з інвалідністю.

Освітній Дім прав людини — ресурсний центр, що надає послуги з навчання, проведення громадських кампаній і навіть тимчасового проживання фахівців у сфері прав людини та громадських активістів.

За словами голови правління ОДПЛ-Ч Сергія Булова, Освітній Дім прав людини — це не просто будинок, де будуть проводитися тренінги, школи з прав людини, де буде можливість перебування осіб, які за певних причин потребуватимуть тимчасового притулку. Дім — це передусім консолідована співпраця однодумців — громадських активістів, кількість яких постійно зростає. Це можливість і ресурс для розвитку та підтримки громадських ініціатив у сфері прав людини для всієї України.

Для реалізації проекту в с. Количівка під Черніговом був придбаний будинок площею понад 500 квадратних метрів. Серед засновників Дому прав людини — громадські організації Ужгорода, Криму, Луганська, Чернігова. Фінансову допомогу надав Уряд Королівства Норвегія та Фонд домів прав людини.

Партнери-засновники Освітнього Дому прав людини:

- Миська молодіжна громадська організація «М'АРТ», Чернігів.
- Чернігівський громадський комітет захисту прав людини, Чернігів.
- Громадська організація «Правозахисний центр «Поступ», Луганськ.
- Громадська організація «Закарпатський громадський центр», Ужгород.
- Громадська організація «Центр громадянської просвіти «АЛЬМЕНДА», Ялта.

- Громадська організація «Центр гуманістичних технологій «АХАЛАР», Чернігів.
- Всеукраїнська асоціація громадських організацій «Українська Гельсінська спілка з прав людини».

Висновки. Загалом правозахисна діяльність в Україні нині в активному стані розвитку. Кожна організація намагається покращити життя певній групі населення, яка опинилась у скрутному становищі та не має можливості сказати про свої проблеми. Головне завдання правозахисних організацій — бути голосом, рупором для таких людей, відстоювати їхні права, торкатись соціально-важливих тем, які здаються непомітними, поки сам з ними не зустрінешся.

Одна з важливих місій правозахисних організацій — повернути суспільну увагу до наявних проблем. Таким чином вони співпрацюють із засобами масової інформації, поширюють пости в соціальних мережах, займаються розповсюдженням друкованих листівок з основними принципами своєї діяльності.

Ефективним способом привернення уваги є мітинги та різноманітні зібрання. Вони часто потрапляють в новинні стрічки, що розширює коло тих, хто знається на проблемі або має такі самі проблеми, однак не знає, куди звернутись за допомогою.

Робота в соціальних мережах є досить ефективною, адже в такий спосіб користувачі можуть знайти підтримку та однодумців, перебуваючи у скрутному становищі.

Окрім цього, правозахисні організації впливають на суспільство та його розвиток. Вони своєю діяльністю розширюють кругозір людей, допомагають по-іншому поглянути на звичні речі та проблеми. Також організації з захисту прав людини намагаються впливати на політичну верхівку держави, а саме на прийняття необхідних законів, які будуть захищати права людей та гарантувати їм нормальне життя.

ВИКОРИСТАНІ ТА РЕКОМЕНДОВАНІ ДЖЕРЕЛА:

1. Правозахисний рух в УРСР в 1960–1980-ті роки: веб-сайт. URL: <https://cutt.ly/Nnfj6nd>.
2. Етичні засади правозахисного руху в Україні 60–80-х років ХХ століття: веб-сайт. URL: <https://cutt.ly/TnfkuBg>.
3. Становище правозахисників та громадських активістів в Україні у 2019 році: аналітична доповідь / М. Лаврінок, В. Ліхачов; ред. Т. Печончик; Українська Гельсінська спілка з прав людини, ZMINA, Truth Hounds. — Київ, 2020. — 88 с.
4. Основні тенденції та проблеми розвитку вітчизняного правозахисного руху в умовах гібридної агресії проти України: веб-сайт. URL: <https://cutt.ly/wnfkkTN>.
5. Радикальні дискримінатори: веб-сайт. URL: <https://cutt.ly/hnfkPXG>.
6. Протестні рухи як сегмент громадянського суспільства й форма прямої демократії: світові тренди та український досвід: веб-сайт. URL: <http://veche.kiev.ua/journal/4588/>.
7. Amnesty International: У 2020 році в Україні продовжилися порушення прав людини, а пандемія лише погіршила ситуацію: веб-сайт. URL: <https://cutt.ly/GnflyR>.
8. Правозахисні організації України: веб-сайт. URL: <https://cutt.ly/EnfXjO>.
9. Правозахисник: веб-сайт. URL: <https://cutt.ly/GnfzezB>.
10. Завдання, функції, права і принципи діяльності правозахисних організацій: веб-сайт. URL: <http://khpg.org/1084630553>.
11. Світлана Колишко: веб-сайт. <https://cutt.ly/DnfnXr>.
12. Тетяна Печончик: веб-сайт. <https://zmina.ua/team/tetiana-pechonchyk/>.
13. Матвійчук Олександра: веб-сайт. <http://cd-platform.org/publications/1314-matviichuk-oleksandra>.
14. Ірина Славінська: веб-сайт. <https://cutt.ly/YnfnYPa>.
15. Роман Романов: веб-сайт. <https://kilac.in.ua/speaker/roman-romanov/>.

16. Лариса Денисенко: веб-сайт. <https://cutt.ly/qnfnCC6>.
17. Костянтин Реуцький: веб-сайт. <https://cutt.ly/jnfn0wK>.
18. Ірина Федорович: веб-сайт. <https://cutt.ly/wnfn53B>.
19. Земфіра (Зола) Кондур: веб-сайт. <https://cutt.ly/fnfmrSR>.
20. Таміла Равілівна Ташева: веб-сайт. <https://cutt.ly/xnfm07S>.
21. Святослав Шеремет: веб-сайт. <https://cutt.ly/SnfmбНХ>.
22. Анастасія-Єва Домани: веб-сайт. <https://cutt.ly/infmURy>.
23. Уляна Пчолкіна: веб-сайт. <https://cutt.ly/RnfmSDN>.
24. Правозахисники презентували доповідь про переслідування активістів в Україні у 2020 році: веб-сайт. URL: <https://cutt.ly/nnfzltf>.
25. У 2020 році нападів на ЛГБТ хоч і поменшало, але кількість залишається тривожною — правозахисники: веб-сайт. <https://cutt.ly/OnfzDMV>.
26. У Києві відбулась акція солідарності з українським Кримом: веб-сайт. URL: <https://cutt.ly/2nfzLRq>.
27. Новое задержание в Крыму. Владислав Есипенко — Крымский вечер: веб-сайт. URL: <https://cutt.ly/dnfzMHC>.
28. Де шукати експертів, або Як кампанія «Повага» бореться з проявами сексизму: веб-сайт. URL: <https://cutt.ly/Vnfz8Tt>.
29. Жінкам з інвалідністю складніше знайти роботу, ніж чоловікам — дослідження: веб-сайт. URL: <https://cutt.ly/1nfyOB>.
30. У Києві пройшов Транс-Марш, без спроб нападу не обійшлося: веб-сайт. URL: <https://cutt.ly/jnfxgF5>.
31. Юлія Красильникова о евакуації, переселенцях і "коридорі життя": веб-сайт. URL: https://vostok-sos.org/yuliya_hromadske/.

МЕДІЙНИЙ ДИСКУРС ПРО ПРАВА ЛЮДИНИ: КУЛЬТУРНО-ЦИВІЛІЗАЦІЙНИЙ АНАЛІЗ І АКсіОЛОГІЧНА (ЦІННІСНА) ЕКСПЕРТИЗА

Оксана Просяник, докторка філологічних наук, професорка кафедри управління соціальними комунікаціями Харківського національного економічного університету імені Семена Кузнеця

Лекція пропонується для магістрів освітньої програми «Медіакомунікації» у межах навчальної дисципліни «Культура та комунікація». Теоретичне осмислення специфіки взаємодії культури і комунікації в контексті її аналітичного застосування у практиці функціонування сучасних ЗМК має на меті розуміння прав людини як комплексу цінностей антропоцентричного характеру (людина як вища цінність).

ПЛАН ЛЕКЦІЇ:

1. Медійний дискурс як публічний комунікативний досвід людини:
 - *поняття дискурсу;*
 - *публічний та медійний інформаційний простір. Медійний дискурс та його прагматика.*
2. Суспільна картина світу і світогляд: культурно-цивілізаційне розшарування суспільства:
 - *суспільна картина світу та світоглядні проблеми;*
 - *культурно-цивілізаційні системи цінностей.*
3. Права людини як комплекс цінностей антропоцентричного характеру:
 - *Права людини з точки зору «натурального» світогляду;*
 - *Права людини з точки зору «ідеологічного» світогляду;*
 - *Права людини з точки зору «інституційного» світогляду;*
 - *Права людини з точки зору «індивідуалістичного» світогляду.*

1. МЕДІЙНИЙ ДИСКУРС ЯК ПУБЛІЧНИЙ КОМУНІКАТИВНИЙ ДОСВІД ЛЮДИНИ

Поняття дискурсу. Поняття дискурсу, попри те, що сам цей термін віддавна існував у різних романських та германських мовах, увійшло до наукового обігу порівняно недавно – у 70-80 роках минулого століття, а до публічної сфери ще пізніше. Термін «дискурс» набув поширення в публічній сфері спілкування з мовознавства.

Дослідники вирізняють від 8 до 40 значень цього терміна, хоча всі вони так чи інакше пов'язані з трьома головними факторами:

- дискурс має бути певним чином прагматично скерованою або тематично окресленою формою регулярної комунікації чи комунікативної діяльності, що провадиться з певною метою у певній сфері життя та зосереджена на певній тематиці (дискурс: *політичний, побутовий, економічний, релігійний, публічний, художній, медійний тощо, а також про: наркозалежність, корупцію, виховання дітей, міждержавні стосунки, економічну співпрацю, права людини тощо*)
- дискурс має бути комунікативною діяльністю, зумовленою певними аксіологічними або культурно-цивілізаційними передумовами (дискурс: *консервативний, ліберальний, націоналістичний, лібертиністський, державницький, анархістський, расистський, корпоративний, егалітарний, ієрархічний, громадянський, консумпційний, релігійний тощо*).

- у центрі дискурсу має перебувати якась комунікативна подія – текст чи висловлення – окреслена суб'єктивними, часовими, просторовими чи формальними (дискурс: між поколіннями, керівників і підлеглих, холериків, однодумців, представників різних світоглядів тощо; сучасний, кінця ХХ ст., святковий, український, європейський, сільський тощо; нарешті – безпосередній, писемний, інтернет-дискурс, мультимедійний, одномовний, багатомовний тощо).

Якщо розглядати дискурс як явище суспільного життя, то можна сказати, що дискурс – це сфера комунікативного досвіду людини, що характеризується, принаймні, одним із таких чинників:

- прагматикою діяльності, яка у цій сфері реалізована;
- соціально-психологічними особливостями учасників такого спілкування;
- просторово-часовою специфікою спілкування;
- специфікою типу культури та цивілізації;
- тематикою.

Хоча зазвичай ці чинники визначають кожний конкретний дискурс водночас і спільно, саме вони в різних комбінаціях диференціюють типи дискурсів. Так, можна говорити про дискурс навчальний, пізнавальний, артистичний, комерційний, релігійний, політичний, медійний, сімейний, світоглядний і т. ін. У всіх цих випадках йдеться про предметну специфіку людської діяльності, її цілеспрямованість та зумовленість культурно-цивілізаційними і життєвими обставинами.

Зазвичай усі ці фактори об'єднуються, тому можна говорити, наприклад, про український жіночий феміністичний міський молодіжний дискурс початку другої декади ХХІ століття на тему кар'єрного зростання жінок або ж про харківський телевізійний дискурс кінця перебудови на тему бюрократичних зловживань.

Отже, сукупність усіх дискурсів є лінгвoseміотичним досвідом загалом. Простіше кажучи, дискурсом можна назвати таку частину нашого комунікативного життя, що має характер певного роду обмеженості в одному або відразу всіх перерахованих вище аспектах, а значить дискурс належить до всього комунікативного досвіду людини як його частина та конкретний прояв (Leszczak, 2015, p. 65).

Публічний та медійний інформаційний простір. Медійний дискурс та його прагматика. Оперування інформацією, що є в публічному доступі, незалежно від того, відбувається воно у мовній формі та зафіксоване в усних висловленнях чи у писемних текстах, чи проходить з використанням якогось іншого комунікативного коду (наприклад, через зображення чи музику), породжує явище, яке можна умовно назвати публічним інформаційним простором. Як на це вказує сама назва, цей тип інформаційного простору можна протиставити приватному інформаційному простору та його крайнім формам – інтимному та особистому інформаційним просторам. Уже в цьому типологічному протиставленні закладена головна ідея медійного дискурсу як сфери комунікативної діяльності, що служить мовному і семіотичному забезпеченню потреб саме публічного інформаційного простору. Отже, інформація, якою оперують люди у публічній сфері, має за визначенням відкритий та усупільнений характер.

Перша риса відображується у центральному терміні публічного типу дискурсу – «публікація». Ще кілька десятиліть тому можна було чітко окреслити межу публічної інформації саме через явище публікації, тобто у публічнення, цілеспрямованого публічного розголосу інформації у т. зв. засобах інформації, зокрема ЗМІ. Після появи Інтернету ця межа суттєво затерлась: приватні перемовини на чатах, форумах, особисті коментарі, блоги та інші регулярні форми представлення приватної, найбільш інтимної і глибоко особистої інформації фактично стали її у публічненням, тобто публікацією. Це змінює не лише сам характер приватної, побутової сфери життя (т.зв. zoom-ефект, інформаційний експлізіонізм), а й характер сучасних ЗМІ, у яких поширюються явища т.зв. «людизації» (infotainment) та таблоїдизації через орієнтацію ЗМІ на масову аудиторію та проникнення у медійну сферу приватного побуту (reality, streaming).

У чому ж специфіка медійного дискурсу? Відповідь на це питання краще давати на засаді «від супротивного». Виходячи з типологічної пропозиції одного з дослідників питання²⁰, можна виокремити шість основних типів дискурсів, котрі обслуговують шість глобальних сфер людського життя: три реальні – побутовий, економічний і суспільно-етичний дискурс та три віртуальні – науковий, художній і світоглядно-філософський дискурс. Відмінність між ними суто прагматична та аксіологічна, тобто стосується основних цілей та основних

²⁰ О. Лещак, *Дискурсы реального опыта: homo vitalis — homo economicus — homo politicus*, Тернопіль 2016, с. 7.

цінностей вказаних шести сфер життя. Суспільно-етична сфера життя – це та ділянка людського досвіду, у якій дії людей і їхніх груп спрямовані на спільне благо і суспільний лад через явний чи прихований інформаційний, семіотичний чи фізичний вплив на других людей. До цієї сфери належить політика, ідеологія, релігія, суспільна думка, культурне дозвілля, а також медіасфера. Адаже основне завдання засобів інформації – давати публіці інформаційні підстави до участі в культурному дозвіллі і політичному житті та спонукати до формування ідеологічної, етичної, релігійної та громадянської позиції. Навіть розваги як елемент культурного дозвілля послугують осягненню суспільного блага та ладу.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА:

1. Leszczak, O. *Lingwosemiotyka kultury. Funkcjonalno-pragmatyczna teoria dyskursu*, Toruń 2010.
2. Дейк ван, Т. *Дискурс и власть: Репрезентация доминирования в языке и коммуникации*, пер. с англ. Кожемякин Е. А., Переверзев Е. В., Амагов А. М. Москва: Книжный дом «ЛИБРОКОМ», URSS, 2013.
3. Милевская Т. *Дискурс и текст: проблема дефиниции*, <http://teneta.rinet.ru/rus/me/milevskat-discourseandtextdfn.htm>. [4.11.2006].
4. Орлов, М. О. *Социо-антропологический взрыв в духовном пространстве цивилизации*, <http://ivanem.chat.ru/orlov.htm> [20.04.08].
5. Серио П., *Как читают тексты во Франции*, в: *Квадратура смысла*, Москва 1999, с. 12–53.
6. Хабермас, Ю. *Философский дискурс о модерне. Двенадцать лекций* Москва: Весь Мир, 2008. 416 с.

2. СУСПІЛЬНА КАРТИНА СВІТУ І СВІТОГЛЯД: КУЛЬТУРНО-ЦИВІЛІЗАЦІЙНЕ РОЗШАРУВАННЯ СУСПІЛЬСТВА

Суспільна картина світу та світоглядні проблеми. Успішне досягнення базової типологічної мети, що постає перед учасниками медійного дискурсу (причому як активних творців медіаконтенту, так і споживачів) залежить від ступеня спільності їхніх картин світу і світогляду.

Ці два поняття не слід плутати. Картина світу — це цілісний інформаційний простір, що формується у свідомості людини протягом її життя та є певним корелятом (відповідником) світу у її психіці. Процеси соціалізації зводять до того, що картини світу в людей, які народилися, виховувалися, навчалися, працювали, спілкувалися, діяли, загалом — жили у одному і тому ж (або подібному) культурно-цивілізаційному та суспільно-етнічному середовищі, стають ізоморфними та аналогічними, часом досить подібними, хоча ніколи не ідентичними. Людина рідко коли може свідомо впливати на свою картину світу. Це є суто синергетична функція її досвіду.

Світогляд же — це сукупність оцінних, аксіологічних максим і засад організації власного та суспільного життя, які мають керувати вибором моделей поведінки, процесами встановлення стратегії і тактики діяльності різного типу, прийняття важливих рішень тощо. Як бачимо, світогляд має набагато більш активний, інструментальний характер, ніж картина світу, але попри це світогляд багато в чому базується на картині світу. Небагато є людей, які свідомо займаються формуванням свого світогляду. Частіше їхній світогляд формується або шляхом наслідування свого середовища (згідно з засадою «живу, як усі»), або у процесі свідомого виховання і навчання. І саме тут проявляється суттєва роль медійного дискурсу, котрий все частіше переймає роль вихователя і наставника у родинних, локальних, політичних, ідеологічних чи релігійних авторитетів. Але це не все.

Власне, через намагання сучасних ЗМІ максимально наблизитись до споживача, вони стають щораз більше носіями тих картин світу, які, з одного боку, властиві їх споживачам (засада «ближче до народу»), а з другого — властиві пануючим на ринку тенденціям (а це на сьогодні — споживацько-комерційна картина світу). Нові покоління починають формувати одночасно свою картину світу і світогляд, запозичуючи інформацію про світ і зразки суспільної поведінки з медійного дискурсу. Отже, дослідникові та свідомому учасникові ме-

дійного дискурсу варто вміти орієнтуватися в проблемах культурно-цивілізаційного (аксіологічного) та світоглядно-ідеологічного впливу, під який підпадає публіка.

Варто зосередитися, передусім, на першому аспекті, а саме — на культурно-цивілізаційному розшаруванні українського суспільства та його відображенні в медійному контенті, зокрема на прикладі медійного дискурсу про права людини.

Культурно-цивілізаційні системи цінностей. Як зазначав філософ Мераб Мамардашвілі, «Культура, за суттю, публічна. Підпільної культури не буває (...) Культура, за суттю, створена для відкритого існування і існує лише на відкритому просторі. Перед очима. Нічого з цим не зробиш — це в природі культури»²¹. Із цим твердженням важко полемізувати. Те, що неопубліковане й неопублічене, залишається приватним і особистим. Яке б видатне і геніальне воно не було, без соціалізації і публікації така інформація не може стати частиною культури. Те ж стосується якихось суто технічних винаходів і раціональних рішень, матеріальних витворів, артефактів, котрі, як правило, є досягненнями цивілізації. Самі собою такі досягнення — ще не цивілізація. Щоб стати складовою цивілізації, їм необхідно соціалізуватися, стати публічним надбанням.

Але чи сам факт упублічнення художнього, ідейного, філософського, технічного, господарського чи наукового витвору людської творчості автоматично гарантує йому перехід у розряд культурних чи цивілізаційних надбань даного суспільства? На жаль, ні. Потрібні сприятливі соціальні і економічні умови, відповідний рівень культурного й цивілізаційного розвитку певного суспільства, але найважливіше — потрібне існування у даному суспільстві людей, котрі володіють системою відповідних цінностей та можливостями просування нової творчої ідеї в публічному інформаційному просторі. Кожне суспільство на кожному етапі та в кожний момент свого розвитку становить популяційну єдність саме на основі певних культурних і цивілізаційних цінностей. Щоб не ускладнювати проблему, можна запропонувати розглядати ці два види цінностей, як одне ціле.

Річ у тім, що культурний чи цивілізаційний характер певних цінностей є відносним. Важко однозначно назвати політичну, медійну чи навіть релігійну діяльність суто культурною, а господарчу — суто цивілізаційною. Те, що робить політик, журналіст чи священник, коли займається інформаційним управлінням електоратом, публікою чи паствою, — це, звісно, культурна складова їхньої діяльності, але технічне забезпечення їхньої праці (збір коштів, придбання й використання технічних засобів, організація будівлі церкви тощо) — це цивілізаційні проблеми. Те, що роблять люди на виробництві, у сфері послуг чи в управлінні, це, без сумніву, елементи цивілізаційного розвитку, але стосунки між керівниками й підлеглими, непотизм, моббінг на робочому місці, кар'єра чи конкуренція — це прояви емоційних стосунків, властивих саме культурі. Тому для потреб подальшого розгляду аксіологічних типів організації суспільного життя дозволимо собі поєднати обидві ці сторони життя суспільства в одне поняття **культурно-цивілізаційної системи** або **моделі**.

Класифікацією чи типологізацією таких аксіологічних систем займався чимало філософів і науковців (А. Тойнбі, П. Сорокін, Ф. Конечний, В. Шуберт, С. Хантінгтон, Ю. Коссецький, Р. Пйотровський, О. Лещак, Р. Стефанський). Без детального аналізу різних підходів, запропонованих цими науковцями, зупинимося на пропозиції сучасних польських вчених Ришарда Стефанського і Олега Лещака, котрі запропонували типологію культурно-цивілізаційних систем таку:

- «Натуралістичні» системи — **трибалізм** («аграрно-племінна система») і **туранізм** («мілітарно-вождівська, маскуліністична система»);
- «Ідеологічно-метафізичні» — **теократія** («релігійна, фідеїстична система») і **ідеократія** («партократична, ідейно-популістична система»);
- «Інституційно-правові» — **етатизм** («державницька, бюрократична система вертикалі влади») і **корпораціонізм** («елітарна, ієрархічно-кастова система»);
- «Індивідуалістичні» — **громадянське суспільство** («ліберально-демократична система») і **споживацьке суспільство** («консумпціоністична, ліберально-комерційна система»).

Кожна з цих систем має власну ієрархію цінностей і власні засади реалізації цих цінностей, котрі ми розглянемо на їхньому безпосередньому стосунку до конкретної проблеми прав людини.

²¹ М. К. Мамардашвили, *Кафедра*, «Юность», Москва 1988, № 12, с. 13.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА:

1. Бодрияр, Ж. Общество потребления, пер. Е. А. Самарской, Москва 2006.
2. Грааф, Дж. де, Ванн, Д., Нэйлор, Т. Х. Потребляемость. Болезнь, угрожающая миру, Екатеринбург 2005.
3. Ионин, Л. Г. Социология культуры: путь в новое тысячелетие, Москва 2000.
4. Клягин Н. В. Происхождение цивилизации (социально-философский аспект), Москва 1996.
5. Тойнби Арнольд Дж. Цивилизация перед судом истории. Мир и Запад, Москва 2011.
6. Сорокин, П. А. Социальная и культурная динамика, Москва 2006.
7. Хантінгтон, С. The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order. 1996
8. Kossecki J., Podstawy nowoczesnej nauki porównawczej o cywilizacjach. Socjologia porównawcza cywilizacji, Wydawnictwo Naukowe „Śląsk”, Katowice 2003.
9. Piotrowski, R. Problem filozoficzny ładu społecznego a porównawcza nauka o cywilizacjach, Dialog, Warszawa 2003.
10. Leszczak, O. Krytyka doświadczenia etnicznego, Metodologiczne i kulturowo-cywilizacyjne wprowadzenie do badania etnicznych obrazów świata Rosjan, Polaków i Ukraińców, Śląsk, Katowice 2014.
11. Stefański, R. Granice europejskości. Analiza aksjologiczno-politologiczna, Toruń 2014.

3. ПРАВА ЛЮДИНИ ЯК КОМПЛЕКС ЦІННОСТЕЙ У МЕДІАДИСКУРСІ

Дискурс про права людини став настільки популярним в українському політичному і медійному дискурсах, що його учасники часом не помічають певних парадоксів, пов'язаних з його наявністю в українському публічному інформаційному просторі, та медійному просторі зокрема. Один із парадоксів полягає в тому, що права людини як системна сукупність ціннісних настанов не є універсальними і незаперечними цінностями для всіх людей на землі. Говорити про права людини можна лише з суто людської перспективи. Проте й ця перспектива не є універсальною, бо в одних системах цінностей людина є найвищою цінністю, в інших — народ, нація, держава, людство. Немає єдності й у самому розумінні людини і того, чи всім належать однакові та рівні права, незалежно від раси, кольору шкіри, національності, статі, віку, соціального і економічного статусу, сексуальної орієнтації, фізичного чи психічного стану здоров'я, релігійної віри чи невіри, політичних, ідеологічних та філософських поглядів та найважливіше — чи всіх представників біологічного виду *homo sapiens* слід вважати людьми, яким належать права. Те, що відповіді на всі ці питання цілком залежать від системи культурно-цивілізаційних цінностей, помічають далеко не всі учасники медійного дискурсу про права людини, зокрема й в Україні. Отже, перш ніж долучатися до такого дискурсу, бажано усвідомити культурно-цивілізаційні позиції учасників дискурсу, зрозуміти свою систему цінностей і, що найголовніше, зрозуміти, з позицій якої системи цінностей узяті ці «права людини».

Ключовим твердженням, з яким ми розпочинаємо цей огляд, є те, що серед українців є представники кожної з цих восьми систем (когось більше, когоś менше). Ба більше, у системі індивідуальних цінностей однієї людини іноді можуть бути присутні елементи, запозичені з різних аксіологічних систем, оскільки всі ми виростили у ситуації аксіологічного і ідеологічного еkleктизму та постійних культурно-цивілізаційних зламів і заворушень.

Права людини з точки зору «натурального» світогляду

БАЗОВІ ЦІННОСТІ ТА ЗАСАДИ ПЛЕМІННОЇ СИСТЕМИ («СЕЛЯНИН»):

Натуральна спільнота («свої»), **життя і здоров'я**, **народні традиції**, **рідна земля**, **колективізм**, **влада старших** (авторитетів), **утилітаризм** / **практицизм**, **інтуїціонізм**, **іманентна релігійність** (*забобонність*), **правовий індиферентизм** (або невігластво).

Людам, для яких їхня спільнота, рідна земля і традиції предків є цінностями найвищого рангу, а формальні правові регуляції стосунків між людьми мають невелике значення, уся проблема з т.зв. «правами людини» може видаватись просто надуманою. У такого роду суспільній системі важливим є те, що, по-перше, є притаманне більшості (отже, права меншостей чи окремих індивідів, фактично, неважливі), по-друге, має легітимізацію у минулому (отже, ніхто не буде відступати задля окремих індивідів від «віковічних» традицій предків). Значущість прав людини для носіїв такої системи цінностей з'являється лише тоді, коли порушення таких прав зачіпає особисто їх або когось з їхніх близьких. Для такого роду людей «говорять» лише аргументи, пов'язані з цінністю життя і здоров'я іншої людини (якщо, звісно, вони не відчуватимуть з її боку загрози власному життю, здоров'ю і власності). Свої власні права вони тісно пов'язують з «натуральними», тобто цілком очевидними для них правами, яких завжди дотримувались у їхній традиційній спільноті. У сучасному медійному просторі «селянська» позиція набула рис популярності, «народного» патріотизму й загравання з «простими людьми», роль «свого серед своїх». Нерідко ця роль є щирим проявом переконань.

Зразки «натуралістичного» способу мислення: «Завданням цієї години є збереження для прийдешніх поколінь найціннішого скарбу нації — української землі. Не маємо права залишити ні грудки української землі в руках ворогів і чужинців! Бо земля — це джерело внутрішньої сили українського народу і підстава його дужання з зовнішнім світом» (**Ігор Мосійчук** — український журналіст, громадський діяч).

«Мене питають: «Чого ви з вилами?» Та не для того я з вилами, що в мене руки чешуться, чи робити мені немає чого, ходити з тими вилами, але це символ народного протесту. Сьогодні люди вилами гніть збирають біля корови, яка їх не годує, а завтра їх доведуть, що вони з тими вилами підуть на владу. То я не хочу, щоб вони з вилами йшли на владу, а щоб вони пішли і бюлетень кинули за «Радикальну партію» на виборах, то і буде якраз найкраща форма протесту проти нинішньої влади»; «Усі, хто виправдовує незнання української — манкурти без роду-племени, перекотиполе. Україна починається з мови!»; «Бойко з Львовичем їздять по московських обкомах, інструкції отримують у Кремлі. Інші їздять по брюссельських обкомах. Коли в село до людей поїдете? Коли до шахтарів на шахту? До металургів коли поїдете?» (**Олег Ляшко** — український політик).

«Якщо людина відрікається родової пам'яті, вона спроможна на все»; «Зрозуміти культуру далеких предків — значить зрозуміти себе»; «Культ пращурів — це культ життя»; «В мові кожного народу закладений і шлях до Правди, і шлях до Істини» (**Павло Мовчан** — український письменник).

БАЗОВІ ЦІННОСТІ ТА ЗАСАДИ МІЛІТАРНОЇ СИСТЕМИ («КОЗАК»):

Суспільство як військова спільнота, життя як війна, культ сили (вождя, спільноти і своєї), братерство по зброї, відданість.

Для цього типу людей закон — це те, що краще для його «братів по зброї» і його вождя, а права людини — це або те, що дозволить лідеру, або що сам собі виборів силою і сміливістю. Домінує право сильного, слабкі мають або загинути, або знайти собі сильного заступника, котрий і буде гарантом їхніх прав. Для представника туранізму «права людини» у їхньому ліберально-демократичному звучанні — це вигадки слабких людей, які не готові битися за свої мрії і бажання. У цьому культурно-цивілізаційному типі основні права має лідер (найвищий або кожний, хто є лідером на своєму місці). Від прав важливіші є обов'язки, знову ж — перед вождем або побратимами. Права жінок і дітей, звісно, не йдуть у жодне порівняння з правами чоловіків. Право ворогів у принципі ігнорується, хіба що він виявив себе як достойний супротивник. Аргументами у спорі про права людини для представників такої системи цінностей, окрім уже згаданих «натуральних» прав воїна, може бути милість сильного щодо слабших або прохання про захист слабшого.

Про туранські риси частини українського суспільства говорять дослідники стану української суспільної свідомості:

«На жаль, на сьогодні, якщо говорити про нашу державу, то високий рівень правової культури не спостерігається не лише в пересічного громадянина, часто його не вистачає навіть законодавцям, політичним лідерам, керівникам суспільних організацій. І справа не в тому, що вони не знають закону, а в тому, що вони не рахуються з ним. А це вже зневаження правом. Низький рівень правової культури, нерозвиненість у населення юридичних традицій, що переходять у відкритий правовий нігілізм, заперечення необхідності і цінності права має глибоке історичне коріння. З покоління в покоління в Україні проявляється зневага до закону та суду, терпимість до свавілля»²²

²² Чорнодід, Г.С. Сучасний стан правової культури України, URL: http://www.rusnauka.com/2_KAND_2008/Pravo/26221.doc.htm

Зразки «козацького» способу мислення: «Справедливе насилля будує, організовує, творить. Без нього прогрес неможливий. Насильством будувались усі держави і на ньому вони тримаються»; «Народ існує тільки під час війни. Під час миру — це юрба споживачів»; «Лучче кривду чинити, ніж кривду терпіти»; «Для маси апокаліпсис — нещастя, для довершеного — підстава для творчості»; «Якщо життя — це боротьба, отже, й музика: боротьби ж без сурм не буває»; «Поблажливість до ворога закінчується новими українськими жертвами»; «Демократія завжди свавільна»; «Жінка повинна захоплюватись ще не написаними книгами свого коханого» (**Роман Коваль** — український громадський діяч, письменник).

«Реформи на селі мають здійснюватися не за законом про землю, а за законом про зброю»; «Повноцінне життя — це гра зі смертю»; «У війні перемагають хоробріші, під час миру — підліші»; «Націоналізм — це не програма, націоналізм — це постріли»; «Люди захоплюються переможцями, але в душі не люблять їх, бо мати справу з переможцем — це мати справу з війною» (**Дмитро Корчинський** — український політик, громадський діяч, журналіст).

Права людини з точки зору «ідеологічного» світогляду

БАЗОВІ ЦІННОСТІ ТА ЗАСАДИ ТЕОКРАТІЇ («КЛЕРИКАЛ»):

Бог / віра, есхатологія (надія на майбутнє поза життям), **релігійна спільнота** (одновірці), **сакральна жертвовність, клерократія, релігійна етика/право, релігійна елітарність, релігійний езотеризм** (фідеїзм), **сакральне ініціювання**

Зрозуміло, що в цій аксіологічній системі права людини обмежуються тим, що їм окреслив Бог (звісно, за посередництвом духовних осіб та релігійної еліти). Саме тут панує думка, що право Боже стоїть незрівнянно вище, ніж будь-яке людське право — державне, корпораційне, громадянське тощо. Система конкретизованих цінностей представника такої системи може в певних деталях відрізнятися від аналогічної, побудованої на підставах іншої релігії. Те ж стосується й прав людини. У кожній конкретній релігійній культурі права людини повністю залежать від релігійних догм чи релігійної традиції. Це дає можливість прибічникам ліберально-демократичних чи ліберально-комерційних прав людини шукати компроміси з прихильниками різних відтінків теократії.

Зразки «релігійного» способу мислення: «Людина без Бога — це вже не людина» (**Василь Базів**, журналіст, письменник).

«Мірою людини є її Бог»; «Суспільство без віри і любові втрачає здатність розрізняти добро і зло»; «Вони вбудували свій Собор — як естафету духу, як найвищу вежу, що має сторожувати безперервність духу — голос предків і заповіт нащадкам, які не мають права зректись і запродались чужим богам, не сміють опуститися нижче вираженого в Соборі ідеалу Людини» (**Євген Сверстюк** — український письменник, головний редактор газети «Наша віра»).

«Якщо скористатися сакральною формулою, то можна сказати: ми не знаємо, коли буде богоявлення. Але ми точно знаємо місце, де воно відбудеться. Це сфера нашої любові до ближнього, людської солідарності та нашої відкритості Духу» (**Сергій Кримський** — український філософ).

БАЗОВІ ЦІННОСТІ ТА ЗАСАДИ ІДЕОКРАТІЇ («ФАНАТИК»):

Ідея / віра, ідеологічна жертвовність, одностумство, ідеологічне братерство, партократія, популізм, ідеологічна етика, ідеологізація права, футуризм.

Ідеократичні системи теж можуть суттєво відрізнятися. В основі суспільної ідеології може лежати гіпостазування нації чи раси, того чи іншого класу. Як правило, ідеократія тісно пов'язана з радикалізацією стосунків у суспільстві: суспільство розколюється на своїх і ворогів, «достойних» і «підлих». Разом з ідеєю жертвовності задля ідеї, а також узалежнення права й етики від провідної ідеї, це фактично перекреслює сенс дискурсу про права людини, хіба що такою ідеєю-фікс стануть саме права людини. Тоді може виникнути гасло: «Смерть ворогам прав людини!». Вести дискурс з ідеологічними фанатиками ще важче, ніж з фідеїстами, оскільки вони свято переконані, що якісь права можуть мати лише їхні одностумці, а те, що це за права — визначають ідеологи (як правило, партійне керівництво).

Зразки «ідеологічного» способу мислення: *«Будь-які спроби розірвати територіальну цілісність України будуть жорстко покарані. Якщо влада на це не здатна, то Правий сектор сформує «поїзд дружби». Ми, як в 90-му УНСО, поїдемо в Крим, і тоді публіка, подібна цій, як щурі, втікала, коли колона унсовців входила у Севастополь... Соборність є однією з найбільших наших цінностей»; «... Національна ідея — це захист національних інтересів України по цілому світу, від Києва до Аляски» (Ігор Мосійчук — український журналіст, громадський діяч організованого соціал-націоналістичного руху).*

«"Права людини" обертаються ідеологічною зброєю проти нас. Демократія дає свободу дій завойовникам. Приватизація перетворюється на розграбування державного майна. На книжковому та газетному ринках, в інформаційному просторі країни панує вчорашня імперія, Росія. Культуру, вочевидь, витісняє індустрія примітивних, бездуховно-наркотичних розваг»; «Наша найбільша слабкість нині — у сфері інтелектуально-аналітичного опанування ситуації. Тільки маючи ідею, доктрину, концепцію, лише після їхнього утвердження можливі ефективна дія, послідовність, цілеспрямованість у досягненні мети, загальнонаціональна консолідація зусиль» (Юрій Бадзьо — український літературознавець, публіцист).

Права людини з точки зору «інституційного» світогляду

БАЗОВІ ЦІННОСТІ ТА ЗАСАДИ ЕТАТИЗМУ («ДЕРЖАВНИК»):

Влада / Держава, позитивне право, ієрархія влади, державна власність, бюрократичний формалізм, лояльність щодо влади, історизм / ідеологія, гіпостазування формальних інститутів.

Для етатиста формально затвержене право — святе. Якщо в законі написано, що людина має якісь права, він буде їх ревно дотримуватись і слідкувати, щоб інші теж це робили. Якщо ж завтра приймуть закон, що якась група людей позбавляється всіх прав, він буде настільки ж ревно слідувати букві і духу цього закону.

Повага до держави і її органів — це основа цього світогляду. Якщо ж буде вибір: права людини чи права держави або якихось інших формально легалізованих інститутів, етатист, звичайно, віддасть перевагу інститутіві, адже «не держава існує для людини, а люди живуть для блага держави». Людям можна давати права лише в межах, потрібних і вигідних державі. Не можна присвячувати багато уваги людині, вона занадто дрібна, час її життя короткий, а історичне значення її мінімальне. А історію творить держава, отже, для добра в історичній перспективі можна людей цілком позбавити будь-яких прав.

Ось зразки типового державницького мислення:

«(...) Надзвичайно актуальною є проблема очищення засобів масової інформації від продукції, що поширює кримінальні традиції, пропагує культ жорстокості, насильства і розпусти (...) за допомогою правильно організації правового виховання, його систематичності, а також підвищення авторитету державної влади, вдосконалення законодавства можна досягти стабільного підвищення рівня правової культури як окремого громадянина, так і суспільства в цілому» (Г. С. Чорнодід, «Сучасний стан правової культури України»).

«Більшість радіостанцій оперують піснями, які були популярними 10–15 років тому. Вони не дивляться в майбутнє. Ні в кого з них не стоїть мета просувати вітчизняний продукт. Вони не переймаються проблемами інформаційної безпеки держави. Так чому ми маємо перейматись їхніми грошима — треба вводити квоти і штрафи» (Вікторія Польченко — українська журналістка, головний редактор «ТО «Промінь»»).

БАЗОВІ ЦІННОСТІ ТА ЗАСАДИ КОРПОРАЦІОНІЗМУ («ПАН»):

Влада / Суспільна ієрархія, автономія суспільних інститутів, етос (честь), приватна власність, корпоративне право (привілеї), елітарна культура, ідеологія/історизм, традиціоналізм.

Представник цього культурно-цивілізаційного типу розуміє суспільство як драбину, на кожному щаблі котрої знаходиться якась суспільна верства, за якою закріплені традицією чи підлеглою верхнім щаблям державою корпоративні права. Немає сенсу вести спір про права людини з тим, хто добре знає, які права має його верства (його корпорація) і ніякі медійні дискурси цього змінити не зможуть. Звісно, якщо він знаходиться на нижчих щаблях суспільної ієрархії, він розуміє, що його права сильно обмежені, але вихід така людина бачить тільки один — просуватися по драбині нагору і через перехід у нову верству здобути собі більше прав. Жодної рівності прав чи можливостей тут бути не може. Кожен розраховує лише на ті права, які

йому гарантує його власна корпорація (суспільна група).

Зразки «елітарного» способу мислення: *«Еліта приборкує Хама або зріднюється з ним»; «Український народ не хотів ніколи підкорятися своїм. Тому й був підкорений чужими»; «Ненависть до Пана — ознака плебея» (Роман Коваль — український громадський діяч, письменник).*

Права людини з точки зору «індивідуалістичного» світогляду

БАЗОВІ ЦІННОСТІ ТА ЗАСАДИ КОНСУМПЦІОНІЗМУ («СПОЖИВАЧ / ІНДИВІДУАЛІСТ»):

Індивідуальна свобода / власність, престиж, особистий добробут (споживацькі потреби), рівні права, толерантність, життя і здоров'я, верховенство закону, приватна ініціатива, безпека, демократія, громадянське суспільство, стандартизація, глобальний експансіонізм, поп-культура, мир.

Для консумпціоніста чи ліберала-індивідуаліста світ — це вільний ринок необмежених можливостей та свободи його ініціативи. Єдине обмеження, яке є перед ним, — це нестаток коштів та верховенство права, яке руками держави цю власність охороняє. На відміну від корпоративізму, шаблі в цьому суспільстві мають виключно фінансово-економічний характер, у всьому іншому держава права гарантує рівні права. Тож перехід з шабля на шабель відбувається легко і швидко, достатньо тільки проявити комерційний талант, ініціативу і силу волі — і бажаний престиж та добробут будуть досягнуті. А з ними — й задоволення особистих (нерідко чисто споживацьких) потреб, задля яких все це й існує. Права людини в цьому суспільстві розуміються, насамперед, як права окремого індивіда, споживача, клієнта, який «завжди правий», як право на «священну» приватну власність, а також як громадянські права, які потрібні для задоволення цих базових потреб. У порівнянні з усіма попередніми системами, це перша система, у якій поняття «права людини» це не просто тема для дискусії, але реальний правовий механізм та справжній набір цінностей.

Зразки «індивідуалістичного» способу мислення: *«Є ідеї, які мені видаються важливими й які просуваю усіма можливими способами: наприклад, не можна дозволяти іншим маніпулювати вашим почуттям провини, не можна глорифікувати страждання і романтизувати бідність»; «Брати на себе відповідальність. Потрібно самому керувати своїм життям і розуміти, що є дуже велика відповідальність у першу чергу перед самим собою. Є тільки одне життя і саме тобі його «менеджити». Не можна ховатися за тим, що тобі накидає суспільство. Бо в такому випадку ніколи нічого не зміниться. Я переконана, якщо думати про себе у категоріях відповідальності перед собою, а не у категоріях «пламенного романа с собою» та нескінченних селфі, то тоді все стане на свої місця» (Оксана Форостина — українська журналістка, письменниця);*

«Багато людей, на жаль, не вірять у свої сили, можливості та удачу, і задовольняються мінімальними досягненнями — все життя працюють на низькооплачуваній нецікавій роботі, нарікають на лиху долю і проклинають багатих та успішних, виправдовуючи їхні заслуги сумнівним минулим або мажорним походженням» (Інна Шевченко — українська журналістка, телеведуча).

БАЗОВІ ЦІННОСТІ ТА ЗАСАДИ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА («ГРОМАДЯНИН»):

Людська гідність, братерство, рівність можливостей, свобода особистості, життя і здоров'я, громадянське суспільство, толерантність, солідарність, демократія, правова держава, добробут, соціально-ринкова економіка, мир, раціоналізм.

Ідея прав людини виникла саме в межах громадянського світогляду. Спочатку лише як абстрактна тема для філософських роздумів (Ренесанс) та ідеологічних гасел (у часи Просвітництва), згодом як сукупність політичних декларацій (під час Французької революції), щоб у ХХ столітті стати основою законодавства багатьох країн т.зв. західного світу. Ще пізніше ці засади стали світоглядною базою системи цінностей, на яких почали будувати Європейський Союз.

На сьогодні немає жодної держави, де б цінності й засади громадянського суспільства повністю домінували б у суспільній думці та суспільному світогляді, проте є багато країн, де цей процес прогресує, а медійний дискурс та публічний інформаційний простір заповнені саме переліченими вище ліберально-демократичними цінностями. Суть розуміння прав людини викладена послідовно у цьому переліку. Права людини не можуть бути реалізовані там, де немає поваги до гідності кожної людини. Гідності не можна позбавляти навіть найгіршого злочинця. Не добитися дотримання прав людини там, де немає братерського ставлення до іншої людини та не гарантовані усім рівні можливості і свобода, а також не забезпечене право на життя і здоров'я. Усі інші перелічені засади служать для створення умов та охорони прав людини.

Зразки «громадянського» способу мислення: «Не варто створювати міністерства, інституції та інші державні або військові установи, щоб намагатися впливати на ці процеси. Такі структури не витримують конкуренції з неурядовими організаціями та спільнотами, які діють гнучкіше та ефективніше. Тому, можливо, варто було б не витрачати зайві ресурси, а зосередитись на аспектах, в яких українці справді потребують турботи держави: на покращенні соціальних умов, рівня медицини та освіти, підтримці інновацій, технологій, виробництва тощо. Це — головний «інформаційний фронт», на якому має діяти держава. Усі інші виклики українці здатні подолати самоорганізацією» (**Роман Бурко** — український військовий журналіст).

«Я думаю, що кращих немає. Ми всі нерівні, але у всіх повинно бути право на цю нерівність. У кожного має бути рівна можливість зробити вибір. Право на те, щоб твою гідність при цьому поважали» (**Ольга Герасим'юк** — українська журналістка, ведуча телевізійних програм).

«Я ні з чим не борюсь. Просто вважаю себе свободолюбивою людиною. Це мій спосіб існування, був і є. Оберегаю свій простір свобод, не люблю, коли мені нав'язують якісь дивні правила»; «Громадянське суспільство не створюється за порухом чарівної палички. Кнопку не натиснеш — треба роками працювати» (**Михайлина Скорик-Шкарівська** — медіа-менеджерка, журналістка).

Отже, є не один, а багато дискурсів про права людини, і кожен із них зумовлений культурно-цивілізаційною системою цінностей учасників. Тільки у двох типах таких дискурсів йдеться, власне, про права людини, а не про права народу, нації, держави, певних прошарків суспільства чи політичних/ідеологічних груп. Це ті дискурси, що були названі індивідуалістичними. Різниця між ними полягає в тому, що один дискурс бере за основу права людини як окремого індивіда і споживача, а інший — права людини як громадянина і члена громадянського суспільства.

Розділ 2

Повага до різноманіття

ПОВАГА ДО ЛЮДСЬКОГО РІЗНОМАНІТТЯ: ВСТУП ДО ТЕМИ

Олексій Чишевич, асистент кафедри соціальних комунікацій Маріупольського державного університету

Ірина Вялкова, кандидатка наук з соціальних комунікацій, доцентка кафедри соціальних комунікацій Маріупольського державного університету

Ірина Виртосу, журналістка, координаторка Академії з прав людини для викладачів та викладачок журналістики

У цій лекції спроба коротко представити, як можна побачити за знеособленими повідомленнями у медіа — людину. Які має собі ставити запитання журналіст/ка, щоб готувати матеріали із врахуванням людського різноманіття.

ПЛАН ЛЕКЦІЇ:

1. Виміри різноманітності.
2. Інклюзивні підходи у підготовці журналістських матеріалів.

1. ВИМІРИ РІЗНОМАНІТНОСТІ

Повага до різноманітності — визнання, прийняття та повага до всього спектру характеристик людини в їх соціальному, історичному та культурному контексті. Чи це враховують журналісти, готуючи свої матеріали?

До прикладу, що ми знаємо про цих людей?

- «У Німеччину в жовтні через Польщу з Білорусі незаконно в'їхали **5 285 мігрантів**...»²³
- «Станом на перше січня 2021 року в Україні налічується **2 мільйони 703 тисячі людей з інвалідністю**»²⁴.
- «...За офіційними твердженнями, на сьогодні жодна державна чи недержавна організація не знає, скільки в Україні безпритульних дітей. Офіційно називають цифру від **100 тис. до 200 тис.**, неофіційно — **від мільйона до двох**. Всього в Україні **9 мільйонів дітей**»²⁵.
- «Поліція Польщі застосувала перцевий газ та фізичну силу щодо **сотень людей**, які протестували у Варшаві проти рішення суду, яке майже повністю забороняє аборти»²⁶.

Хто ті сотні і тисячі знеособлених людей у новинах, про які ми читаємо щодня? Чим вони живуть, цікавляться, яка їхня професія, рід занять, скільки мов знають, яку мають національність, чи мають вони інвалідність, чи є матерями/батьками, який у них колір шкіри... Чи ставлять собі ці питання випускові редактори/ки стрічки новин та кореспонденти/ки?

Очевидно, ми всі дуже різні. І відрізняємося один від одного за віком, статтю, національністю, кольором шкіри, рівнем освіти, сімейним станом, статусом, мовою, якою спілкуємося, релігійними поглядами тощо.

Наше людське різноманіття дуже яскраво ілюструє французька іронічна комедія режисера Філіпа де Шоврона «Шалене весілля». Також формат фільму дає змогу підсилювати й загострювати питання толерантності, інклюзивності та різноманіття.

²³ До Німеччини у жовтні через Польщу з Білорусі в'їхали понад 5 тисяч мігрантів // Радіо Свобода. Режим доступу: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-nimechchyna-mihranty/31540737.html>

²⁴ У Держстаті розповіли, скільки в Україні людей з інвалідністю // Радіо Свобода. Режим доступу: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-ukraina-invalidnist-statystyka/31324501.html>

²⁵ Діти без дому // EconomistUA. Режим доступу: <https://economistua.com/diti-bez-domu/>

²⁶ Заборона абортів у Польщі: жінки вийшли на протест, їх побили // BBC Україна. Режим доступу: <https://www.bbc.com/ukrainian/news-54659376>

Так, у шанованій родині французів з консервативними поглядами — четверо дочок. Троє з них заміжні, четверта — збирається заміж. Батько сивіє від вибору чоловіків старшими дочками, — вони вийшли заміж за єврея, араба і китайця. І сподівається, що його молодша дочка зробила нарешті правильний вибір і йде за католика. «Так, тату, він католик», — запевняє його дочка. «Хвала небесам», — зітхає з полегшенням батько. Але він ще не знає, що його майбутній зять — темношкірий хлопець з Уганди...

Рекомендуємо переглянути фільм і приміряти на українську дійсність. Можливо, спочатку здаватиметься, що нас це не стосується, але це тільки спочатку.

Оцінка різноманітності в громадах охоплює розуміння вимірів різноманітності та способів роботи у різних контекстах спільноти, але також і розгляд того, як працювати у системах нерівності. Фахівці в галузі соціальних комунікацій та працівники сфери медіа повинні пам'ятати про різноманітні перспективи та досвід під час проведення досліджень та підготовки матеріалів.

Визнання та оцінка різноманітності є основним принципом у медіапросторі.

Що ж таке «різноманітність»? Є багато вимірів різноманітності. Нижче наведемо перелік таких вимірів, але він далеко неповний.

Культура є важливим виміром різноманітності. Згідно з сучасними визначеннями культура є динамічною багатогранною сферою, що з часом змінює як окремих людей, так і суспільство. Окрім того, культура в сучасному суспільстві стосується не тільки культурних та етнічних груп, але також охоплює расові групи, релігійні групи, групи сексуальних меншин, соціально-економічні групи, національні держави та корпорації.

Незважаючи на наявність численних визначень культури, виокремлюють такі ключові компоненти, як формування спільного значення та спільного досвіду окремих людей у групі, які з часом передаються кожному поколінню. Тобто в культурах є спільні переконання, цінності, практика, визначення та інші елементи, які виражаються через соціалізацію сім'ї, офіційне навчання у школі тощо.

Культуру можна досліджувати на кількох рівнях, щоб зрозуміти її вплив. Це означає, що культура може зумовлювати норми та практику окремих людей, сімей, організацій, місцевих громад та широкого суспільства.

Раса. Хоча фізичні відмінності часто використовують для визначення раси, загалом немає єдиної думки щодо цього терміну. Як правило, раси було визначено за допомогою спостережуваних фізичних або біологічних критеріїв, таких як колір шкіри, колір або текстура волосся, риси обличчя тощо. Однак біологи, антропологи, психологи та інші вчені визнали ці біологічні припущення про расу неточними та шкідливими. Дослідження не довели жодних біологічних основ для раси, і що расові групи людей більше схожі, ніж різні; насправді, більшість генетичних варіацій існує всередині расових груп, а не між групами. Тому расові відмінності в таких сферах, як наука чи інтелект, не ґрунтуються на біологічних відмінностях, а натомість пов'язані з економічними, історичними та соціальними факторами.

Поняття «раса» було соціально сконструйоване і має різні соціальні та психологічні значення в багатьох суспільствах. У США кольорові люди відчувають більше расових забобонів та дискримінації, ніж білі. Значення та визначення раси також змінюються з плином часу і часто зумовлені політикою та законами.

Етнічна належність — це набуття соціальної ідентичності, заснованої на культурі походження, походження чи належності до культурної групи. Потрібно розрізняти етнічну належність і **національність**, адже остання є статусом особи, яка належить до певної нації за народженням чи громадянством (наприклад, особа може бути японського походження, але британського, оскільки народилася у Сполученому Королівстві). Етнічну належність визначаються такими аспектами суб'єктивної культури, як звичаї, мова та соціальні зв'язки.

Стать належить до суспільно сконструйованих уявлень про те, що означає бути чоловіком чи жінкою в нашому суспільстві, і як ці статі можуть відобразитися та тлумачитися суспільством. Як соціально сконструйована концепція, гендер збільшив сприйняті відмінності між жінками та чоловіками, що призвело до обмежень у ставленні, ролях та організації соціальних інститутів. Наприклад, як гендерні норми впливають на типи робіт, які вважаються доцільними чи неприйнятними для жінок чи чоловіків? Як розподілені домашні або батьківські обов'язки між чоловіками та жінками?

Вік тісно пов'язаний з такими поняттями як динаміка влади, стосунки, проблеми фізичного та психологічного здоров'я, участь у житті громади, задоволеність життям тощо. Ці категорії в пріоритетності можуть змінюватися для різних вікових груп.

Повагу до старших завжди вважали еталоном гарної поведінки. І тепер є наукові докази того, що повага потенційно може рятувати життя людей літнього віку та зберегти їх як фізично, так і психічно здоровими.

У звіті, опублікованому в CNN, цитується аналіз, проведений глобальною журналістською мережею Orb Media, який виявив, що країни з високим рівнем поваги до людей похилого віку відзначають поліпшення стану здоров'я серед людей похилого віку та нижчий рівень бідності для осіб старше 60 років.

Соціальний клас. Як і інші складові різноманітності, соціальний клас є соціально сконструйованим і може вплинути на наш вибір та можливості. Цей вимір може охоплювати дохід чи матеріальне багатство особи, її освітній та/або професійний статус. Він може містити припущення про місце особи в суспільстві, і вказувати на відмінності у владі, привілеях, економічних можливостях, ресурсах та соціальному капіталі. Соціальний клас і культура також можуть формувати світогляд людини або її розуміння світу; впливати на її відчуття, дії та сприйняття; впливати на типи навчальних закладів, доступ до медичної допомоги або роботу, на якій людина працює протягом усього життя. Відмінності в нормах, цінностях та практиці між нижчими та вищими соціальними класами також можуть зумовлювати рівень добробуту та стан здоров'я.

Сексуальна орієнтація належить до емоційних, романтичних та духовних потягів людини до іншої людини її статі чи іншої статі. Визначення ґрунтується на почуттях, а не на поведінці, оскільки особи, які ідентифікують себе з ЛГБТІК, відчувають значний утиск у нашому суспільстві. Сексуальна орієнтація існує на безперервному чи множинному континуумі і перетинає всі виміри різноманітності (наприклад, расу, етнічну приналежність, соціальний клас, здібності, релігію тощо). Статева орієнтація відрізняється від понять **гендерна ідентичність** або **гендерне вираження**. Згодом геї, лесбійки, асексуальні та бісексуальні ідентичності поширилися на інші сексуальні орієнтації, такі як пансексуальність, полісексуальність. Наразі все більше досліджень щодо цих груп населення проводиться у сфері суспільної психології. Історично склалося, що ці маргіналізовані та пригноблені групи були недостатнім чином представлені в літературі та масмедіа, з цієї причини ЛГБТІК-люди стикаються з різноманітними проблемами.

Інвалідність. Стосується видимих чи прихованих ознак, тимчасових чи постійних умов, що створюють бар'єри чи виклики, і впливають на окремих людей будь-якої вікової та соціальної групи. Традиційні погляди на інвалідність стосуються медичної моделі, насамперед у поясненні діагнозів та моделей лікування з патологічної точки зору. У цьому традиційному підході осіб з інвалідністю часто обговорюють як об'єктів дослідження, а не суб'єктів свого життя, на яке впливає бар'єрне оточення.

Відтоді, як організації людей з інвалідністю почали масово з'являтися в усьому світі й голосно заявляти про свої права й те, що люди з інвалідністю є частиною суспільства, а не тільки об'єктом благодійництва чи «жертва» хвороби, розуміння інвалідності змінилося.

Сьогодні в основі соціальної моделі інвалідності лежить не фізіологія особи (порушення стану здоров'я), що роблять її «інвалідом», а бар'єрна природа суспільства. Іншими словами, інвалідність настає внаслідок існуючих бар'єрів — стереотипи й судження щодо людей з інвалідністю (ментальний бар'єр), інституційні бар'єри, пов'язані з законами та політикою, економічні бар'єри, а також бар'єри навколишнього середовища, такі як фізична недоступність, обмеження в інформації та комунікації.

Бар'єри породжують дискримінацію, виключають із суспільного життя та ставлять осіб з інвалідністю у становище, що принижує їхню гідність. Якщо розглядати інвалідність відповідно до соціальної моделі (або правозахисної, де людина з інвалідністю — активний громадянин/ка своєї країни і захищає свої права), це означає, що бар'єри можна усунути. Наприклад, можна мотивувати роботодавців усунути фізичні бар'єри на робочих місцях так, щоб особи з фізичними порушеннями не відчували незручностей, могли виконувати свою роботу й не зазнавали дискримінації.

Але важливо зважати на думку самих людей з інвалідністю. Принцип «нічого для нас без нас» має бути ключовим у всіх сферах життя.

Релігія та духовність. Є багато визначень релігії, більшість з яких зазвичай охоплює спільні системи переконань та цінностей, символів, почуттів, дій, досвіду та джерело єдності спільноти. Релігія акцентує увагу на переконаннях та звичаях, стосунках із божественним та вірі, що відрізняє її від загальноприйнятих визначень культури. Крім того, релігія є для багатьох важливим провісником добробуту, задоволення та інших результатів життя. Хоча релігія була знехтувана у психологічних дослідженнях, вона була включена до концептуальної концепції різноманітності психології спільноти з початку діяльності.

Релігію і духовність раніше вважали спільною концепцією, але вони були розмежовані в минулому столітті. Згідно з визначенням, «духовність» зазвичай зосереджена на відносинах з вищою силою та пошуках сенсу. Відмінність між релігією та духовністю стала останнім часом більш актуальною, оскільки багато людей вважають себе більш духовними, ніж релігійними.

Працівникам сфери медіа важливо мати уявлення про різні виміри різноманітності та те, як вони перетинаються, щоб створити унікальний досвід, уникати допущення несправедливості або привілеїв за будь-якими ознаками.

2. ІНКЛЮЗИВНІ ПІДХОДИ У ПІДГОТОВЦІ ЖУРНАЛІСТСЬКИХ МАТЕРІАЛІВ

У статті 11 Конституції України йдеться, що держава сприяє консолідації та розвитку української нації, її історичної свідомості, традицій і культури, а також розвитку етнічної, культурної, мовної та релігійної самобутності всіх корінних народів і національних меншин України.

Коли ми розуміємо і приймаємо різноманіття нашого світу, нам значно легше ставати інклюзивними. Тому що інклюзія — це і про прийняття різноманіття.

А більш офіційно це звучить так: включеність у суспільне життя різних-різних людей — за кольором шкіри, за розрізом очей, національністю, наявністю чи відсутністю інвалідності, за мовною ознакою, релігійними переконаннями чи місцем походженням, називається інклюзією.

І тут важливо нагадати для ЗМІ.

З впровадженням інклюзивних підходів у школі часто плутають, вважаючи, що інклюзивність потрібна тільки дітям з інвалідністю. Але це не так. Інклюзивність — це не тільки про дітей / осіб з інвалідністю.

Найперше йдеться про створення безпечного простору для всіх, і максимально комфортного для кожного. Комфортного — мається на увазі без перешкод, без бар'єрів: до прикладу, фізичних бар'єрів, коли тато з дитячим візочком вимушений підняти візок з дитиною на руках, щоб перейти десяток сходів у підземному переході.

Або відсутність озвучення зупинок у тролейбусі (інформаційні бар'єри) ускладнюють пересування містом людини, яка має порушення зору.

Або адміністрація школи не хоче брати дитину з ромської родини, вважаючи, що вона не здатна навчатися (бар'єри у ставленні, стереотипи).

І ще. Недостатні знання про ту чи іншу соціальну групу нерідко бувають через невидимість, не представленість їхніх соціальних проблем, історій життя постатей-сучасників тощо. А тому складається враження, що їх немає, або їхні питання не є головними. Відповідно ця група людей вилучається із суспільних процесів.

Але інклюзивність — це про партнерство, спільну взаємодію, обмін досвідом та підтримку.

До слова, у квітні 2021 року ухвалена Національна стратегія зі створення безбар'єрного простору в Україні на період до 2030 року, в якій наша держава чітко каже, що інклюзивність не просто потрібна певним соціальним групам, а є вже законодавчою нормою, яку потрібно втілювати в життя.

Як усе це запакувати в новину, статтю, репортаж?

Справді, тут не може бути строгих правил, але повага до гідності людини, чутливість до прав людини загалом, прийняття різноманіття — якраз можуть стати вашим внутрішнім орієнтиром, як писати.

Але пропонуємо кілька запитань, відповіді на які зможуть покращити будь-який текст:

- Хто ці знеособлені особи, про яких часто пишуть у новинах?
- Наскільки представлені різні соціальні групи у вашому повідомленні?
- Чи є видимість тих чи тих груп?
- Які ознаки, характеристики нас об'єднують?

- Водночас — чи завжди варто/доречно згадувати «ознаки», «особливості»?
- Як досвід людини може принести користь своїй громаді?

А також опираймося на такі ціннісні орієнтири:

- Ми всі різні, але рівні у своїх правах.
- Не робіть нічого для нас без нас, без нашої участі/залученості.
- Інформуємо. Бо чим менше ми знаємо — тим більше підозрюємо.
- Надаємо тільки фахову інформацію: доступна, зрозуміла інформація знімає напругу.
- Опираємося на статтю 15 Кодексу українського журналіста: «Ніхто не може бути дискримінований через свою стать, мову, расу, релігію, національне, регіональне чи соціальне походження або політичні вподобання. Вказувати на відповідні ознаки особи (групи людей) слід лише у випадках, коли ця інформація є неодмінною складовою матеріалу. Необхідно утримуватися від натяків або коментарів, що стосуються фізичних недоліків чи хвороб людини, уникати вживання образливих висловів, ненормативної лексики».
- Робимо людей помітними. Помічаймо різноманітність у ваших близьких, розвиваємо чутливість до різноманіття.
- Шукаємо спільне.
- Набуваємо досвіду взаємодії різних соціальних груп.

Важливим також буде доповнити заявою Комісії з журналістської етики від 17 травня 2021 року:

«Журналісти повинні усвідомлювати відповідальність, якщо вони своїми діями посилюють сегрегацію або поляризацію в суспільстві. Ми спостерігаємо приклади, коли, коментуючи актуальні події, журналісти використовують негативні стереотипи стосовно певних груп людей — замість того, щоб розвінчувати ці упередження. Навіть якщо ніхто персонально не поскаржився на програму (публікацію), це не знімає з журналіста чи редакції відповідальності за порушення етики.

Журналістика думок будується на засадах поваги до людської гідності. Критикувати ідеї, погляди — це нормально. Ненормально принижувати людей, які не поділяють погляди автора, і підвищувати власний рейтинг за рахунок знецінення інших.

Комісія з журналістської етики рекомендує редакційним колективам розробляти єдині правила для авторів, які виступають у жанрі «журналістика думок»: наприклад, настанови для ведучих прямих ефірів або рамкові правила для блогерів. Зберігаючи плюралізм поглядів та свободу слова, редакція має виключити випадки, коли медіа перетворюється на майданчик для поширення упереджених висловлювань або неперевіреної інформації під виглядом оціночних суджень».

ЛІТЕРАТУРА:

1. Вступ до психології громади // Леонард А. Джейсон, Оля Гланцман, Джек Ф. О'Браєн та Кейтлін Н. Раміан Режим доступу: <https://press.rebus.community/introductiontocommunitypsychology/>
2. Заява Комісії з журналістської етики: Журналісти не повинні зловживати правом на оціночні судження Режим доступу: <https://www.prostir.ua/?news=zayava-komisiji-z-zhurnalistskoji-etyky-zhurnalisty-ne-povynni-zlovzhyvaty-pravom-na-otsinochni-sudzhennya>
3. Повага потенційно може врятувати життя літніх людей Режим доступу: https://www.business-standard.com/article/news-ani/respect-may-potentially-save-lives-of-elderly-119010500633_1.html

4. Гудлі, Д. та Лоутом, Р. (2010). Епістемологічні подорожі у дослідженнях за участю учасників: Альянси між психологією громади та дослідженнями інвалідності. *Інвалідність та суспільство*, 20 (2), 135–151. Режим доступу: <https://doi.org/10.1080/09687590500059077>
5. Artiles, A.J., Kozleski, E.B., Trent, S.C., Osher, D., & Ortiz, A. (2010). Обґрунтування та пояснення непропорційності, 1968–2008 рр. : Критика основних поглядів на культуру. *Вияткові діти*, 76 (3), 279–299. Режим доступу: <https://doi.org/10.1177/001440291007600303>
6. Огляд усвідомлення різноманітності Режим доступу: <https://extension.psu.edu/an-overview-of-diversity-awareness>
7. Національна стратегія із створення безбар'єрного простору в Україні на період до 2030 року. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/366-2021-%D1%80#Text>
8. Матеріали онлайн-курсу Ради Європи "Комунікація щодо національних спільнот для прес-служб поліції та прокуратури" / Виртосу. І., Дуцик Д. та ін.

ІНКЛЮЗИВНИЙ ПІДХІД У ПРОФЕСІЙНІЙ ПІДГОТОВЦІ ЖУРНАЛІСТІВ

Наталія Островська, доцентка кафедри журналістики, кандидатка наук із соціальних комунікацій Національного університету «Запорізька політехніка».

Костянтин Шендеровський, доцент кафедри соціальних комунікацій, кандидат наук із соціальних комунікацій Інституту журналістики Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Лекцію присвячено характеристиці інклюзивного підходу в підготовці журналістів. Розкрито сутність понять «інклюзія», «інклюзивний підхід», акцентовано увагу на ролі журналіста у формуванні інклюзивних практик у суспільстві, на важливості інклюзивного підходу для утвердження цінностей прав людини та формування в майбутніх медіапрацівників відповідної компетентності.

ПЛАН ЛЕКЦІЇ:

1. Різноманіття та інклюзія як два «айсберги» суспільних змін та змін у медіа.
2. Поняття «інклюзія» як поняття суспільного процесу та обумовленість медіа в інклюзивному процесі.
3. Інклюзивні практики у фаховій підготовці журналіста.

1. РІЗНОМАНІТТЯ ТА ІНКЛЮЗІЯ ЯК ДВА «АЙСБЕРГИ» СУСПІЛЬНИХ ЗМІН ТА ЗМІН У МЕДІА

Дві полярні групи понять визначають основні смисли цієї лекції, а саме:

- «інклюзія та повага до людського різноманіття» як глобальний та суспільний процеси включеності людей з різними ознаками (людське різноманіття) в активне суспільне життя, містять розробку і застосування конкретних рішень, що дадуть можливість кожній людині рівноправно брати участь в академічному і суспільному житті;
- «ейблізм та лукізм» як системна дискримінація в суспільстві та соціальне упередження щодо людей із різними ознаками на підставі вади/порушення, зовнішнього вигляду людини, що ставить їхні потреби на другий план, порівняно з іншими людьми. Використовуємо також визначення дискримінації за Законом України «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні» (2014).

Довгий час у науці та навчанні медійникам пропонували ідеї «політкоректності» та «толерантності». Такий тренд поширився не лише в Україні, а й у світі загалом, з метою не тільки розповісти аудиторії про різні верстви населення, різні соціальні питання/теми, а насамперед робити це правильно, коректно, чутливо.

Включення медійників до процесів інклюзії — це рівень професійного висвітлення суспільної реальності не під тиском так званого патріархального чи радянського суспільства, де домінує медійний образ такого собі «білого цисгендерного гетеросексуального чоловіка з показовою прихильністю до владної політики», а дати право голосу та можливість розповісти про себе всім без винятку. Така інклюзивна парадигма в сучасних медіа має дати змогу іншим соціальним групам, які залишаються в тіні або поза медійним фокусом, заявити про себе, свої права. Іншими словами, інклюзія в медіа — це зміна шаблонів та стереотипних уявлень щодо образів різних людей, рівних у правах. Зауважимо на голоси опору цим процесам, що використовують маніпулятивну термінологію типу «гіпертолерантність» чи «агресивна толерантність», пропонують, з одного боку, надмірне захоплення спробами догодити всім, з іншого боку, заявляють про те, що надмірна толерантність може бути шкідливою та обмежувати в правах усіх «незгодних».

Тренд на інклюзивність сьогодні прерогатива не тільки в журналістиці, рекламі, а і в публічній політиці, кінновиробництві, індустрії краси тощо. Із 2014 року Український індекс корпоративної рівності проводить інформаційно-просвітницьку кампанію та видає щорічний рейтинг бізнес-компаній, які мають нагоду оцінити власні зусилля щодо дотримання принципів рівності й різноманіття у своїй роботі.

Інституційний розвиток соціально значущої медіадіяльності в Україні потребує нових підходів до професійної підготовки журналістів. Лариса Денисенко, правозахисниця, ведуча Громадського радіо, посланиця толерантності ПРООН, маркує такі нові підходи, як підходи праволюдності. Адже уміння праволюдності — це уміння поглянути на будь-які події крізь призму прав людини, бути чутливими до соціальних змін, конструктивними до політики/дій, і належать вони до важливих складників журналістської компетентності.

Зауваження: важливо розуміти, що праволюдність — це не ідеологія, не тенденція, це стандарт, гарантований державою.

Права людини не є альтернативою моральним цінностям, вони містять моральні цінності.

Дискусія про права людини — одне з найбільших зусиль в аудиторії та медіапросторі у відповідь на найжахливіші збитки, що завдають людям щодня у світі.

Права людини — це ті засади, які за ідеальних умов не мають потребувати захисту в принципі, оскільки мають стати абсолютною частиною людини, як для прикладу можливість дихати. Коли журналіст готує будь-який матеріал, повинен розуміти, що всі люди різні і неповторні. Утримання аудиторії — світовий виклик 2021 року. Людина має відчувати, що журналістам не все одно до її проблем.

Три фільтри: клієнтоорієнтованість, людиноцентричність, праволюдність. Ці підходи закріплені навіть у Конституції. Тому це не ідеологія, а стандарт.

Ідеї про те, що професіоналам у медіадіяльності варто використовувати головні смисли та норми прав людини щодо різноманіття та інклюзії, не нові. Ось кілька чинників:

- перший — це повільний, але послідовний розвиток антидискримінаційної практики та регулювання в медіадіяльності;
- другий — це об'єктивне сприйняття реальності та нових джерел інформації, історій та тем, зокрема й потужного розвитку громадянських рухів, утвердження толерантності та популяризація соціально-правозахисних знань;
- третій — це стратегія формування іміджу медіа та побудови маркетингової медіапрограми. У швидкому та змінному медіабізнес-середовищі така чутливість є однозначною перевагою;
- четвертий — це управлінські переваги редакції: команда, яка почувається включеною й має стійку прихильність до інклюзії, задоволена своїм робочим середовищем та почувається захищеною, показує кращі результати та має меншу плінність;
- п'ятий — це фінансові переваги: збільшення прибутку. Різноманіття та інклюзивність має пряму кореляцію з інноваційністю та нестандартними рішеннями, що зумовлюють створення нових продуктів та послуг, сприяють задоволенню запитів та потреб аудиторії.

Зазначимо особливості понять «різноманіття» та «інклюзія».

Різноманіття — це найпростіший та очевидний показник, кількісна презентація людей із різними ознаками (видимими й невидимими, захищеними законодавством і ні). Різноманіття легко і швидко виміряти.

Інклюзія, на відміну від різноманіття, яке засвідчує результат, — це про процес. Іншими словами, різноманіття — це перший крок, після нього обов'язково слід провести роботу щодо забезпечення умов для прийняття інклюзивних рішень. Серед сучасних завдань медіа також є завдання формувати правильний та стратегічний образ інклюзивності: будь-яка людина — видима, її голос почутий, її життя — суттєве.

Різноманіття та інклюзія як два «айсберги», вони не є однакові. Наші відмінності не завжди адекватно приймають у суспільстві; інколи оцінки оточення можуть зачепити наші почуття, і це створює клімат неприйняття, особливо для людей, які належать до маломобільних груп населення, різних меншин чи так званих вразливих груп. Для того, аби зменшити напругу та побудувати культуру поваги до різноманіття, потрібно розвивати в редакції/медіаколективі та на рівні особистісної компетентності медіапрацівника навичку поваги до різноманіття, політику щодо заборони дискримінації, політику щодо висвітлення інклюзивного процесу як єдиного цілого в українському суспільстві або регіоні.

Підказка: раса, колір шкіри, політичні, релігійні та інші переконання, стать, вік, інвалідність, етнічне та со-

ціальне походження, громадянство, сімейний та майновий стан, місця проживання, мовні або інші ознаки (витяг із Закону України «Про засади запобігання та протидії дискримінації»).

Повторення: за українським законодавством дискримінація заборонена у всіх сферах суспільного життя, тож ця заборона повною мірою стосується і медіабізнесу.

«Різноманіття + інклюзія» — ці два поняття взаємопов'язані не механічно, не випадково. З одного боку, усі ми чули про рівні права та можливості, з іншого — ми не завжди розуміємо, як саме це має бути реалізовано. А саме повага до людської гідності та різноманіття перевіряється, підсилюється, конкретизується практикою дотримання принципів чи процесів інклюзії.

Лариса Денисенко вказує на те, що «сучасні медіа в пошуках нових підходів часто забувають про найголовніше: про людину — зобразити її в центрі будь-якої проблеми, конфлікту чи... навіть історії успіху. І коли людина з'являється в матеріалі, незрідка вона є лише «об'єктом» журналістської цікавості, а не повноцінним учасником мас-медійних процесів... Різні групи населення «випадають» і з процесу формування державної політики, планування соціальних послуг, розробки програм, які безпосередньо впливають на життя цих людей. Їх зображають як пасивних спостерігачів або споживачів послуг. Наприклад, це стосується представників національних громад, дітей, жінок, людей з інвалідністю, літніх людей, багатодітних родин, людей, які живуть з ВІЛ, наркозалежних, осіб без громадянства, осіб з психічними порушеннями, бездомних, колишніх ув'язнених тощо. Незрідка таких людей журналісти сухо «категоризують» як вразливі групи населення. Однак, виключаючи з медіапроцесу різні групи людей, ЗМІ не зауважують, як самі стають «біднішими» на теми, на героїв та героїнь, на експертів та експерток, на учасників та учасниць медійного виробництва» [27].

Різноманіття, інклюзія... значення цих слів люди часто знецінюють, спустошують у своїх політичних чи якихось інших інтересах. А ми, журналісти, медійники, дуже часто свідомо чи несвідомо їм у цьому допомагаємо. І потім стається так, що нам вже незручно стає вживати ці «вульгаризовані», фальшиві слова. Ми або уникаємо цих слів або просто говоримо про них з певною долею іронії. Повернути значення можна, але ціна дуже висока: заплямована гідність якоїсь людини, якась людина стала для інших невидимою...

Базові рекомендації медіапрацівникам та редакторам у підтримці інклюзивного процесу в українському суспільстві:

1. У центрі уваги матеріалу завжди має бути людина, систематично використовуйте правило «person first language». Коректна та чутлива мова, відсутність мови ненависті — це важливі правила прийняття інклюзії. Пам'ятайте: інклюзивність — це не тільки про людей з інвалідністю. Постійно розширюйте перелік учасників/учасниць ваших матеріалів: представники національних громад, маломобільних та так званих вразливих груп.
2. Уникайте «діагнозів», збірних образів/узагальнення, ярликів та використання образів, які передають страждання, ізоляцію, безнадію або пасивність («хворіє на...», «жертва (чогось)», «страждає від», «прикутий до візка» та інше). ЖАЛІСТЬ...: приміром, людину, яка, має інвалідність, подають як споживача, як немічну особу, яка потребує тотальної турботи й захисту, й сама ні на що не здатна.
3. Не героїзуйте людей за їхніми ознаками різноманітності. ГЕРОЇЗАЦІЯ...: наприклад, «ця мужня людина без рук та ніг (спокуса деталізації інвалідності) піднялася на Говерлу, здобула вищу освіту, доїхала через тисячу й одну перешкоду на роботу...»
4. Ураховуйте, що не всі люди з видимими ознаками різноманітності є експертами/ками питань інклюзії, інклюзивних рішень, інклюзивних практик.
5. Акцентуйте увагу не на проблемі, питанні, а на тому, якими є передумови та наслідки процесу ухвалення, виконання інклюзивного рішення. Нічого не вирішуйте без участі самої людини.

2. ПОНЯТТЯ «ІНКЛЮЗІЯ» ЯК ПОНЯТТЯ СУСПІЛЬНОГО ПРОЦЕСУ ТА ОБУМОВЛЕНІСТЬ МЕДІА В ІНКЛЮЗИВНИХ ПРОЦЕСАХ

Поняття інклюзії (англ. *inclusion* — включення, франц. *inclusif* — той, хто включає в себе, лат. *include* — заклю-

²⁷ Цитується лекція Лариси Денисенко на тему «Праволюдність як ознака якості медіадіяльності». Лекція прочитана 27.02.2021 р. для слухачів «Академії з прав людини для викладачів та викладачок журналістики».

чаю, включаю) означає процес політики та практики активної включеності в суспільні відносини всіх громадян, незалежно від їхніх фізичних, інтелектуальних, культурних, мовних, національних та інших особливостей, різноманітності. Концептуальний смисл інклюзії завжди слід розглядати у зіставленні всіх чотирьох процесів суспільного розвитку, а саме: виключення, сегрегації, інтеграції та, власне, включення (інклюзії) (рис. 1.).

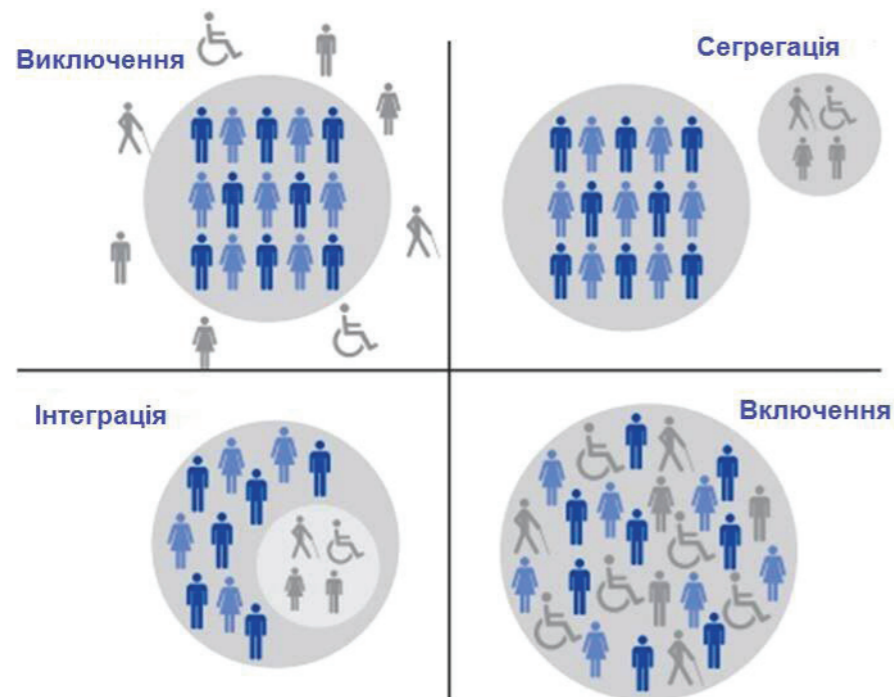

Рис. 1. Зіставлення основних концепцій суспільного розвитку

Інклюзія (або включення) є однією із чотирьох основних концепцій суспільного розвитку (відповідно й ухвалення рішень). Це не ідеал, а реальний суспільний системний та комплексний процес, що характеризується показниками мінімізації практик та наслідків виключення, сегрегації та невиправданої інтеграції людей з головною якістю — інклюзивність (англ. — *inclusiveness*): «включення багатьох різних типів людей і ставлення до них усіх справедливо і однаково» («the quality of including many different types of people and treating them all fairly and equally». *Cambridge University Press, 2021*). Тож інклюзія — це єдиний сучасний процес політик та різноманітних практик якісного розвитку та оздоровлення українського суспільства, стосується всіх і кожного, формується на різних рівнях людської взаємодії.

Для інклюзивності не може бути винятків, інакше це вже не інклюзія, а демонстрація влади чи демагогія. Так, криза, пов'язана зі спалахом коронавірусу, «має глобальний вплив, тому жодна країна світу не буде почуватися в безпеці до повного подолання хвороби та її соціально-економічних наслідків, але ця спільна боротьба має вестися на основі безумовної поваги до прав людини» [28]. «Повага до прав всіх людей має залишатися в основі боротьби проти пандемії та зусиль із глобального відродження», — наголосив від імені усього Євросоюзу високий представник ЄС Жозеп Боррель. За його словами, пандемія та її соціально-економічні наслідки матимуть непропорційний та шкідливий вплив на права жінок, дітей та літніх людей, усіх осіб, які належать до вразливих груп, зокрема біженців, мігрантів, переміщених осіб, ці явища лише поглиблюють нерівність, що вже була до удару кризи. Саме тому заходи, спрямовані на боротьбу із кризою, треба здійснювати із урахуванням потреб людей, які піддаються ризику маргіналізації, ксенофобії, расизму, або будь-яких інших форм дискримінації. Ці люди мають бути захищені від будь-яких проявів сексуального або гендерного насильства, отримати рівний доступ до медичних послуг.

Підказка: інклюзивність як якість має відповідати певним принципам. Повною мірою ці принципи визначені в міжнародних нормах. Порівняймо два приклади.

²⁸ Пандемія коронавірусу не повинна використовуватися для обмеження прав людини. Заява, яку від імені усього Євросоюзу зробив високий представник ЄС Жозеп Боррель. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-world/3019675-pandemia-koronavirusu-ne-povinna-vikoristovuvatisa-dla-obmezenna-prav-ludini-borrel.html>

До прикладу: у Convention on the Rights of Persons with Disabilities (Конвенція про права осіб з інвалідністю, 2006. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_g71#Text) стаття 3 визначає такі загальні принципи:

- поваги до гідності людини, її особистої самостійності, зокрема свободи роботи власний вибір, і незалежності;
- недискримінації;
- повного й ефективного залучення та включення до суспільства;
- поваги до особливостей осіб з інвалідністю і прийняття їх як компонента людської різноманітності й частини людства;
- рівності можливостей;
- доступності;
- рівності чоловіків і жінок;
- поваги до здібностей дітей з інвалідністю, що розвиваються, і поваги до права дітей з інвалідністю зберігати свою індивідуальність.

До прикладу: основні принципи та пріоритети роботи Ради Європи щодо вирішення ромських питань викладено у Страсбурзькій декларації щодо ромів, прийнятій 20 жовтня 2010 року. Серед них — недискримінація; громадянство; права жінок і дітей; повноправна участь у житті суспільства; соціальна інтеграція; працевлаштування; охорона здоров'я; житло; інклюзивна освіта; культура; боротьба з торгівлею людьми; поліпшення доступу до правосуддя тощо. Відповідно до Страсбурзької декларації Рада Європи мала реалізувати свої наміри через впровадження Європейської тренінгової програми для ромських посередників (ROMED), метою якої було встановлення міжкультурного посередництва між ромськими громадами і державними центральними та місцевими органами влади. Страсбурзька декларація щодо ромів Верховною Радою України є не ратифікованою.

У науковій площині поняття «інклюзія» та суміжні з ним поняття розглядають у педагогічній (інклюзивна освіта, освітнє середовище, інклюзивне освітнє середовище), соціальній (соціальна інклюзія, інклюзивне суспільство) та соціально-психологічній (добробут, психологічне благополуччя та суб'єктивне благополуччя) парадигмах. В українських реаліях найбільш вивченим є педагогічний аспект цих понять. Із прийняттям нового Закону «Про освіту» 2017 року в Україні почали говорити про інклюзивне навчання та особливі освітні потреби дітей з інвалідністю, дітей мігрантів, які можуть не володіти державною мовою, і дітей з ЛГБТ-спільноти, які можуть зазнавати цькування, і дітей з ромських та інших національних громад чи етнічних спільнот. Водночас помітна тенденція до поширення терміну на інші сфери соціальних відносин та охоплення все нових так званих уразливих до дискримінації груп та маломобільних груп населення.

За словами журналістки Центру прав людини ZMINA Ірини Виртосу: «Інклюзивність — це про прийняття нашої різноманітності, про виклики, які ставить перед нами життя. Ми живемо серед цього різноманіття, але можемо не помічати, бо воно нас може не стосуватися».

Розширює розуміння журналіст Володимир Носков, автор серії радіомініатюр, присвячених темі інклюзивності: «Інклюзія — це про всіх нас: жінок, чоловіків і дітей, блакитно- чи карооких. Про європейців та африканців. Про ветеранів війни і цивільних. Про маленьких і старших за віком людей. Про матусь з дитячими візками і тих громадян, які на деякий час втратили здатність пересуватися. Якщо ми говоримо про інклюзію тільки як про потребу для людей з інвалідністю, ми обмежуємо це важливе для всіх нас поняття. Бо інклюзія передбачає повагу одне до одного у найширшому розумінні».

Інклюзія — це і про повагу до людської гідності, бо вона є джерелом прав людини, про повагу до того, що людина може чимось відрізнитися. За словами незалежного журналіста Олега Резанова, вона добре помітна з перспективи людей з інвалідністю: «Гідність — це коли ти можеш сам або сама піти кудись, якщо ти на візку, або скористатися якоюсь послугою, не сподіваючись на те, що тобі скажуть: зателефонуйте на гарячу лінію».

У медіа важливо звернути увагу на такі чотири елементи, що ілюструють особливості сутності інклюзії:

- інклюзія — це процес політики та практики. Важливо розуміти, що інклюзія — це постійний пошук

ефективних шляхів задоволення індивідуальних потреб та суспільних інтересів. У цій особливості інклюзії людські відмінності розглядають як позитивне явище, що стимулює взаємодію людей з різними ознаками (видимими та невидимими);

- інклюзія пов'язана з визначенням перешкод та їх подоланням. Відповідно вона охоплює проведення комплексної оцінки, збору інформації, осмислення та розробки планів реалізації з тих чи інших питань;
- інклюзія передбачає присутність, видимість людини, участь та досягнення. «Присутність» / «видимість» у цьому контексті розглядають як надання реальних, а не демагогічних, можливостей; «участь» — як конструктивний та, відповідно, позитивний досвід; «досягнення» — як комплексний результат змін. Власне, ця особливість інклюзії значно впливає на формування нового образу людини в медіа;
- інклюзія передбачає певний медійний наголос на групи так званих вразливих та маломобільних людей, які підлягають ризику виключення або обмеження. Це визначає, насамперед, моральну відповідальність медійників перед такими «групами ризику».

Відповідно до вищевикладеного, ми розуміємо інклюзію (включення) як реальний суспільний системний та комплексний процес (політики та практики) на цінностях прав людини, без винятків та спрощень, без демагогії та виправдування, який піддається аналізу, моніторингу та оцінюванню, бо є раціонально-сенситивною практикою людини — родини — громади — спільноти — суспільства в реальних умовах розвитку України. У цьому контексті медіа потрібно відповідати наступним практико-орієнтованим показникам.

По-перше, для сучасних українських медіа важливо говорити/інформувати про інклюзію як мейнстрімінг (англ. *mainstream* — головний потік) праволюдності — це комплексний підхід, що враховує різні інтереси та надає рівні можливості людям, забезпечує їх включеності в усі сфери життєдіяльності. Їхні потреби мають бути враховані вже на початку формування політики, стратегій, програм на всіх рівнях, а не розглядатись лише в межах спеціальних заходів чи пріоритетів. Інклюзія як мейнстрімінг праволюдності — це ефективний та дієвий засіб для досягнення рівності. Вона містить потужну вимогу «нічого для нас без нас».

По-друге, для сучасного медіапрацівника, особливо для журналіста, важливо розуміти та відображати процес інклюзивного ухвалення рішення.

Звертаємо увагу: інклюзивне ухвалення рішень — це процедури різного рівня максимального врахування інтересів громадян, де всі учасники мають змогу вільно й відкрито долучитися до ухвалення рішень, що їх стосуються, без жодних утисків чи приниження. Передумови забезпечення інклюзивного ухвалення рішення такі: верховенство права, дотримання основних демократичних принципів, політична воля, сприятливе законодавство, чіткі процедури, довгострокова підтримка та ресурси для сталого громадянського суспільства і спільний простір для діалогу та співпраці. Інклюзивний підхід до ухвалення рішень — це багатоетапний процес. Дивитись: Нічого для нас без нас: посібник з інклюзивного прийняття рішень для засобів масової інформації; за заг. ред. І. Г. Виртосу. Упорядники: В. О. Азін, Л. Ю. Байда, Н. Госс, П. М. Ждан, А. Флетчер. К: Ленвіт, 2015. С. 19.

По-третє, сучасний медіапрацівник має розуміти та враховувати вплив партисипації на різні складові суспільного життя. У соціальній журналістиці використовують провідну ідею «Участь людини!» у доборі подій, тем, джерел інформації.

Важливо: партисипація! В Україні сьогодні відбувається стрімкий процес децентралізації, який важко реалізувати без розуміння механізмів впровадження та дієвого залучення громадян до ухвалення рішень. Громадська чи громадянська участь, залучення громади, учасницьке ухвалення рішень, партисипація чи партиципація — усе це синоніми одного поняття, без якого неможливо уявити розвиток демократичного суспільства у сучасному світі. Американська вчена та громадська діячка Шеррі Арштайн (S. R. Arnstein, „A Ladder of Citizen Participation, “Journal of the American Institute of Planners”, t. 35, nr 4, 1969, s. 216–224) одна із перших розробила так звану драбину громадянської участі, що ілюструє, в який спосіб громадяни, включені із політичних та економічних процесів, стають їхніми учасниками, а наприкінці беруть над ними контроль. Авторка звертає увагу на те, що не кожне залучення громадян є ефективним. Сходинки драбини ілюструють, наскільки громадяни мають вплив на кінцевий результат рішень, які ухвалює місцева влада із залученням мешканців. Дві найнижчі сходинки описують рівень «неучасті», у якій партисипація має формальний, фасадний характер і використовується владою більше для заспокоєння громадян, ніж для вирішення проблем. Голос громадян на цьому етапі не має значення для влади. Наступним етапом є так звана «символічна участь», де громадяни слухають та висловлюють свою точку зору, але не мають жодних особливих інструментів впливу на ухвалення рішень. На найвищих щаблях драбини «громадської влади» гро-

мадяни мають сильний та вирішальний голос у вирішенні питань. Американсько-австралійська організація «Міжнародна асоціація публічної партисипації» (IAP2) розробила п'ять етапів запровадження громадянської участі (www.iap2.org/associations/4748/files/IAP2%20Spectrum_vertical.pdf).

По-четверте, для сучасного медіапрацівника праволюдність як стандарт інклюзії покликана також інформувати населення щодо часом важких процесів та тем. Наприклад, пояснювати простими словами складні судові справи, функціонування інституцій тощо. Проста та коректна мова журналіста та доступність до таких матеріалів різних людей є запорукою впровадження інклюзивних підходів. Коли ми говоримо до людей і про людей, то ми маємо бути чутливими. У нас є медійні можливості, які ми можемо надавати правозахисникам, зокрема бути тлумачами юридично-бюрократичної мови...

По-п'яте, для сучасних медіапрацівників праволюдність як стандарт інклюзії — це і дотримання принципів гендерної рівності.

По-шосте: інклюзія — це концептуальний процес (системний та комплексний) практики соціального оздоровлення та розвитку суспільства. На наше переконання, цей процес не можна спрямовувати на одну групу чи одну проблему. Так, активне просування інклюзивної шкільної освіти в Україні є доброю справою, але невидимість інших інклюзивних змін ставить під сумнів усю суть включення/інклюзії як суспільної концепції, формує в суспільстві розуміння, що інклюзія — це селективна і дуже коштовна практика. Інший приклад стосується так званої владної підтримки доступності. Як результат вибіркового, неефективного дій маємо практики встановлення недолугих пандусів, «смішних» споруд та купу витрачених коштів, часу. І суть у тому, що доступність полягає не тільки в наявності пандусів, це транспортна, інфраструктурна та інформаційна доступність, і не тільки для людей з інвалідністю...

По-сьоме: медіапрацівникам варто звернутися до принципів і практики універсального дизайну, подивитися на те, як максимально комплексно потрібно дбати про інклюзивність у сучасному світі, як перейти від демагогії про права людини — до реалізації прав людини, і чому в медіа потрібно поширювати «позитивний вірус» універсального дизайну.

Питання проектування продукції, послуг та середовища так, щоб ними могло скористатися найширше коло людей, тобто концепція універсального дизайну або універсального середовища, активно вивчають закордонні науковці [29,30], звертають увагу на соціальне відчуження певних груп через інституційні, інформаційні, інфраструктурні та ментальні бар'єри. Науковці зазначають, що проблеми доступності інфраструктури, інформації, соціальних послуг, освіти та зайнятості для певних груп людей стають чинниками відтворення соціальної нерівності й перешкодою на шляху до незалежного життя [31,32]. Відтак дедалі більше йдеться про інклюзію засобами просторового дизайну і це знаходить практичне застосування під час проектування будівель, вулично-дорожньої інфраструктури, в інформаційній роботі тощо.

Причини виникнення універсальних стратегій у соціальних галузях життя суспільства:

1. світові демографічні зрушення: від 675 млн. осіб пенсійного віку у 2005 році, до 1,9 млрд. у 2050 році;
2. еволюція в сприйнятті поняття «інвалідність»;
3. соціальні рухи на захист громадянських прав людини;
4. визнання осіб з інвалідністю як соціальної меншини;
5. міжнародна класифікація функціональних станів, інвалідності та здоров'я.

Універсальний дизайн розглядає, наприклад, інвалідність як природну частину людського розмаїття. Значний внесок до впровадження принципів доступного дизайну зробив за свого життя американський архітектор Рон Мейс (Ron Mace). У дитинстві він захворів на поліомієліт і тому все своє життя користувався

²⁹ Iwarsson S., Stahl A. *Accessibility, usability and universal design — positioning and definition of concepts describing person-environment relationships. Disability and Rehabilitation. 2003. Issue 2. P. 57–66.*

³⁰ Jensen G., Iwarsson S., Ståhl A. *Theoretical understanding & methodological challenges in accessibility assessments focusing the environmental component: an example from travel chains in urban public bus transport. Disability & Rehabilitation. 2002. Vol. 24. P. 231–242.*

³¹ Наберушкина Э.Я. *Доступность городской среды для инвалидов. Социологические исследования. 2010. № 9. С. 58–64.*

³² Семигіна Т., Коришова Г., Иванова О. *Інформування населення про соціальні та реабілітаційні послуги: методичний посібник. Київ: К.І.С., 2013. 104 с.*

кріслом колісним. Рон Мейс вперше домігся в Північній Кароліні в 1973 році забезпечення принципів доступності на законодавчому рівні, що стало взірцем і моделлю для інших американських штатів. Він почав використовувати термін «універсальний дизайн» і зіставив його з визначенням «доступний дизайн», яке на той час уже використовувалося фахівцями. На його думку, універсальний дизайн не є наукою, стилем або чимось новим унікальним. Він вимагає лише необхідності усвідомлення ринкових відносин і поміркованого підходу: усе, що проєктується і виробляється, має бути таким, щоб ним повною мірою могла користуватися кожна людина.

Дискусії щодо трактування універсального дизайну тривають упродовж багатьох років. Деякі фахівці зауважували, що термін «універсальний дизайн» не є ідеальним, бо він може бути витлумачений як обіцянка неможливих стандартів. Однак при цьому завжди лишатиметься невелика кількість людей, для яких дизайн певних об'єктів не буде зручним, не задовольнятиме їхніх потреб.

Мотиваційні сенси:

Універсальний дизайн (УД) не намагається покращити оригінальну концепцію дизайну, але робить його більш інклюзивним та збільшує вихід на ринки збуту. Характеристики, що покращують доступність або користування тим чи іншим предметом / товаром / послугою для одних людей, не мають заважати або заперечувати досвід користування цим предметом / товаром / послугою іншими.

Універсальний дизайн — це набагато більше ніж просто новий напрям дизайну. УД — це не стиль і не напрям дизайну. Це підхід до проєктування, який може застосовуватись до будь-якого стилю чи напрямку дизайну. Це орієнтування будь-якого процесу дизайну, який має базуватись на аналізі потреб користувача. Мода, стиль та особистий смак, як і раніше, можуть впливати на зовнішній вигляд доступного та придатного до використання товару.

Термін «універсальний дизайн» неправильно використовувати як синонім відповідності певним стандартам, що забезпечують доступність для людей з інвалідністю. По-перше, УД стосується потреб не тільки людей з інвалідністю, але і всіх інших, незалежно від віку, антропометричних даних, здібностей чи вад. По-друге, УД — це не перелік специфікацій; це підхід до дизайну, у якому взято до уваги різні можливості користувачів.

Універсальний дизайн — це не додатковий підхід у дизайні. Він не може ефективно або дієво застосовуватись наприкінці процесу дизайну, а має бути інтегрований у процес від самого початку.

Доповненням до концепції «Універсального дизайну» є поняття «розумне пристосування». Розумне пристосування — це внесення, коли це потрібно (в конкретному випадку), необхідних і доречних модифікацій і коректив, що не стають невиправданим тягарем для цілей забезпечення реалізації або здійснення, наприклад, особами з інвалідністю нарівні з іншими всім правами людини й основоположних свобод. Як приклад: послуги перекладача жестової мови в медіапрограмах. Розумне пристосування не є глобальною, всеохопною стратегією доступності. Це конкретні заходи, спрямовані для розв'язання чітко визначених завдань стосовно конкретної людини або цільової групи. Його слід розглядати як доповнення до загальних заходів з доступності, але воно ніколи не зможе замінити зусилля, спрямовані на всеосяжне забезпечення безбар'єрного середовища.

Термін «універсальний дизайн» увійшов до багатьох міжнародних та вітчизняних нормативних документів: «Міжнародна класифікація функціонування, інвалідності та здоров'я» ВООЗ, «Конвенція ООН про права людей з інвалідністю», «Рекомендації та резолюції Комітету міністрів Ради Європи», «Про внесення змін до Закону України «Про регулювання містобудівної діяльності» щодо посилення захисту осіб з інвалідністю та інших маломобільних груп населення», 2020: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/473-20#Text> тощо.

Підказка: сайт «Універсальний дизайн» <https://ud.org.ua/>. Універсальний дизайн — це дизайн предметів, середовища, програм та послуг, покликаний зробити їх максимально можливою мірою придатними для використання для всіх людей без необхідності адаптації чи спеціального дизайну. Універсальний дизайн не виключає допоміжних пристроїв для конкретних груп людей з інвалідністю, де це необхідно. В основі філософії універсального дизайну — ідея створення такого середовища, продуктів і послуг, які були б корисні всім, а не тільки людям з інвалідністю. У найпростішому розумінні універсальний дизайн — це дизайн усіх речей, що враховує потреби кожної людини.

Нагадування: маломобільні групи населення (МГН) — люди, що відчувають труднощі під час самостійного пересування, одержання послуги, необхідної інформації або під час орієнтування в просторі. До маломобільних груп населення належать особи з інвалідністю, люди з тимчасовим порушенням здоров'я, вагітні жінки, люди старшого (літнього) віку, люди з дитячими візками тощо.

Завдяки семи принципам універсального дизайну речі, простір, послуги, взаємодія між людьми стають зручними, безпечними, доступними:

Принцип 1 — Рівність та доступність використання.

Принцип 2 — Гнучкість використання.

Принцип 3 — Простота й інтуїтивність використання.

Принцип 4 — Доступно викладена інформація.

Принцип 5 — Терпимість до помилок.

Принцип 6 — Малі фізичні зусилля.

Принцип 7 — Наявність необхідного розміру, місця, простору.

Рекомендація для медіа: поширюйте вірус універсального дизайну в українському суспільстві!

По-восьме: ще одна надважлива мета (як значущий результат) включеності медіа в український процес інклюзії — формування антидискримінаційної медіапрактики. Створення перешкод у реалізації прав чи потреб людини найчастіше пов'язано з дискримінацією. Саме її ми спостерігаємо, якщо немає інклюзії. Приміром, люди з інвалідністю цілком можуть брати участь у житті суспільства, обмеження їх діяльності є неприпустимим. Не особистість має прилаштовуватись до суспільних, соціальних, економічних відносин, а навпаки — суспільство має створити умови для задоволення особливих потреб кожної особистості.

За даними загальнонаціонального соціологічного дослідження 2020 року, проведеного Фондом «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва спільно з Центром прав людини ZMINA та за підтримки проєкту «Права людини для України», 61% українців зазначили наявність проблеми дискримінації, а кількість людей, які вважають дискримінацію дуже серйозною проблемою, за чотири роки зросла з 14 до 18%. 33% опитаних стикалися з проявами дискримінації особисто. Найчастіше згадували вікову дискримінацію (про її існування говорили 40,2% опитаних) і дискримінацію людей із інвалідністю (38%). Порівняно з попередніми опитуваннями найбільше зросли показники дискримінації за етнічним походженням (21,3%) та за станом здоров'я (25,9%).

Інклюзія сприяє ідентичності, що визначає приналежність людини до групи/спільноти, збільшує рівень довіри в громаді/регіоні, підвищує можливість сприятливих зв'язків, посилює згуртованість населення. Для всіх людей дуже важливим є фактор причетності, всебічної участі в житті суспільства, можливість бути прийнятим та почутим, відчувати толерантне ставлення та почуття самоцінності й важливості. Адже розвиток потенціалу кожної людини йде на користь усієї спільноти/усього суспільства.

Резюме: інклюзія як системний та комплексний процес суспільної практики розуміється через праволюдність теперішнього часу та формування потенціалу якісних змін у стратегії розвитку України.

3. ІНКЛЮЗИВНІ ПРАКТИКИ У ФАХОВІЙ ПІДГОТОВЦІ ЖУРНАЛІСТА

Поміркуймо. Ви часто отримуєте запрошення до курсів, наприклад, з «Журналістики толерантності»... І ставите запитання: «А що це, якийсь особливий різновид журналістики? Хіба не вся журналістика має бути толерантною?». Правильні запитання! Ми кажемо «Журналістика толерантності» тому, що критично велика частина журналістів і медіа не практикують толерантності або не знають, як бути толерантним. Загалом, що міцніше усталена здорова практика журналістів, яка відповідає стандартам й має адекватну мету, то менше різновидів жанрів, піджанрів потрібно журналістам, аби описати свою роботу. І коли в практиці журналістів величезні діри..., доводиться долати їх спеціальними латками типу курсів «Журналістика толерантності», «Конструктивна журналістика» тощо.

Чи є такою латкою діри-неінклюзивності в медіа правозахисна (адвокаційна) журналістика?

Інклюзивний процес у суспільстві передбачає включеності різних груп населення на всіх етапах формування різних державних/громадських політик або ж у роботі ЗМІ. Видимість людини в інформаційному просторі забезпечує видимість людини в суспільстві.

Саме інклюзивність та людиноцентризм є провідними принципами правозахисної (адвокаційної) журналістики.

Від Лариси Денисенко: «Світосприйняття українців та сприйняття прав людей починається із уроків правознавства. Підручники побудовані на державоцентристському підході. Чому це погано? По-перше, формують сприйняття держави як великого батька, який захищає від всього... По-друге, люди вимагають від держави та звинувачують її у всіх бідах... По-третє: люди мають величезні очікування від держави як чогось всесильного... Із таких патернів народжується неправильне та неконституційне сприйняття: держава вища, ніж людина!»? Підхід «Держава і ми» виховує залежність від держави + визнається першість держави над людиною і її правами.

Підхід «Людина — громада — суспільство — держава» або ж «Людиноцентричність» — підхід для держави розглядати будь-яку політику та практику через призму прав і свобод людини. Провідний медіапринцип — людиноцентричність, тобто намагання концентруватися довкола окремих, різних людей, але рівних у правах, на засадах включення (інклюзивність) їхніх інтересів, голосів, запитів, питань і проблем у журналістські матеріали. Фокус не стільки на предмет прав людини, скільки на людину, яка захищена правами, має нормативні можливості для свого життя та бореться за права людини.

Чому це важливо? Бо однією з основних проблем в українському медіапросторі є невидимість людини, коли особа залишається засобом висвітлення, а не метою медіапродукту, «об'єктом» журналістської цікавості, а не повноцінним учасником мас-медійних процесів. Наприклад, наслідками такої невидимості є відсутність обізнаності багатьох людей про травми ветеранів, переселенців, полонених, волонтерів та інших. Як результат — стигматизація і використання абсолютно неприпустимої лексики, що сприймається як пряма провокація, може травмувати людину повторно і викликати в неї миттєву реакцію.

Медіа, якщо не пишуть з позиції людиноцентризму, обкрадають себе так само, як і коли уникають висвітлення теми прав людини. Поки ставляться до теми прав людини зверхньо, вважають «звичайною соціалкою», поза увагою журналістів залишається чимало замовчуваних тем. Наприклад, заборона катувань і неприпустимість нелюдського поводження у тюрмах, запобігання дискримінації за майновим станом чи проблема цькування в школі, домашнє насильство у сім'ях учасників АТО чи ООС або ж самоврядування в ромських громадах.

Зображення саме людини в центрі будь-якої проблеми, конфлікту або ж історії успіху може допомогти їй відчути силу у видимості, усвідомити, що вона може їй дати. Наскільки активно представники різних груп вчать-ся говорити про свій досвід, представляти його в соціальних мережах, можна відстежити за флешмобами #МенеВидно (на підтримку інклюзивного суспільства), #МиЄ (на підтримку представників національних, релігійних меншин та ЛГБТ+ спільноти, чий вчинки та досягнення мають значення для культурного, соціального та економічного життя України).

Водночас, реалізуючи бажання підсилити видимість різних соціальних груп, обов'язково потрібно враховувати голос самої людини, спитати її, чи варто згадувати певні ознаки. «Нічого для нас без нас» — саме цей принцип радять використовувати як головний при зображенні людей з інвалідністю в журналістських матеріалах. Ним варто послуговуватися й під час підготовки матеріалів про інші вразливі категорії.

У кожному конкретному випадку також варто оцінити, чи є потреба вказувати певну особливість. Наприклад, про етнічне походження чи місце реєстрації людини, якщо це не стосується теми матеріалу. Зокрема, у повідомленнях про злочини, адже крадіжки вчиняють крадіжки.

Інклюзивність реалізується й коли ми долучаємо таку людину не тільки як героя матеріалу, а і як експерта з певної проблематики. Зокрема, Білл Петерс із США, який є людиною з аутизмом і консультантом Міжнародної громадської організації «Дитина з майбутнім», у програмі, присвяченій Всесвітньому дню інформування про аутизм, розповідав, як розв'язують проблеми дітей з аутизмом в Америці і що саме з цього досвіду реалізують в Україні. Але людина може бути експертом в іншій темі, і тоді, можливо, не варто вказувати її особливості чи певні ознаки.

Сприятиме залученню різних категорій людей до суспільного життя усунення таких бар'єрів в суспільстві:

- інституційних — відсутність або декларативність державних програм, спрямованих на інтеграцію певних груп у життя суспільства;
- фізичних (архітектурних) — недоступність приміщень для маломобільних осіб;

- фінансових — неврахування економічних інтересів на рівні місцевого і національного бюджетів;
- комунікаційних — недостатня інформація та комунікація.

Це також дасть змогу створити безпечне і комфортне середовище для будь-якої людини, які б у неї не були потреби і вимоги.

Привертає увагу інформаційна кампанія FightForRight, коли люди з інвалідністю через екстремальні та драйвові акції — занурення під воду (дайвінг), стрибки з парашутом чи катання на квадрациклах — гомосно заявляють: «Ми є тут». Суть кампанії — показати, що під час занять дайвінгом чи стрибків з парашутом незрячі ризикують не більше, ніж коли їм щодня доводиться долати перешкоди через відсутність доступної інфраструктури й протидіяти дискримінаційному ставленню.

Держава відповідає за політику й розробку рішень, що впливають на життя різних груп людей. Наприклад, у вересні 2020 року Україна як повноправна учасниця партнерства Біарицц взяла на себе зобов'язання у таких сферах: розвиток безбар'єрного публічного простору, дружнього до сімей з дітьми та маломобільних груп населення; навчання дітей принципів рівності жінок і чоловіків; запобігання насильству; зменшення розриву в оплаті праці жінок і чоловіків; створення більших можливостей для чоловіків піклуватися про дітей.

Проте саме ЗМІ можуть тримати на контролі й інформувати суспільство, які заходи вживають для виконання цих зобов'язань. До того ж й самим медіа важливо активно впроваджувати інклюзивні принципи. За словами Уляни Пчолкіної, «наші новини розраховані на білого, працюючого, молодого [чоловіка], приблизно на людину, яка може перейти дорогу за 30 секунд». Відповідно часто поза увагою сучасного культурного простору та медіа опиняються люди, які представляють різноманіття нашого суспільства. Хоча насправді саме різні групи людей у сукупності становлять більшість населення країни.

Важливо почути їхні історії, ким вони є і ким насправді хочуть бути. Збільшуючи представництво різних груп осіб — людей з інвалідністю, внутрішньо переміщених осіб, ромів та інших представників національних громад тощо — у журналістських матеріалах, ми не тільки робимо видимими ці категорії, а й привчаємо аудиторію до того, що несхожість і різноманіття — це норма життя. Саме таким людям, які часто потрапляють під безглузде визначення «не такі», присвячено проєкт Центру прав людини ZMINA #Амбасадориінклюзії та проєкти «Української правди» «Шана різноманіттю», #SVOYA. Зокрема, #SVOYA розкажує про різних на вигляд та різних за походженням українців: кримську татарку, «грузаїнку», корейку, українку з вірменським корінням, ромні, «багатонаціональну душу», білоруску, українську єврейку, «людину світу», українську громадянку родом з Росії, азербайджанку, темношкіру українку. Усі вони відчувають свою інакшість, долають щоденні бар'єри, яких більшість навіть не помічає. Різні за етнічністю, віком, професією чи покликанням, ці жінки уособлюють різноманіття українського суспільства й нагадують, що вони — СВОЇ.

За останній рік зросла кількість громадських ініціатив, що показують переваги етнічного розмаїття для розвитку громад, долають стереотипні уявлення стосовно окремих національностей, просувають ідею об'єднання людей різних національностей і культур у спільному творенні України. Наприклад, проєкт «Розмаїття збагачує: висвітлення внеску етнічних, релігійних меншин та ЛГБТІ в українське суспільство», молодіжний освітній табір «Сила розмаїття», зоомінари у «Тиждень культурного розмаїття», тренінг «Амбасадори розмаїття: про права кожного та кожної» тощо.

Громадський сектор активно працює в напрямку посилення компетенцій спеціалістів культури, підвищення обізнаності та поширення інформації для реалізації інклюзивних рішень. Зокрема, Харківська обласна фундація «Громадська альтернатива» вже 5 років популяризує інклюзію через щорічні просвітницькі фестивалі «ІнклюзіОН». Організація намагається розкривати ціннісний та практичний зміст інклюзії, показувати наявні виклики, створювати майданчики для обговорення й спільно вирішувати проблеми. Так, конкретні приклади інклюзії та широта їхнього спектру в українських музеях продемонстровані у виданні «Кращі практики інклюзії». Авторки аналізують доступність, безбар'єрність, інклюзивність сучасних музейних просторів в Україні з урахуванням норм вітчизняного та зарубіжного законодавства, міжнародної практики роботи установ культури з людьми з інвалідністю, сім'ями з дітьми, підлітками, людьми літнього віку, іноземками(–цями) тощо.

Висвітлюючи наявні кращі практики інклюзії, правозахисні журналісти водночас демонструють можливості для включення різних груп й допомагають поглибити розуміння інклюзії загалом, розширити уявлення про її прояви та способи її впровадження.

Правозахисна журналістика (ширше — адвокаційна журналістика) — це журналістська практика в Україні на цінностях прав людини, що формує приклад для медіадіяльності щодо розкриття тем та використання жанрів. Журналіст тут не є стороннім спостерігачем, як у традиційних медіа, а бере активну участь у зміні ситуації чи вирішенні конфлікту, висловлює власну позицію, намагається захистити тих, до кого байдужі держава й суспільство. Принцип невтручання тут недоречний: це журналістика участі та співпричетності (журналістика + активізм).

В Україні правозахисна журналістика активно розвивається після Революції Гідності, хоча практикувалася ще задовго до цієї події (з 2004 року, на думку Ольги Решетилової, менеджерки проєктів комунікаційної агенції PR-House, колишньої редакторки УП-Життя), і її місія — зміни в політиці та практиці захисту прав людини (що і є адвокацією в медіа за суттю). Тому прийнято визначати так: правозахисна (адвокаційна) журналістика. Правозахисна (адвокаційна) журналістика спроможна сформулювати суспільну дискусію про майбутнє, якої Україні бракує. Це журналістика сенсів і системності в захисті прав людини. Цінності прав людини (свобода, гідність, справедливість, рівність) та національні / місцеві механізми захисту прав в Україні є предметною частиною компетентності правозахисних (адвокаційних) журналістів. У широкому розумінні — це тематична журналістська спеціалізація, що охоплює широке коло медіатем, — і традиційних (інтеграція та розвиток людини в українському суспільстві), і нових (чутливо-конфліктні теми в умовах війни, представлення голосів так званих вразливих груп населення тощо). Вужче — це інформаційний супровід змін у політиці, правозахисного активізму, боротьби за права вразливих груп населення. Ключову роль тут відіграє персональність журналіста, його включеність у ці зміни.

Для обговорення під час лекції. Ольга Решетилова [33]: «Я не можу просто розповісти історію і піти далі. Я повинна її супроводжувати. Коли історій набиралося досить багато, мабуть, і відбувався поступовий перехід до правозахисту. Якоюсь у розмові з колегою, колишньою журналісткою Марією Томак, я казала, як мені складно доносити українському суспільству все те, що я бачу. Особливо у 2015–2016 роках, коли суспільство ще було зовсім не готове сприймати всю правду про своїх «сонечок» — військових і добровольців, деякі з яких вчиняли зовсім не героїчно. У війні взагалі мало героїчного. Тоді ми зрозуміли, що велосипед давно винайдений: це міжнародне гуманітарне право. Воно не заперечує війну, а регулює її. Тобто вбивати на війні ворога — це нормально. Разом з тим, бійці не повинні порушувати права цивільних і військовополонених. Вони повинні дотримуватися правил, які людство винайшло після двох світових воєн. З цієї точки зору все чітко стає на свої місця. Так у нас виникла ідея створити організацію «Медійна ініціатива за права людини». Ми певною мірою перейшли з журналістської площини у правозахисну. Хоча спершу ми позиціонували себе як медійна організація, тому що все-таки в роботі використовували інструменти журналістики».

Провідна роль правозахисної журналістики — модерація діалогу між людиною, владою, правозахисниками та спільнотами. Провідна ознака — в персоналізації журналіста/журналістки, які ідентифікують свою діяльність у правозахисній (адвокаційній) журналістиці. Провідний медіапринцип — людиноцентричність, тобто намагання концентруватися довкола окремих, різних людей, але рівних у правах, на засадах включення (інклюзивність) їхніх інтересів, голосів, запитів, питань і проблем у журналістські матеріали.

Предмет правозахисної (адвокаційної) журналістики: створення інформації, використання джерел правозахисного руху, розвиток засобів та тем висвітлення для широкої та селективної аудиторії, на національному — місцевих рівнях.

Об'єкт правозахисної (адвокаційної) журналістики: розвиток українського суспільства як інклюзивного, протидія системним порушенням прав людини та захист суспільних інтересів.

Тренд — суспільні зміни, оперативність та гострота.

Особливе (напрямки збору, опрацювання та підготовки інформації):

- Життя сучасної людини в Україні крізь призму розуміння, реалізації, захисту прав людини.
- Діяльність національних механізмів захисту прав людини.
- Висвітлення результатів діяльності правозахисних організацій в Україні.

³³ Ольга Решетилова, «Медійна ініціатива за права людини»: «Я все ж не зовсім журналістка — не можу розповісти історію й піти далі». Інтерв'ю /Спільнота // ДЕТЕКТОР МЕДІА. URL: <https://zz.detector.media/community/texts/184515/2021-08-10-olga-reshetylova-mediyna-initsiatyva-za-prava-lyudyny-ya-vse-zh-ne-zovsim-zhurnalistka-ne-mozhu-rozpovisty-istoriyu-y-pity-dali/>

- Висвітлення мирних демонстрацій та протестів в Україні.
- Системні порушення прав людини в Україні.
- Реалізація в Україні індивідуальних та колективних прав людини (від демагогії — до реальності, від прогалин механізмів захисту — до змін).
- Доцільність застосування владою обмежень прав людини.
- Адвокація змін норм, рішень, правил. Супровід адвокаційних кампаній.
- Соціальні права як особливий напрямок.

Спеціальне (спеціальні завдання журналістської діяльності):

- Висвітлення локальних, місцевих правозахисних дій та ініціатив.
- Висвітлення труднощів, проблем, успіхів з реалізацією / захистом прав людини в місцях несвободи та вразливих груп.
- Висвітлення історії порушення, захисту конкретної людини.
- Формування медійного образу правозахисників.

Правозахисна (адвокаційна) журналістика дає змогу інформаційними засобами не тільки знати, використовувати потенціал прав людини, а й фактично заповнює засобами медіа прогалину між декларативними та реальними правами людини, що і є прикладом абсолютної відданості цінностям та меті інклюзії.

Особливе питання: «Журналістика та громадський сектор/правозахисна діяльність: чи можливе поєднання?»

Марія Томак, лідерка Медійної ініціативи за права людини, так відповідає на це питання:

Журналістика може існувати тільки в умовах свободи слова, яка належить до фундаментальних прав і свобод. Немає прав і свобод — немає журналістики. Продукуючи якісні журналістські матеріали, журналісти практикують свободу вираження поглядів. Свобода слова — це питання виживання, тому журналісти її відстоюють, а тому мають активну громадянську позицію;

Гельсінський Заключний акт 1975 р.: право кожної особи знати свої права і діяти у відповідності з ними. Пізніше було також визнано право запитувати й отримувати допомогу від інших для захисту прав людини та допомагати іншим у захисті прав людини;

Декларація ООН про право захисників, 1999 р. (стаття 1): Everyone has the right, individually and in association with others, to promote and to strive for the protection and realization of human rights and fundamental freedoms at the national and international levels... (визначення правозахисної діяльності);

журналістика/правозахист: відхід у минуле великих корпорацій, перехід на малі форми та більшу громадянську залученість (формула журналістика+активізм).

А якою є ваша відповідь?

Нова система журналістської освіти базується на основі компетентнісного підходу. Водночас сформувати у студентів компетентності розуміння й використання інклюзивного підходу в майбутній професійній діяльності дасть змогу занурення в інклюзивні практики під час навчання.

Створення інклюзивного освітнього середовища на основі принципів толерантного ставлення, поваги до індивідуальних особливостей студента і недопущення дискримінації сприятиме виробленню інклюзивної компетентності журналіста — організації професійної діяльності на принципах поваги до людської гідності без дискримінації, стереотипів і упереджень.

Ключовими засадами інклюзивної освіти є *прийняття різноманітності* (різницю між студентами розглядають як ресурс та переваги для освіти), *підтримка всіх студентів, співпраця, робота в команді і постійний професійний розвиток викладачів*.

Запровадження інклюзії потребує комплексного підходу. Наголошуючи на важливості фізичної доступності установи та створення безбар'єрного архітектурного середовища, більшу увагу звернемо на опис чинників, на які викладач має більший вплив.

Організаційна політика освітніх установ — це внутрішні й зовнішні політики комунікації та співпраці із вразливими групами й організаціями, що представляють їх інтереси. А також забезпечення різноманіття в усіх групах: студенти/студентки, викладачі/викладачки, адміністрація, дослідницька група проєкту тощо.

Висловлювання Н. Фельдмана, професора Harvard Law School, демонструє, наскільки цінують різноманітність в американських університетах:

«Жодна людина, яка працює в американському університеті не може зібрати студентську групу або групу для інтерв'ю для прийому на роботу, або випуск журналу, або дослідницьку групу для роботи над проєктом, не переконавшись, що відповідна група є достатньо різноманітною. Не тільки члени приймальних комісій, а й студенти, викладачі й адміністратори поділяють відданість різноманітності».

Доступність контенту — це взаємодія людей уразливих груп із навчальним матеріалом. Цей компонент ураховує надання людям можливості самостійно ознайомитися з інформацією в доступних форматах і з використанням інформаційно-комунікаційних технологій, що враховують різні форми вразливості.

Організація навчального процесу в освітніх установах має передбачати комунікацію на принципах поваги до людської гідності. Учасники під час спілкування та взаємодії мають враховувати спрямованість сучасної журналістської освіти на утвердження цінностей прав людини та формування в майбутніх медіапрацівників соціальної (соціально-правозахисної) компетентності.

Саме тому, як зауважує М. Бутиріна, важливо значну увагу звертати на аксіологічне потрактування медіадискурсивних практик; етичність обраних комунікаційних кодів, які б засновувалися на цінностях прав людини; потенційну ефективність та дієвість медіапродуктів. При цьому на особливий акцент у навчанні майбутніх журналістів заслуговує соціальна проблематика, яка орієнтує журналістів на виконання найважливішої місії — захисту прав і свобод людей, запобігання дискримінаційним явищам та ксенофобським проявам, сприяння толерантизації суспільства.

Для розвитку інклюзивної компетентності викладачів у пригоді стануть доробки учасників спеціальної програми стажування та підвищення кваліфікації «Академія з прав людини для викладачів та викладачок журналістики», яку реалізовував Інститут журналістики КНУ імені Тараса Шевченка та Центр прав людини ZMINA за фінансової підтримки Програми Розвитку ООН в Україні та Міністерства закордонних справ Данії (збірник лекцій «Права людини та мас-медіа в Україні», збірник навчальних програм викладачів і викладачок журналістики «Права людини та медіадіяльність», матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції «Людина в українському суспільстві в системі цінностей прав людини: сучасний вимір медіадіяльності», публікації Центру прав людини ZMINA).

Активно конструювати нові умови, можливості навчання та розвитку професіоналів у медіа закликають К. Шендеровський та Т. Сащук. Як засіб навчання та саморегулювання для фахівців медіа науковці пропонують алгоритм раціонального та сенситивного комбінування складників висвітлення соціальних /соціально-правозахисних/ питань та проблем в Україні.

Сталість інклюзивних дій передбачає безперервність та спадкоємність діяльності з запровадження інклюзії у фізичних просторах освітніх установ, в інформаційній, просвітницькій та освітній діяльності, веденні системної роботи з вивчення потреб на основі зворотного зв'язку.

У світі розгорнулася запекла боротьба за цінності, і людям із правозахисним світоглядом треба активно в неї вступити. На думку Олександри Матвійчук (лідерка «Центру громадянських свобод»), «за десятиліття відносного спокою всі перебували у переконанні, що ідеї прав людини стануть невід'ємною частиною прекрасного суспільства майбутнього. І тепер, особливо колеги із країн розвиненої демократії, дивуються цьому відкату... Але причина на поверхні. Ми можемо навести приклади, коли суспільство начебто приймає якісь ідеї, але ці ідеї не змінюють налаштування його соціального характеру; вони залишаються набором усвідомлених, але не прийнятих принципів, і в критичний момент люди виявляються неспроможними діяти відповідно до цінностей, які публічно декларуються».

Це означає, що навіть якщо ідеї прав людини були поширені дуже широко, а в багатьох країнах нашого регіону цього так і не відбулося, то все одно залишається питання наскільки глибоко ці цінності були засвоєні суспільством. Інклюзивність медійника та медіа — це свідомий вибір професійної практики.

Поміркуймо:

- Інклюзія в Україні: ридати в подушку або зібратися та діяти?
- Що ви покладете в «тривожну валізу» задля інклюзії в українському суспільстві?
- Як виборювати реальні інклюзивні зміни в медіа/суспільстві/громаді?
- З чого складається правозахисна складова в медіа?
- Реалізація прав людини — це простір добра чи поле запеклої боротьби?

РЕКОМЕНДОВАНІ ДЖЕРЕЛА ДЛЯ САМОСТІЙНОГО ОПРАЦЮВАННЯ:

1. Адвокаційна журналістика: камені спотикання. Mediasapiens. URL: <https://ms.detector.media/profstandarti/post/12906/2015-03-30-advokatsiy-na-zhurnalistyka-kameni-spotykannya/>.
2. Азін В. О., Байда Л. Ю., Грибальський Я. В., Красюкова-Еннс О. В. Доступність та універсальний дизайн: навч.-метод. посіб.; за заг. ред. Л. Ю. Байди. К., 2013. 128 с.
3. Амбасадори інклюзії: як молодь вчилася творити безпечне суспільство тут і зараз. URL: <https://zmina.ua/event/ambasadorsiy-inklyuziyi-yak-molod-vchylasya-tvoryty-bezpechne-suspilstvo-tut-i-zaraz/>
4. Виртосу І. Маніпуляції та захист бізнес-інтересів — це не правозахисна журналістика. ZMINA. URL: https://zmina.info/columns/manipuljaciiji_ta_zahist_biznesinteresiv__ce_ne_pravozahisna_zhurnalistika/
5. Виртосу І., Шендеровський К. Правозахисна або адвокаційна журналістика: концептуальний підхід становлення та розвитку медіадіяльності. Права людини та мас-медіа в Україні: збірник конспектів лекцій; за ред. І. Виртосу, К. Шендеровського. Київ: Інститут журналістики КНУ ім. Тараса Шевченка. 2018. С. 16–26.
6. Виртосу І., Шендеровський К. Це не лише про меншини. Що таке адвокаційна (правозахисна) журналістика і чого їй бракує в Україні. MediaLab. URL: <https://medialab.online/news/advocacy/>
7. Горчинська О. П'ять ризиків для журналістів, які висвітлюють життя вразливих груп населення / Спільнота. ДЕТЕКТОР МЕДІА. URL: <https://detector.media/community/article/182095/2020-11-01-pyat-ryzykiv-dlya-zhurnalistiv-yaki-vysvitlyuyut-zhyttya-vrazlyvykh-grup-naselennya/>
8. Дискримінація обмежує: протидії. URL: <https://discrimi.net/>
9. Ініціатива розмаїття. URL: <http://www.diversipedia.org.ua/ua>
10. ІнклюзіОН Fest. URL: <https://www.facebook.com/Inclusion.Fest.Kharkiv>
11. Левченко О., Величко Н, Ковшун Л. Партисипативний підхід та практики на рівні громади. Посібник для громадських активістів та всіх зацікавлених. URL: <https://www.hubs.org.ua/wp-content/uploads/2018/10/partysypatyvnyj-pidkhid.pdf>
12. Нічого для нас без нас: посібник з інклюзивного прийняття рішень для засобів масової інформації; за заг. ред. І. Г. Виртосу. Упорядники: В. О. Азін, Л. Ю. Байда, Н. Госс, П. М. Ждан, А. Флетчер. Київ: Ленвіт, 2015. 92 с. URL: https://www.britishcouncil.org.ua/sites/default/files/toolkit_media_ukr.pdf
13. Права людини та медіадіяльність: збірник навчальних програм викладачів і викладачок журналістики / за ред. К. Шендеровського. К.: Інститут журналістики КНУ імені Тараса Шевченка, 2018. 175 с. URL: <https://zmina.ua/content/uploads/sites/2/2019/09/Prava-lyudyny-ta-mediadiyalnist.-Zbirnyk-navchalnyh-program.pdf>

14. Проект «Що таке універсальний дизайн?» URL: <https://ud.org.ua/informatsiya/shcho-take-universalnij-dizajn>
15. Про затвердження плану заходів з реалізації зобов'язань Уряду України, взятих в рамках міжнародної ініціативи «Партнерство Біарріц» з утвердження гендерної рівності. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1578-2020-%D1%80#n10>
16. Різноманіття vs пандемія: практичні рекомендації: посібник. URL: https://08e9b113-4e1f-4ac9-8fd8-a2e9aeebcffc.filesusr.com/ugd/bcc12c_705223b3aebd49b5ba0ad92524f13400.pdf?fbclid=IwAR0L8ZKMOTIITj-oXD9sNQ2nRIB7JJ8vpt1p6M-7beMXTsYK5Nti-6VTtyw
17. Сацук Т., Шендеровський К. До питання інституційного розвитку соціально значущої (соціально-правозахисної) медіадіяльності в Україні: алгоритм раціонального та сенситивного комбінування. Права людини та мас-медіа в Україні. Частина 2: збірник конспектів лекцій; за ред. І. Виртосу, К. Шендеровського. Київ: Інститут журналістики КНУ імені Тараса Шевченка, 2020. С. 319–327.
18. Семигіна Т.В. Універсальний дизайн у містах України: обов'язки та можливості громади. Регіональна політика: історія, політико-правові-засади, архітектура, урбаністика: зб. наук. праць. У 3-х ч. Київ–Тернопіль, 2017. Ч. 2. С. 34–38.
19. Українське радіо презентує серію радіомініатюр «Інклюзив Володимира Носкова». URL: <http://www.nrcu.gov.ua/news.html?newsID=94178>
20. Універсальний дизайн: поради для кожного. Буклет. URL: <https://ud.org.ua/biblioteka/books/87-universalnij-dizajn-praktichni-poradi-dlya-kozhnogo>
21. Універсальний дизайн. Сайт проекту Національної асамблеї людей з інвалідністю України. URL: <https://ud.org.ua/>
22. Це не про пандус у школі, або Вісім рішень для розвитку інклюзивної громади. URL: <https://zmina.info/articles/cze-ne-pro-pandus-u-shkoli-abo-9-rishen-dlya-rozvytku-inklyuzyvnoyi-gromady/>
23. Шана різноманіттю. URL: <https://life.pravda.com.ua/projects/riznomanittya/2017/06/15/224689/>
24. Шендеровський К., Виртосу І. Правозахисна або адвокаційна журналістика: концептуальний підхід становлення та розвитку медіадіяльності. Права людини та мас-медіа в Україні: збірник конспектів лекцій / Авт. кол.; за ред. І. Виртосу, К. Шендеровського. Київ: Інститут журналістики КНУ ім. Тараса Шевченка. 2018. С. 16–26.

РОЛЬ ЖУРНАЛІСТИКИ В ПОШИРЕННІ НЕДИСКРИМІНАЦІЙНОГО СТАВЛЕННЯ ДО ТАК ЗВАНИХ ВРАЗЛИВИХ ГРУП: ОБУМОВЛЕНІСТЬ КОНТЕНТУ ТА ПРОДУКТІВ

Людмила Чернявська, завідувачка кафедри журналістики, докторка наук із соціальних комунікацій, професорка кафедри Запорізького національного університету

Наталія Тяпкіна, кандидатка філологічних наук, доцентка кафедри видавничої справи та редагування Запорізького національного університету

У лекції представлено різні види так званих вразливих груп, через які ознаки вони можуть бути дискриміновані, та що важливо знати журналісту, готуючи матеріали про людей, які опинилися у вразливій ситуації.

ПЛАН ЛЕКЦІЇ:

1. Формування соціального простору засобами журналістики.
2. Типологічна характеристика вразливих груп.
3. Канали поширення недискримінаційного ставлення до вразливих груп у вітчизняному інформаційному просторі.
4. Інформація про вразливі групи в українських медіа.

1. ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНОГО ПРОСТОРУ ЗАСОБАМИ ЖУРНАЛІСТИКИ

Зміна принципів споживання контенту в медіапросторі розгортається за етапами актуалізації основного носія інформації від появи мови, писемності, книжки до мережі. Формування медіаконтенту сьогодні відбувається в якісно нових умовах. Наприклад, для ХХ століття споживання контенту було дискретним, адже газети виходили два-три рази на тиждень, радіопередачі можна було слухати у час за програмою, так само і з телепрограмами. Сьогодні ж споживання стало потоковим, воно не обмежується часом або географічними показниками, тож комунікація може відбуватися без обмежень. Змінилась також і сама медіакомунікація, оскільки вона стала інтерактивною, більш оперативною, а сама форма контенту більш технологічною (об'єднання тексту, відео та аудіо), контент також підлаштовується до інтересів споживача, тож відбувається персоніфікація інформації.

Технологічна інтерпретація медіапростору полягає у виокремленні медійних потоків і мереж. Сегментованість аудиторії дає споживачеві відчуття участі у творенні/співтворенні інформації. І це насправді так, оскільки споживач, залучений у комунікацію, може підтримувати контент або ігнорувати його (збільшуючи або зменшуючи перегляди, коментуючи тощо). Тож медіапростір складають потоки і мережі інформації, наповнені конструктами, що формують соціальний простір. Ці конструкти є змінюваними, вони наповнюються, формуються, змінюються на основі загальноприйнятих у суспільстві норм, проте вони можуть бути рухомими і медіа беруть активну участь у здійсненні таких змін. Сьогодні ці зміни виявляються у посиленні інтересу до антидискримінаційних практик у суспільстві загалом, та у мас-медіа зокрема.

2. ТИПОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ВРАЗЛИВИХ ГРУП

Соціальний простір є об'єктом впливу інформаційних потоків органів законодавчої, виконавчої, судової влади, громадських організацій тощо. Журналістика через оприлюднення інформації легалізує рішення органів влади, фіксує інформацію у свідомості та змінює світоглядні уявлення та поведінку користувачів.

Це стосується будь-яких суспільних явищ, й недискримінаційного ставлення до вразливих груп разом. У Законі України «Про соціальні послуги» визначено вразливі групи населення як «особи/сім'ї, які мають найвищий ризик потрапляння у складні життєві обставини через вплив несприятливих зовнішніх та/або внутрішніх чинників», та охарактеризовано складні життєві обставини. Складні життєві обставини — обставини, що негативно впливають на життя, стан здоров'я та розвиток особи, функціонування сім'ї, які особа/сім'я не може подолати самостійно. Чинники, що можуть зумовити складні життєві обставини:

- a) літній вік;
- b) часткова або повна втрата рухової активності, пам'яті;
- c) невиліковні хвороби, хвороби, що потребують тривалого лікування;
- d) психічні та поведінкові порушення, у тому числі внаслідок вживання психоактивних речовин;
- e) інвалідність;
- f) бездомність;
- g) безробіття;
- h) малозабезпеченість особи;
- i) поведінкові порушення у дітей через розлучення батьків;
- j) ухилення батьками або особами, які їх замінують, від виконання своїх обов'язків із виховання дитини;
- k) втрата соціальних зв'язків, у тому числі під час перебування в місцях позбавлення волі;
- l) жорстоке поводження з дитиною;
- m) насильство за ознакою статі;
- n) домашнє насильство;
- o) потрапляння в ситуацію торгівлі людьми;
- p) шкода, завдана пожежею, стихійним лихом, катастрофою, бойовими діями, терористичним актом, збройним конфліктом, тимчасовою окупацією (<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2671-19#Text>).

Люди, і зокрема родини, які потрапили у складні життєві ситуації, визначені законом, вразливі ж групи в Україні окреслюють журналісти-практики. До них належать:

- люди з інвалідністю;
- люди із алкогольною або наркотичною залежністю;
- ВІЛ-позитивні люди;
- бездомні;
- секс-працівниці;
- окремі расові, національні спільноти: темношкірі люди, роми, кримські татари, євреї;
- тимчасово переселені особи;
- діти;
- гомосексуальні люди та представники інших груп ЛГБТК-спільноти;
- люди в місцях несвободи.

Робота із людьми в складних життєвих обставинах та вразливими групами в суспільстві відбувається не лише з боку держави. Сучасні корпорації для успішного свого функціонування працюють із соціальними (людськими) ресурсами, залучаючи новітні стратегії соціального управління, зокрема їхнє функціонування

відбувається на принципах соціальної відповідальності, яка, за визначенням Всесвітньої ділової ради за сталий розвиток (WBCSD), полягає у взаємодії корпорації із працівниками, їх сім'ями, громадою для підвищення рівня їх життя. Соціальна відповідальність охоплює такі складові: економічна, правова, етична та філантропічна відповідальності. Тож соціальна відповідальність полягає також у забезпеченні корпораціями дотримання прав людини, а отже, недискримінаційні практики та захист вразливих груп.

У світі є кілька моделей соціальної відповідальності: європейська модель; британська модель; американська модель; канадська модель; японська модель. Європейська модель передбачає повну прозорість процесів реалізації соціальних ініціатив, а британська — підвищений інтерес масмедіа до проєктів корпоративної соціальної відповідальності.

Захист вразливих груп у практиках корпоративної соціальної відповідальності в Україні запроваджують, насамперед, міжнародні кампанії. У переліку напрямів соціальної відповідальності міжнародних кампаній поряд із захистом навколишнього середовища, підвищення доступності освіти та розвитку освітніх технологій названо захист вразливих груп населення.

Новими викликами щодо надання соціальних послуг стає пандемія коронавірусної хвороби COVID-19 та карантинні обмеження, які дали змогу чіткіше побачити проблеми вразливих груп. Закон України № 2671 — VIII «Про соціальні послуги» набув чинності саме перед початком карантину. Україна у своїх заявах обіцяє стати соціальною державою (як європейські держави), про це, зокрема, ідеться в «Стратегії реформування системи надання соціальних послуг».

Масмедіа під час пандемії виявляють свої слабкі місця щодо роботи із медичними темами, демонструють відсутність медичної журналістики. На початку пандемії 2020 року окремі платформи як Інститут масової інформації, MediaLab, «Ти можеш врятувати життя» та інші складають рекомендації для журналістів щодо написання матеріалів про коронавірус, в яких наголошують на потребі пояснювати профілактичні дії, попереджати дискримінацію людей соціальних груп та територій, вражених вірусом, уникати страхогенеруючих технологій, надавати приклади і шляхи виходу із ситуації, спиратись на дані доказової медицини, залучати різні дослідження для наведення аргументів, перевіряти інформацію в офіційних джерелах, уникати емоційно-забарвленої лексики.

У роботі журналіста під час створення матеріалу, в якому розглядаються проблеми вразливих груп або згадуються особи, що належать до вразливих груп, варто дотримуватись таких основних правил:

1. Використовувати коректну лексику (уникати мови ворожнечі), бути точним, аргументовано викладати факти, отримані чесним шляхом.
2. Перевірити, як вплине матеріал на долю його героїв зараз і через декілька років.
3. Бути вільним від емоцій, упереджень, стереотипів.
4. Артикулювати для суспільства права людини відповідно до міжнародної антидискримінаційної практики.
5. Говорити про окрему людину, доносити її образ до всіх.

Робота журналіста має ґрунтуватись на гуманістичних засадах, варто завжди писати про конкретну людину, тож журналісту варто не лише дотримуватись атрибутивних класифікацій законів і розуміти, що держава має працювати із цими людьми, а усвідомлювати важливість сприйняття цих людей у матеріалі, оскільки так звані вразливі групи є лише умовною типологією, і журналіст має розуміти, що віднесення людини до такої групи може стати джерелом формування стереотипних уявлень про людей, які можуть бути віднесені до «жертви», «маргінала» тощо.

3. КАНАЛИ ПОШИРЕННЯ НЕДИСКРИМІНАЦІЙНОГО СТАВЛЕННЯ ДО ВРАЗЛИВИХ ГРУП У ВІТЧИЗНЯНОМУ ІНФОРМАЦІЙНОМУ ПРОСТОРІ

Медійні комунікації та створення медійного контенту можна умовно об'єднати у три групи:

Масмедійні комунікації використовують пресу, телебачення, радіо, інтернет-видання для поширення інформації. Це діяльність, що заснована на масовій комунікації, для поширення інформації використовуються такі канали: преса, інтернет, радіо, телебачення.

Рекламні комунікації забезпечують привертання уваги до товарів та послуг та сприяння збільшенню продажів на відміну від масмедійної комунікації, метою якої є інформування. Рекламна комунікація має здійснювати вплив на споживача і переконувати купити товар та послугу.

PR-комунікації працюють із аудиторією на довгострокову перспективу і на відміну від масмедійної комунікації мають налагоджувати контакти із громадськістю, створювати позитивну атмосферу взаємодії. Завданням цього виду комунікації є зміна переконань цільової аудиторії, створення позитивних образів ідей, осіб тощо.

Журналістика поряд із інформуванням, роз'ясненням, переконанням залучає інструменти різних видів комунікації.

Журналістська діяльність як інструмент поширення недискримінаційного ставлення до вразливих груп з метою формування соціального простору може розглядатися в декількох площинах.

Перша — функціонування правозахисної (адвокаційної) журналістики, що полягає в формуванні контенту у сфері прав людини, рівності та недискримінації, посиленні чутливості до проблематики меншин та вразливих груп, а також дотримання етичних журналістських стандартів у висвітленні питань, пов'язаних із правами людини, формування навичок роботи із спеціальними та особливими джерелами інформації про стан або порушення прав людини, інформаційними приводами та правозахисними організаціями; висвітлення правозахисних заходів, взаємодія з представниками так званих вразливих груп, правозахисниками та створення текстів за вимогами правозахисної (адвокаційної) журналістики (І. Виртосу, К. Шендеровський). Правозахисна журналістика потребує спеціальної підготовки, фахівці у цій сфері повинні знати основні положення, механізми та методи захисту прав людини, етику інформаційної підтримки так званих вразливих груп населення тощо.

Інша площина стосується журналістських матеріалів про так звані вразливі групи населення — об'єкт висвітлення, свідок, експерт, потерпіла особа тощо. Журналісти повинні уникати мови ворожнечі, розумітися на питаннях антидискримінаційних практик, гендерної рівності, взаємодії з вразливими групами населення, формування інклюзивного суспільства та ухвалення інклюзивних рішень та інше.

Підвищення загальної обізнаності населення про так звані вразливі групи та формування недискримінаційного ставлення відбувається через журналістику із залученням таких інструментів:

- інформаційних просвітницьких кампаній;

Інформаційні просвітницькі кампанії мають комплекс заходів, об'єднаних однією ідеєю, ці заходи повинні мати протяжність у просторі та часі, тяглість у поширенні. Наприклад, «Я, Ніна»: проєкт, метою якого є зміна ставлення соціуму до онкохворих (<http://surl.li/vwkl>), арт-інсталяція «Невидимі» (2014–2015 роки) з протидії торгівлі людьми та регіоналізована у Білорусі, Молдові й Грузії, передана в кожен область України та до сьогодні використовується під час локальних інфо-кампаній.

- інформаційні акції, до яких належить і соціальна реклама, якщо вона не є компонентом інформаційної кампанії; наприклад, «Швейцарський благодійний фонд Pro Infirmis зняв соціальну рекламу, присвячену людям з інвалідністю. В одному з магазинів в центрі Цюриха Pro Infirmis замінив звичайні «ідеальні» манекени на спеціально зроблені фігури реальних людей з інвалідністю. Гаслом кампанії, про яку дізналися 13 мільйонів людей у всьому світі, стали слова «Because who is perfect?» («Бо хто з нас досконалий?») (<https://gurt.org.ua/news/recent/21530/>);

На відміну від кампаній, акцію можна проводити одноразово за умови обов'язкового висвітлення в медіа. Наприклад, у Запорізькому національному університеті було проведено лекцію «Права людини і масмедіа», переглянуто фільм «На роздоріжжі» про проблеми захисту прав наркозалежних на отримання лікувальних курсів замісної підтримуючої терапії. Під час лекції були проаналізовані поняття «медіаправо», «правові норми», «правові стандарти», розглянуто питання захисту прав різних категорій населення, в тому числі і соціально вразливих груп населення. Окрім того, в межах тренінгу для студентів був організований полілог з експертами: Андрієм Фоменком (учасником бойових дій, капеланом 55 артилерійської бригади Запорізької єпархії Православної церкви України), Володимиром Вороненком (магістрантом ЗНУ, сценаристом і ведучим рубрики «Смарт оселя» в програмі «Лабораторія дизайну» ТРК «Алекс»), який має статус переміщеної особи, Дмитром Ковальовим (студентом 4 курсу факультету журналістики, помічником-консультантом народного депутата ВРУ, головним редактором інтернет-видання «Most-News»), який має статус дитини-сироти, Дмитром Калініним (студентом Академії адвокатури України, представником Запорізького обласного благодійного фонду «Gender Z»). Студенти мали змогу дізнатися про особливості та стандарти

написання журналістських текстів на соціальну тематику, про норми захисту прав різних соціальних груп населення та про різне розуміння і трактування поняття «толерантність» (https://www.znu.edu.ua/cms/index.php?action=news/view_details&news_id=48928&lang=ukr&news_code=dlya-studentiv-fakultetu-zhurnalistiki-proveli-trening-tolerantnist-media).

- друкованих інформаційних матеріалів, наприклад, «Порадник висвітлення соціальних прав та вразливих груп в українських медіа», автори — О. Голуб, Є. Кузьменко, видано Радою Європи (2020); «Діти в медіа: як висвітлювати й дотримуватися правил», спеціальний звіт ГО «Телекритика» (2016), О. Іванова, О. Мойсеєва, Н. Стеблина «Місцева преса: посібник для ЗМІ. Як регіональним журналістам працювати за часів нових медіа та кризи демократії» (2019) та інші.
- тематичних виступів чи програм у медіа, наприклад, цикл програм «Разом» (Суспільне UA) — «це проєкт про інклюзивність та про людей з інвалідністю, які звикли допомагати іншим» (<http://surl.li/vwkj>); 4 червня відзначають День пам'яті дітей, загиблих внаслідок агресії РФ, відповідно у більшості медіа з'явилася низка публікацій з цієї теми, наприклад, «Вперше з початку війни на Донбасі. В Україні відзначають День пам'яті дітей, загиблих внаслідок агресії РФ» (<http://surl.li/vwki>), подкаст «Громадського радіо» «Нечасі» — соціальний медіапроєкт запорізької журналістки Катерини Майбороди.
- мультимедійних ресурсів. До мультимедійних ресурсів можна віднести сайти, інформаційні портали, які спеціалізуються на висвітленні питань прав людини, займаються інформаційно-просвітницькою, дослідницькою та видавничою діяльністю, наприклад, «Права людини та медіадіяльність» (<http://labs.journ.univ.kiev.ua>), Гендерний інформаційно-аналітичний центр «КРОНА» (<http://www.krona.org.ua>), сайт Фонду ім. Гайнріха Бюлля (<https://ua.boell.org/>). До запропонованого переліку належать сайти громадських організацій, фондів, які висвітлюють результати своєї роботи та є потужними ресурсами формування недискримінаційного ставлення до вразливих груп: «Україна без тортур» (<https://notorture.org.ua>), «Гендер Зед» (<https://genderz.org.ua>), «Щаслива дитина» (<https://deti.zp.ua>), «Служба розшуку дітей» (<https://missingchildren.org.ua>), «Інсайт» (допомога трансгендерним людям) (<https://www.insight-ukraine.org/uk/projects/transgender>) та інші.

4. ІНФОРМАЦІЯ ПРО ВРАЗЛИВІ ГРУПИ В УКРАЇНСЬКИХ МЕДІА

Помітна роль у висвітленні людей, які належать до так званих вразливих груп населення, у журналістських матеріалах загальнонаціональних медіа (у першу чергу — через велику аудиторію).

Так, на каналі «1+1» активно просувався соціальний мультимедійний проєкт «Переможці» (2016–2019 роки, кураторка — Соломія Вітвіцька), присвячений ветеранам АТО, які втратили частини тіла у війні на Сході України. Проєкт включав фотосесію для спеціального благодійного випуску VIVA, експозицію фотовиставки в НСК «Олімпійський», разом з ветеранами АТО на протезах і кірілах колісних у проєкті беруть участь і паралімпійці, привертая увагу до якісної психологічної і фізіологічної, зокрема, спортивної реабілітації для ветеранів, які повертаються до мирного життя після поранень, а також на розвиток спортивного протезування в Україні» (за матеріалами сайту каналу «1+1»).

На каналі також спостерігаємо інформацію про привертання уваги до дітей, які залишилися без батьківського піклування: «Благодійники подолали 650 кілометрів пішки, аби привернути увагу до проблем дітей-сиріт» (ТСН, 07.08.2018);

У наступному сюжеті пропонують позбутися упередження щодо людей з інвалідністю, наприклад, «Знайти роботу людям з інвалідністю у нашій країні дуже непросто. Зараз ми розповімо історію пари, яка не чує. Вони, як і ще майже півсотні людей з інвалідністю, працюють на підприємстві водного господарства «Київводоканал». Тетяна та Олексій Дяченки — про них наша наступна історія» (Сніданок 1+1, 03.12.2019).

Таких матеріалів небагато, і присвячені вони в основному історіям успіху людей з інвалідністю «Українські плавці з інвалідністю привезли 106 медалей із Чемпіонату Європи в Ірландії» (ТСН, 20.08.2018); «У Львові люди з інвалідністю розказали історії свого успіху» (ТСН, 21.07.2018); «У Кропивницькому мами малюків з інвалідністю відкрили літній табір» (ТСН, 04.07.2018).

Діти, як вразлива категорія, час від часу потрапляють у журналістські проєкти. Діти можуть ставати жертвами насильства: кібербулінгу (секстинг, кібергрумінг, сексторшен та ін.), булінгу, домашнього насильства (фізичного, сексуального, психологічного насильства, нехтування потребами), торгівлі людьми, гендерної

дискримінації. Так, УКРІНФОРМ у публікації «У 80-ти відсотків випадків діти зазнають сексуального насильства від знайомих людей» повідомляє, що, за даними Ради Європи, кожна п'ята дитина стає жертвою сексуального насильства, а у 80% випадків насильниками стають знайомі люди — родичі, друзі родини, сусіди та ін. (УКРІНФОРМ, 10.06.2021).

ІМІ дослідив як медіа висвітлюють тему дітей у період з 1 до 8 грудня 2020 року. Моніторинг здійснювали в таких медіа: «Обозреватель», «Політека», 24 канал, «Гордон», «Українська правда», «Сьогодні», ТСН, 112.ua, RBC.ua, «Ліга», Інтерфакс-Україна, «Новое время», Укрінформ, Суспільне, «Український тиждень», «Дзеркало тижня», «Букви», «Цензор», «Страна». Найбільш поширеними були теми медицини (25%), надзвичайних пригод (22%). На основі проаналізованих матеріалів було зроблено рекомендації щодо створення матеріалів, фігурантами в яких є діти: подавати матеріали максимально точними, достовірними і збалансованими; уникати сексуалізації дітей, гендерних упереджень, оціночних і образливих коментарів із соцмереж, ідентифікації дітей (<https://imi.org.ua/monitorings/yak-onlajn-media-vysvitlyuyut-ditej-u-svoyih-materialah-i36873>).

Українське телебачення продемонструвало низку випадків порушення прав дітей, наприклад, у 2017 році вийшло ток-шоу «Стосується кожного» (9 і 13 жовтня) про 12-річну породіллю з Борислава Львівської області, в якому було порушено право дитини на честь і гідність та захист від втручання в особисте життя. У ток-шоу «Один за всіх» порушенням прав дитини, зокрема, є вживання некоректної лексики: «14-літню школярку згвалтували 4 хлопці» (03.09.2017), «Хлопчик — жабеня: помилка лікарів чи вина батьків?» (31.10.2018), «Одягнулася як дівка і пішла наліво» (05.03.2019). Порушення анонімності і конфіденційності стало найбільш поширеним порушенням у ток-шоу: «Дитина прислуги» («Стосується кожного», 13.01.2018); «Дитяча травма» («Стосується кожного», 26.01.2018); «Небажана дитина» («Стосується кожного», 02.04.2018); «Родина мауглі» («Стосується кожного», 30.08.2019); «У колі конфлікту» («Стосується кожного», 05.08.2019); «Любов з різницею» («Стосується кожного», 25.12.2019); «Намовлена дитина» («Стосується кожного», 26.12.2019).

Сирітство є важливою суспільною проблемою, яка висвітлюється у масмедіа з метою інформувати суспільство про особливості сирітства в Україні. Так «Суспільне. Новини» публікує матеріал «Сирітство на Херсонщині: яка причина проблеми та чи є шляхи вирішення її в області» (24.04.2021), у якому вказує, що статус «сироти» в інтернатах мають лише 5% дітей, решта дітей — із сімей у складних життєвих обставинах. Подібні матеріали виходять в інших масмедіа: «Вимушене сирітство» (ТСН, 10.08.2020), «Проблема сирітства — одна з найбільших в Україні» (ТРК «Київ», 13.06.2019).

На відміну від теми сирітства чи інвалідності, питання бездомних на сайті каналу «1+1» висвітлено дуже слабо. Повідомлення стосуються знущань над бездомними особами: «Поліцейським, які знущалися над безхатьком у Харкові, загрожує 8 років за ґратами» (ТСН, 10.07.2018); «Суд виніс вирок підліткам, які рік тому забили до смерті безхатька» (ТСН, 20.06.2018); чи допомоги: «Небайдужі врятували 70-річного безхатька, який жив на вулиці» (ТСН, 11.10.2017).

Тема захисту прав ЛГБТ представлена ще менше, переважно публікації присвячені Маршам рівності, наприклад, «У Харкові через загрозу вибуху ледь не зірвалася акція ЛГБТ-спільноти» (ТСН, 10.12.2017); реакціям на це явище: «Батьки ЛГБТ-дітей мають не засуджувати їх, а намагатися зрозуміти — Папа Римський» (ТСН, 27.08.2018). Зрідка натрапляємо на матеріали, які утворюють позитивне ставлення до цієї уразливої групи населення: «У Києві відкрилась виставка портретів лесбійок і геїв, які воювали на Донбасі» (ТСН, 03.09.2018).

Зовсім іншу стилістику у висвітленні цього питання спостерігаємо в регіональних медіа. Так, наприклад, на запорізькому сайті «Вгороді» натрапляємо на дискримінаційний текст, який вийшов під заголовком «Піротехніка, п'янки, і ЛГБТ: студентка із Запоріжжя потрапила в телешоу» (02.04.2021) (*тут і далі переклад наш*): «Вона — бісексуалка і бере участь в місцевих ЛГБТ-парадах, тому часто стикається з неприйняттям» (<http://surl.li/vwxq>); а також матеріал, який фіксує дискримінацію: «Так, вчора, 21 вересня, батюшки вийшли зі святою водою у відрах і освятили всю площу Фестивалю, по якій ходили геї, лесбійки, бісексуали і трансгендери. Один зі священників ходив з кадилом і обкурював весь простір, другий же йшов за ним, оббризкуючи і освячуючи все свяченою водою» (<http://surl.li/vwyr>).

Права людей, які живуть із ВІЛ/СНІДом, захищені нормами права (Закон України «Про протидію поширенню хвороб, зумовлених вірусом імунодефіциту людини (ВІЛ), та правовий і соціальний захист людей, які живуть з ВІЛ»), проте ці люди належать до так званої вразливої групи, оскільки їхні права часто порушуються у таких галузях як медична (відмова у лікуванні), трудові відносини (звільнення), сімейні відносини, місця позбавлення волі.

У 2019 році Уляна Супрун (тодішня міністерка охорони здоров'я) у своєму блозі опублікувала матеріал «Що

варто знати про життя з ВІЛ», в якому розвінчувала сталу думку про те, що ВІЛ дорівнює смертному вироку. У ньому вказано, що люди з ВІЛ-інфекцією мають правильно побудувати свій спосіб життя, адже їм вчасно треба приймати ліки, стежити за своїм раціоном та станом здоров'я загалом. Тож вона закликає не стигматизувати таких людей. У матеріалі Радіо Свобода «Я більше боялась дискримінації через свій COVID, ніж колись через ВІЛ-позитивний статус» — пацієнтка, яка двічі перехворіла на COVID-19» (13 січня 2021) розповідається про жінку, яка двічі перенесла COVID-19 і переживала через те, що захворіла, оскільки містом поширювали адреси людей, хворих на коронавірус. Жінка констатує, що негативного ставлення до її ВІЛ-інфекції у людей вона не спостерігає, це може бути пов'язано із тим, що люди стали більш поінформованими про хворобу.

Позитивні історії про життя із хворобою пропонують журналісти Громадського у матеріалі «Я дізналася, що ВІЛ-інфікована, коли була вагітна» — розмова з Вірою Варигією (6 листопада 2019). Жінка виховує двох дітей, які не інфікувалися ВІЛ, живе активним професійним життям, вона розповіла про свій досвід життя із хворобою, переживання «інакшості» і стигматизації.

Люди в місцях несвободи є однією із найбільш закритих груп, про яку масмедіа говорять не часто. До цієї групи належать люди, які перебувають у СІЗО, в'язницях, військових частинах, хоспісах, інтернатах, психоневрологічних диспансерах та ін. Українське суспільство мало готове до сприйняття проблем цієї групи і відмови від стигматизації цих людей. Кроками у приверненні уваги до цієї теми є соціальна реклама, наприклад, проєкт «Люди — не консерви», який з'явився у 2017 році в таких містах, як Львів, Чернівці, Кропивницький, Херсон, Дніпро, Чернівці, Хмельницький, Тернопіль та ін. Місця несвободи є територією, яка майже не змінилась із часів «совка», у той час, коли весь світ вже змінився. Головною проблемою місць несвободи є те, що вони призначені не для життя, а для виживання. Прикладом такого медіатвору є фільм «ПЖ»: так, Громадське провело інтерв'ю із режисеркою Ксенією Кравцовою (матеріал від 11 квітня 2018), яка розповіла про свій твір, він передає відчуття ув'язнення, фільм документальний і в основі твору — життя конкретної людини.

Особливістю місць несвободи є те, що вони закриті від сторонніх, потрапити в ці місця можна лише узгодивши своє перебування із адміністрацією. Як вказує авторка матеріалу «Подалі від сторонніх очей» (9 січня 2021), журналісти, які потрапляють у місця несвободи під час престурів та інших спеціальних заходів, можуть бачити лише те, що їм дозволяють. Для журналіста матеріали про місця несвободи мають мати роз'яснючий, інформуючий характер, а також має розтлумачувати поняття прав людини.

Карантин в місцях несвободи загострює ситуацію перебування людей у таких закладах, на сайті «Організації Об'єднаних Націй. Україна» від 5 січня 2021 року опубліковано матеріал про ситуацію в українських тюрмах, хоспісах, психоневрологічних інтернатах, де описано роботу моніторів в умовах карантинних обмежень. Моніторами є люди, які відвідують місця несвободи із перевірок щодо дотримання прав людини. Ці представники Національного превентивного механізму проходять спеціальну підготовку, наприклад за підтримки громадської організації «Україна без тортур».

У масмедіа обговорюється запровадження платних камер у місцях несвободи, продаж в'язниць та будівництво нових як проєктів Мінюсту. УКРІНФОРМ опублікував інтерв'ю із заступницею міністра юстиції України Оленою Висоцькою (20.09.2020), яка розповіла, що на продаж виставляють тюрми вже закриті, які легше продати і побудувати нове приміщення ніж ремонтувати, тож відбувається оптимізація установ та відкриття виправних центрів, де буде обмеження волі, але не позбавлення, відсутність ізоляції. Заступниця міністра прокоментувала і відкриття платних камер, на які є стійкий попит, такі камери дають можливість здійснювати ремонти у приміщеннях, тож, на її думку, не йдеться про дискримінацію.

Радіо Свобода опублікувало матеріал «Замість тюрми — будинки і базар: «гарячі пиріжки» від міністра юстиції» (4 червня 2021 року) про першу продану в'язницю в Україні, розташовану у Львові. Як вказано у матеріалі, «30% коштів, виручених від продажу старих в'язниць, міністерство юстиції перерахує у державний бюджет, а 70% вкладає у відновлення інфраструктури українських тюрем або ж будівництво нових слідчих ізоляторів». Майно в'язниці було продано двом покупцям.

Найбільш упереджено українське суспільство ставиться до секс-працівниць, які стикаються із стигматизацією і дискримінацією, адже декриміналізація секс-роботи в Україні не відбулася, хоча такий законопроект подавався на розгляд ще 10 років тому, проте був відхилений і досі його вважають не на часі. Про це, зокрема, розповіла активістка Анна Сарнацька в інтерв'ю сайту Центру прав людини ZMINA в матеріалі «Декриміналізація секс-роботи можлива впродовж десяти років» (17.12.2020), авторками якого стали запорізькі журналістки Я. Радченко та А. Фольц. Анна балотувалась у Київську партію «Демократична сокира», тож вона розповіла про свій досвід, а також про свою діяльність як активістки.

В масмедіа згадування про секс-працівниць відбувається у площині кримінальних повідомлень, наприклад, сайт 061 подає матеріал (12.01.2020) про факт сутенерства, подібні ж матеріали (близько 25 публікацій) можна знайти на цьому ж сайті. Важливим моментом є те, що в публікаціях переважно використовується толерантна назва «секс-працівниці», на відміну від, скажімо, запорізького ж видання «Vgorode.ua».

Журналістські тексти про так звані вразливі групи населення можна умовно поділити на тексти для активних громадян, які згенеровані громадськими організаціями та оприлюднені на сайтах правозахисних організацій тощо. Іншу групу матеріалів становлять журналістські тексти загального споживання, опубліковані всеукраїнськими та регіональними медіа. Останні мають особливий статус у формуванні недискримінаційного/дискримінаційного ставлення до аналізованих груп та є барометром ставлення суспільства до вразливих груп населення.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Голуб О., Кузьменко Є. Порадник висвітлення соціальних прав та вразливих груп в українських медіа. Видано Радою Європи F-67075.Strasbourg CEDEX www.coe.int. Рада Європи, жовтень, 2020. 18 с. URL: <https://rm.coe.int/manual-coverage-of-social-rights-and-vulnerable-groups-in-the-ukrainia/1680a06168> (03.06.2021).
2. Діти в медіа: як висвітлювати й дотримуватися правил. Спеціальний звіт. Київ. ГО «Телекритика», 2016. 48 с. URL: https://ms.detector.media/content/files/deti_v_media_web_new.pdf
3. Іванова О., Мойсеева О., Стеблина Н. Місцева преса: посібник для ЗМІ. Як регіональним журналістам працювати за часів нових медіа та кризи демократії. Київ: ТОВ «Бізнесполіграф», 2019. 232 с.
4. Ігнат'єва І., Гавриленко Т., Сербенівська А. Соціальна відповідальність бізнесу: практичний аспект в умовах біфуркації. Наукові записки НаУКМА. Економічні науки. 2020. Т. 5. Вип. 1. С. 62–68.
5. Чернявська Л. Страхогенеруючі технології у висвітленні медичної тематики у запорізьких медіах. Соціальні комунікації: стратегічні взаємодія та взаємовплив: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції [відповідальний редактор В. В. Костюк, відповідальні секретарі В. А. Ковпак, М. О. Семенович]. Запоріжжя: ЗНУ, 2020. С. 37–41

ОБУМОВЛЕНІСТЬ СУЧАСНОГО ВИСВІТЛЕННЯ БОРТЬБИ ЗА ПРАВА ЛЮДИНИ – ОСІБ З ІНВАЛІДНІСТЮ (РЕГІОНАЛЬНИЙ АСПЕКТ НА ПРИКЛАДІ ЧЕРНІВЦІВ ТА ХЕРСОНА)

Юлія Мельничук, кандидатка наук із соціальних комунікацій Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича

Андрій Соломахін, кандидат філологічних наук Херсонського державного університету

У лекції актуалізовано тему висвітлення боротьби за права людини осіб з інвалідністю. Для аргументації використано огляд медіадіяльності в Чернівцях та Херсоні (два регіони України). Визначені напрями роботи регіональних ЗМІ та окреслені перспективні ділянки загалом.

ПЛАН ЛЕКЦІЇ:

1. Теоретичні аспекти висвітлення теми.
2. Специфіка висвітлення теми прав людей з інвалідністю в медіах Чернівців.
3. ЗМІ Херсонщини про людей з інвалідністю (теми, проблеми, перспективи).
4. Порівняльна характеристика сучасного висвітлення боротьби за права людини в ЗМІ Чернівців та Херсона.

1. ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ВИСВІТЛЕННЯ ТЕМИ

Соціальна модель (та правозахисна модель) інвалідності та поняття «універсального дизайну» для пересічного українця наразі речі маловідомі. Передусім, це обумовлюється сформованими за довгі роки існування СРСР дискримінаційними судженнями про те, що людям з інвалідністю нічого не потрібно, їм достатньо просто «сидіти вдома», не створюючи ні для кого зайвих незручностей.

Вплинути на переорієнтацію людської свідомості можливо, проте це процес довготривалий, і він вимагає постійного тлумачення як щодо самого сприйняття інвалідності, так і щодо прав людини загалом. Нині над цим активно працюють громадські організації (далі — ГО), котрі є членами Національної асамблеї людей з інвалідністю України. Офіційний перелік налічує 26 всеукраїнських (абсолютна більшість з них розташовані в м. Києві та області) та 100 регіональних ГО (три з них функціонують у м. Чернівці та одна зареєстрована в м. Вишніця Чернівецької області) (<https://naiu.org.ua/about-naiu/members/>). Варто зауважити, що доволі велика кількість функціонуючих ГО не означає, що всі вони справно допомагають у вирішенні проблемних питань особам з інвалідністю. У Чернівцях загалом активне лише ГО «Чернівецьке об'єднання „Захист“», котре справді працює над багатьма проєктами й опікується правами людини, до його діяльності ми ще повернемося згодом.

Прикро те, що й у співпраці з громадськими організаціями, й з власної ініціативи долучатись до боротьби за права людини мали б ЗМІ, адже традиційно наше суспільство найкраще сприймає інформацію, котра надходить з медій, проте говорити про існування таких проєктів у регіональному масштабі поки що рано. Зважаючи на можливості сучасних ЗМІ, охоплення простору соціальних мереж тощо саме журналісти можуть допомогти сприяти *інклюзивному ухваленню рішень*, формувати позитивне ставлення до осіб з інвалідністю та пропагувати соціальну модель інвалідності загалом, й упровадження принципів універсального дизайну зокрема. Крім того, зазвичай ЗМІ, особливо на місцевому рівні, мають хороші контакти з владою, а тому налагодження двостороннього зв'язку в цьому плані також дуже важливе.

Значно спрощує роботу журналістів наявність великої кількості проєктів, порад, курсів, що стануть у нагоді для розуміння теми інвалідності загалом, та прав людини зокрема. Нині медійники значно краще орієнтуються в коректному слововживанні, правильній термінології, намагаються уникати стигматизації, стежать за етичними моментами в роботі, проте питання захисту прав людей з інвалідністю традиційно оминають. Цьому є дві причини: по-перше, потрібно бути «в курсі» теми, слідувати за законодавством, а це вимагає значних затрат часу, а по-друге — говорити про успішність реалізації механізму захисту прав осіб з інвалідністю в Україні поки що рано. Значна частина медійників, що вже казати про звичайних громадян, не знають, що в Україні ще з 6 березня 2010 року є чинною Конвенція про права осіб з інвалідністю [1], а Кабінетом міністрів 1 серпня 2012 року була ухвалена постанова «Про затвердження Державної цільової програми „Національний план дій з реалізації Конвенції про права осіб з інвалідністю“» на період до 2020 року [2]. 7 квітня 2021 року Кабмін затвердив «Національний план дій з реалізації Конвенції про права осіб з інвалідністю на період до 2025 року» [3], розділ II якого «Просвітно-виховна робота (стаття 8 Конвенції про права осіб з інвалідністю)» орієнтований і на журналістів також у рамках «проведення інформаційних кампаній, спрямованих на підвищення рівня обізнаності громадян та представників засобів масової інформації про права і можливості осіб з інвалідністю та зменшення стереотипів щодо них, із залученням усіх суспільних інституцій, у тому числі громадських об'єднань осіб з інвалідністю» [3].

Повертаючись до Конвенції про права осіб з інвалідністю, варто виокремити статті, котрі мають бути орієнтиром для ЗМІ при роботі з темою. Зокрема в ст. 3 «Загальні принципи» зазначено: «Принципами цієї Конвенції є:

- повага до притаманного людині достоїнства, її особистої самостійності, зокрема, свободи робити свій власний вибір, і незалежності;
- недискримінація;
- повне і ефективне залучення та включення до суспільства;
- повага до особливостей людей з інвалідністю та їх прийняття як компоненту людської різноманітності та частини людства;
- рівність можливостей;
- доступність;
- рівність чоловіків і жінок;
- повага до таких здібностей дітей з інвалідністю, які розвиваються, і повага до права дітей з інвалідністю зберігати свою індивідуальність» [1].

Статті з 10 по 30 охоплюють права, гарантовані людям з інвалідністю, а саме:

- Ст. 10. Право на життя.
- Ст. 11. Ситуація ризику та надзвичайні гуманітарні ситуації.
- Ст. 12. Рівність перед законом.
- Ст. 13. Доступ до правосуддя.
- Ст. 14. Свобода та особиста недоторканість.
- Ст. 15. Свобода від катувань і жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження чи покарання.
- Ст. 16. Свобода від експлуатації, насилля та наруги.
- Ст. 17. Захист особистої цілісності.
- Ст. 18. Свобода пересування та громадянство.
- Ст. 19. Самостійний спосіб життя й залучення до місцевої спільноти.
- Ст. 20. Індивідуальна мобільність.

- Ст. 21. Свобода висловлення думки та переконань і доступ до інформації.
- Ст. 22. Недоторканість приватного життя.
- Ст. 23. Повага до дому та сім'ї.
- Ст. 24. Освіта.
- Ст. 25. Здоров'я.
- Ст. 26. Абілітація та реабілітація.
- Ст. 27. Праця та зайнятість.
- Ст. 28. Достатній життєвий рівень та соціальний захист.
- Ст. 29. Участь у політичному та суспільному житті.
- Ст. 30. Участь у культурному житті, проведені дозвілля й відпочинку та заняттях спортом [1].

На жаль, значна частина перелічених статей жодного разу не були інформаційним приводом для ЗМІ, серед них є як просто табуовані в нашому суспільстві, коли робиться вигляд, що таке для нас не актуально, це може десь бути, але точно не в Україні (ст. 15, ст. 16, ст. 17 і т.д.), так і ті, ситуація по яких залишає бажати кращого (ст. 25–30).

2. СПЕЦИФІКА ВИСВІТЛЕННЯ ТЕМИ ПРАВ ЛЮДЕЙ З ІНВАЛІДНІСТЮ В МЕДІЯХ ЧЕРНІВЦІВ

Окрім офіційного законодавства, в Україні випущені спеціальні посібники для медійників, котрі допоможуть підготувати актуальний та фаховий матеріал про специфіку висвітлення прав осіб з інвалідністю. До прикладу, чітко сформульовані поради для ЗМІ як рушійної сили змін у посібнику з інклюзивного ухвалення рішень «Нічого для нас без нас». У розділі «Поради ЗМІ щодо підтримки ідеї включення людей з інвалідністю в суспільство» читаємо наступне: «Журналісти, які готують статті (сюжети) на тему інвалідності, повинні мати достатні знання та навички у цій сфері.

ЗМІ слід частіше звертати увагу на можливості працевлаштування людей з інвалідністю, доступний громадський транспорт, інфраструктуру. Також варто досліджувати проблеми, з якими вони зіштовхуються у сфері охорони здоров'я та освіти, вивчати середовище, у якому вони проживають, їхнє дозвілля і те, як їх представляють у політичному житті.

У більшості країн світу найболючішою проблемою є право дітей з інвалідністю виховуватися і отримувати освіту з ровесниками» [4, с. 57].

У цьому ж виданні виокремлено обов'язкові моменти, які повинні відстежувати саме ЗМІ: «Висвітлювати державні процеси (інформувати); сприяти діалогу між державою та громадськими організаціями (організаціями людей з інвалідністю); збирати факти порушень прав людей з інвалідністю (історії людей, аналітичні матеріали, збір й обробка статистичних даних тощо); спонукати людей з інвалідністю до участі в інклюзивному ухваленні рішень; контролювати втілення політики й рішень; просувати соціальну модель інвалідності; руйнувати стереотипи щодо інвалідності через всебічне висвітлення цього питання; постійно оновлювати медійний процес — збільшувати частку людей з інвалідністю в ефірі/журналістських матеріалах, залучати їх до процесу виробництва (наприклад, у ролі монтажерів відео, продюсерів тощо); пропонувати глядачеві «нестандартні» життєві історії, які є реальними, але їх часто ігнорують» [4, с. 48]. Наголошуємо на тому, що більшість рекомендацій стосується саме аспектів захисту прав людей з інвалідністю, а не традиційної для нашого інфопростору героїзації персонажів чи, навпаки, надмірної емоційності матеріалів з метою викликати жаль в аудиторії.

Радимо звернути увагу журналістам й на посібник «Play Off виборчої ліги: держава проти людей з інвалідністю» [5], адже він вміщує найбільш нагальні теми щодо захисту прав осіб з інвалідністю, а також подається міжнародний досвід у вирішенні проблемних питань у порівнянні з ситуацією в Україні.

На жаль, ЗМІ Чернівців не можуть похвалитись тим, що відслідковують правозахисну тематику, адже висвітлення механізмів захисту прав осіб з інвалідністю не є надто популярним, хіба що, як всі звикли, раз на рік до Міжнародного дня людей з інвалідністю 3 грудня таких матеріалів можна знайти більше.

Неодноразово ми спостерігали за ситуацією, коли медійники подавали тему, не замислюючись над тим, що в постановці проблеми вже є порушення прав людей з інвалідністю та маломобільних груп населення. До прикладу, так сталося із проектом реконструкції Центральної площі Чернівців, широко розрекламованим у ЗМІ. Врешті-решт виявилось, що проєкт-переможець не придатний до втілення, бо не передбачає жодних принципів універсального дизайну, адже за задумкою архітектора це мав бути каскад зі сходів різного розміру. І лише після його затвердження робоча група включно з представниками ГО вирішила, що робити такого в жодному разі не можна, адже площа стане зовсім недоступною для маломобільних груп населення. ЗМІ лише констатували факт, що проєкт відхилили, жодного слова про універсальний дизайн, доступність, прикладів успішних проєктів не було наведено.

Значно краще на тлі цього випадку виглядала реконструкція мистецького комплексу ім. І. Миколайчука в Чернівцях, адже з самого початку розроблявся проєкт з урахуванням універсального дизайну. Наголосимо, що наразі в м. Чернівці це єдиний приклад такого рішення, але журналістів знову ж таки менше цікавив цей факт, натомість більше писали про фінансові аспекти втілення задуму (<https://promin.cv.ua/2019/09/25/kinomystetskiy-tsentr-im-mykolaichuka-do-dnia-mista-ne-vidkryiut-ia-k-tse-obitsiav-kaspruk.html>; <https://molbuk.ua/chernovtsy-news/169011-rekonstrukciyu-kinoteatru-im-mykolaychuka-planuyut-zavershyty-u-travni-foto.html>; <https://suspilne.media/40767-u-cernivcah-zaversili-rekonstrukciu-kinocentru-imeni-ivana-mikolajchuka-fotoreportaz/> «У Чернівцях завершили реконструкцію кіноцентру імені Івана Миколайчука. Фоторепортаж», Суспільне, 15.06.2020).

Проте наразі є позитивні зрушення в цьому напрямку, і відбуваються вони зусиллями громадських організацій, журналістів, на жаль, не є основною рушійною силою, хоча без них провести успішну кампанію було б неможливо. Зокрема, згадуване нами ГО «Чернівецьке об'єднання „Захист“ [6] в межах реалізації проєкту «Захист прав людини у Чернівецькій області» за підтримки IM Swedish Development Partner (Молдова) ще в 2019 році розпочало співпрацю з чернівецькими Інтернет-виданнями «Шпальта» та «Молодий буковинець». У підсумку маємо низку публікацій, що сприяють захисту прав людей з інвалідністю.

Інформаційний портал «Молодий буковинець» [7] позиціонує себе як найбільший і найпопулярніший новинний інтернет-сайт Чернівецької області, оскільки за даними Google Analytics читацька аудиторія сайту в березні 2020 року склала 1,2 млн. відвідувачів. Попри таку рейтинговість тематично дане медіа балансує на межі «жовтого» видання, оминаючи при цьому справді важливі питання. Так на сайті «МБ» ми зафіксували три матеріали, що стосуються теми прав людей з інвалідністю, усі вони датовані 2019 роком: «Чи доступна вища освіта людям з інвалідністю та людям з особливими освітніми потребами?» (МБ, 12.12.2019) (<https://molbuk.ua/news/188315-chy-dostupna-vyscha-osvita-lyudyam-z-invalidnistyu-ta-lyudyam-z-osoblyvyvymy-osvitnimi-potrebamy.html>), «Що змінила інклюзивна освіта у школах?» (МБ, 19.12.2019) (<https://molbuk.ua/news/188873-scho-zminyala-inklyuzivna-osvita-u-shkolakh.html>), «Чи важко влаштуватися людям з інвалідністю на роботу і скільки таких людей у нас працює?» (МБ, 27.12.2019) (<https://molbuk.ua/news/189484-chy-vazhko-vlashtuvatysya-lyudyam-z-invalidnistyu-na-robotu-i-skilky-takyykh-lyudey-u-nas-pracyuyet.html>). Усі публікації подані з приміткою «Стаття створена в рамках реалізації проєкту „Захист прав людини у Чернівецькій області“, який реалізує ГО „Чернівецьке об'єднання „Захист“ за підтримки IM Swedish Development Partner». Зауважимо, що в контексті Конвенції про права осіб з інвалідністю згадані матеріали стосуються права на освіту (ст. 24) та права на працю та зайнятість (ст. 27). Інші правозахисні аспекти, на жаль, у коло висвітлення в «МБ» не потрапили.

Натомість значно більше публікацій, у яких йдеться про захист прав людей з інвалідністю, фіксуємо на сайті «Шпальта». Про себе це Інтернет-видання пише наступне: «Шпальта — це сучасне онлайнмедіа із власним стилем, яке базується у Чернівцях. Шпальта — це не регіональне медіа, у звичному розумінні слова „регіональне“. Шпальта — це українське медіа із Чернівців» [8]. Основною метою своєї діяльності редакція вказує не рейтингівність, а виконання просвітницької місії з орієнтацією на те, щоб після їхніх публікацій відбувались зміни в суспільстві.

Варто зауважити, що в межах згаданого проєкту з ГО «Захист» «Шпальта» підготувала 9 публікацій з 2019 року: «*«Не грайся з нею»: Як у Чернівцях сприймають людей з інвалідністю*» (Шпальта, 31.12.2019) (<https://shpalta.media/2019/12/31/yak-u-chernivcyah-spriymayut-lyudej-z-invalidnistyu-foto/>), «*Екстремальний вид спорту. Чи доступні у Чернівцях троллейбуси для людей з інвалідністю*» (Шпальта, 29.12.2019) (<https://shpalta.media/2019/12/29/chi-dostupni-u-chernivcyah-trolejbusi-dlya-lyudej-z-invalidnistyu/>), «*Недоступні Чернівці. Інтерв'ю з Любов'ю Свіриденко про проблеми людей з інвалідністю*» (Шпальта, 24.12.2019) (<https://shpalta.media/2019/12/24/nedostupni-chernivci-intervyu-z-lyubovyyu-sviridenko-pro-problemi-lyudej-z-invalidnistyu/>), «*Без пандусів, ліфтів та оглядових кабінетів. Чи доступні у Чернівцях медзаклади для людей з інвалідністю*» (Шпальта, 26.12.2019) (<https://shpalta.media/2019/12/26/naskilki-dostupnimi-u-chernivcyah-ye-medichni-zakladi-dlya-lyudej-z-invalidnistyu/>), «*Наскільки доступна тротуарна мережа у Чернівцях для*

людей з інвалідністю» (Шпальта, 28.12.2019) (<https://shpalta.media/2019/12/28/naskilki-dostupna-trotuarna-merezha-u-chernivcyah-dlya-lyudej-z-invalidnistyu-foto/>), «*Бути мамою особливої дитини. Інтерв'ю з Тетяною Д'яченко*» (Шпальта, 13.12.2019) (<https://shpalta.media/2019/12/13/buti-mamoyu-osoblivoi-ditini-intervyu-z-chernivchankoyu-tetyanoyu-dyachenko/>), «*Життя у сутінках. Як живуть незрячі у Чернівцях*» (Шпальта, 15.12.2020) (<https://shpalta.media/2020/12/15/zhittya-u-sutinkakh-yak-zhivut-nezryachi-u-chernivcyah/>), «*Є над чим працювати: наскільки доступними є Чернівці для нечуючих людей*» (Шпальта, 31.12.2020) (<https://shpalta.media/2020/12/31/ye-nad-chim-pracyuvati-naskilki-dostupnimi-ye-chernivci-dlya-nechuyuchix-lyudej/>), «*Доступність та інклюзія стає трендом*». Як громадські активісти у Чернівцях будують інклюзивне суспільство» (Шпальта, 28.12.2020) (<https://shpalta.media/2020/12/28/dostupnist-ta-inklyuziya-staye-trendom-yak-gromadski-aktivisti-u-chernivcyah-buduyut-inklyuzivne-suspilstvo/>).

Зауважимо, що в останньому матеріалі представники ГО «Чернівецьке об'єднання „Захист“» розповідають про свою діяльність, зокрема й про реалізацію проєктів — «Захист прав людини в Чернівцях», «Інклюзивні робочі місця для осіб з інвалідністю», «Доступні 5 площ міста Чернівців», «Доступний МСЕК для людей з інвалідністю». Проте жоден із цих проєктів раніше в медіа Чернівців не висвітлювався, не проводилось ніяких інформаційних кампаній за підтримки влади тощо. Зрозуміло, що в таких випадках говорити про усвідомлення суспільством важливості піднятих питань немає сенсу, інформація до аудиторії просто не дійшла.

Попри це коло аспектів прав, про які йдеться в цих матеріалах, тут уже значно ширше: право на рівність і недискримінацію (ст. 5), тема прав дітей з інвалідністю (ст. 7), просвітньо-виховна робота (ст. 8), право на доступність (ст. 9), право на життя (ст. 10), право на індивідуальну мобільність (ст. 20), право на здоров'я (ст. 25).

Наголошуємо, що і в «Молодому буковинці», і в «Шпальті» публікації виконані з дотриманням журналістських стандартів та з урахуванням специфіки слововживання, відсутня дискримінаційна лексика чи мова ворожнечі. Проте якщо «Молодий буковинець» надалі до теми прав людей із інвалідністю не звертався, то «Шпальта» продовжила працювати в цьому напрямку, урахувавши останні тенденції як у законодавстві, так і в суспільних настроях.

До прикладу, в них з'явилися матеріали, що стосуються України загалом, а не лише Буковини, а також міжнародні новини зі сфери прав людини. Зокрема про це все можна дізнатись з наступних публікацій:

1. правозахисні події в світі: «Uber зобов'язали заплатити незрячій пасажирці 1,1 мільйона доларів: чому» (Шпальта, 06.04.2021) (<https://shpalta.media/2021/04/06/uber-zobov'yazav-zaplatiti-nezryachij-pasazhirci-1-1-miljona-dolariv-chomu/>), «iPhone 12 Pro дозволяє незрячим людям „бачити“ оточуючих» (Шпальта, 31.10.2020) (<https://shpalta.media/2020/10/31/iphone-12-pro-dozvol'yaye-nezryachim-lyudyam-bachiti-otochuyuchix/>);
2. всеукраїнські події зі сфери прав людини: «В Україні створюють електронний кабінет особи з інвалідністю» (Шпальта, 05.04.2021) (<https://shpalta.media/2021/04/05/v-ukraini-stvoryat-elektronnij-kabinet-osobi-z-invalidnistyu/>), «В Україні створять туристичний маршрут для незрячих людей» (Шпальта, 15.04.2021) (<https://shpalta.media/2021/04/15/v-ukraini-stvoryat-turistichnij-marshrut-dlya-nezryachix-lyudej/>), «Мінцифри презентувало інклюзивний освітній серіал про цифрові технології для людей з інвалідністю» (Шпальта, 22.12.2020) (<https://shpalta.media/2020/12/22/mincifri-prezentovali-inklyuzivnij-osvitnij-serial-pro-cifrovi-texnologii-dlya-lyudej-z-invalidnistyu/>), «В Україні „Гаррі Поттера“ надрукували шрифтом Брайля» (Шпальта, 19.11.2020) (<https://shpalta.media/2020/11/19/v-ukraini-garri-pottera-nadrukuvali-shriftom-brajlya/>);
3. права людини на Буковині: «На провулку Ентузіастів облаштують маршрут для незрячих» (Шпальта, 12.12.2019) (<https://shpalta.media/2019/12/12/na-provulku-entuziastiv-u-chernivcyah-oblashtuyut-marshrut-dlya-nezryachix/>), «Флешмоб кольорових шкарпеток. Чернівчан запрошують підтримати людей з синдромом Дауна» (Шпальта, 18.03.2019) (<https://shpalta.media/2019/03/18/u-chernivcyah-vidbudetsya-fleshmob-kolorovix-shkarpetok/>), «Портрети дітей із синдромом Дауна: у Чернівцях відкрили фотовиставку» (Шпальта, 21.03.2021) (<https://shpalta.media/2021/03/21/portreti-ditej-iz-sindromom-dauna-u-chernivcyah-vidkrili-fotovistavku/>), «Чому саме я? Чернівчан запрошують на інклюзивну виставу» (Шпальта, 30.04.2019) (<https://shpalta.media/2019/04/30/chomu-same-ya-chernivchan-zaprosuyut-na-inklyuzivnu-vistavu/>), «На Буковині призначили уповноважену з прав осіб з інвалідністю. Хто така Валентина Добридіна» (Шпальта, 03.12.2020) (<https://shpalta.media/2020/12/03/na-bukovini-naznachiti-uprovnovazhenu-z-prav-osib-z-invalidnistyu-xto-taka-valentina-dobridina/>), «*„У мене інвалідність, але я хочу на вибори“: як перевірити інклюзивність вашої дільниці*» (Шпальта, 21.10.2020) (<https://shpalta.media/2020/10/21/u-mene-invalidnist-ale-ya-xochu-na-vibori-yak-pereveriti-inklyuzivnist-vashoi-dilnitsi/>).

Особливо прикметним є саме останній матеріал, оскільки, по-перше, права осіб з інвалідністю в період виборів загалом у ЗМІ Чернівців не висвітлювали ніколи, а тут ще й є посилання на організацію «Fight for right» з пропозицією дізнатися більше про свої права, про можливості для людей з інвалідністю стати учасником виборчого процесу. Зауважимо, що вказаний ресурс подає історії тих, хто зміг отримати депутатський мандат, маючи інвалідність. Проте не згадана чернівчанка Любов Свіріденко, котра багато років користується кріслом колісним, але це не завадило їй стати депутаткою Чернівецької міської ради у 2020 р., а також вона є радницею міського голови з питань доступності та соціальної політики. Звісно, що й «Шпальта» могла би більше розповісти про це в контексті правозахисних матеріалів.

Окрім цього, з 2019 року для «Шпальти» працює над проектом «Відкриті» Діана Ватаман (<https://shpalta.media/category/persha-shpalta/vidkriti/>), наразі у його рамках опубліковано 12 матеріалів. «Відкриті» — це історії людей з інвалідністю, котрим вдалося знайти себе та «своє» місце. Проте, на жаль, жодна з цих публікацій не стосується правозахисних аспектів, це традиційні розповіді про «особливих» людей, хоча й виконані з дотриманням журналістських стандартів.

З огляду на тенденції в чернівецьких ЗМІ щодо висвітлення прав людей з інвалідністю можемо підсумувати так:

1. наразі не інформаційний привід має значення для медій Чернівців, а рейтинговість публікації, через що правозахисні аспекти рідко стають об'єктом уваги журналістів;
2. матеріали місцевих ЗМІ поки що далекі від людиноцентризму, натомість більше уваги приділено персонам, які представляють владу в контексті теми;
3. мало публікацій, що пояснюють механізм захисту прав людини, адже часто люди навіть не усвідомлюють, що конкретно їхня ситуація є підставою звернення до суду;
4. найбільш поширеними темами зі сфери прав людини з інвалідністю в ЗМІ Чернівців традиційно є: безбар'єрне пересування, можливість працевлаштування, інклюзивна освіта чи можливість здобути освіту. Інші аспекти або взагалі не зачіпають, або стають інформаційним приводом дуже рідко. Тому необхідно суттєво розширювати тематичний діапазон;
5. наразі до питання захисту прав людей з інвалідністю більше звертаються ЗМІ, орієнтовані на молодіжну аудиторію, а це означає, що більша частина населення Чернівців та області їх просто не побачить. Як варіант — проведення інформаційних кампаній у соціальних мережах з метою привернення уваги або аналогічна інформаційна підтримка з боку влади. Проте поки що ні те, ні інше в чернівецькому інфопросторі не реалізовано.

3. ЗМІ ХЕРСОНЩИНИ ПРО ЛЮДЕЙ З ІНВАЛІДНІСТЮ (ТЕМИ, ПРОБЛЕМИ, ПЕРСПЕКТИВИ)

Наразі Херсонщина є домівкою для понад 17 тисяч 230 людей з інвалідністю [14], які становлять значний прошарок населення та є частиною соціального, культурного, політичного, освітнього простору регіону. Відповідно дотримання прав осіб з інвалідністю (зокрема й Національного плану дій з реалізації Конвенції про права осіб з інвалідністю до 2025 року) та створення рівних умов самореалізації залежить від місцевих органів влади, громадськості (відхід від стереотипного мислення, усвідомлення власної відповідальності перед собою та громадою, можливість залучення коштів малого та середнього бізнесу для реалізації локальних проєктів), освіти (доступність, рівність, якість, людиноцентризм, інклюзія) тощо. Цей перелік не був би повний без ЗМІ, як поліфункціонального важеля контролю — впливу — формування громадської думки — «просування» новітніх ідей тощо.

За даними сайту «Корекційна та інклюзивна освіта Херсонщини» на сьогодні у регіоні діють такі громадські організації: «Херсонська обласна організація підтримки дітей з синдромом Дауна та їх сімей «Сонячні діти Херсонщини»; Ініціативна група мам дітей з аутизмом «Зачаровані діти Херсона»; «Аутизм. Особливий всесвіт»; «Всеукраїнська організація осіб з інвалідністю «Велід»; «Ініціатива на захист прав людей з інвалідністю»; Херсонська міська громадська організація «ЦЕНТР «СОФІЯ»; Херсонська обласна організація Українського товариства глухих; Херсонська обласна організація Українського товариства сліпих тощо [15]. Ці організації, звісно, привертають значну увагу суспільства до важливих проблем та проводять відповідну інформаційну роботу в окресленому напрямі.

Зокрема, Всеукраїнська організація осіб з інвалідністю «Велід», яка активно займається захистом прав людей з інвалідністю, створенням соціальних проєктів («Мобільне таксі»), бере участь у формуванні місцевої політики щодо створення доступного середовища для маломобільних груп населення, стала ініціатором фотопроєкту для дітей з інвалідністю «Сильні духом» та благодійного пробігу «Сильні духом», подібні заходи спрямовані на подолання бар'єрів, нівелювання стереотипів про неповноцінність, неповносправність та є важливим суспільнооб'єднуючим чинником.

Очільник організації «Велід» Булка В. Ю. активно співпрацює зі студентами-журналістами Херсонського державного університету та є постійним доповідачем семінарів «Права людини в Україні: погляд зсередини», подібні ініціативи дають можливість поглибити знання майбутніх медійників з маніфестованою проблемою, дати чітке уявлення про дотримання журналістської етики в підготовці матеріалів про людей з інвалідністю, уникати мови ворожнечі, заглибитися в тонкощі висвітлюваної теми.

Активна громадська діяльність стимулює цікавість регіональних ЗМІ до висвітлення подібних заходів, які є чудовою платформою для поширення важливих проблем, ініціатив та є каналом підвищення загальної культури, зокрема і правової.

Значну увагу Херсонські медіа приділяють проблемам:

- **медицини, терапії та реабілітації**, зокрема телеканал «Херсон Плюс» підготував матеріал «Доступне інклюзивне середовище: в Гончарівці стартував проєкт «Тиждень креативної терапії» (<https://kherson.tv.com/dostupne-inkluzivne-seredovyshe-v-honcharivtsi-startuvav-proekt-tyzhden-kreatyvnoi-terapii/>);
- **підтримки дітей з інвалідністю та пропагування здорового способу життя**: матеріал «Суспільне Херсон» «У Херсоні під час благодійного пробігу «Сильні духом» зібрали 10 тисяч гривень» (<https://suspilne.media/138819-u-hersoni-pid-cas-blagodijnogo-probigu-silni-duhom-zibrali-10-tisac-griven/>); матеріал «Суспільне Херсон» «У Херсоні відбувся відкритий чемпіонат з мініфутболу спортсменів з інвалідністю: хто переміг?» (<https://suspilne.media/129918-u-hersoni-vidbuvsya-vidkritij-chempiomat-z-minifutbolu-sportsmeniv-z-invalidnistu-hto-peremig/>); матеріал «Суспільне Херсон» «Як пройшов чемпіонат з легкої атлетики серед спортсменів з інвалідністю» (<https://suspilne.media/124843-u-hersoni-vidbuvsya-chempiomat-ta-spartakiada-z-legkoi-atletiki-sered-sportsmeniv-z-invalidnistu/>);
- **доступності та якості освіти**: відеоматеріал від «Суспільного Херсон» «Завершили навчання: у херсонській школі вперше випускають інклюзивний клас» (<https://suspilne.media/136640-zaversili-navcanna-u-hersonskij-skoli-vipuskaut-persij-inkluzivnij-klas/>); телеканал «Херсон Плюс» «Різні, але рівні: як працює інклюзія в Україні» (<https://kherson.tv.com/rizni-ale-rivni-ia-kratsiue-inkluziia-v-ukraini/>). Значний обсяг матеріалів, присвячених окресленій проблематиці, віднаходимо на сайті «Корекційна та інклюзивна освіта Херсонщини», зокрема «27 січня 2021 р. відбулось урочисте відкриття Херсонського інклюзивно-ресурсного центру № 2»; «На базі КВНЗ «Херсонська академія неперервної освіти» розпочались курси для вчителів-дефектологів і логопедів»; «Херсонські бібліотеки — дітям з особливими освітніми потребами»; «Створено перший україномовний мобільний додаток для людей з порушеннями мовлення» (<https://corr.ks.ua/news.htm?ps=4>).
- **доступності та мобільності**: матеріал від «Суспільне Херсон» «У Херсоні перевірили доступність пляжів для людей з інвалідністю» (<https://suspilne.media/146794-u-hersoni-perevirili-dostupnist-plaziv-dla-ludej-z-invalidnistu/>); телеканал «KRATU» програма «Вільний діалог», діалог з головою Всеукраїнської організації осіб з інвалідністю «Велід», Віктором Булкою (<https://www.youtube.com/watch?v=YFF3ir17ugY&t=1074s>); телеканал «Херсон Плюс» з матеріалом «Херсон та Магдебург: чи пройшли міста перевірку на доступність до закладів культури?» (<https://kherson.tv.com/kherson-ta-mahdeburh-chy-projshly-mista-perevirku-na-dostupnist-do-zakladiv-kultury/>); ТРК «ВТВ Плюс» з матеріалом «Життя з перешкодами» (<http://www.vtvplus.com.ua/lang/ua/news/kherson/53331-zhittya-z-pereshkodami.html>).
- **проблема працевлаштування**: матеріал від «Суспільне Херсон» «Людам з інвалідністю у Херсоні шукали роботу на мініярмарку вакансій» (<https://suspilne.media/10510-ludam-z-invalidnistu-u-hersoni-sukali-robotu-na-miniarmarku-vakansij/>).

Аналіз фактичного матеріалу дає можливість визначити позитивні тенденції у підготовці регіональними ЗМІ матеріалів про людей з інвалідністю, зокрема використання відповідної лексики, порушення нагальних проблем, досить широкий спектр висвітлюваної тематики. Проте видається важливим урахування таких ключових аспектів, які поки що спорадично відображені в медійному просторі, а саме:

- **баланс тем** — озвучені у ЗМІ матеріали, за нашими спостереженнями, носять однотипний характер, приділяючи значну увагу людям з ураженням опорно-рухового апарату чи особам з ментальними порушеннями, з інформаційного контексту випадають категорії осіб з порушенням зору чи слуху, відповідно з поля зору громадськості «зникають» проблеми певної категорії населення, що потребують нагального розв'язання;
- **брак позитивних відеоматеріалів**, які б розповідали про історію успіху, руйнуючи стереотипне мислення в суспільстві. Створення позитивного іміджу через впровадження в ефір традиційних рубрик, тижневих передач — це потужна «рекламна кампанія», спрямована, передусім, проти радянських стереотипів «ізолювати від населення», «створити особливі умови», «пожаліти». У населення має сформуватися розуміння осіб з інвалідністю, їхніх справжніх потреб тощо.
- **медіа як освітня платформа** — розуміємо під цією тезою саме підвищення правової культури громади та осіб з інвалідністю, як невід'ємної складової цієї громади.
- **позитивний досвід** — цей аспект пов'язаний з висвітленням успішних прикладів розв'язання/упровадження новітніх технологій, універсального дизайну, освітніх новинок як в інших регіонах України, так і Європи;
- **медіа про геріатричні заклади, будинки-інтернати: проблеми, історії людей, перспективи**. «У Херсонській області діє 11 інтернатних закладів, з яких 5 — психоневрологічні будинки-інтернати, 4 — геріатричні пансіонати, один будинок-інтернат для дітей-інвалідів, ще один — спеціальний будинок-інтернат для осіб літнього віку та інвалідів, які прибули з місць позбавлення волі та втратили соціальні зв'язки. Загальна кількість місць — близько 1500 осіб. Як свідчать статистичні дані, щорічно частка пенсіонерів в інтернатах зростає на 3%» [20]. Зазвичай подібні заклади відмежовані не тільки від ЗМІ, а й від громадськості загалом, саме тому важливими є теми дотримання прав людини в подібних установах, побут, санітарні умови, кваліфікація персоналу, гігієна тощо.

Визначені напрями роботи регіональних ЗМІ та окреслені перспективні ділянки мають стати джерелом позитивних суспільних зрушень, пов'язаних із дотриманням прав людини, розуміння основоположних засад людяності та гуманізму загалом. Комплексність, системність, дотичність до теми, небайдужість, компетентність, дотримання прав людини, пошук — запорука підготовки якісного медійного продукту.

4. ПОРІВНЯЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА СУЧАСНОГО ВИСВІТЛЕННЯ БОРЬБИ ЗА ПРАВА ЛЮДИНИ В ЗМІ ЧЕРНІВЦІВ ТА ХЕРСОНА

1) Кількісно видно, що на Херсонщині значно активніше працюють громадські організації та організації, що займаються безпосередньо захистом прав людини, що зумовлює й іншу медійну картину, адже проаналізовані матеріали демонструють залучення ГО до інформаційного простору ЗМІ Херсонської області. Чернівецька область, на жаль, поки похвалитися такими досягненнями не може, а публікації даного спрямування зустрічаються рідко.

2) Найповніше реалізуються як у ЗМІ Чернівців, так і в ЗМІ Херсону теми, що стосуються права на освіту, працю та зайнятість. Багато пишуть безпосередньо про інклюзію в освіті, оскільки навіть громадянам, котрі далекі від поняття прав людей з інвалідністю, довелось зіткнутись з цим у процесі навчання з їхніми дітьми в класі дітей з інвалідністю. Тут потрібно зазначити, що поки однозначності щодо висвітлення цих тем немає — журналісти ніби самі вагаються, чи варто й далі впроваджувати інклюзивні класи, чи краще обмежитися спеціалізованими, що вже саме по собі є порушенням прав людини.

3) За рейтингом доступних міст України — 2020, презентованим Дмитром Щебетюком (ГО «Доступно.UA»), Чернівці посіли 8 місце, Херсон — останнє 13. Саме тому медіям Чернівців та Херсона варто ґрунтовніше працювати над проблемою недоступності міста — розбиті дороги й тротуари, пандуси під таким кутом, що по них і здорова людина не підніметься, або й повна їхня відсутність і т.д. При чому потрібна не просто констатація факту, чим зазвичай і обмежуються журналісти, а досягнення результативності, тобто питання треба відслідковувати аж до повного його вирішення.

4) ЗМІ Чернівців практично зовсім не готують матеріалів про реабілітаційні центри, терапевтичні заходи та проблеми пристосування до тих умов життя, з якими зіштовхуються люди з інвалідністю. До слова, реабілітаційний центр у Чернівцях, що допомагав опанувати нову професію, посилену для осіб з інвалідністю, закрили через брак фінансування. Наразі активісти вимагають відновлення його роботи, проте медійників

такі речі цікавлять мало. У Херсоні, як ми змогли простежити на основі публікацій, становище в цьому плані значно краще.

5) Загалом можна рекомендувати ЗМІ Чернівців та Херсона звертати більше уваги на світовий досвід захисту прав людей з інвалідністю, механізми, що при цьому застосовуються, інформаційні кампанії і т.д. Це може значно пришвидшити процес сприйняття людиноцентризму як основоположної складової у всіх процесах життєдіяльності нашого суспільства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Конвенція про права осіб з інвалідністю // <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995-g71#Text>
2. Про затвердження Національного плану дій з реалізації Конвенції про права осіб з інвалідністю на період до 2025 року // <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-zatverdzhennya-nacionalnogo-pla-a285r>
3. Про затвердження Державної цільової програми «Національний план дій з реалізації Конвенції про права осіб з інвалідністю» на період до 2020 року // <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/706-2012-p#Text>
4. Нічого для нас без нас: Посібник з інклюзивного прийняття рішень для засобів масової інформації / За загальною редакцією Виртосу І. Г. Упорядники: Азін В. О., Байда Л. Ю., Госс Н., Ждан П. М., Флетчер А. — К: Ленвіт: 2015. — 92 с.
5. Play Off виборчої ліги: держава проти людей з інвалідністю. К., 2019, 35 с.
6. Громадська організація «Чернівецьке об'єднання „Захист“ // <http://www.zahystcv.org>
7. Інформаційний портал «Молодий буковинець» // <https://molbuk.ua>
8. Шпальта // <https://shpalta.media>
9. Сачук Ю. Боротьба триває: що нарешті почули в ООН щодо виконання в Україні Конвенції про права осіб інвалідністю // <https://lifepravda.com.ua/columns/2019/10/9/238492/>
10. Виртосу І. Як розповісти про інвалідність // <https://medialab.online/news/yak-rozpovidaty-pro-invalidnist/>
11. Національна доповідь «Про становище осіб з інвалідністю в Україні» [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis64r_81/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=VFEIR&P21DBN=VFEIR&Z21ID=&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&image_file_name=DOC%2FREP0000749.PDF
12. Роль журналістики у підтримці та захисті прав людини: посібник для громадських журналістів [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://issuu.com/irf_ua/docs/rol-2011-12-13
13. Інвалідність та суспільство: навчально-методичний посібник. За заг. редакцією Байди Л. Ю., Красюкової — Еннс О. В. / Кол. авторів: Байда Л. Ю., Красюкова — Еннс О. В., Буров С. Ю., Азін В. О., Грибальський Я. В., Найда Ю. М. — К., 2012. — 216 с.
14. Працівники регіонального представництва Уповноваженого на Херсонщині взяли участь в обговоренні прав жінок з інвалідністю та впровадження питань інвалідності в політику гендерної рівності // <https://ombudsman.gov.ua/ua/all-news/pr/z-invalidnistyu-ta-vprovadzhennya-pitan-invalidnosti-v-politiku-genderno-rivnosti/>
15. Корекційна та інклюзивна освіта Херсонщини // <https://corr.ks.ua/velid.htm>
16. ТРК «Херсон Плюс» // <https://khersontv.com>
17. Суспільне Херсон // <https://ks.suspilne.media>

18. Телеканал «KRATU» // <http://kratu.ua>
19. ТРК «ВТВ Плюс» // <http://www.vtvplus.com.ua>
20. 25 тисяч людей живуть у будинках престарілих // <https://uain.press/articles/de-zustrity-starist-v-ukrayini-pravda-pro-geriatrychni-zaklady-981098>

ОСМИСЛЕННЯ КОНФЛІКТУ КОНЦЕПТУАЛЬНИХ (ТА НОРМАТИВНИХ) ПІДХОДІВ «ДИТИНОЦЕНТРИЗМУ» ТА «ОХОРОНИ ДИТИНСТВА» В МЕДІА

Оксана Савчук, кандидатка наук із соціальних комунікацій, доцентка кафедри журналістики Чернівецького національного університету імені Ю. Федьковича

Костянтин Шендеровський, доцент кафедри соціальних комунікацій, кандидат наук із соціальних комунікацій Інституту журналістики Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Осмислення конфлікту концептуальних (та нормативних) підходів «дитиноцентризму» та «охорони дитинства» в медіа є передумовою якісної підготовки фахівців до формування взаємодії медіа з дітьми, висвітлення дітей в медіа та підготовки дитячого контенту на каналах медіавиробництва. Це шлях до розвитку правильних стандартів інформаційної діяльності, відповідальних смислів та наративів, стратегічного медіаобразу дитини без дискримінації, ілюзій, опредмечування або бутафоризації дітей.

ПЛАН ЛЕКЦІЇ:

1. «Дитина» чи «дитинство»?
2. «Щасливе дитинство», «дитиноцентризм» чи захист прав дітей?
3. Чому «охорона дитинства» є неповним поняттям суспільного та соціального регулювання?

1. «ДИТИНА» ЧИ «ДИТИНСТВО»?

Ще у 2011 році група авторів (викладачі, студенти, аспіранти) у збірнику «Медіакомунікації та соціальні проблеми» [20] започаткували велику дискусію щодо місії на намірів сучасних медіа з суспільних питань дітей в Україні. За минуле десятиріччя ця дискусія розширилася новими дослідженнями та описами, але головних завдань — стратегічних завдань медіа не поспішають формувати.

Права дитини на повноцінне, щасливе, благополучне, «нормальне» дитинство є фундаментальними та пріоритетними як на рівні міжнародному, так і загальноукраїнському. Однак чіткості та повноти нормативного регулювання нема. Наявний конфлікт підходів дитиноцентризму та охорони дитинства в ухвалені рішень, що стосуються дітей, на різних суспільних рівнях. Правила та рекомендації для журналістів намагаються максимально спростити в контексті зазначеного конфлікту, демонструючи вияв компромісу... Щодо дітей та поглядів на інформаційну видимість дітей у суспільстві наявні різні позиції, зокрема і ганебна: через прогалини нормативного регулювання, використання дітей для отримання рейтингів відповідних медіапрограм. Як бути? Як правильно та якісно формувати стандарти висвітлення дітей у медіа та взаємодії дітей з медіа? Що і чому має домінувати в інформаційному виробництві? Адже дитина є дуже чутливою особою, яка набагато серйозніше сприймає навколишній світ. І в цьому головний намір для розвитку співучасті медіакомунікацій зі сферою дотримання прав дитини та стану розв'язання проблем дитини.

Початок стратегічної медіадискусії та провідного наративу в інформаційній діяльності потрібно розпочати з відповіді на питання: а ким для кожного з нас, для нас загалом є сучасна дитина? Суб'єктом чи об'єктом? Дитина і дорослі: наскільки рівні в правах та можливостях в сучасній Україні? Або чому дорослі непокояться при вислові, що дитина і дорослий — рівні? Як зупинити системні порушення прав дітей? І що таке «щасливе дитинство: метафора чи концепція?

На наш погляд, заслуговує на особливу увагу позиція видатної французької Франсуази Дольто: «...Діти — це не ті «недорозвинуті дорослі», за яких ми відповідальні, це люди, перед якими ми несемо відповідальність.

Ми не спроможні відмінити смерть, хвороби, природні або сімейні катастрофи... та ми зобов'язані і можемо жити з дітьми, переживати життя разом з ними так, щоб розвиток їхнього власного життя не переривався, не ставав потворним під вагою будь-яких випробувань... сучасний світ — це постійні зміни. Потрібно побудувати доросле життя так, щоб діти ніколи не стали заручниками чи жертвами цих змін...» (Франсуаза Дольто. На стороні ребенка. / Перевод з французького — СПб., издательство «Петербург — XXI век», 1997. — 558 с.).

Базові смисли:

- розвиток дитини;
- відповідальність дорослих перед дитиною;
- проживання життя разом з дитиною;
- захист дитини від постійних соціальних змін.

Права дитини погано захищені, на нашу думку, з таких причин:

- суспільство переймається тим, як витрати на дитину зробити рентабельними;
- суспільні моделі рішень щодо дітей настільки різні, що жодна конструкція не домінує, концепції рішень підмінено процесами міфотворення, не випадково у нас з'являються абсолютно негативні смисли як-то «дитина вулиці» чи «інклюзивна дитина»;
- діти (вік від 0 до 18 років) є невидимими в інформаційному просторі;
- об'єктивація дітей не засуджується;
- дорослі бояться за свій авторитет, вони проєктують на дітей свої бажання та нав'язують свої моделі;
- дорослі, яким довіряють, дружні села та міста для дітей — в меншості...

2. «ЩАСЛИВЕ ДИТИНСТВО», «ДИТИНОЦЕНТРИЗМ» ЧИ ЗАХИСТ ПРАВ ДІТЕЙ?

Шлях до сучасного дитиноцентризму розпочинався не з декларативних намірів «щасливого дитинства», а з ситуацій захисту прав конкретних дітей. Так у 1874 році в США представники місцевого відділення Товариства боротьби з жорстоким поводженням з тваринами (Local Society for Prevention of Cruelty to Animals) виступили на захист 8-річної Марі Елен Уільсон, яку систематично била мати. Власне, ця подія стала точкою відліку щодо захисту прав дитини.

У 1919 році в Англії з'явилася перша у світі організація із захисту дітей «Save the Children». Ініціаторкою створення була Еглантин Джебб (Eglantyne Jebb), яка розробила текст Декларації про права дитини (Женевська декларація 1924 року). Так на міжнародному рівні було вперше створено документ, у якому права дитини є категорією нормативно-правовою. Женевська декларація містить п'ять основних принципів, в одному (четвертому) з яких зазначено таке: «Дитина повинна мати дитинство і захист від усіх форм експлуатації» [1].

У 1959 році вперше поняття «право дитини на щасливе дитинство» зафіксовано Генеральною Асамблеєю ООН у Декларації прав дитини як концептуальне. Тобто не можна виокремлювати більш чи менш важливі права дитини, а розглядати всі як такі, що забезпечують умови для створення щасливого дитинства. Варто зазначити, що дефінітивне поняття не розглядається як явище індивідуально-відносне, а засадничо-правове та націєтворче. Концепція щасливого дитинства — це дотримання прав людини, віком до 18 років, тобто дитини. У документі зазначено, що головною метою його створення є: «забезпечити дітям щасливе дитинство та користування для їх власного блага й блага суспільства, правами і свободами, які тут передбачені, та закликає батьків, чоловіків і жінок, як окремих осіб, а також добровільні організації, місцеву владу, національні уряди до того, щоб вони визначили та намагалися дотримуватися цих прав шляхом законодавчих й інших заходів, поступово застосовуваних відповідно до певних принципів» [2].

Власне, принципи, що виокремлені в Декларації прав дитини (1959), варто розглядати як ключові концепти у парадигмі щасливого дитинства:

Принцип 1. Дитина має бути наділена всіма зазначеними в цій Декларації правами. Ці права мають визнаватися за усіма дітьми без жодних винятків і без розрізнення чи дискримінації за ознаками раси, кольору шкіри, статі, мови, релігійних, політичних або інших переконань, національного чи соціального походження, майнового стану, народження або іншими обставинами, що стосуються самої дитини чи її сім'ї.

Принцип 2. Дитині законом та іншими засобами має бути забезпечений спеціальний захист і надані можливості та сприятливі умови, що дадуть їй змогу розвиватися фізично, розумово, морально, духовно та соціально, здоровим і нормальним шляхом, в умовах свободи та гідності. При ухваленні з цією метою законів основною метою має бути найкраще забезпечення інтересів дитини.

Принцип 3. Дитині має належати від народження право на ім'я і громадянство.

Принцип 4. Дитина має користуватися благами соціального забезпечення. Їй має належати право на здорове зростання і розвиток; з цією метою спеціальні догляд і охорона мають бути забезпечені дитині та її матері, зокрема належний допологовий і післяпологовий догляд. Дитина повинна мати право на належні харчування, житло, відпочинок і медичне обслуговування.

Принцип 5. Дитині, яка є неповносправною фізично, психічно або соціально, мають бути забезпечені спеціальний режим, освіта і піклування, необхідні з огляду на її особливий стан.

Принцип 6. Дитина для повного і гармонійного розвитку її особистості потребує любові та розуміння. Вона має, якщо це можливо, зростати в піклуванні та під відповідальністю своїх батьків, у будь-якому разі — в атмосфері любові та моральної і матеріальної забезпеченості; малолітня дитина, крім випадків, коли є виняткові обставини, не має розлучатися зі своєю матір'ю. На суспільство та органи публічної влади має бути покладений обов'язок щодо здійснення особливого піклування про дітей, які не мають сім'ї, та про дітей, які не мають достатніх засобів існування. Бажано, щоб багатодітним сім'ям надавалася державна або інша допомога на утримання дітей.

Принцип 7. Дитина має право на здобуття освіти, яка має бути безоплатною та обов'язковою, щонайменше на початкових рівнях. Дитині має надаватися освіта, яка сприятиме її загальному культурному розвитку і завдяки якій вона зможе, на основі рівності можливостей, розвинути свої здібності та особистий світогляд, а також усвідомити моральну та соціальну відповідальність і стати корисним членом суспільства. Найкраще забезпечення інтересів дитини має бути керівним принципом для тих, хто несе відповідальність за її освіту і навчання; насамперед таку відповідальність несуть її батьки. Дитині має бути забезпечена повна можливість відпочинку та ігор, спрямованих на цілі освіти; суспільство та органи публічної влади повинні докладати зусиль для сприяння реалізації зазначеного права.

Принцип 8. Дитина за будь-яких обставин має бути серед тих, які першими одержують захист і допомогу.

Принцип 9. Дитина має бути захищена від усіх форм недбалого ставлення, жорстокості та експлуатації. Вона не повинна бути об'єктом торгівлі в будь-якій формі. Дитина не може прийматися на роботу до досягнення належного вікового мінімуму; їй у жодному разі не повинні доручатися чи дозволятися роботи або заняття, які є шкідливими для її здоров'я або перешкоджають її освіті, фізичному, розумовому чи моральному розвитку.

Принцип 10. Дитина має бути захищена від практики, яка може заохочувати расову, релігійну чи будь-яку іншу форму дискримінації. Вона має виховуватися в душі взаєморозуміння, толерантності, дружби між народами, миру і загального братерства, а також у повному усвідомленні, що її енергія та здібності мають бути присвячені служінню на користь інших людей» [2].

Декларація прав дитини 1959 року, яку досить часто називають світовою Конституцією прав дитини або Конституцією щасливого дитинства, стала фундаментом для підготовки багатьох міжнародних законодавчих документів у сфері ювенального права. Іншими словами, сучасний дитиноцентризм не був можливим без «принципів щасливого дитинства». Але конструктом щасливого дитинства — є права дитини!

Права дитини — це певні можливості, що надаються дітям (від 0 до 18 років) для того, щоб жити і дорослішати. Необхідність в особливому захисті дитини була передбачена не тільки в Женевській декларації прав дитини 1924 року або Декларації прав дитини, прийнятій Генеральною Асамблеєю ООН 20 листопада 1959 року та визнана в Загальній декларації прав людини, потрібно означити і такі міжнародні документи:

- Міжнародний пакт про громадянські і політичні права 1966 року (зокрема в статтях 23 і 24);
- Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права 1966 року (зокрема в статті 10), а також

статуту і відповідні документи спеціалізованих установ і міжнародних організацій, що займаються питаннями благополуччя дітей;

- Декларація про захист жінок і дітей у надзвичайних обставинах і в період збройних конфліктів (1974);
- Мінімальні стандартні правила ООН 1985 р., що стосуються здійснення правосуддя щодо неповнолітніх («Пекінські правила»);
- Декларація про соціальні і правові принципи, що стосуються захисту і благополуччя дітей (1986), особливо при передачі дітей на виховання та їх всиновленні, на національному і міжнародних рівнях та інше.

Зазначені вище процеси (розробка, ухвалення та виконання відповідних міжнародних рішень або норм) вплинули на прийняття Організацією Об'єднаних Націй у 1989 році спеціального документа — Конвенції ООН про права дитини, яку ратифікували 195 держав. Набуття чинності 1991 року в Україні стало результатом досить тривалої діяльності правозахисників стосовно того, щоб права дитини розглядали як категорію прав людини, дитина — як самостійний суб'єкт права та правовідносин, а реалізація та захист прав дитини є основою щасливого дитинства.

Погоджуємося із думкою Ю. Трестер: «Жити і виживати можна і на території воєнних подій, і в умовах раєвих конфліктів, і в ситуації злиденності, але кожна дитина заслуговує на щасливе дитинство, головною ознакою якого стане безпека дитини, безпечне середовище навколо неї» [3, с. 158], а також якнайкраще забезпечення її інтересів.

Текст Конвенції про права дитини готували, обговорювали та узгоджували більше десяти років. Конвенція ООН про права дитини — це угода між країнами. У ній записано, як уряд кожної країни має дбати про дітей. Це особливий, складний та системний документ набув чинності в Україні з 27 вересня 1991 року та є частиною українського національного законодавства.

Надзвичайно важливо усвідомлювати роль Конвенції ООН про права дитини (1989) як сучасної моделі єдиного типу поведінки людей на планеті заради розвитку дітей. Співставимо наступне:

Умовний період в історії людства та назва типової моделі поведінки	Основні характеристики типової моделі поведінки або суспільної моделі
до IV ст. до н.е.: панувала модель типової поведінки «вбивства дитини»	Виправдовувалось вбивство хворих, слабких дітей як засіб регулювання населення, спроможності вижити, воювати та захищатися.
IV–XII ст.: утверджується модель типової поведінки «заборони вбивства дитини»	Із поширенням християнства, яке забороняло вбивство будь-якої істоти, що наділена душею, розвиваються нові норми та правила збереження, охорони, захисту, розуміння дитячого життя.
XIII–XVIII ст.: складається модель типової поведінки «позитивне втручання в дитинство»	Основні характеристики: інтерес до розвитку дітей; приклад дорослих у вихованні та навчанні дітей, підготовки їх до дорослого життя; батьки та вчителі як суб'єкти пошуку нових підходів у вихованні дітей (індивідуальному та груповому). Родина та школа стають основними об'єктами позитивного впливу на дитину.
XIX–XX ст.: розвивається модель типової суспільної поведінки «соціалізації дитини»	Соціалізація найкраще розуміється через принципи задоволення основних потреб дітей, забезпечення їхньої емоційної та соціальної захищеності, освітньої підготовки та турботи про їхнє здоров'я тощо. Формуються конституційні права і свободи в інтересах людини (загалом) та дитини (зокрема) у різних країнах світу. Як підсумок: у 1989 році (наприкінці XX ст.) ООН приймає Конвенцію про права дитини як базовий документ єдиного розуміння та утвердження прав дітей у світі.
Із кінця XX ст. та до сьогодні: суспільна модель «допомоги дитинству»	В основі — дитиноцентризм. Рівний доступ до благ для будь-якої дитини у світі. Основна мета таких політик та дій (головний результат) у тому, щоб покращити благополуччя дитини , сприяти її розвитку, попередити нанесення шкоди та надати їй можливості активно брати участь у прийнятті суспільних рішень тощо.

Варто зауважити, що саме Конвенція ООН про права дитини визначає сучасний підхід дитиноцентризму як стратегічний підхід для всього людства та як сучасну модель ухвалення рішень, що виявляється через взаємодію наступних чотирьох принципів:

- доступ дітей до благ, які продукує суспільство;
- виживання і розвиток кожної дитини;
- найкращі інтереси для кожної дитини;
- участь дитини в ухваленні рішень, що її стосуються.

Такий принципний сумарний вимір дитиноцентризму дасть змогу будь-кому і в медіа правильно побудувати наміри та результати інформаційного продукту.

3. ЧОМУ «ОХОРОНА ДИТИНСТВА» Є НЕПОВНИМ ПОНЯТТЯМ СУСПІЛЬНОГО ТА СОЦІАЛЬНОГО РЕГУЛЮВАННЯ?

На всеукраїнському рівні захист прав дітей регламентують різні нормативно-правові акти, у більшість з яких імплементовані норми міжнародного права.

У Законі України «Про охорону дитинства» охорону дитинства в Україні розглядають на законодавчому рівні «як стратегічний загальнонаціональний пріоритет і з метою забезпечення реалізації прав дитини на життя, охорону здоров'я, освіту, соціальний захист та всебічний розвиток» [4]. Важливо, що в цьому законодавчому акті з'ясовано дефінітивні характеристики понять «дитина» — особа віком до 18 років (повноліття), якщо згідно з законом, застосовуваним до неї, вона не набуває прав повнолітньої раніше; дитинство — період розвитку людини до досягнення повноліття; охорона дитинства — система державних та громадських заходів, спрямованих на забезпечення повноцінного життя, всебічного виховання і розвитку дитини та захисту її прав [4].

Головним завданням цього закону є: «розширення соціально-правових гарантій дітей, забезпечення фізичного, інтелектуального, культурного розвитку молодого покоління, створення соціально-економічних і правових інститутів з метою захисту прав та законних інтересів дитини в Україні» [4].

Варто зауважити, що до цього нормативно-правового акту внесено упродовж років чимало (39) змін, що спрямовані на вдосконалення норм захисту прав дитини. Однак важливого доповнення щодо основоположних засад допоки не здійснено. Ідеться про те, що Закон України «Про охорону дитинства» передбачає реалізацію на держаному рівні тільки двох ювенальних норм: (1) принцип рівності дітей незалежно від раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, політичних або інших переконань, національного, етнічного або соціального походження, майнового стану, стану здоров'я та народження дітей і їхніх батьків (чи осіб, які їх замінюють) або будь-яких інших обставин; (2) принцип державного гарантування рівного доступу до безоплатної юридичної допомоги для забезпечення захисту прав дітей.

Як показало одне із досліджень³⁴, кожна друга дитина зазнає порушення або недотримання тих чи інших прав. Багато це чи мало? «Перший і головний висновок дослідження — це те, що наші діти кращі за нас», — наголосив Уповноважений Президента України з прав дитини. Окрім того, посадова особа адміністрації глави держави зазначила, що надзвичайно важливим є, наскільки щасливими почуваються діти: 83% дітей сказали, що відчувають себе такими; зокрема, у віковій групі 10–13 років цей показник сягнув 87%, у групі 16–17-річних він становив 77%. Акцент на «щасливих дітях» — це засіб маніпуляції чи «щира правда» від влади? А до цих «щасливих у більшості дитячих відсотків» врахували рівень щастя-благополуччя дітей чи дитячі мрії та сподівання? А за яким критерієм вимірюється щастя хворих дітей, кинутих, небажаних, ВІЛ-позитивних та всіх тих, кого утримують у місцях «несвободи»? Можливо, «щастя дітей у розумінні та висновках влади» це як подорож «у світ поламаних дітей з широко заплющеними очима»?

За словами «держава зобов'язана», «держава охороняє дитинство» частіше за все проглядається чиновник з низькою посадою та заробітною платою, відповідно, і рівнем відповідальності (високопоставлений чи-

³⁴ Опитування проводилося в Україні з 15 по 30 квітня 2012 року за підтримки ЮНІСЕФ та благодійного фонду «Розвиток України». В дослідженні взяли участь більше 4 тисяч дітей трьох вікових груп: з 10 до 13, з 14 до 15 та з 16 до 17 років. Основна мета опитування — визначити рівень забезпечення прав дітей в Україні, обізнаність дитини про її права тощо.

новник, на жаль, більш політизований, виступає ідеологічним «агітатором» «позитивних змін при поточній владі). Можливо, тому, кількість скарг на місцевих чиновників щодо неучасті, нерозуміння, невжиття дієвих заходів... не зменшується в регіонах України. Хтось із них зягає видачу свідоцтва про народження дитини (наслідком є несвоєчасне оформлення допомоги на дитину), реєстрацію дитини за місцем проживання батьків, неправильно нараховує суми соціальних виплат або, навпаки, поспішно рекомендує позбавити батьків батьківських прав (як кажуть: нема людини — нема проблеми). Межа, яку постійно переходять дорослі — це діти, яким ніхто не допоможе!

Ніби (статистика відсутня) поменшало в Україні новонароджених, кинутих до смітників та під поріг незнайомим людям; побільшала кількість «віконець» у пологових будинках, коли непомітно можна віддати дитинку безпосередньо до рук медиків. Як би ми не розглядали подібного, важливою потребою залишаються: увага до будь-якої вагітної; допомога соціальних служб вагітним, насамперед із числа бідних, соціальний та медичний супровід новонароджених за мінімального (очевидного та ймовірного) ризику неблагополуччя. Ще у 2005 році в Києві було започатковано створення спеціалізованих соціальних служб у пологових будинках. Та досвід так і не став стандартом практики. Громадський рух «за відповідальне батьківство» так і не знайшов масової підтримки з боку органів місцевої влади. Ніби живемо в стані розуміння проблем та цілковитої бездіяльності.

Практично неможливо лікувати дітей безоплатно (як гарантує Конституція).

Діти з числа окремих категорій не забезпечуються на межі повноліття житлом (сьогодні в кращому випадку їм пропонують «соціальний гуртожиток» або місце в звичайному дорослому гуртожитку). Визначене в законодавстві України поняття «першого робочого місця» (хоча б для окремих категорій дітей) так і не стало механізмом реалізації відповідної гарантії для української молоді. Часто порушуються права дитини на освіту (вершина айсбергу: чисельні «батьківські благодійні внески» до дитячих садків, шкіл тощо). Проблема подолання бар'єрності для дітей з інвалідністю не менша за проблему для дорослих з інвалідністю.

А скільки «важить» думка дитини в українських судах? Наскільки і як діти можуть вирішувати питання життєдіяльності в судах? В останні роки на рівні національного законодавства України зроблено помітні кроки на шляху приведення його у відповідність з міжнародними та європейськими стандартами захисту прав та інтересів дитини в судовому процесі. Проте ефективність таких змін залежить від того, наскільки вони сприятимуть удосконаленню судової практики в цій сфері, що є передумовою реальних соціальних перетворень в галузі захисту прав дитини та її найкращих інтересів. Поки що тему участі дітей у судових засіданнях медіапрацівники оминають, педагоги та батьки уникають будь-яких натяків на формування відповідних навичок, деякі громадські та благодійні організації (з відкритим релігійним спрямуванням) перетворюють комплексну тему впровадження ювенальної юстиції до простого закликів невтручання в сімейні справи.

Протидіяти насиллю в школах або інтернатах надзвичайно складно, бо вся система освітньої діяльності ніби обплутана круговою порукою. Навіть якщо факт насильства стає відомим, довести його достовірність досить складно. Фахівці, які мають працювати з дітьми, не завжди мають достатньо якісну підготовку для ефективної роботи, рівень уміння для створення безпечного дитячого середовища. Причини різні — брак спеціалізованої підготовки, швидка зміна реалій життя тощо.

Подібні приклади ми можемо та маємо наводити далі. Хоча ми щирі прихильники того, щоб не перетворювати медійний простір у суцільну соціальну проблематику дітей! У всіх цих прикладах буде одна причина: «концепція «охорони дитини» — не є концепцією «охорони дитини», відповідно і норму, і механізми потрібно радикально змінювати!

Чимало українських дослідників [5, 6, 7, 20] зауважують про те, що основоположним базовим принципом в Україні на рівні державної, місцевої, сімейної та бізнес політики повинен бути концепт дитиноцентризму, дитина та захист її права на щасливе дитинство. Також зауважують, що «потрібно реформувати державну систему охорони дитинства, створюючи сприятливе для дітей середовище, в якому гідний розвиток і захист їхніх прав забезпечують з дотриманням принципів демократії, рівності, соціальної справедливості, з урахуванням моральних засад і традиційних цінностей українського суспільства на засадах дитиноцентризму» [5].

Така неузгодженість засадничо-правових норм створює конфлікт концепцій дитиноцентризму та охорони дитинства не тільки у сфері юрисдикції, педагогіки, сімейної політики... а й журналістики теж.

У XXI столітті діти в Україні залишаються найбільш так званою вразливою соціальною групою населення, яка потребує особливого підходу та постійної сторонньої допомоги в інтересах розвитку дітей. У свою чергу,

той, хто допомагає, має розуміти всю силу відповідальності, покладеної на нього. Допомогти потрібно так, щоб у жодному разі не зашкодити, адже дитина — це людина зі ще не сформованою психікою, дуже вразлива і не завжди здатна сама себе боронити. Медіапрацівник повинен бути обізнаний у колі основних проблем (умов та наслідків), що стосуються сучасного дитинства. До них, передусім, належать: бідність та злиденність, дискримінація, расизм та ксенофобія, торгівля дітьми, насильство над дітьми, залежність та хвороби, безправність дитини. Медіапрацівник має одночасно бути і компетентним коментатором, і відповідальним гідом у цікавий, але дуже складний світ сучасного дитинства.

Журналістика для та про дітей повинна бути правозахисною і дитиноцентристською, з аксіоматичною домінантою: «Не нашкодь».

Л. Найдьонова вважає, що підхід дитиноцентризму у журналістиці повинен реалізовуватися таким чином, що «Жодна професійна мета взаємодії з дитиною, яка вимагає використання її образу, слів чи зображень, не може бути первинною; завжди першим пріоритетом має бути безпека цієї конкретної дитини, захист її інтересів. Не може йтися, наприклад, про баланс представлення думок у конфлікті, якщо це завдає шкоди дитині, наражає її на небезпеку», а «...залучаючи дітей до медіаматеріалів, журналісти мають бути особливо чутливими й дуже чітко дотримуватися професійних стандартів. Однак в українських ЗМІ часто трапляються порушення прав дитини, нехтування її інтересами, особливо при висвітленні випадків насильства над дітьми. Безперечно, завдання медіа — привертати увагу громадськості й держави до таких випадків, але робити це слід коректно, не завдаючи дитині ще більшої шкоди й не порушуючи її прав» [8].

На прикладі тележурналістики, Мар'яна Закусило, Любов Найдьонова та Марина Дорош виокремлюють чотири головні загрози:

- ризик емоційного враження — «Зайві потрясіння і хвилювання, а також негативні переживання — тривога, сором, провина, страх — можуть завдати шкоди дитині, порушити її психологічне благополуччя, викликати такий рівень напруження, який матиме наслідки й після завершення взаємодії дитини з медіа, а в окремих випадках може позначитися й на фізичному здоров'ї, спричинити психосоматичні розлади й хвороби»;
- ризик повторного травмування при згадуванні страшних подій — «Так, якщо дитина переживає шок після нападу, насильства, безпосередньої загрози життю, не можна змушувати докладно й послідовно описувати, що сталося, бо повернення до події в пам'яті актуалізує травму. Особливо обережно треба ставитися до деталізації, що більше деталей пригадає дитина, то більша ймовірність повернення до сильних емоцій. Так, наприклад, не треба просити дитину описати гвалтівника, того, хто стріляв, тощо, бо ці спогади можуть її довго переслідувати»...;
- ризик руйнування стосунків у реальному соціальному оточенні дитини внаслідок демонстрації її в медіа. «Перетворення дитини на мішень для насмішок, знущань, цькування — це ймовірний наслідок втручання медіа в життєву ситуацію. Те, що дитина стала героєм телесюжету, робить її особливою, відмінною від решти дітей, що може спровокувати загострення раніше прихованих конфліктів і проблемних стосунків...». По відношенню до висвітлення життєвих проблем, із якими стикається дитина, дуже важливо врахувати вплив на інших неповнолітніх глядачів, які опинилися у схожій ситуації. Має бути створено баланс між описом проблеми, з якою може ідентифікувати себе дитина, й засобами виходу зі складної життєвої ситуації, наведеними в сюжеті. Показ дитячої проблеми без демонстрації способу її розв'язання може зломити стійкість іншої дитини-глядача до життєвих обставин, стати останньою краплею, ба навіть призвести до трагедії»;
- ризик знецінення дитинства в соціумі. «Телебачення має значний вплив на формування менталітету й моделює ставлення соціуму до багатьох проблем свого існування. Формуючи порядок денний громадської думки, телебачення певною мірою визначає значущість тих чи інших тем. Із часткових випадків неетичної поведінки окремих журналістів, редакцій, каналів, мовників до дитини може сформуватися загальний тренд знецінення дитинства. А це ризик системний — негативні зміни в культурі, що порушують механізми її відновлення. Ризик «знецінення дитинства» небезпечний нівеляцією ціннісної парадигми прав дитини як основи щасливого майбутнього. Бо тільки правові та демократичні цінності є основою безпечного розвитку дітей. Роль ЗМІ у цьому процесі відіграє важливу роль, оскільки виступає не лише ретранслятором правової культури малолітніх та неповнолітніх, а й активним її творцем».

Важливо створювати журналістський ювенальний дискурс не завдяки епізодичним виступам про певні дитячі проблеми у суспільстві, а системністю викладу, пошуку підходів щодо шляхів розв'язання питань, пов'язаних із правозахистом кожної дитини зокрема та дитинства загалом. ЗМІ як одні із найбільш впливових соціальних інституцій, враховуючи власні функціональні можливості, повинні докласти якнайбільше зусиль для того, щоб правова безпека кожної дитини та дитиноцентристські засади стали першоосновою багатовекторної доктрини щасливого дитинства на державному рівні.

Особливе значення для розв'язання конфлікту «дитиноцентризму» та «охорони дитинства» має осмилення концепції «батьки та діти». Важливість полягає в тому, що журналіст повинен спрямовувати свою діяльність для захисту права дитини, а отже сприяти реалізації її прав. Саме ця норма передбачена ст. 17 Конвенції про права дитини, згідно з якою визначено важливу роль засобів масової інформації у наданні доступу до інформації «...матеріалів, які направлені на сприяння соціальному, духовному і моральному благополуччю, а також здоровому фізичному і психічному розвитку дитини» [2].

Нормою для журналіста повинно стати те, що права дитини є пріоритетними, тому їх не потрібно розглядати з позиції прав батьків/дорослих. Цей постулат є першоосновою щодо усунення дискусійності у плані висвітлення інформації про приватне життя дитини в українській журналістиці.

Ідеться про суперечливість щодо надання згоди батьками стосовно висвітлення питань, що стосуються життя малолітніх чи неповнолітніх. У Кодексі мовлення Нацради зазначено: «Дітям і молоді не можна ставити запитання про особисте та сімейне життя без дозволу одного з батьків, опікуна чи піклувальника, за винятком коли діяти без такої згоди суспільно необхідно» [16].

У Рекомендаціях Комітету ВР України констатується: «Розголошення чи публікація будь-якої інформації про дитину відбувається тільки за згоди законного представника дитини. Повноваження батьків або законних представників дитини мають бути належним чином підтвердженими і перевіреними» [15, с. 45]. У Законі України «Про телебачення і радіомовлення» ст. 41 «Захист прав неповнолітніх телеглядачів і радіослухачів», ідеться про заборону передач (фільмів), що несуть загрозу фізичному, психічному, моральному розвитку неповнолітніх, а також заборону без згоди батьків або осіб, що їх замінюють, розповсюджувати інформацію про неповнолітніх, а також про самогубство неповнолітніх, якщо така інформація дає можливість ідентифікувати особу неповнолітнього. У ст. 18 Кодексу етики українського журналіста: «Журналіст має бути особливо обережним під час висвітлення питань, пов'язаних із дітьми. Журналіст та редактор повинні мати обґрунтовані підстави для висвітлення приватного життя неповнолітньої особи (осіб) та дозвіл на це від її батьків чи опікунів» [17].

На жаль, у цих документах згода батьків чи законних представників домінує над урахуванням інтересів дитини. Згідно з ч. 2 та ч. 4 ст. 155 Сімейного кодексу батьківські права не можуть здійснюватися всупереч інтересам дитини [18]. Відповідно до міжнародних норм засади дитиноцентризму є базовими щодо захисту прав дитини. Це чітко простежується і в стосунках «журналіст — дитина». Яскравим прикладом є редакційні принципи щодо дітей служби BBC як однієї з найкращих у дотриманні журналістської професійності та стандартів.

Вважаємо, що доцільно їх процитувати:

«Благополуччя людини віком до 18 років є нашим першочерговим завданням. Це означає, що їхні інтереси і безпека мають пріоритет перед усіма редакційними вимогами...

Ми повинні забезпечувати, щоб фізичне та емоційне благополуччя і гідність людей віком до 18 років, а особливо дітей молодших 15 років були захищені під час виробництва і трансляції програм та онлайн-матеріалів незалежно від будь-якої згоди, одержаної від них, їхніх батьків, опікунів чи будь-кого іншого, хто замінює батьків.

Ми повинні забезпечувати, щоб дітям і молоді не були спричинені непотрібні тривога і смуток через їх залучення до програм або внаслідок транслявання цих програм. Це залучення повинно мати чітке редакційне обґрунтування, а за потреби дітям і молоді необхідно надавати підтримку.

Ми повинні збалансувати нашу відповідальність щодо захисту дітей і молоді від неналежного інформаційного наповнення з їхнім правом на свободу вираження і одержання інформації» [19, с. 87].

У своїй діяльності журналіст як законослухняний громадянин повинен дотримуватися українських та міжнародних законодавчих норм, але права людини (малолітньої чи неповнолітньої) розглядати як першочергові

та пріоритетні. Ураховувати, що батьки відповідають за щасливе дитинство, однак, на жаль, є ситуації, коли вони стають найбільшою небезпекою.

ЗМІ повинні формувати контент з урахуванням балансу (дорослі/діти), якісну інформаційну продукцію для дітей, створювати доктрину щасливого дитинства як основу майбутнього розвитку особистості зокрема та суспільства загалом.

Із 2013 року Уповноважений Верховної Ради України з прав людини ініціює питання щодо створення безпечного інформаційного простору для дитини та стосовно дитини. Завдання полягає в тому, щоб діяти в найкращих інтересах дитини. І мова не про те, що хтось буде забороняти журналістам використовувати дитину як учасника ток-шоу чи репортажу. Необхідно знайти баланс, який дасть змогу, з одного боку, захистити інтереси дитини, а з іншого — дотриматися свободи слова. Аксана Філіпішина, представниця Уповноваженого Верховної ради з прав людини, під час публічного звернення до викладачів журналістики (листопад 2019 р.) у межах «Академії з прав людини для викладачів/викладачок журналістики» визначила такі принципи підготовки інформаційних матеріалів щодо питань, пов'язаних із дітьми:

- необхідно за будь-яких умов поважати честь, гідність та права кожної дитини;
- під час інтерв'ювання та підготовки інформаційних матеріалів про дітей необхідно звернути особливу увагу на те, щоб забезпечити право кожної дитини на приватність та конфіденційність, на те, щоб думки дітей були почутими, на участь в ухваленні рішень, що впливають на них, та на захист від насильства і зловживань, у тому числі потенційного насильства та зловживань;
- необхідно захищати основні права та інтереси дітей, які є важливішими за будь-які інші міркування, зокрема необхідно просувати та сприяти утвердженню прав дитини;
- намагаючись найкраще захистити права та інтереси дитини, необхідно врахувати точки зору самих дітей та зважати на них відповідно до віку та зрілості дітей;
- необхідно проконсультуватися з приводу можливих політичних, соціальних та культурних наслідків кожного репортажу про дітей з тими, хто найкраще розуміє становище дітей та може найбільш об'єктивно оцінити його;
- не оприлюднюйте сюжет, статтю чи фотографію, яка може поставити під загрозу дитину, її братів, сестер або однолітків, навіть якщо ви змінюєте її ім'я, приховуєте обличчя або взагалі не повідомляєте це ім'я.

Осмилення конфлікту концептуальних (та нормативних) підходів «дитиноцентризму» та «охорони дитинства» в медіа є передумовою якісної підготовки фахівців до формування взаємодії медіа з дітьми, висвітлення дітей у медіа та підготовки дитячого контенту на каналах медіавиробництва. Це шлях до розвитку правильних стандартів інформаційної діяльності, відповідальних смислів та наративів, стратегічного медіаобразу дитини. Сучасні українські медіа відіграють важливу роль, оскільки є не лише ретранслятором декларативних намірів захисту та реалізації прав дитини, а й активними творцями захисту та реалізації прав дитини в Україні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Женевська декларація прав дитини [Електронний ресурс]. URL: [https://uk.vvikipedia.com/wiki/Declaration_of_the_Rights_of_the_Child#Declaration_of_the_Rights_of_the_Child_\(1924\)](https://uk.vvikipedia.com/wiki/Declaration_of_the_Rights_of_the_Child#Declaration_of_the_Rights_of_the_Child_(1924))
2. Декларація прав дитини від 20 листопада 1959 року [Електронний ресурс]. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995>

3. Трестер Ю.О. До питання аналізу конвенції ООН про права дитини/ Ю.О. Трестер. // Державне управління: удосконалення та розвиток.— 2014.— № 9. URL: http://www.investplan.com.ua/pdf/9_2014/37.pdf.
4. Закон України «Про охорону дитинства»: [Електронний ресурс]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14#Text>
5. Кривачук Л. Ф. Дитина як об'єкт державної політики у сфері охорони дитинства в Україні. Теорія та практика державного управління, 2014. Вип. 4 (47) [Електронний ресурс]. URL: <http://www.kbuara.kharkov.ua/e-book/tpdu/2014-4/doc/2/02.pdf>.
6. Якименко С. Дитиноцентризм як своєрідний світогляд щодо виховання дитини / С.І. Якименко // Збірник наукових праць Хмельницького інституту соціальних технологій Університету «Україна».— 2015.— № 10.— С. 77–81. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Znpkhist_2015_10_22
7. Навроцький О.О. Запечечення прав дитини в Україні: теоретичні і практичні засади адміністративно-правового регулювання: дис...док.юрид.наук.— Харків, 2018. [Електронний ресурс]. URL: <http://ekhnuir.univer.kharkov.ua/handle/123456789/14333>
8. Найдьонова Л. Як захистити дитину в медіапросторі: психологічний аспект / Любов Найдьонова // Діти в медіа: як висвітлювати й дотримуватися правил: спеціальний звіт / ГО «Телекритика»; за заг. ред. Н. Лигачової, Д. Дуцик. К., 2016. С. 14–22. URL: http://ms.detector.media/content/files/deti_v_media_web_new.pdf
9. Конституція України [Електронний ресурс]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text>
10. Міжнародна федерація журналістів (МФЖ). Норми та принципи висвітлення у медіа питань, що стосуються дітей // Медіа та права дитини: посібник для журналістів, створений самими журналістами / MediaWise; МГО «Інтерньюз Україна». 2009. С. 51–52. URL: https://www.unicef.org/ukraine/1329-mediachildright_ukr.pdf
11. Медіа та права дитини: посібник для журналістів, створений самими журналістами / MediaWise; МГО «Інтерньюз Україна». 2009. 64 с. URL: https://www.unicef.org/ukraine/1329-mediachildright_ukr.pdf
12. Закон України «Про інформацію»: Закон від 02.10.1992 № 2657-XII // База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12>
13. Закон України «Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні»: Закон від 16.11.1992 № 2782-XII // База даних «Законодавство України» / URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2782-12>
14. Закон України «Про телебачення і радіомовлення»: Закон від 21.12.1993 № 3759-XII // База даних «Законодавство України» / URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3759-12>
15. Методичні рекомендації з питань дотримання прав дитини засобами масової інформації, ухвалені Комітетом з питань свободи слова та інформаційної політики // Діти в медіа: як висвітлювати й дотримуватися правил: спеціальний звіт / ГО «Телекритика»; за заг. ред. Н. Лигачової, Д. Дуцик.— К., 2016.— С. 42–48. URL: http://ms.detector.media/content/files/deti_v_media_web_new.pdf.
16. Кодекс мовлення // Національна рада України з питань телебачення і радіомовлення.— Електрон. текст. дані.— 2015. URL: https://ms.detector.media/media_law/government/natsrada_oprilyudnila_proekt_kodeksu_movlennya_yaki_u_propoune_pidpisati_movnikam
17. Кодекс етики українського журналіста // Комісія з журналістської етики: сайт.— Електрон. текст. дані. URL: <http://www.cje.org.ua/ua/code>

18. Сімейний кодекс України: Закон від 10.01.2002 № 2947-III // База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14>.
19. Редакційні настанови Бі-Бі-Сі. URL: <http://www.bbc.co.uk/editorialguidelines>
20. Шендеровський К., Єремєєва А., Креймер Е., Михайлова О., Муравйова М., Соколова К. Соціальні проблеми дитинства (дітей) та передумови їх вирішення: співучасть медіакомунікацій // Медіакомунікації та соціальні проблеми: Збірка навчально-методичних матеріалів і наукових. Частина перша / Упор., ред. К. С. Шендеровського / Київ. нац. ун-т; Ін-т журналістики.— К., 2012.— С. 34–116.

Право дитини на освіту: багатовекторність поняття та рекомендації щодо висвітлення у медіа

Тетяна Решетуша, кандидатка наук із соціальних комунікацій, викладачка кафедри журналістики Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка

Ганна Йордан, кандидатка технічних наук, доцентка кафедри журналістики Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка

У лекції розглянуто основні українські й міжнародні нормативно-правові акти в контексті висвітлення питань права дитини на освіту. Розглянуто проблему інклюзії в межах реалізації права дитини на освіту. Наведено конкретні приклади порушень права на освіту дітей, які виховуються у несприятливому середовищі, в умовах пандемії Covid-19 та за їх етнічною належністю. Матеріали лекції можна використати під час вивчення дисциплін «Проблематика ЗМІ», «Соціальна проблематика медіадискурсу» студентами першого (бакалаврського) рівня освіти.

ПЛАН ЛЕКЦІЇ:

1. Міжнародні документи про право на освіту.
2. Вітчизняне законодавство про право на освіту.
3. Інклюзивний підхід до права дитини на освіту.
4. Ризики у реалізації права на освіту дітей, які виховуються у несприятливому середовищі, в умовах пандемії Covid-19.
5. Висвітлення порушень у реалізації права на освіту дітей за їх етнічною приналежністю (на прикладі ромської спільноти України).

Освіту можна розуміти як передачу накопичених суспільством знань молодому поколінню для розвитку в нього пізнавальних можливостей, а також набуття умінь і навичок для практичного застосування загальноосвітніх і професійних знань. Її мета — дати новому поколінню початкові знання культури, формуючи поведінку в дорослому житті і допомагаючи у виборі можливої ролі в суспільстві. У широкому сенсі слова, освіта — процес або продукт формування розуму, характеру або фізичних здібностей особистості. У технічному сенсі утворення — це процес, за допомогою якого суспільство через школи, коледжі, університети та інші інститути цілеспрямовано передає свою культурну спадщину — накопичене знання, цінності та навички — від одного покоління іншому.

Право на освіту — одне з основних соціокультурних прав людини. Дотримання прав людини, передусім — дитини, повинно бути пріоритетом політики України у контексті реалізації світових демократичних та гуманістичних тенденцій, євроінтеграційних устремлінь нашої держави.

За результатами дослідження 2007 року, проведеного ученими Стенфордського університету (США) та Мюнхенського університету (Німеччина) «Роль якості освіти у економічному розвитку» («The Role of Education Quality in Economic Growth»), рівень освіти прямо впливає на доходи та зайнятість населення — краще освічені люди легше знаходять роботу, мають кращі умови праці та більше заробляють [1]. Крім того, він позитивно пов'язаний із тривалістю життя, здоров'ям та соціальною інтеграцією. Краще освічені люди є більш залученими у громадське та політичне життя, вони активніше долучаються до розвитку справді демократичного суспільства [2].

Наявна пряма кореляція між рівнем освіти і рівнем бідності в кожній країні світу. Відповідні дослідження в Україні проводив Інститут демографії та соціальних досліджень. Їхні результати підтвердили тезу, що кра-

ща освіта дає змогу домогосподарствам бути стійкішими до криз і розташовуватися подалі від межі бідності. Згідно з цими дослідженнями, рівень бідності в домогосподарствах, де всі дорослі мають вищу освіту, все-ро менше, ніж у тих, у яких жоден дорослий не має вищої освіти [20].

1. МІЖНАРОДНІ ДОКУМЕНТИ ПРО ПРАВО НА ОСВІТУ

Освіта є одним із основних прав людини, що закріплене у 26 статті Декларації прав людини, Конституції України та галузевих законах. Четверта ціль сталого розвитку Організації Об'єднаних Націй (далі — ООН) до 2030 року, виконання якої здійснює також і Україна, передбачає «забезпечення всеохоплюючої і справедливої якісної освіти та заохочення можливості навчання впродовж усього життя для всіх».

Слід зазначити, що право на освіту, як соціальне право належить до другого покоління прав людини. Ця група прав була зафіксована в різних національних і міжнародних документах протягом ХХ століття. Так, наприклад, право на освіту, як соціальне право, уперше було закріплене в Конституції Мексики 1917 року. На сьогодні це право продовжують удосконалювати.

Цікаво, що Декларація прав дитини 1924 року не містила взагалі положень, які б стосувалися права дитини на освіту. Уперше положення про можливість дитини мати право на освіту з'явилося у тексті Декларації прав дитини 1959 року. Принцип 7 Декларації про права дитини проголошує, що дитина має право на здобуття освіти, яка має бути безкоштовною, обов'язковою, принаймні на початкових стадіях. Їй має надаватися освіта, яка сприяла б її загальному культурному розвитку, завдяки якій вона могла б на основі рівності можливостей розвинути свої здібності, приватне судження, а також усвідомити моральну, соціальну відповідальність стати корисним членом суспільства.

Загальна декларація прав людини (1948) однозначно закріплює право кожної людини на обов'язкову безплатну початкову і загальну освіту, на загальнодоступну технічну та професійну освіту і однаково доступну для всіх вищу освіту на основі здібностей кожного; основні вимоги до освіти — спрямованість її на повний розвиток людської особистості і відношення поваги до її прав та основних свобод.

У статті 26 Загальної декларації прав людини йдеться:

Кожна людина має право на освіту. Освіта повинна бути безкоштовною, хоча б початкова і загальна. Початкова освіта повинна бути обов'язковою. Технічна і професійна освіта повинна бути загальнодоступною, а вища освіта повинна бути однаково доступною для всіх на основі здібностей кожного.

Освіта повинна бути спрямована на повний розвиток особистості і збільшення поваги до прав людини і основних свобод. Освіта повинна сприяти взаєморозумінню, терпимості і дружбі між усіма народами, расами або релігійними групами і повинна сприяти діяльності ООН у підтримці миру.

Батьки мають право пріоритету у виборі виду освіти для своїх малолітніх дітей.

До проблеми права на освіту ООН звертається і в наступних своїх рішеннях.

Так, у Декларації соціального прогресу та розвитку (резолюція 2542 Генеральної Асамблеї від 11 грудня 1969 р.) визначені головні завдання на національному і міжнародному рівнях на шляху соціального прогресу та розвитку:

- викорінення неписьменності, забезпечення права на загальний доступ до культури та на безплатне обов'язкове навчання на початковому рівні та на безплатне навчання на всіх рівнях; підвищення загального рівня освіти протягом усього життя;
- вживання заходів з метою прискорення та поліпшення загальної професійної та технічної освіти;
- підвищення загального рівня освіти, забезпечення безперервного процесу освіти, конструктивне використання вільного часу, особливо часу дітей та підлітків.

Розвиток міжнародних законодавчих норм щодо прав дитини, починаючи з Декларації прав дитини (1959), Конвенції ООН «Про боротьбу з дискримінацією у галузі освіти» (1960), Конвенції ООН «Про права дитини» (1989), і сучасних — Конвенції ООН «Про права осіб з інвалідністю» (2006), Декларації ООН «Про права корінних народів» (2007) є відображенням поступових змін поглядів суспільства на проблему рівності можливостей та недискримінації дітей за будь-якою ознакою.

Конвенція ООН «Про права дитини» (прийнята у 1989 р., ратифікована Україною у 1991 р.) ґрунтується на визнанні прав усіх дітей, на пріоритетах загальнолюдських цінностей та гармонійного розвитку особистості, недискримінації дитини за будь-якими ознаками. Конвенцією вперше в історії міжнародного правового законодавства визнано пріоритети інтересів дитини у суспільстві. У Конвенції ООН про права дитини 1989 року також згадується про освіту — можливість реалізації цього права дитиною як такого, що має забезпечити повноцінний розвиток дитини, її талантів, розумових та фізичних здібностей. Зокрема, наголошено на тому, що держави-учасниці визнають право дитини на освіту, з метою поступового досягнення здійснення цього права на підставі рівних можливостей вони, зокрема: упроваджують безоплатну й обов'язкову початкову освіту; сприяють розвиткові різних форм середньої освіти, як загальної, так і професійної, забезпечують її доступність для всіх дітей та вживають таких заходів, як упровадження безоплатної освіти та надання у випадку необхідності фінансової допомоги; забезпечують доступність вищої освіти для всіх дітей на підставі здібностей кожного за допомогою необхідних засобів.

У Конвенції ООН «Про права дитини», статті 2 зазначено, що «держави-учасниці вживають всіх необхідних заходів для забезпечення захисту дитини від усіх форм дискримінації або покарання на підставі статусу, діяльності, висловлюваних поглядів чи переконань дитини, батьків дитини, законних опікунів чи інших членів сім'ї».

Статтю 23 регламентовано «забезпечення дитині з інвалідністю ефективного доступу до послуг у галузі освіти, професійної підготовки, медичного обслуговування, відновлення здоров'я, підготовки до трудової діяльності та доступу до засобів відпочинку таким чином, який спонукатиме до найбільш повного по можливості втягнення дитини в соціальне життя і досягнення розвитку її особи, включаючи культурний і духовний розвиток дитини».

У Статті 29 зазначено, «що освіта дитини має бути спрямована на: розвиток особи, талантів, розумових і фізичних здібностей дитини в найповнішому обсязі».

2. ВІТЧИЗНЯНЕ ЗАКОНОДАВСТВО ПРО ПРАВО НА ОСВІТУ

Освіта як окрема сфера взаємовідносин у житті суспільства в Україні регулюється насамперед Конституцією України, Законами України «Про освіту» (2017), «Про повну загальну середню освіту» (2020).

У статті 53 Конституції України йдеться:

«Кожен має право на освіту. Повна загальна середня освіта є обов'язковою. Держава забезпечує доступність і безоплатність дошкільної, повної загальної середньої, професійно-технічної, вищої освіти в державних і комунальних навчальних закладах; розвиток дошкільної, повної загальної середньої, позашкільної, професійно-технічної, вищої і післядипломної освіти, різних форм навчання; надання державних стипендій та пільг учням і студентам.

Громадяни мають право безоплатно здобути вищу освіту в державних і комунальних навчальних закладах на конкурсній основі.

Громадянам, які належать до національних меншин, відповідно до закону гарантується право на навчання рідною мовою чи на вивчення рідної мови у державних і комунальних навчальних закладах або через національні культурні товариства».

Закон України «Про освіту» (2017 р.) визначив пріоритетні завдання для впровадження інклюзивної освіти. Він містить основні терміни, пов'язані з інклюзивним навчанням: інклюзивне навчання, індивідуальна програма розвитку, діти з особливими освітніми потребами, універсальний дизайн та ін. Серед іншого, закон зобов'язує заклади загальної середньої освіти в обов'язковому порядку на підставі письмового звернення особи з ООП, її батьків чи законних представників утворити інклюзивні та/або спеціальні класи.

3. ІНКЛЮЗИВНИЙ ПІДХІД ДО ПРАВА ДИТИНИ НА ОСВІТУ

Інклюзія (від латинського *include*; англ. *inclusion*) — означає процес активного включення в суспільні стосунки всіх громадян, незалежно від їхніх фізичних, інтелектуальних, культурних, мовних, національних та інших особливостей [6]. Стать, вік, місцезнаходження, бідність, втрата працездатності, етнічна належність, мова, релігія, міграція, сексуальна орієнтація, гендер, ув'язнення, переконання та ставлення не повинні бути причиною дискримінації того, хто навчається.

Ідея інклюзії виникла як наслідок усвідомлення цінності багатоманітності і відмінностей між людьми. Вона виключає будь-яку дискримінацію та ґрунтується на одній з основоположних ознак демократичного суспільства: усі діти без винятку є цінними членами суспільства і мають рівні права, зокрема щодо отримання освіти. Інклюзія стосується не лише осіб з інвалідністю (як зазвичай вважають пересічні українці), але й людей з особливими освітніми потребами (далі — ООП), тобто такими що потребують «додаткової постійної чи тимчасової підтримки в освітньому процесі з метою забезпечення їх права на освіту» [5].

Немає єдиного визначення інклюзивного навчання, але його опис міститься в документах багатьох міжнародних організацій (ЮНЕСКО, Світовий Банк, Організація економічної співпраці та розвитку та ін.)

Відповідно до ширшого розуміння інклюзивної освіти та міжнародних документів, діти з особливими потребами — це особи до 18-ти років, які потребують додаткової підтримки в освітньому процесі (діти з порушеннями психофізичного розвитку, діти з інвалідністю, діти-біженці, працюючі діти, діти-мігранти, діти — представники національних меншин, діти — представники релігійних меншин, діти із сімей з низьким прожитковим мінімумом, безпритульні діти, діти-сироти, діти із захворюваннями СНІД/ВІЛ та інші). В українському законодавстві термін «діти з особливими освітніми потребами» використовується у вужчому розумінні інклюзивної освіти й охоплює дітей з порушеннями психофізичного розвитку та дітей з інвалідністю³⁵.

Системи освіти, які шанують різноманіття й дотримуються переконання, що кожна людина має потенціал і до неї треба ставитися з гідністю, дають можливість усім навчатися не тільки базових речей, а й здобувати широке коло навичок, необхідних для побудови стійких суспільств.

Виокремлюють чотири етапи розвитку суспільства щодо ставлення до осіб з особливими освітніми потребами: виключення (ексклюзія), сегрегація, інтеграція, інклюзія.

Учені, які займаються вивченням проблеми навчання дітей з ООП, розділили історію її розвитку на наступні етапи:

— до ХХ століття — ексклюзія (соціальна ізоляція) — виключення дітей з особливостями розвитку з освітнього процесу і суспільного життя загалом.

— початок ХХ століття — середина 60-х років ХХ століття — «медична модель» — сегрегація.

Сегрегація — розміщення владою дітей з особливими освітніми потребами у спеціальні навчальні заклади, що змушує їх вести ізольоване життя. Упродовж тривалого часу проблеми людей з розумовими та фізичними порушеннями ускладнювалися обмеженими можливостями суспільства, яке концентрувало основну увагу на недоліках, а не на потенційних можливостях цих осіб.

«Медична модель» проіснувала до 1965 року. Ця модель означала, що людина з особливостями розвитку — хвора особа, їй необхідний довготривалий догляд та лікування, які найкраще здійснювати в спеціальній установі;

— середина 60-х -середина 80-х років — «модель нормалізації» — інтеграція.

Інтеграція — приведення у відповідність потреб дітей, у яких відзначаються психічні й фізичні порушення, із системою освіти, що залишається в цілому незмінною.

У 70-х роках в Скандинавії з'явилося поняття «нормалізація» як альтернатива «медичної моделі». Концепція нормалізації укладала в собі нове, що відкриває широкі перспективи уявлення про дитину з особливостями розвитку і робила наголос на вихованні її в дусі культурних норм, прийнятих в тому суспільстві, в якому вона проживає. Це поняття було схвалене в США і Канаді і стало каталізатором формування «патернів культурно нормативного життя тих, хто раніше був виключений з товариства».

З цим періодом пов'язаний процес інтеграції дітей з особливостями розвитку в середовище звичайних однолітків. Інтеграцію в цьому контексті зазвичай розглядали як процес асиміляції, що вимагає від людини прийняти норми, характерні для домінуючої культури і дотримуватися їх у своїй поведінці. З'явилося поняття «мейнстрімінг» (від англ. *mainstream*, тобто вирівнювання, приведення до розповсюдженого зразка) — така соціально-освітня стратегія, коли учні з інвалідністю спілкуються з однолітками на святах, у межах різних програм проведення дозвілля, а якщо вони навіть і включені у класи масової школи, то насамперед

³⁵ Основні поняття: інклюзивна освіта, діти з особливими освітніми потребами, універсальний дизайн, розумне пристосування <http://www.ussf.kiev.ua/a/FAQ1.html>

це зроблено для розширення соціальних контактів, але не для досягнення освітньої мети. Інтеграція не протиставляється системі спеціальної освіти, а виступає як одна з альтернативних форм усередині системи. Інтеграція — «дітище» спеціальної педагогіки, так як інтегрована в загальноосвітнє середовище дитина залишається під її патронатом: вона або навчається в спеціальному класі (групі), або обов'язково отримує корекційну допомогу і навчається у звичайному класі (групі). Можна вважати, що інтеграція зближує дві освітні системи загальну і спеціальну і робить розмитими межі між ними;

— середина 80-х років — донині — «соціальна модель» — інклюзія. Сенс сучасного поняття «інклюзивна освіта» полягає в ідеї спільного навчання дітей без інвалідністю та дітей з інвалідністю [6].

Інклюзія — це реформування школи, перепланування навчальних приміщень і приведення навчальних програм до потреб дитини з обмеженими можливостями здоров'я. Інклюзивні школи мають не лише забезпечити високоякісну освітою всіх дітей, а й сприяти усуненню дискримінаційних установок і настроїв, створювати сприятливу атмосферу у громадах для розвитку інклюзивного суспільства, змінюючи перспективи соціального облаштування.

За підтримки ЮНЕСКО в Іспанії, у м. Саламанці 7–10 червня 1994 року були представлені концептуальні засади інклюзивної освіти, так звана «Саламанська декларація про принципи, політику та практичну діяльність у галузі освіти осіб з особливими освітніми потребами» та «Рамки дій» для її реалізації [7].

Саме цей документ і став першим міжнародним документом, який наголосив на необхідності проведення освітніх реформ у напрямі інклюзивної освіти. У зверненні до всіх урядів наголошується, що пріоритетним з точки зору політики та бюджетних асигнувань має бути «реформування системи освіти, яке б дало змогу охопити навчанням усіх дітей, незважаючи на індивідуальні відмінності та труднощі; законодавчо визнати принцип інклюзивної освіти, який полягає в тому, що всі діти перебувають у звичайних школах, за винятком тих випадків, коли не можна вчинити інакше; всіляко заохочувати обмін досвідом з країнами, що мають інклюзивну систему навчання; сприяти участі батьків, громад, громадських організацій осіб з інвалідністю в процесах планування та ухвалення рішень, що стосуються задоволення особливих навчальних потреб; всіляко сприяти розробці стратегій діагностування та визначення особливих потреб у дітей, а також розробляти науково-методичні аспекти інклюзивного навчання; значну увагу варто приділити підготовці педагогів до роботи в системі інклюзивної освіти».

Такий підхід до навчання дітей з особливими освітніми потребами має такі переваги:

- немає поділу на нормотипових дітей і дітей з особливими освітніми потребами;
- діти без інвалідності одержують уявлення про те, з якими проблемами зіштовхуються діти з обмеженими можливостями здоров'я, у результаті в них виховується терпимість і повага суспільства;
- дітям з інвалідністю надаються різні види підтримки для успішної соціалізації в реальних умовах, не відірваних від дійсності;
- витрати на таке навчання відносно невисокі у порівнянні з освітою у спеціалізованих школах.

Хоча інклюзивна освіта підтримується законодавчою базою України з 2010 року, лише у 2019 році застарілі психо-медико-педагогічні консультаційні центри по всій країні почали трансформувати в сучасні інклюзивні ресурсні центри (ІРЦ), де надається підтримка дітям з особливими освітніми потребами. Сьогодні їх в Україні — 623. Інклюзивно-ресурсний центр — це установа, створена з метою реалізації права дітей з особливими освітніми потребами віком від 2 до 18 років на здобуття дошкільної та загальної середньої освіти та інших навчальних закладах, які забезпечують здобуття загальної середньої освіти, шляхом проведення комплексної психолого-педагогічної оцінки розвитку дитини, надання психолого-педагогічних, корекційно-розвиткових послуг та забезпечення їх системного кваліфікованого супроводу. https://zaxid.net/statti_tag50974/

Станом на 1 січня 2020 року в інклюзивних класах навчається 19 345 учнів із особливими освітніми потребами. Ця кількість у 7 разів перевищує дані п'ятирічної давнини. На початок 2020 року в Україні створено 13 782 інклюзивні класи. Так, у 2019/2020 навчальному році 35% від загальної кількості закладів загальної середньої освіти організували інклюзивне навчання [8].

У закладах дошкільної освіти станом на 1 січня 2020 року здобувають освіту 4 681 вихованець із особливими освітніми потребами. Також із 2019/2020 навчального року інклюзивне навчання запроваджено в закла-

дах професійної, професійно-технічної та вищої освіти, де інклюзивно навчаються 1 312 здобувачів освіти з особливими освітніми потребами [8].

Попри позитивну динаміку статистики, ситуація з інклюзивним навчанням дітей з інвалідністю та дітей з особливими освітніми потребами далека від ідеалу. На практиці батьки таких дітей часто зустрічаються з неприйняттям в дитячому колективі, насамперед батьками інших дітей, нерідко і вчителями.

Це відбувається з багатьох причин. Наведемо типові:

- брак широкого суспільного розуміння інклюзії, її переваг як у суспільному, так і економічному аспектах;
- відсутність належної комунікації між адміністрацією школи і батьками, як нормотипових дітей, так і дітей з особливими освітніми потребами;
- відсутність розуміння інклюзивних технологій, які містять три складові: доступ дітей до школи (тобто архітектурна та інша доступність), розумне пристосування в класі та зміна педагогіки.

Одних лише змін на законодавчому рівні недостатньо. Необхідна активна просвітницька діяльність, формування громадської думки про значення інклюзії у суспільному поступі. І саме тут значення медіа важко переоцінити.

4. РИЗИКИ У РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВА НА ОСВІТУ ДІТЕЙ, ЯКІ ВИХОВУЮТЬСЯ У НЕСПРИЯТЛИВОМУ СЕРЕДОВИЩІ, В УМОВАХ ПАНДЕМІЇ COVID-19

В Україні категорії дітей, які знаходяться в зоні ризику реалізації права на освіту, крім дітей з інвалідністю, можна доповнити наступними категоріями:

- діти з сімей, що перебувають у складних життєвих обставинах*;
- діти з сімей, що отримують державну соціальну допомогу для малозабезпечених*;
- діти з сімей одиноких матерів (батьків)*;
- діти з сімей, де принаймні один з батьків має інвалідність*;
- діти-сироти;
- діти, позбавлені батьківського піклування;
- діти з сімей вимушено переміщених осіб;
- соціальні сироти / діти, які більшість часу проводять на вулиці*;
- діти, які належать до груп етнічних спільнот;
- діти, які проживають у віддалених населених пунктах (великих за площею селах, що складаються з окремих виселків чи хуторів)*.

*Помічені зірочкою виявилися особливо вразливими категоріями під час пандемії Covid-19, оскільки перехід на дистанційне навчання суттєво загострив наявні проблеми.

З оголошенням карантину реалізація права на освіту опинилася під загрозою в усьому світі. За словами генеральної директорки ЮНЕСКО Одрі Азулай (березень 2020 року), масштаби нинішніх обмежень у галузі освіти в усьому світі є безпрецедентними, і їхнє збереження загрожуватиме забезпеченню права на освіту [9]. За даними ЮНЕСКО, станом на початок квітня 2020 року всі школи було закрито у 191 країні світу, де мешкають понад 90% усіх учнів/учениць планети [10].

У 2020 році до Уповноваженого Верховної Ради з прав людини надійшло 1 677 повідомлень з приводу порушень прав дитини, з них 16% (268) стосувалися права на освіту [11].

Міністерство освіти і науки України виявилось неготовим до викликів, пов'язаних з карантинними обмеженнями, та організацією дистанційного навчання. Про це неодноразово з'являлися повідомлення у медіа усіх рівнів: починаючи від загальнонаціональних і закінчуючи групами у соціальних мережах. Голов-

ними темами таких публікацій у квітні-травні 2020 року були: скарги батьків на відсутність онлайн-уроків; неадекватні вимоги вчителів щодо швидкості виконання завдань; відсутність доступу до інтернету та засобів навчання (комп'ютерів, ноутбуків, планшетів, мобільних телефонів) у деяких учнів, особливо коли у сім'ї кілька дітей шкільного віку; сім'я знаходиться у складних життєвих обставинах, в тому числі через втрату батьками роботи або постійного доходу, що критично обмежило ресурси для забезпечення потреб дітей у таких родинях.

На неналежні умови організації праці в умовах карантину скаржилися і вчителі: вони не були забезпечені ані засобами для облаштування робочого місця вчителя в умовах дистанційного та змішаного навчання, ані методиками такого навчання, що опосередковано стало причиною неналежного рівня надання освітніх послуг чим порушувалися права дитини на освіту.

Ситуацію намагалися виправити за допомогою проєкту «Всеукраїнська школа онлайн»: телеуроки для учнів 5–11 класів, які транслювали за чітким розкладом українські телеканали («ПлюсПлюс», «112 Україна», NewsOne, «Піксель», ZIK, «УНІАН ТБ», «Індіго», «Рада», «UA: Культура», «UA: Перший» та М1) та YouTube-канал Міністерства освіти і науки, проте більшість з них мали обмеження у поширенні транслювання, а для перегляду на YouTube-каналі потрібно було підключення до мережі інтернет та наявність відповідних засобів зв'язку. Якість окремих онлайн-уроків зазнавала критики, незважаючи на залучення до їх розробки провідних педагогів. Відсутність зворотного зв'язку також негативно позначалася на рівні освітніх послуг.

Початок нового навчального року не приніс очікуваних змін в організацію освітнього процесу. Лише з 16 жовтня набуло чинності розроблене в МОН Положення про оновлені умови організації дистанційного навчання [12]. «Цей документ був радше запізнілим реагуванням, адже був випущений більш ніж через місяць після початку нового навчального року і містив короткі пояснення організаційних процесів дистанційної освіти. Натомість в ньому бракувало методичних рекомендацій щодо проведення дистанційної освіти для різних типів закладів», вважає незалежний аналітичний центр «Cedos» (ГО Центр дослідження суспільства) [13]. Результати опитувань, проведених Державною службою якості освіти [14] та освітнім омбудсменом [15], дають змогу виокремити такі найважливіші проблеми, пов'язані з порушенням права дитини на освіту (організаційні, навчальні, психоемоційні, технічні):

- не завжди якісна організація дистанційного навчання (часто завдання просто розміщуються на сайті або надсилаються, написані від руки, без жодної комунікації з вчителем, відсутність завдань узагалі, велика частка навчального матеріалу, винесена на самостійне опрацювання, неузгодженість телеуроків з навчальною програмою);
- низьку мотивацію до навчання та невміння частини школярів навчатися самостійно, брак спілкування з ровесниками та вчителями;
- часткова або повна відсутність належного технічного обладнання для навчання, відсутність чи застарілість необхідного програмного забезпечення;
- боротьба між членами родини за доступ до технічного обладнання, що призвело серед іншого до підвищення психоемоційної напруженості та зростання насилля у сім'ях;
- відсутність інтернет-зв'язку або інтернет-зв'язок не належної якості.

Часто, з огляду на статтю 55 Закону України «Про освіту», на батьків покладається відповідальність за реалізацію права на освіту, адже вони повинні «сприяти виконанню дитиною освітньої програми та досягненню дитиною передбачених нею результатів навчання» [5], проте там не зазначені обсяги такого «сприяння». Тож, на нашу думку, обов'язок з забезпечення технічними засобами навчання, як і якісним інтернет-зв'язком як умовами реалізації права на освіту не можна перекладати на плечі батьків, особливо в умовах погіршення матеріального стану багатьох сімей через Covid-19. Показовим тут видається випадок притягнення до адміністративної відповідальності матері за неналежне виконання батьківських обов'язків (ч. 2 ст. 184 КУ-ПАП), бо її син не відвідував дистанційних уроків через відсутність удома інтернету [16]. Водночас держава не передбачає можливості надання у безоплатну оренду відповідної техніки, безкоштовного або пільгового підключення до мережі Інтернет.

5. ВИСВІТЛЕННЯ ПОРУШЕНЬ У РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВА НА ОСВІТУ ДІТЕЙ ЗА ЕТНІЧНОЮ НАЛЕЖНІСТЮ (НА ПРИКЛАДІ РОМСЬКОЇ СПІЛЬНОТИ УКРАЇНИ)

За офіційними даними, в Україні проживає близько 48 тисяч представників ромської національності. Однак реальна кількість за розрахунками експертів Ради Європи перевищує цей показник, і становить від 150 до 400 тисяч. Представники ромської національності проживають на всій території країни [17].

Ромська спільнота є найбільш вразливою в Україні. Існує багато аспектів вразливості: бідність, ізоляція, дискримінація при працевлаштуванні, у доступі до освіти, медичних послуг, відсутність ідентифікаційних документів і т.д. Усе це сприяє стигматизації і дискримінації ромів: понад 60% представників ромської нацменшини не мають роботи; близько 40% ромів не мають документів; лише 1% дітей ромів отримують атестат про повну загальну середню освіту. Згідно з дослідженням щодо соціально-економічного та суспільно-правового аспекту ромських громад України, отримання освіти є однією з актуальніших проблем ромського населення, а її рівень вкрай низький.

Так, кожен п'ятий представник ромської національності, а це 24%, взагалі не має освіти. Майже кожен четвертий не вміє читати та писати українською. А частка тих, хто отримав вищу освіту, мізерна — лише 1%. 31% дітей ромів узагалі не ходять до школи [17].

За даними Інституту соціальних досліджень України:

- близько 50% ромських дітей регулярно не відвідують школу,
- початкову освіту отримують лише 20–30% дітей-ромів;
- більшість ромських дітей взагалі не закінчує школу;
- середній вік, у якому ромські діти залишають навчальні заклади — 10–11 років. Як правило, до цього часу вони не встигають навчитися найелементарнішого — читати й писати;
- вищу освіту отримують одиниці [18].

Спираючись на дані Інформаційного ресурсного центру «Правовий Простір», який акумулює та систематизує інформацію Центрів правової інформації та консультацій, що працюють за підтримки «Ромської програмної ініціативи» Міжнародного фонду «Відродження», можна зробити висновки, що на низький рівень освіти ромів сьогодні впливають два види факторів:

Внутрішні:

- тотальна бідність (неможливість оплатити дитсадок, придбати навіть елементарне шкільне приладдя, форму тощо);
- кочівний спосіб життя;
- територіальна відокремленість (у випадку проживання в таборі)
- нерозуміння батьками важливості відвідування дитсадків та шкіл;
- відсутність у самих дітей мотивації отримати освіту.

Зовнішні:

- стереотипи в суспільстві щодо ромів;
- байдужість державної машини до порушення їхніх прав на освіту.

До ромів, і до маленьких зокрема, ставляться упереджено й насторожено. Батьки більшості учнів не бажають, щоб їхні діти вчилися разом з ромськими — адміністрації загальноосвітніх шкіл виконують ці вимоги. Для ромів створюють окремі класи і навіть школи — а це вже суспільна ізоляція. Такі школи називають сегрегованими.

Сегрегація (лат. segregatio — відділення) — різновид дискримінації, який полягає у фактичному чи юридичному відокремленні в межах одного суспільства суспільних груп, які вирізняються за расовими, гендерними, соціальними, релігійними чи іншими ознаками, та в подальшому законодавчому обмеженні їхніх прав. Для

прикладу, маємо випадки, коли дітей ромів просто не приймають до звичайної загальноосвітньої школи. Наприклад, на одній з вулиць Ужгорода по лівий бік навчаються всі, хто «не роми», а по правий — роми. [17].

Лише на Закарпатті — близько 20-ти відокремлених ромських шкіл. Цей термін часто використовується для навчальних закладів, де понад 90% учнів належать до ромської етнічної спільноти. А загалом це загальноосвітні школи. Більшість розташовані у старих будівлях без елементарних зручностей, що й казати вже про спортивні зали, майданчики, їдальні тощо. Якість освіти там недостатньо висока, але чомусь цього питання ніхто не піднімає. Діти, які після восьмого класу покидають школу, не знають елементарних речей, іноді навіть не вміють підписатися. Адміністрація шкіл чи місцеве управління освіти на це відповідають, що вони безсилі, адже такі учні часто пропускають школу або взагалі не відвідують її, бо батьки не змушують їх ходити до школи. Часто у школі передбачають допомогу батьків учням у засвоєнні освітньої програми, але якщо батьки самі не вміють читати і писати, не знають української мови, то як можуть допомогти у навчанні своїм дітям [18].

У «ромських» школах та сама програма, що й у будь-якій іншій загальноосвітній державній школі. Але у зв'язку з тим, що недостатньо уваги приділяється саме ромським сім'ям, то вони й потерпають. Певною мірою вирішити проблему могла б група продовженого дня. Якщо дитина тікає зі школи, то необхідно з'ясувати причини. Якщо дитина не ходить до школи, то з'ясувати чому. Якщо дитина не приходить до школи, то це перший дзвінок, що держава має втрутитися. Бо забезпечення реалізації права на освіту лежить у першу чергу на державі.

Часто справжня причина небажання ромських дітей вчитися — їх абсолютна неготовність до школи. Вони не відвідували дитсадок, не розуміють, чого від них хочуть, не мають елементарних навичок гігієни та дисципліни. Через усе це почуваються в класах некомфортно — і просто уникають навчання та зрештою кидають його.

Ромські діти часто необґрунтовано змушені навчатися в школах для дітей з розумовими і фізичними порушеннями. У деяких місцевостях більш ніж 70% дітей ромів зареєстровані саме в таких школах. Така ситуація є причиною наступного «виключення» ромів з нормального суспільного життя: закінчення подібних шкіл фактично унеможливує вступ до будь-якої вищої освітньої установи; з свідомістю таких шкіл молоді роми не можуть знайти роботу; часто діти ромів відмовляються відвідувати подібні школи, що фактично призводить до відсутності в них навіть шкільної освіти.

Є в Україні й приклади прогресивних ромських шкіл — приміром, початкова ромська школа в місті Свалява, де діти вчать українською. Тому тут доволі високий відсоток дітей, які закінчили 9 класів, а відтак можуть отримати професійну освіту.

Часто позиція місцевих громад щодо «ромських» шкіл є такою: «Роми вже звикли до цієї школи. Батьки самі віддають туди своїх дітей. А те, що в них поганий рівень освіти, то це батьки винні, які не забезпечують відвідування школи дітьми».

Діти ромських родин, де батьки здобули повну загальну середню чи вищу освіту, відвідують школи, і не «ромські», а змішані. У таких сім'ях розуміють цінність освіти. Роми, які ніколи не ходили до школи, не завжди розуміють важливість освіти для своїх дітей. Школа має зробити так, щоб дитині було цікаво. Професійний педагог повинен зацікавити дитину школою.

Навчати ромів в українських загальноосвітніх школах — значить дати їм стимул і перспективи отримання повної середньої, а згодом — і вищої освіти.

Напевно, найбільш ефективним методом мотивації ромів до отримання освіти, в тому числі вищої, правозахисники називають позитивні приклади. Історії успіху вихідців з ромського середовища справляють велике враження — особливо коли успішними стали діти із зовсім небагатих сімей.

Зокрема, показовою в цьому плані є історія юристки Ренати Балог. Дівчина виросла в ромському таборі, отримала вищу освіту, і тепер працює в Центрі правової інформації та консультацій у Мукачевському таборі, надає допомогу своїм землякам, є для них прикладом того, що прагнення до освіти дає значні результати і може змінити долю ромів. Історія Ренати стала основою одного з сюжетів документального циклу «Ромська мрія» (2014), у якому розповідають про чотирьох ромів, які досягли успіхів: окрім дівчини-юриста, це вчитель, телеведучий і танцівниця.

Громадські організації ромів розуміють значення освіти для подальшої успішної інтеграції в українське суспільство. Вони виступають за:

- збільшення кількості ромських дітей у дошкільних установах;
- збільшення кількості ромських дітей, які успішно одержали загальну середню, професійно-технічну та вищу освіту;

- створення та покращення освітньої інфраструктури, збільшення і поліпшення мережі недільних ромських шкіл;
- забезпечення необхідної кількості викладачів для роботи з ромськими дітьми;
- забезпечення ромських дітей відповідною матеріально-технічною базою для одержання освіти (посібники, література, обладнання і матеріали для вивчення процесу) [19].

Оптимальне розв'язання наявних проблем можливе лише за умови об'єднання зусиль ромських організацій та державних органів, відповідальних за політику в сфері освіти.

Висновки і рекомендації. Право дитини на освіту потребує інклюзивного підходу: кожна дитина незалежно від стану її здоров'я, етнічної належності, матеріальних статків батьків, місця проживання, релігійних переконань батьків, неналежного виконання батьками своїх обов'язків повинна бути включеною у освітній процес і мати однакові можливості зреалізувати свою потребу в освіті.

Порушуючи в медіа проблему права дитини на освіту, окрім, власне, вимог щодо дотримання прав дитини при висвітленні засобами масової інформації [21], потрібно зважати на рекомендації:

1. На належному рівні ознайомтеся з міжнародними та чинними вітчизняними законодавчими актами з цього питання (Декларація про права дитини, Конвенція про права дитини, Закон України «Про освіту», тощо);
2. Обдуманно використовуйте термінологію, послуговуйтеся новітньою термінологією у сфері прав людини, освіти, тощо;
3. Уникайте штампів, не поширюйте культурних стереотипів у описах;
4. Подання проблеми через історію тут як ніколи актуальне, але завжди має бути доповнене коментарем компетентного експерта;
5. Ретельно добирайте експертів: вони не повинні бути заангажованими у ситуації, але компетентними і зацікавленими у вирішенні проблеми загалом;
6. При висвітленні проблеми послуговуйтеся принципами журналістики рішень (підхід до створення журналістських матеріалів, які пропонують варіанти розв'язання проблем, а також обґрунтування того, чому і як рішення можуть працювати чи не працювати);
7. Створюйте матеріали, які містять позитивні приклади вирішення проблем: вони надихають тих, хто, можливо, зневірився у відстоюванні своїх прав.

ВИКОРИСТАНА ЛІТЕРАТУРА ТА ДЖЕРЕЛА:

1. Eric A. Hanushek, Ludger Wößmann, The Role of Education Quality in Economic Growth <http://documents1.worldbank.org/curated/en/260461468324885735/pdf/wps4122.pdf>
2. Improving Health and Social Cohesion through Education / Organisation for Economic Co-operation and Development. URL: <https://www.oecd.org/education/cei/improvinghealthandsocialcohesionthrougheducation.htm>
3. Декларація прав дитини (1959 р.). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_384#Text
4. Конвенція про права дитини (1989 р.). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text
5. Закон України «Про освіту». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>
6. Порошенко М. А. Інклюзивна освіта: навчальний посібник. К.: ТОВ «Агентство України», 2019. 300 с.

7. Саламанська декларація про принципи, політику та практичну діяльність у галузі освіти осіб з особливими освітніми потребами. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_001-94#Text
8. Міністерство освіти і науки України. Статистичні дані. URL: <https://mon.gov.ua/ua/statistichni-dani>
9. Из-за коронавируса у более 290 миллионов учеников нет доступа к образованию — ЮНЕСКО. URL: <https://www.ukrinform.ru/rubric-society/2890477-izza-koronavirusa-u-bolee-290-millionov-ucenikov-net-dostupa-k-obrazovanuu-unesko.html>
10. COVID-19 Education Response Preparing the reopening of schools. Resource paper. URL: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000373401?web=1>
11. Порушення прав дитини: Офіс омбудсмена торік отримав понад 1,6 тисячі повідомлень. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3215413-ofisi-ombudsmena-torik-otrimav-ponad-16-tisaci-povidomlen-pro-porusenna-prav-ditini.html>
12. Деякі питання організації дистанційного навчання. Наказ МОН України № 941/35224 від 8 вересня 2020 року. URL: <https://mon.gov.ua/ua/npa/deyaki-pitannya-organizaciyi-distancijnogo-navchannya-zareyestrovano-v-ministerstvi-yusticiyi-ukrayini-94735224-vid-28-veresnya-2020-roku>
13. Назаренко Ю., Сирбу О., Когут І. Коронавірус та освіта: аналіз проблем і наслідків пандемії. URL: <https://cedos.org.ua/researches/koronavirus-ta-osvita-analiz-problem-i-naslidkiv-pandemii/>
14. Аналітична довідка щодо організації дистанційного навчання у закладах загальної середньої освіти в умовах карантину (за результатами онлайн-анкетування учасників освітнього процесу). URL: <https://cutt.ly/ybzN5ke>
15. Результати опитування батьків «Навчання дітей під час карантину»: URL: https://eo.gov.ua/wp-content/uploads/2020/04/Rezultaty-opytuvannya-22Navchannia-ditey-pid-chas-karantynu22.pdf?fbclid=IwAR0BgrSNMqPNInklz7L9shTfYVNtTNUQ80gTCUIOdGnPa_btyzdKLICFvHw
16. У Шумській судили маму, яка не підключила інтернет і син пропустив дистанційне навчання. URL: <https://cutt.ly/0bz8syW>
17. Без документів, освіти та роботи: як живеться ромам в Україні/ URL: https://zmina.info/articles/bez_dokumentiv_osviti_ta_roboti_jiak_zhivetsja_romam_v_ukrajini/
18. Освіта ромів: вирватися із замкнутого кола. URL: https://www.irf.ua/osvita_romiv_virvatisya_iz_zamknеноgo_kola/
19. Пропозиції щодо підвищення рівня освіти і збереження культури в рамках комплексної державної програми підтримки ромів. URL: <http://dSPACE.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/26927/17-Ivanenko.pdf?sequence=1>
20. Людський розвиток в Україні: історичний вимір трансформації державної соціальної політики (колективна монографія) / за ред. Е. М. Лібанової. К.: Інститут демографії та соціальних досліджень імені М. В. Птухи, 2014. 380 с.
21. Діти в медіа: як висвітлювати й дотримуватися правил. Спеціальний звіт. К.: ГО «Телекритика», 2016. 48 ст.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА ТА ДЖЕРЕЛА ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ:

1. Декларація прав дитини (1959 р.). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_384#Text
2. Конвенція про права дитини (1989 р.). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text
3. Закон України «Про освіту». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>
4. Інтеграція від А до Я: порадник для фахівців інклюзивно-ресурсних центрів / упорядники Н. Заєркова, А. Трейтяк. Київ, 2021. 59 с.
5. Порошенко М. А. Інклюзивна освіта: навчальний посібник. К.: ТОВ «Агентство України», 2019. 300 с.
6. Саламанська декларація про принципи, політику та практичну діяльність у галузі освіти осіб з особливими освітніми потребами. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_001-94#Text
7. Статистика щодо вразливих категорій населення (станом на 1.01.2021 року у розрізі за областями). URL: https://dostup.pravda.com.ua/request/85405/response/256205/attach/3/01.01.2021.pdf?cookie_passthrough=1
8. Діти в медіа: як висвітлювати й дотримуватися правил. Спеціальний звіт. К.: ГО «Телекритика», 2016. 48 ст.
9. Участь батьків у організації інклюзивного навчання: курс лекцій. URL: <https://courses.ed-era.com/courses/course-v1:EdEra-SmartOsvita+Par+1/about>
10. Щодо організації навчання осіб з особливими освітніми потребами у закладах загальної середньої освіти у 2020/2021 навчальному році (Лист МОН № 1/9-495 від 31.08.20 року). URL: https://osvita.ua/legislation/Ser_osv/76129/

МАТЕРІАЛИ САЙТІВ:

1. Громадське об'єднання «Батьки SOS». URL: <https://www.facebook.com/BatkiSOS/>
2. Міністерство освіти і науки України. Інклюзивне навчання. URL: <https://mon.gov.ua/ua/tag/inklyuzivne-navchannya>
3. Нова українська школа. Інклюзія. URL: <https://nus.org.ua/tags/129/>
4. Освіта.UA. URL: <https://osvita.ua/school/>
5. Освітній омбудсмен України. URL: <https://eo.gov.ua/>
6. Центр прав людини ZMINA. URL: <https://zmina.ua/>
7. Cedos (ГО Центр дослідження суспільства URL:). URL: <https://cedos.org.ua/>

ПІДЛІТКИ: ПОДОЛАННЯ НЕВИДИМОСТІ ЛЮДИНИ В МЕДІА НА ПІДСТАВІ ПІДХОДУ, ЩО ЗАСНОВАНИЙ НА ПРАВАХ ЛЮДИНИ (HUMAN RIGHTS BASED APPROACH)

Інна Лакомська, кандидатка філологічних наук, доцентка кафедри журналістики, реклами та медіакомунікацій Одеського національного університету імені І.І. Мечникова

У лекції розкрито особливості висвітлення підлітків у ЗМІ у зв'язку з основними принципами підходу, що заснований на правах людини. Наголошено на основних правах дітей підліткового віку, а також проаналізовано медійний контент відповідно до актуальної проблематики.

ПЛАН ЛЕКЦІЇ:

1. Підхід, заснований на правах людини.
2. Права дитини в підлітковому віці.
3. Підлітки у фокусі медіа: актуальна проблематика.

1. ПІДХІД, ЗАСНОВАНИЙ НА ПРАВАХ ЛЮДИНИ

Права людини — комплекс гарантованих законом непорушних свобод і можливостей. Це те, що є у кожного, незалежно від місця реєстрації, кольору шкіри, статі, віку тощо. І ще одна важлива деталь: права людини не можна дати або забрати. Людина від народження є вільною і рівною з іншими у своїй гідності і правах, про що йдеться у Загальній декларації прав людини ООН.

В основі концепції прав людини — дві основні цінності: людська гідність та рівність. Із цих цінностей можна вивести низку інших: свобода, повага до інших, недискримінація, толерантність, відповідальність.

За дотриманням прав людини на міжнародному рівні стежать такі органи як ООН, ЮНІСЕФ, ОБСЄ, а також громадські організації, наприклад, Amnesty International. На державному рівні функції контролю дотримання прав людини покладаються на омбудсмена, а головним документом, який регламентує базові права людини в Україні є Конституція.

Зокрема, в Конституції України прописані такі базові права людини: право на вільний розвиток особистості; право на життя; право на недоторканність житла; право на таємницю листування, телефонних розмов, кореспонденції; право на свободу пересування; право на свободу думки і слова і вільне вираження своїх поглядів та переконань; право на свободу світогляду та віросповідання; право на утворення політичних партій та громадських організацій; право на мирні збори; право на працю; право на підприємницьку діяльність; право на відпочинок; право на страйк; право на освіту; право на медичну допомогу та інші [8].

Дослідження, що висвітлюють людину в системі цінностей прав, набули сьогодні достатньо високої актуальності, зокрема у фокусі медіадіяльності. Коли людина є цінністю, а дотримання її прав є обов'язковим для кожного, можемо говорити про свідоме розуміння цінності прав людини. Медіа в цьому аспекті є формуючим фактором.

Загальноновизнаним фактом є те, що захист прав людини є критичним для досягнення миру, демократії та безпеки. Зазначений підхід є технологією досягнення цих цілей та приносить неоціненні переваги у врахуванні інтересів вразливих груп суспільства, підвищенні прозорості, просуванні поваги до прав людини, що призводить до сталих змін, оскільки програми, розроблені на основі прав людини, спрямовані на довгостроковий вплив на культурні та соціальні норми та цінності. Вивчаючи та розвиваючи правозахисну журналістику, К. Шендерівський та І. Виртосу зазначають: «людина — ціль, а не засіб, а дотримання прав людини є ключо-

вою національною ідеєю всіх демократичних країн світу. Відтак саме права людини мають стати міцним підмурівком новітньої України — її справжньою національною ідеєю, — що об'єднає всіх громадян в український народ і соціум, в якому комфортно жити кожній людині» [12, с. 17].

Слід пам'ятати, що Україна взяла на себе зобов'язання щодо забезпечення прав людини в Конституції України та законах України, на які можна посылитися при відстоюванні своїх прав. Крім того, принципи захисту та дотримання прав людини докладно зафіксовані в численних міжнародних договорах, обов'язкових для виконання Україною, яка їх ратифікувала. Це означає, що носії прав у цих державах можуть зобов'язувати органи влади забезпечувати права, які вони погодилися захищати, поважати та реалізовувати.

2. ПРАВА ДИТИНИ В ПІДЛІТКОВОМУ ВІЦІ

Підлітковий вік — це етап життя, що характеризується зростаючими можливостями, здібностями, прагненнями, енергією і творчістю, але і значною вразливістю. Підлітки є рушіями змін і одним з ключових чинників і ресурсів, здатних позитивно вплинути на власні сім'ї, громади та країни. У глобальному масштабі підлітки у конструктивний спосіб долучаються до багатьох сфер, зокрема до проведення медичних і освітніх кампаній, підтримки родин, навчання за принципом «рівний-рівному», ініціатив з розвитку громад, складання бюджетів за участю громадськості та різних форм мистецтва і творчості, а також роблять внесок у забезпечення миру, прав людини, екологічної сталості й справедливого вирішення проблем клімату [4].

У вересні 2016 року Комітет ООН з прав дитини ухвалив своє Зауваження загального порядку № 20 з питань про права дитини в підлітковому віці. Відтак держави отримали доступ до докладних інструкцій про заходи, необхідні для забезпечення реалізації прав дітей у підлітковому віці.

Як зазначає Комітет, потенціал підлітків залишається нереалізованим, оскільки держави-учасниці не визнають або не інвестують у заходи, необхідні підліткам для користування своїми правами. В багатьох країнах не враховують та не практикують уважний та делікатний підхід до підлітків, де би доречним і правильним було вивчати їхні особливості та можливості за такими важливими даними, як вік, стать або наявність інвалідності. Така деталізація могла би сприяти розробці позитивної тактики щодо проблем підлітків. Типові стратегії, спрямовані на дітей чи молодих людей, часто не охоплюють підлітків у всій їхній багатоманітності, і їх недостатньо для гарантування здійснення їхніх прав. Той психологічний фундамент, що закладається в підлітковому віці щодо емоційної захищеності, здоров'я, сексуальності, освіти, навичок та розуміння прав, обов'язково позначатиметься не тільки на оптимальному особистому розвитку підлітка, але й на нинішньому і майбутньому соціально-економічному розвитку [4].

У зв'язку з цим Комітет пропонує державам рекомендації (Зауваження загального порядку № 20 (2016) щодо заходів, необхідних для забезпечення здійснення прав дітей у підлітковому віці, та наголошує на важливості підходу на основі прав людини, що передбачає:

- визнання та повагу до гідності підлітків і їхньої здатності до дій;
- розширення їхніх прав та можливостей, громадянської позиції і активної участі у власному житті;
- сприяння досягненню оптимального здоров'я, благополуччя і розвитку;
- відданість справі просування, захисту і реалізації їхніх людських прав без будь-якої дискримінації [4].

Загальні принципи Конвенції є тією призмою, крізь яку слід розглядати процес упровадження заходів, необхідних для забезпечення реалізації прав дітей у підлітковому віці.

— *Право на розвиток*, що засновано на позитивному та цілісному підході. У зазначеному аспекті наголошено на перспективі зобов'язань зі створення оптимальних умов, які б гарантували дотримання прав підлітків і підтримували розвиток їхніх всебічних можливостей щодо розвитку. Для цього потрібен підхід, що спирається на сильні сторони та визнає внесок, який можуть зробити підлітки у власне життя і в життя інших, усуваючи при цьому бар'єри, що стримують ці можливості.

— *Повага до здібностей, що розвиваються*. Комітет визначає такі здібності, як сприятливий принцип, що передбачає процес дорослішання і навчання, під час якого діти поступово набувають компетенції, розуміння суті речей і дедалі зростаючу спроможність брати на себе відповідальність і реалізувати свої права.

— *Недискримінація*. Комітет закликає держави вживати заходів, щоб усі права кожного хлопця і дівчини-підлітка користувалися однаковою повагою і захистом, і щоб в рамках політики впроваджувалися комплексні та належні спеціальні заходи з метою ослаблення впливу або усунення умов, що призводять до прямої чи непрямой дискримінації у відношенні до будь-якої групи підлітків за будь-якою ознакою.

— *Найкращі інтереси дитини*. Право дитини на те, щоб її найкращі інтереси враховувалися передусім, є одним з основних прав, пояснювальним нормативним принципом і процедурною нормою, що поширюється як на окремих дітей, так і на групи дітей. Комітет наголошує, що при визначенні найкращих інтересів мають враховуватися думки дітей відповідно до їхніх здібностей, що розвиваються, і з урахуванням особливостей дитини. Державам необхідно вживати заходів, щоб думкам підлітків надавалося належне значення з розвитком їхнього розуміння суті речей і дорослішання.

— *Право бути заслуханим та право на участь*. Необхідно гарантувати підліткам право висловлювати свої погляди щодо всіх питань, що їх торкаються, згідно з їхнім віком і зрілістю, і забезпечувати, щоб ці погляди належним чином враховувалися, зокрема, у рішеннях, що стосуються їхньої освіти, здоров'я, сексуальності, сімейного життя і в ході судових та адміністративних розглядів.

Також наголошено на важливості участі як засобу політичної і громадянської взаємодії, за допомогою якого підлітки можуть домовлятися та досягати реалізації своїх прав, та притягати держави до відповідальності. Держави повинні ухвалити політику, покликану розширити можливості для участі підлітків у політичному житті, що відіграє важливу роль у розвитку активної громадянської позиції.

Отже, підлітковий вік є першим перехідним періодом від дитинства до зрілості. Якісні зміни, що відбуваються в інтелектуальній та емоційній сферах особистості підлітка породжують новий рівень його самосвідомості, потреби у самоствердженні, рівноправному і довірливому спілкуванні з ровесниками і дорослими. Усе це є підставою для виокремлення підлітків в особливу соціально-психологічну, демографічну групу з характерними для неї настановами, цінностями, нормами і манерами поведінки. Саме тому врахування прав підлітків має дуже важливу роль у їхньому становленні і як зрілої особистості, і як повноправного громадянина своєї батьківщини. Засоби масової інформації відіграють тут неабияку роль, оскільки мають популяризувати матеріали, що підвищуватимуть обізнаність масової аудиторії у проблемах підлітків, які стали «невидимими», змінювати фокус сприйняття суспільством підлітків у позитивне русло, пропонувати їм співучасть у вирішенні проблем, тобто закликати до здорової активності, що базується на дотриманні їхніх прав.

3. ПІДЛІТКИ У ФОКУСІ МЕДІА: АКТУАЛЬНА ПРОБЛЕМАТИКА

Огляд та аналіз українських масмедіа засвідчує, що вагоме місце в контенті ЗМІ посідають проблеми дітей, зокрема підлітків. Але на сьогодні медіа демонструють здебільшого сенсаційні матеріали негативного характеру, зокрема проблеми булінгу, кримінал, суїцид, вживання алкоголю або наркотичних речовин тощо. Моніторинг українських електронних видань підтверджує це, до прикладу, такі заголовки: «*Підлітки вкрали трубу, по якій постачався кисень хворим у лікарні на Вінничині*» (Українська правда, 10.06.2021), «*Школярка застрелила підлітка після ЗНО: робили фото для соцмереж*» (Українська правда, 10.06.2021), «*Школярки в Умані наковталися пігулок, щоб привернути до себе увагу — поліція*» (Українська правда, 18.02.2021), «*Понад 80% українських підлітків вживали алкоголь — ЮНІСЕФ*» (Україна молода, 17.01.2020), «*Без сну та щастя: кожен восьмий український підліток є залежним від соцмереж*» (Україна молода, 14.01.2020).

Оптимістичним зрушенням виглядає поява таких публікацій, що можуть принести користь підліткам, але кількість відповідних матеріалів мінімальна: «*Захист неповнолітніх жертв: у соцмережах створюють онлайн-канали довіри*» (Україна молода, 05.03.2021).

Проте бракує матеріалів, які б висвітлювали підлітків як повноцінних членів суспільства, які мають свої права, цей аспект і донині залишається «невидимим». Подолання цього явища залежить від рівня розуміння, що включення різних людей у суспільство означає те, що всі люди є його повноправними членами і їхні права треба поважати. І ЗМІ тут відіграють значну роль.

У зазначеному аспекті виокремлюємо найбільш актуальні контексти, у яких згадують підлітків в українських ЗМІ у зв'язку з дотриманням або порушенням їхніх прав, зокрема:

- раннє заміжжя ромок-підлітків;

- мами-підлітки;
- дівчата з інвалідністю;
- підлітки, які живуть з ВІЛ;
- підлітки-лгбт і проблема суїциду.

Ромки-підлітки: раннє заміжжя. Міжнародна правозахисна спільнота переконана, що дитячі шлюби (які, окрім того, можуть бути примусовими) доцільно визнавати порушенням прав людини і прав дітей. Дівчата в ранніх шлюбах уразливі до насильства в сім'ї та сексуального насильства у стосунках, які не є рівними. Якщо вони вагітніють, часто стикаються із проблемами ускладнень під час вагітності і пологів, оскільки їхнє тіло не готове до дітонародження. Через ранній шлюб дівчата часто змушені кидати освіту, аби заробляти гроші чи виконувати хатні обов'язки.

Вразливою соціальною категорією до ранніх шлюбів є ромська національна спільнота України, а особливо ті роми, які проживають компактно. Дитячі шлюби ромської громади спричинені патріархальними традиціями — чимало ромських дівчат вважають ранній шлюб нормальним явищем і не здатні критично виступати проти власних звичаїв. Також доцільно зазначити, що інші важливі соціально-економічні чинники спонукають до ранніх шлюбів. Зокрема, брак знань щодо планування сім'ї, відсутність доступу до контрацепції — суттєві чинники, як і низький рівень освіти, бідність, неякісне житло (у місцях компактного проживання ромів).

Інформаційний портал «Права людини в Україні» (Харківська правозахисна група) містить таку публікацію: «*Ранні шлюби серед ромів: що з цією проблемою робити?*» — автор Н. Козир (khrpg.org, 18.02.2014). Із повідомлення дізнаємося про те, що внаслідок ранньої вагітності та народження дитини, все майбутнє маленької дівчинки опиняється під загрозою. Відсутність освіти і часто підірване здоров'я прирікає її проводити життя в убогості, безсиллі і безправ'ї.

У зв'язку з наведеним, привертає увагу й такий матеріал: «*Особливості ромів. Дівчина вийшла заміж у 12 років і мала депресію, бо не могла завагітніти*» (credo.pro, 28.10.2020). У статті журналіст веде розмову з Катериною Паєрською, яка організовує роботу з дітьми в ромських таборах, і стверджує, що для дівчат-ромок така рання вагітність — це нормальне явище.

Грунтовним є й матеріал під заголовком «Проблема ранніх шлюбів у світі та в Україні» (prova.org.ua, 28.03.16), у якій Т. Марценюк аналізує причини вступу у дитячі шлюби та їх поширеність, а також законодавче регулювання в Україні, розповідає про дитячі шлюби серед ромського населення України та наводить шляхи подолання цієї проблеми, серед яких важливим вектором є сфера освіти, здобуття якої надасть можливість дівчаткам розвинути власні можливості і знання. Освіта дівчаток, особливо завершена початкова і середня, є найважливішими факторами, пов'язаними із віком вступу в шлюб.

Отже, дитячі шлюби порушують права дівчаток, заперечують їхнє дитинство, руйнують їхню освіту, ставлять під загрозу здоров'я і обмежують можливості. Жодна підстава або причина дитячого шлюбу не може слугувати виправданням тієї шкоди, яку чинять ці шлюби молодим дівчатам і їхньому потенціалу, адже дівчина повинна мати право вибирати, за кого і коли виходити заміж.

Мами-підлітки. Продовжуючи попередню тему, зазначимо й про проблематику ранньої вагітності дівчат-підлітків більш широко. За даними ООН, загалом у світі близько 700 мільйонів жінок, які вийшли заміж у ранньому віці, третина із них одружилася до 15 років. В основному, це означає брак знань про репродуктивне здоров'я, ранню вагітність, а також припинення навчання [2]. Заклик заборонити ранні шлюби — один з численних аспектів боротьби за права дівчаток, яку ведуть в ООН. Увага також приділяється захисту їхнього здоров'я, освіти, розширенню можливостей, боротьбу з дискримінацією, а також вибору професії і працевлаштування [2].

Із-поміж медійних матеріалів привертає увагу публікація «*Без бантиків і прикрас: чотири сфери порушення прав дівчат в Україні*» (Радіо Свобода, 11.10.2018), де авторки Е. Сардалова та А. Москвичова повідомляють про дискримінацію дівчат та жінок в Україні та світі, не оминаючи увагою й проблему ранньої вагітності.

Шокуюча інформація міститься в наступних матеріалах: «*Вагітна у 12: дівчина з Львівщини народить від школяра*» (lviv.vgorode.ua, 21.02.2020), «*Вагітна у 12: семикласниця чекає дитину від 17-річного хлопця*» (Форпост, 09.07.2021), у яких йдеться не тільки про вагітність дівчат-підлітків, а й повідомляється, що за ставтею зв'язки з неповнолітніми передбачена кримінальна відповідальність.

У статті «Стати мамою у 15 років. Історія з життя буковинок» (acc.cv.ua, 24.07.2019), авторка пропонує вирішення питання підліткової вагітності, зокрема це: підвищення рівня статевої освіти та статевого виховання на суспільному рівні, а не лише на рівні сімей; наявність у школах анонімних кабінетів допомоги в питаннях статевих відносин, де підлітки можуть обговорювати питання запобігання вагітності, а також отримувати безкоштовно презервативи та препарати екстреної контрацепції — це ще один напрямок покращення ситуації з підлітковою вагітністю; створення соціальних програм, а також організацій для підтримки малолітніх матерів та надання їм різних видів допомоги може зменшити негативні наслідки раннього материнства, пов'язані з незавершеною освітою, ізоляцією через сором та відчай, відсутністю засобів для існування і забезпечення дитини усім необхідним.

Причиною ранньої вагітності переважно стає недостатня увага з боку батьків до дівчинки унаслідок складних сімейних обставин, про що йдеться у статті «Коли діти народжують дітей: В Ужгороді за рік стали мамами більше ста неповнолітніх дівчат» (Новини Закарпаття, 21.09.2019). Саме на Закарпатті раннє материнство поширене явище: 80% усіх випадків — це підлітки із родин, які опинилися у складних сімейних обставинах, включаючи ромське населення, для яких народжувати у підлітковому віці — норма. Решта 20% — це діти з родин з матеріальними статками, проте в яких бракує батьківського піклування та спілкування. Тобто рання вагітність і материнство — це соціальна проблема.

Дівчата з інвалідністю. У Конвенції про права осіб з інвалідністю (стаття 6) визначається, що жінки та дівчата з інвалідністю як удома, так і поза ним нерідко піддаються більшому ризику насилля, травмування або наруги, недбалого чи зневажливого ставлення, поганого поведіння або експлуатації [7], тому держава має вживати заходів для забезпечення повного й рівного здійснення ними всіх прав людини й основоположних свобод, а також вживати належних заходів для забезпечення всебічного розвитку, поліпшення становища та розширення прав і можливостей жінок, щоб гарантувати їм здійснення й реалізацію прав людини й основоположних свобод, закріплених у цій Конвенції.

В Україні жінки та дівчата з інвалідністю зіштовхуються з проблемою доступу до медичних послуг, забезпечення репродуктивного здоров'я, захисту від домашнього насильства, низької мобільності через непристосовану інфраструктуру міст, низьку економічну та соціальну активність. Вони рідко беруть участь в ухваленні рішень на законодавчому та виконавчому рівнях влади. Дівчата з інвалідністю зіштовхуються з численними бар'єрами, які не дають їм реалізувати свої права.

Головний внесок, який можуть зробити ЗМІ у справу залучення людей з інвалідністю в життя суспільства, — це уникати або руйнувати стереотипи.

Сьогодні журналісти починають говорити про теми, які раніше були табуованими, «незручними», і на сьогодні такі матеріали стають дуже корисними, наприклад: «Секс і підлітки з інвалідністю. Десять речей, які потрібно прочитати і запам'ятати» (nv.ua, 03.12.2020), де йдеться про те, що люди з ментальною інвалідністю у фізичному плані такі самі, як і всі інші люди. Вони так само можуть мріяти про власних дітей, хочуть знайти партнера, потребують ніжності і хотіли б піклуватися про когось.

Порушуються стереотипи про людей з інвалідністю у таких матеріалах, як: «Полтавка з інвалідністю влаштувала ярмарок, щоб зібрати гроші на електропідйомник» (suspilne.media, 10.08. 2020). У статті йдеться про 14-річну дівчинку з інвалідністю, яка влаштувала благодійний ярмарок, аби зібрати гроші на електричний підйомник, щоб самостійно пересідати до візка та стати незалежною. Дівчина вирішила продати іграшки, створені власноруч, аби втілити свою мрію.

Сьогодні дівчата і жінки, які мають інвалідність, зазнають численних порушень своїх прав, недостатньо поінформовані про можливості свого захисту та майже не представлені в органах державної влади та у процесах ухвалення рішень. Саме це прагнуть змінити організаторки школи політичної участі жінок та дівчат з інвалідністю «Лідерка». Фундаторки школи спробували максимально усунути бар'єри: щоб дівчина, яка не чує, або та, якій потрібно більше часу для сприйняття інформації, могли на рівні з іншими учасницями навчатися й спілкуватися. Цю важливу тему порушує у своїх матеріалах Ірина Виртосу, журналістка *Центру прав людини ZMINA*, зокрема у статті «Лідерки, або Як дівчата з інвалідністю змінюють себе і громаду» (Українська правда, 10.12.2019), де йдеться про унікальність школи «Лідерка», яка полягає в тому, щоб допомогти молодим і активним жінкам з різною освітою, різним життєвим і професійним досвідом відчути свій лідерський потенціал, вчитися заявляти про себе вголос і вирішувати вже не тільки особисті питання, а й виходити на інший рівень — на рівень громади, своєї області, країни.

Продовжує тему матеріал під заголовком «Як школа «Лідерка» допомагає жінкам і дівчатам з інвалідністю досягти успіху» (Українська Правда, 18.11.2020), де правозахисниця, експертка із прав людей з інвалідністю Юлія Сачук розповідає власну історію життя, що надихає, а також ділиться успіхами дівчат з інвалідністю у сфері політичної участі після проходження школи.

Про соціалізацію та адаптацію молодих людей з інвалідністю до спілкування, перебування в людних місцях, спільного проведення дозвілля за допомогою та в супроводі типової молоді йдеться у статті «Особливі: у Тернополі взяли за проєкт для дітей та молоді» (Україна молода, 21.04.2021).

Отже, аналізуючи сучасний медійний контент, зазначимо, що публікацій, у яких порушуються проблеми дівчат з інвалідністю, зокрема пов'язаних із реалізацією ними своїх прав, замало, але позитивні зрушення є. На сьогодні це вкрай актуальна та важлива тема у медіадіяльності, оскільки залишається багато перепон з боку держави та суспільства, яке має подолати стереотипи і звернути увагу на повноправних учасників життя країни.

Підлітки, які живуть з ВІЛ. Важливою соціальною групою, яка потребує захисту своїх прав, є підлітки з ВІЛ. За даними досліджень, в Україні з ВІЛ проживають понад 13 тисяч молодих людей віком 10–24 років; близько 1000 — це діти віком 10–14 років (здебільшого вони мають ВІЛ від народження). 3-поміж 700 хлопців та дівчат віком 14–19 років половина народилася з вірусом, а половина інфікувалася пізніше — в основному внаслідок статевих контактів [10, с. 12]. Вже сьогодні в Україні мешкають понад 200 молодих людей, які мають ВІЛ від народження і які завдяки успішному лікуванню живуть повноцінним і якісним життям, навчаються, працюють, створюють сім'ї, народжують дітей.

Про недосконалість законодавства, дотичного до прав підлітків загалом та підлітків з ВІЛ, йдеться в публікації «Близько 40% підлітків, які хотіли здати тест на ВІЛ, мали проблеми зі зверненням до медичних закладів без батьків — моніторинг» (uacrisis.org, 11.12.2019), що розміщено на сайті Українського кризового медіа-центру. До прикладу, тестування підлітки можуть зробити з 14 років, але через протиріччя в законодавстві клініки іноді відмовляються робити тест без згоди батьків, або повідомляти його результати, якщо підліткам менше 16 років. Також не передбачена юридична відповідальність для медиків, які відмовляють пацієнтова у проходженні тестування чи не надають медичної допомоги у зв'язку з його ВІЛ-статусом. Відповідальність не несуть і треті особи, які розголосили інформацію про ВІЛ-статус людини. Як зазначається у повідомленні, в Україні немає статистики про кількість випадків порушення прав підлітків з ВІЛ-СНІД та реагування на ці випадки. Тому параюристи провели власне дослідження за принципом «рівний-рівному»: з підлітками розмовляли підлітки, які перед тим пройшли навчання як параюристи. На думку керівника проєкту розбудови параюридичних мереж Олександра Дмитрієва, ВІЛ-інфіковані підлітки — досить закрита спільнота, тому саме у форматі рівний-рівному можливий максимальний рівень довіри. Тому потрібно забезпечити дотримання прав, нестигматизацію та недискримінацію. Це питання напряму пов'язане із державними сервісами у сфері громадського здоров'я, тому що самостигматизація, стигматизація суспільства та дискримінація, обмеження доступу передусім стосується державних сервісів тестування, профілактики, лікування ВІЛ. Саме тому, за словами О. Дмитрієва, важливо говорити про рівність цієї категорії.

Аналізуючи публікації з відповідної проблематики, слід зазначити актуальність та необхідність сексуальної освіти підлітків, про що вони, власне, і говорять у своїх відвертих розмовах із журналістами, до прикладу матеріал: «Активіст підліткового руху Teenergizer Данило Столбунов: «В Україні немає систематичної та комплексної сексуальної освіти, яка б зосереджувалася на підліткові, його здоров'ї та охоплювала систему освіти» (radio.suspilne.media, 7.11.2019), де наголошено на прогалинах в освітніх шкільних програмах, зокрема недостатній інформації щодо теми ВІЛ/СНІД.

Про проблеми підлітків з ВІЛ розповідає Яна Панфілова, лідерка руху для ВІЛ-позитивних підлітків Teenergizer у матеріалі: «Коли мені розповіли, що я хвора, я думала, що одразу помру». Як молодь з ВІЛ живе в Україні» (suspilne.media, 01.12.20). На жаль, і до сьогодні існує стигматизація, і ВІЛ-позитивні люди, зокрема діти, підлітки, ЛГБТ-спільнота — постійно зазнають морального насилля, але на власному прикладі дівчина демонструє, що можна жити повноцінним життям, про що йдеться в інтерв'ю: «ВІЛ — це лише маленька частина життя». Історія Яни Панфілової, лідерки руху для ВІЛ-позитивних підлітків Teenergizer» (hromadske.ua, 09.06.2021).

Оскільки підлітковий вік є найкращим часом для визначення цілей і завдань на майбутнє, наявність вірусу в організмі не повинна стати перешкодою для того, щоб жити повноцінним життям і реалізовувати свої найсмисловіші далекосяжні плани. *Важливо говорити про це, що ілюструє матеріал «Мене дістало мовчати. Чотири історії ВІЛ-позитивних молодих людей, які вже відкрили свій статус або збираються зробити це» (nv.*

ua, 16.02.2020). Відверта розмова з героями інтерв'ю, викладена в публікації, показує як важливо розуміти таку молодь та не йти за стереотипами.

Підлітки-лгбт і проблема суїциду. Дискримінація підлітків ЛГБТ-спільнот — проблема, яка досі залишається актуальною для всього світу. Цькування, упередження, критика та погрози — з усім цим часто стикаються такі підлітки, тому криза сексуальної ідентичності стає сьогодні однією з причин підліткових самогубств. З огляду на це, завдання журналістів — привернути увагу до проблем, з якими зіштовхуються підлітки-ЛГБТ через сексуальну орієнтацію та гендерну самоідентифікацію.

Суспільство часто проявляє нетерпимість до підлітків-ЛГБТ, нерозуміння та неприйняття. Рівень підтримки ЛГБТ-підлітків в Україні дуже низький, ігнорування державою проблем часто стає причиною особистих трагедій і зламаних життів. Тому саме держава має зробити перший крок у вирішенні цієї проблеми. Але слід зазначити, що певна позитивна тенденція є, адже відомі особистості у сфері шоу-бізнесу, артисти у публічній площині привертають увагу до цієї проблеми, розкривають свої історії, беруть активну участь у публічних дискусіях, відкрито висловлюються щодо своєї орієнтації (травесті-діва Монро, Melovin, Зіанджа).

Один із прикладів позитивних зрушень — це Марш рівності, який щороку підтримують все більше людей. Боротьба продовжується, і представникам ЛГБТ-спільноти доводиться відстоювати свої права на різних рівнях — і у політичній площині, й у власних родинях. І підліткам це вдається особливо складно.

Прикро визнавати, але часто неприйняття таких особливостей підлітка відбувається щонайперше у їхніх родинях, де близькі люди відмовляються сприймати їх такими, які вони є, подекуди демонструючи ворожість та агресію. За таких умов більшість підлітків виходом із ситуації вважають вчинення самогубства, про що йдеться у статтях: «В Україні побільшало підліткових суїцидів: на що звернути увагу батькам» (Дзеркало тижня, 12.05.2021) та «Підліток і самогубство. Що повинні знати дорослі» (nv.ua, 25.03.2021). Матеріали містять акцент на з'ясуванні проблем, пов'язаних із підлітковим віком, де батькам радять дослухатися до своїх дітей та вчасно розпізнавати загрозу для їхнього життя.

Гостро проблема порозуміння між підлітками виникає в освітньому середовищі, зокрема про життя таких підлітків розповідають *Настя Конфедерат, яка ділиться своїми спогадами взаємодії з однокласниками у шкільні роки, та учителька Наталя Кідалова у статті: «ЛГБТ-підлітки в школі: досвід учениці та думки вчительки»* (Українська правда, 21.06.2020), де проблему бачимо з різних боків — з позиції педагога та учнів.

У матеріалі «Як живуть українські ЛГБТ-підлітки в Україні» (nv.ua, 01.03.2021) журналістка Олександра Горчинська розповідає, що більше 88% українських ЛГБТ-підлітків страждають від знущань у школі. До того ж, більшість з них також не знаходять взаєморозуміння зі своїми батьками.

Отже, підлітки є вразливою групою населення і те, як їх висвітлюють ЗМІ, грає неабияке значення. У цьому аспекті важливо, щоб сучасні українські ЗМІ були орієнтовані насамперед на вироблення контенту про підлітків, зокрема, застосовуючи підхід, що заснований на правах людини.

Тому перспективою висвітлення підлітків у медіа є зосередження на їхніх правах, тобто поширення доступної інформації про права дітей і шляхи їх здійснення, зокрема за допомогою ЗМІ.

ВИКОРИСТАНА ТА РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА:

1. Виртосу І. Як розповісти про людей з інвалідністю: поради для журналістів. URL: <https://ud.org.ua/statti/244-yak-rozpovidati-pro-lyudej-z-invalidnistyu-poradi-dlya-zhurnalistiv>
2. Генсек ООН: дівочкам нужно дать образование, которое позволит им конкурировать на рынке труда. URL: <https://news.un.org/ru/story/2018/10/1340322>
3. Діти в медіа: як висвітлювати й дотримуватися правил. Спеціальний звіт. К., ГО «Телекритика», 2016. 48 с.
4. Зауваження Загального порядку ООН № 20 про реалізацію прав дитини в підлітковому віці. URL: <http://knowledge.org.ua/uk/zamechanie-obshhego-porjadka-20-2016/>

5. Інститут масової інформації. URL: <https://imi.org.ua/monitorings/yak-onlajn-media-vysvitlyuyut-ditej-u-svoyih-materialah-i36873>
6. Конвенція про права дитини. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021
7. Конвенція про права осіб з інвалідністю. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_g71#Text
8. Конституція України. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1996, № 30, ст. 141). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
9. Марценюк Т. Проблема ранніх шлюбів у світі та в Україні. URL: <https://povaha.org.ua/problema-rannih-shlyubiv-u-sviti-ta-v-ukrajini/>
10. Молодь, яка живе з ВІЛ, в Україні: Реалії, виклики, шляхи подолання. URL: https://www.unicef.org/ukraine/media/2891/file/HIV_Youth.pdf
11. Рубіс І. Дослідження: Хто дискримінує українських підлітків? URL: <https://daily.rbc.ua/ukr/show/issledovanie-diskriminiruet-ukrainskih-podrostkov-1613394317.html>
12. Шендеровський К., Виртосу І. Правозахисна або адвокаційна журналістика: концептуальний підхід становлення та розвитку медіадіяльності. *Права людини та мас-медіа в Україні: Збірник конспектів лекцій [Тексти]* / Авт. кол. За ред. Виртосу І., Шендеровського К. Київ: Інститут журналістики КНУ ім. Тараса Шевченка. 2018. С. 16–26.

ПОРУШЕННЯ ПРАВ ДІТЕЙ У СУЧАСНИХ МЕДІАМАТЕРІАЛАХ: РЕГІОНАЛЬНИЙ АСПЕКТ

Людмила Солодка, кандидатка наук із соціальних комунікацій, старша викладачка кафедри журналістики, реклами та PR-діяльності Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького

Оглядова лекція, в якій окреслено медійну специфіку висвітлення тем, у яких героями є діти, крізь призму правозахисної журналістики, зокрема на регіональному рівні, розглянуто причини та можливі шляхи вирішення цієї проблеми.

ПЛАН ЛЕКЦІЇ:

1. Нормативні основи дотримання прав дітей засобами масової інформації.
2. Взаємодія дітей з медіа на регіональному рівні в аспекті праволюдності.
3. Якісний журналістський контент про дітей: балансування на межі норм закону, журналістських стандартів та саморегуляції самих медійників.

1. НОРМАТИВНІ ОСНОВИ ДОТРИМАННЯ ПРАВ ДІТЕЙ ЗАСОБАМИ МАСОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ

Залучаючи дітей до медіаматеріалів, журналісти мають бути особливо чутливими й дуже чітко дотримуватися професійних стандартів. Тому, описуючи неповнолітніх, журналісти, окрім дотримання базових журналістських стандартів, таких як баланс, точність та достовірність, мають послугоуватися етичними правилами висвітлення дітей. Попри численні спроби правозахисників, медіаекспертів, журналістів актуалізувати це питання, в українських ЗМІ все-таки мають місце порушення прав дитини, нехтування її інтересами, особливо при висвітленні випадків насильства над дітьми. Безперечно, завдання медіа — привертати увагу громадськості й держави до таких випадків, але робити це слід коректно, не завдаючи дитині ще більшої шкоди й не порушуючи її прав.

Кожна людина має право на свободу переконань і на вільне їх виявлення; це право включає свободу безперешкодно дотримуватися своїх переконань та свободу шукати, одержувати і поширювати інформацію та ідеї будь-якими засобами і незалежно від державних кордонів» *Стаття 19, Загальна Декларація прав людини*

Свобода вираження думки може вступити в конфлікт з іншими правами людини. До однієї групи прав людини належить право на конфіденційність, що включає свободу від втручання в особисте і сімейне життя, житло і особисту кореспонденцію, а також право на захист честі та репутації.

Свобода вираження думки не є абсолютним правом. Відповідно до статті 29 Загальної декларації прав людини реалізація прав і свобод може бути обмежена, якщо вони загрожують належному визнанню і повазі до прав і свобод інших осіб. Відповідно до статті 10 Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод реалізація права на свободу вираження думки з огляду на те, що вони відповідають основним обов'язкам і відповідальності громадян, може підлягати встановленим законом формальностям, умовам, обмеженням або санкціям, що є необхідними в демократичному суспільстві в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадської безпеки, для запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я чи моралі, для захисту репутації чи прав інших осіб, для запобігання розголошенню конфіденційної інформації або для підтримання авторитету та неупередженості правосуддя.

Дотримання законодавства щодо захисту прав та інтересів дітей у медіапросторі регулюється кількома рівнями: міжнародним законодавством, національним законодавством та журналістською спільнотою через дотримання кодексів, декларацій, правил тощо (саморегуляція).

У Методичних рекомендаціях із питань дотримання прав дитини засобами масової інформації Комітету з питань свободи слова та інформаційної політики ВРУ зазначено, що основоположним документом у сфері забезпечення прав дитини в Україні є Конвенція ООН про права дитини, ратифікована Україною в лютому 1991 року (набрала чинності у вересні 1991 року), та розроблений і ухвалений на її основі Закон України «Про охорону дитинства». Законодавство про охорону дитинства ґрунтується на Конституції України, Конвенції ООН про права дитини, міжнародних договорах, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, і складається з Закону «Про охорону дитинства», а також інших нормативно-правових актів, що регулюють суспільні відносини у цій сфері.

Конвенційні документи, ратифіковані Україною, також є частиною національного законодавства України. Ратифікуючи Конвенції, уряди зобов'язуються забезпечити дитині безпечні та благополучні умови для зростання, доступ до високоякісної освіти та медичного захисту і загалом високий рівень життя. Долучаючись до Конвенції, уряди погоджуються захищати дітей від дискримінації, сексуальної та комерційної експлуатації, жорстокого поводження; приділяти особливу увагу певним категоріям дітей, як-от: діти-сироти; діти, позбавлені батьківського піклування; діти з особливими потребами тощо.

Що стосується медійного законодавства, то на рівні ЄС питання захисту неповнолітніх детерміноване статтями 12 і 27 Директиви 2010/13/ЄС від 10.03.2010 про аудіовізуальні медіапослуги. Зокрема, стаття 27 гарантує захист дітей під час телевізійного мовлення. Закон України «Про телебачення і радіомовлення» також гарантує захист дітей і забороняє трансляцію аудіовізуального контенту, що може завдати шкоди фізичному, психічному чи моральному розвитку дітей та підлітків (статті 6, 28, 62 закону). Міжнародні та українські стандарти журналістської етики декларують особливе ставлення журналістів до дітей. Кодекс етики українського журналіста, затверджений з'їздами найбільших журналістських організацій України — Національної спілки журналістів і Незалежної медіа-профспілки — проголошує: «Стаття 18. Журналіст має бути особливо обережним при висвітленні питань, пов'язаних із дітьми. Журналіст та редактор повинні мати обґрунтовані підстави для висвітлення приватного життя малолітньої, неповнолітньої особи (осіб) та дозвіл на це від її батьків чи опікунів. Неприпустимим є розкриття імен дітей (або вказування ознак, за якими їх можна розпізнати), які мали відношення до протизаконних дій, стали учасниками подій, пов'язаних із насильством». Відповідно до Основних положень і принципів Міжнародної федерації журналістів щодо висвітлення проблем, які зачіпають інтереси дітей, журналістська діяльність, що стосується життя та благополуччя дітей, завжди має здійснюватися з урахуванням вразливого становища дітей. Журналісти та ЗМІ мають дотримуватися найвищих форм етичної поведінки при висвітленні проблем, пов'язаних із дітьми. Кодекс журналістської етики американської Спільноти професійних журналістів вказує, що журналісти повинні при роботі з малолітніми, неповнолітніми жертвами сексуальних злочинів і джерелами чи суб'єктами, які не мають досвіду або не можуть дати згоду, використовувати підвищену чутливість і мають усвідомлювати, що право на доступ до інформації відрізняється від етичного обґрунтування на опублікування чи трансляцію.

Міжнародне законодавство:

- Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (ст. 8)
- Конвенція ООН про права дитини (ст. 3)
- Конвенція Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства (ст. 31 «Основні заходи захисту»)
- Європейська конвенція про транскордонне телебачення (ратифікована із заявою та застереженням Законом України № 687-VI від 17.12.2008), що передбачає обов'язки телемовника (ст. 7)

Національне законодавство України:

- Конституція України (ст. 28, 32, 34)
- Закон України «Про охорону дитинства» (ст. 10)
- Закон України «Про інформацію» (ст. 5)
- Закон України «Про телебачення і радіомовлення» (ст. 6, 59)
- Закон України «Про захист персональних даних» (ст. 14)

Правозахисники, медіаексперти, журналісти реагують на порушення прав дітей у ЗМІ спеціальними документами з журналістської моралі й іншими рекомендаціями, публіцистичними текстами. Так, із нагоди десятиріччя Конвенції ООН про права дитини (1989) Дитячий фонд ООН (ЮНІСЕФ) у 1999 р. ініціював збірник «Медіа та права дитини. Посібник для журналістів, створений самими журналістами» (переклад українською мовою, 2009). Видання «Діти в медіа: як висвітлювати й дотримуватися правил» (2016), підготовлене українською громадською організацією «Телекритика» (тепер — «Детектор Медіа») за матеріалами громадського обговорення проблеми на круглому столі, містить низку різноманітних рекомендацій щодо вирішення проблеми порушення прав дітей під час їх взаємодії з медіапрацівниками. У своїй науковій розвідці вчена Наталя Дзьомба дослідницьку увагу головно спрямувала на виявлення юридичних аргументів для підтвердження або спростування положень професійної моралі, що регулюють діяльність міжнародного та українського журналіста під час підготовки матеріалів, що стосуються дітей.

«Детектор медіа» та «Інститут масової інформації» запустили механізм скарг на неякісні журналістські матеріали, що порушують законодавство та професійні стандарти. На сайтах «Детектор медіа» та «Інститут масової інформації» розміщено спеціальну форму для подання публічної скарги. Поскаржитися може кожен користувач, анонімні скарги не розглядаються. Цей механізм слугуватиме для оперативного консультування щодо порушень у ЗМІ. У випадку, якщо подані матеріали свідчать про наявність складної ситуації, організації передають скарги до розгляду в Комісію журналістської етики (КЖЕ) та Незалежну медійну раду (НМР). Серед публічних звернень на цих ресурсах непоодинокими є скарги на матеріали в ЗМІ, що містять порушення прав дітей.

Проблеми, які найчастіше виникають при взаємодії дітей із медіа, як стверджують автори Спеціального звіту ГО «Телекритика» «Діти в медіа: як висвітлювати й дотримуватися правил»:

1. порушення журналістами етичних стандартів під час залучення дітей до створення медіапродукту (особливо у випадках висвітлення питань, пов'язаних із насильством щодо дітей);
2. порушення прав дитини, зафіксованих у вітчизняному та міжнародному законодавстві;
3. використання образу дитини в неприйнятний спосіб та без суспільно значущої потреби;
4. контент, що може завдати шкоди дітям (як-от зі сценами насильства, еротики тощо) демонструється в час, коли його можуть побачити діти;
5. дефіцит якісного дитячого контенту, зокрема за участі самих дітей.

Голова Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення Ольга Герасим'юк переконана, що «нам потрібна журналістська солідарність у плані визначення того, що таке добре, а що погано. У нас, як, наприклад, у Швеції, теж існує етичний кодекс журналіста, але його ніхто не дотримується. У Швеції ж, кожен журналіст думає про те, що скажуть у Спілці журналістів про кожен його пасаж. Там існує професійна дискваліфікація».

2. ВЗАЄМОДІЯ ДІТЕЙ З МЕДІА НА РЕГІОНАЛЬНОМУ РІВНІ В АСПЕКТІ ПРАВОЛЮДНОСТІ

Попри численні спроби науковців, журналістів, освітян, урядовців привернути увагу до теми порушення прав дітей при взаємодії їх з медіа ця проблема до сьогодні продовжує бути актуальною.

Про це свідчать результати дослідження ІМІ, фахівці якого вивчали, як провідні національні онлайн-медіа висвітлюють тему неповнолітніх.

ІМІ дослідив, як провідні національні онлайн-медіа висвітлюють тему неповнолітніх*.

Теми, в яких найчастіше фігурують діти

Діти в українських онлайн медіа

Аналізувалися всі новини за даний період, що стосувалися неповнолітніх у 19 загальнонаціональних онлайн медіа. Вибірка склала 805 матеріалів. Період моніторингу 1-8 грудня 2020 року.

Ми промоніторили контент типового черкаського онлайн-медіа ZMI.ck.ua за квітень 2021 року. Під час дослідження проаналізували 400 повідомлень. Із них 12% було виявлено новин зі згадками про дітей, неповнолітніх, немовлят, новонароджених та підлітків. Тематичний спектр повідомлень такий:

- повідомлення з пологових будинків про народження немовлят;
- участь дітей у творчих конкурсах;
- участь категорійних дітей у культурних заходах;
- особливості навчання в школах у період карантину;
- повідомлення про розшук зниклих дітей;

- діти-жертви насилля, нещасних випадків, постраждали під час ДТП, пожежі;
- неналежне виконання батьківських прав щодо малолітніх;
- підлітки, яких підозрюють у скоєнні правопорушень.

На жаль, 16% аналізованих новин, де згадуються діти, містять порушення прав дитини, зафіксованих у вітчизняному та міжнародному законодавстві.

Наприклад, у матеріалі «Замість хлопця із соцмережі на зустріч прийшов поліцейський: у Черкасах знайшли неповнолітню дівчину» [6] виявлено і порушення у вигляді надмірної ідентифікації неповнолітніх, та трансляція гендерних упереджень, що звучить уже в заголовку. У новині не вказано, чи брали дозвіл у батьків або опікунів неповнолітньої щодо оприлюднення її фото. Хоча інші персональні дані не розголошені. Але враховуючи, що це регіональне ЗМІ, люди з оточення неповнолітньої можуть легко її ідентифікувати. У новині йдеться, що із дитиною проведено профілактичну бесіду й передано матері. Проте не вказано, чи з'ясовано причини, чому вона зважилася на такий крок, і чи не призведе повернення в сім'ю, з якої вона втекла, до гірших наслідків.

Часом навіть дозволу батьків чи опікунів не досить, оскільки вони теж можуть повною мірою не розуміти наслідків оприлюднення персональних даних чи фото дитини в ЗМІ. Про це йдеться і в рекомендації Незалежної медійної ради: «Особливо уважними слід бути при поданні інформації, коли в справі щодо протиправного діяння фігурують діти (як у ролі потерпілих, так і правопорушників). При отриманому дозволі батьків чи осіб, що їх замінюють, на розкриття особи правопорушника віком 14–18 років редакція сама має оцінити, чи розголошення інформації про них не суперечить їхнім інтересам. Адже батьки також можуть зашкодити інтересам власних дітей, надаючи відповідну згоду внаслідок шокового стану, нехтування своїми обов'язками стосовно дітей або незнання специфіки інформаційного середовища чи певних аспектів особистого життя підлітка».

Інформація про дітей — це конфіденційна інформація, і не має суспільного інтересу. Потрібно пам'ятати ще й те, що в маленьких спільнотах, маленьких містечках і селищах у регіонах, усі все про всіх знають, і коли конфіденційна інформація публікується в медіа, є загроза зіпсувати людині все життя. Така інформація становить її особисту таємницю — про освіту, сімейний стан, релігійність, дату і місце народження, майновий стан та інші персональні дані. Розголошення якої є порушенням законодавства, оскільки вона не є суспільно значущою та не є предметом громадського інтересу. І право громадськості знати цю інформацію не переважає права дитини на її захист.

Але, як стверджує дослідниця Наталія Дзьомба, «з огляду на теми з життя дітей, які обговорюють в українському інформаційному просторі, і зважаючи на національні норми журналістської моралі, можна зробити висновок про те, що дитина українського ефіру повинна бути безлицюю і безіменною. Але здебільшого такою все ж не є. І справа тут ні в нормах, ні в журналістах. Попри зовнішні, рідше внутрішні суперечності та інформаційні лакуни щодо окремих важливих питань, національні документи з журналістської моралі все ж містять відповіді на більшість проблем, які можуть виникати у діяльності журналіста під час висвітлення тем, що стосуються дітей. Незважаючи на категоричну вимогу до гідності дитини та чітку схему дій, яку пропонують ці норми (суспільний інтерес — дозвіл офіційних представників на поширення інформації про приватне життя — пошук відповідної методики з відсутніми чи мінімальними ризиками для дитини), стверджувати те, що вони формують у журналістській спільноті відповідальність за культуру дитинства у суспільстві, не доводиться».

3. ЯКІСНИЙ ЖУРНАЛІСТСЬКИЙ КОНТЕНТ ПРО ДІТЕЙ: БАЛАНСУВАННЯ НА МЕЖІ НОРМ ЗАКОНУ, ЖУРНАЛІСТСЬКИХ СТАНДАРТИВ ТА САМОРЕГУЛЯЦІЇ САМИХ МЕДІЙНИКІВ

Те, що актуальною є тема захисту прав дітей в медіа на регіональному рівні, свідчить дискусія, ініційована засновником черкаського інтернет-видання ZMI.c.k.ua Сергієм Стаськом у соціальній мережі «Фейсбук» на початку червня 2021 року по гарячих слідах після публікації в медіа інформації про самогубство, до речі, друге за останній місяць, серед учнів однієї з черкаських шкіл: «В ефірі наша постійна рубрика — дві точки зору. Тема розмови — висвітлення самогубств школярів. Давайте розбиратися, що ж робити, де істина? «Не висвітлюйте самогубства, бо ви тим самим їх популяризуєте серед дітей, яким хочеться популярності». Ок, така думка має місце. ПРОТЕ я вже чую волаючі голоси із іншого кутка рингу в коментах — «Дитина вчинила самогубство в школі. Це вже всі знають. Тоді чому всі ЗМІ мовчать? Що вони приховують? Ох, ці продажні журналісти. Влада закрила їм рота...». Слід зазначити, що значущість і актуальність цієї тематики

підтверджує те, що до обговорення долучилися журналісти як регіональних так і центральних ЗМІ, лідери черкаських громадських організацій, викладачі університету, які готують майбутніх медійників. Як слушно зауважила одна з учасниць дискусії, черкаська журналістка Юлія Фомічова: «Це та межа, де журналіст вибирає, що йому важливіше — етика чи сенсація. Хтось вибирає назвати прізвище згвалтованої дівчини (бо й так усе село знає), показати труп загиблого воїна (бо він же герой, потрібно показати), написати про суїцид, який може стати причиною наступного суїциду. З власного досвіду знаю, що важко зрозуміти, що суспільно важливе, а що ні. Тому бажаю журналістам мудрості».

Цитата іншої регіональної медійниці Аліни Євич свідчить про те, що журналісти все-таки поінформовані про компетентні джерела при створенні журналістських матеріалів, де фігурують діти, проте цей пункт не є обов'язковим при роботі з подібним контентом. У редакційних настановах BBC є окремий розділ про специфіку написання матеріалів про дітей — що писати потрібно так, аби в кінці ще дописати про можливу психологічну підтримку, що життя має сенс тощо. Там є окремі аспекти у написанні таких новин і в якийсь період редакція BBC узгоджувала всі тексти з психологом перед публікацією. Але зараз такої тенденції (про психологічну підтримку, сенс життя) я не помічала. Хоча за BBC слідкую».

Слід зауважити, що сьогодні, завдяки багаторічному досвіду BBC, внаслідок громадських, урядових, парламентських обговорень, через співпрацю з Офісом комунікацій вироблена чітка редакційна політика щодо захисту та охорони прав дітей, створено низку документів, якими керуються британські та світові журналісти BBC, висвітлюючи дитячу тематику. Серед них — такі: «Політика щодо захисту та охорони дитини» (Child Protection and Safeguarding Policy), «Вказівки по роботі з дітьми та молодими людьми — учасниками програм» (The editorial guidance on working with children on the BBC), «Кодекс поведінки, спрямований на захист дитини». Зокрема, у «Кодексі» сформульовано десять золотих правил взаємодії працівників BBC з дітьми та молоддю віком до 18 років:

1. Завжди надавайте пріоритет безпеці та добробуту дитини.
2. Завжди дійте в професійних межах: переконайтеся, що всі контакти з дітьми є важливими для програми / проекту / діяльності, над якою ви працюєте. Ви завжди повинні користуватися обладнанням BBC під час взаємодії з дітьми, оскільки використання особистих телефонів або камер не дозволено.
3. Пам'ятайте, що в першу чергу вони діти, а потім уже учасники програми.
4. Ніколи не видавайте свої особисті контактні дані, не «товаришуйте» з ними і не «слідкуйте» за дітьми, з якими ви працюєте, на сайтах соціальних мереж.
5. Не беріть на себе відповідальність за дитину у практичних ситуаціях по догляду, наприклад, відвести дитину до туалету навіть у разі нагальної потреби. Якщо дитина потребує догляду, попередьте батьків або особу, яка її супроводжує.
6. Ніколи не забувайте про те, що ви працюєте з дітьми: ведіть себе з ними так, як належить, і користуйтеся відповідною мовою у будь-який час.
7. Слухайте дітей і поважайте їх у будь-який час, не опікуйтесь ними та уникайте фаворитизму.
8. Ставтеся до дітей та молоді справедливо, без упереджень чи дискримінації.
9. Якщо ви спостерігаєте, як дітей втягують у сварку чи іншу ситуацію, яка може становити для них загрозу, ви повинні повідомити про це раднику по роботі з дітьми.
10. Зрештою, якщо у вас є якийсь занепокоєння щодо добробуту дитини або ви відчуваєте, що хтось ставиться до дітей неналежним чином, ви зобов'язані повідомити про своє занепокоєння своєму радникові по роботі з дітьми.

Українські медійники, автори Спеціального звіту ГО «Телекритика» «Діти в медіа: як висвітлювати й дотримуватися правил» сформулювали такі рекомендації журналістам:

- дотримуватися Кодексу журналістської етики, зокрема статті 18 про особливу обережність журналістів при висвітленні питань, пов'язаних із дітьми;
- дотримуватися норм законодавства про захист дітей від шкідливого контенту, законодавства про права дитини;

- проходити тренінги й навчання щодо юридичних та психологічних аспектів залучення дітей до медійного контенту;
- під час підготовки медіапродукту із залученням дітей консультуватися з експертами — юристами, психологами, правозахисниками (до виходу матеріалу в ефір чи до публікації);
- уникати дискримінації за віком при створенні медіапродукту, пам'ятаючи, що жодна професійна мета не може бути вищою за інтереси дитини;
- не використовувати образ дитини, щоби посилити враження глядача, здобути рейтинги чи збільшити перегляди;
- не залучати дітей до створення матеріалів, не дозволивих для перегляду ними;
- дбати про конфіденційність дітей: висвітлюючи негативні події з їхнього життя, передбачити, які наслідки це може мати для подальшого життя, вдаватися до спеціальних засобів забезпечення анонімності (темна кімната, зйомка зі спини, накладення фільтрів зображення тощо);
- брати до уваги, що згода батьків чи законних опікунів є обов'язковою, але недостатньою підставою для залучення дитини до медіапродукту — насамперед журналіст має дбати про фізичне та емоційне благополуччя й гідність дитини;
- якщо дитина пережила насильство чи стала його свідком, треба враховувати, що вона травмована такими подіями — згадування й детальний переказ подій наражає на ризик повторного травмування, тому інтерв'ювати дитину доцільно лише в тому випадку, якщо інформацію не можна отримати за допомогою інших осіб;
- під час інтерв'ювання дитини необхідно враховувати правила, які законодавство передбачає стосовно допиту малолітніх і неповнолітніх свідків (передбачених статтею 142 КАСУ, іншими процесуальними законами, як це передбачено вимогами ч. 2 статті 12 Конвенції ООН про права дитини, а також Керівними принципами ООН з питань правосуддя у справах, пов'язаних із участю дітей — жертв та свідків злочинів, Керівними принципами Комітету міністрів Ради Європи щодо правосуддя, дружнього до дітей);
- виробляти більше контенту, спрямованого на дітей і підлітків;
- висвітлювати актуальні суспільно важливі теми, пов'язані з дотриманням у суспільстві прав дитини, інформувати про випадки порушення цих прав.

Заслужують на увагу в цьому контексті рекомендації ГО «Інститут масової інформації» медійникам щодо підготовки й висвітлення новин за участю дітей:

1. Матеріали, що стосуються неповнолітніх, мають бути максимально точними, достовірними та збалансованими.
2. У матеріалах, які стосуються дітей, варто уникати надмірної емоційності, оскільки тема дітей і так є однією з найчутливіших.
3. Неприпустимою є сексуалізація дітей, зокрема дівчаток-підлітків.
4. Переконайтеся, що ви не транслюєте гендерних упереджень під час написання матеріалів про дітей.
5. Уникайте ідентифікації дітей у своїх матеріалах, зокрема це стосується і фото та відео. Якщо ці матеріали є важливими для матеріалу, потрібно заблюрити обличчя дитини.
6. Переконайтеся, що ви отримали дозвіл батьків чи опікунів на публікацію даних дитини.
7. Не варто доповнювати матеріали про дітей оціночними та образливими коментарями із соціальних мереж.

Результати моніторингу стану питання порушення прав дітей при взаємодії з медіа на регіональному рівні крізь призму рекомендацій авторів Спеціального звіту ГО «Телекритика» «Діти в медіа: як висвітлювати й дотримуватися правил» дає підстави стверджувати, що є брак проєктів та ініціатив на різних рівнях, які б

сприяли належному захисту прав дітей при взаємодії з медіа відповідно до чинного законодавства. Так, унаслідок дослідження діяльності відповідних владних установ та органів самоврядування, а також громадських організацій регіону було виявлено, що тема захисту прав дітей під час висвітлення в медіа, належним чином не представлена. Зокрема, інформаційних кампаній про запобігання насильству над дітьми й поширення в суспільстві принципу дитиноцентризму — пріоритетності прав дитини, моніторингові порушення прав дітей та етичних стандартів у місцевих ЗМІ за останній рік не виявлено, як і громадських організацій, які регулярно взаємодіють зі ЗМІ, а саме: проводять експертне консультування журналістів, організують тренінги і навчання щодо юридичних та психологічних аспектів залучення дітей. Тому цей напрям є перспективним для черкаського регіону для впровадження спільних проєктів у правозахисній площині теми «Діти в медіа» для журналістів, науковців, громадських активістів та представників владних структур.

Заслужують на увагу окремі просвітницькі ініціативи, спрямовані на розвиток основ критичного мислення в школярів, а саме тренінги, курси з «Медіаграмотності», ініційовані, учителями шкіл, викладачами університетів, що мають сертифікати тренерів з медіаграмотності. Також підтримує та залучає дітей та молодь до всеукраїнських правозахисних акцій Черкаський обласний молодіжний ресурсний центр, який діє під патронатом Управління в справах сім'ї, молоді та спорту Черкаської ОДА, як-от інформаційна кампанія від МБО Служба порятунку дітей «Тільки не мовчи!», спрямована на захист дітей від сексуального насильства.

Черкаська приймальня УГСПЛ відкрила лінію «телефону довіри» для неповнолітніх. Таку ініціативу, що отримала назву «Правова просвіта молоді в загальноосвітніх школах міста Черкаси та захист дітей при порушенні їхніх прав», приймальня УГСПЛ у регіоні впроваджує спільно з Департаментом освіти та гуманітарної політики Черкаської області. У черкаських школах розміщено інформаційну брошуру з телефонами Черкаської приймальні Української Гельсінської спілки з прав людини, зателефонувавши на які, діти зможуть повідомити про правопорушення щодо них. Окрім дітей, на лінію довіри також можуть звертатися вчителі та батьки при порушенні прав дітей.

Якщо говорити про наповнення теле-, радіоефіру якісним контентом для дітей, то унікальним в регіональному вимірі є досвід діяльності Дитячої телестудії «УНІККО» ПНЗ «Центр дитячої та юнацької творчості», гуртка «Юні кореспонденти», керівник Чередник Надія Федорівна.

«Молодіжне інформаційне агентство» Дитячої телестудії «УНІККО» — це унікальний медіапродукт, який виходить в ефір черкаського телеканалу «ВІККА» щомісяця. Проєкт започатковано у 2017 році спільними зусиллями ТК ВІККА, гуртка «Юні кореспонденти», ПНЗ «Центр дитячої та юнацької творчості» та ЧНУ ім. Б. Хмельницького. До медіапродакшну долучаються студенти, діти старшого та молодшого шкільного віку.

Подібних проєктів в Україні одиниці. Адже дитячого продукту для телеканалів майже не виробляють, оскільки це комерційно невигідно. Відповідно до Закону України «Про рекламу», у дитячих програмах не можна розміщувати рекламні повідомлення. Подібні до черкаського проєкти існують в Харкові та на Донеччині. Та попри все керівник гуртка «Юні кореспонденти» Надія Чередник вирішила ризикнути. Її підтримали й на телеканалі, й у Черкаському національному. Як результат, з 2017 року з жовтня по червень щомісяця жителі міста та області можуть переглянути новинні сюжети «Молодіжного інформаційного агентства» про актуальне та цікаве з життя міста та дозвілля школярів.

«Успіх проєкту в тому, — наголосує Надія Чередник, — що його робили однодумці, творчі, позитивні люди, яким цей проєкт приносив задоволення. Ми кайфували від того, що робили, хоча часом було дуже нелегко. Приємно, що до проєкту долучалися цілі сім'ї. Девіз проєкту: дати шанс кожному. Для дітей це можливість дізнатися більше про професію журналіста, ведучого, оператора... Цей проєкт показав дітям, що робота журналіста нелегка, але доволі цікава».

Аналіз контенту регіональних медіа дає змогу стверджувати, що для журналістів місцевих ЗМІ актуальними є відповідні навчання з правових аспектів, посилення співпраці з експертами (юристами, медиками, психологами, громадськими активістами) під час підготовки та створення матеріалів, де фігурують діти.

Журналісти не можуть вирішити всіх запитів від суспільства, які масово надходять щодня. Але привернути увагу до гострих соціальних проблем, де фігурують діти, й тим самим сприяти вирішенню цих проблем — якраз під силу медійникам. І тут важливо тримати баланс, аби не нашкодити таким дітям у скруті, і не призвести до різних зловживань щодо них, дискримінації в суспільстві та з боку однолітків, булінгу.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Діти в медіа: як висвітлювати й дотримуватися правил: Спеціальний звіт / ГО «Телекритика»; за заг. ред. Н. Лигачової, Д. Дуцик. — К., 2016. — 48 с. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://ms.detector.media/content/files/deti_v_media_web_new.pdf, вільний (дата зверн.: 30.04.2021). — Назва з екрану.
2. Як онлайн-медіа висвітлюють дітей у своїх матеріалах. // Інститут масової інформації [сайт]. — Режим доступу: <https://imi.org.ua/monitorings/yak-onlajn-media-vysvitlyuyut-ditej-u-svoiyh-materialah-i36873>, вільний (дата зверн.: 04.05.2021). — Назва з екрану.
3. Медіа та права дитини. Посібник для журналістів, створений самими журналістами / MediaWise; МГО «Інтерньюз Україна». — 2009. — 64 с. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: https://www.unicef.org/ukraine/1329-mediachildright_ukr.pdf, вільний (дата зверн.: 03. 05. 2021). — Назва з екрану.
4. Дзьомба Н. Проблеми журналістської моралі щодо прав дитини // Вісник Національного університету «Львівська політехніка»: Серія «Журналістські науки». — 2018. — Випуск 896. — Номер 2. — С. 36–44 / [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://science.lpnu.ua/uk/sjs/vsi-vypusky/zhurnalistski-nauky/problemy-zhurnalistskoyi-morali-shchodo-prav-dytyny>, вільний (дата зверн.: 05.05.2021). — Назва з екрану.
5. «МедіаЧек»: «Українська правда. Життя» порушила права дітей у матеріалі про тверк біля пам'ятника // Детектор медіа [сайт]. — Режим доступу: <https://detector.media/community/article/181555/2020-10-15-mediachek-ukrainska-pravda-zhyttya-porushyla-prava-ditey-u-materiali-pro-tverk-bilya-pamyatnyka/>, вільний (дата зверн.: 30.04.2021). — Назва з екрану.
6. Замість хлопця із соцмережі на зустріч прийшов поліцейський: у Черкасах знайшли неповнолітню дівчину // ZMI.ck.ua [сайт]. — Режим доступу: <https://zmi.ck.ua/cherkassy/zamst-hloptsya-z-sotsmerezj-na-zustrch-priyshov-poltseyskiy-u-cherkakah-znayshli-nerovnoitnyu-dvchinu.html> вільний (дата зверн.: 05.05.2021). — Назва з екрану.
7. Тільки не мовчи! // МБО «Служба порятунку дітей» [сайт]. — Режим доступу: https://www.savechild.com.ua/?fbclid=IwAR3eQeuzlZJ26Nq7qwHxka_V60SM5z3yawJNEkWW05IWQ4pdHxZglma2EJc
8. КОМПАС Посібник з освіти з прав людини за участю молоді / Патриція Брандер, Лор де Вітте, Націла Гані Руї, Гомеш Еллі Кін, Анастасія Нікітіна, Юстина Пінкевічюте // Друге видання, переглянуте у 2020 році. — Режим доступу: <https://rm.coe.int/compass-2020-ukr-yfdua/1680a23873>
9. Методичні рекомендації з питань дотримання прав дитини засобами масової інформації Комітету з питань свободи слова та інформаційної політики ВРУ. — Режим доступу: [file:///C:/Users/admin/Downloads/рекомендації_Комітету%20ВРУ%20\(1\).pdf](file:///C:/Users/admin/Downloads/рекомендації_Комітету%20ВРУ%20(1).pdf)

ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНІ ОСОБИ: ЕТИЧНІ ТА ПРАВОЗАХИСНІ АСПЕКТИ ВИСВІТЛЕННЯ ПРОБЛЕМАТИКИ В РЕГІОНАЛЬНИХ ЗМІ

Ольга Сидоренко, кандидатка педагогічних наук, доцентка кафедри журналістики та філології Сумського державного університету

У лекції зосереджено увагу на висвітленні в ЗМІ проблем внутрішньо переміщених осіб. З'ясовано місце вимушених переселенців в міграційних процесах, статус ВПО відповідно до нормативних актів міжнародного права й українського законодавства та коректні номінації на позначення цієї категорії осіб. Розкрито роль медіа в задоволенні інформаційних потреб ВПО. Запропоновано тематичні орієнтири для ЗМІ у висвітленні питань, пов'язаних із ВПО, визначено недоліки у створенні медіаконтенту. Окреслено професійні етичні аспекти висвітлення ВПО й рекомендації щодо підготовки якісних журналістських матеріалів відповідно до професійних стандартів. Матеріал стане у пригоді для студентів-бакалаврів під час вивчення курсів «Проблематика ЗМІ» або «Соціальна журналістика»

ПЛАН ЛЕКЦІЇ:

1. Міграція. Типи і форми міграції. Категорії учасників міграційних процесів.
2. Внутрішньо переміщені особи: дефініції, правовий статус.
3. Актуальні проблеми внутрішньо переміщених осіб як перспективні теми для ЗМІ.
4. Етичні аспекти висвітлення ВПО як конфліктно чутливої групи.

1. МІГРАЦІЯ. ТИПИ І ФОРМИ МІГРАЦІЇ. КАТЕГОРІЇ УЧАСНИКІВ МІГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ

На сьогодні міграція є одним із найбільш резонансних процесів у глобалізованому світі. Міграція розмиває традиційні кордони між культурами, етнічними групами й мовами та водночас сприяє культурному й економічному піднесенню. Міграція часом сприймають і як виклик для міжнародного права. Насамперед це виклик для механізмів захисту прав людини, які мають забезпечити права і свободи абсолютно для всіх, зокрема й мігрантів.

Міграція (з лат. *migratio*) буквально означає переселення, тобто територіальне переміщення населення, пов'язане зі зміною місця проживання. Зауважимо, що до міграцій не належать переміщення, які не спричиняють жодних змін у соціальних зв'язках особи і практично не впливають ані на саму особу, ані на її суспільне оточення як у місці вибуття, так і прибуття (тобто туристичні, рекреаційні поїздки, короткочасні гостьові візити чи поїздки на відпочинок). Головною специфічною рисою міграції є намір індивіда змінити місце проживання і влаштуватися на новому місці. Тому відрядження, робота вахтовим методом є проявами мобільності, але не є різновидами міграції.

Міграція — це просторова активність (переміщення) індивіда, спрямована на оволодіння ресурсами нових територій і пов'язана зі зміною місця проживання. Міграційні процеси визначаються такими чинниками, як:

- чинник мобільності: зміна індивідом координат свого перебування, тобто переміщення;
- чинник потреб: намір індивіда покращити своє матеріальне та / або соціальне становище;
- чинник стабільності: прагнення індивіда обжитися на новому місці та вважати його «другою батьківщиною».

У глосарії з міжнародного міграційного права³⁶ міграція трактується як переміщення особи або групи осіб через міжнародний кордон або в межах держави. І уточнено, що це може бути будь-який рух людей, незалежно від його тривалості, складу та причин; це може бути міграція біженців, переміщених осіб, економічних мігрантів та осіб, які змінюють місце проживання з іншими цілями, зокрема возз'єднання сім'ї. З огляду на таке трактування, можемо говорити про те, що існують різні види і форми міграції, які визначаються залежно від критерію закладеного в основу визначення міграції: зовнішня, внутрішня, міжнародна (щодо перетину державного кордону), імміграція, еміграція (за напрямом), трудова, економічна, інтелектуальна, освітня, туристична, політична тощо (за метою); постійна й тимчасова (за тривалістю); групова, особіна, сімейна (за кількістю осіб) тощо.

Ми розглянемо ті види міграційних процесів, що безпосередньо стосуються теми лекції. Так, відповідно до ст. 2 Закону України «Про основні засади державної міграційної політики України», міграція є переміщенням особи з метою зміни місця проживання/перебування, пов'язане з перетинанням державного кордону (зовнішня міграція) або меж адміністративно-територіальних одиниць (внутрішня міграція). Відповідно до рекомендацій ООН з питань статистики міжнародної міграції, мігрант визначається як особа, яка проживала в іноземній країні протягом більш ніж одного року, незалежно від причин, з власної волі або примусово, законних чи незаконних засобів міграції. У такому визначенні закладено ще дві форми міграції — добровільна й вимушена.

Добровільною міграцію вважають тоді, коли мігрант ухвалює рішення без зовнішнього тиску, виходячи зі своїх потреб. Зважаючи на те, що люди мігрують із власних причин, цей процес характеризується зважуванням різних варіантів та вибором найбільш вагомого. Люди, зацікавлені в переміщенні, зазвичай ретельно аналізують чинники міграції, перш ніж ухвалити рішення. Найвагомими чинниками, що визначають добровільне переміщення людей, зазвичай є бажання кращого працевлаштування та вищого рівня життя. Формами добровільної міграції є мандри, навчання, дослідження, місіонерство ті інші.

Міграція, якій притаманні елементи примусу та яка спричинена загрозою життю та джерелам існування людини природного або антропогенного характеру (наприклад, переміщення біженців та внутрішньо переміщених осіб, а також людей, переміщених внаслідок природних або екологічних катастроф, хімічних чи ядерних катастроф, голод тощо), є вимушена або примусова. Причинами вимушеної міграції можуть бути війна, озброєні конфлікти; культурне або політичне переслідування; стихійні лиха, екологічні, хімічні, ядерні катастрофи. При цьому вимушені мігранти сподіваються на геополітичну стабільність, високий рівень захисту прав людини, менший ризик природних та антропогенних небезпек.

Дослідники міграційних процесів розрізняють примусову і вимушену міграцію, наголошують, що примусова міграція передбачає виселення або вигнання (депортацію), тобто ситуацію, коли мігрант позбавлений права вибору, а до переміщення його примушує влада. Вимушена міграція — це зміна місця проживання на певний час або назавжди всупереч бажанню людей, до якої спонукають їх стихійні лиха, війни, голод, переслідування тощо. Проте в таких випадках у мігранта залишається право мінімального вибору, наприклад, вибору часу чи напрямку міграції.

З огляду на регульовальні норми міграція відбувається у таких формах:

1. врегульована — це міграція, що здійснюється за допомогою державних структур (наприклад, у рамках міжурядових угод) та громадських організацій. Її здійснюють відповідно до державної політики, яка впливає на обсяги й напрямки переміщення населення з урахуванням загальнонаціональних інтересів та в рамках міжнародної співпраці. Для цього розробляють відповідні нормативні правові акти, укладають міжнародні договори, створюють відповідні служби, впроваджують міграційні квоти, виділяють матеріальні та інші ресурси.
2. нерегульована міграція відбувається поза регульовальними нормами країн відправлення та призначення, здійснюється без допомоги держави або громадських структур. Великим недоліком цієї форми міграції є відсутність у мігрантів об'єктивної інформації. Крім того, вони часто не отримують необхідного соціального захисту і не завжди можуть реалізувати свої громадянські права.

Згідно з критерієм тривалості міграцію виокремлюють постійну й тимчасову. Постійна міграція — це ситуація, коли мігранти залишаються на новому місці назавжди, тобто змінюють постійне місце проживання, а тимчасова — коли мігранти виїжджають на певний період і мають на меті повернутись. Трапляються випадки, наприклад, коли особа вимушена мігрувати у зв'язку з особливими політичними подіями в країні, але чекає можливості повернутися.

³⁶ *International Migration Law № 25. Glossary on Migration / Richard Perruchoud and Jillyanne Redpath-Cross, eds. Geneva: International Organization for Migration. 2011. P.61*

Усі категорії учасників міграційних процесів об'єднано однією назвою — мігранти. У найбільш загальному трактуванні мігрант — це людина, яка проживає не в регіоні (населеному пункті, районі, країні) свого народження. Проте таке визначення є занадто загальним, і до категорії мігрантів може потрапити будь-хто, хто переїхав навіть на незначну відстань від місця, де народився (наприклад, студенти із району, які навчаються в обласному центрі).

На міжнародному рівні немає єдиного загальновизнаного визначення поняття «мігрант». Під терміном «мігрант» зазвичай розглядали всі випадки, коли рішення про міграцію ухвалювалося зацікавленою особою вільно з міркувань «особистої зручності» та без втручання зовнішнього вагомого чинника. Такий підхід стосувався переважно щодо осіб та членів їх сім'ї, які переїжджають до іншої країни чи регіону, щоб покращити свої матеріальні чи соціальні умови та покращити перспективи для себе чи своєї сім'ї. Про це йдеться в глосарії з міжнародного міграційного права. Згідно із Законом України «Про основні засади державної міграційної політики України» мігрант — це особа, яка свідомо та з власної волі перетинає державні або адміністративно-територіальні кордони з метою зміни місця проживання або без такої зміни.

За типовою ознакою мігрант може бути внутрішнім і зовнішнім (міжнародним), за правовою — законним та незаконним, за видовою — постійним і зворотним, за характерною роллю — політичним, трудовим або пов'язаним зі зміною екологічного середовища тощо. Якщо враховувати фактор державного кордону в переміщенні особи, то мігранти є внутрішні і міжнародні.

Внутрішній мігрант — це людина, яка змінила місце проживання, не перетинаючи державних кордонів. Міжнародний мігрант — це людина, яка проживає не в країні свого походження (за термінологією ООН — понад 1 рік).

Вимушені мігранти: біженці, шукачі притулку, або люди, змушені переселятися через такі зовнішні фактори, як збройні конфлікти або екологічні катастрофи.

Вимушених мігрантів часто називають біженцями, проте біженцем стає не кожен вимушений мігрант після приїзду до країни переселення. Можна назвати три типи вимушених мігрантів: особи, що шукають притулку — претенденти на отримання статусу біженця, тобто громадяни інших держав або особи без громадянства, які, будучи вимушеними переселитися з місця свого постійного проживання, подали прохання про отримання статусу біженця в країні імміграції, але ще не отримали його; особи, що мають тимчасовий статус біженця — громадяни інших держав або особи без громадянства, яким державні органи країни імміграції надали тимчасовий захист і права на певний період, ідентичні правам біженців, та, власне, біженці — громадяни інших держав або особи без громадянства, які змушені були мігрувати з причин, досить вагомих для державних органів країни в'їзду, аби надати їм необхідний захист і право проживання і працевлаштування на необмежений термін, що й передбачає статус біженця.

Термін «біженець» застосовується до будь-якої особи, яка внаслідок зовнішньої агресії, окупації, іноземного панування чи подій, що серйозно порушують громадський лад у певній частині країни або в усій країні її походження чи громадянської належності, змушена покинути місце свого звичайного проживання і шукати притулку в іншому місці за межами країни свого походження чи громадянської належності (Конвенція ОАЄ «З конкретних аспектів проблем біженців у Африці» 1969 р.)

До категорії вимушених мігрантів належать і внутрішньо-переміщені особи (ВПО), яких прийнято також називати вимушеними переселенцями або просто переселенцями. На відміну від біженців, вони не виїжджають за межі країни, громадянами якої є. Розмежування понять «вимушені переселенці» і «біженці» є важливим з погляду надання державної допомоги і правового статусу. Схожість між «вимушеними переселенцями» і «біженством» — це сам момент вимушеності. Відмінності ж полягають у тому, що в психіці біженця панує домінанта віддалення від небезпечного місця, тоді як у вимушеного переселенця присутній момент оцінки місця переселення, тобто він ретельно вибирає місце, куди переселитися.

2. ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНІ ОСОБИ: ДЕФІНІЦІЇ, ПРАВОВИЙ СТАТУС

У масмедійному дискурсі вживають різноманітні терміни (з більшою або меншою частотністю) щодо категорії внутрішніх вимушених мігрантів: внутрішньо переміщені особи, внутрішній мігрант, внутрішній біженець, вимушений мігрант, переселенець, вимушений переселенець тощо. Журналісти повинні користуватися загальновизнаною термінологією, щоб уникати двозначності у висвітленні тем, що безпосередньо стосуються внутрішньо переміщених осіб, та попередити неправильне сприйняття аудиторією відповідної інформації та формування упередженого ставлення до певної соціальної категорії осіб.

У міжнародному праві єдиним загально визнаним терміном є Internally displaced persons (IDP) — внутрішньо переміщені особи (ВПО). Авторство цього терміна приписують демографу Є. Кулішеру, який уперше використав його в праці «Переміщення населення в Європі» (1943) щодо осіб, які змушені були змінити своє передвоєнне місце проживання внаслідок подій Другої світової війни.

Відповідно до міжнародних стандартів, внутрішньо переміщені особи визначаються як люди або групи осіб, які були змушені рятуватися втечею або покинути свої місця проживання, щоб уникнути наслідків збройних конфліктів, ситуації загального насильства, порушень прав людини або природних стихійних лих чи техногенних катастроф і не перетнули міжнародно визнаного державного кордону країни (Guiding Principles on Internal Displacement, Kampala Convention, article 1).

Нормативно-правова база захисту ВПО.

Міжнародний контекст

З метою посилення захисту прав ВПО було розроблено Керівні принципи з питання внутрішньо переміщених осіб (Guiding Principles on Internal Displacement), де надається визначення ВПО, пропонується огляд великого масиву наявних міжнародних інструментів у сфері захисту основних прав людини й опис рівня відповідальності держав.

Керівні принципи внутрішнього переміщення (далі — Керівні принципи), надані на розгляд Комісії ООН з прав людини в 1998 році, були одностайно схвалені главами держав та урядів «важливою міжнародною базою захисту внутрішньо переміщених осіб». Крім того, Генеральна Асамблея ООН закликала усіх відповідних суб'єктів використовувати Керівні принципи для вирішення ситуацій, пов'язаних із питаннями внутрішнього переміщення. Незважаючи на те, що рекомендації не мають обов'язкового характеру, вони обумовлюють мінімальні стандарти взаємодії з ВПО і використовуються все більшою кількістю країн та установ. Їхнє застосування також сприяє посиленню потенціалу ВПО завдяки наданню інформації про їхні права як громадян своєї країни.

У Керівних принципах зазначено, що ВПО — це «особи або групи осіб, які були змушені або зобов'язані втекти або покинути свої домівки або місця звичного проживання, зокрема в результаті або з метою уникнення наслідків збройних конфліктів, широкомасштабного насильства, порушення прав людини або природних чи техногенних катастроф, і які не перетинали міжнародно визнаний кордон країни»³⁷. Таке розуміння ВПО опирається на два принципові компоненти: (1) що їхнє пересування є примусовим або недобровільним (щоб відрізнити їх від економічних та інших добровільних мігрантів); (2) що вони залишаються в міжнародно визнаних державних кордонах (на відміну від біженців). Попри загальну міжнародну згоду щодо наведеного визначення, інтерпретації цього визначення та практична операціоналізація різняться залежно від країни.

Керівні принципи містять 30 принципів, що визначають широкий спектр потреб ВПО у допомозі та захисті, необхідних під час переміщення, під час повернення та під час переселення чи реінтеграції. На особливу увагу серед них заслуговують такі:

Принцип 2: керівні принципи не потрібно тлумачити як обмежувальні, які змінюють або скасовують положення будь-якого міжнародного договору про права людини або міжнародного договору про гуманітарне право, або права, що надаються особам відповідно до національного законодавства. Ці принципи не торкаються, зокрема, права шукати притулку в інших країнах і користуватися цим притулком.

Принцип 5: усі органи влади і міжнародні організації зобов'язані за будь-яких обставин виконувати і забезпечувати виконання своїх зобов'язань за міжнародним правом, включаючи правозахисне право та гуманітарне право, щоб запобігати й уникати виникнення ситуацій, які можуть призвести до переміщень осіб.

Принцип 6: кожна людина має право на захист від недобровільного переміщення з власного будинку або місця постійного проживання.

Принцип 15: внутрішньо переміщені особи мають: а) право шукати безпечні умови життя в іншій частині країни; б) право залишати свою країну; в) право шукати притулок в іншій країні; г) право на захист від примусового повернення або розселення в будь-якому місці, де може виникнути загроза їхньому життю, безпеці, свободі та/або здоров'ю.

³⁷ UN Commission on Human Rights, Report of the Representative of the Secretary-General, Mr. Francis M. Deng, submitted pursuant to Commission resolution 1997/39. Addendum: Guiding Principles on Internal Displacement, 11 February 1998, E/CN.4/1998/53/Add.2, pg. 5.

Принцип 28: головним обов'язком компетентних органів влади та сферою їхньої відповідальності є створення умов, а також надання коштів, що дають змогу внутрішньо переміщеним особам добровільно, у безпечних умовах і з гідністю повернутися у свої будинки або місця постійного проживання, або добровільно переселитися в будь-яку іншу частину країни. Ці органи влади мають докладати зусилля для полегшення реінтеграції внутрішньо переміщених осіб, які повернулися або переселилися.

Керівні принципи не створюють і не надають правового статусу внутрішньо переміщеним особам. Швидше, вони базуються на принципі, згідно з яким ВПО мають ті самі права та обов'язки, що й інші особи, які проживають у своїй державі. Вони допомагають виявити потенційні потреби та вразливості осіб, які були примусово переміщені.

Хоча Керівні принципи не є юридично зобов'язувальним документом, вони відображають міжнародне право з прав людини (МППЛ), міжнародне гуманітарне право (МГП) і закон про біженців і є узгодженими з ними. Таким чином вони кодифікують та чітко передбачають гарантії захисту ВПО. Керівні принципи майже всюди визнані нормативною основою в питаннях внутрішнього переміщення. Вони також є джерелом інформації під час розробки регіональних угод та національних законів, які стосуються внутрішнього переміщення.

Національний контекст

На основі Керівних принципів розроблені та ухвалені до впровадження численні національні закони, політики та укази з питань внутрішнього переміщення в усіх регіонах світу.

На сьогодні нормативно-правова база України щодо захисту прав і свобод ВПО та населення окупованих територій є доволі потужною. Зазначимо засадничі нормативні документи в цій сфері.

Закон України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб», в основу якого закладено прагнення держави пом'якшити негативні наслідки збройного конфлікту, тимчасової окупації, порушення прав людини, а також надати першочергову допомогу тим громадянам України, які для реалізації своїх прав на безпечні умови життя та здоров'я були вимушені переїхати з небезпечної зони.

Національна стратегія у сфері прав людини, яку було затверджено Указом Президента України від 25.08.2015 р. № 501/2015 і яка передбачає надання прав і свобод людини як пріоритетного чинника при формуванні державної політики, ухваленні рішень державної влади та місцевого самоврядування.

Крім того, було ухвалено Постанову Кабінету Міністрів № 1074-VIII від 31.03.2016 р., якою затверджено Рекомендації парламентських слухань на тему «Стан дотримання прав внутрішньо переміщених осіб та громадян України, які проживають на тимчасово окупованій території України та на тимчасово неконтрольованій території в зоні проведення антитерористичної операції».

У Законі України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» (ст. 1, п. 1) зазначено, що «внутрішньо переміщеною особою є громадянин України, іноземець або особа без громадянства, яка перебуває на території України на законних підставах та має право на постійне проживання в Україні, яку змусили залишити або покинути своє місце проживання в результаті або з метою уникнення негативних наслідків збройного конфлікту, тимчасової окупації, повсюдних проявів насильства, порушень прав людини та надзвичайних ситуацій природного чи техногенного характеру». У статті 15 цього закону використано термін «вимушені переселенці». У Комплексній державній програмі щодо підтримки, соціальної адаптації та реінтеграції громадян України, які переселилися з тимчасово окупованої території України та районів проведення антитерористичної операції в інші регіони України, на період до 2017 року вжита дефініція як «внутрішньо переміщена особа, так і «переселені громадяни». У юридичній практиці використовується номінація «переселенець».

Отже, у журналістській практиці доцільно послуговуватися саме такими термінами: внутрішньо переміщена особа, вимушений переселенець, переселенець.

3. АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ ЯК ПЕРСПЕКТИВНІ ТЕМИ ДЛЯ ЗМІ

Станом на початок березня 2021 року, за даними Міністерства соціальної політики України, налічувалося 1 461 770 внутрішньо переміщених осіб. Зокрема, це люди, які залишили свої домівки та переїхали в інший район та / або регіон України. У 2021 році майже половина зареєстрованих ВПО розміщені в Донецькій області (512 237) та Луганській області (282 493) — на територіях, контрольованих урядом. Зонами з найбільшими частками ВПО, що розмістилися

далі від зазначених областей, стали місто Київ (163491), Харківська (135556), Дніпропетровська (71514), Київська (66045) та Запорізька (56284) області. Найменша кількість ВПО у Тернопільській (2159), Чернівецькій (2640), Івано-Франківській (3469), Рівненській (3022), Волинській (3105) та Закарпатській (3368) областях (рис. 1). Отже, більшість ВПО перебувають у найближчих до місць попереднього проживання містах та містечках сусідніх областей.

Щорічно кількість ВПО змінюється: наприклад, у березні 2015 року статус ВПО мали 1 177 748 осіб, у березні 2016–1 754 901, у березні 2017–1 623 726, у березні 2018–1 489 659, у березні 2019–1 363 687, у березні 2020–1 445 165, у березні 2021–1 461 770. Така статистика вказує на динамку внутрішньої вимушеної міграції — ВПО змінюють регіони проживання в Україні, на підконтрольних урядом територіях, а також повертаються на території, неконтрольовані урядом (ТНКУ) України. Водночас така динаміка суттєво не позначається на густині внутрішньо переміщених осіб до місцевого населення за областями.

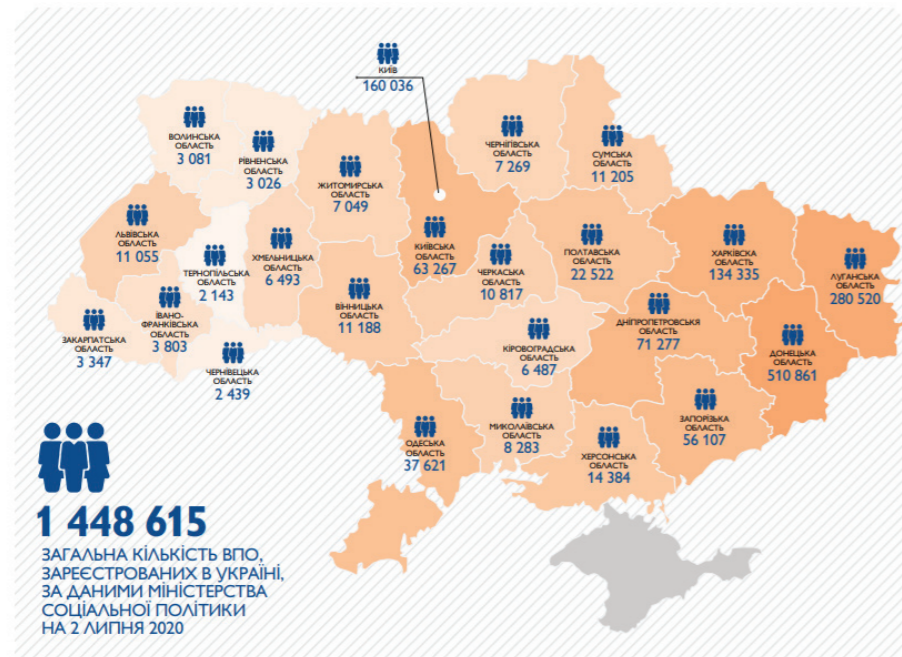

Рис. 1 — Густина ВПО до місцевого населення України³⁸

Із-поміж ВПО найбільшу частку становлять люди пенсійного віку — 724 786 (50%); осіб працездатного віку — 389 401 (27%); дітей — 195 320 (13%); осіб з інвалідністю — 51 478 (4%).

Значна концентрація вимушених переселенців зумовила певні виклики для місцевих та регіональних органів влади щодо сприяння інтеграції, участі та недискримінації ВПО, забезпечення ефективного здійснення їхніх прав людини, підвищення обізнаності населення, яке приймає ВПО, про становище таких осіб, а також забезпечення участі самих переміщених осіб у пошуку рішень на місцевому рівні.

Внутрішні переміщення — це насамперед питання прав людини. *Власне, їх належить вирішувати. Сьогодні ВПО зіштовхуються з низкою адміністративних проблем, які перешкоджають таким особам повноправно інтегруватися. ВПО також змушені вирішувати питання, пов'язані із зайнятістю, житлом, освітою та медичною допомогою, — і це лише деякі з них. Першочерговий обов'язок влади — забезпечити захист і гуманітарну підтримку ВПО, які перебувають у межах її юрисдикції, а також нести відповідальність за здійснення такого обов'язку, натомість ВПО мають право вимагати й отримувати захист та допомогу від цих органів* (Із доповіді «Роль місцевих і регіональних влад у захисті внутрішньо переміщених осіб (ВПО)» на Конгресі місцевих та регіональних влад Ради Європи 29 жовтня 2019 року).

Роль ЗМІ у реалізації таких завдань важко переоцінити, адже саме журналісти можуть виконувати як інформаційні, так і просвітницькі завдання у висвітленні питань, пов'язаних із процесами інтеграції ВПО у місцеві громади, а також стати на захисті прав вимушених переселенців у контексті міжнародного права.

У статусі вимушених внутрішніх переселенців, люди змушені розв'язувати багато проблем, що потребують

³⁸ Звіт національної системи моніторингу ситуації з внутрішньо переміщеними особами, червень 2020. С. 5

першочергової уваги. Відповідно до Звіту національної системи моніторингу ситуації з внутрішньо переміщеними особами за 2020 рік, актуальними і проблемними питаннями для ВПО є такі.

Забезпечення житлом: 60% опитаних ВПО живуть в орендованому житлі; 27% респондентів, які орендують житло, підтвердили наявність ризику виселення через неспроможність сплачувати орендну плату; мали місце випадки, коли ВПО не могли оплатити оренду та мушили повернутися на ТНКУ в період карантину. 42% ВПО чули про житлові програми, які передбачають надання житла на вигідних умовах. Лише 40% ВПО були зацікавлені взяти участь у житлових програмах. Серед цих ВПО 76% висловили свій інтерес в отриманні житла з частковою компенсацією з боку держави (рис. 2).

Рис. 2. Види житла ВПО

Зайнятість на ринку праці: станом на червень 2020 року частка працевлаштованих ВПО становила 46%; 24% респондентів підтвердили, що їх відправили в неоплачувані або частково оплачувані відпустки під час карантину; наявні значні відмінності в частках чоловіків та жінок, яких відправили в неоплачувані або частково оплачувані відпустки (20% та 26% відповідно) (рис. 3).

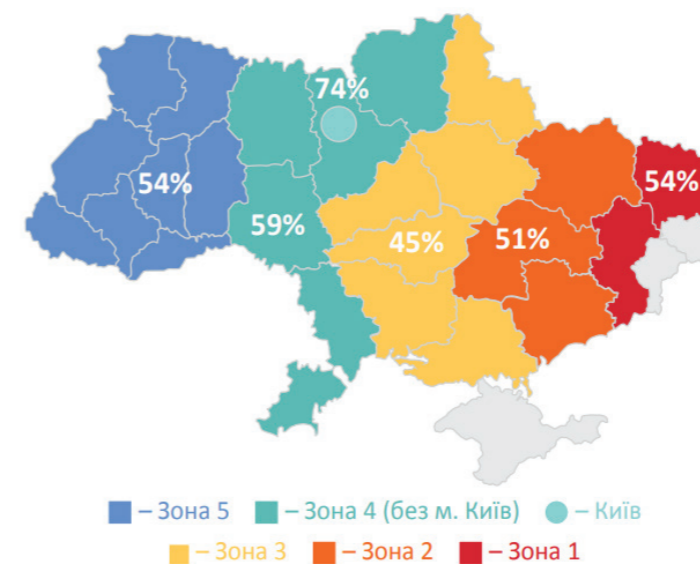

Рис. 3. Зайнятість ВПО віком від 20 до 64 років за географічними зонами

Порушення трудових прав: респондентів запитували, чи стикалися вони від початку конфлікту із си-

туацією, у якій мали місце обман з боку працедавця або примусова праця. 5% ВПО повідомили, що стикалися принаймні з однією такою ситуацією від початку конфлікту. Про те, що «працювали без очікуваної платні», повідомили 3% опитаних, і така ж кількість ВПО «працювали в умовах, значно гірших за обіцяні».

Фінансове забезпечення і соціальна підтримка: середньомісячний дохід на члена домогосподарства ВПО становив 3 350 грн, що є нижчим порівняно з фактичним прожитковим мінімумом, розрахованим Міністерством соціальної політики України, який встановлено на рівні 3 974 грн (рис. 4). ВПО продовжують покладатися на державну підтримку, яка є другим найчастіше згадуваним джерелом їхніх доходів; 35% ВПО, які отримують соціальні виплати, повідомили про проблеми з їхнім отриманням під час карантину. Значна кількість ВПО лише реєструється поза окупованою територією Донецької та Луганської областей для отримання соціальних виплат, а потім повертається додому.

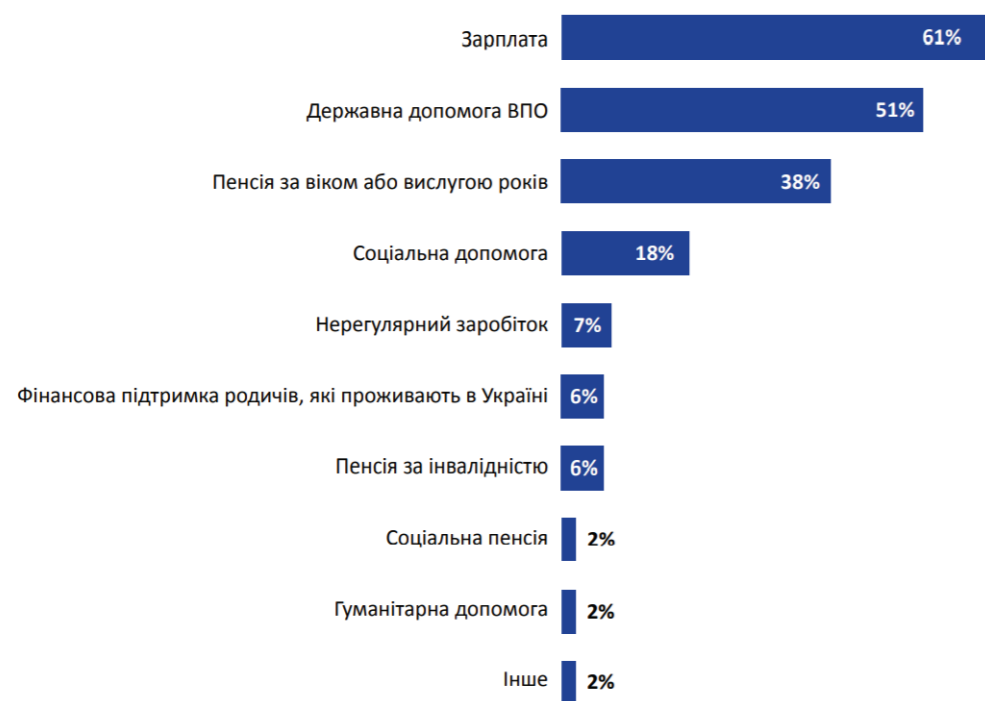

Рис. 4. Джерела доходів ВПО

Доступ до послуг: дані засвідчили наявність великої кількості закладів охорони здоров'я в містах, тоді як у сільській місцевості кількість медичних закладів була значно нижчою. Лише половина респондентів, які проживають у сільській місцевості, підтвердили, що в їхніх населених пунктах є аптеки (50%).

52% опитаних ВПО, які мешкають у селах, повідомили, що громадський та інші засоби транспорту були недоступні, коли їм потрібно було дістатися до закладів охорони здоров'я. Частка тих, хто повідомив про недоступність громадського або інших засобів транспорту у містах, становила 36% та 32% відповідно.

Мобільність ВПО: 82% опитаних ВПО повідомили, що залишаються в нинішньому місці проживання понад три роки. Частка тих, хто має намір повернутися в місце походження після завершення конфлікту, становила 19% респондентів. Водночас 39% опитаних висловили намір не повертатися навіть після закінчення конфлікту. Існує певна взаємозумовленість між густиною ВПО до місцевого населення за зонами України та їхніми намірами повернутися на попередні місця свого проживання. Так, найбільше ВПО, які мають намір повернутися на тимчасово окуповані території після завершення конфлікту, нині проживають на сході України (рис. 5). Такі особи, ймовірно, потребують повної інформації щодо умов і законодавчих підстав свого повернення, а отже, ЗМІ можуть взяти на себе функцію відповідного інформування таких осіб. Крім того, просвітницької інформації у такі ситуації потребуватимуть ВПО, які проживають на ТНКУ.

Рис. 5. Наміри ВПО повернутися, за географічними зонами

Інтеграція в місцеві громади: лише 50% ВПО повідомили, що інтегрувались у місцеву громаду, тоді як 39% заявили, що вони частково інтегрувались; було виявлено, що частка зайнятості серед частково інтегрованих респондентів була нижчою порівняно з тими, хто згідно із самооцінкою інтегрувався повністю (38% та 52% відповідно).

ВПО, які повернулися на ТНКУ: 20% респондентів телефонного опитування МОМ ідентифікували себе як ВПО, які повернулися на ТНКУ. Загалом опитувані ВПО, які повернулися на ТНКУ, були старшими, ніж загалом ВПО; частка членів домогосподарств ВПО, які повернулися на ТНКУ, віком 60 років і старших становила 65%. Місячний дохід 19% домогосподарств ВПО, які повернулися на ТНКУ, був нижчий за 3 000 грн.

Якби ВПО мали можливість повідомити про свої проблеми та потреби уряд за допомогою спеціалізованого Інтернет-порталу, вони передусім повідомили б про проблеми, пов'язані з житлом (33%). На другому і третьому місці серед найчастіше згадуваних потреб були потреба в грошовій допомозі (26%) та потреба в гуманітарній допомозі, яка зросла на 5% з лютого — березня 2020 року. 7% респондентів зазначили, що вони використали б онлайн-портал для повідомлення уряду про потреби, пов'язані з пошуками роботи; 10% відсотків повідомили б про потреби у медичній допомозі та лікарських засобах (рис. 6).

Рис. 6. Проблемні питання та потреби ВПО, про які вони повідомили б уряд через Інтернет-портал

У щорічній доповіді Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини «Про стан додержання та захисту прав і свобод людини і громадянина в Україні» за 2020 рік ідеться про те, що до Уповноваженого надійшло 3 765 повідомлень від громадян, права яких були порушені внаслідок збройного конфлікту. Здебільшого йшлося про порушення прав ВПО на пенсійне забезпечення, половина з яких пов'язана із невиконанням судових рішень щодо виплати пенсій за минулий період, інші стосувались забезпечення права на свободу пересування, зокрема виїзду та в'їзду з (на) тимчасово окупованих територій в умовах запровадження обмежувальних заходів у зв'язку із запобіганням поширенню гострої респіраторної хвороби COVID-19, отримання житла, соціального захисту, майнових прав тощо.

У нинішній ситуації ВПО уже не залишаються наодинці зі своїми проблемами — держава й органи місцевого самоврядування взяли на себе відповідальність сприяти добробуту внутрішньо переміщених осіб та захищати їхні свободи й права, забезпечити їм рівний доступ до основних послуг та інфраструктури як місцевим мешканцям, з одного боку, і визнати їхнє право на безпечне та гідне повернення до місць їхнього походження та до їхніх будинків чи звичних місць проживання, з іншого. Водночас коло проблемних питань, зафіксованих у діаграмі на рис. 6, указує на те, що багато проблем ще потребує розв'язання. І ЗМІ можуть допомогти в досягненні позитивних зрушень, по-перше, порушуючи відповідні теми у своїх матеріалах, а по-друге, визначаючи шляхи подолання кризових ситуацій.

Вимушено переміщені особи найчастіше потребують інформації двох видів³⁹:

1. Практичної інформації для порятунку життя — усе, що стосується виїзду з небезпечних територій: перепустки; перетини блок-постів; безпечні виїзди та дороги; нові закони; контакти (особи та організації) тих, хто може допомогти виїхати; досвід тих, хто вже виїхав.

На перший погляд, може здаватися, що на сьогодні така інформація вже втрачає свою актуальність, проте потенційно має розглядатися ситуація про бажання жителів окупованих територій переїхати й залишитися на підконтрольних уряду територіях.

2. Практичної інформації для облаштування життя після вимушеного переїзду: контакти (особи та організації), куди можна звертатися за першочерговою допомогою; реєстрація та інформування про права; юридична допомога будь-якого виду; усе, що стосується отримання гуманітарної допомоги — від предметів гігієни

до продуктів харчування, одягу, меблів; інформація з приводу житла та працевлаштування; запити про розшукуваних осіб — як віднайти своїх родичів, друзів, сусідів.

Помічено, що з плином часу інтерес ЗМІ до тем, пов'язаних із ВПО знижується. Переважно медіа фокусуються на: поданні статистичних даних у різноманітній інтерпретації; констатації проблем ВПО; політизації проблеми та активному її використанні політичними лідерами, особливо напередодні виборів будь-якого рівня; крайнощах життя ВПО — транслюють образи або жертв, або дармоїдів; стереотипах щодо вимушених переселенців, на думці про те, що багато внутрішньо переміщених осіб не хочуть працювати, а лише жити за рахунок держави та інших людей, хоча насправді дуже часто вони не можуть знайти роботу у зв'язку з потребою перекваліфікації.

Доволі-таки часто у висвітленні тем, пов'язаних із внутрішньо переміщеними особами, журналісти використовували лексичне маніпулювання, банальні архетипи; описували здебільшого трагічні історії з життя окремих категорій — діти, жінки; користувалися неприпустимою й образливою лексикою; не дотримувалися правових стандартів у висвітленні теми дітей, особливо в ситуації конфлікту. Натомість людям бракувало інформації про те, що їм робити; не вистачало голосів спікерів, які могли б говорити від імені ВПО, доносити настрої та проблеми зсередини; бракувало саме локальної — місцевої — точної, достовірної інформації про різноманітні сфери життя.

Наприклад, за даними моніторингу ІМІ⁴⁰, з усіх матеріалів, представлених у регіональних ЗМІ, майже 8% у пресі та 4,5% в онлайн-виданнях присвячено вразливим групам, до яких належать і ВПО, але інформація подається без належного осмислення, уривчисто й несистемно. У звіті вказано, що про ВПО згадують мало, а коли й згадують, то інколи це історії про «перебірливіх» приїжджих. На одеському сайті «Думская» матеріал присвячено протесту переселенців із вимогою переселити їх у комфортніший санаторій. Запорізькою пресою поширилася новина, що переселенців не влаштує «запорізька» зарплата. Таким чином, ця група не асимілюється, а відокремлюється від місцевого населення. Очевидно, що запорожці негативно поставляються до таких заяв і не особливо захочуть долучитися до допомоги переселенцям. Інші крайнощі — коли про переселенців говорять як про збубожілих, гіперболізують їхні потреби. Наприклад, на харківському сайті з'явилася новина «Харьковские дети делятся со своими одноклассниками-переселенцами даже обувью». Такі конотації, з одного боку, утверджують думку, що переселенці — група особливо нужденна, з іншого — породжують різко негативну реакцію, якщо переселенці вимагають комфорту й гідної зарплатні — так само, як і будь-які жителі того чи іншого регіону.

У регіональних ЗМІ трапляються матеріали, які стигматизують категорію ВПО, а то й криміналізують їх, про що свідчать такі контексти: «Переселенці незаконно отримали соцвиплати на мільйон гривень... внутрішньо переміщені особи надають недостовірні дані та приховують інформацію, що впливає на законність призначення їм соціальних виплат»; «Де фактично проживають переселенці — продовжують перевіряти... призначено соцвиплати 710 особам, відмовлено — 68-ми. Серед причин відмов — наявність депозитних рахунків, сума вкладів на яких перевищує 14 тисяч гривень, фактичне проживання за межами області, а також наявність у власності житла» («Новини Закарпаття»). Така підкреслено негативна інформація щодо неправомірності соцвиплат вимушеним переселенцям на фоні того, що перевірки проводилися і щодо інших категорій мешканців області, не сприяють процесам інтеграції ВПО до місцевих громад, особливо якщо зважати на той факт, що ЗМІ є практично основним джерелом інформації про ВПО, адже саме на основі матеріалів ЗМІ 65% українців формують своє ставлення до вимушених переселенців.

Водночас у ЗМІ не акцентують на тому, що найбільша потреба для переміщених осіб — психологічна допомога й підтримка; що часто це успішні люди, яких війна змусила екстрено змінити умови життя, а їхні діти — так само, як і діти жителів мирних територій, найчастіше мріють про телефони й сучасні гаджети, а не про кусень хліба. Позитивним прикладом є одеська преса, яка хоч і мало уваги приділяє ВПО, але в її матеріалах є історії успіху, портрети людей творчих професій, що гідно долають життєві негаразди.

4. ЕТИЧНІ АСПЕКТИ ВИСВІТЛЕННЯ ВПО ЯК КОНФЛІКТНО ЧУТЛИВОЇ ГРУПИ

Розуміння інформаційних та комунікаційних потреб вимушених переселенців допомагає медіа ефективніше організувати свою діяльність щодо належного інформування цієї соціальної категорії осіб. Актуальні й усебічні рекомендації, що ґрунтуються на засадах професійної журналістської етики і враховують журналістські

³⁹ Казанжи Зоя. Внутрішньо переміщені особи (ВПО) / Журналістика в умовах конфлікту: передовий досвід та рекомендації. Посібник рекомендацій для працівників ЗМІ. — К.: «Компанія ВАІТЕ», 2016. С. 48.

⁴⁰ Коли слово стає інструментом безвідповідальності. Ініціатива Розмаїття. Режим доступу: <http://diversipedia.org.ua/ua/koly-slovo-staye-instrumentom-bezvidpovidalnosti>

стандарти, щодо висвітлення проблеми вимушених переселенців запропонувала Зоя Казанжи у посібнику рекомендацій для працівників ЗМІ «Журналістика в умовах конфлікту: передовий досвід та рекомендації»⁴¹. Зупинимося на актуальних рекомендаціях у підготовці журналістських матеріалів:

1) коректно називати людей, які вимушені були переїхати з однієї частини України в іншу — внутрішньо переміщені особи, вимушені переселенці, переселенці, а не біженці. Українські медіа в матеріалах про ВПО все ще живають такі номінації: мігрант, емігрант, іммігрант, біженець, шукач притулку, вигнанець. У такому випадку відбувається підміна понять, часто формується негативний образ переселенця, створюються й підтримуються негативні стереотипи. Маніпулювання некоректними дефініціями на основі місця народження і проживання розділяє суспільство на «справжніх» і «несправжніх» українців.

2) дотримуватися принципу безпеки та приватності: необхідно зважати на те, що людина, яка дає інтерв'ю, може не усвідомлювати рівня потенційної небезпеки. Багато з тих, хто виїхав у безпечне місце, має родичів на тимчасово окупованих територіях, а відтак журналістські матеріали можуть завдати шкоди людям, які залишилися на непідконтрольних територіях.

3) не посилювати стигматизації та не дискримінувати: стигматизація — соціально-психологічна дискримінація будь-якої групи людей. Спотворення ситуацій, які описують проблеми чи життя ВПО, як правило, призводить до викривлення стану справ і, таким чином, дискримінує людей. Важливо уникати протиставлення ВПО і місцевих мешканців — це призводить до зростання в локальних середовищах дискримінаційних настроїв. Не варто розглядати людей, які під тиском певних обставин вимушені були терміново залишити свої домівки як таких, хто «кликав війну» і «нічого не робив», або громадян України, що залишилися на тимчасово окупованих територіях, називати зрадниками.

4) не використовувати дискримінаційних кліше на кшталт «прихильники Росії», «проукраїнські переселенці», «приховані сепаратисти» та інше.

5) уникати політичних маніпуляцій навколо теми: не потрібно займатися політичним просуванням чи створенням певного іміджу для політиків, які використовують ситуацію з вимушеними переселенцями для досягнення своїх політичних цілей.

6) дотримуватися балансу: усі сторони повинні мати слово, коли темою матеріалу ЗМІ є конфлікт, варто надати слово всім сторонам, віднайти таку точку зору, яка була б «над сутичкою» і, звичайно, ретельно перевіряти факти, які повідомляють сторони конфлікту.

7) не спрощувати й не узагальнювати: у розповідях про ВПО, не треба спрощувати, намагаючись представити ВПО однорідним середовищем з абсолютно єдиними потребами, вимогами, бажаннями, цінностями. Не варто переносити на всіх дії чи слова окремих мешканців. У всіх людей різними є життєва історія, досвід, освіта, рівень знань, поведінкова модель, реакція на виклик, характер, потреби, страхи, ілюзії. Узагальнювати — неприпустимо!

8) зважати на можливі наслідки матеріалів: не криміналізувати образ переселенця. У розповіді про злочин, журналісти іноді наголошують: «донецький переселенець пограбував автомобіль», не повідомляють при цьому, що в той день, наприклад, «корінні кияни пограбували 10 автомобілів». Чи має значення, що злочин вчинив саме «донецький переселенець»? Тому виокремлювати особу за етнічною, регіональною чи соціальною ознакою потрібно лише тоді, коли це є вкрай необхідним змістоутворювальним фактом.

9) розповідати про проблеми через призму життя конкретної людини: шукайте реальних людей і дайте всім почути їхні голоси, однак не забувайте про безпеку та приватність героя.

10) працювати над темами, на які не звертають уваги інші медіа: журналісти з більшим ентузіазмом описують трагедії замість того, щоб привертати увагу до гуманітарної кризи; мало матеріалів з прикладами соціальної солідарності, об'єднання можливостей держави та громадських ініціатив у цьому напрямку, про успішну соціальну адаптацію ВПО.

11) пам'ятати про корисні новини: ВПО хочуть отримувати корисні новини, які допоможуть їм орієнтуватися, інтегруватися та бачити перспективу.

⁴¹ Зоя Казанжи. Про що слід пам'ятати, висвітлюючи проблеми вимушених переселенців / Журналістика в умовах конфлікту: передовий досвід та рекомендації: Посібник рекомендацій для працівників ЗМІ.— К.: «Компанія ВАІТЕ», 2016. С. 51–55.

12) не робити емоційних перекосів: у матеріалах про ВПО досить легко підвищити градус, зіткнути лобами людей з різними, часто протилежними поглядами. Це посилює розкол.

13) зважати на те, що мова ненависті — ознака непрофесійності: використання негативу, особливо щодо певної групи людей зі спільною ознакою (ВПО, етнічна або релігійна група, жінки, ЛГБТ тощо) зразу перетворює вас із журналіста на пропагандиста.

Координатор проєкту «Без кордонів» громадської організації «Центр Соціальна дія» Максим Буткевич звернув увагу на те, що результати моніторингу центральних українських ЗМІ (2014) свідчать про вживання мови ворожнечі переважно в цитуванні, а не словах журналіста. На його думку, порушення з боку журналістів у більшості випадків не є результатом попереднього наміру розпалити ворожнечу, ненависть чи слідувати певній ідеологічній лінії, а насамперед це недотримання стандартів роботи⁴².

14) слідкувати за новинами, які стосуються теми ВПО: якщо ви пишете на теми ВПО, відслідкуйте все, що зможете. Бути в курсі — не примха, це — професійна безпека й гарантія того, що ви зможете написати якісний текст.

Висновки. У висвітленні теми внутрішньо переміщених осіб журналістські доцільно керуватися Керівними принципами з питання внутрішньо переміщених осіб, що дають розуміння статусу цієї категорії осіб, їхніх прав і свобод в рамках міжнародного права, а також потенційно визначають тематику журналістських матеріалів. Нормативно-правова база України щодо захисту прав і свобод ВПО та населення окупованих територій визначає, які категорії громадян належать до ВПО і які номінації доцільно використовувати в журналістській практиці: внутрішньо переміщена особа, вимушений переселенець, переселенець.

Засоби масової інформації мають значний потенціал для розкриття проблемних питань, пов'язаних із процесами інтеграції ВПО до місцевих громад, забезпечення недискримінації ВПО, ефективного здійснення прав і свобод, підвищення обізнаності населення, яке приймає ВПО, про становище таких осіб, а також мотивації участі самих переміщених осіб у пошуку рішень на місцевому рівні. Тематичними орієнтирами для журналістів можуть стати матеріали щорічного звіту національної системи моніторингу ситуації з внутрішньо переміщеними особами, який визначає реальні проблеми ВПО, а також матеріали Щорічної доповіді Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини про стан додержання та захисту прав і свобод людини і громадянина в Україні, де фіксуються й випадки порушення прав ВПО.

У підготовці матеріалів щодо внутрішньо переміщених осіб журналістам необхідно зважати на те, що вимушені переселенці потребують практичної інформації для порятунку життя, а також для облаштування життя після вимушеного переїзду в широкому сенсі. Окрім того, журналістам варто уникати подання сухої статистики, констатації проблем ВПО без визначення шляхів виходу із проблемної ситуації; політизації проблеми; формування негативного стереотипного подання образів переселенців. Матеріали, які стосуються ВПО, мають відповідати професійним журналістським стандартам та етичним принципам журналістики, а саме: журналісти мають дотримуватися коректної номінації, уникати стигматизації та дискримінації, політичних маніпуляцій, мови ворожнечі, подавати корисні новини, нести відповідальність за можливі наслідки власних матеріалів.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Glossary on Migration, № 25. International Organization for Migration. Geneva, 2011. 118 p.
2. Guiding Principles on Internal Displacement. URL: <https://www.internal-displacement.org/sites/default/files/publications/documents/199808-training-OCHA-guiding-principles-Eng2.pdf> (дата звернення: 10.06.2021).
3. Kampala Convention on IDPs. UN Refugee Agency, May 2019. URL: <https://www.unhcr.org/ua/en/internally-displaced-persons> (дата звернення: 10.06.2021).

⁴² Толокольнікова К. Українські ЗМІ забули про переселенців, волонтерів та людей «по той бік». *MediaSapience*. 23 грудня 2015

4. Внутрішньо переміщені особи: від подолання перешкод до стратегії успіху: монографія / О. Ф. Новікова, О. І. Амоша, В. П. Антонюк та ін.; АН України, Ін-т економіки пром-сті.— Київ, 2016.— 448 с.
5. Доповідь «Роль місцевих і регіональних влад у захисті внутрішньо переміщених осіб (ВПО)». Конгрес місцевих та регіональних влад Ради Європи, 29 жовтня 2019 року. URL: <https://rm.coe.int/16809c3f91> (дата звернення: 08.06.2021).
6. Дотримання прав і свобод внутрішньо переміщених осіб та осіб, які проживають на тимчасово окупованій території / Щорічна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини про стан додержання та захисту прав і свобод людини і громадянина в Україні. К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет». URL: <http://www.univ.kiev.ua/content/upload/2019/-697223196.pdf> (дата звернення: 08.06.2021).
7. Закон України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1706-18/page> (дата звернення: 10.06.2021).
8. Міжнародні рекомендації щодо статистики ВПО (IRIS). EGRIS, березень 2021. URL: https://iom.org.ua/sites/default/files/international_recommendations_on_idp_statistics_ukr.pdf (дата звернення: 10.06.2021)
9. Національна Стратегія у сфері прав людини URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/501/2015> (дата звернення: 10.06.2021)
10. Про затвердження Комплексної державної програми щодо підтримки, соціальної адаптації та реінтеграції громадян України, які переселилися з тимчасово окупованої території України та районів проведення антитерористичної операції в інші регіони України, на період до 2017 року: Постанова Кабінету Міністрів України від 16.12.2015 р. № 1094. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1094-2015-%D0%BF> (дата звернення: 10.06.2021).
11. Проект Ради Європи «Посилення захисту прав людини внутрішньо переміщених осіб в Україні» в межах Плану Дій Ради Європи для України 2015–2017 URL: <http://www.coe.int/uk/web/kyiv/idps> (дата звернення: 10.06.2021).
12. Ровенчак О. Визначення та класифікації міграцій: наближення до операційних понять. Політичний менеджмент. 2006. № 2. С. 127–139.
13. Слюсаревський М. М., Блинова О. Є. Психологія міграції: навчальний посібник. Кіровоград: ТОВ «Імекс ЛТД», 2013. 244 с.
14. Управление Верховного комиссара ООН по делам беженцев (УВКБ ООН), внутренне перемещенные лица. Вопросы и ответы, сентябрь 2007 г., UNHCR / MRPI / Q&A A?? 3 / ENG 1. URL: <https://www.refworld.org/docid/47a7078e1.html> (дата звернення: 10.06.2021).
15. Щорічна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини про стан додержання та захисту прав і свобод людини і громадянина в Україні, 2020. Київ, 2021. 355 с.

ЛГБТКІ+ ЛЮДИ ТА СПІЛЬНОТИ В РЕГІОНАЛЬНИХ МЕДІА: СИСТЕМНІ ПОРУШЕННЯ ТА ЗАХИСТ ПРАВ ЛЮДИНИ

Оксана Почапська, кандидатка наук із соціальних комунікацій, доцентка кафедри журналістики Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

У цій лекції окреслено, ким є ЛГБТКІ+ люди, чому права людей ЛГБТКІ+ не є «окремими, спеціальними», як висвітлюють тему прав людей ЛГБТКІ+ у регіональних медіа, та які рекомендації можна взяти собі на озброєння тим, хто готує статті про ЛГБТКІ+.

ПЛАН ЛЕКЦІЇ:

1. ЛГБТКІ+: до проблеми термінології.
2. Права людей із ЛГБТКІ+ спільнот в Україні.
3. Українські медіа про представників ЛГБТКІ+.
4. Не роздмухувати ворожнечу: рекомендації для медійників.

1. ЛГБТКІ+: ДО ПРОБЛЕМИ ТЕРМІНОЛОГІЇ

Сучасне українське суспільство перебуває на етапі становлення демократичних цінностей, серед яких однією із найвищих є людина. Конституція України також окреслює людину як найвищу цінність: Людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Права і свободи людини та їх гарантії визначають їх зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави (Конституція України, стаття 3).

Та упередження і стереотипи досить часто призводять до того, що права і свободи осіб, які чимось відрізняються від стереотипного «традиційний представник суспільства», порушуються і не забезпечуються. Така проблема постала сьогодні і перед представниками ЛГБТКІ+ спільнот (нижче –детальніше пояснення терміну).

Загалом, коли людина зростає у суспільстві, насиченому стереотипами, зокрема й щодо геїв, лесбійок, бісексуалів, трансгендерних людей та ін., дуже важко позбутися власного упередження і почати висвітлювати проблеми представників ЛГБТКІ+ спільноти в контексті прав людини, а не з позиції їх відмінності в одязі, сексуальної орієнтації, гендерного самовизначення і под.

Загальноприйнятою вважається абревіація ЛГБТКІ+, що акумулює в собі такі категорії: лесбійки (Л), геї (Г), бісексуал(к)и (Б), трансгендерні люди (Т), квір — люди, які ставлять під сумнів свою гендерну ідентичність (К), інтерсекс люди (І). Та оскільки цей акронім стосується тих, хто не є гетеросексуалом або цисгендером, позначка «+» означає ще й інші категорії, які так чи інакше відмінні від них (до прикладу, часто додається літера А –ЛГБТКІА+, — що використовується на позначення «асексуальності» (або «ароматичності»)).

Для початку звернемось до понять, які потребують ґрунтовного тлумачення, оскільки часто використовуються у неправильному контексті, що призводить до викривлення сприйняття усієї ситуації, що висвітлюється у медіа.

Зокрема, під поняттям «гендер» розуміють соціальний конструкт, що позначає «соціальну стать людини», тобто сукупність ролей та рольових очікувань, які в певному суспільстві у певний час пов'язуються із певною статтю. Тож гендерна ідентичність — це внутрішнє самовідчуття належності людини до того чи іншого гендеру.

У цьому контексті трансгендерні люди — це парасольковий термін для людей, чия гендерна ідентичність чи вираження відрізняється від більшості. У вузькому розумінні трансгендерна людина — це той, чи та, чия

стать при народженні відрізняється від його/її гендерної ідентичності. Вони можуть бути гетеросексуалами, гомосексуалами, асексуалами.

Цисгендер, цисгендерна людина — термін, що описує людей, гендерна ідентичність яких відповідає статі / гендеру, приписаному їм від народження.

Гендерне вираження (експресія) — це вияв гендерної ідентичності людини через поведінку, одяг, зачіску, голос, манеру поведінки або фізичні тілесні характеристики. Маскулінність — це набір певних рис, атрибутів, моделей поведінки і соціальних ролей, які у суспільстві зазвичай асоціюють з чоловіками. Фемінність — це набір певних рис, атрибутів, моделей поведінки і соціальних ролей, які у суспільстві зазвичай асоціюють з жінками. Андрогін — людина, яка виражає себе, поєднуючи жіночі та чоловічі характеристики. Андрогін — це не лише про зовнішнє вираження своєї ідентичності, а тому не слід плутати зі статтю, сексуальною орієнтацією чи гендерною ідентичністю. Кросдресер — людина, яка віддає перевагу одягу протилежної статі, не замінюючи при цьому гендерну ідентичність.

Інтерсекс людина — це людина, народжена зі статевими характеристиками (включаючи геніталії, статеві залози, гормони, набір хромосом), які не вписуються у бінарну систему сприйняття чоловічого та жіночого тіла.

Сексуальна поведінка — це спектр можливих сексуальних активностей, які використовує людина для задоволення свого сексуального потягу, незалежно від того, яка її сексуальна орієнтація. Орієнтація і сексуальна поведінка не завжди тотожні.

2. ПРАВА ЛЮДЕЙ ІЗ ЛГБТКІ+ СПІЛЬНОТ В УКРАЇНІ

З огляду на права людини та громадянина, які сьогодні забезпечуються та регулюються на загальнодержавному (законодавчому) рівні, мусимо згадати про те, що в Україні й досі низка прав людини не доступні для ЛГБТКІ+.

Серед них:

- законодавчий захист від дискримінації за ознаками сексуальної орієнтації та гендерної ідентичності;
- реєстрація партнерства;
- право на спільну власність;
- право на успадкування майна партнера за законом;
- право на аліменти;
- право не свідчити проти партнера в суді;
- право виступати довіреною особою від імені партнера в разі його недієздатності за станом здоров'я;
- право на розпорядження тілом партнера в разі його смерті;
- право на спільне батьківство і виховання прийомних дітей;
- право на соціальне забезпечення та пільги, передбачені для членів родини.

Громадські активісти, які відстоюють права ЛГБТКІ+ людей, сьогодні, у 2021 році, наголошують на тому, що прогрес щодо прав ЛГБТ в Україні призупинився: «Це найбільше розчарування ЛГБТ-спільноти. ... Флешмоб, який проходив у Києві з метою відзначення Міжнародного дня боротьби з гомофобією, відвідали лише кілька десятків людей. За словами Шевченко (Олена Шевченко — громадська активістка, — уточн. авт.), низький рівень відвідуваності на флешмобі може бути пов'язаний з тим, що люди боялися прийти через високу вірогідність гомофобних атак. ... Гомофобні настрої поширюються в суспільстві на найвищому рівні. Влада заявила ЛГБТ-спільноті, що вони не в змозі впровадити закони проти злочинів на ґрунті ненависті та дискримінації через "критичну ситуацію у зв'язку з конфліктом з Росією"» [9].

3. УКРАЇНСЬКІ МЕДІА ПРО ПРЕДСТАВНИКІВ ЛГБТКІ+

Українські медіа здебільшого намагаються обходити висвітлення проблем ЛГБТКІ+ спільнот. Опитування (не репрезентативне, але тенденційне) серед медійників Хмельницької області щодо того, чому проблеми ЛГБТКІ+ спільнот не висвітлюються у тих медіа, де вони працюють, показало, що 70% (70 зі 100 опитаних) медійників не розуміють, на підтримку яких прав проводяться Марші рівності, не підтримують такі публічні акції, а тому не вважають за потрібне про це говорити. Ще 20% соромляться, оскільки вважають, що їхні родичі / друзі / знайомі осудять їх за підтримку представників ЛГБТКІ+ спільнот. 3% вказали на те, що готові висвітлювати проблеми і події, пов'язані із ЛГБТКІ+; 7% зазначають, що періодично намагаються прощтовхувати теми, пов'язані із ЛГБТКІ+, але вони не завжди знаходять підтримку у редакторів.

Тенденційно українські медіа починають говорити про ЛГБТКІ+ ближче до літа, коли традиційно планується проведення Маршу рівності / КиївPride. Упродовж року проблеми представників ЛГБТКІ+ спільнот практично не висвітлюють. Якщо раптом з'являється інформація, то здебільшого у скандальному контексті. До прикладу: «"Лживые, лицемерные чиновники!" Новый скандал на ЕВРО — теперь вокруг ЛГТБ» [6], «Скандал навколо статті про кандидатів у мери Івано-Франківська: фігуранти не звертатимуться до поліції» [11], «Юрій Винничук: "Проводити якісь акції ЛГБТ в клерикальній католицькій Галичині — це однозначно наливатися на скандал"» [12], «Трансгендерний скандал по-українськи: чому ЛГБТ спільнота образилась на Ольгу Фреймут» [7] і под. Окремі публічні особи, які є лідерами думок серед значної категорії населення, різко негативно висловлюються в бік ЛГБТКІ+, що ще більше ускладнює сприйняття їх у суспільстві.

Історії успіху ЛГБТКІ+ людей у медіа практично не зустрічають. Чи не єдина трансгендерна жінка, чия історію журналісти із сенсаційної перевели в площину досвіду, який може бути корисним для інших, — Анастасія Єва Домані: «"Дружна дізналася про мій трансгендерний перехід зі ЗМІ" — Анастасія Домані» [8], «Анастасія-Єва Домані: "Я постараюсь сделать все от меня зависящее, чтобы дочь меня приняла"» [1], «Історія транс-жінки: як почати нове життя, отримавши інше тіло та документи» [2]. Назвати ці історії такими, що відповідають усім вимогам до висвітлення проблем представників ЛГБТКІ+ спільнот навряд чи можна, оскільки так чи інакше медійники подають цю історію не просто, як досвід, а як сенсаційний досвід, відмінний від інших, тим самим створюючи ще більший розрив між стереотипами і правами людини.

У 2018 році експерти Інституту Масової Інформації провели моніторинг інтернет-ЗМІ щодо висвітлення ЛГБТ-спільноти: «Загалом протягом періоду моніторингу було зафіксовано 105 публікацій, пов'язаних із ЛГБТ-тематикою. При цьому виявилось, що 60% новин про ЛГБТ стосувалися секс-скандалів чи жовтих новин зі сфери шоубізнесу (63 новини зі 105). Дослідження показало, що приблизно 20% новин про ЛГБТ у ЗМІ, що підлягали моніторингу, містили гомофобні вирази, маніпуляції, а подекуди навіть заклики до дискримінації» [10]

Аналізуючи особливості висвітлення проблем ЛГБТКІ+ спільнот, «Детектор медіа» визначає 10 міфів, що транслюються медійниками в сучасному інформаційному просторі щодо їх представників [3]:

- гомосексуальність — це психічне захворювання;
- гомосексуальність потрібно лікувати;
- гомосексуальність — це сучасне віяння;
- права ЛГБТ+ не порушують;
- гомосексуальні люди не можуть мати дітей;
- всі геї — манірні, а лесбійки — грубі й чоловікоподібні, та ще й «зазіхають на чоловіче місце»;
- ЛГБТ не воюють;
- трансгендерні люди швидко помирають, а для «зміни статі» потрібна операція;
- бісексуальних людей не існує;
- пропаганда гомосексуальності.

На цих міфах будується сприйняття представників ЛГБТКІ+ спільнот у суспільстві.

Та всі ці міфи легко розвінчуються. Причому твердження про гомосексуальність як психічне захворювання, яке можна і потрібно лікувати, спростовується лікарями: «1973 року Американська психіатрична асоціація

виключила гомосексуальність із класифікації психічних захворювань DSM-III, а за 17 років — у 1990 році — гомосексуальність прибрали з Міжнародної класифікації хвороб Всесвітньої організації охорони здоров'я»⁴³ [3].

Одна із позицій, яку продукують окремі представники сучасного суспільства щодо представників ЛГБТ-КІ+спільнот, це теза про те, що якщо ЛГБТ-люди не хочуть, щоб про них говорили як про осіб із «сексуальними відхиленнями», не варто на цьому акцентувати увагу. Із цією позицією потрібно працювати, оскільки насправді Марші рівності — це не про сексуальні вподобання, а про гарантовану Конституцією України свободу самовираження. Відтак, журналістам важливо не акцентувати уваги на сексуальних уподобаннях ЛГБТ-людей, але на тих правах і свободах, які порушуються щодо них у сучасному суспільстві.

4. НЕ РОЗДУХУВАТИ ВОРОЖНЕЧУ: РЕКОМЕНДАЦІЇ ДЛЯ МЕДІЙНИКІВ

Для коректного висвітлення тем, пов'язаних із ЛГБТКІ+ спільнотами і їх представниками, доцільно використовувати такі висловлювання (див. Таблиця 1.)

Таблиця 1. Некоректно / коректно

Некоректно	Коректно
Гомосексуаліст	Гомосексуал, гей, гомосексуальний чоловік
Гомосексуалізм	Гомосексуальність
Сексуальні меншини	ЛГБТ, ЛГБТ-спільнота, представники і представниці ЛГБТ-спільноти
Нетрадиційна / ненормальна сексуальна орієнтація	Гомосексуальна, бісексуальна орієнтація
Нормальна орієнтація	Гетеросексуальна орієнтація
Сексуальні вподобання	Сексуальна орієнтація
Транс, транссексуал	Трансгендерна людина, транс* людина, трансгендерна особа
Гермафродит	Інерсекс, інтерсекс-людина
Трансвестит	Кросдресер
Інтерсексуали, гермафродити	Інтерсекс-люди, інтерсекси (розм.)
Лесбіянка	Лесбійка, гомосексуальна жінка
Права ЛГБТ	Права людини для ЛГБТ
Гей-парад в Україні	Марш Рівності

Пам'ятку для медійників щодо того, як писати про ЛГБТКІ+ — людей, запропонувала Тетяна Гордієнко на ресурсі «Детектор медіа». Основна ідея, яку журналістка, спілкуючись із експертами, намагається донести медійниками, — писати про представників ЛГБТКІ+ спільнот з позиції людини як найвищої цінності (що декларується в Конституції України). Найперше — необхідно уникати мови ворожнечі, до якої Рада Європи відносить заклики до насильства й дискримінації, завуальовані заклики до насильства й дискримінації, створення негативного образу ЛГБТ, виправдання історичних випадків насильства й дискримінації, твердження про неповноцінність ЛГБТ як групи, їх паталогізацію, звинувачення в негативному впливі ЛГБТ як групи на суспільство⁴⁴.

Важливою також є порада «не сприймати гомосексуальність як тему, яку порушують тільки в сексуальному контексті. Треба розуміти, що як гомосексуальні, так і гетеросексуальні люди, можуть бути представниками інших дискримінованих груп: переселенці, люди з інвалідністю та ін.» [4].

⁴³ Детальніше: Беца О. Десять міфів про ЛГБТ+, поширених в українських медіа та суспільстві. Детектор медіа. URL: <https://ms.detector.media/trendi/post/27419/2021-06-02-desyat-mifiv-pro-lgbt-poshyrenykh-v-ukrainskykh-media-ta-suspilstvi/>

⁴⁴ Детальніше: Гордієнко Т. Як писати про ЛГБТ-спільноту: пам'ятка для журналістів. Детектор медіа. URL: <https://ms.detector.media/how-to/post/17381/2016-09-06-yak-pysaty-pro-lgbt-spilnotu-pamyatka-dlya-zhurnalistiv/>

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Анастасія-Ева Домани: «Я постараюсь сделать все от меня зависящее, чтобы дочь меня приняла». URL: <https://womo.ua/anastasiya-eva-domani/>
2. Бахаджати К. Історія транс-жінки: як почати нове життя, отримавши нове тіло і документи. URL: <https://iod.media/article/istoriya-trans-zhinki-yak-pochati-nove-zhittya-otrimavshi-inshe-tilo-ta-dokumenti-3779>
3. Беца О. Десять міфів про ЛГБТ+, поширених в українських медіа та суспільстві. Детектор медіа. URL: <https://ms.detector.media/trendi/post/27419/2021-06-02-desyat-mifiv-pro-lgbt-poshyrenykh-v-ukrainskykh-media-ta-suspilstvi/>
4. Гордієнко Т. Як писати про ЛГБТ-спільноту: пам'ятка для журналістів. Детектор медіа. URL: <https://ms.detector.media/how-to/post/17381/2016-09-06-yak-pysaty-pro-lgbt-spilnotu-pamyatka-dlya-zhurnalistiv/>
5. Конституція України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 04.03.2021).
6. Куимова П. «Лживые, лицемерные чиновники!» Новый скандал на ЕВРО — теперь вокруг ЛГБТ. URL: <https://www.championat.com/football/article-4384671-skandal-na-evro-2020-uefa-zapretil-raduzhnyu-podsvetku-v-myunhene-v-podderzhku-lgbt-prichiny-reakciya.html>
7. Ліцкевич О. Трансгендерний скандал по-українськи: чому ЛГБТ спільнота образилась на Ольгу Фреймут. Йод Медіа. URL: <https://iod.media/article/transgenderniy-skandal-po-ukrajinski-chomu-lgbt-spilnota-obrazilas-na-olgu-freymut-3376>
8. Огаркова Т. «Дружна дізналася про мій трансгендерний перехід зі ЗМІ» — Анастасія Домани. URL: <https://hromadske.ua/posts/druzhina-diznalasya-pro-mij-transgendernij-perehid-zi-zmi>
9. Ситуація для ЛГБТ-людей в Україні погіршилась — The Sunday Show: Громадське телебачення. URL: <https://www.insight-ukraine.org/uk/media-about-us/article/12/situatsia-dlia-lgbt-ludey-v-vukraini-pogirshilas>
10. Секс-скандали, міфи, радикали і права людини: як українські ЛГБТ-ЗМІ висвітлюють ЛГБТ. ІМІ. URL: <https://imi.org.ua/monitorings/seks-skandaly-mify-radykaly-i-pravalyudyny-yak-ukrajinski-internet-zmi-vysvitlyuyut-lhbt-i28354>
11. Скандал навколо статті про кандидатів в мери Івано-Франківська: фігуранти не звертатимуться до поліції. URL: <https://hromadske.radio/publications/skandal-navkolo-statti-pro-kandydativ-v-mery-ivano-frankivs-ka-fihuranty-ne-zvertatymut-sia-do-politsii>
12. Юрій Винничук: «Проводити якісь акції ЛГБТ в клерикальній католицькій Галичині — це однозначно нарівні з скандалом». Львівський портал. URL: <https://portal.lviv.ua/news/2016/03/21/yuriy-vinnichuk-provoditi-yakis-aktsiyi-lgbt-v-klerikalniy-katolitskiy-galichini-tse-odnoznachno-narivnitsya-na-skandal>
13. Як писати про ЛГБТ: Курс для журналістів. PROMETHEUS. URL: https://courses.prometheus.org.ua/courses/course-v1:Insight+Journ301+2017_T2/about

МОВА ВОРОЖНЕЧІ ЯК ПРОБЛЕМА РОЗВИТКУ РЕГІОНАЛЬНИХ ЗМІ

Володимир Тарасюк, доцент кафедри журналістики філологічного факультету Ужгородського національного університету

Любов Русинко-Бомбик, кандидатка філологічних наук, викладачка кафедри журналістики Ужгородського національного університету

Ольга Брайлян, магістерка журналістики Ужгородського національного університету

У лекції розглянуто мову ворожнечі як проблему в регіональних засобах масової інформації. Висвітлено основні питання, на які потрібно звертати увагу журналістам, щоб не потрапити в пастку мови ворожнечі. Запропоновано кроки для запобігання її появі у вітчизняних медіа.

ПЛАН ЛЕКЦІЇ:

1. Довкола поняття «мова ворожнечі».
2. Моніторингове слово: про що свідчить регіональна практика.
3. Як зменшити рівень мови ворожнечі в інформаційному просторі?

1. ДОВКОЛА ПОНЯТТЯ «МОВА ВОРОЖНЕЧІ»

Медіа активно впливають на конструювання щоденної картини світу. Отож поява в ЗМІ висловлювань, здатних зародити неповагу, підсилити гнів, викликати ненависть на релігійному, національному чи іншому рівнях, негативно позначається на стабільності суспільства.

Висловлювання ворожнечі прискорюють відповідні дії, а тому їх використання є неприпустимим. Водночас ми нерідко можемо зустрічати тексти із заголовками на кшталт: «Цигани викрали у Львові дитину»⁴⁵, «Кавказці влаштували стрілянину на спиртзаводі у Теплику»⁴⁶, «Бомжі атакують один із супермаркетів Ужгорода»⁴⁷ тощо.

Журналісти не так часто свідомо вдаються до мови ворожнечі, до її відкритої форми, однак від цього вона не перестає завдавати шкоди. Отож, як явище потребує докладного вивчення.

Одні дослідники застосовують термін «мова ненависті», інші — «мова нетерпимості», ще інші — «риторика ненависті» або ж «висловлювання ворожнечі / ненависті / огиди».

Найпоширеніше визначення зустрічаємо в Рекомендації Ради Європи до країн-членів. Відповідно до нього hate speech (мова ворожнечі) — це всі форми вираження (провокування, пропагування, сприяння чи виправдання) расової ненависті, ксенофобії, антисемітизму та інших форм ненависті, що ґрунтуються на нетерпимості, яка може проявлятися у вигляді агресивного націоналізму, етноцентризму, дискримінації, ворожнечі, спрямованої на меншини, мігрантів, людей з іммігрантським походженням.

Зважаючи на постійний потік патогенної інформації в українському суспільстві, особливо зумовлений війною на Сході України, довготривалою нестабільною економічною ситуацією, необхідно зменшити поширення «агресивної» інформації. І в цьому ЗМІ відіграють важливу роль.

Про мову ворожнечі важливо розуміти: використовуючи мову ворожнечі, автор не обов'язково хоче образити саме цю людину. Про це каже журналістка Ірина Виртосу, авторка модулю «Журналістська етика» онлайнкурсу «Новинна грамотність» (MediaSapiens).

⁴⁵ DailyLviv. Режим доступу: <https://dailylviv.com/news/kryminal/tsyhany-vykraly-u-lvovi-dytynu-aktivist-20054>

⁴⁶ «20 хвилин. Вінниця». Режим доступу: <https://vn.20minut.ua/Kryminal/bilisy-ta-strilyali-u-tepliku-na-pidpriemstvi-stavsya-konflikt-z-pote-11212297.html>

⁴⁷ Новини Закарпаття. Режим доступу: <https://transkarpatia.net/transcarpathia/voice/56584-bomzh-atakuyut-odin-z-supermarketv-uzhgoroda-vdeo.html>

Часто медійники використовують мову ворожнечі, бо не усвідомлюють власних упереджень та нав'язаних «історично» стереотипів.

У хроніках МВС також з'являються повідомлення із заголовками, в яких біля слів «злочинець», «крадій», «аферист» зазначена національність людини, наявність інвалідності, місце проживання чи статус переселенця. А журналісти, на жаль, повторюють у своєму тексті цю мову ворожнечі.

Інші ознаки мови ворожнечі й неетичної роботи журналіста є такими:

- викривлена чи надто узагальнена інформація в тексті;
- необґрунтоване розрізнення між «своїми» та «чужими»;
- використано мовні штампи та дискримінаційне мовлення;
- вжито стереотипні назви: єврей — жид, ром — циган, росіянин — москаль;
- розміщені яскраві провокативні заголовки та ілюстрації;
- наведені думки виразників ненависті заради позірнього балансу;
- подано не факти, а чутки щодо національної громади, певної соціальної групи тощо.

Крайнім виявом мови ворожнечі є заклик чи мотивування до злочину на ґрунті ненависті.

Окрім порушення журналістської етики, мова ворожнечі породжує злочини на ґрунті ненависті (ст. 161 Кримінального кодексу України: порушення рівноправності громадян залежно від їх расової, національної належності або ставлення до релігії). Однак застосувати цю статтю до мови ворожнечі вкрай складно — її ще треба довести.

До роздумів.

У 1994 році в Руанді народності хуту і тутсі, які спільно жили кілька століть на одній території, говорили однією мовою й дотримувалися одних і тих же традицій, — перетворилися на смертельних ворогів. Тільки за офіційними даними уряду Руанди, загинуло 937 тисяч осіб. ЗМІ цілеспрямовано розпалювали ненависть між тутсі й хуту та відкрито закликали до насильства й масових убивств, такого висновку дійшов Міжнародний Гаазький трибунал. Ключову роль зіграли газета «Кангур», державне радіо Руанди і приватна радіостанція «Тисяча пагорбів». Геноцид починався з приймача. Радіоведучі в прямому ефірі використовували для позначення «тутсі» слово «таргани». Щодня звучали гасла: «Працюйте, працюйте, могили ще неповні!»...

Саме мова ворожнечі була одним із факторів, що призвело до розгортання одного з найбільш масових убивств ХХ століття — до геноциду в Руанді. Поясніть — чому?

2. МОНІТОРИНГОВЕ СЛОВО: ПРО ЩО СВДЧИТЬ РЕГІОНАЛЬНА ПРАКТИКА

Регулярна повторюваність дискримінаційних висловлювань стосовно окремих груп дискредитує останніх та закріплює в суспільстві негативні стереотипи. Висловлювання ворожнечі є складовою патогенних текстів, які чинять згубний вплив на аудиторію. Розмежування людей чи окремих груп на «ми — інші» в журналістських текстах призводить до реальної загрози поділу в суспільстві на «своїх» і «чужих».

Висловлювання насильства при постійному повторюванні трансформуються в дії насильства. Цьому потрібно серйозно протидіяти. Нерідко пального у вогонь підливають ЗМІ, не гребують цим ані всеукраїнські, ані регіональні видання.

Скажімо, закарпатські сайти подають часто незбалансовану інформацію, що може «підіграти» ворожнечу в українсько-угорських стосунках. Притому «дістається» як угорцям, так і українцям. Останні в особі місцевих жителів часто постають у ролі контрабандистів, порушників кордону, правил дорожнього руху. Таких прикладів чимало знаходимо в заголовках: «Дуже хотів на заробітки: закарпатець спробував пробратися до Угорщини», «Тячівські «плавці» через Тису влетіли по-крупному: контрабанда до Румунії активізується», «Довелося стріляти: в Румунії намагалися затримати закарпатців з торбами» тощо.

Дістається їй представникам інших національностей: «Турки-невидимки»: через «Лужанку» намагались пробратись два іноземці», «Молдаванин спробував потрапити на Закарпаття, запропонувавши прикордонникам хабар», «Афганець планував перепливти Тису, аби потрапити до Румунії» та інші.

Загалом упродовж тільки 2019–2020 років у закарпатських ЗМІ «перепало на горіхи» представникам понад 20 національностей.

На регіональному рівні трапляються також публікації, що пробуджують релігійну нетерпимість, некоректні висловлювання про українських військових, людей з інвалідністю, без постійного місця проживання.

Ось лише окремі приклади з деяких місцевих медіа: «Байдужість вражає: в центрі Дніпра очевидці не стали рятувати бомжа, який горів на їхніх очах», «В Ужгороді АТОшник намагався підірвати себе гранатою».

Подібну мовну риторику спостерігаємо в багатьох регіонах. Скажімо, в Одесі: «Два бомжі влаштували пожежу в гаражі на Фонтані», «Скільки жінці квітів не даруй, а вона все одно в віконце дивиться», «Хатня робітниця з області обікрала господиню-інваліда в Одесі».

Отож, як бачимо, об'єктами мови ворожнечі є різні суспільні групи.

Упродовж вересня 2020 року здійснено щоденний моніторинг новинних стрічок окремих закарпатських ЗМІ. Усього проаналізовано по 900 матеріалів (близько 30 на день) — разом 1800. На одному із сайтів виявлено 85 висловлювань ненависті, тобто майже 10% від загальної кількості.

Звертає на себе увагу й такий факт: часто контекст якоїсь нової теми впливає на «розширення тематики» висловлювань ненависті. Зокрема, із появою пандемії з'явилися нетолерантні вислови стосовно китайців, оскільки в їхній країні зафіксували перші випадки COVID-19.

3. ЯК ЗМЕНШИТИ РІВЕНЬ МОВИ ВОРОЖНЕЧІ В ІНФОРМАЦІЙНОМУ ПРОСТОРИ?

Фахівці розробляють інструменти заборони мови ворожнечі. Водночас виникають суперечки щодо регулювання мови ненависті, визначення пріоритету рівності або свободи. Так, дотримання, до прикладу, рівності може вимагати обмеження свободи висловлювання поглядів. Однак ми вважаємо шкоду від дозволу вживати мову ворожнечі більшою.

Загалом є кілька поглядів щодо цього питання.

- Перший підхід дозволяє висловлювання ненависті, щоб максимізувати можливості індивідуального вираження.
- Відповідно до другого, необхідно пригнічувати мову ненависті через санкції, адміністративні покарання, навіть кримінальну відповідальність із метою сприяння рівності. Деякі представники цього підходу закликають до того, що авторів мови ворожнечі варто карати тільки тоді, коли вона спрямована на представників історично підпорядкованої групи, а не членів домінуючої.
- Третій підхід забороняє цілеспрямовані образи на основі раси, статі, релігії, етнічного походження, сексуальної орієнтації тощо.

Тут є важливим розвиток критичного мислення та медіаосвіти. Оскільки лєвова частка виявлених висловлювань ненависті міститься в скопійованих пресрелізах правоохоронних органів, то при навчанні представників останніх необхідно поглиблено розглядати тему висловлювання ворожнечі.

Важливо загалом здійснювати кампанії з інформування громадськості про негативні наслідки hate speech, її види, шляхи розпізнавання. У цьому контексті цінним є досвід проведення відповідних заходів у різних регіонах України. До прикладу, Одеська обласна організація Комітету виборців України за фінансової підтримки Посольства Федеративної Республіки Німеччини в Україні 2017 року впровадила ініціативу «Мова ворожнечі в українських ЗМІ: ідентифікація та протидія». Було організовано тренінги, круглі столи для журналістів, блогерів, студентів у Одесі, Херсоні, Чернівцях.

Своєю чергою, на Закарпатті семінар «Україна: мова ворожнечі у часи війни» у 2014 році провів журналіст, співкоординатор проекту «Без кордонів», координатор Ресурсного центру для допомоги вимушеним переселенцям Максим Буткевич.

Розробку проблематики започатковано й на кафедрі журналістики Ужгородського національного університету. Виявлення агресивної риторики здійснюється в межах вивчення кількох дисциплін. Скажімо, студенти проаналізували низку закарпатських онлайн-видань, аби перевірити їх на наявність нетолерантних висловлювань.

На наш погляд, низький рівень професіоналізму — прямий наслідок використання мови нетерпимості. Розпізнавання таких висловлювань необхідно включити як складову в навчальні програми підготовки медійників. Такі програми вже розробили викладачі журналістики з різних закладів вищої освіти України у виданні «Права людини та медіадіяльність», що стало результатом реалізації програми стажування «Академія з прав людини для викладачів та викладачок журналістики» за фінансування Програми розвитку ООН в Україні та Міністерства закордонних справ Данії.

Для мінімізації мови ворожнечі вважаємо за необхідне постійно підвищувати рівень медіаграмотності майбутніх медійників, журналістів-практиків, громадськості, інформуючи про багатоаспектність явища мови ворожнечі, можливостей її розпізнавання та уникнення. Для цього корисно влаштовувати лекції, тренінги, круглі столи, а також розглядати відповідні теми в межах навчального процесу при підготовці фахівців зі спеціальності «Журналістика».

Практика засвідчує дієвість здійснення моніторингу висловлювань ворожнечі. Важливе значення має й саморегуляція журналістів. Важливо встановлювати мінімальні принципи й неухильно їх дотримуватися.

Загалом ніякими штрафами й заборонами мову ненависті не викоринити, хоч і такі механізми в результаті дискусійного обговорення в суспільстві, очевидно, потрібно впроваджувати. Головний же шлях до мінімізації вищезазначеного явища — освіта, самоосвіта, роз'яснення. Важливо в пресі поширювати позитивні приклади про представників тих соціальних груп і національностей, які постійно стають об'єктом мови ворожнечі.

Скажімо, 2020 року на закарпатському сайті «Varosh» вийшла цікава стаття відомого закарпатського письменника Андрія Любки «Роми — одне з облич неповторного Закарпаття».

Сприятимуть вирішенню питання й праці науково-популярного характеру. До прикладу, в Одесі 2011 року підготовлено таке видання під назвою «Історичні традиції добросусідства Одещини». А в Ужгороді вийшла книжка про традиції ромів Закарпаття «Прикмети та забобони ромів Закарпаття».

На наше переконання, тільки усвідомлений підхід до проблеми дасть результат.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ ДЛЯ САМОСТІЙНОГО ОПРАЦЮВАННЯ:

1. Бідзіля Ю., Соломін Є., Толочко Н., Шаповалова Г., Шебештян Я. Медіа Закарпаття крізь призму етнотолерантності. Ужгород: Гражда, 2019. 372 с.
2. Богданова І., Лептуга О. «Мова ворожнечі» в текстах українськомовного медіапростору. Український світ у наукових парадигмах: Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. Харків: ХІФТ, 2020. Вип. 7. С. 6–11.
3. Ісакова Т. О. Мова ворожнечі як проблема українського медіапростору. Стратегічні комунікації. 2016. № 4 (41). С. 90–97.
4. Кузнєцова Т. В. «Мова ворожнечі» в друкованих ЗМІ (на матеріалі преси Сумщини). Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. 2008. № 3 (142). С. 79–85.
5. Саморегуляція в українських медіа: як це працює? Із досвіду роботи Комісії з журналістської етики: аналітично-довідковий збірник / за заг. ред. Л. Кузьменко, Л. Куц, О. Погорелова. Київ: Комісія з журналістської етики, 2021. 93 с.
6. Соловійова А. С. Мова ненависті / ворожнечі в реаліях сучасного українського політичного дискурсу в умовах необхідності зміцнення національної безпеки. Наукові праці. Політологія. 2017. Вип. 285. Т. 297. С. 23–27.

7. Черненко Г. А. Види мови ворожнечі за типом стигматизованого об'єкта в сучасному українському суспільстві. Актуальні проблеми української лінгвістики: теорія і практика. 2015. Вип. 30. С. 35–45.
8. ЕЛЕКТРОННІ ІНФОРМАЦІЙНІ РЕСУРСИ:
9. Боротьба з мовою ворожнечі. Загальнополітична рекомендація ЄКРП № 15: Головні тези. URL: <https://rm.coe.int/ecri-general-policy-recommendation-no-15-key-points-ukrainian-translat/1680a06c74>.
10. Дорош М. Мова ворожнечі — нові прояви та наслідки. URL: <https://ms.detector.media/zakonodavstvo/post/12829/2015-03-17-mova-vorozhnechi-novi-proyavy-ta-naslidky/>.
11. Європейська практика протидії «мові ворожнечі». URL: <https://izbirkom.org.ua/publications/medialiteracy/2019/ievropeiska-praktika-protidiyi-movi-vorozhnechi/>.
12. Мова ворожнечі: які висловлювання не можна поширювати в ЗМІ? URL: <http://cedem.org.ua/consultations/mova-vorozhnechi-yaki-vyslovlyuvannya-ne-mozhna-poshyruvaty-v-zmi/>.
13. Онлайн-дослідження Ради Європи в рамках Руху проти ненависті, 2012. URL: www.coe.int/youthcampaign.
14. Рекомендація NR (97) 20 Комітету міністрів Ради Європи державам-учасникам з питань «розпалювання ненависті». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_093?lang=en#Text.
15. Шебештян Я., Шаповалова Г. «Мова ворожнечі»: термінологічний (нон)сенс. URL: <https://mediavista.com.ua/archives/2833>.

МЕДІАРЕЦЕПЦІЯ ПРАВ ЛЮДИНИ В УКРАЇНІ: ДИСКУРС ЄВРОПЕЙСЬКИХ ЗМІ

Юлія Гаркавенко, кандидатка наук із соціальних комунікацій, доцентка кафедри масової та міжнародної комунікації ДНУ ім. Олеся Гончара

Лекція розрахована на студентів, які навчаються за спеціальністю 061 «Журналістика», а також на широкую аудиторію, яка цікавиться сучасним станом прав людини в Україні та його рецепцією у європейському медіадискурсі. Представлений у лекції матеріал може також бути цікавим громадським активістам, фахівцям з міжнародних відносин та публічної дипломатії, що опікуються питанням створення іміджу нашої держави на міжнародній арені.

Метою лекції є продемонструвати, як концепція праволюдності, що продовжує свій розвиток в Україні, представлена в європейських медіа; якими є найпоширеніші гетеростереотипні уявлення європейців про Україну в контексті дотримання загальнолюдських норм та цінностей.

Актуальність лекції обумовлена трьома чинниками: 1) необхідністю досліджувати міжнародний медіапростір на предмет висвітлення в ньому українських реалій для отримання «стороннього погляду», що дозволив би критично поставитися до процесів, що відбуваються всередині держави і почати працювати над врегулюванням виявлених проблем, а також зрозуміти, які із громадських та державних ініціатив потрактуються неправильно чи не отримують достатньої уваги; 2) важливістю того факту, що саме масмедіа є одним із агентів змін, які прямо чи опосередковано впливають на формування громадської думки з певних питань і підвищують рівень обізнаності аудиторії про певні проблеми; активізують реципієнтів, впроваджують партисипативні практики, знижуючи при цьому рівень стереотипності у сприйнятті груп та окремих індивідів та підвищуючи рівень толерантності до соціально чутливих категорій суспільства; 3) розумінням того, що суспільство є суспільством у міру розвиненості в ньому почуття поваги до людини, що особливо важливо у контексті поступової інтеграції України до європейського культурного, політичного та економічного простору: саме невирішеність багатьох суспільних та гуманітарних проблем дають європейській спільноті сигнали про неготовність нашої держави до певних кроків. Особливу увагу в лекції приділено саме медіатизації тих процесів, що лежать у площині прав людини та загальнолюдських цінностей. Хронологічні межі опрацьованого матеріалу — 2003–2021 роки.

ПЛАН ЛЕКЦІЇ:

1. Медіатизація порушення прав ЛГБТК(IA+) спільнот у європейських масмедіа: особисте несприйняття чи політична провокація?
2. Права дітей: як резонансні події вплинули на підвищення рівня обізнаності міжнародної спільноти щодо проблеми людей, які живуть на вулиці в Україні?
3. Права жінок в Україні та сексизм: як у західних медіа сформувався гетеростереотип українських жінок?

1. МЕДІАТИЗАЦІЯ ПОРУШЕННЯ ПРАВ ЛГБТК(IA+) СПІЛЬНОТ У ЄВРОПЕЙСЬКИХ МАСМЕДІА: ОСОБИСТЕ НЕСПРИЙНЯТТЯ ЧИ ПОЛІТИЧНА ПРОВОКАЦІЯ?

За даними Rainbow Europe Index, що відображає стан дотримання прав людини стосовно ЛГБТК(IA+) спільнот, Україна у 2021 році набрала 18%, що є на 4% нижчим у порівнянні із 2020 роком (рис. 1) [1], [2]. Оскільки цей індекс описує тільки ситуацію, що стосується наявності в країні необхідних законодавчих актів та державних політик, Україна у 2021 році опустилася з 36 на 40 місце у списку серед інших країн Європи через те, що урядом ще не було затверджено нового Плану дій у сфері прав людини на 2021 рік [3]. Однак, незважаючи на цей факт, сьогодні ми можемо говорити про певні зміни як всередині країни, так і в ставленні європейської спільноти до впровадження ініціатив, спрямованих на дотримання прав ЛГБТК(IA+) спільнот. Наприклад, якщо ще у 2009 році західна преса писала про те, що майже в усіх пост-радянських країнах суспільне ставлення до ЛГБТ-спільноти є приблизно однаковим (несприйняття), а в Україні воно «точно таке саме, як і в Росії» (Dimyon C. Real homophobia is very different from criticism of Bruno's antics. The Guardian. 06.08.2009), то у 2021

році Атлантична Рада США повідомила про те, що в Україні на сьогодні ставлення до ЛГБТ-спільноти є більш дружнім, ніж у деяких інших сусідніх пострадянських країнах, що є обнадійливим (Hoefler A., Magid Sh. Ukraine offers hope in an increasingly homophobic neighborhood, Atlantic Council, 24.06.2021).

У своєму дослідженні експерти Атлантичної Ради зосередилися на чотирьох країнах: Угорщині, Польщі, Росії та Україні. Зі збільшенням кількості випадків дискримінації та насильства щодо ЛГБТК(IA+) в регіоні України виділяється як приклад позитивного прогресу серед країн-сусідів, які «стають дедалі більш гомофобними» (Hoefler A., Magid Sh. Ukraine offers hope in an increasingly homophobic neighborhood, Atlantic Council, 24.06.2021). Фахівці також зазначають, що з чотирьох вищезазначених країн Україна має найменш агресивний досвід державно-спонсорованої дискримінації ЛГБТК(IA+) і, можливо, стає найприємнішою державою в регіоні (Hoefler A., Magid Sh. Ukraine offers hope in an increasingly homophobic neighborhood, Atlantic Council, 24.06.2021) (рис. 2).

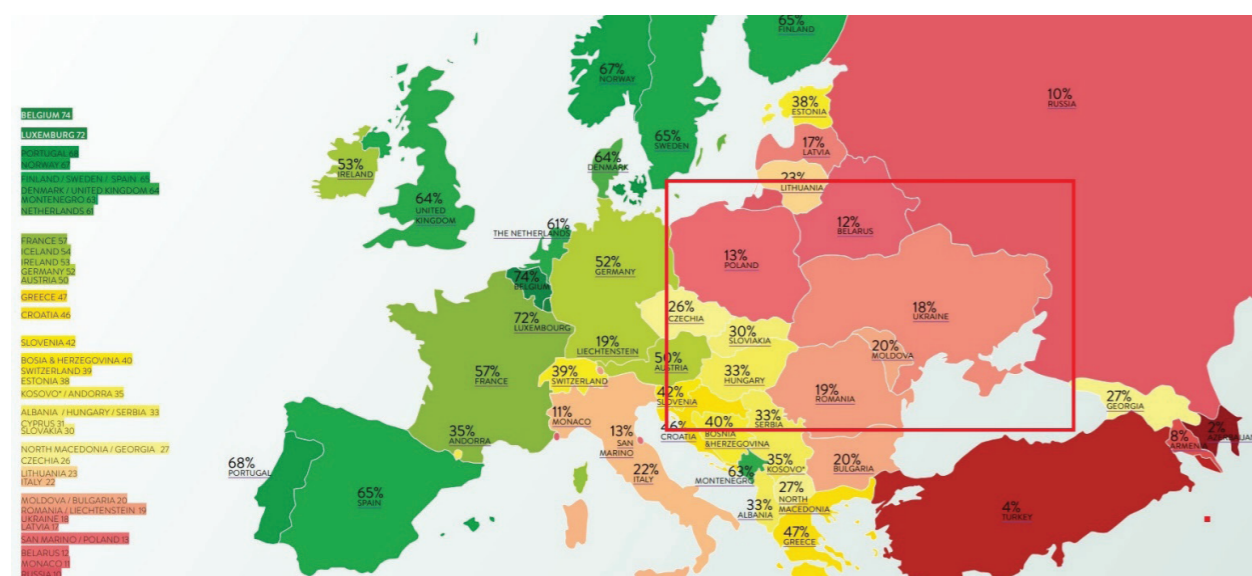

Рис. 1. Карта індексу «Райдужної Європи»: від червоного (агресивного) до зеленого (дружнього) кольору змінюється рівень дотримання прав ЛГБТК(IA+) у різних країнах. Джерело: [Rainbow Europe Map 2021_0.pdf \(ilga-europe.org\)](#).

Рис. 2. Активістки та активісти беруть участь у Марші рівності у центрі Києва (червень 2019 року). Джерело: [Ukraine offers hope in an increasingly homophobic neighborhood — Atlantic Council](#).

Тему недотримання прав ЛГБТК(IA+) спільнот в Україні було порушено в європейських ЗМІ у першій декаді двохтисячних років у контексті кінодискурсу: зокрема, йдеться про фільм «Бруно», який вийшов у США в 2009 році із Сашею Бароном Коеном у головній ролі. Статтю під назвою «Справжня гомофобія сильно відрізняється від критики витівок «Бруно» (Dimyon C. Real homophobia is very different from criticism of Bruno's antics. The Guardian. 06.08.2009) опубліковано на сайті британської газети The Guardian у розділі «Думка» та присвячено реакції Заходу на заборону стрічки в Україні через відверті сцени та ненормативну лексику, що розглядалося у контексті невідповідності наміру входження України до ЄС та кроку у бік тоталітарного суспільства. Однак, вже у перших абзацах матеріалу авторка закликає західну спільноту не плутати «навмисно провокаційні сексуальні витівки» головного героя із «гомосексуальністю», аби уникнути поверхневого вивчення проблеми ЛГБТК(IA+) спільнот в Україні та тривіалізованого уявлення про «страждання» цих груп громадян (Dimyon C. Real homophobia is very different from criticism of Bruno's antics. The Guardian. 06.08.2009).

У матеріалі Україна, поділена на «католицький захід» та «православний схід», представлена як консервативне суспільство, яке «не схвалює прав сексуальних меншин»⁴⁸ та дотримується вкрай традиційних поглядів» (Dimyon C. Real homophobia is very different from criticism of Bruno's antics. The Guardian. 06.08.2009). Концептосполука «консервативна Україна» зустрічається і в матеріалі BBC, присвяченому цій темі (Ukraine ban for 'explicit' Bruno, BBC, 16.07.2009), а видання The Guardian, окрім вказування на «консервативність» та «релігійність», пов'язує дії тодішнього Міністерства культури та туризму (нині Міністерство культури та інформаційної політики України) із «пострадянським» минулим нашої держави (Harding L., Stack G. After Borat, Ukraine now set to ban Sacha Baron Cohen's Bruno, The Guardian, 14.07.2009).

Німецьке видання Die Welt також звертає увагу на те, що Україна заборонила кінострічку, яка спрямована на протидію гомофобії, маючи при цьому наміри вступу до ЄС (Ukraine verbietet den Film "Bruno", Die Welt, 15.07.2009). Французька газета Le Monde повідомляє про те, що українська влада заборонила фільм, оскільки визнала його «непристойним» та «антигромадським». При цьому видання назвало Україну «колишньою радянською республікою, де все ще панують несприятливі погляди на гомосексуальність», а також вказало на те, що наша держава раніше уже забороняла фільм із Коеном «Борат», який висміював сектантство і расизм у США (Le film "Brüno" interdit en Ukraine, Le Monde, 15.07.2009).

Новина про заборону Україною кінострічки стала настільки резонансною, що про неї в контексті нетолерантності до прав ЛГБТК-спільноти майже одночасно повідомили ЗМІ в усьому світі: Радіо Свобода Європа ("Bruno" Banned In Ukraine, Radio Free Europe, 15.07.2009); британський таблоїд Metro (Ukraine bans 'immoral' Bruno film, Metro, 15.07.2009); німецькі видання Der Freitag (Harding L., Stack G. Wird die Ukraine zur Brünofreien Zone?, 15.07.2009) та TipBerlin („Brüno“ in der Ukraine verboten, TipBerlin, 16.07.2009); французьке видання Libération (Icher B. L'Ukraine interdit le film, 22.07.2009); австрійське щотижневє видання Die Presse (Ukraine verbietet "Brüno" — Film, Die Presse, 15.07.2009); інформаційна агенція Reuters (Ukraine bans "Bruno" for nudity, gay sex, Reuters, 15.07.2009); американська телерадіокомпанія ABC ("Morally dangerous" Bruno banned in Ukraine, ABC, 16.07.2009); новозеландський веб-сайт новин Stuff (Ukraine bans Bruno for nudity, sex, Stuff, 05.08.2009) та багато інших.

Станом на 2009 рік The Guardian стверджувала, що явище гомофобії є поширеним і притаманним більшості країн Східної Європи, зокрема пострадянським країнам, серед яких Україна — не виняток (Harding L., Stack G. After Borat, Ukraine now set to ban Sacha Baron Cohen's Bruno, The Guardian, 14.07.2009). Британське видання пишуть про те, що наші журналісти не давали слова представникам ЛГБТК(IA+), тому їхні думки, погляди та досвід не з'являлися у матеріалах українських ЗМІ (Dimyon C. Real homophobia is very different from criticism of Bruno's antics. The Guardian. 06.08.2009). Парадоксальність цієї ситуації полягає в тому, що в Україні станом на 2009 рік вже було створено ініціативи, спрямовані на захист прав ЛГБТК(IA+) спільнот та підвищення обізнаності населення з цього питання, про що пишуть західні журналісти, однак випадки дискримінації, застосування насильства та бездіяльності правоохоронних органів, за їхніми ж даними, усе ще трапляються доволі часто (Dimyon C. Real homophobia is very different from criticism of Bruno's antics. The Guardian. 06.08.2009). Так, наприклад, британська газета The Guardian повідомляла про подібні випадки у 2013 (Ukrainian court blocks country's first gay pride demonstration, The Guardian, 23.05.2013), 2015 (Luhn A. Gay couple kicked and pepper sprayed by far-right mob in Kiev, The Guardian, 23.07.2015) та 2018 роках (Trans rights activists attacked with pepper spray during Ukraine march, The Guardian, 18.11.2018). Це означає, що для глибших зрушень у масовій свідомості, перебудові її ціннісних орієнтирів замало інституційних імперативів, потрібен час для їхнього осмислення та відповідної трансформації.

⁴⁸ Тут і далі у цитатах використовуватиметься «сексуальні меншини» як дослівний переклад з англійської мови «sexual minority». Водночас наголошуємо, що в українському дискурсі рекомендовано уникати термін із використанням слова «меншина». Краще вживати — ЛГБТК, ЛГБТК-спільнота, гей, лесбійка тощо.

Увага до проблеми дотримання прав ЛГБТК-спільноти в Україні завжди зростала під час проведення в Україні гучних міжнародних заходів на кшталт Чемпіонату Європи з футболу у 2012 році та Євробачення. Так, під час проведення Євро-2012 британська якісна газета The Times опублікувала на своєму сайті статтю під заголовком «Євро 2012 та гомофоби господарі», у якій йшлося про те, що в Україні, як і в Польщі, трапляються ганебні ситуації щодо порушення прав ЛГБТК-людей (Euro 2012 and the anti gay hosts, The Times, 07.06.2012) (рис. 3).

Рис. 3. Авторитетна британська газета The Times пише про гомофобію в Україні. Джерело: *Euro 2012 and the anti gay hosts | The Times*.

Інформація про «небезпечний» стан справ для ЛГБТК(ІА+) спільнот в Україні стала поширюватися не лише в офіційних засобах масової інформації, а й у блогах. Наприклад, у своєму блозі на сайті популярної масової британської газети Daily Mail Донал Блені (Donal Blaney) розмістив публікацію під заголовком «Чия жахлива ідея була провести Євро 2012 в Україні?», в якій повідомляв про наміри британського уряду бойкотувати це рішення через режим вибіркового правосуддя в Україні, а також висловлював стурбованість через расизм, гомофобію та насильство, які, за його словами, проявляли самі гравці, їхні сім'ї та вболівальники (Blaney D. Whose awful idea was it to host Euro 2012 in Ukraine anyway?, Mail Online, 08.06.2012).

Під час проведення Євробачення в Україні у 2017 році західна преса писала про те, що представникам ЛГБТК «небезпечно» перебувати в нашій країні. А напередодні самого заходу в ірландській газеті The Irish Times було опубліковано статтю під заголовком «Євробачення 2017: для Києва на кону більше, ніж «Прайд» (Freyne P. Eurovision 2017: more than Pride at stake for Kiev, The Irish Times, 08.05.2017), в якій автор згадує ім'я українського активіста та правозахисника Зоряна Кіся, зазначаючи, що він точно знає, «наскільки життя може бути небезпечним» для представників ЛГБТК(ІА+) спільнот в Україні (Freyne P. Eurovision 2017: more than Pride at stake for Kiev, The Irish Times, 08.05.2017). Зокрема, йдеться про експеримент, який Кісь провів у Києві в 2015 році, прогулюючись містом зі своїм партнером за руку та спостерігаючи за реакціями людей (свою прогулянку активіст записував на камеру).

Показовим для міжнародної спільноти став той факт, що перехожі ставились до пари індіферентно, відкрито схвалювали або тихо не схвалювали ці стосунки, аж поки не стався «напад молодих неонацистів», так їх назвало видання, які застосували перцевий спрей, завдали пару ударів кулаками та ногами (Freyne P. Eurovision 2017: more than Pride at stake for Kiev, The Irish Times, 08.05.2017).

На жаль, поодинокі факти девіантної поведінки окремих груп людей, про які повідомляють у засобах масової інформації, як правило, сприймаються аудиторією на рівні широких узагальнень і перетворюються на стереотипні уявлення про українське суспільство як гомофобне. Британське видання Metro також попереджувало про можливі спалахи насилля напередодні пісенного конкурсу, посилаючись на активістів, які розповіли про «жахливі обставини», з якими стикаються представники ЛГБТК в Україні. Це викликало неабияке занепокоєння тієї частини фанатів Євробачення, які належать до ЛГБТК(ІА+) спільноти (White Ch. LGBT fans warned of violence ahead of Eurovision in Ukraine, Metro, 13.05.2017).

Основним візуальним символом, який мав на меті продемонструвати зміни, що відбувалися в українському пострадянському суспільстві стосовно ЛГБТК, після Революції Гідності у європейських ЗМІ стала радянська скульптурна композиція «Арка дружби народів» у Києві, яку було пофарбовано у веселкові кольори. Утім, за даними Metro, фарбувальні роботи було призупинено через активізацію ультраправих націоналістів (White Ch. LGBT fans warned of violence ahead of Eurovision in Ukraine, Metro, 13.05.2017).

Особливі надії на дотримання прав ЛГБТК(ІА+) спільнот в Україні покладали на нову владу саме після Революції Гідності, оскільки, за словами активістів, частка представників ЛГБТК(ІА+) на Майдані Незалежності під час подій 2013–2014 років була навіть вищою, ніж інших людей через те, що вони активно боролися за нове суспільство, в якому б не довелося більше себе відстоювати (Bateson I. The 'new Ukraine' is failing us, LGBT activists say, 31.03.2016). Однак, за даними британського видання The Guardian, нова влада не повною мірою виправдала очікування громадян, про що було зазначено у матеріалі із гучним заголовком «Нова Україна» підводить нас» (Bateson I. The 'new Ukraine' is failing us, LGBT activists say, 31.03.2016).

У період 2013–2014 років ситуація із правами ЛГБТК(ІА+) спільнот набула гострого політичного характеру, оскільки питання підписання «Угоди про Асоціацію» з Європейським Союзом розділила українців на два табори і ті, хто вважав, що проросійська позиція є кращою для країни маніпулювали образами одностатевих пар, застерігали від вибору моделі суспільства, в якому домінують одностатеві стосунки і легалізують одностатеві шлюби, розраховуючи на супротив через консервативність та традиційні сімейні цінності більшості українців. Саме тоді у масмедійному дискурсі та науковій комунікації з'явився неологізм «Gaygora», який уособлював собою набір означених характеристик та смислів [4].

2. ПРАВА ДІТЕЙ: ЯК РЕЗОНАНСНІ ПОДІЇ ВПЛИНУЛИ НА ПІДВИЩЕННЯ РІВНЯ ОБІЗНАНОСТІ МІЖНАРОДНОЇ СПІЛЬНОТИ ЩОДО ПРОБЛЕМИ ЛЮДЕЙ, ЯКІ ЖИВУТЬ НА ВУЛИЦІ В УКРАЇНІ?

За даними Deutsche Welle, станом на 2003 рік термін «діти вулиці», які стали «першими жертвами Перебудови в Україні», був відносно новим і слугував для позначення явища, яке зародилося після здобуття Україною незалежності (Schaeffer U. Die vergessenen Kinder von Kiew, DW, 18.11.2003). Бездомними на той момент, згідно зі статистикою Міжнародного товариства прав людини, були близько 24000 дітей, з яких 4500 проживали у Києві, однак точної цифри не було оскільки, на думку автора матеріалу, українську владу це питання не дуже цікавило (Schaeffer U. Die vergessenen Kinder von Kiew, DW, 18.11.2003). Журналіст називав цих дітей «невидимими» через їхню «тактику у боротьбі за виживання» ховатися від правоохоронних органів та співробітників метрополітену, в той час як сьогодні цей термін набув би ширшого значення у контексті ігнорування цієї проблеми суспільством, бездіяльності влади та недостатнє привернення уваги до неї засобами масової інформації (Schaeffer U. Die vergessenen Kinder von Kiew, DW, 18.11.2003). Журналіст описав жахливі умови, в яких перебували діти, і зазначив, що в Україні на той час було безліч законів та резолюцій, країною також було підписано Конвенцію ООН про права дитини у 1989 році, але гроші, якими уряд субсидував кілька державних програм, не надходили до одержувачів, тому в більшості випадків права бездомних дітей існували лише на папері (Schaeffer U. Die vergessenen Kinder von Kiew, DW, 18.11.2003).

Німецьке видання Deutsche Welle назвало ще одне українське місто, де станом на 2005 рік офіційно проживало близько 600 бездомних дітей, яких журналісти назвали «проблемою номер один для суспільства», — Одеса (Straßenkinder in der Ukraine: Kaum zu gewinnender Überlebenskampf, DW, 22.12.2005). Але неофіційна цифра значно вища, адже сюди також прибували діти із сусідніх Республіки Молдови та Росії. Автор матеріалу «Діти вулиці в Україні: боротьба за виживання, в якій важко перемогти» зазначає, що для того, аби вижити, їм доводиться жebraкувати, красти та займатися проституцією, а для того, щоб витримати своє повсякденне життя, вони вдаються до наркотиків (Straßenkinder in der Ukraine: Kaum zu gewinnender Überlebenskampf, DW, 22.12.2005) (рис. 4).

За даними Unicef, атмосфера в Україні у 2004 році була напружена через очікування результатів президентських виборів і, незважаючи на економічне зростання у цифрах, рівень нерівності та бідності серед насе-

лення також підвищився. За оцінками експертів, понад 30% населення жило за межею бідності, що значно вплинуло на збільшення кількості безпритульних дітей. Для порівняння із даними, які доступні медійникам, у 2003 році в Україні приблизно 103 000 дітей були сиротами або позбавлені батьківської опіки [5].

За даними австрійського видання Die Presse, станом на 2010 рік, за оцінками благодійних організацій, в Одесі налічувалось близько 700 безпритульних дітей, але, на жаль, не всі вони зверталися за необхідною допомогою й отримували її від профільних організацій (Krohn K. Ukraine: Odessa's verlassene Kinder, Die Presse, 26.02.2010).

FOKUS OSTEUROPA

Straßenkinder in der Ukraine: Kaum zu gewinnender Überlebenskampf

Das UNICEF-Foto des Jahres zeigt ein Straßenkind aus Odessa, die 13-jährige Jana. Sie starb an Aids. Bei weitem kein Einzelfall: Ein DW-Reporter hat sich in der ukrainischen Hafenstadt umgesehen.

UNICEF-Foto 2005: Das 13-jährige Straßenkind Jana starb in Odessa an Aids

Obdachlose Kinder sind auf den Straßen Odessas eine alltägliche Erscheinung. Sie sind das Problem Nummer Eins für die Gesellschaft. In dem Kurort an der ukrainischen Schwarzmeerküste leben nicht nur Minderjährige aus dem Umland von Odessa, sie kommen auch aus der benachbarten Republik Moldau und aus Russland. Oft sind es Waisen. Viele fliehen vor der Gewalt in ihren Familien. Wenn diese Kinder auf der Straße landen, dann geraten sie in eine Welt, die nach brutalen Regeln funktioniert. Um zu überleben, müssen sie betteln, stehlen und sich prostituieren. Um ihren Alltag zu ertragen, greifen sie zu Drogen. Offiziell gibt es im Gebiet Odessa

600 obdachlose Kinder, aber inoffiziell ist deren Zahl weitaus höher.

Harter Alltag

Die Kinderheime in Odessa sind überfüllt. Viele Kinder leben in Bretterverschlägen, suchen im Winter in den Schächten der Fernwärmeleitungen Unterschlupf. Sie gehen nachts auf die Straße, um nach

Рис. 4. На фото 13-річна дівчина, яка померла на вулиці через відсутність лікування від СНІДу. Джерело: *Straßenkinder in der Ukraine: Kaum zu gewinnender Überlebenskampf | Fokus Osteuropa | DW | 22.12.2005*

У 2007 році німецьке видання FAZ повідомило про створення першого приватного будинку для бездомних дітей в Україні, як альтернативу державним дитячим будинкам радянського типу (Schuller V.K. Raus aus den Abwasserkanälen, FAZ, 12.06.2007). Саме в тому році, за даними видання, поліція мала суворий наказ забирати усіх бездомних дітей, щоб їх можна було повернути батькам або відправити до дитячого будинку (Schuller V.K. Raus aus den Abwasserkanälen, FAZ, 12.06.2007). Але, на думку журналістів видання, це не означало, що проблему було вирішено, оскільки українська влада ефективно та швидко затримувала таких дітей, але згодом вони часто зазнавали страждань, адже за словами самих дітей, ті, кого спіймали, рідко потрапляли у краще місце (Schuller V.K. Raus aus den Abwasserkanälen, FAZ, 12.06.2007). Цю думку підтвердив Андрій Васильович з "Caritas Ukraine", який сам керував мобільною станцією для бездомних дітей у Львові і вважає, що державні школи-інтернати є здебільшого добре керованими установами із відданим своїй справі персоналом, але так само часто за їхніми стінами проявляються руйнівні для дитини умови: опіка радянського зразка, яка перетворює їх у дитячі казарми, в яких кілька сотень дітей психологічно залишаються на самоті з собою через відстороненість і незацікавленість, де продовжують застосовуватися закони вулиці за закритими воротами» (Schuller V.K. Raus aus den Abwasserkanälen, FAZ, 12.06.2007).

Проведення Чемпіонату Європи з футболу в Україні у 2012 році сприяло формуванню іще більшого резонансу навколо проблеми бездомних дітей. Європейські медіа писали про те, що напередодні проведення заходу їх намагалися «прибрати» з вулиць міст, аби приховати існування цієї проблеми та не «налякати» туристів (The Guardian). Вони також проводять паралелі, які лежать у площині суспільних цінностей, аналізуючи суму коштів, яку держава витратила на реконструкцію спортивних об'єктів (наприклад, 60 млн. євро на реконструкцію стадіону «Металіст» у Харкові) зі станом вирішення проблем бездомних дітей: «Українська влада намагається висвітлити спортивний захід, який проходить в різних містах країни, але для 160 тисяч бездомних дітей футбол — це останнє, що спадає на думку» (Griffin J. In the shadow of Euro 2012, Ukraine's street children struggle to stay alive, The Guardian, 08.06.2012).

У своїх матеріалах журналісти намагаються висвітлити прихований характер проблеми, недарма, одна зі статей на цю тему, яка була опублікована у британському виданні The Guardian у 2012 році, має назву «У тіні Євро 2012» (Griffin J. In the shadow of Euro 2012, Ukraine's street children struggle to stay alive, The Guardian, 08.06.2012) (рис. 5). Автор статті розповідає про «прискорення зусиль» для «виведення цих людей з поля зору» та зазначає, що «дорослих бездомних затримали в міліції та вивезли з міста» на час проведення чемпіонату (Griffin J. In the shadow of Euro 2012, Ukraine's street children struggle to stay alive, The Guardian, 08.06.2012). Такі дії було потрактовано як типовий прояв мислення і психології суспільства колишньої радянської держави, що лише акцентувало на трагічній ситуації в нашій країні і продемонструвало повільний прогрес у поліпшенні життя дітей — членів суспільства, де бідність, алкогольна залежність та недбалість батьків усе ще змушують дітей тікати на вулицю: «Уряд заперечує, що така проблема існує, але, за підрахунками Unicef, в Україні може бути до 160 000 безпритульних дітей» (станом на 2012 рік) (Griffin J. In the shadow of Euro 2012, Ukraine's street children struggle to stay alive, The Guardian, 08.06.2012).

The Observer
Ukraine

This article is more than 9 years old

In the shadow of Euro 2012, Ukraine's street children struggle to stay alive

Ukraine's leaders are keen to highlight the sport taking place in their cities, but for 160,000 homeless children, football is the last thing on their minds

Homeless in Kharkiv in pictures

▲ Vitaly stands next to the tunnel that leads to the underground space where he lives in winter with a dozen others in Kharkiv, eastern Ukraine. Photograph: Nick Turner/Waterloggingmedia.com

After 12 years as a street child, Andriy went home because of an accident that

Jo Griffin in Kharkiv
@jogriffin2
Fri 8 Jun 2012 21:03 BST

61

Рис. 5. The Guardian пише про бездомних дітей в Україні під час проведення Євро-2012. Джерело: *In the shadow of Euro 2012, Ukraine's street children struggle to stay alive | Ukraine | The Guardian*.

Серед причин, що призвели до такого стану справ в Україні, іноземні автори зазначають не лише безвідповідальне та недбале батьківство, алкогольну залежність, погане виховання і жорстокість щодо дітей, а й тотальну бідність, низький рівень життя населення через кризу, домашнє насилля тощо (Griffin J. In the shadow of Euro 2012, Ukraine's street children struggle to stay alive, The Guardian, 08.06.2012). Часто діти опиняються

на вулиці через сирітство і втечу з дитячого будинку (Straßenkinder in der Ukraine: Kaum zu gewinnender Überlebenskampf, DW, 22.12.2005). Крім того, важливим аспектом є небажання вже і самих бездомних змінювати своє «вільне» життя та відмовлятися від шкідливих звичок (Griffin J. In the shadow of Euro 2012, Ukraine's street children struggle to stay alive, The Guardian, 08.06.2012).

За таких умов дітей на вулицях чекає багато небезпек, через які деяким уже не вдається врятувати власне життя: епідемія ВІЛ/СНІД, гепатитів В і С, проблема згвалтувань на вулиці та вагітності у ранньому віці, обтяженої захворюваннями, зазначеними вище, вживання токсичних речовин та наркозалежність. Нерідко спостерігаються агресивні дії з боку працівників міліції (Griffin J. In the shadow of Euro 2012, Ukraine's street children struggle to stay alive, The Guardian, 08.06.2012).

3. ПРАВА ЖІНОК В УКРАЇНІ ТА СЕКСИЗМ: ЯК У ЗАХІДНИХ МЕДІА СФОРМУВАВСЯ ГЕТЕРОСТЕРЕОТИП УКРАЇНСЬКИХ ЖІНОК?

Контент-аналіз британської преси дав змогу виявити низку концептосполук, що формують гетеростереотип сексуальних українських жінок та засвідчують високий рівень гомогенізації відповідних уявлень у британській пресі та виданнях країн Євросоюзу.

Під час дослідження британської якісної преси було отримано 108 випадків концептосполук, які, повторюючись у прецедентних медіаповідомленнях, утворили стереотипні уявлення про українських жінок у європейському інформаційному просторі. Серед найбільш частотних визначено такі: «жіноче тіло як інструмент протесту» (18 повідомлень), «українська романтична інтернет-індустрія» (12 повідомлень), «українки брехливі, як і американки» (10 повідомлень), «міжнародне побачення» (8 повідомлень), «Україна — країна красивих жінок» (6 повідомлень) тощо. Варто зазначити високий рівень кореляції виявлених у британському медіадискурсі концептосполук із віднайденими в дискурсі інших європейських видань твердженнями, концентрованими навколо концепту «українські жінки». Усі сім виявлених стереотиповірних кодів, що охоплюють 68 випадків релевантних концептосполук («жіноче тіло як інструмент протесту», «материнство за гроші», «сурогатне материнство через бідність», «секс-індустрія в Україні», «гендерна нерівність в Україні», «культ жіночого тіла», «заробітчанство українських жінок через бідність»), перегукуються із британськими кодами, що унаочнює прояви медійної гомогенізації контенту як обов'язкових умов стереотипізації.

Гетеростереотип сексуальних українських жінок уґрунтовується низкою оціночних тверджень, що кореспондуються із сексистськими висловлюваннями українських політиків, а також підживлюються дискурсом літератури. Зокрема, під час офіційного візиту до Парижу 17 червня 2019 року президент Зеленський заявив, що в Україні «дуже вродливі люди, особливо жінки», а також додав «це все є, і воно залишається нашим брендом [6]. Це сексистське висловлювання кореспондується із подібним твердженням колишнього президента України В. Януковича у Давосі: «коли почнеться тепло і в містах українських почнуть роздягатися жінки — побачите таку красу, це дуже чудово» [7].

Видання The Guardian проблематизує сексизм українських вищих чиновників, цитуючи при цьому тогочасного прем'єр-міністра М. Азарова: «жінки непридатні для вищих політичних посад і не здатні проводити реформи» та колишнього президента В. Януковича, який «заявив, що його опонент-жінка Юлія Тимошенко має «йти на кухню»» (Harding L. Ukrainian women berate 'Neanderthal' PM for sexist remarks, The Guardian, 24.03.10).

Когнітивні очікування й поведінкові настанови щодо українських жінок як об'єктів стереотипізації вмотивовуються також низкою частотних тверджень у медіадискурсі, котрі ми згрупували за кодами: «материнство за гроші», «сурогатне материнство через бідність», «волосся за гроші», «стосунки за гроші». Ідеться про готовність українок заробляти на продажі волосся («Українки можуть поповнити свої доходи, продаючи волосся») (Skipp T. Fringe benefits: the hair extension industry in Ukraine — a photo essay, The Guardian, 26.11.2018), на сурогатному материнстві («... війна з Росією та її проксі країнами триває, багато збіднілих жінок, особливо в малих містах та сільській місцевості, все ще стають в чергу, щоб виносити немовлят за гроші, навіть якщо за це їм доведеться заплатити ціною власного фізичного та психологічного здоров'я») (Grytsenko O. The stranded babies of Kyiv and the women who give birth for money, The Guardian, 15.06.2020); «Україна має «масивну і системну» сурогатну індустрію» (Sullivan R. Coronavirus: More than 50 babies left stranded in Ukrainian hotel, The Independent, 15.05.20); «Україна з її відносно ліберальними законами в області репродуктивного здоров'я і великою кількістю сурогатних матерів серед бідного населення, є центром міжнародного бізнесу» (Varenikova M. Mothers, Babies Stranded in Ukraine Surrogacy Industry, NYT, 15.08.20).

Певною мірою уявлення про інструментальний характер ставлення українських жінок до свого тіла доповнюється медіаповідомленнями про топлес-протести Femen («оголені ударні війська феміністок», «топлес протест», «топлес жінка») (Farzan A.N. Meet Femen, the 'naked shock troops of feminism' who greeted Trump with a topless protest in Paris, The Washington Post, 12.11.2018); «Наша зброя — наші оголені груди!» (Moyer J.W. Topless female protesters manhandled after disrupting Islamic conference in France, The Washington Post, 15.09.2015); «Співзасновниця феміністичної групи протесту, яка поставила своє тіло на захист прав жінок» (Manby Ch. Oksana Shachko: Cofounder of feminist protest group who put her body on the line for women's rights, The Independent, 10.08.2018).

Педалювання теми бідності в Україні, що примушує жінок заробляти за допомогою власного тіла, доповнює гетеростереотип сексуальних українських жінок відповідною настановою на сприйняття цієї соціальної групи як готової до надання інтимних послуг.

Конкретної настановчості наведені гетероуявлення отримують у частотних твердженнях: «Одеса — найбільший хаб секс-туризму», «українська романтична Інтернет-індустрія», «стосунки за гроші», «секс-індустрія в Україні», «випадковий секс в Україні», «міжнародне побачення».

Масштабність української секс-індустрії, зорієнтованої на західних чоловіків увиразнюється кількісними показниками на кшталт: «легіони західних чоловіків зустрічаються з молодими жінками, з якими вони зустрічалися в Інтернеті, як правило, під час бесіди за сприяння перекладача»; «тисячі жінок в Україні та в усьому світі, доступні для чатів та особистих зустрічей з самотніми холостяками по всьому світу, які шукають дружину» (Walker Sh. The men who go to Ukraine looking for a wife then fly home alone and broke, The Guardian, 06.04.2014).

Кількісні і якісні параметри гетеростереотипів активізують їхній поведінковий компонент, що виявляє себе у конкретних реакціях та діях, а саме у посиленні хвилі секс-туризму до України, починаючи з 2012 року.

Висновок. Україна сьогодні активно планує своє майбутнє в контексті євроінтеграції, провадить ініціативи, заґрунтовані на цінностях прав людини, здійснює гуманітарну комунікацію із європейською громадськістю. Однак оцінка роботи держави як політичної системи на міжнародній арені не завжди залежить лише від результативності конкретних дій політичних акторів, а й від гуманітарної, культурної та економічної ситуації в країні. Так, два з трьох розглянутих у лекції аспекти порушення прав людини (порушення прав дітей та сексизм стосовно українських жінок), відповідно до рецепції журналістів європейських видань, тісно пов'язані з бідністю, кризою та війною в нашій країні, низкою несприятливих чинників побутового характеру, що ускладнюють впровадження людиноцентричних ініціатив. Аналіз західного медіадискурсу щодо стану прав людини в Україні змушує замислитися над комплексним підходом для вирішення окреслених проблем.

Водночас, незважаючи на те, що в Україні на сьогодні спостерігається низка невирішених питань стосовно прав людини, які лежать у правовій, соціальній, політичній площині, західні ЗМІ все ж таки відзначають тенденцію до покращення ситуації, зокрема з правами ЛГБТК(ІА+) спільнот. Важливе місце в системі комунікацій посідають масштабні культурні та спортивні заходи, які дозволяють привернути увагу до певних суспільних проблем та підвищити резонансність заходів, спрямованих на оптимізацію становища соціально вразливих категорій населення в нашій країні.

СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Rainbow Europe Index 2021, ILGA Europe. URL: [Rainbow Europe 2021 | ILGA-Europe](#) (accessed 01.06.2021).
2. Rainbow Europe Index 2020, ILGA Europe. URL: [Rainbow Europe 2020 | ILGA-Europe](#) (accessed 01.06.2021).
3. ІЛГА-Європа опублікувала свій щорічний Райдужний індекс. Правозахисний ЛГБТ Центр «Наш світ». URL: [ІЛГА-Європа опублікувала свій щорічний Райдужний індекс | Правозахисний ЛГБТ Центр «НАШ СБІТ» \(gay.org.ua\)](#) (accessed 01.06.2021).
4. Shevtsova M. LGBT Politics and Value Change in Ukraine and Turkey. Exporting Europe? New York. 2021. URL: [LGBTI Politics and Value Change in Ukraine and Turkey: Exporting Europe? — Maryna Shevtsova — Google Books](#) (accessed 01.06.2021).

5. Enfants des Rues en Ukraine. UNICEF. 24.11. 2004. URL: [Enfants des rues en Ukraine — Les enfants invisibles d’Odessa | UNICEF France](#) (accessed 01.06.2021).
6. Зеленський у Парижі заявив, що в Україні — «дуже вродливі люди, особливо жінки», Радіо Свобода, 17.06.2019. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news/30004137.html> (accessed 01.06.2021).
7. Янукович запросив інвесторів подивитися на роздягнених українок, Економічна правда, 28.01.2011. URL: <https://www.epravda.com.ua/news/2011/01/28/268609/> (accessed 01.06.2021).
8. Gough J. Will this year’s Eurovision in Ukraine spread “a little peace”?, URL: [Will this year’s Eurovision in Ukraine spread “a little peace”? | Foreign, Commonwealth & Development Office Blogs \(fcdо.gov.uk\)](#) (accessed 01.06.2021).
9. The Guardian. URL: [News, sport and opinion from the Guardian’s UK edition | The Guardian](#).
10. The Independent. URL: [News | The Independent | Today’s headlines and latest breaking news](#).
11. The Times. URL: [The Times & The Sunday Times](#).
12. FAZ. URL: [Aktuelle Nachrichten online — FAZ.NET](#).
13. Die Zeit. URL: [ZEIT ONLINE | Nachrichten, Hintergründe und Debatten](#).
14. Die Welt. URL: [WELT — Aktuelle Nachrichten, News, Hintergründe & Videos](#).
15. Le Monde. URL: [Le Monde.fr — Actualités et Infos en France et dans le monde](#).

Розділ 3

Гендерна рівність та медіа

ГЕНДЕРНА РІВНІСТЬ ТА ГЕНДЕРНА НЕЧУТЛИВІСТЬ УКРАЇНСЬКИХ МЕДІА

Тетяна Сащук, кандидатка наук із соціальних комунікацій, асистентка кафедри соціальних комунікацій Інституту журналістики Київського національного університету імені Тараса Шевченка

У лекції йдеться про важливість медійної підтримки артикуляції проблеми гендерної рівності в суспільстві, а також представлений короткий огляд реальної ситуації з дотриманням ЗМІ принципів гендерно орієнтованої журналістики. Лекційний матеріал розрахований на студентів та студенток бакалаврського освітньо-кваліфікаційного рівня за спеціальністю «Журналістика» (освітні програми «Журналістика та соціальні комунікації», «Реклама та зв'язки з громадськістю», «Медіапродюсування», «Видавнича діяльність та медіаредагування»).

ПЛАН ЛЕКЦІЇ:

1. Гендерна рівність для кожного. Чому це важливо?
2. Гендерна рівність «по-українськи»: рівень сприйняття та розуміння.
3. Медіа: (не)видимість проблеми гендерної рівності.

«Чоловіки, як і раніше правлять світом, і я не впевнена, що у них добре виходить. І тільки 17 країн очолюють жінки. 17! Ми не використовуємо в повній мірі можливості половини людства. Це означає, що коли справа доходить до ухвалення рішень, що впливають на наш світ, жінок не пускають до цього столу переговорів».

Шеріл Сендберг, операційна директорка Facebook, Всесвітній економічний форум у Давосі, 2016 рік

«Жодна країна у світі не може розвиватися по-справжньому, якщо половина її населення залишається за лаштунками».

Джастіна Грінг, міністерка міжнародного розвитку Великобританії, Всесвітній економічний форум у Давосі, 2016 рік

1. ГЕНДЕРНА РІВНІСТЬ ДЛЯ КОЖНОГО. ЧОМУ ЦЕ ВАЖЛИВО?

Різні культури мають різні уявлення та ідеї про те, якими мають бути та що повинні робити жінки й чоловіки. Суспільна конструкція запрограмованих очікувань від зовнішнього вигляду, поведінки, професійної діяльності, сімейної ролі жінок та чоловіків провокує дискримінаційні загрози в системі людських відносин різного ступеню на різних рівнях.

Гендерна рівність, що базується на понятті «гендер», яке з'являється у соціально-гуманітарному знанні другої половини ХХ ст. як похідне від поняття статі, є своєрідним інструментом зменшення та уникнення дискримінаційних проявів. Чому?

«Гендер є не біологічною, а соціокультурною категорією: індивід не отримує «гендер» автоматично від народження, а набуває у процесі включення в суспільне життя». Таке тлумачення терміну подає українська соціологиня та гендерна дослідниця Тамара Марценюк у посібнику «Гендерна рівність і недискримінація» [2, 7].

У глосарії Гендерного інформаційно-аналітичного центру «Крона» зазначається, що «гендер — комплекс культурних і соціальних характеристик, що охоплює всі сфери діяльності людини. Тобто гендер передбачає

заперечення абсолютної біологічної зумовленості відносин між статтями: є біологічна стать і є гендер — «соціальна стать».

Тож закономірно, що одним із наріжних складників поняття рівності та рівних можливостей є саме гендерна рівність. Адже демократичне суспільство має надавати і чоловікам, і жінкам рівні можливості брати участь в усіх сферах життя. Гендерна дискримінація у будь-якій соціальній сфері (як публічній, так і приватній) та в будь-якому інституті (від сім'ї, культури до економіки, політики) є важливим питанням, яке в демократичному суспільстві має вирішуватися на державному рівні. Науковиця Тамара Марценюк переконана, що успішне регулювання гендерних відносин у суспільстві передбачає утвердження цінності гендерної рівності, недопущення дискримінації за ознакою статі, забезпечення рівної участі жінок і чоловіків у схваленні суспільно важливих рішень, забезпечення рівних можливостей для жінок і чоловіків щодо поєднання професійних та сімейних обов'язків [2, 3].

Значимість орієнтованих на мінімізацію гендерної дискримінації позитивних зрушень у внутрішніх та зовнішніх сферах життя суспільства корелює з його соціально-економічним розвитком. Показовими прикладами, які фактологічно ілюструють зазначене твердження, є щорічні результати Глобального звіту про гендерний розрив (Global Gender Gap Report, GGGR) — комплексного порівняння країн світу Всесвітнім економічним форумом за рівнем гендерної рівності/нерівності [6]. Системні високі показники країн Європейського Союзу є свідченням взаємозв'язку відсутності гендерної дискримінації, свідомого сприяння рівноправності та сталого національного економічного зростання.

Релевантною в цьому випадку є також карта «Жінки в політиці: 2021» [7], створена Міжпарламентським союзом (Inter-Parliamentary Union) та ООН Жінки (структура Організації Об'єднаних Націй з питань гендерної рівності та розширення прав і можливостей жінок), яка представляє глобальний рейтинг жінок на керівних, урядових та парламентських посадах станом на 1 січня 2021 року. Дані показують рекордні показники за весь час за кількістю країн, де є жінки-глави держав чи глав урядів, а також для загальної частки жінок-міністрів.

Незважаючи на збільшення кількості жінок на найвищих рівнях політичної влади, широко розповсюджена гендерна нерівність зберігається: прогресування жінок, які займають міністерські посади, сповільнилося — лише незначне зростання з 21,3% у 2020 році до 21,9% у 2021 році. Зросла кількість країн, у яких немає жінок в уряді. І лише 25,5% національних парламентарів становлять жінки порівняно з показником 24,9% попереднього року.

2. ГЕНДЕРНА РІВНІСТЬ «ПО-УКРАЇНСЬКИ»: РІВЕНЬ СПРИЙНЯТТЯ ТА РОЗУМІННЯ

Відповідно до Закону України «Про забезпечення рівних прав і можливостей чоловіків та жінок», який вступив у дію з 1 січня 2006 року, гендерна рівність зафіксована юридично і трактується як рівний правовий статус жінок і чоловіків та рівні можливості для його реалізації, що дає змогу особам обох статей брати рівну участь у всіх сферах життєдіяльності суспільства [1].

Згідно з результатами всеукраїнського соціологічного опитування «Гендерні ролі та стереотипи» [3], проведеного соціологічною групою «Рейтинг» 27–28 лютого 2021 року серед 1500 респондентів (населення України віком від 18 років і старші в усіх областях, крім тимчасово окупованих територій Криму та Донбасу), 56% опитаних вважають, що нерівності між жінками і чоловіками в Україні є рідкісним явищем. Водночас 35% переконані, що вони доволі поширені. Остання думка відносно частіше зустрічається серед жінок, аніж серед чоловіків.

За останні п'ять років спостерігається незначне зростання кількості тих, хто вважає, що нерівності є розповсюдженими. Соціологи трактують цю тенденцію поступовим розумінням та усвідомленням людьми, що такі нерівності взагалі існують і системно потуркуються на всіх рівнях усталеного суспільного устрою.

Перспективні зрушення в артикуляції проблеми зумовлені активними діями (зокрема інтенсивними соціальними та медійними комунікаціями) представників громадського сектору.

Такими потужними осередками промоції гендерної рівності та рівних кар'єрних можливостей в українському суспільстві на практиці є професійні жіночі асоціації та програми підтримки жіночого підприємництва, зокрема локальна платформа міжнародної ініціативи для жінок-програмісток Women Who Code Kyiv, закритий клуб для жінок-керівниць в ІТ, інвестиціях і венчурному бізнесі WTECH, асоціація жінок-юристок Укра-

їни «ЮрФем», незалежна професійна асоціація жінок, які працюють у сфері енергетики в Україні «Жіночий енергетичний клуб України», організація, до якої можуть долучитися і жінки, і чоловіки з метою впровадження гендерно-чутливої політики в правоохоронних органах «Українська асоціація представниць правоохоронних органів», громадська організація «Ділові українські жінки». Серед програм фінансової підтримки жіночої комерції в Україні — **Digital Women 2020, Програма «Жінки в бізнесі» від ЄБРР, Центр розвитку малого та середнього бізнесу Центру гендерної культури.**

Здійснюють просвітницьку діяльність і популяризують ідеї створення демократичного суспільства, у якому всі громадяни й громадянки мають однакові права й свободи та не зазнають утисків через стать чи гендерну ідентифікацію в Україні такі неурядові неприбуткові організації, як міжнародна благодійна організація «Український жіночий фонд», Національний демократичний інститут міжнародних справ в Україні, представництво Фонду імені Гайнріха Бюлля, громадська організація Rosa Luxemburg Stiftung (RLS), Фонд імені Фрідріха Еберта.

З-поміж ініціативних груп, створених задля сприяння гендерній рівності, можна виокремити Iamsvidoma, Коаліція з протидії дискримінації в Україні, Індустріальний гендерний комітет з реклами, «Дівчата STEM», «Дівчата творять», премія «Створено жінками» тощо.

У переліку добровільних об'єднань громадян, які поширюють ідеї рівноправ'я, свободи й інклюзивності та допомагають розвитку демократії і толерантності в українському суспільстві помітними є гендерний центр «Крона», міжнародний жіночий правозахисний центр «Ла Страда-Україна», «Студена», «Феміністична майстерня», Центр прав людини ZMINA та інші.

Функціонують у країні, хоча й не в достатній кількості, кризові центри, що надають притулок, а також психологічну, соціальну, юридичну допомогу постраждалим від гендерно зумовленого насильства.

Серед авторитетних електронних ресурсів, що в межах своєї діяльності інформують аудиторію про теми фемінізму й гендеру — «Гендер в деталях». Видання засноване 2016 року з ініціативи і за підтримки представництва Фонду імені Гайнріха Бюлля в Україні, має на меті поглиблювати розуміння гендерних питань в українському суспільстві і є своєрідним гендерним хабом.

Щодо реалізації гендерної рівності на державному рівні, то однією зі змістовних дій у напрямі розширення прав та можливостей жінок з боку української влади стала офіційна участь України в «Партнерстві Біарріц за гендерну рівність» — міжнародної ініціативи, офіційна назва якої англійською «Biarritz Partnership for Gender Equality».

Зобов'язання України як повноправної партнерки міжнародної ініціативи стосуються п'яти векторів. Перевісним розвитком безбар'єрного та гендерно чутливого публічного простору передбачає зміни державних будівельних норм для створення інфраструктури, дружньої до сімей з дітьми та маломобільних груп населення. Поглиблена ж інтеграція гендерного компонента в освітній процес — це навчання дітей принципів рівності жінок і чоловіків. Щодо ефективної протидії домашньому та гендерно зумовленому насильству, то завдання України полягають у покращенні механізму комплексного реагування на ці випадки, налагодженні роботи Національної гарячої лінії для звернень тих, хто потерпає від дискримінації, а також у розбудові системи притулків для постраждалих. Окрім того, присутній опис алгоритмів надання ширших можливостей батькам піклуватися про дітей, що торкається законодавчих та нормативно-правових актів про відпустки при народженні та догляду за дитиною, а ще зменшення розриву в оплаті праці жінок і чоловіків [5].

3. МЕДІА: (НЕ)ВИДИМІСТЬ ПРОБЛЕМИ ГЕНДЕРНОЇ РІВНОСТІ

Роль медіа — ключова для зміни небезпечних уявлень, руйнування міфів та стереотипів, підвищення обізнаності з гендерних питань. Через гендерно чутливу журналістику медіа можуть здійснювати вагомий вплив на впровадження необхідних норм у законодавстві, контролювати звітність державного сектору, сприяти викоріненню соціальних табу.

Актуальний аудит журналістської практики в Україні на прояви сексизму та тенденції вживання фемінітивів демонструє, що проблема матеріалів дискримінаційного характеру доволі відчутна.

За результатами моніторингу українських онлайн-видань і телеканалів, який провели громадські організації «Інститут масової інформації» та «Детектор медіа» в лютому 2021 року, медіа цитують жінок як експертку

у середньому у 28,2% матеріалів. Чоловіки в ролі експертів виступають майже втричі частіше — у 71,8%. Жінки-героїні є в 34% матеріалів, чоловіки — у 66%. Також результати моніторингу засвідчили, що **фемінітиви** використовуються в медіа дуже несистематично [4].

У підсумковому матеріалі на основі моніторингу йдеться, що найбільше дискримінаційних меседжів отримують на свою адресу відомі жінки зі сфери шоу-бізнесу або політикині. Акцентується, що найчастіше в медіа писали про обличчя жінок, вдавалися до сексуалізації їхніх тіл та акцентували на грудях або ж сідницях. Що ж до політикині, то в українських медіа детально оглядали їхній одяг, аксесуари, зачіски та наявність манікюру. Однак у цих матеріалах не було жодного слова про роботу цих жінок. Водночас варто зазначити, що експерти не зафіксували жодного матеріалу, який би розбирав зовнішній вигляд чоловіків-політиків.

«Гендерно» неякісний медіаконтент, який містить елементи сексизму — еротизацію, лукізм, фейсизм, махізм, культивує гендерні стереотипи. Яскравими прикладами стереотипізації є новинні телесоужети і публікації про косметичні процедури, зачіски та вбрання депутаток та політикині. У той час, як чоловіків-політиків здебільшого просять прокоментувати профільні питання, а не те, як їм вдається добре виглядати та яка їхня фірмова страва.

Конструювання традиційної маскулінності, що здійснюється через протиставлення чоловічого та жіночого способу життя, фіксує стереотип вторинності, другорядності, підсилює імідж пасивності, підлеглості, залежності та беззахисності жінки, що відповідно робить можливою дискримінацію — через гірше ставлення, суспільний осуд, психологічне, фізичне насильство.

Медіапродукти ж з дотриманням гендерного балансу, вільні від сексистських упереджень, дискримінаційних за ознакою статі, мови, візуального контенту, соціальних ролей, можуть стати ефективними інструментами для просування гендерної рівності в суспільстві загалом. Сенси, спродуковані таким медійним контентом, можуть безпосередньо впливати на підвищення усвідомлення важливості гендерної рівності та розширювати спроможності соціуму в досягненні гендерної справедливості.

ДЖЕРЕЛА ДЛЯ ІНФОРМАЦІЙНОЇ РОБОТИ:

1. Гендер в деталях <https://genderindetail.org.ua/>
2. Музей жіночої та гендерної історії <https://www.genderculturecentre.org/muzey-zhinochoi-ta-gendernoi-istorii-gendermuseum/>
3. Бібліотека Гендерного центру «Крона» <http://krona.org.ua/library.html>
4. Електронна бібліотека Української асоціації жіночої історії <http://www.womenhistory.org.ua/index.php/elektronni-resursi/16-elektronna-biblioteka>
5. Повага: сайт кампанії проти сексизму в політиці та ЗМІ <https://povaha.org.ua/>
6. Журнал соціальної критики «Спільне» (гендерні питання) <https://commons.com.ua/uk/gender/>
7. Центр соціальних і трудових досліджень (гендерні питання) <https://www.cslr.org.ua/category/gender/>
8. Проєкт «Жінки — це 50% успіху України» <https://50vidsotkiv.org.ua/>
9. Проєкт «Жінки у політиці» <https://www.womeninpolitics.org.ua/>
10. Публікації ООН в Україні <https://ukraine.un.org/uk/resources/publications>
11. Публікації проєкту «Підтримка впровадження національного гендерного механізму» https://gender.auc.org.ua/?page_id=213
12. Публікації Фонду народонаселення ООН в Україні <https://ukraine.unfpa.org/uk/publications>
13. Публікації Представництва Дитячого фонду ООН (ЮНІСЕФ) в Україні <https://www.unicef.org/ukraine/reports>

14. Публікації Фонду імені Гайнріха Бьоля (рубрика «Гендерна демократія») <https://ua.boell.org/uk/genderna-demokratiya>
15. Публікації Фонду імені Фрідріха Еберта в Україні <http://fes.kiev.ua/n/cms/50/>
16. Публікації Міжнародного благодійного фонду «Український жіночий фонд» <https://www.uwf.org.ua/publications>
17. Гендерный маршрут (интерактивное путешествие) <http://gender-route.org/>
18. Словникова онлайн-платформа фемінітивів <http://www.facebook.com/GenderProIK>
19. Академія жіночого лідерства https://www.uwf.org.ua/project_activities/academydobre
20. ZMINA (медіаресурс Центру прав людини) <https://zmina.info/>
21. The Devochki (жіноче онлайн-видання) <http://thedevochki.com/>
22. WoMo (онлайн-ресурс для мам, які працюють) <https://womo.ua/>
23. UpDate (новинний онлайн-ресурс із гендерною тематикою) <https://update.com.ua/>
24. Femline (блог гендерних новин) <https://femline.blog/>
25. Журнал про сучасну культуру «Коридор» (спецтема «Фемінотека») <http://www.korydor.in.ua/ua/feminoteka>

ЛІТЕРАТУРА:

1. Закон України «Про забезпечення рівних прав і можливостей чоловіків та жінок». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2866-15#Text>
2. Марценюк Т. Гендерна рівність і недискримінація: посібник для експертів і експерток аналітичних центрів. К., 2014. 65 с.
3. Результати опитування Соціологічної групи «Рейтинг» «Гендерні ролі і стереотипи». URL: http://ratinggroup.ua/research/ukraine/gendernye_rol_i_stereotypy.html
4. Результати моніторингу українських онлайн-видань і телеканалів ГО «Інститут масової інформації» та «Детектор медіа» «Жінки і чоловіки в матеріалах українських медіа». URL: <https://imi.org.ua/monitorings/zhinky-i-choloviky-v-ukrayinskyh-media-spile-doslidzhennya-imi-ta-dm-i37976>
5. Україна стала повноправною учасницею «Партнерства Біарріц». URL: <https://president.gov.ua/news/ukrayina-stala-povnopravnoyu-uchasniceyu-partnerstva-biarric-63521>
6. Global Gender Gap Report 2021. URL: http://www3.weforum.org/docs/WEF_GGGR_2021.pdf
7. Women in Politics: 2021. URL: <https://www.unwomen.org/-/media/headquarters/attachments/sections/library/publications/2021/women-in-politics-2021-en.pdf?la=en&vs=1305>

ГЕНДЕРНА РІВНІСТЬ У ПОЛІТИЦІ: ВИСВІТЛЕННЯ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВ УКРАЇНСЬКИХ ЖІНОК НА ПУБЛІЧНУ УЧАСТЬ ТА ВЛАДУ

Лілія Шутяк, кандидатка наук із соціальних комунікацій, доцентка кафедри журналістики філологічного факультету Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича

У лекції ґрунтовно представлено історію розвитку й становлення основних етапів боротьби жінок за свої політичні права, зроблено огляд законодавства України щодо забезпечення рівних прав на владу для обох статей. Акцентовано на сучасних викликах, що постають перед жінками, які прагнуть іти в політику й суспільних стереотипах, які їм доводиться долати на шляху до побудови політичної кар'єри на різних рівнях.

ПЛАН ЛЕКЦІЇ:

1. Історія проблеми
2. Огляд законодавства щодо прав чоловіків і жінок
3. Сучасні виклики, що постають перед жінками, які прагнуть іти в політику.
4. Способи подолання стереотипів щодо жінок у політиці.

1. ІСТОРІЯ ПРОБЛЕМИ

Активні дослідження гендеру та ролі жінки в суспільно-політичному житті значної кількості країн проведені у ХХ столітті, особливо в другій його половині. Одним із найвідоміших проявів боротьби жінок за свої права був суфражистський рух (від фр. *suffrage* — виборче право). У підручнику «Гендер для медій» зазначено: «Суфражистки боролись за однакові з чоловіками виборчі права і вимагали, щоб закон став універсальним, однаковим, бо це зможе забезпечити жінкам рівний доступ до органів влади та можливість впливати на політику і законодавство» [3, с. 181]. Вдалою ілюстрацією до цієї теми є британський історико-драматичний фільм «Суфражистка» Сари Геврон, знятий у 2015 році. Тут ідеться про зародження суфражистського руху наприкінці ХІХ — на початку ХХ ст. та життя його ключових представниць: лідерки суфражисток Еммелін Панкгерст і трагічну загибель Емілі Девісон.

Загалом історія боротьби жінок за місце в політиці була тривалою. Спершу це стосувалося лише надання права голосу під час виборів. У сучасних реаліях ідеться про дотримання гендерної рівності в політиці та безпосередню участь жінок як політичних діячок в ухваленні важливих управлінських рішень на різних рівнях — від сільських та міських рад до найвищих посадових щаблів.

Нині розробка способів гендерного врегулювання у політиці стала однією з центральних тем проведення різноманітних міжнародних конференцій, створення організацій із прав людини та впровадження міжнародних актів. «Першим міжнародним заходом, який був присвячений розгляду участі жінок у політиці була Конференція Організації Об'єднаних Націй у Мехіко в 1975 році, на якій світове співтовариство приділило значну увагу жіночому представництву в політичній структурі ухвалення рішень» [9, с. 5].

Незважаючи на активну еволюцію «жіночого питання» та впровадження гендеру в політичній галузі, досвід участі жінок у парламентах різних країн був досить незначним. «Так, на Другій Конференції ООН у Найробі у 1985 році була наведена статистика, відповідно до якої жінки охоплювали лише 11,9% парламентських місць у всьому світі. Вже у 1995 році у Пекіні було проведено ІV Міжнародну конференцію з питань жінок, де було окреслено основні принципи забезпечення рівності між чоловіками та жінками у політиці. На Пекінській конференції держави-учасниці зобов'язались усіляко заохочувати доступ жінок до повноцінної участі в структурах влади» [9, с. 10–14].

Із того часу ситуація значно змінилася і жінки в усьому світі отримали ширше представництво і в органах державної вдали, й загалом у політиці. Однак вражає той факт, що, згідно з глобальним звітом, жінки й досі залишаються на периферії, коли йдеться про рівні права. Так, «гендерний розрив показав, що гендерна рівність у світі буде досягнута через 99,5 років. І це не точно, бо цифру щороку переглядають. Україна в Gender Gap Report покращує позиції і цього року займає 59 місце» [1].

Погляньмо на ситуацію в Україні з точки зору історичної перспективи. На сайті www.50vidsotkiv.org.ua знаходимо інформацію про те, що один із найпоширеніших міфів, що стосується прав жінок, нібито пов'язаний із періодом Жовтневої революції 1917 року. «Насправді це не так. У Російській імперії жіночі рухи, так звані «рівноправки», наполегливо боролися за свої політичні права і отримали їх 1 квітня 1917 року. Вибори до Кримського курултаю восени 1917 року стали першими в тюркському та ісламському світі, на яких до законодавчого органу могли обиратися і обиралися жінки» [1].

Наступний період в історії боротьби українських жінок за свої права пов'язаний із існуванням Української Центральної Ради в 1918 році. Так, «у її першому складі серед 115 обранців було 11 жінок. А в Конституції Української народної республіки було затверджено, що «ніякої різниці в правах та обов'язках між чоловіком і жінкою право УНР не знає» [1]. Цікаво, що в США жінки отримали рівне з чоловіками право голосувати лише через 2 роки.

Наступним етапом був СРСР. Як відомо, в той час усі громадянські жіночі рухи були визнані буржуазними. «Кількість жінок у парламентах УРСР була завжди стабільною — у межах третини — через запровадження квот. Але зрозуміло, що такі квоти мали небагато спільного з доступом жінок до влади або демократією. Адже все було контрольоване, а результати виборів відомі наперед» [1].

Зі здобуттям незалежності в Україні ситуація значно не змінилася. У той час країна відмовилася від гендерних квот, що призвело до скорочення кількості жінок у Верховній Раді в 10 разів. «В останньому радянському парламенті їх було 36%, а в першому українському — менше 3%. Далі представництво жінок зросло, хоча і доволі повільно. Відчутно кількість жінок збільшилася у парламенті ІХ скликання. Обрали 87 депутаток. Нова Рада призначила уряд Олексія Гончарука, в якому було 6 жінок. Вистачило його на пів року. В Кабмін Дениса Шмигала призначили аж одну міністерку. І саме її новий прем'єр забув представити у Верховній Раді [1].

Дотримання гендерної рівності в усіх сферах суспільного життя, не лише в політиці, притаманна розвинутим країнам із високим рівнем політичної культури. Прикладом є передусім скандинавські держави Норвегія та Фінляндія. А найбільш гендерно збалансованою державою нині є Ісландія.

2. ОГЛЯД ЗАКОНОДАВСТВА ЩОДО ПРАВ ЧОЛОВІКІВ І ЖІНОК

Принцип рівності прав чоловіків і жінок закріплено в Конституції України. Стаття 24 Конституції гарантує рівність прав і свобод усім громадянам і забороняє будь-які обмеження за ознакою статі. Стаття 24 Конституції України також зазначає: «Рівність прав жінки і чоловіка забезпечується: наданням жінкам рівних з чоловіками можливостей у громадсько-політичній і культурній діяльності, у здобутті освіти та професійній підготовці, у праці та винагороді за неї».

Важливим кроком на шляху реалізації принципу рівних прав та можливостей обох статей стало ухвалення 2005 року Закону України «Про забезпечення рівних прав і можливостей жінок і чоловіків» (далі — Закон). У ньому, зокрема, йдеться про визначення дискримінації за ознакою статі, гендерну рівність, а також сексуальні домагання як «дії сексуального характеру, виражені словесно (погрози, залякування, непристойні зауваження) або фізично (доторкання, поплескування), що принижують чи ображають осіб, які перебувають у відносинах трудового, службового, матеріального чи іншого підпорядкування» [4].

Закон забезпечує рівні можливості жінкам і чоловікам щодо поєднання професійних та сімейних обов'язків, «підтримку сім'ї, формування відповідального материнства і батьківства; виховання і пропаганду серед населення України культури гендерної рівності; поширення просвітницької діяльності у цій сфері; захист суспільства від інформації, спрямованої на дискримінацію за ознакою статі» [4]. Усі ці положення є вкрай актуальними передусім у політичній сфері, у якій жінкам часто доводиться стикатися з упередженим ставленням до себе як політикинь-професіоналок.

Відповідальні за дотримання Закону такі органи:

- Верховна Рада України;

- Уповноважений Верховної Ради України з прав людини;
- Кабінет Міністрів України;
- спеціально уповноважений центральний орган виконавчої влади зі згаданих питань;
- органи виконавчої влади та місцевого самоврядування, визначені в їхньому складі уповноважені особи (координатори) з питань забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків;
- об'єднання громадян;
- органи державної влади та місцевого самоврядування. Усі вони сприяють збалансованому представництву статей в управлінні та ухваленні рішень.

Окрім того, Закон регулює дотримання рівних прав чоловіків і жінок у різних сферах — громадсько-політичній, соціально-економічній та сфері освіти й передбачає відповідальність за його недотримання. Зокрема, стаття 22 передбачає оскарження дискримінації за ознакою статі та сексуальних домагань, стаття 23 стосується відшкодування матеріальних збитків та моральної шкоди, завданих унаслідок дискримінації за ознакою статі чи сексуальних домагань, у статті 24 йдеться про відповідальність за порушення законодавства про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків.

3. СУЧАСНІ ВИКЛИКИ, ЩО ПОСТАЮТЬ ПЕРЕД ЖІНКАМИ, ЯКІ ПРАГНУТЬ ІТИ В ПОЛІТИКУ

Наявність достатньої кількості жінок у політиці сприяє повноцінному розвитку суспільства і ефективному керівництву в державній сфері на різних рівнях. Але що відбувається на практиці?

Представники українських політичних сил від часів Незалежності й донині яскраво демонструють нерозуміння переваг для суспільства та неприйняття концепції гендерної рівності. Донедавна ще жодна жінка не обіймала посади голови обласної ради, голови міської ради обласного центру, голови обласної державної адміністрації, також не було жодної жінки в Кабінеті Міністрів України, на посаді голови та заступників Голови Верховної Ради України [7].

З іншого боку, найбільше жінок представлено на найнижчих політичних управлінських ланках. Так, «у сільських радах жінки складають 51%, у селищних радах 46%, серед депутатів міських рад — 28%» [7]. Така закономірність зумовлена особливостями роботи. Очевидно, що працювати в таких умовах складніше, оскільки це вимагає постійного й безпосереднього контакту з виборцями, допомогу у вирішенні різних життєвих (часто — побутових) проблем у сферах на кшталт освіти, охорони здоров'я, безробіття, соціальної політики, захисту прав вразливих груп населення тощо. Водночас кількість фінансових та інших ресурсів тут мінімальна.

Головне завдання політика — публічно репрезентувати і захищати інтереси громадян, своїх виборців. Через низьке представництво і незначну участь жінок у політичних процесах і процесах ухвалення рішень постає серйозний виклик щодо утвердження демократії. Адже фактично понад 50% українських громадян усунені від участі у державному управлінні та позбавлені можливості бути почутими в політичній сфері. Це призводить до того, що інтереси жінок часто не враховано під час ухвалення державних рішень.

Які основні перешкоди потрапляння жінок у політику?

- недостатня матеріальна і фінансова підтримка;
- нераціональне балансування сімейних обов'язків та політичної діяльності;
- малий відсоток довіри серед населення;
- популяризація стереотипу обмеженості сфери діяльності жінки сім'єю та господарством;
- недостатній рівень підтримки політичними силами [5].

Крім того, українські жінки-політикині зіштовхуються ще й з іншими викликами. Серед них, зокрема:

1. Примусова відмова від мандату. У 2020-му році в Україні відбулися місцеві вибори. Згідно із Виборчим кодексом вперше гендерна квота була обов'язковою і становила 40%. Але що насправді? Значного

поширення набуло таке явище, як «технічні кандидатки». «Деякі партії залучали жінок, які є рідною, друзями партійних голів, просто щоб заповнити гендерну квоту в партійному списку. Інші ж відбирали за критеріями професійності, навичок, досвіду в громадській діяльності, популярності серед потенційних виборців тощо. Поширеним викликом став примус обраних кандидаток писати заяву-відмову від мандату. Аргументували це здебільшого формальністю чи технічністю їхнього номінування, а також браком професійних навичок» [8]. У цьому моменті важливою є роль ЗМІ. Адже часто жінки відмовляються від політичної кар'єри через відсутність достатньої кількості позитивних прикладів, так званих «історій успіху» жінок у політиці. Якщо ця тема буде широко висвітлена в медіа, то це слугуватиме прикладом для інших жінок, які тільки збираються йти у владу.

2. Недостатність підтримки колег у партії. Часто це пов'язано саме зі статтю й нав'язаними суспільством стереотипами, що політика — не жіноча справа. Оскільки в українському парламенті більшість — чоловіки, то для них «легше» знаходити спільну мову щодо різних управлінських питань між собою. Нерідко вони вважають жінку нездатною зрозуміти, а тим паче вирішити серйозні проблеми. Тому політикиням удвічі важче зламати цю стіну й заслужити довіру як у представників партії, так і загалом громадськості, що часто до жінок у владі ставиться з певним остракізмом.
3. Суспільна думка та невпевненість у власних силах. Українські жінки не йдуть у політику з різних причин. Серед найбільш розповсюджених — «сумніви у своїх силах (попри об'єктивно високий професійний досвід і рівень) і незгода чоловіків потенційних кандидаток (їх частими побоюваннями є брак часу для виховання дітей і ведення домашнього господарства, а також сприйняття політичної діяльності як загрози для ведення бізнесу і особистої безпеки)» [8]. Одним із визначальних факторів в ухваленні рішення про політичну кар'єру є сім'я. Саме вона впливає на вибір індивіда щодо участі у виборчих перегонах. Це стосується й чоловіків.

4. СПОСОБИ ПОДОЛАННЯ СТЕРЕОТИПІВ ЩОДО ЖІНОК У ПОЛІТИЦІ

Розглянемо основні теоретичні поняття, що стосуються означеної теми.

Гендерні стереотипи — це стійкі, повторювані, загальноприйняті уявлення (думки) про місце та виконувані ролі того чи іншого гендеру в суспільстві, а також про особистість людей тієї чи іншої гендерної ідентичності.

Сексизм (гендерна дискримінація) — упереджене ставлення, дискримінація людини за ознакою статі чи гендерною ідентичністю.

Гендерна рівність — це досягнення рівних прав людини між чоловіками та жінками в трудових, сімейних та інших правових відносинах, а також урівнювання ролі в суспільстві загалом, подолання сексизму та інших видів дискримінації.

Що змушує особу підкорятися стереотипам? Передусім соціально-психологічні механізми. Людина прагне отримати схвалення й уникнути осуду суспільства. Розширення знань індивіда про себе і світ навколо часто пов'язано не з власним досвідом, а з інформацією, яка була надана оточуючими (сім'я, школа, друзі, робота). Правильним часто вважається те, що вважають правильним інші, й свою поведінку індивід вважає правильною доти, поки спостерігає її у інших членів/-кинь референтної для нього групи.

У політиці, як і в будь-якій іншій сфері суспільного життя, побутує чимало гендерних стереотипів. Звернімо увагу на декілька з них.

1. **Стереотип про «місце жінки не в політиці, а на кухні й з дітьми».** Коли жінки беруть інтерв'ю, то їй часто запитують, як вдається поєднувати роль господині й кар'єру. Цікаво, що подібні питання у журналістів не виникають стосовно чоловіків-політиків. Готуючи матеріали, медіа мають паритетно висвітлювати як чоловіків, так і жінок.
2. **Сексизм у професійному спілкуванні та ставленні.** За словами депутатки Інни Совсун, у політиці до жінок ставляться дуже часто або зневажливо, або напівсерйозно. «Коли мені кажуть: «Інночко», — я кожного разу кажу, що «я вам не Інночка, так само, як ви мені не Сергійко чи не Антончик» [6]. Подібні звертання принижують жінку, натякаючи на її «відсталість» і прирівнюючи за рівнем розвитку до дитини.
3. **«Скляна стеля» у кар'єрному зростанні.** «Коли жінка намагається дійти до якоїсь посади, то в результаті виявляється, що є багато причин, чому вона не може туди потрапити. Тобто це така «скляна стеля».

Насправді цю стелю часто усвідомлено чи не усвідомлено підтримують чоловіки, яким вигідна така ситуація: їм зручно, коли дружина приходить додому завчасно, готує вечерю і робить уроки з дітками, а чоловіки приходять з роботи і розбудовують кар'єру» [6].

4. **Стереотип, що «жінки — слабка стать».** Позитивним моментом є те, що за останні роки ця фраза поступово зникає із лексики українських політиків. Не в останню чергу через жінок на війні, які поруч із чоловіками захищають кордони нашої держави.
5. **Харасмент.** «Жінки-політики в соціальних мережах стикаються зі значно агресивнішим ставленням ніж політики-чоловіки: або «ти красива, отже, ні на що не здатна», або «ти — жінка, що ти можеш в тому розбиратись?», а інколи доходить і до дуже агресивних нападів або погроз, коли жінкам-політикам починають писати в соціальних мережах, що їх згвалтують, що їх закриють вдома і заборонять десь з'являтися на публіці» [6]. Подібне ставлення також сприяє тому, що чимало жінок бояться йти в політику, адже це може загрожувати як їм самим, так і їхнім сім'ям.

Тож, чого не потрібно робити чоловікам-політикам у спілкуванні з колегами-жінками? Кілька порад знаходимо на сайті www.50vidsotkiv.org.ua:

1. Жартувати про жіночу зовнішність, логіку чи щось інше «жіноче». Із вуст високопосадовця такі слова підживлюють гендерні стереотипи і є проявом низького рівня культури людини.
2. Робити компліменти жінці щодо її зовнішності слід лише в тому випадку, коли це доречно. Це вже натякає на певну приватність у спілкуванні і є неприпустимим у діловій комунікації.
3. Будь-які фізичні дотики до іншої людини мають відбуватися лише за її попередньої згоди. Обіймати, цілувати, брати за руки журналісток, коліжанок, політикинь — втручання в особистий простір.

Як захистити право жінок на політичну кар'єру?

1. Проводити моніторинг ситуації. «Для більш рівномірного представлення чоловіків та жінок у раді варто позбутися загального списку від партій та розставляти учасників і учасниць по округах. Оскільки на сьогодні, якщо партія сильніша і має вищий рейтинг, її кандидати і кандидатки перемагають на округах, і в них є шанс потрапити в столичну раду та ради великих міст» [8].
2. Реагувати на порушення. Не секрет, що жінки в політиці (й не лише) часто зазнають сексуальних домагань, а також фізичного, психологічного чи іншого насильства. «У випадку проявів сексизму потрібно подавати позов до суду, зокрема щодо захисту честі, гідності і ділової репутації жінки, адже така практика існує. Найважливіше — зберігати докази, які допоможуть вирішити справу та задокументувати такі випадки» [8]. Водночас жодна жінка не зможе протидіяти цьому самотійно. Лише в тому разі, коли подібні позови з'являтимуться від різних жінок і щонайважливіше — отримають підтримку ЗМІ — цій проблемі вдасться протистояти. Згадаймо хоча б резонансний хештег і соціальний рух проти сексуального насильства і домагань #MeToo, що набув поширення в соціальних мережах у жовтні 2017 року в результаті секс-скандалу навколо кінопродюсера Гарві Вайнштейна. Використовуючи фразу «Я теж», жінки, що стали жертвами сексуального насильства, розповідали про пережитий досвід, позначаючи тегом, що історія торкнулася і їх. Маємо і вітчизняний аналог — соціальну акцію #ЯНеБоюсьСказати з висвітлення проблеми сексуального насильства над жінками в Україні. Вона була започаткована громадською активісткою, журналісткою і письменницею Анастасією Мельниченко у 2016 році та набула міжнародного поширення.
3. Формувати партійну культуру з відповідними нормами й цінностями. «Також слід запроваджувати політики, що унеможливають тиск, переслідування та порушення прав жінок [8]. Водночас дотриманню гендерної рівності може посприяти «гендерний аналіз статутів українських політичних партій та створення гендерно-орієнтованих програм, які будуть доступними для втілення партіями» [8]. Поєднання цих двох компонентів стане важливим кроком у забезпеченні прав жінок та рівному доступі до влади.

ВИКОРИСТАНА ТА РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА:

1. «Вибори навиворіт»: Від чого залежить участь жінок у політиці. *50vidsotkiv.org.ua*, 30 червня 2020 р. URL: <https://50vidsotkiv.org.ua/vybory-navyvorit-vid-chogo-zalezhyt-uchast-zhinok-u-politytsi/> (дата звернення: 8 червня 2021)
2. Виртосу І. Жінки в політиці: старі перешкоди та нова нормальність. *50vidsotkiv.org.ua*, 26 березня 2021 р. URL: <https://50vidsotkiv.org.ua/zhinky-v-politytsi-stari-pereshkody-ta-nova-normalnist/> (дата звернення: 10 червня 2021)
3. Гендер для медій: підручник із гендерної теорії для журналістики та інших соціогуманітарних спеціальностей / [за ред. Марії Маєрчик (голова редколегії), Ольги Плахотнік, Галини Ярманової].— Київ: Критика, 2013.— 217 с.
4. Закон України № 2866-IV. Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/2866-iv-3177> (дата звернення: 10.06.2021).
5. Іовчева А.М. Гендерна рівність у політиці: теорія та практика. Наукові праці [Чорноморського державного університету імені Петра Могили]. Сер.: Політологія. 2009. Т. 122. Вип. 109. С. 88–92.
6. Середа С., Паутов В. Чи є у політиці місце для жінок? Погляд депутатки та депутата. Радіо Свобода, 23 вересня 2020 р. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/30853314.html> (дата звернення: 10 червня 2021)
7. Участь жінок у політиці та процесі прийняття рішень в Україні. Стратегії впливу. Український жіночий фонд. Київ, 2011. URL: <https://www.osce.org/files/f/documents/d/7/85975.pdf> (дата звернення: 10.06.2021).
8. Чорна-Бохняк Н. Бути депутаткою в Україні: реалії, виклики, історії успіху. ПРООН в Україні, 22 грудня 2020 р. URL: <https://www.ua.undp.org/content/ukraine/uk/home/presscenter/articles/2020/being-a-woman-elected-official-in-ukraine---realities---challenges.html> (дата звернення: 10 червня 2021)
9. Ballington J. Equality in Politics: A Survey of Women and Men in Parliaments // Inter-Parliamentary Union.— № 54.— 2008.

ГЕНДЕРНИЙ ДИСКУРС У НОВИХ ЗМІ: МЕДІАОБРАЗ ПОЛІТИКИНИ

Олена Макачук, кандидатка історичних наук, доцентка кафедри журналістики та засобів масової комунікації Національного університету «Львівська політехніка»

У лекції розглянуто гендерний підхід у політичному порядку денному нових медіа, проаналізовано домінуючі медіаобрази політикині. Лекція призначена для дослідників гендерного питання у ЗМІ.

ПЛАН ЛЕКЦІЇ:

1. Передумови сучасних підходів до формування образу політикині в медіа.
2. Зарубіжна традиція позиціонування політикині в медіа.
3. Вітчизняний досвід подачі образу політикині в нових медіа.

1. ПЕРЕДУМОВИ СУЧАСНИХ ПІДХОДІВ ДО ФОРМУВАННЯ ОБРАЗУ ПОЛІТИКИНИ В МЕДІА

Беззаперечним є той факт, що показник участі жінок у політичному житті тієї чи іншої країни світу — це важливий критерій демократичності держави та суспільства. Із другої половини ХХ століття, коли активність жінок у політичному житті як у глобальному масштабі, так і в окремих країнах, безупинно зростала, гендерна складова політичних процесів ставала все більш вагомим фактором. Жінки відкривали нові соціально-політичні та кар'єрні можливості, які активно використовували, і ставали важливими політичними діячками.

У ХХ столітті жінки здобули виборчі права нарівні з виборцями-чоловіками, відтак жодна демократична політична сила не могла далі нехтувати думкою більшої частини електорату.

«Боротьба за права жінок загалом виграна», — оптимістично зазначила в одному зі своїх виступів 80-х років минулого століття видатна політикиня Маргарет Тетчер. На той час, окрім самої Маргарет Тетчер, устигли довести свою повну професійну придатність нарівні з чоловіками, Голда Меїр, Індіра Ганді, Беназір Бхутто, Сірімаво Бандаранайке та десятки політикині світового рівня.

Перше десятиліття ХХІ століття стало часом ще відчутніших змін у всіх сферах суспільного життя: політичні, економічні, соціальні перетворення зачепили чи не кожен соціальну групу, не кажучи уже про цілі нації.

Як наслідок затверджені у 2015 році на саміті ООН Цілі сталого розвитку до 2030 року визначили як одне з пріоритетних завдань — забезпечення (повної) гендерної рівності. Йдеться передусім про подолання дискримінації, фізичного та морального насильства щодо жінок, пропагування принципу спільної роботи в домашньому побуті тощо, а також про потребу збільшення участі жінок в ухваленні рішень, зокрема й політичних.

Це дає очікувані результати. Уже у 2020 році генеральний секретар Міжпарламентського союзу, що діє при ООН, Мартін Чунгонг констатував, що вперше в історії планети представництво жінок у законодавчих органах світу збільшилося до 25,5% усіх депутатських крісел. Це ще не відповідає питомій вазі жінок у народонаселенні будь-якої держави світу, але є цілком задовільним показником — з тенденцією до постійного зростання

Автори доповіді, опублікованої на сайті ООН, зазначають, що, попри очевидний прогрес, із такими темпами людству буде потрібно ще 50 років, щоб досягти гендерного паритету в законодавчих органах. Окрім того, в деяких країнах (Азербайджан, Чехія та Румунія), де у 2020 році пройшли вибори в місцеві парламенти, депутати-жінки не вибороли навіть 20% місць.

Відкритим залишається й питання: жінки в політиці — це тільки представництво в парламенті? Чи не слід розглядати проблему в ширшому контексті?

Вважаємо, що участь жінок у управлінні суспільством може служити надійним показником рівня демократії — за умови, що «гендерний паритет» на вищому політичному рівні супроводжується активізацією жіночої участі й на інших рівнях управління і представництва.

Суспільство розвивається, якщо рівність можливостей, зокрема гендерна, реалізується послідовно, відображаючи зростання демократичної свідомості — на противагу формальним заповненням «жіночої квоти» під тиском громадських викликів. Підтвердження тому, на думку фахівців, є наведені вище дані: у парламентах Руанди, Нікарагуа, ОАЕ жінок більше, ніж серед американських парламентарів, але чи є ці держави зразком демократії? Риторичне запитання.

Кожна держава, навіть тоталітарна чи авторитарна, зазвичай проголошує забезпечення рівних можливостей для реалізації чоловіками і жінками належних їм рівних прав і свобод в якості одного з засадничих принципів, отже, і пріоритетів державної політики. Однак, незважаючи на проголошення рівності прав чоловіків і жінок в конституціях, реалізація політичних прав жінок вимагає додаткових гарантій. Так, для гендерної збалансованості у сфері політики все активніше пропагується ухвалення національних Законів про квоти. Можливо, законодавче закріплення механізму квотування, може забезпечити гендерний баланс в структурі влади, що дозволить вирівняти можливості чоловіків і жінок в політичному управлінні. З іншого боку, як зауважують експерти, жінки в багатьох випадках приходять у владу за допомогою квот, а не в результаті політичної боротьби. Відтак залишаються зобов'язаними політикам-чоловікам, з чиєї подачі здобули депутатські мандати і посади в управлінні. Тому важливо, щоб вплив жінок у політиці зміцнювався природним шляхом.

Тож на нинішньому етапі важливо зосередитися на питаннях переходу кількісних змін у якісні. Модерне суспільство не повинно вдовольнятися «справними цифрами» присутності певного відсотка жінок у гілках влади. Набагато важливіше завдання — осягнення самостійності жінки-політика у виробленні і реалізації стратегічних рішень нарівні з політиками-чоловіками, а не з «милості» останніх.

Масмедіа в цьому контексті є дзеркалом, де знаходять відображення процеси, що відбуваються у суспільстві. Особливу роль у формуванні образу політикині належить так званому новим медіа.

Саме вони, на думку О. Варташової, стали «новими платформами споживання та новими каналами доставки медіа змісту, що засновані на цифрових мобільних технологіях». Дослідники питання акцентують увагу на таких властивостях нових медіа (що ведуть до різноманітного їх використання), як «експериментування із просторами, створення веблогів, або *podcasting* — поширення цифрових аудіо- та відеофайлів за допомогою Інтернету на персональні комп'ютери та портативні медіа-програвачі. *Facebook, Instagram, Twitter* та *Google* отримали контроль над формуванням інформаційного порядку денного величезної аудиторії. Нові медіа, основними характеристиками яких стали інтерактивність, мультимедійність, гіпертекстуальність, конвергенція, не тільки формують сьогодні основні стратегії гендерних репрезентацій, а й, у відповідності із ними, створюють медіаобрази політиків, що відповідають мінливому порядку денному.

Медіаобраз жінки загалом, і політикині зокрема, у сьогоденні синкретично вписаний у систему суспільних та економічних відносин і формується / трансформується під впливом великої кількості факторів, зокрема, медіаобразу чоловіка-політика, на контрасті з яким часто вибудовують образ жінки-політикині. Особливо часто зустрічаємо цей прийом у пост-авторитарних державах азійського та південноамериканського простору, де чоловіка-диктатора в результаті виборів змінює «більш демократична» жінка.

У медіа також часто використовують гендерні стереотипи, що ґрунтуються на уявленнях про маскулітні та фемініні концепти особистості.

Зазвичай аудиторія формує своє враження про політика на основі контенту, підготовленого за допомогою PR спеціалістів та поданого в матеріалах ЗМІ.

Загалом дослідники виокремлюють декілька домінуючих медіаобразів політикині, які часто тиражують ЗМІ:

1. «Залізна леді» консервативний імідж, високий професіоналізм, жорсткість і принциповість, оперативність у вирішенні політичних питань. Такі жінки, як зазначають, зовнішньо притримуються атрибутів жіночості, але у професійній діяльності поводять себе зазвичай підкреслено агресивно, охоче беруть на себе відповідальність за значимі рішення. Яскравою представницею цього медіаобразу є Маргарет Тетчер — перша жінка-прем'єрка у Великій Британії та Європі. Маргарет Тетчер залишалася на посаді прем'єр-міністра протягом 11 років — довше, ніж будь-хто з її попередників чи наступників. Увійшла в історію як авторка низки безкомпромисних реформ, спрямованих на дерегуляцію фінансової системи, забезпечення гнучкого ринку, зменшення впливу профспілок та приватизацію держкомпаній, як політикиня, що взяла на себе відповідальність за кардинальне вирішення конфлікту навколо Фолклендських островів (повернула контроль Великої Британії над цими територіями), була жорстким критиком СРСР. Усього за свою політичну кар'єру Маргарет Тетчер переобиралася на прем'єрську посаду тричі, після чого отримала пожиттєве перство і титул баронеси.

«Залізною леді» української політики часто називають Юлію Тимошенко — двічі (у 2005 та 2007–2010 рр.) прем'єр-міністерку України. У 2005 році одне з найбільш авторитетних і відомих економічних видань у світі журнал «Forbes» назвав Юлію Тимошенко третьою за впливом жінкою у світі.

Рішучим кроком відомої української політикині стала реприватизація «Криворіжсталі», в умовах світової економічної кризи 2008 р., ужиті заходи щодо підтримки надважливих секторів української економіки тощо.

2) «Антижіночі» політикині — часто професійні та успішні управлінці, представниці неясного зовнішнього іміджу. Їхній політичний стиль урівноважений, компромісний, аналітичний, вони уникають гострих конфліктів. Класичні атрибути жіночості такі політикині не використовують, що не заважає їм успішно виступати на публіці. Прикладом цього медіаобразу можемо назвати Ангелу Меркель — лідерку німецького Християнсько-демократичного союзу, діючу федеральну канцлерку Німеччини (з 22 листопада 2005 р.). За версією журналу «Forbes» з 2004 по 2017 роки Ангела Меркель 12 разів була визнана найвпливовішою політикинею в світі, а журнал *The Time* у 2015 році назвав Ангелу Меркель найсильнішою лідеркою Європи, визнав її людиною року. Наприкінці 2019 року британська газета *Financial Times* включила Ангелу Меркель у список з 50 персон, що визначили обличчя десятиліття.

Частково до цього медіаобразу можемо віднести українську політикиню Надію Савченко. Членкиня постійної делегації України в ПАРЕ (2014–2016 рр.), депутатка Верховної Ради України VIII скликання (2014–2019 рр.), Герой України тощо.

3) Політикині як секс-символи приходять у політику зазвичай з інших сфер — шоубізнесу, спорту, театру тощо. Як правило, вони не мають якоїсь спеціальної освіти і, часто, не займають яких-небудь важливих державних посад, але приваблива зовнішність і неформальні зв'язки дають їм змогу вирішувати важливі політичні питання. Прикладом медіаобразу такого роду можна вважати Еву Перон, дружину Президента Аргентини Хуана Перона, яка до безпосереднього приходу в політику працювала в театрі і на радіо Аргентини, рекламувала продукцію косметичних компаній. Попри всі негаразди родинного життя з самого її дитинства, Ева Перон стала другою за значимістю людиною на національній політичній арені після свого чоловіка, відіграла важливу роль у політичному житті Аргентини.

В українській політиці як приклад можемо назвати Злату Огневич, яка стала депутаткою Верховної Ради України VIII скликання від Радикальної партії Олега Ляшка, прийшовши в політику з шоубізнесу. За час своєї каденції політикиня подала 7 законопроектів. Або ж Ольга Саладуха — депутатка від Слуги народу Верховної Ради IX скликання, яка прийшла в політику зі спорту, призерка Олімпійських ігор, багаторазова чемпіонка України та Європи з легкої атлетики, голова підкомітету з питань спорту вищих досягнень та спортивної діяльності.

А ще — Оксана Білозір, Руслана Лижичко та інші, які запам'яталися виборцям передусім своєю творчістю, а не політичними здобутками.

2. ЗАРУБІЖНА ТРАДИЦІЯ ПОЗИЦІОНУВАННЯ ПОЛІТИКИНИ В МЕДІА

На Заході давно дійшли висновку, що завдання політичної культури не в тому, щоб закріплювати і транслювати гендерні стереотипи, а, навпаки, у тому, щоб пропагувати та впроваджувати принцип рівних прав і рівних можливостей жінок і чоловіків у суспільному житті. Це і є демократія в дії. У Фінляндії, Швеції, Данії на жінок припадає майже 40% чисельного складу національних парламентів і від 30 до 50% складу урядів цих країн. У багатьох країнах діють закони, що забороняють будь-який сексизм у медіа.

З іншого боку, самі жінки (зокрема політикині) намагаються використовувати медіа, особливо нові медіа для розв'язання проблем, пов'язаних із гендерною рівністю (і не тільки).

Так, Ангела Меркель у щотижневому відеоподкасті, оприлюдненому 6 березня 2021 року, не тільки закликала до подальших зусиль на шляху до утвердження гендерної рівності, а й наголосила на необхідності гендерного паритету в усіх сферах життя суспільства, адже «не може так бути, щоб жінки відігравали значну роль у нашому суспільстві і водночас не могли нарівні з чоловіками брати участь в ухваленні важливих рішень у політиці, економіці та суспільстві».

Ця заява пролунала у час, коли у соціальних мережах активно обговорювався так званий *Sofagate*. Під час візиту до Туреччини Голови Єврокомісії Урсули фон дер Ляєн та Президента Європейської Ради Шарля Мішеля під час протокольної зйомки Урсулі фон дер Ляєн не запропонували крісла. Ердоган і Мішель зайняли

місця один навпроти одного поруч із прапорами ЄС та Туреччини, а фон дер Ляєн змушена була сісти на диван напроти турецького міністра закордонних справ Мевлута Чавушоглу. Асоціація європейських жінок та Фонд із захисту прав жінок та гендерної рівності Millenia Foundation розпочали тоді збір підписів за відставку Шарля Мішеля, сама ж Урсула фон дер Ляєн «відчула себе пораненою, самотньою як жінка і як європейка» і назвала сексизм як причину цього «диванного» скандалу.

Важливою подією для політичного і медійного простору стало призначення віце-президенткою США Камали Гарріс — першої темношкірої жінки та американки азіяського походження, яка представляла одну з основних політичних партій. Як сама вона себе називала, «55-річна (у 2019 р.) чорна жінка», підкреслюючи свою ідентичність як темношкірої, так і жінки, Камала Гарріс ламала стереотипи протягом усієї своєї політичної кар'єри — перша жінка, яка зайняла посаду Генерального прокурора Каліфорнії, перша американська жінка індійського походження, яка була обрана в Сенат і, нарешті, перша жінка обрана віце-президенткою США. Як сказала сама Гарріс у першій промові як віце-президентка, на цій посаді вона буде першою, але «не останньою».

На початку політичної кар'єри Камала Гарріс не тільки поставила за мету боротися за права пригноблених груп, а й активно використовувала нові медіа в цій боротьбі. Так, одним із досягнень К. Гарріс як Генеральної прокурорки Каліфорнії стало створення *Open Justice* — онлайн-платформи, що робила відкритими для громадськості кримінальні справи.

Під час президентської передвиборної кампанії 2020 року, де К. Гарріс брала активну участь як претендентка на посаду Президента США, вона активно використовувала нові медійні платформи. Так, у своєму Твіттері Гарріс не тільки критикувала політику тогочасного президента Дональда Трампа, а й пропонувала законопроекти щодо іміграції та збільшення додаткового доходу сім'ям робітників, оголошувала кроки щодо реформування кримінального кодексу тощо. Саме в Твіттері К. Гарріс розмістила відео, у котрому оголосила про припинення власної президентської кампанії та підтримку кандидатури Джо Байдена.

Американський ресурс *Fatherly* майже відразу після того, як Джо Байден оголосив ім'я свого кандидата у віце-президенти, опублікував статтю під назвою: «Як говорити зі своїми дітьми про Камалу Гарріс». Автори пояснили, що вибір Байденом Гарріс як своєї соратниці — подія історична і в своєму роді революційна. Позаяк призначення Камали Гарріс — «важливе досягнення феміністського та антирасистського рухів, хороший привід поговорити з дітьми і дорослими про значення гендеру і раси в історії».

Через кілька днів після заяви Байдена Гарріс опублікувала у своєму Твіттері нагадування про столітню річницю 19-ї поправки до Конституції — тієї самої, що дозволила жінкам голосувати: «Ми пам'ятаємо тих жінок, у яких було достатньо сміливості і амбіцій для того, щоб принести зміни в суспільство, включаючи чорних жінок, таких як Харрієт Тубман, Іда Веллс, Соджорнер Трус і Мері Черч Террелл. Давайте вшануємо їхню працю тим, що продовжимо їхню боротьбу».

Корі Буш, перша темношкіра жінка, яка представляє Міссурі в Конгресі США. До перемоги на виборах у Конгрес вона очолила протести руху *Black Lives Matter*, що почалися в 2014 році після того, як був застрелений 18-річний житель Фергюсона Майкл Браун. В інтерв'ю для ABC News Буш сказала: «Зараз ми повинні зробити так, щоб про [BLM] не забули. Нам потрібно, щоб це [життя темношкірих мають значення] стало загальноновизнаним фактом, тому що якщо це загальноновизнаний факт, ми отримуємо право на життя».

То ж зауважимо наступну важливу особливість сучасного медіаобразу жінки-політика у західній політичній традиції. Вона жодним чином не акцентує увагу на питаннях гендерної рівності, а розглядає їх як підпорядковані загальним демократичним цінностям і викликам: расовим, етнічним, екологічним, а передусім соціальним. Водночас значну роль мають нові медіа, де політикині активно просувають свої ідеї, концепції проєктів тощо, разом презентують себе.

Активно співпрацюють з новими медіа і молоді політикині поза межами західного політичного простору. Так, лауреатка Нобелівської премії миру 2014 року пакистанська правозахисниця Малала Юсуфзай оголосила про свою співпрацю із стримінговим сервісом *Apple + Apple*. Малала Юсуфзай — наймолодша лауреатка цієї престижної премії (отримала її в 17 років), відома як засновниця благодійного фонду *Malala Fund*, що бореться за право на освіту для дівчат усього світу та бере участь у проєктах на захист прав дітей.

3. ВІТЧИЗНЯНИЙ ДОСВІД ПОДАЧІ ОБРАЗУ ПОЛІТИКИНИ В НОВИХ МЕДІА

Гендерні стереотипи в українському суспільстві поступово змінюються. Важливу роль тут відіграє, по-перше, тиск світової громадськості, яка однією з ознак демократизації українського суспільства бачить обов'язкове дотримання гендерної рівності в політиці і у владних структурах. По-друге, дається взнаки діяльність жіночих громадських організацій (Всеукраїнське об'єднання жінок-депутатів, Відкрите суспільство, Політична дія жінок, Міжфракційне об'єднання депутатів «Рівні можливості» та інші), які дедалі активніше порушують питання про представництво жінок у структурах влади і управління.

У сучасному українському суспільстві гендерний аспект ще не став важливою частиною політичної культури. Процес трансформації патріархальних гендерних стереотипів, особливо в політичній сфері, досить суперечливий і неоднозначний. Однак деякі позитивні зміни в сфері політичної культури уже відбулися.

Про це свідчать результати опитування населення і, можливо, якнайбільше, результати виборів. Якщо у першому скликанні Верховної Ради було всього 2,5% жінок (12 з 475 депутатів) то у дев'ятому — 20,6% (87 депутаток з 423 нардепів). Згідно з Глобальним звітом про гендерні розриви, де ретельно порівнюються країни за гендерною рівністю, у 2012 році Україна була єдиною країною у Східній Європі, де в уряді не було жінок і лише 9% у парламенті. Вже у 2015 році в парламенті було 12% жінок, а в уряді — 11%. Станом на 2020 рік у нас трохи більше 20% жінок у парламенті та 13% в уряді. Незважаючи на це, минулого року Україна була 74 в цьому рейтингу. Серед сусідніх країн нижче стоять лише Росія (81 місце) та Польща (75 місце).

Заразом розвиток демократії та громадянського суспільства в Україні неминуче ставить на порядок денний питання про реалізацію принципу гендерної рівності — об'єктивної ознаки політичної культури, що властива країнам розвинутої демократії. Як наслідок — депутатки партії Слуга народу запустили рух Зе! Жінки для втілення програми гендерної рівності та збільшення жіночого представництва в політиці. Окрім цього, представники руху займаються впровадженням національної політики з гендерної рівності, зокрема урядової програми Партнерство Біарріц, ініційованої першою леді України Оленою Зеленською.

Значну роль у просуванні гендерної рівності в суспільстві і в політичних процесах в Україні (як і в світі загалом) відіграють нові медіа. Ступінь присутності цієї теми в сучасних українських ЗМІ, те, який образ жінки вони формують, те, як вони висвітлюють участь жінки в політиці, — усе це формує гендерну свідомість аудиторії і генерує певні тенденції.

Неупереджений аналіз нових медіа виявляє проблему нерівномірної гендерної репрезентації політиків у пресі.

Така нерівномірність може полягати в декількох аспектах роботи ЗМІ: нерівному ефірному часі; акцентуванні уваги на особистісних якостях політиків та професійних політиків-чоловіків; формування образу жінки-політика через її зовнішність, стиль одягу. Автори публікацій часто експліцитно вказують на гендер кандидата, формують медіаобраз, виходячи із особистісних якостей. Такий підхід часто демонструє низькі стандарти журналістської етики та формує скептичне ставлення сучасного українського суспільства до політиків.

Так, протягом майже всієї політичної кар'єри Юлії Тимошенко журналісти, що представляють нові медіа, зосереджуються на зовнішньому вигляді політикині. Публікації на кшталт «Пам'ятник Тимошенко у Чернівцях відкрили у вигляді взуття від «Луї Віттон» (ZAXID.NET), «Как менялись туфли в жизни Тимошенко. «Страна» проследила еволюцію каблуків Юлии Владимировны» (Страна.ua), «Стильна зачіска та туфлі на високих підборах: в Мережі з'явилися нові фото Юлії Тимошенко» (enovosty.com/uk/news) характеризуються яскраво вираженим сексизмом.

Іноді автори ніби насолоджуються сексистським описом політика: «відомий фотограф Ян Доброносів на своїй сторінці в Facebook детально показав образ Юлії Тимошенко: тонку оправу окулярів, чорні туфлі на високих підборах, стильну зачіску, елегантну чорно-білу сукню та ідеальний манікюр». Чи можемо ми уявити подібний опис стосовно чоловіка-політика (припустимо Дмитра Разумкова)?

Власне, діяльність Юлії Тимошенко представлена на всіх медійних платформах — Facebook, Instagram, YouTube і створює медіаобраз «залізної леді» української політики: «Юлія Тимошенко вимагає негайного зниження вартості газу» «ТРЕБА ДІЯТИ! План дій нової влади», «Виступ Юлії Тимошенко на велелюдному зібранні у Полтаві» тощо.

Паралельно спостерігаємо й явище «маскулізації» жінок-політиків. У березні 2017 року депутатка Верховної Ради Надія Савченко, коментуючи особисте життя, заявила: «У мене до цього досить чоловічий, прагматичний підхід. Я беру скільки хочу, коли хочу і кого хочу. Тому я не обмежена в будь-якому аспекті життя». У серпні цього ж року народний депутат Антон Геращенко «порекомендував» Надії Савченко, що їй «було б чудово зайнятися влаштуванням свого особистого життя і народити дітей». Цікаво, щось подібне нардеп сказав би своєму колезі-чоловікові?

«Рішуча дівчина (...) мала владний голос, чітко командувала людьми, і люди реально слухалися її команд. Видно було, що вона мала авторитет», — розповідає про Надію Савченко боєць «Айдара» Андрій Омельчук, який був заступником командира другої роти батальйону.

Очевидно, існує й суспільний запит на маскулінізм жінок у політиці, і цей фактор експлуатується в ЗМІ, зокрема і в нових медіа.

Сама Надія Савченко довгий час активно співпрацювала з Фейсбук — сторінкою Жіночого консорціуму України — об'єднання, заснованого жіночими громадськими організаціями для забезпечення рівних прав і можливостей жінок і чоловіків та благополуччя дітей в Україні.

Утім, можливо, українське суспільство ще не готове до політикині такого роду. Так, наразі депутатка Верховної Ради VIII скликання Надія Савченко на виборах до Верховної Ради IX скликання отримала усього 1,2% електоральної підтримки. За неї на двох виборчих дільницях проголосувало «аж» 8 чоловік. Сьогодні політикиня Надія Савченко активно веде сторінки у соціальних мережах — Facebook, крос-платформовому месенджері Telegram. Суспільству пропонують актуальні теми, не пов'язані безпосередньо з гендером (сторінки у соцмережах Громадсько-політичної платформи Надії Савченко: Навіщо Меркель «прогнолася» перед Кремлем, Я призиваю українців вийти под Конституционный суд тощо).

Нині гендерний дискурс займає помітний сегмент нових медіа України. Так, незалежне Інтернет видання Texty.org.ua (переможець міжнародного конкурсу журналістики Sigma Awards-2020 в категорії «Найкраща інтерактивна новинна веб-сторінка») нещодавно опублікувало великий матеріал про гендерну рівність в Україні, де успішні жінки (у тому числі й політикині) діляться рецептами успіху.

«Жінки в політиці, що сприймається як чоловіча справа, повинні докласти 120% зусиль, щоб довести свій професіоналізм та досвід, — стверджує Валентина Яремчук, депутатка Кропивницької міської ради, Це звучить дивно, але чоловікові досить виглядати презентабельно, щоб виборець проголосував за нього, але жінка повинна перекопати, що вона не гірша за чоловіків-політиків і буде досить сильною, щоб досягти успіху в цьому «чоловічому бізнесі».

Її підтримує Катерина Рожкова, перша заступниця Голови Нацбанку України (У 2020 р. потрапила до рейтингу ТОП-100 успішних жінок України суспільно-політичного журналу Новое время): «Нерідко, щоб досягти успіху, потрібно працювати багато. І жінкам, на жаль, потрібно працювати більше, ніж чоловікам. Адже вони традиційно мають щонайменше два «фронти» і більше обов'язків». К. Рожкова вважає, що жінок можна надихнути історіями успіху, розповівши їм про тих представниць статі, яким (і як саме) вдається підтримувати баланс між кар'єрою та сім'єю. «Важливо простою мовою розповісти історії яскравих, успішних жінок, — каже вона. — Поговоріть з дітьми, коли вони щойно сформували уявлення про світ, та з молодими жінками та дорослими, тому що ви можете змінити своє життя в будь-якому віці, якщо відчуваєте потребу. Щоб дівчата не боялися майбутніх труднощів: це необхідно і для навчання, і для практики. Тому що стереотип закладений ще з дитинства: А як щодо сім'ї? Я все-таки жінка».

На жаль, українська політика ще не має жіночого обличчя. Політикині змушені або грати за чоловічими правилами або робити крок назад. Це підтверджує і громадянська мережа «Опора»: «На Київщині досі існують стереотипи чоловіків щодо жінок у політиці» (4 березня 2021 р.), «Просвітництво та боротьба зі стереотипами є основним у подоланні гендерної нерівності» (22 березня 2021 р.), «Гендерна квота: які рекомендації надають політикині Буковини» (3 березня 2021 р.). Ці та інші публікації свідчать про усвідомлення журналістами важливості гендерного питання у житті українського суспільства і необхідності жіночого погляду на політичні процеси в Україні.

Необхідно зазначити, що зрушення вже є. Так, Виборчий кодекс України, який набрав чинності 1 січня 2020 р. та фактично є сукупністю трьох окремих законів, містить ряд прогресивних новел, у тому числі й тих, які стосуються обов'язкового дотримання гендерних квот у партійних списках. Під час формування виборчих списків організація партії повинна забезпечити присутність у кожній п'ятірці (місцях з першого по п'яте,

з шостого по десяте і так далі) кожного виборчого списку чоловіків і жінок (не менше двох кандидатів кожної статі).

Також зросла кількість жінок, яких цитують ЗМІ. За даними Інституту ЗМІ, якщо у 2014 році медіаексперткою було 13%, то у 2020 році — 24%.

Висновки. Сучасні медіа, що стикаються із все більш зростаючою роллю жінки в суспільстві, повинні адекватно відображати процеси, що відбуваються в часі і просторі, формувати основні стратегії гендерних репрезентацій та прагнути виконувати завдання артикуляції суспільного запиту на нову гендерну ідентичність. «В ідеальній моделі медіа, — зазначає дослідниця Л. Воронова, — у рівній мірі висвітлюються жінки й чоловіки як учасники політичного процесу, а також просувається ідея рівного доступу до державної влади. Під рівним ступенем висвітлення ідеться про як кількісні показники, так і якісні — різноманітні та неупереджені продукти ЗМІ які просувають ідеї рівного статусу, цінностей, прав і можливостей для жінок та чоловіків». Основна тенденція останніх років у нових медіа — зростання інтересу до гендерних проблем у публічному просторі загалом. Українські медіа до цього часу не зовсім коректно формують образ політикині, акцентуючи увагу або на зовнішності або на її особистому житті, і це стає часткою більш масштабної проблеми. Реальний «індекс гендерної нерівності» в Україні ще доволі високий, але можемо говорити про те, що гендер і політика прямують назустріч одне одному.

Маргіналізація питань гендерного рівноправ'я, виключення їх зі змістовного обговорення, заміна його стереотипами та догматичними медіа образами навряд чи зможуть змінити гендерний баланс і забезпечити зближення в цьому питанні з європейськими стандартами.

Найближча мета, на наш погляд, це розширення публічної дискусії і, як наслідок, відкриття доступу до диференціації існуючих гендерних позицій максимально широкому колу її учасників.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Берн Ш. Гендерная психология — М.: Прайм-Еврознак, 2004.— 320 стр.
2. Вартанова Е.Л., Смирнова О.В., Фролова Т.И. Женщины в российской политике: СМИ показали, откуда придет гендерное равенство// Вопросы теории и практики журналистики.— Иркутск.— 2013.— № 3.— С. 49–64
3. Гендерна політика та інституційні механізми її реалізації в Україні: Національний огляд виконання Україною Пекінської декларації та Платформи дій і заключних документів Двадцять третьої спеціальної сесії Генеральної Асамблеї ООН / [укл. М. Корюкалов; за сприяння Програми ООН Жінки «Підсилення підзвітності у фінансуванні гендерної рівності. Партнерство ЄС і ООН з гендерної рівності» в Україні, Представництва Фонду Фрідріха Еберта в Україні та Українського жіночого фонду].—К., 2014.—120 с.
4. МарценюкТ. Гендерна політика Європейського Союзу: загальні принципи та найкращі практики/ Тамара Марценюк.— Київ: Міжнародний центр перспективних досліджень, 2015.— 44с.
5. Марценюк Т.О. Жінки в українській політиці: виклики і перспективи змін / Тамара Марценюк.—Київ: Міжнародний центр перспективних досліджень, 2015.— 35 с.
6. Мельник Т.М. Творення суспільства гендерної рівності: міжнародний досвід. Закони зарубіжних країн з гендерної рівності.— 2-ге допов. вид. / Т.М. Мельник.— Київ: Стило, 2010.— 440 с.
7. Славінська І. Без сексизму в медіа. Режим доступу: <https://drive.google.com/file/d/1jqtFQJ-ef15JxG4gQ9-5vipJNruX32kz/view>
8. Voronova L. Gendering in Political Journalism. A Comparative Study of Russia and Sweden. Örebro Studies in Media and Communication 18, Södertörn Doctoral Dissertations 97, 2014.— 277 P.

ГЕНДЕРОВАНА РЕКЛАМА В УКРАЇНІ: ТРАНСФОРМАЦІЯ КОМУНІКАЦІЙ

Анна Баранецька, кандидатка наук із соціальних комунікацій, доцентка кафедри теорії комунікації, реклами та зв'язків із громадськістю факультету журналістики Запорізького національного університету

У лекції розкрито питання гендерованої реклами як вагомого складника сучасного рекламного ринку України та потужного виду масової комунікації. Описані аспекти гендерних стереотипів у контексті рекламних практик. Охарактеризовано питання гендерної дискримінації в рекламі — сексизму. Подано нові тенденції репрезентації гендерного питання в рекламній комунікації — відмова від сексуальних образів та мотивів та стратегія фемвертайзингу.

ПЛАН ЛЕКЦІЇ:

1. Реклама як специфічний тип масової комунікації. Гендерована реклама.
2. Гендерне питання в контексті рекламної комунікації: аспект дискримінації.
3. Трансформації в репрезентації гендеру в рекламі. Фемвертайзинг як новий напрямок в рекламній комунікації.

1. РЕКЛАМА ЯК СПЕЦИФІЧНИЙ ТИП МАСОВОЇ КОМУНІКАЦІЇ. ГЕНДЕРОВАНА РЕКЛАМА

У сучасному суспільстві реклама вже стала традиційним видом масової комунікації, яка хоч і вирізняється специфікою кодування інформації, але легко розпізнається та зчитується аудиторією. Рекламні повідомлення не є інформативно перенасиченими, подають «основний» (хоч щодо цієї позиції часто виникають питання) меседж, дібраний для представлення об'єкта зображення. Однак, незважаючи на її інформаційно-композиційний мінімалізм, за функціональною сутністю, реклама фактично втілює складний тип комунікації, що здійснюється з урахуванням цілей та стратегій, які спрямовані на різноманітні впливи на думки, почуття та дії споживачів [25, с. 13].

Реклама є стратегічною комунікацією, що зорієнтована на досягнення відповідної мети (мет). Більшість таких повідомлень реалізують прагнення рекламодавців переконати споживачів прийняти певну позицію чи здійснити відповідну дію, хоч у деяких випадках реклама передбачає лише поінформування реципієнтів про товар чи компанію [25, с. 13].

У боротьбі з конкурентами за своє місце на ринку автори й замовники використовують різноманітні прийоми залучення уваги аудиторії, одним із яких є трансляція в рекламних комунікаціях тих чи тих гендерних ролей, що втілюються у поведінці рекламних героїв та відтворюються через використання/руйнування домінуючих соціальних гендерних стереотипів. Специфіка сучасної гендерованої реклами зумовлює процес соціалізації, оскільки у рекламних повідомленнях репрезентуються моделі поведінки з відповідними гендерними характеристиками, демонструються схвалювані у конкретному суспільстві гендерні ролі для жінок і чоловіків та правила побудови взаємин між особами своєї та протилежної статі, транслюються рекомендації у виборі майбутньої професії, проведенні дозвілля та ін. [26, с. 197].

На сьогодні реклама повноцінно інтегрувалася у життя соціуму, де вона, будучи видом масової комунікації, є потужним складником функціонування суспільних процесів. Дедалі більше реклама набуває ролі соціального гідра. Репрезентуючи індивіда у різноманітних ситуаціях вільного вибору товарів, реклама транслює інформацію про прийнятні в цьому суспільстві правила поведінки, моральні норми, способи життя [18, с. 63]. Відтак, передача інформації в гендерованих рекламних повідомленнях здійснюється або через ретрансляцію сформованих у конкретному суспільстві моделей поведінки між чоловіками та жінками, або шляхом моделювання взаємин між ними. Залученість гендерних ролей у процес рекламування товарів та послуг, з одного боку, є позитивним явищем, оскільки це наближає меседжі до аудиторії, робить їх легшими у сприйманні, з іншого ж — сформувалася проблема актуалізації та поширення гендерованих стереотипів в усвідомленні чітко закріплених соціальних ролей жінок та чоловіків.

Використання гендерних стереотипів у рекламному бізнесі тривалий час супроводжувалося відсутністю різносторонніх (маркетингових, соціологічних та інших) досліджень змісту сексизму та його негативного впливу на чутливість аудиторії та її споживчу активність [8, 177]. Однак на сьогодні маємо низку різнобічних та різновекторних праць, спрямованих на вивчення питання репрезентації гендеру в масовій комунікації, зокрема в рекламних практиках.

Термін «гендер» виник наприкінці 1960-х років завдяки спробам осмислити інтерпретації норм культури щодо різниці між чоловіками та жінками не біологічними, а соціальними та культурними чинниками. В українську мову цей термін увійшов досить стрімко. Так, у науковому академічному словнику він з'явився в 1990-х роках, а в 2005-му термін було зафіксовано в Законі України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» [7, с. 14].

Саме поняття «гендер» сформульовано у канадській Хартії прав та свобод на позначення визначеного культурно зумовленого набору характеристик, які окреслюють соціальну поведінку жінок і чоловіків та взаємин між ними, тобто розбудову соціальних ролей. До гендерних складників належать: соціально-рольовий статус; соціальні можливості освіти, науки та культурного розвитку, а також фахової діяльності, доступу до управління та участі в ухваленні рішень, доступу до ресурсів та користування ними; ролі в родині; суспільна безпека тощо [див. 8, 177]. Усі ці аспекти в демократичному суспільстві мають зреалізовуватися на рівних правах обох статей. Однак, у сучасній суспільній свідомості активно функціонують гендерні стереотипи, тобто «стандартизовані уявлення про моделі поведінки та риси характеру, що відповідають поняттям «чоловіче» і «жіноче»» [див. 14, с. 32].

Гендерні стереотипи можуть виявлятися в двох аспектах:

- як ґендерно-рольові стереотипи, які втілюються в характерних різноманітних ролях та видах діяльності для чоловіків і жінок;
- стереотипи гендерних рис, що відтворюють психологічні та поведінкові особливості, притаманні чоловікам і жінкам [16, с. 83; 14, с. 32].

Нині виокремлюють низку гендерних стереотипів, які сформовані у такі групи:

- стереотипи маскулінності-фемінності;
- стереотипи уявлень про розподіл сімейних і професійних ролей між чоловіками і жінками;
- стереотипи за специфікою змісту праці [див. за 14, с. 32].

Саме гендерні стереотипи є базовими категоріями сучасного рекламного дискурсу (зокрема, гендерованої реклами). Кожна із цих груп має свої прояви та особливості втілення в рекламному продукті.

Водночас реклама є вагомим соціокультурним феноменом, який як відтворює норми та культуру суспільства, так і здатен впливати на суспільні уявлення. Так само формуються й образи чоловіків та жінок, відтворюються їх відповідні ролі у суспільстві, через які сприймається не лише сам товар, а й відбувається процес формування соціальних позицій обох статей та взаємин між ними (більше того, часом такі сформовані рекламою образи та моделі поведінки мають потужнішу впливовість).

Зважаючи на те, що реклама має на меті не тільки поінформувати про товар/продукт, але перетворює його в конкретний образ, який вже є не просто набором фактів, а цілісним утворенням [25, с. 18], важливою є правильна подача меседжів, оскільки смисли зафіксовані в рекламній комунікації мають безпосередній вплив на широку масову аудиторію. У зв'язку з цим нагальним є розуміння гендерних норм — стандартів фемінності (жіночості) та маскулінності (чоловічості), притаманних (типові, характерні) кожній культурі, та гендерної поляризації — інтерпретації жіночості й чоловічості як різних та протилежних, цілковито ізольованих одна від одної якостей [7, с. 16].

Так, гендерну групу маскулінності-фемінності презентовано відмінностями у зображенні споживачів та їхнього зовнішнього вигляду, приміром, чоловіки показані з позиції практичного підходу до вибору товарів, у той час як вибір жінок зумовлений емоціями та бажаннями. Тобто, у рекламі раціональність властива саме чоловікам.

Групу сімейних та професійних стереотипів відтворено досить полярно. Головною соціальною роллю чоловіків є професійна, а жінок — сімейна. Гендерні стереотипи за змістом праці представлено через виконавчий, обслуговуючий характер жіночої праці та творчий, керівний — чоловічої [16, с. 83].

На жаль, у світі реклами сформувалася низка суперечливих питань щодо гендерованої реклами, а саме: показ жіночих та чоловічих образів, контекст їх подачі (часте формулювання сексуальних мотивів, спрямованість на відповідний асоціативний ряд), відтворення стереотипних ролей, візуальне зображення чоловіка та жінки (актуалізація уваги на відповідних частинах тіла), надання їм певних соціальних атрибутів та характеристик та ін.

2. ГЕНДЕРНЕ ПИТАННЯ В КОНТЕКСТІ РЕКЛАМНОЇ КОМУНІКАЦІЇ: АСПЕКТ ДИСКРИМІНАЦІЇ

Однією з тенденцій гендерованої реклами є своєрідна «гра» з правами людини, які часто лишаються осторонь, відходячи на другий план щодо прагнення зманіпулювати увагою аудиторії. Розуміння етичності, коректності реклами, її впливовості, цікавості і, навіть, креативності часто набуває нелогічної розмитості. Однією з глобальних проблем гендерованої реклами є возвеличена часом та рекламним бізнесом дискримінаційність (сексизм), що проявляється як щодо жінок (здебільшого), так і щодо чоловіків.

У широкому розумінні сексизм (від англ. *sexism*) — це дискримінація людини за ознакою статі [12, с. 2]. Виникнення поняття «сексизм» пов'язують із другою хвилею феміністичного руху, насамперед, у Америці та Німеччині наприкінці 70-х років ХХ ст. Із часом це поняття трансформувалося й набуло розуміння зверхнього, зневажливого ставлення представників/представниць однієї статі до іншої. Базується явище сексизму на уявленні про можливу перевагу моральних, інтелектуальних, культурних, фізичних та інших властивостей однієї статі стосовно іншої (тут варто зауважити, що стать — біологічний чинник відмінності між чоловіками та жінками) [8, с. 177].

Відповідно до Стандартів недискримінаційної реклами за ознакою статі (2011, Форум громадських фахових організацій) [22]:

- «сексизм — це концепція і практика дискримінації (приниження гідності) людини за ознакою статі, яка заснована на демонструванні переваг інтелектуальних, фізичних, творчих та інших характеристик або здібностей однієї особи або групи осіб у ставленні до іншої особи або групи осіб; складовими сексизму є поняття та моделі домінування одних людей та меншовартості інших».
- «сексистська реклама — реклама, що принижує гідність людини за ознакою статі в контексті або в сукупності з ознаками фізичних характеристик, інвалідності, соціального статусу, трудової діяльності, сімейного стану та родинних обов'язків, материнства та батьківства, національності, раси, політичних інтересів, релігійного віросповідання, інших типів та форм соціоекономічних та особистих відносин людини».

Сексистська реклама створює образи гендерних стереотипів та поведінки, щоб соціально знецінити певні групи стосовно інших. Сексизм у юридичному плані визначається як нерівне ставлення без об'єктивного обґрунтування. З погляду прав людини знецінення або стереотипність жінок у засобах масової інформації та рекламі становить відверту гендерну дискримінацію [6, с. 129].

Основою цього явища є сформовані віками стереотипи та упередження про фізичні, інтелектуальні, творчі та інші «вроджені» переваги чоловіків над жінками (що є типовим для патріархальних суспільств (детальніше про базові установки див. 12, с. 3). Такі уявлення сприяють виправданню дискримінації жінок, надаючи чоловікам вищого суспільного статусу, прав, можливостей, лідерства у вагомих сферах життя [12, с. 2]. На жаль, і в сучасному інформаційному просторі рекламодавці не дотримуються норм Закону, або не вважають, що стереотипне зображення чоловіків і жінок є дискримінацією за ознакою статі. Хоча відповідно до «Конвенції ООН про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок» «будь-яке розрізнення за ознакою статі» обумовлюється терміном «дискримінація щодо жінок» (с. Р. І. т. 1) [див. 16; 13].

Так, у рекламному просторі можна спостерігати тенденцію у репрезентації образу жінки як молодшої та залежної супутниці чоловіка, як-от:

- нерішуча, недалека «мамаша», яка цікавиться лише покупками;
- красуня, яка зосереджена на своїй привабливості та підкоренні чоловіків;
- покійна супутниця чоловіка;
- звичайна домогосподарка;
- «суперевумен» як об'єкт сексуальної привабливості [25, с. 100].

На сьогодні сформувалися також два полярні образи представлення жінок у рекламі — «супермами» та «супервумен». Та в рекламі не представлено їх своєрідного симбіозу, взаємодії [25, с. 100], швидше відчувається процес взаємовиключення ролей (що можна трактувати як обмеження прав та можливостей жінок у самореалізації).

Так само в рекламі пропагують стереотипне уявлення, що молодість та краса жінки є головною запорукою її щастя. Так, сприйняття цінності жіночої краси є домінуючою тенденцією сучасної української реклами. Традиційно демонструють ідеальну зовнішність моделей, їхню привабливість для аудиторії. Особливої значущості набула реклама міжнародних брендів зі світовими знаменитостями. Так відбувається кореляція/проникнення ціннісних пріоритетів інших країн, яким намагаються відповідати українські споживачі. Тож рекламні образи стають базовими для формування іміджу сучасної жінки [8, с. 177–178; 26, с. 198].

Своєю чергою успішність чоловіка визначається кількістю зароблених грошей та високим соціальним статусом, а самі чоловіки — більш егоїстичні, товстошкірі, пихаті, нездатні до співпереживання особи [8, с. 177–178].

Особливо потужну впливовість серед різних типів ЗМІ у визначенні гендерних ролей має телебачення. Відтворення образу жінок у рекламних роликах здатне як підкріпити культурні стереотипи, так і сформувати нові. Історично у рекламі використовують типові та передбачувані для чоловіків та жінок стереотипи. Так, чоловіки традиційно є мужніми, цілеспрямованими та незалежними, у той час як жінка — берегиня домашнього/сімейного вогнища, ніжна та залежна, а рекламовані товари допомагають їй у вирішенні тих чи тих питань. Водночас у рекламі так само використовують і негативні чоловічі та малопривабливі жіночі стереотипи [25, с. 99–100].

Незважаючи на те, що традиційно аналізу піддаються рекламні практики телевізійних роликів або рекламних зображень у «глянцевах журналах», на думку О. Кісь, особливої уваги потребує зміст/наповнення саме зовнішньої реклами — білборди, сітілайти, вітрини, тощо. Адже, такі зображення, як звичний елемент сучасного міського ландшафту України, «непомітно але неухильно навіюють громадянам певні гендерні уявлення. Фактично, тиражовані в рекламі моделі поведінки поступово закріплюються на підсвідомому рівні, набуваючи вигляду нормативних» [12, с. 3].

Однією з домінуючих тенденцій гендерно-насичених повідомлень зовнішньої реклами є культ бездоганного тіла жінки, яка «стає мистецьким твором чи дизайнерським об'єктом» [12, с. 4]. Сьогодні навіть можна говорити про своєрідний алгоритм організації реклами, спрямованої на жіночу аудиторію: «Спочатку залякує жінок „страшилками“ про уявні вади та надумані проблеми (ламке волосся, зморшки, целюліт, малі груди тощо), далі навіює жінкам штучні та недосяжні канони краси, а наостанок пропонує засоби для реалізації цієї шойно імплантованої „мрії“» [12, с. 4].

Традиційно жіночі ролі представляють у контекстах сімейно-побутової функції, що підсилюється адресуванням відповідного типу товарів — побутова хімія, побутова техніка, продукти харчування, косметичні засоби, тощо. У той час як роль чоловіка, насамперед, полягає в професійних здобутках, фінансовому успіху, громадсько-політичній активності. Домінуючість чоловіка підкріплюється й наявністю вільного часу, захопленістю, доступністю повноцінного дозвілля. Відповідно реклама для чоловічої аудиторії зосереджена навколо таких товарів та послуг, як автомобілі, будівельні матеріали, міцні напої, офісна техніка, казино [12, с. 5].

Особливу увагу також варто звернути на візуальне представлення гендерних особливостей, зокрема:

- «мова» жестів (виражається у системі взаємин «домінування — підпорядкування, лідерства — залежності, активності — пасивності, публічності — приватності, раціональності — емоційності, суб'єкта — об'єкта сексуального бажання і т.д.);
- просторовий контекст/рівень мобільності (жінки займають статичні пози та перебувають у закритому приміщенні; чоловіки — динамічність руху, поза домом, на відкритому просторі та в авто);
- одяг — жінок традиційно зображають оголеними, еротичний ефект зображень;
- мовні засоби — застосування пресупозиції, гра на асоціаціях [12, с. 4–6].

Свої особливості гендерне питання має й у радіорекламі, де на сучасних українських радіоканалах домінують повідомлення, які озвучують чоловіки незалежно від сфери діяльності компанії-рекламодавця чи рекламного бренду. Гендерні ролі жінок переважно виявляються у споживанні продуктів з індустрії краси [26, с. 202–203].

Отже, серед головних ознак сексизму в рекламі слід, насамперед, назвати такі: еротизація, фейсизм, мачизм, оречевлення (об'єктивація) [12, с. 6–9; 19].

1) Еротизація виявляється в надмірному використанні еротизму оголеного жіночого тіла чи його частин. Суть еротизації полягає в тому, що за допомогою зображень оголених тіла чи окремих інтимних зон, відповідних поз, контексту підсилюється ідея пасивності, підлеглості, залежності та незахищеності жінки щодо чоловіка.

2) Оречевлення (об'єктивація/сексуальна об'єктивація) — пряме чи опосередковане ототожнення жінки/жіночого тіла з рекламним товаром/його частиною, розрахованого на споживача-чоловіка. У сексуальній об'єктивації жіноче тіло перетворюють на предмет, річ, ілюстрацію чогось, що не має стосунку до основного меседжу. Таким наочним прикладом є реклама пельменів, представлена в Instagram стритфудом із Бессарабки — «Б'є — значить любить» і «тільки не на обличчя», а також реклама «київських перепічок» (див. <https://www.the-village.com.ua/village/city/situation/291417-sex-objectivation-p-pelmenna> та <https://www.the-village.com.ua/village/city/asking-question/264163-scho-take-seksualna-ob-ektivatsiya?from=readmore>). Таким самим прикладом є сексистська реклама (2018 р.) магазину техніки «Цитрус» через гасла на зразок: «Взяла в кредит, а не те, що ти думаєш», «Подарунок, кращий за кекс» та «Яблуко подарюй — моркву попариш» (<https://nv.ua/ukr/spec/seksizm-i-ob-yektivacii-shcho-ce-take-yak-viyavlyayetsya-i-shcho-govorit-zakon-ukrajini-50116453.html>).

Негативний прояв такої реклами в тому, що підкріплюються певні соціальні стереотипи про роль та образ жінки у суспільстві — привабливої коханки або домогосподарки (варто відзначити саме «або»). Тобто пере-креслюються можливості жінки — кар'єристики, фахівчині, дослідниці і т.д. Хоча, як зазначають дослідники, навіть представляючи жінку як «супервумен», автоматично пере-креслюються всі інші її прояви — мами, привабливої жінки, коханки. Реклама не представляє їх своєрідної взаємодії.

3) Фейсизм — використання знеособлених жіночих зображень без обличчя чи голови. Цей метод застосовується в медіа на етапі кадрювання. Для нього є характерні суттєво-відмінні способи зображення чоловіків (увага акцентується на голові та обличчі) та жінок (показ тіла та його частини) у кадрі. Тож чоловіків представляють як експертів, а жінок — як красунь чи навпаки.

4) Мачизм (від англ. *machismo*) у своєму первинному значенні це демонстративно надмірна маскуліність, яка виявляється у фізичній силі, сексуальній активності, агресивності, домінуванні [12, с. 6–9]. Відповідно, відбувається популяризація чоловічого домінування над жінками та зверхньо-зневажливого ставлення до них.

У Законі України «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні» дискримінація визначається як «ситуація, за якої особа та/або група осіб за їх ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, віку, інвалідності, етнічного та соціального походження, громадянства, сімейного та майнового стану, місця проживання, мовними або іншими ознаками, які були, є та можуть бути дійсними або припущеними (далі — певні ознаки), зазнає обмеження у визнанні, реалізації або користуванні правами і свободами в будь-якій формі, встановленій цим Законом, крім випадків, коли таке обмеження має правомірну, об'єктивно обґрунтовану мету, способи досягнення якої є належними та необхідними» [10, ст. 1 п. 2]. Водночас у цьому ж Законі в ст. 2 вказано, що принцип недискримінації незалежно від певних ознак виявляється в забезпеченні рівності прав і свобод, можливостей та рівності перед законом осіб та/або груп осіб, а також в повазі до гідності кожної людини [10].

У Законі України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» стаття 1 містить більш конкретизовані терміни, а саме:

- дискримінація за ознакою статі — ситуація, за якої особа та/або група осіб за ознаками статі, які були, є та можуть бути дійсними або припущеними, зазнає обмеження у визнанні, реалізації або користуванні правами і свободами або привілеями в будь-якій формі, встановленій Законом України «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні», крім випадків, коли такі обмеження або привілеї мають правомірну об'єктивно обґрунтовану мету, способи досягнення якої є належними та необхідними;
- гендерна рівність — рівний правовий статус жінок і чоловіків та рівні можливості для його реалізації, що дає змогу особам обох статей брати рівну участь у всіх сферах життєдіяльності суспільства.

Серед низки прописаних позицій, що сприяють забезпеченню рівних прав та можливостей жінок і чоловіків (ст. 3 цього ж Закону) зазначено й необхідність захисту суспільства від інформації, спрямованої

на дискримінацію за ознакою статі. Цей Закон містить й окрему статтю (21–1) про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків у діяльності засобів масової інформації, де зауважено, що останні не повинні допускати (сприяти недопущенню) дискримінації та насильства за ознакою статі, а також «поширення матеріалів, що відтворюють чи зміцнюють дискримінаційні уявлення про соціальні ролі та обов'язки жінок і чоловіків, схвалюють або провокують дискримінацію за ознакою статі чи насильство за ознакою статі, включаючи сексуальне насильство» [9]. Ці пункти чітко вказують на одну з базових заasad реалізації масової комунікації, зокрема рекламної діяльності, в демократичному суспільстві. Адже, «реклама — інформація про особу чи товар, розповсюджена в будь-якій формі та в будь-який спосіб і призначена сформувати або підтримати обізнаність споживачів реклами та їхній інтерес щодо таких особи чи товару» [11, с. 1].

І зовсім недавно Верховна Рада України ухвалила законопроект № 3427, що встановлює кримінальну відповідальність за сексизм і дискримінацію за статевою ознакою в рекламі. Раніше в законі «Про рекламу» була передбачена відповідальність за дискримінацію, але не було прописано значення порушення відносно чоловіків і жінок за гендерним принципом. У рекламі заборонили демонструвати переваги однієї статі над іншою в фізичному, інтелектуальному або соціальному аспекті, показувати стереотипні ролі чоловіка і жінки, насильство за ознакою статі, а також тіло людини як сексуальний об'єкт. Під заборону підпадають слова, звуки і зображення, що натякають на сексуальний контакт, якщо вони безпосередньо не стосуються рекламного продукту. У Верховній Раді зауважили, що законопроект був ухвалений відповідно до Конвенції ООН з ліквідації всіх форм дискримінації щодо жінок, Угоди про асоціацію України з Європейським Союзом та інших міжнародних документів. У разі порушення рекламодавцем повинен заплатити штраф у десятикратному розмірі від мінімальної заробітної плати⁴⁹.

Отже, рекламні повідомлення не мають містити меседжі, наповнені дискримінаційними смислами. Ця позиція прописана, зокрема, у Законі України «Про рекламу», а саме в статтях 7 та 8, де чітко вказані принципи реклами та загальні вимоги до неї. До базових принципів реклами належать: законність, точність, достовірність, використання форм та засобів, які не завдають споживачеві реклами шкоди. Зазначено, що «реклама не повинна містити інформації або зображень, які порушують етичні, гуманістичні, моральні норми, нехтують правилами пристойності» (стаття 8). У переліку заборон (стаття 8) вказано, що реклама не повинна вміщувати твердження, які є дискримінаційними за ознаками статі людини. Також п. 12 заборонено розповсюджувати рекламу (включаючи анонси кіно- і телефільмів), яка містить елементи жорстокості, насильства, порнографії, цинізму, приниження людської честі та гідності [11].

Відповідно до «Концепції недискримінаційної реклами за ознакою статі» важливим є формування рекламної продукції з дотриманням однакового ставлення до людей, незалежно від їхньої статі, рівних прав та можливостей для жінок та чоловіків, соціальної справедливості (пункт 5.2. і далі). Заразом у пункті 5.2.8. зазначено, що реклама вважається дискримінаційною за ознакою статі та такою, що порушує добросовісну маркетингову практику, якщо вона стверджує або натякає, що роль однієї статі в соціальному, економічному і культурному житті нижча, ніж іншої. Водночас далі зауважено, що «Реклама не вважається дискримінаційною за ознакою статі та не порушує належної добросовісної рекламної та маркетингової практики, коли вона зображує оголене людське тіло чи умовно вдягнених людей, якщо це пов'язано з рекламним продуктом, має прямі асоціації зі споживанням рекламного продукту, товару, послуг тощо, відповідає чинному законодавству, та не принижує людської гідності, не порушує норм суспільної культури та моралі, які вважаються загально визнаними більшістю споживачів (читачів, глядачів, покупців, відвідувачів тощо) рекламного продукту в даному суспільстві (п. 5.2.9) [див. 5; 22].

Як зауважує Т. Марценюк, у ширшому контексті забезпечення гендерної рівності, тобто рівних прав і можливостей для жінок і чоловіків, вписується у поняття прав людини. Ідею рівних прав і можливостей закріплено у статті 24 Конституції України. Ці ж засади є базовими й для Статуту ООН (1945), Загальної декларації прав людини (1948), Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (1950), Конвенції ООН про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок (1979), Пекінської декларації (1995) [17].

Однак, як зауважує О. Кісь, найбільшою проблемою в українському законодавстві й інших нормативних актах є відсутність чіткого визначення критеріїв, за якими слід розглядати зображення/повідомлення як дискримінаційне за ознакою статі, або як образливе чи принизливе для честі та гідності особи/групи з огляду на статі [12, с. 2]. Попри нещодавно ухвалений відповідний закон.

⁴⁹ Верховна Рада прийняла закон про заборону сексизму в рекламі. Режим доступу: <https://mind.ua/news/20230989-verhovna-rada-prijnyala-zakon-pro-zaboronu-seksizmu-v-reklamii>

Саме сексуалізація лишається найбільш помітною формою сексистської реклами. Н. Вийталюк та Ю. Маслова вказують на такі критерії сексуалізованої реклами: а) тіло є універсальним рекламним інструментом, а також анімалізація чоловіків та жінок; б) сексуалізація частин тіла (презентація так званих «жіночих оберегів» — груди, ноги, губи, волосся і т.д.); в) (м'яка) порно естетика (кадри порнографічного стилю та ініціація відповідних ланцюгів асоціації) [6, с. 131].

Серед проблем сучасної реклами, на думку Я. Яненка, є:

- зображення жінки як сексуального об'єкта;
- зображення напівоголеного чоловіка є рідшим образом в рекламі (що є однією з ознак сексизму в сучасній рекламі) [26, с. 198, 200].

Показ жінки як сексуального об'єкта вже стало звичним на сучасному українському ринку реклами, чоловіча оголеність набула певної популярності нещодавно. Так, одним із перших українських рекламних роликів із напівоголеним чоловічим тілом є відома українському глядачеві реклама десертів «Бонжур» зі слоганом «Усе заради жіночої втіхи». Ще одним аспектом застосування саме такого образу та мотивів рекламного ролика полягає в тому, що він руйнує усталений суспільний стереотип за гендерно-професійною роллю, адже традиційно кондитерами є жінки [26, с. 200–201]. Хоча цю рекламу так само можна розглядати з позиції сексизму — за ознакою об'єктивації/оречевлення [19].

Чоловіка з оголеним торсом представлено й у рекламі бренду мінеральної води «Карпатська джерельна». Перший ролик із «Карпатським Дідом» з'явився у 2015 р.

Також оголений чоловічий торс як символ чоловіка, готового виконувати жіночі бажання, спостерігаємо у рекламі мережі магазинів «PROSTOR» — товари побутової хімії, косметика, парфумерія, тощо (2017).

Це свідчить про прагнення певних зрушень у рекламному просторі, про намагання врівноважити репрезентацію образів жінок та чоловіків (проте таких практик на сучасному українському ринку ще зовсім замало).

3. ТРАНСФОРМАЦІЯ В РЕПРЕЗЕНТАЦІЇ ГЕНДЕРУ В РЕКЛАМІ. ФЕМВЕРТАЙЗИНГ ЯК НОВИЙ НАПРЯМОК В РЕКЛАМНІЙ КОМУНІКАЦІЇ

Одним із напрямів трансформації сучасної гендерованої реклами є актуалізація нової комунікативної стратегії — відмова від використання сексуальних образів та демонстрації напівоголених тіл. Серед брендів, які вже використали такого типу рекламні практики — «АХЕ» (перехід на пропозицію товарів для всієї родини) [26, с. 198–199].

Певні зміни простежуються в пріоритетах показу образу жінки — від красуні та домогосподарки до жінки, яка може бути сама собою у всіх своїх проявах фізичних та емоційних. Актуальності набуває такий напрямок у рекламній комунікації, як фемвертайзинг, тобто реклама, в якій домінує ідея того, що жінка заслуговує на більше [3, с. 348].

Термін «фемвертайзинг» упроваджений на позначення фемінних стратегій у рекламі у 2014 році. Хоча його ідеї були використані ще в 1973 році компанією L'Oreal (ролик «Адже ти цього варта» [Базілік]) та у 2004 році в рекламній кампанії Real Beauty бренду Dove (нові стандарти краси жінки — любити себе такою як є). Цей рекламний феномен сучасної реклами спрямований на просування не самого товару, а ідеології гендерної рівності та жіночого світобачення як альтернативи чоловічому [3, с. 348]. Як гендерна стратегія фемвертайзинг має певні правила розбудови такого типу комунікації. Насамперед, у цій рекламі мають бути відсутні будь-які звинувачення та порівняння жінки з чоловіками. Рекламований продукт не має бути основним, адже увага зосереджується на поважному ставленні до жінки. Товар — це свого роду її підтримка, але не рятівник [24].

На українському ринку реклами серед сучасних практик фемвертайзингу (реклами, яка транслює ідеї фемінізму) відзначають рекламну кампанію WomanX2 (2020 р.) українського бренду взуття Kachorovska, а також український бренд чоловічих костюмів, який на замовлення Indproshiv Bespoke House запустив проєкт Heroism. Привернув увагу аудиторії й медійний вірусний маніфест, представлений Girls Girls Girls [https://bazilik.media/]. Серед спроб застосування цієї стратегії (хоч і дещо суперечливих) відзначають також ролик для Eva складно розглядати ідею героїнок, яку обговорювали в інтернеті. Запам'яталася реклама цукерок, яку можна критикувати, але вона все ж близька до теми.

У рекламному дискурсі України відбуваються зрушення, рамки жіночих/чоловічих ролей розмиваються, що зумовлено винесенням питання гендеру та гендерної рівності на широке обговорення. Це своєю чергою спонукає до зміни (хоч і повільної) свідомості українців [8, 177]. Зокрема, у сфері медійників зазначають, що основним способом виявлення проявів сексизму є метод «дзеркала»: «якщо ви сумніваєтеся у фаховості матеріалу про жінок, то поставте на їхнє місце чоловіків. Якщо про чоловіків такий матеріал складно уявити, бо це виглядає кумедно, то він не є фаховим щодо жінок» [19].

На сьогодні в Україні вже впроваджена відповідальність за дискримінацію в рекламі, зокрема і за ознакою статі. Так, уже за 2019 рік рекламодавці сплатили понад два мільйони гривень штрафів за сексизм у рекламі. Одним із прикладів є реклама мережі магазинів «Цитрус» [25]. На сьогодні Верховна Рада у першому читанні підтримала законопроект про відповідальність за дискримінацію жінок і чоловіків у рекламі (за різними ознаками сексизму) [15].

Отже, реклама за своєю сутністю є складною комунікаційною практикою, соціокультурним конструктом, який фрагментарно відтворюючи певні суспільні взаємини та структуруючи їх, набуває статусу глибокого аналітичного дискурсу, в якому відбуваються процеси переосмислення та трансформацій переоцінки суспільних явищ. Гендерована реклама — це своєрідний ретранслятор та форматор взаємин між чоловіками та жінками, їхніх соціальних ролей у конкретному суспільстві. Укоріненою проблемою такого типу рекламних практик став сексизм, який має такі прояви, як: еротизація, об'єктивізм, фейсизм та мачизм, що реалізуються у візуальному, мовленнєвому, просторовому аспектах. Серед сучасних тенденцій рекламної політики — відмова від застосування сексуальних образів та мотивів, урівноваження в рекламних повідомленнях прав та можливостей чоловіків та жінок, актуалізація рекламної стратегії фемвертайзингу, тобто презентації природності жінки. На сьогодні важливим є усвідомлення гостроти гендерного питання в рекламному дискурсі та необхідності актуалізації гендерної чутливості для переосмислення застосування та презентації образів обох статей у руслі рівних прав та можливостей з метою подальшого впливу на громадську думку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

- Альтман Д. Словник рекламника: об'єктивація, ейджизм, ейблізм Як соціальні теми впливають на рекламу та інклюзивні комунікації брендів. URL: <https://bazilik.media/slovyk-reklamnyka-ob-iektyvatsiia-ejdzhyzm-ejblizm/>
- Андрешко Л. Гендерні стереотипи в українській рекламі. Вісник Львівської національної академії мистецтва, 2010. № 23. С. 397–406.
- Архипова Ю. В. Как бренды продвигают идеи феминизма (на примере рекламных кампаний Gillette и Reebok). URL: <http://nauka.gu-ural.ru/publications/1ae09ef9a494b42625466f2a3d407b3e4767ed8a-1575966831.pdf>
- Баранецька А. Д. Фемвертайзинг як гендерна стратегія сучасної реклами. Соціальні комунікації: фундаментальні парадигми розвитку: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції. Київ: Таврійський національний університет імені В. І. Вернадського. 2020. 96 с. С. 5–10.
- Бучинська О. Критерії дискримінаційної за ознакою статі реклами. URL: <https://www.nrada.gov.ua/wp-content/uploads/2019/09/Dyskrym.-reklama-za-oznakoju-stati.pdf>
- Вийталюк Н., Маслова Ю. Сексизм у рекламному дискурсі України: аналіз реклами «Jinsovik» та «El paso». URL: <file:///D:/Users/%D0%90%D0%BD%D0%BD%D0%B0/Desktop/%D0%93%D0%B5%D0%BD%D0%B4%D0%B5%D1%80%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D0%BD%D0%B0%20%D1%80%D0%B5%D0%BA%D0%BB%D0%B0%D0%BC%D0%B0/32394-73755-3-PB.pdf>
- Гендер для медій: підручник із гендерної теорії для журналістики та інших соціогуманітарних спеціальностей. За редакцією Марії Маєрчик (голова редколегії), Ольги Плахотнік, Галини Ярманової. Київ: Критика, 2013. 220 с.
- Єфременко В. В., Гордієнко В. В. Необхідність стандартів недискримінаційної реклами в Україні. Економічний вісник Донбасу. № 3(45), 2016.
- Закон України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2866-15#Text>
- Закон України «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5207-17#Text>
- Закон України «Про рекламу». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/270/96-%D0%B2%D1%80#Text>
- Кісь О. Гендерні аспекти реклами: сексизм як негативний чинник формування гендерних відносини в Україні. Практичні аспекти впровадження принципу рівних прав та можливостей жінок і чоловіків в діяльності Верховної Ради України / Заг. ред. О. Сулова. Програма сприяння Парламенту II: Програма розвитку законотворчої політики. Київ: Москаленко О. М. ФОП, 2010. С. 50–70. URL: <https://cutt.ly/zR5IWqh>
- Конвенція Організації Об'єднаних Націй «Про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок» від 18 грудня 1979 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_207#Text
- Курбан С. О. Репрезентація основних типів гендерних стереотипів у рекламі. URL: <https://intcom.kubg.edu.ua/index.php/journal/article/view/40>
- Луценко Є. Рада хоче запровадити відповідальність за сексизм у рекламі. URL: <https://hromadske.ua/posts/rada-hoche-zaprovaditi-vidpovidalnist-za-seksizm-u-reklami>
- Марценюк Т. О., Рождественська О. А. Гендерні стереотипи зовнішньої реклами (на прикладі подолу міста Києва). Наукові записки. Том 96. Соціологічні науки. URL: http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/3985/Martseniuk_Henderni.pdf?sequence=1&isAllowed=y
- Марценюк Т., Інтеграція гендерної складової в аналітичні матеріали. URL: http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/15398/Intehratsiia_hendernoi_skladovoi_v_analitychni_materialy.pdf?sequence=1&isAllowed=y
- Орлов А., Хімченко О. Соціологічна репрезентація образів чоловіка й жінки в національному медійному просторі. Соціальні реальності в емпіричних дослідженнях. 1 (6), 2015. URL: [file:///D:/Users/%D0%90%D0%BD%D0%BD%D0%B0/Desktop/%D0%93%D0%B5%D0%BD%D0%B4%D0%B5%D1%80%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D0%BD%D0%B0%20%D1%80%D0%B5%D0%BA%D0%BB%D0%B0%D0%BC%D0%B0/128-Article%20Text-191-1-10-20180517%20\(1\).pdf](file:///D:/Users/%D0%90%D0%BD%D0%BD%D0%B0/Desktop/%D0%93%D0%B5%D0%BD%D0%B4%D0%B5%D1%80%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D0%BD%D0%B0%20%D1%80%D0%B5%D0%BA%D0%BB%D0%B0%D0%BC%D0%B0/128-Article%20Text-191-1-10-20180517%20(1).pdf)
- Про сексизм і гендерні стереотипи в українських медіа. URL: <https://www.nrada.gov.ua/pro-seksyzm-genderni-stereotypy-v-ukrayinskyh-media/>
- Сексизм і об'єктивація: що це? URL: <https://nv.ua/ukr/spec/seksizm-i-ob-yektivaciji-shcho-ce-take-yak-viyavlyayetsya-i-shcho-govorit-zakon-ukrajini-50116453.html>
- Стадник В., Пилипюк С. Як шкодить сексуальна об'єктивація в рекламі? Пояснюємо ще раз Чому реклама київської пельменної та насилля над жінками — пов'язані речі. URL: <https://www.the-village.com.ua/village/city/situation/291417-sex-objectivation-p-pelmenna> та Пилипюк С. Що таке сексуальна об'єктивація. URL: <https://www.the-village.com.ua/village/city/asking-question/264163-scho-take-seksualna-ob-ektivatsiya?from=readmore>

22. Стандарти недискримінаційної реклами за ознакою статі. Прийняті на форумі громадських фахових асоціацій. 30 вересня 2011 року, м. Київ. Маркетинг в Україні. 2011. № 4. URL: <https://cutt.ly/uR5Iz6t>
23. Цитрус. URL: <https://vctr.media/citrus-straf-seksizm-24716/>
24. Чередніченко А. Що таке фемвертайзинг і як він увірвався в українську рекламу. Bazilik Media. URL: <https://bazilik.media/> або <https://bazilik.media/shcho-take-femvertajzynh-i-iak-vin-uvirvavsia-v-ukrainsku-reklamu/>
25. Уэллс У., Мориарти С., Бернетт Дж. Реклама: принципы и практика. 7-е изд. / пер. с англ. под ред. Л. Богомоловой. Санкт-Петербург: Питер. 2008. 736 с.
26. Яненко Я. В. Сучасні рекламні комунікації як чинник соціалізації: монографія. Суми: Сумський державний університет, 2018. 300 с.

СОЦІАЛЬНІ КОМУНІКАЦІЇ ПОПЕРЕДЖЕННЯ ТА БОРОТЬБИ ІЗ СЕКСУАЛЬНИМИ ДОМАГАННЯМИ ТА ДИСКРИМІНАЦІЄЮ ЗА ОЗНАКОЮ СТАТІ В ІНСТИТУЦІЯХ РІЗНИХ ФОРМ ВЛАСНОСТІ

Ірина Грабовець, кандидатка соціологічних наук, доцентка, завідувачка кафедри соціології та масових комунікацій Криворізького державного педагогічного університету

Олена Комарова, кандидатка соціологічних наук, старша викладачка кафедри соціології та масових комунікацій Криворізького державного педагогічного університету

У лекції подано актуальний матеріал щодо загальної характеристики ставлення українського соціуму до сексуальних домагань та дискримінації за ознаками статі в інституціях різних форм власності, витлумачено основні причини дискримінації.

Окрему увагу надано характеристиці соціальних комунікацій у сфері запобігання та боротьби із сексуальними домаганнями та дискримінацією за ознаками статі. На прикладі аналізу реальних матеріалів онлайн-медіа розглянуто прямі й приховані прояви дискримінації людей за ознаками статі у інституціях різних форм власності, а також можливі шляхи боротьби з сексуальними домаганнями через медіа.

ПЛАН ЛЕКЦІЇ:

1. Сексуальні домагання та дискримінація за ознаками статі в інституціях різних форм власності як механізм встановлення влади однією гендерною групою над іншою.
2. Соціальні комунікації у сфері запобігання та боротьби із сексуальними домаганнями та дискримінацією за ознаками статі.
3. Медіа як інструмент попередження та боротьби із сексуальними домаганнями та дискримінацією за ознаками статі.

1. СЕКСУАЛЬНІ ДОМАГАННЯ ТА ДИСКРИМІНАЦІЯ ЗА ОЗНАКАМИ СТАТІ В ІНСТИТУЦІЯХ РІЗНИХ ФОРМ ВЛАСНОСТІ ЯК МЕХАНІЗМ ВСТАНОВЛЕННЯ ВЛАДИ ОДНІЄЮ ГЕНДЕРНОЮ ГРУПОЮ НАД ІНШОЮ

Сучасний світ орієнтований на максимально можливий захист прав людини в усіх сферах, прояви будь-якої дискримінації засуджуються і викликають обурення в активній частині громадськості, на законодавчому рівні окремих країн та рівні міжнародних спільнот приймають закони, конвенції, декларації... Здавалося б, у світі скоро не залишиться місця проявам різного роду дискримінацій та порушенню прав, тим більше в Україні, яка орієнтована на ратифікацію майже всіх міжнародних конвенцій з цього приводу.

Але... Якщо насилля не видно, це не означає, що його не існує. Сексуальні домагання та дискримінація, зокрема за ознаками статі,— це саме ті злочини, які досить часто є «невидимими», можуть навіть здаватися цілком законними і такими, що не виходять за межі «норми». Та статистика свідчить про інше: за останніми даними, кожна третя жінка на Землі зазнає фізичного або сексуального насильства, і в більшості випадків його здійснює інтимний партнер [17]. Отже, проблема захисту від сексуальних домагань та дискримінації за окремими ознаками не втрачає своєї актуальності і сьогодні. До її вирішення долучаються державні владні чиновники, насамперед правоохоронні органи, громадські організації та особи, не байдужі до такого соціального лиха.

Тема сексуальних домагань та дискримінації за ознаками статі в інституціях різних форм власності, особливо протидії цим соціальним явищам довгий час залишалася поза фокусом уваги та визнанням державними органами влади в Україні. Проте відсутність окремого профільного законодавства, недосконалість чинних нормативно-правових актів та відсутність об'єктивних статистичних даних, не зменшує наявність, масштаби та наслідки цих проблем для суспільства.

Короткий огляд законодавства дає змогу ознайомитися з низкою нормативно-правових актів, якими регламентуються питання протидії насильству, сексуальним домаганням та дискримінації. Серед них основними є: Конституція України, Сімейний кодекс України, Кримінальний кодекс України, Кодекс України про адміністративні правопорушення, Закон України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків», Закон України «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні» та інші. Також гарантії недискримінації в тому чи іншому вигляді містяться майже у кожному галузевому законі.

Сьогодні Україна є стороною дев'яти міжнародних документів, в яких закріплені норми щодо попередження гендерного насильства, серед яких: Загальна декларація прав людини, ухвалена і проголошена резолюцією Генеральної Асамблеї ООН від 10 грудня 1948 року № 217 А (III); Конвенція про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок, 1979 року, ратифікована Президіумом Верховної Ради СРСР 19 грудня 1980 року; Конвенція про права дитини 1989 року, ратифікована Постановою Верховної Ради України від 27 лютого 1991 року № 789-ХІІ; Конвенція про боротьбу з торгівлею людьми і з експлуатацією проституції третіми особами 1949 року, Декларація про захист жінок та дітей в надзвичайних ситуаціях та в період збройних конфліктів, проголошена резолюцією Генеральної Асамблеї ООН від 14 грудня 1974 року № 3318 (XXIX) тощо.

Проблемі насильства загалом і певною мірою на підґрунті сексуальних стосунків, присвячено чимало наукових праць в юриспруденції. Зокрема, у галузі кримінального права сексуальне насильство здебільшого розглядалося у контексті кримінальної відповідальності за злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості особи (О. О. Дудоров, А. Б. Утямішев, Д. П. Москаль, О. В. Піддубна, Ю. Є. Пудовочкін, А. В. Савченко та ін.). У кримінології численні аспекти сексуального насильства частково аналізували такі провідні вітчизняні й закордонні вчені, як: І. О. Бандурка, О. І. Бугера, Д. О. Гнилицька, О. В. Губанова, А. О. Джу́жа, М. О. Ковальова, С. С. Косенко, Л. Г. Козлюк, Л. В. Левицька, Т. Д. Лисько, А. С. Лукаш, Л. М. Ларченко, А. М. Мартиросян, Д. П. Москаль, О. Ю. Мошицька, С. П. Репецький, О. В. Синєокий, М. О. Семікіна, О. С. Рябчук, С. В. Чмут, О. Б. Шигоніна, Т. Г. Шувалова та інші. Водночас у кримінологічній теорії й досі не вирішеною є низка важливих і дискусійних питань.

Вважаємо за необхідне звернутися до загальноживаної термінології щодо зазначених питань. Так, перша спроба законодавчо визначити дискримінацію відбулася ще у 2005 році, коли в Законі України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» у статті 1 було визначено поняття дискримінації за ознакою статі як дії чи бездіяльність, що виражають будь-яке розрізнення, виняток або привілеї за ознакою статі, якщо вони спрямовані на обмеження або унеможливають визнання, користування чи здійснення на рівних підставах прав і свобод людини для жінок і чоловіків. Згідно із Законом України «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні», дискримінація — рішення, дії або бездіяльність, що спрямовані на обмеження або привілеї щодо окремої особи чи групи осіб за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, віку, етнічного та соціального походження, сімейного та майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками (далі — певні ознаки), якщо вони унеможливають визнання і реалізацію на рівних підставах прав і свобод людини і громадянина [1].

Не вважають дискримінацією дії, що не обмежують права та свободи інших осіб і не створюють перешкод для їх реалізації, а також не надають необґрунтованих переваг особам та/або групам осіб за їх певними ознаками, стосовно яких застосовуються позитивні дії, а саме: спеціальний захист з боку держави окремих категорій осіб, які потребують такого захисту; здійснення заходів, спрямованих на збереження ідентичності окремих груп осіб, якщо такі заходи є необхідними; надання пільг та компенсацій окремим категоріям осіб у випадках, передбачених законом; встановлення державних соціальних гарантій окремим категоріям громадян; особливі вимоги, передбачені законом, щодо реалізації окремих прав осіб.

Ознак, за якими заборонена дискримінація: раса, колір шкіри, політичні переконання, релігійні та інші переконання, стать, вік, інвалідність, етнічне походження, соціальне походження, громадянство, сімейний стан, майновий стан, місце проживання, мова, або інші ознаки. Фраза «або інші ознаки» означає те, що наведений у положенні Закону перелік є невичерпним та ілюстративним.

Сексуальні домагання — це окреме і досить нове поняття для нашої країни. Хоча такий вид протиправної дії і прописаний у Законі України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків», але

за механізмами протидії та захисту це поняття залишається на рівні боротьби з домашнім насильством. Тобто говоримо про цю тему багато, а сенсу від цього поки що мало. Про сексуальні домагання не заведено говорити вголос, адже кожна жертва таких дій боїться бути висміяною, боїться закидів типу «сама винна». За визначенням, сексуальні домагання — це дії сексуального характеру, виражені словесно (погрози, залякування, непристойні зауваження) або фізично (торкання, поплескування), що принижують чи ображають осіб, які перебувають у відносинах трудового, службового, матеріального чи іншого підпорядкування. Таке визначення передбачене законом України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків».

Дії сексуального характеру мають принижувати і ображати жертву. Тому найбільший дискурс точитиметься навколо того, чи могли компліменти, пропозиції до сексу, легкі торкання бути неприємними для особи. Отож кваліфікація дій повністю залежатиме від того, як їх сприймала потерпіла, чи розцінювала вона таке домагання як пропозицію до сексу, чи бажала вона таких наслідків. Свідоме, вільне бажання жертви сприймати домагання за вияв бажаної сексуальної зацікавленості до неї перебуває у прямій залежності від її стосунків із імовірним кривдником. Якщо такі особи перебувають між собою у трудових, службових або інших взаємозалежних стосунках, то розцінювати дії сексуального характеру як сексуальні домагання потрібно в усіх без винятку випадках, оскільки вірогідність того, що особа, щодо якої спрямовані такі дії, відповідь взаємністю або залишить такі дії безкарними, дуже висока.

Не менш важливим є використання терміну «утиск», котрий за своєю суттю є менш шкідливим діянням, у порівнянні з дискримінацією, але також питання заборони якого повинно порушуватися сучасним суспільством. Утиск — небажана для особи та/або групи осіб поведінка, метою або наслідком якої є приниження їх людської гідності за певними ознаками або створення стосовно такої особи чи групи осіб напруженої, ворожої, образливої або зневажливої атмосфери.

Усі види сексуального й сексуалізованого насильства — прояви гендерного насильства, тобто такого, яке в абсолютній більшості випадків чинять представники однієї гендерної групи проти іншої гендерної групи, за статистикою — чоловіки проти жінок. Таке насильство в глобальному сенсі не є проблемою взаємин між конкретними особами, воно є механізмом встановлення влади між цілими гендерними групами — всіма чоловіками і всіма жінками.

Слід зазначити, що в Україні сексизм нерідко не вважають видом дискримінації в Україні, і культура поведінки в українському суспільстві допускає сексистські жарти та вислови. В українському законодавстві, поняття «сексизму» донедавна було відсутнє.

У цьому контексті варто звернути увагу на Рекомендацію Ради Європи CM/Rec (2019) «Запобігання та боротьба із сексизмом», що закріпила у міжнародному документі пояснення сексизму. Сексизм — це будь-який акт, жести, візуальна репрезентація, сказані чи написані слова, практика чи поведінка, які базуються на ідеї, що особа чи група осіб є малозначимими через їхню стать. Ідеться про дії і визначення, що виникають у публічній чи приватній сфері, онлайн чи офлайн, з метою чи які мають наслідком: порушення гідності або прав людини чи групи людей, спричинення фізичної, сексуальної, психологічної, соціально-економічної шкоди або страждання людині чи групі людей, створення ворожого, принизливого середовища, створення бар'єрів у реалізації прав для людини чи групи людей, підтримка і закріплення гендерних стереотипів.

Цей документ, на думку експертів, визначає сексизм як явище, яке прямо веде до поглиблення нерівності між жінками та чоловіками у суспільстві, гендерно-обумовленого насильства та дискримінації.

Також слід зазначити, що більшість активістів феміністичного руху України вважають, що в Україні панує «культура згвалтування», головними ознаками якої є те, що у нашому суспільстві:

- Не заведено говорити про статистику зґвалтувань, ця тема табуована, мало обговорюється. Це соромно, непристойно. Винятки бувають тільки тоді, коли сексуальне насильство супроводжується іншими тяжкими злочинами — травмами, убивством.
- Відповідальність за запобігання насильству покладається винятково на жінку. Дівчатам з дитинства розповідають, що вони повинні бути пильними, щоб не потрапити в загрозову ситуацію: не ходити темними вулицями, не заходити в ліфт з незнайомими чоловіками, не сідати у автівку до незнайомця, повідомляти батькам, коли йдуть увечері додому тощо. Жінкам радять відвідувати курси самооборони, мати при собі зброю, завести собаку, вдягатися певним чином. Такі поради вимагають «безпечної поведінки», але на практиці не допомагають захиститися від сексуального насильства. Натомість вони

обмежують свободу пересування жінок і створюють ситуацію, коли жінки цілодобово повинні думати про загрозу зґвалтування. Так страх сексуального насильства стає частиною жіночого повсякдення. А от чоловікам ніхто не радить не чіплятися до жінок на вулицях, не нападати на них і не гвалтувати.

- Поширено victim blaming — звинувачення жінок, які пережили сексуальне насильство. Дуже багато часу витрачається на те, щоб виправдати гвалтівника і звинуватити жінку в тому, що її зґвалтували. Жінкам не вірять, якщо вони не відповідають уявленню про «типову» поведінку після зґвалтування. На той факт, що всі жінки різні і поведуться по-різному, по-різному реагують у критичних ситуаціях (у когось може бути шок, а хтось може мислити холоднокровно), не вважають.
- Поширено нереалістичне уявлення про те, як відбувається сексуальне насильство: з кущів у темному провулку вистрибує гвалтівник-незнайомець. Цей образ суперечить статистиці, бо найчастіше насильство чинять знайомі — коханий чоловік, приятелі, родичі, колеги. Дуже часто гвалтують жінок на побаченнях.
- Існує переконання, що гвалтують тільки певну категорію жінок — тих, хто не дотримується правил «безпечної поведінки». Повністю ігнорується той факт, що сексуальне насильство може бути між чоловіком і дружиною (бо секс із чоловіком сприймається як подружній обов'язок). Також заперечуються випадки зґвалтування секс-робітниць. Культура зґвалтування не визнає, що одного образу «жертви зґвалтування» не існує, і єдине, що об'єднує жінок, які зазнали насильства, — нещастя опинитися поруч із гвалтівником.
- Образ «гвалтівника з кущів» заступає той факт, що гвалтівники на вигляд точно такі, як усі інші люди. Культура зґвалтування не визнає, що не існує одного образу гвалтівника. Сексуальне насильство може вчинити друг, зразковий сім'янин, кваліфікований спеціаліст, геніальний учений — будь-хто! Спільне в них тільки одне — вони гвалтують.
- Жінок уважають об'єктами дії, уваги. Кожен охочий може домагатися жінку на вулиці, торкатися в громадському транспорті, відпускати сексистські жарти — це вважається частиною культури, жартами, залицаннями.
- Сексуальне насильство — тема для жартів, подається як розвага у фільмах, ТВ-шоу, книжках, відеоіграх. Людей, які не вважають цю тему смішною, називають занадто чутливими.
- Жіночу сексуальність контролюють чоловіки, але за дії чоловіків, скоєні під впливом сексуального бажання, відповідає жінка — чоловік начебто не може встояти перед її «чарами».
- Жорстокість вважається сексуальною, тому сексуальне насильство і домагання трактуються як комплімент. Популярні міфи про те, що жінки люблять, коли їх домагаються, зокрема застосовуючи силу.
- Межі між наполегливістю і примусом стерто, жінок позбавляють можливості відмовити за допомогою алкоголю, погроз. Такий примусовий секс не вважається насильством. Також жінка не може забрати назад свою згоду на секс, якщо дії сексуального характеру вже почали відбуватися.

Якоюсь мірою названі прояви культури зґвалтування характерні для України. Ці практики настільки звичні, настільки пронизують усі сфери суспільного життя, що ми їх не помічаємо. На підтвердження зазначеної проблеми та поширення проявів цих явищ наведемо результати загальнонаціонального опитування (загалом 2002 респондента), присвяченого темі прав людини в Україні, проведеного Фондом «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва протягом жовтня 2020 року.

Так, 61% українців вважають дискримінацію проблемою, що існує в суспільстві. Вік (40%) та інвалідність (38%) опитані називають основними ознаками, за якими відбувається дискримінація в Україні. Також серед основних ознак згадують сексуальну орієнтацію (26%), стан здоров'я (26%) та майновий стан — 24%. Також значна частина респондентів вказала на те, що людей в Україні дискримінують за критерієм статі (23%) та етнічного походження (21%). Третина респондентів особисто стикались з проявами дискримінації. Наявні в суспільстві гендерні стереотипи відображаються, наприклад, у внутрішній управлінській та організаційній практиці наукових установ і закладів освіти. Галузь освіти є досить фемінізованою — жінок у ній понад 70 відсотків.

За даними досліджень ВООЗ, 35% жінок в усьому світі зазнали певного прояву фізичного або сексуального насильства з боку інтимного партнера або іншої особи; 87% усіх випадків сексуального насильства чинять

знайомі, 47% — друзі або партнери; близько 120 млн. дівчат-підлітків (15–19 років) в усьому світі хоча б раз зазнавали сексуального насильства або інших форм примусу до сексу.

За даними українських громадських організацій, кожна четверта жінка в Україні пережила досвід зґвалтування або замах на зґвалтування хоча б раз у житті. До правоохоронних органів із заявами про зґвалтування чи сексуальне насильство звертаються лише 6% жінок-жертв.

Інформаційне агентство «Українські реалії» вирахувало: зважаючи на те, що в поліцію звертається лише 10–15% постраждалих від сексуального насильства, в Україні скоюють десь 60–70 тис. зґвалтувань на рік. Це понад 160 сексуальних злочинів на день, один злочин кожні десять хвилин. Кожен десятий злочин чинить чоловік (рідше жінка) над чоловіком.

Українське суспільство табує проблему дискримінації та сексуального насильства, тому більшість владних структур теж не сприймають її як пріоритетну і як таку, до якої треба привертати увагу громадськості. Проте цього року в політиці зроблено видимі кроки, покликані перенести тему сексуального насильства з приватного життя окремих людей у суспільну площину. Хоча Стамбульську конвенцію, яку Україна підписала ще 7 листопада 2011 року, влада і досі не ратифікувала. Також слід зазначити, що присутні в суспільному житті прояви нерівності, дискримінації за ознакою статі, сексизму, насильства за ознакою статі, сексуальних домагань, гендерні стереотипи в українському суспільстві нерідко замовчуються, що є негативною тенденцією. Разом із наявністю в Україні потужного жіночого руху і жіночих організацій необхідно визнати недостатньою кількість організацій, які зосереджуються на захисті прав чоловіків, що може бути наслідком практичної відсутності у публічному дискурсі питання про дискримінацію чоловіків.

В Україні у сфері попередження та протидії насильству за ознакою статі працюють як державні (мобільні групи мережі «ПОЛІНА» Національної поліції України, створений для протидії домашньому насильству), так і недержавні організації (ГО «Ла Страда-Україна», ГО «Жіночі перспективи», що займаються проблемами жінок постраждалих від насильства в сім'ї, торгівлі людьми, дискримінації, несприятливих життєвих обставин, тощо).

Із 2013 року в Україні існує Український Індекс корпоративної рівності. Проєкт реалізується громадськими організаціями «Точка опори ЮА», «Сучасна жінка», Центр «Соціальна дія» за підтримки Міжнародного фонду «Відродження». Український індекс корпоративної рівності — це національне дослідження корпоративних політик, правил та практик приватних і державних компаній щодо підтримки рівності й різноманіття, а також заборони дискримінації на робочому місці. Індекс включає дослідження методів та інструментів, які дають компаніям змогу запобігати та протидіяти дискримінації на робочому місці за ознаками статі, віку, інвалідності, наявності статусу ВПО, сексуальної орієнтації, гендерної ідентичності та інших, а також заходів, які розробляють та впроваджують компанії задля підтримки людського різноманіття та просування ідей рівності [5].

Таким чином, в Україні триває формування суспільної цінності та поваги до прав людини в усіх сферах життєдіяльності. А однією із причин проблем у сфері реалізації органами державної влади та місцевого самоврядування своїх повноважень щодо запобігання та протидії дискримінації є їхній низький рівень обізнаності та розуміння положень як антидискримінаційного законодавства, так і принципів формування державної політики з питань недискримінації зокрема, так і визнання існування самої проблеми дискримінації загалом.

2. СОЦІАЛЬНІ КОМУНІКАЦІЇ У СФЕРІ ЗАПОБІГАННЯ ТА БОРЬБИ ІЗ СЕКСУАЛЬНИМИ ДОМАГАННЯМИ ТА ДИСКРИМІНАЦІЄЮ ЗА ОЗНАКАМИ СТАТІ

Хибною в сучасному українському суспільстві є думка, що гендерна рівність зводиться до утвердження прав жінок щодо реалізації себе на ринку праці чи у політиці, а дискримінація стосується лише нацменшин чи відбувається за релігійною чи етнічною ознаками. Необхідним є комунікування цієї проблеми як проблеми вибору жінки і чоловіка, за якого самодостатнім є будь-яке законне бажання жінки або чоловіка всупереч суспільним стереотипам щодо професії, соціальної ролі, типів поведінки. У суспільстві наразі часто бракує розуміння, що жінка або чоловік, які обрали для себе основний шлях у житті через кар'єру або виховання дітей, мають право на повагу та свободу від упереджень незалежно від змісту цього вибору.

Наш суспільство переконане в тому, що жінки і чоловіки не обмежені або не позбавлені своїх прав в Україні, що обумовлене недостатньою обізнаністю українського суспільства про ситуацію та відповідні статистичні дані, які демонструють, де і в якому обсязі існують гендерні та дискримінаційні проблеми.

Україна небезпечним чинником є надзвичайно велика кількість сексистського та дискримінаційного контенту в інформаційному, зокрема телевізійному, просторі, у тому числі сексистської реклами: токсична маскулінність у рекламі Gillette, расизм у рекламах Volkswagen чи Dior, або серпнева реклама (2021) рівненської піцерії з об'єктивізацією жінок, сексизмом та расизмом.

Представлення матеріалів про жінок у засобах масової інформації залишається досить стереотипним та дискримінаційним. Зокрема, за даними моніторингу новин восьми загальнонаціональних телеканалів, десяти загальноукраїнських Інтернет-видань та семи друкованих видань, який було проведено громадськими організаціями «Інститут масової інформації» та «Детектор медіа» у жовтні 2017 року на замовлення Національного демократичного інституту, про жінок засоби масової інформації готують матеріали втричі рідше, ніж про чоловіків (в середньому лише у 27% випадків). У ролі експертів журналісти залучають жінок ще менше — лише у 19% випадків (тобто тільки в кожному п'ятому матеріалі). Найчастіше жінки коментують соціальні теми, є учасницями кримінальної хроніки або «жовтих» новин, водночас чоловіки коментують політичні та економічні теми. Найменше жінки представлені в Інтернет-виданнях (лише в 13% новин жінки є учасницями і в 15% експертками), найбільше — у пресі (учасниці — 35% матеріалів, експертки — 22% матеріалів).

Динаміка збереглася і в 2020 році. Зокрема, за результатами моніторингу гендерного балансу в Інтернет-виданнях, який було проведено громадською організацією «Інститут масової інформації», після збільшення присутності жінок-експертів у 2018–2019 роках до 24% у II кварталі 2020 року жінки-експерти коментували у середньому лише 18% матеріалів. Що стосується учасниць у матеріалах Інтернет-видань, то спостерігається певна позитивна динаміка — 28–29% жінок протягом 2018–2020 років.

З огляду на таку статистику та на виконання пункту 24 Національного плану дій з виконання рекомендацій, викладених у заключних зауваженнях Комітету ООН з ліквідації дискримінації щодо жінок до восьмої періодичної доповіді України про виконання Конвенції про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок на період до 2021 року, затвердженого розпорядженням Кабінету Міністрів України від 5 вересня 2018 року № 634, розроблено Концепцію комунікації у сфері гендерної рівності.

Метою Концепції є покращення розуміння в суспільстві суті та завдань державної гендерної політики та сприйняття її як невід'ємної складової демократичної та правової держави. Реалізація Концепції розрахована на період до 2025 року.

Цілеспрямована поступова реалізація Концепції має створити сприятливі умови для покращення сприйняття питання гендерної рівності в суспільстві, розуміння та підтримки основних принципів рівності, популяризації серед різних цільових аудиторій нетерпимості до всіх форм дискримінації, подолання усталених стереотипів стосовно гендерних ролей, а також укорінення в суспільстві стандартів рівності прав жінок і чоловіків. Водночас Концепція сприятиме сталому розвитку і прогресу українського суспільства загалом, а також виконанню програми реформ на досягнення стратегічної мети членства в Європейському Союзі та Північноатлантичному Альянсі.

Реалізація Концепції спрямована на формування комунікативної компетентності урядовців. Загалом комунікативна компетентність є здатністю орієнтуватися в ситуаціях спілкування і адекватно інтерпретувати поведінку учасників соціальної взаємодії, вмінням досягати бажаних результатів в спілкуванні, здатністю налагоджувати соціальні контакти та вирішувати комунікативні завдання, володінням прийомками професійного спілкування тощо. У науковій літературі комунікативну компетентність розглядають як:

- здатність встановлювати контакти, вести переговори, виступати на публіці, вислуховувати і відстоювати свою точку зору з урахуванням позиції інших людей;
- уміння вирішувати комунікативні завдання, дотримуватись етикету в спілкуванні на основі знання традицій і поваги до них, здійснювати кроскультурне іншомовне спілкування, навички ділового спілкування;
- уміння вступати в комунікацію, бути зрозумілим, невимушено спілкуватися;
- здатність досягати бажаних результатів в спілкуванні з людьми, уникаючи при цьому небажаних ефектів;
- володіння засобами професійної діяльності та спілкування на основі соціальної відповідальності за їх результати.

Отже, комунікативно-гендерна компетентність управлінців є однією із базисних складових їх професійної

підготовки та характеризується здатністю особистості до виявлення та врахування психофізіологічних та соціокультурних особливостей підлеглих в організації успішної гендерної взаємодії, з метою недопущення та мінімізації ситуацій гендерної нерівності та дискримінації.

Успішне регулювання гендерних відносин у суспільстві передбачає утвердження цінностей гендерної рівності, недопущення дискримінації за ознакою статі, забезпечення рівної участі жінок і чоловіків в ухваленні суспільно важливих рішень, надання рівних можливостей для жінок і чоловіків щодо поєднання професійних та сімейних обов'язків. До того ж, з метою правового забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків, ліквідації дискримінації за ознакою статі, досягнення паритетного становища жінок і чоловіків у всі сферах життєдіяльності суспільства державні вищі навчальні заклади, керуючись у своїй роботі діючим законодавством України, створили постійно діючі органи — Комітет з попередження і боротьби із дискримінацією та сексуальними домаганнями. Основна діяльність комітету — це вчасне реагування на випадки та звернення, у разі наявності таких, щодо проявів дискримінації та сексуальних домагань, формальні та неформальні шляхи їх вирішення. Керівники структурних підрозділів, практичні психологи, організують та проводять інформаційно-просвітницькі кампанії, спрямовані на підвищення рівня обізнаності трудового колективу, студентства щодо попередження дискримінації та сексуальних домагань.

Співпраця інституцій різних форм власності з громадськими об'єднаннями щодо запобігання та протидії дискримінації є вкрай вигідною для органів державної влади та місцевого самоврядування з кількох причин.

По-перше, така співпраця дає змогу залучити той вузькопрофільний експертний потенціал, якого може бракувати відповідним працівникам державних органів. Окрім цього, якщо йдеться про спільну роботу з організаціями, які представляють конкретні вразливі групи, зокрема закриті або напівзакриті, як роми, біженці, ЛГБТ та інші, то співпраця також сприятиме отримати доступ до таких цільових груп, а відповідно — отримати можливість для кращого визначення їхніх потреб та проблем.

По-друге, співпраця з громадськими організаціями — це також можливість компенсувати брак як людських, так і фінансових ресурсів, який часто є значною перешкодою для органів державної влади та місцевого самоврядування для приділення повноцінної уваги питанням запобігання та протидії дискримінації. Варто пам'ятати, що залучення громадянського суспільства до роботи також дає змогу залучити додаткове фінансування на свої ініціативи, адже багато громадських організацій отримують кошти від донорських установ на проведення навчання з прав людини, роботу із громадами, інформаційні кампанії, тощо.

Громадські організації, особливо ті, що представляють окремі дискриміновані групи та надають їм послуги, мають безпосередній контакт із громадами та отримують від них інформацію про різні порушення прав людини. Окремі громадські організації, залежно від характеру своєї діяльності, проводять моніторинг порушення прав людини щодо окремих видів прав, щодо тієї чи іншої групи, або щодо певних сфер суспільного життя. Відповідно, співпрацюючи з такими громадськими організаціями, органи державної влади та місцевого самоврядування можуть отримувати інформацію про випадки дискримінації чи сексизму «з перших рук».

Також, варто було б використовувати потенціал, ресурс і знання громадських організацій для того, щоб правильно скласти карту проблем та потреб громади (чи певної дискримінованої групи) та визначити ті галузі/сфери, у яких члени громади вже стикалися із дискримінацією. Це допоможе подальшому плануванню заходів із запобігання дискримінації. Наприклад, інформацію про потреби/труднощі окремих громад можна збирати як методом проведення фокус-груп та/чи інтерв'ю, так і шляхом анкетування безпосередньо в місцях надання послуг або через веб-ресурси органів державної влади та місцевого самоврядування. Отримавши та разом проаналізувавши інформацію в межах робочої групи, органи влади, громадські організації та члени громади можуть розробити план конкретних заходів, що саме потрібно зробити, щоб покращити ситуацію.

Комунікаційна діяльність як невідмінна складова управлінської діяльності в будь-якій сфері (приватній чи публічній) задля досягнення поставлених цілей вимагає врахування, зокрема, гендерних аспектів під час вибору завдань, методів, технік, технологій та інструментів здійснення комунікаційної діяльності. Тому комунікаційні стратегії повинні бути гендерно чутливими — такими, які враховують гендерний аспект і містять інструменти комунікаційної діяльності, що спрямовані на забезпечення гендерної рівності: врахування гендерних інтересів і зменшення гендерних розривів цільової аудиторії, усунення гендерної дискримінації.

Нормативно-правові засади впровадження гендерно чутливого підходу в комунікаційному процесі, відсутність у ньому сексизму та дискримінаційності визначаються національними та міжнародними документами, неодноразово зазначеними вище. До того ж в Україні розробили Етичний кодекс для ЗМІ щодо впровадження гендерно-чутливої політики, у якому виокремлені основні принципи гендерно-відповідальної журналіст-

тики: професійне висвітлення гендерних проблем; подолання стереотипних гендерних ролей; збалансоване представництво жінок та чоловіків у матеріалах; гендерно-толерантне представлення та відображення жінок і чоловіків; достойне зображення жінок і чоловіків; гендерно-обумовлене насильство та право на конфіденційність; збалансоване представництво жінок, які працюють у ЗМІ. ЗМІ, що підпишуть Кодекс, повинні сприяти створенню справедливих гендерних образів у своїх матеріалах, дотримуватися гендерного паритету тощо.

Дослідження комунікаційних стратегій щодо їхньої дискримінаційності передбачає аналіз:

- груп цільової аудиторії, отримувачів інформаційних послуг за ознакою статі, віку, місця проживання, соціально-економічного статусу та іншими ознаками за потреби;
- потреб та інтересів груп цільової аудиторії, отримувачів інформаційних послуг;
- обсягу та якості комунікаційної стратегії з точки зору забезпечення потреб та задоволення інтересів груп цільової аудиторії комунікаційної діяльності;
- якості методів, технік, технологій та інструментів реалізації комунікаційної стратегії;
- перешкод до отримання інформаційних повідомлень для жінок, чоловіків та їх груп;
- диференціації каналів комунікації для жінок, чоловіків та їх груп у межах розробленої стратегії;
- цільових груп надавачів інформаційних послуг за ознакою статі, віку, місця проживання, соціально-економічного статусу та іншими ознаками за потреби.

Висновки, сформульовані за результатами дослідження комунікаційної стратегії щодо її дискримінаційного характеру є основою для її корегування та приведення у відповідність, зокрема, взятим Україною зобов'язанням щодо гендерної рівності, вимогам нормативно-правових актів та інших документів. Висновки повинні містити інформацію про рівень урахування в комунікаційній стратегії гендерних аспектів, виявлені гендерні розриви, факти гендерної дискримінації, неупередженого планування методів, технік, технологій та інструментів реалізації комунікаційної стратегії щодо врахування потреб та інтересів жінок, чоловіків та їх груп.

Необхідність урахування гендерних аспектів наразі простежується в комунікаційній діяльності органів державної влади та місцевого самоврядування, пов'язаних із прозорістю і відповідальністю перед громадськістю. У контексті професіоналізації суб'єктів публічного управління гендерні проблеми комунікаційної діяльності часто проявляються і в таких сферах діяльності, як: робота зі зверненнями громадян; надання публічних послуг населенню; дотримання професійної етики державних службовців; ведення переговорів.

Відтак актуалізується питання щодо встановлення та законодавчого закріплення чіткіших вимог до комунікаційної діяльності органів державної влади та місцевого самоврядування.

3. МЕДІА ЯК ІНСТРУМЕНТ ПОПЕРЕДЖЕННЯ ТА БОРЬБИ ІЗ СЕКСУАЛЬНИМИ ДОМАГАННЯМИ ТА ДИСКРИМІНАЦІЄЮ

Соціальні комунікації, зокрема засоби масової інформації, мають величезний потенціал до створення соціальних змін у сучасному українському суспільстві. Адже українці часто стикаються із порушенням своїх прав і найбільш ефективним способом захисту прав людини, згідно соціологічним дослідженням, українці вважають звернення до засобів масової інформації (23%). Звернення до суду — на другому місці (21%). На третьому місці — звернення до Європейського суду з прав людини (20%). Проте 22% вважають, що в Україні взагалі немає способів захистити свої права. Найпопулярніший спосіб дізнатись інформацію про права людини — з телевізійних програм (55%). Другий за популярністю — інтернет (38%). Ще 35% респондентів дізнаються про права людини від друзів, родичів, колег. При цьому частка людей, які дізнаються про свої права з телебачення, з 2016 року суттєво зменшилися (із 75% до 54%), а таке джерело, як інтернет, навпаки, зросло — із 30% до 38% [6].

В українському суспільстві, і в медіасередовищі зокрема, існує слабе розуміння того, як боротися і як висвітлювати такі проблеми, як дискримінація та насильство. Та повідомлення про сексуальне насильство постійно з'являються у засобах масової комунікації. Ці повідомлення часто ґрунтуються на неперевіренних фактах, що сприяють поглибленню недовіри, розколу та ворожнечі між місцевими громадами. Дискримінація ж за ознакою статі глибоко вкорінена і часто ігнорується та сприймається як норма. Також сексуальні

меншини є особливо вразливою категорією, зокрема в умовах конфлікту. Українським чинником є надзвичайно велика кількість сексистського та дискримінаційного контенту в інформаційному, зокрема телевізійному, просторі, у тому числі сексистської реклами. Більшість гендерних нерівностей у ЗМІ передусім є наслідком недостатнього професійного рівня медійників, насамперед журналістів і керівників ЗМІ.

Медіа відіграє важливу роль у протидії порушенням прав людини, зокрема у попередженні та боротьбі із сексуальним домаганням та дискримінацією. Дискримінаційні судження, національні та гендерні стереотипи, що поширюють у засобах масової комунікації, свідомо чи несвідомо підштовхують аудиторію до хибних суджень про певні національності, представників певної статі чи професії. А сексизм у ЗМІ — електронних, друкованих, візуальних і аудіо — сприяє формуванню середовища, у якому толерують «повсякденний» сексизм і представляють його незначним.

Сьогодні ЗМІ й електронні, й друковані можна успішно використовувати для запобігання насильству, адже сучасна молодь до телебачення, радіо, газет, журналів, мережі Інтернет звертається в пошуках важливої інформації, таким чином поповнюючи свої знання, розширюючи світогляд. Від того, що споживач інформації побачить/прочитає/почує в медіа, багато в чому залежить його світоглядна позиція і орієнтація на певні цінності. Дискримінаційні висловлювання в медіа не тільки не сприяють формуванню негативного ставлення до сексуальних дискримінацій у суспільстві, а й можуть образити значну частину споживачів інформації. Адже сприйняття світу через призму медіа посилює закріплені в минулому стереотипи у суспільстві. Наприклад, заголовок «Раду замінували секс-бомбами: фотопарад нових нарядів з парламенту» порушує журналістські стандарти, зокрема відокремлення фактів від коментарів і точності. Такий заголовок і подача матеріалу одразу задає певну інтонацію читання та відволікає від головної новини дня — початку сесій Верховної Ради після літніх канікул. «Сумна Лобода крупним планом показала пишні груди» показує нам фото з інстаграм-сторінки, з якої зробили «новину» [12].

Масштабність наслідків висвітлення матеріалів на тему насильства неможливо передбачити. Так, часто журналісти, нехтуючи етичними нормами, не отримавши згоди в письмовій формі, розкривають деталі інформації про постраждалу особу, наводять відео/фотографії тілесних ушкоджень, включають до репортажу фотографії/ілюстрації, що зображують сцени насильства, відверто наполягають на тому, щоб людина детально описувала подробиці або обставини [13].

Так, після сюжету ТСН (1+1) та матеріалів інших ЗМІ про потерпілу у справі, де повідомлялося про сексуальне насильство і тортури, застосовані до жінки і чоловіка з боку поліцейських Кагарлицького відділення поліції, деякі ЗМІ опублікували ім'я, місце проживання і фотографію жертви. Вони також описали її характер і поведінку. Це неприпустимо для медіа, на цьому наголошує і моніторингова місія ООН з прав людини. Так, при висвітленні випадків сексуального насильства всі зацікавлені сторони, зокрема і ЗМІ, повинні врахувати, що інтереси жертв на першому плані, а отже журналістам потрібно уникати повторної травматизації і стигматизації жертви, не відтворювати гендерні стереотипи, такі як звинувачення жертви, і публічно поширювати особисті дані людини лише за умов її інформованої згоди [14]. У сучасному суспільстві ця доцільність обумовлена і розширенням технічних можливостей інформаційного забезпечення та відповідно необхідністю удосконалення нормативно-правової бази діяльності суб'єктів інформаційної діяльності.

Кримінологи запропонували ряд напрямів профілактики правопорушень ЗМІ, що випливають із завдань, які стоять перед правоохоронними органами. Так, В. Т. Томін зазначив два основні напрями запобігання правопорушенням ЗМІ: 1) це зусилля, що мають своїм безпосереднім завданням правове виховання населення; 2) спонукання населення до надання допомоги державним органам у розкритті злочинів та розслідуванні кримінальних справ [15, с. 11]. Для цього потрібно наповнювати телеэфір та контент інтернет-медіа якісними українськими програмами та фільмами, які б виховували населення на засадах християнської моралі, пропагували духовні цінності, високі моральні якості, правдивий патріотизм, пропагували культ доброзичливих сімейних відносин, утворили належний бар'єр для проникнення низькопробних творів, що пропагують насильство, розпусту, цинізм, культ сексу.

Є. Сокуренько, журналістка Центру прав людини ZMINA підготувала для MediaLab рекомендації, як фахово і коректно писати про насильство, адже трапляються матеріали, у яких журналісти перекладають вину за злочин з людини, яка його скоїла, на людину, яка потерпіла. Так, важливими серед рекомендацій є: не перекладати провину за насильство на людей, які його зазнали, посилатися на перевірені і документально підтверджені факти, відбирати для матеріалу коментарі у фахівців, які знаються на темі із людьми, що пережили насильство, говорити так, щоб їм не нашкодити, а також бути обережними зі стилістикою [16].

Важливою проблемою є також взаємодія правоохоронних органів із громадськістю, тому необхідно ви-

світлювати через ЗМІ і ці питання, зосереджуючи головну увагу на позитивних прикладах такої діяльності, на вирішенні складних проблем. Слід наполегливо через медіа плекати довіру у населення до тих владних органів, які за службовим покликанням мають працювати з жертвами сексуальних домагань, показувати їхні можливості, надавати допомогу за різних обставин.

Тематика щодо дискримінації в усіх її проявах та сексуального насилля є дуже чутливою та актуальною для українського суспільства, у висвітленні якої ЗМІ часто порушують приватність потерпілої особи, намагаються дізнатися подробиці її життя, оприлюднюють їх, змушують тиском її ще раз прилюдно свідчити про цей злочин. Для роботи з такою делікатною темою не завжди просто знайти героїв, до того ж журналіст, має враховувати особливості спілкування з людьми, що пережили або переживають дискримінацію чи насильство. Моніторингова місія ООН з прав людини заявила про неприпустимість розголошення в ЗМІ особистих даних постраждалих від сексуального насильства.

У зведеному Кодексі етики українського журналіста визначений принцип дотримання недискримінаційної політики у своїй журналістській діяльності, зокрема, й у питаннях недискримінації за статевою ознакою. Так, рекомендація щодо образу жінки у ЗМІ закликає до ведення пропаганди рівноправності (у позитивному сенсі, як протипага закоренілим стереотипам); зазначає, що попри прогрес, дуже часто образ жінок у ЗМІ залишається зазвичай негативним та ґрунтується на все тих самих стереотипах суспільства; жінка асоціюється з особистим життям, домом, сім'єю; ЗМІ зазвичай зображають жінок як об'єктів сексуальної уваги.

У більшості країн СНД образ жінки у ЗМІ має негативний відтінок і у ЗМІ чоловікам відведена роль реформаторів та прогресивних осіб, а за жінками залишається обмежена роль (часто використання образу в комерції з неприхованим сексизмом). Рекомендація про образ жінки у рекламі полягає у заклик до створення європейського кодексу поведінки, що спонукатиме професіоналів зі сфери реклами при створенні образів не допускати дискримінаційних моментів та проявляти повагу до гідності всіх статей.

У рекомендаціях щодо гендерної рівності у ЗМІ вказано, що демократія і гендерна рівність тісно пов'язані між собою і доповнюють одна одну; так само гендерна рівність пов'язана зі свободою ЗМІ (зокрема і редакторською свободою). ЗМІ можуть як перешкоджати структурним змінам, що спрямовані на досягнення гендерної рівності, так і прискорювати ці зміни; ЗМІ є відображенням наявних у суспільстві проявів нерівності (представленість жінок у ЗМІ; їхній вплив на редакційну політику; кар'єрний ріст; оплата праці).

За мотивами профільного тренінгу «Висвітлення проблеми насильства в ЗМІ з фокусом на насильство щодо маргіналізованих суспільством жінок» від ВБО «Конвіктус» запропоновано десять порад для журналістів, які планують створювати матеріали про сексуальне насильство. А саме:

1. Називайте це правильно. Стежте за термінологією та за словами, які вживаєте. Подбайте про лексику, яку використовуєте в сюжеті чи матеріалі.
2. Безпека особи понад усе. Люди, які регулярно переживали домашнє насильство, часто змушені тікати від своїх кривдників. Згодом такі втікачі змушені переховуватися. Часто це стосується саме жінок, адже кривдник — співмешканець, законний чоловік чи будь-який родич — може шукати втікачку та намагатися повернути її додому будь-якою ціною проти її волі.
3. Контекстуалізуйте історію статистикою.
4. Уникайте акценту на «небезпеці від маніяка».
5. Будьте особливо чутливими, коли готуєте репортажі про людей, які пережили насильство. Важливо пам'ятати, що, розповідаючи вам про пережите насильство, ваш співрозмовник чи співрозмовниця в цей момент ніби знову переживає цей неприємний досвід. Якщо особа переживає сильний стрес, перебуває в шоківому стані, не варто розпитувати її про все в найдрібніших деталях. Також не намагайтеся з особливою наполегливістю допитати ті деталі, про які людина говорить неохоче, — тиснути не можна в жодному разі.
6. Знання законодавства допоможе вам краще орієнтуватися в темі самим, крім того, ви зможете більш широко та аргументовано пояснити читачам, які саме дії є протизаконними та яка відповідальність за це передбачена.
7. Уникайте оціночних суджень та звинувачень.
8. Не оцінюйте сказане співрозмовником чи співрозмовницею.

9. Зробіть історію людиною, використовуючи доречну термінологію. Історія запам'яталась якомога ширшій аудиторії, розкажіть її простими словами. Не навантажуйте текст специфічними термінами та маловживаними словами. Цифри та статистику, про яку йшлося вище, подавайте дозовано й лише там, де це справді буде потрібно.

10. Зверніться до громадських експертів по коментарі, адже матеріал або сюжет виглядатиме повнішим, якщо, крім самої історії та статистичних даних, там будуть також думки спеціалістів [2].

Висновки. Засоби масової інформації — це джерело знань і ефективний захист, що будує комунікаційні моделі і ключовим питанням залишається підвищення рівня саморегуляції, відповідальності та спонукання до співпраці у питаннях забезпечення рівності та протидії будь-яким видам дискримінацій та сексуальному насильству. Люди схильні звертати більше уваги та запам'ятовувати погані події (negativity bias). Саме тому публікації, що містять насильство чи агресію, більше впливатимуть на формування нашої свідомості. Більшу небезпеку в таких ситуаціях становлять висловлювання, які закликають до дискримінації, насильства та /або нетерпимості,— мова ворожнечі. Сутність мови ворожнечі визначає найважливіший чинник: вона ґрунтується на таких явищах як соціальні стереотипи, негативні упередження й дискримінація. Вона є частиною ширшого і складнішого феномену — комунікації, заснованої на упередженнях і дискримінації. Часто така комунікація виражається в непрямих формах, де в іронічному ключі з негативними конотаціями може формуватися образ «іншого» й полярно — образ привабливого і правильного. Відстежується та розвивається протиставлення «ми» та «інші», а також спрощення ситуації.

У цифрову еру проблема відповідальності та надійності у використанні інформації стосується не лише журналістів. У період, коли індивіди можуть вільно комунікувати із широкою аудиторією, певна відповідальність покладається не лише на медійних професіоналів. Публічні особи, включаючи політиків, повинні усвідомлювати, що вони відіграють провідну роль у викритті та протидії нетерпимості й дискримінації, включаючи мову ворожнечі.

ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА:

1. Закон України «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні» URL: <https://ips.ligazakon.net/document/JF82S00A?an=3> (дата звернення: 01.06.2021).
2. Десять порад для журналістів, які висвітлюють тему насильства URL: <https://detector.media/production/article/140902/2018-09-11-desyat-porad-dlya-zhurnalistiv-yaki-vysvitlyuyut-temu-nasylstva/> (дата звернення: 08.06.2021).
3. Інформаційні матеріали щодо подолання гендерного насильства в Україні URL: https://minjust.gov.ua/m/str_24036 (дата звернення: 01.06.2021).
4. Пономарьов С. Ю., Федорович І. Ю. Запобігання та протидія дискримінації в Україні: Посібник для працівників органів державної влади та місцевого самоврядування. К.: Міжнародна організація з міграції, Представництво в Україні, 2014. 74 с.
5. Український індекс корпоративної рівності 2020 URL: https://08e9b113-4e1f-4ac9-8fd8-a2e9aeebcffc.filesusr.com/ugd/bcc12c_16d3305fe2d84e1990db6790e45bb599.pdf (дата звернення: 08.06.2021).
6. Українці активніше захищають свої права: результати опитування. URL: <https://pon.org.ua/novyny/8390-ukrayinc-aktivnshe-zahischayut-svoyi-prava-rezultati-opituvannya.html> (дата звернення: 08.06.2021).
7. https://www.unaids.org/ru/resources/presscentre/pressreleaseandstatementarchive/2016/october/20161011_daygirlchild
8. http://apps.who.int/iris/bitstream/handle/10665/85241/WHO_RHR_HRP_13.06_rus.pdf;jsessionid=67D3406AFFE0BBF4C91A8718BA43FE5D?sequence=5
9. https://zn.ua/ukr/family/genderna-diskriminaciya-seksizm-seksualni-domagannya-z-8-bereznya-lyubi-zhinki-270983_.html
10. <https://genderindetail.org.ua/season-topic/genderne-nasilstvo/z-valtuvannya-po-ukrainski-134051.html>

11. http://radaprogram.org/sites/default/files/publications/gender_public_policy_web.pdf
12. Посібник із гендерно чутливої журналістики [Електронний ресурс] // Режим доступу: <https://irrp.org.ua/posibnyk-iz-genderno-chutlyvoyi-zhurnalistyky>
13. Рекомендації для медіа щодо висвітлення гендерних питань і конфлікту [Електронний ресурс] // Режим доступу: https://ukraine.un.org/sites/default/files/2020/09/guidelines_ukr_prew_40719_compressed.pdf
14. Місія ООН — про Кагарлик: Неприпустимо розголошувати в медіа особисті дані жертв насильства [Електронний ресурс] // Режим доступу: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3038156-misia-oon-pro-kagarlik-nepripustimo-rozgholosuvati-v-media-osobisti-dani-zertv-nasilstva.htm>
15. Томин В. Т. Использование средств массовой информации в борьбе с преступностью / В. Т. Томин.— Горький, 1976.— 27 с.
16. Як писати про сексуальне насильство, щоб своїм текстом не згвалтувати людину повторно [Електронний ресурс] // Режим доступу: https://zmina.info/instructions/jiak_pisati_pro_seksualne_nasilstvo_shhob_svojim_tekstom_ne_zvaltuvati_ljudinu_povtorno/?fbclid=IwAR0T-LoLT0qi_JbD2Qe6Q5mBDbpJz2_uu_oQsr1L4vN1LA8ezkOwc-nVgZ4
17. Насилие в отношении женщин [Електронний ресурс] // Режим доступу: <https://www.who.int/ru/news-room/fact-sheets/detail/violence-against-women> Дата звернення 20.04.2021
18. Тамара Ісакова. Мова ворожнечі як проблема українського інформаційного простору // Стратегічні комунікації.— URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/C21COM=2&I21DBN>

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА ДЛЯ САМОСТІЙНОГО ОПРАЦЮВАННЯ:

1. Громадська думка про права людини в Україні. URL: <http://dif.org.ua/article/gromadska-dumka-proprava-lyudini-v-ukraini>
2. Обличчя ненависті. Злочини та інциденти на ґрунті гомофобії і трансфобії в Україні у 2014–2016 роках. URL: http://gay.org.ua/publications/hate_crime_2016-u.pdf
3. Повага — кампанія проти сексизму у політиці і ЗМІ [Електронний ресурс].— Режим доступу: <http://povaha.org.ua/pro-sajt>
4. База експертів «Спитай жінку» [Електронний ресурс].— Режим доступу: <https://docs.google.com/forms/d/e/1FAIpQLSc79Y3eUhicymwfxJnxYRMmlqHf0k0uPRH5OILJ8IRKNJRfw/viewform>
5. Gender and media [Електронний ресурс].— Режим доступу: https://www.facebook.com/groups/gendermedia/?ref=br_rs
6. Дискримінація обмежує. Протидій! [Електронний ресурс].— Режим доступу: <https://discrimi.net/how-to-act>
7. Посібник із гендерно чутливої журналістики [Електронний ресурс] // Режим доступу: <https://irrp.org.ua/posibnyk-iz-genderno-chutlyvoyi-zhurnalistyky>
8. https://www.ua.undp.org/content/ukraine/uk/home/library/democratic_governance/infographics-ukrainian-women-and-men-during-COVID-19.html
9. <https://povaha.org.ua/yak-projty-hendernyj-monitorynh-kontentu-checklist-dlya-media/>
10. <https://rm.coe.int/cm-rec-2019-sexism-ukr-rev-ps-no-track-changes-fin-with-content-al/1680953cb8>

ВИСВІТЛЕННЯ ТЕМИ ДОМАШНЬОГО НАСИЛЬСТВА В РЕГІОНАЛЬНИХ ІНТЕРНЕТ-ВИДАННЯХ

Тетяна Плеханова, кандидатка філологічних наук, доцентка, завідувачка кафедри видавничої справи та редагування Запорізького національного університету

Останніми роками тема домашнього насильства вийшла на перший план і охопила окрему нішу в медіа, заявивши про себе вголос на весь світ. Цьому передувала низка подій у світі, як соціальних, так і політичних. У момент, коли суспільство звикло до базових можливостей, які надають онлайн-медіа та соціальні мережі, звикло до їхньої інтеграції у буденність, суспільно важливі та навіть критичні теми почали проступати на поверхню, а тема домашнього насильства набула надзвичайного розголосу. У цій лекції розглянуто проблему насильства в сім'ї як одну з найпоширеніших форм порушення прав людини, подано результати статистичних досліджень щодо цієї проблеми, висвітлено основні поняття та ознаки насильства в сім'ї, а також особливості висвітлення цієї теми в інтернет-виданнях запорізького регіону. Матеріали лекції стануть в пригоді здобувачам ступенів вищої освіти бакалавра та магістра, а також викладачам дисциплін зі сфери соціально-правозахисної журналістики.

ПЛАН ЛЕКЦІЇ:

1. Домашнє насильство — складна соціальна та правозахисна проблема сучасного суспільства.
2. Основні терміни і поняття.
3. Тема домашнього насильства в інтернет-виданнях запорізького регіону.
4. Загальні рекомендації щодо висвітлення засобами масової інформації випадків насильства і жорстокості.

1. ДОМАШНЄ НАСИЛЬСТВО – СКЛАДНА СОЦІАЛЬНА ТА ПРАВОЗАХИСНА ПРОБЛЕМА СУЧАСНОГО СУСПІЛЬСТВА

Насильство в сім'ї є однією з найпоширеніших форм порушення прав людини. Акти агресії, приниження та жорстокої поведінки зазвичай супроводжують протиправні дії проти когось із членів родини. Подібні дії призводять до розладів здоров'я, травм психосоматичного характеру, соціальної дезорієнтації та відповідних деструкцій у поведінці постраждалої особи, а також впливають на інших членів цієї родини, зокрема на особу, яка вчиняє насильство. Найчастіше і найбільше потерпають від сімейного насильства жінки, діти та люди літнього віку.

Не минула ця проблема і Україну. Наша країна, як і більшість країн світу, переживає негативні соціальні процеси, що супроводжуються значними кризовими змінами у суспільстві. Протягом тривалого часу в Україні на мікросоціальному рівні проблему насильства в сім'ї активно не обговорювали.

Ініціаторами захисту потерпілих від насильства стали правозахисні громадські організації, які не лише розпочали рух проти насильства, а й спонукали державні органи влади до створення необхідної законодавчої бази щодо розширення державної системи захисту від насильства та інформування населення. Активістські рухи привертають увагу до сексуального та домашнього насильства, сексизму в медіа та політиці та дискримінаційних настроїв в українському суспільстві. Українські та міжнародні організації закликають Україну ретельніше дотримуватися зобов'язань щодо боротьби з домашнім насильством. Однак попри ухвалені нові закони, заходи, яких вживають для боротьби з насильством, та нинішню увагу з боку медіа й обговорення в соцмережах, насильство щодо жінок залишається поширеним і водночас дуже замовчуваним явищем в Україні. Найбільш кричущі випадки висвітлюються в медіа, однак повсякденного досвіду сексуального, фізичного, економічного й психологічного насильства, з яким зіштовхується численна кількість людей, переважно не визнають і не помічають.

Розповсюдженість та переважна безкарність фактів насильства провокує подальше зростання їхньої кількості. Безпорадність людини, яка постраждала від насильства, зневіра суспільства щодо можливості отримати

допомогу в поліції, корумпованість судів призводять до байдужості родичів постраждалих, свідків і громади загалом. Вони не тільки не протидіють значній частині випадків насильства, а й замовчують їх. Тому офіційна статистика України лише частково відображає масштаби проблеми.

Міжнародний дослідницький центр «Інститут економіки і миру» опублікував рейтинг країн та держав із найбільшими проявами насильства за 2018 рік. Глобальний індекс миру виміряли для 163 країн, використавши 23 кількісні і якісні показники. Найбільш мирною у світі країною визначено Ісландію, друге місце займає Данія, Австралія — на третьому місці. Із 11 країн світу з високим рівнем безпеки, 9 знаходяться в Європі. Україна нарівні з Сирією, Південним Суданом, Єменом, Іраком, Афганістаном, Сомалі та іншими потрапила в десятку найбільш небезпечних країн світу (8-е місце) і зайняла 156 місце в загальному рейтингу мирних країн та держав із найбільшими проявами насильства за 2016 рік.

Насильство в сім'ї притаманне суспільствам багатьох держав, незважаючи на їхні позитивні здобутки у законодавчій, політичній та практичній сферах.

За статистикою, яку оприлюднили під час голосування за Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству», понад 3 мільйони дітей в Україні щороку спостерігають за актами насильства у сім'ї або є їхніми вимушеними учасниками, а майже 70% жінок піддаються різним формам знущань і принижень. Щорічно близько 1500 жінок, і ця тенденція збільшується за останні три роки, помирають від рук власних чоловіків. Діти скривджених матерів у 6 разів більш схильні до суїциду, а 50% — до зловживань наркотиками. Домашнє насильство в Україні — причина 100 тисяч днів госпіталізації, 30 тисяч звернень до відділів травматології, 40 тисяч викликів лікарів. Водночас лише 10% постраждалих звертаються за допомогою. А вже донині багато хто вважає такі стосунки «нормальними».

Розрахунки, проведені Інститутом демографії і соціальних досліджень на замовлення Фонду народонаселення ООН, говорять про те, що щорічно 1,1 млн. українок стикаються з фізичною та сексуальною агресією в сім'ї, і більшість з них це замовчують. За статистикою Всесвітньої організації охорони здоров'я, 38% убивств жінок у світі — справа рук їх партнерів. У деяких країнах ця цифра наближається до 70%. Одна з чотирьох жінок земної кулі упродовж усього життя страждає від сексуального насильства.

За оцінками експертів, близько 75% потерпілих від різних видів насильства не звертались по допомогу, решта переважно зверталась до родичів. Відповідно надання необхідної допомоги людям, які пережили насильство, потребує залучення різних установ, закладів та організацій, у тому числі громадського сектору (забезпечення комплексного міждисциплінарного підходу), оскільки поряд з вирішенням питання щодо припинення насильства, необхідно вирішувати низку проблем, спрямованих на подолання складних життєвих обставин, які насильство спричинило, або які передували випадку насильства. Окремими ситуаціями, що обумовлюють складні життєві обставини є: відсутність постійного місця проживання, перебування тривалий час на вулиці, ВІЛ-позитивний статус або одночасний збіг кількох із цих причин. Представники і представниці таких цільових груп зазвичай взагалі не звертаються за допомогою у випадках насильства щодо себе, не мають документів і знаходяться поза увагою багатьох профільних служб.

Дослідження насильства над жінками в Україні, проведене під керівництвом ОБСЄ у 2020 році продемонструвало такі результати:

Більшість жінок стурбовані проблемою насильства над жінками, зокрема 64% з них кажуть, що це поширене явище. Дві третини (67%) жінок стверджують, що у віці 15 років і старшому вони зазнали психологічного, фізичного або сексуального насильства з боку партнера або іншої особи. Найчастіше кривдниками виступають попередні партнери. Майже три з десяти жінок (28%), у яких був раніше попередній партнер, кажуть, що вони зазнали фізичного й/або сексуального насильства з його боку. До порівняння: 15% жінок, у яких зараз є партнер, стверджують, що вони зазнали фізичного або сексуального насильства від свого нинішнього партнера; 24% від усіх жінок (віком від 18 до 74 років) стверджують, що вони зазнали фізичного й/або сексуального насильства від іншої, ніж партнер, особи. Одна десята (10%) жінок стикалася з переслідуванням.

Якщо брати до уваги жінок віком від 15 років і старших, то майже половина (49%) з них стверджує, що зазнала сексуального домагання, причому 17% респонденток стверджують, що це сталося протягом 12 місяців, що передують дослідженню. Негативний вплив насильства може заподіяти серйозної шкоди і мати тривалий характер. Постраждалі часто відчувають страх, гнів або роздратованість. Щонайменше три постраждалі жінки з десяти вказали кожне з таких почуттів, і щонайменше четверта частина жінок відчувала тривожність або почуття вразливості в результаті пережитого найсерйознішого інциденту.

Жінки, які брали участь у дослідженні, відчувають, що Україна — це країна, суспільство якої обмежує їх у праві власного вибору, зокрема вибору, як їм діяти у тій чи іншій ситуації. Щоб відповідати соціальним очікуванням, жінки мають ставити сім'ю понад усе. Більше ніж половина (51%) жінок вважає, що їхні друзі погодилися б, що «для чоловіка важливо показувати дружині/партнерці, хто головний». Майже кожна п'ята жінка (19%) вважає, що статевий акт із жінкою без її згоди виправданий, якщо це відбувається в подружжі або між партнерами, які живуть разом. Приблизно кожна четверта жінка (24%) звинувачує у скоєнні насильства постраждалих, наприклад, вважаючи, що насильство над жінками часто спровоковане самими потерпілими. Сім жінок із десяти у віці 15 років і старшому зазнали психологічного, фізичного або сексуального насильства, скоєного партнером або іншою, ніж партнер, особою. Проте жінки, які брали участь у кількісному дослідженні, повідомили, що такі погляди змінюються. Результати дослідження показують, що молодші жінки вважають своїх друзів менш схильними до традиційних норм, що передбачають роль жінки-прислужниці і вже менш імовірно, що вони будуть покладати відповідальність за заподіяння насильства на потерпілу, а не на кривдника. Однак варто зазначити, що це не знижує рівень поширеності або серйозності різних форм насильства всередині цієї групи.

Кожна сьома жінка (14%) вказує на фізичне насильство над собою з боку дорослих, найчастіше матері або батька, яке сталося у віці до 15 років. Найпоширенішими прикладами можуть бути ситуації, в яких їм давали ляпасів, тягали їх за волосся або сильно били руками чи якимсь предметом.

Дослідження показало, що жінки здебільшого не мають доступу до відповідних служб у разі насильства. Лише половина жінок (50%) вважає себе дещо поінформованою про те, що робити в разі насильства, і приблизно половина жінок (47%) вважає себе мало поінформованою або такою, що взагалі не знає, що робити в таких ситуаціях. Переважна більшість жінок, постраждалих від насильства з боку нинішнього або попереднього партнера чи іншої, ніж партнер, особи, зазначила, що не повідомляла в поліцію про пережитий нею найсерйозніший інцидент фізичного й/або сексуального насильства. Хоча контакти Центру соціальних служб сім'ї, дітей і молоді відомі, жінки зазвичай не звертаються туди. Половина (50%) постраждалих жінок нікому не розповідала про свій найсерйозніший інцидент сексуального домагання після того, як це сталося. А ті постраждалі, які розповідали, вирішили поговорити з другом/подругою або членом сім'ї, замість того, щоб звернутися до поліції або відповідної служби чи організації. У результаті дослідження було отримано дані про різні перешкоди, які постали перед жінками і не дають звернутися до відповідних служб. Наприклад, деякі респондентки вважають, що насильство не варте того, щоб про нього повідомляти комусь, оскільки найчастіше це не вважається чимось достатньо серйозним, а також тому, що, на їхню думку, ніхто не здатен допомогти їм. З'ясувалося, що сором, фінансові питання, брак довіри до відповідних установ (наприклад, поліції) та страх помсти кривдника стали на заваді повідомленню про насильство.

Отже, домашнє насильство — складна соціальна та правозахисна проблема сучасного суспільства, яка є особливим типом порушення прав людини, і його потрібно розглядати в цілому та сформувані цілісне сприйняття як проблеми, що є гендерованою, бо переважна більшість постраждалих — це жінки, а також чутливою темою, бо страждати від насильства в сім'ї можуть і діти, тобто це максимально конструктивна медіа тема.

2. ОСНОВНІ ТЕРМІНИ І ПОНЯТТЯ

За визначенням Всесвітньої організації охорони здоров'я, насильство — це навмисне застосування фізичної сили або певних можливостей впливу чи погроза їхнього застосування до особи або до групи осіб, що викликало чи могло викликати фізичні травми від легких до смертельних, психологічні травми, затримки у розвитку або депривацію.

Насильством в сім'ї (домашнім насильством) у розумінні світової спільноти є насильство, вчинене інтимним партнером та іншими членами родини (за модельним законодавством ООН також особами, які спільно проживають в одному домогосподарстві, в т.ч. обслуговуючий персонал), що виражається через:

- фізичне насильство, а саме: ляпас, побиття, виламування рук, напад із застосуванням холодної зброї, удушення, штовхання, погрози різними об'єктами чи зброєю, вбивство;
- сексуальне насильство — фізичний чи психологічний примус до небажаного сексуального акту або примусовий секс з іншими;
- психологічне насильство, що передбачає поведінку, спрямовану на залякування чи приниження, і виражається у погрозах (фізичного насильства чи заподіяння будь-якої шкоди, наприклад, знищення речей, покидання сім'ї чи позбавлення батьківських прав), примусовій ізоляції, стеженні, а також

у словесних образах і в постійному приниженні;

- економічне насильство, що передбачає позбавлення коштів, потрібних для харчування та задоволення інших базових потреб, обмеження доступу до послуг охорони здоров'я, працевлаштування тощо.

Законом України «Про попередження насильства в сім'ї» також надано повне визначення насильства в сім'ї та його видів: насильство в сім'ї — це будь-які умисні дії фізичного, сексуального, психологічного чи економічного спрямування одного члена сім'ї по відношенню до іншого члена сім'ї, якщо ці дії порушують конституційні права і свободи члена сім'ї як людини та громадянина і завдають йому моральну шкоду, шкоду його фізичному чи психічному здоров'ю;

- члени сім'ї — особи, які перебувають у шлюбі; проживають однією сім'єю, але не перебувають у шлюбі між собою; їхні діти; особи, які перебувають під опікою чи піклуванням; є родичами прямої або непрямої лінії споріднення за умови спільного проживання;
- фізичне насильство в сім'ї — умисне нанесення одним членом сім'ї іншому члену сім'ї побоїв, тілесних ушкоджень, що може призвести або призвело до смерті постраждалого, порушення фізичного чи психічного здоров'я, нанесення шкоди його честі і гідності;
- сексуальне насильство в сім'ї — протиправне посягання одного члена сім'ї на статеvu недоторканість іншого члена сім'ї, а також дії сексуального характеру по відношенню до неповнолітнього члена сім'ї;
- психологічне насильство в сім'ї — насильство, пов'язане з дією одного члена сім'ї на психіку іншого члена сім'ї шляхом словесних образ або погроз, переслідування, залякування, якими навмисно спричиняється емоційна невпевненість, нездатність захистити себе та може завдаватися або завдається шкода психічному здоров'ю;
- економічне насильство в сім'ї — умисне позбавлення одним членом сім'ї іншого члена сім'ї житла, їжі, одягу та іншого майна чи коштів, на які постраждалий має передбачене законом право, що може призвести до його смерті, викликати порушення фізичного чи психічного здоров'я.

Основною відмінністю визначень, які вживаються в законодавстві України, від тих, що ними користується світова та європейська спільнота, є ширше трактування видів насильства та використання поняття економічного насильства, що не є типовим для світової практики.

Крім того, намагаючись вирішити проблему домашнього насильства, у грудні 2017 року Верховна Рада України ухвалила Закон «Про запобігання та протидію домашньому насильству», в якому запропоновано новий підхід (із використанням європейських стандартів) до боротьби з цим негативним явищем у суспільстві. Відповідно до статті 1 цього Закону **домашнім насильством** визнаються діяння (дії або бездіяльність) фізичного, сексуального, психологічного або економічного насильства, що вчиняються в сім'ї чи в межах місця проживання або між родичами, або між колишнім чи теперішнім подружжям, або між іншими особами, які спільно проживають (проживали) однією сім'єю, але не перебувають (не перебували) у родинних відносинах чи у шлюбі між собою, незалежно від того, чи проживає (проживала) особа, яка вчинила домашнє насильство, у тому самому місці, що й постраждала особа, а також погрози вчинення таких діянь.

Діяння визнається насильством лише тоді, коли воно порушує вимоги чинного законодавства і призводить чи може призводити до порушення конституційних прав і свобод члена сім'ї. Домашнє насильство може мати форму, як активних дій (нанесення побоїв, знищення майна тощо), так і бездіяльності, тобто пасивної поведінки особи, коли вона не вчиняє дій, які могла та повинна була вчинити, щоб запобігти настанню шкідливих наслідків (наприклад, ненадання допомоги члену сім'ї, який перебуває у небезпечному для життя становищі).

Постраждалими визнають осіб, незалежно від того, чи проживають вони спільно зі своїми кривдниками, чи ні:

- наречені;
- подружжя;
- колишнє подружжя;
- батьки (мати, батько) і дитина/діти;
- нерідні батьки та діти одного з подружжя, які не є спільними або всиновленими (пасинок/падчерка);

- особи, які спільно проживають/проживали однією сім'єю, але не перебувають у шлюбі між собою, їхні батьки та діти;
- рідні брати і сестри;
- інші родичі до двоюрідного ступеню зв'язку;
- опікуни, піклувальники, їхні діти та особи, які перебувають або перебували під опікою, піклуванням;
- прийомні батьки, батьки-вихователі, патронатні вихователі, їхні діти та прийомні діти, діти-вихованці, діти, які проживають або проживали в сім'ї патронатного вихователя;
- будь-які інші родичі, особи, які пов'язані спільним побутом, мають спільні права та обов'язки за умов спільного проживання (діди та онуки, прадіди та правнуки тощо).

Типи насильства в сім'ї:

- між подружжям (чоловік — жінка, у більшості випадків насильство здійснює чоловік, але зустрічаються протилежні випадки);
- між батьками і неповнолітніми дітьми (насильство можуть здійснювати як батько, так і мати);
- між дорослими дітьми та батьками (насильство можуть чинити як дорослі діти стосовно батьків, так і навпаки, хоча перший випадок є більш розповсюдженим). Досить типовою є ситуація, коли діти, які виросли в атмосфері насильства, встановлюють свої стосунки з батьками на тих же засадах насильства. Насильницьке ставлення до батьків може виникнути і в сім'ях, де діти виросли в атмосфері уседозволеності;
- між дітьми в одній родині (така поведінка, як правило, виникає на фоні насильницьких стосунків між дорослими членами родини і можуть мати різноманітний характер — старші діти можуть скоювати насильство над молодшими, брати над сестрами, діти можуть об'єднуватися для насильства над кимось одним із дітей);
- насильство між іншими членами сім'ї: між тещею або тестем і зятем, свекром або свекрухою і невісткою, онуками та дідусем або бабусею тощо.

Окрім того, є багато класифікацій насильства, згідно з якими його угруповують не тільки за загальновизнаними формами — фізичне, психологічне, сексуальне та економічне, а й за специфічними особливостями, як-от:

- залежно від часу дії — таке насильство, що було скоєне в минулому, й те, що скоєне в умовах сьогодення.
- залежно від стратегії кривдника — явне та приховане.
- залежно від систематичності — насильство одиничного прояву та систематичне насильство, що триває роками.

Утім, крім зазначених вище форм сімейного насильства, виокремлюють також насильство на гендерній основі, відповідно до якого вчинення насильства однієї особи над іншою здійснюється на підставі статевих відмінностей.

Серед усіх форм домашнього насильства неможливо виокремити якусь одну, що є більш небезпечною для членів родини.

Основні ознаки домашнього насильства:

- **насильство завжди здійснюється за попереднього наміру, тобто умисно.** Це означає, що особа, яка вчинила насильство, усвідомлювала або повинна була усвідомлювати характер вчинюваних нею дій або бездіяльності, передбачала або могла передбачити (виходячи з її фізичного і психічного стану) можливість настання таких шкідливих наслідків, як заподіяння моральної шкоди, шкоди фізичному або психічному здоров'ю іншого члена сім'ї. Необхідно зазначити, що вчинення насильства у стані алкогольного сп'яніння не виключає можливості особи усвідомлювати і передбачати настання шкідливих наслідків. Згідно з Кримінальним кодексом України, особа, яка скоїла злочини в стані сп'яніння внаслідок вживання алкоголю, наркотичних засобів або інших одурманюючих засобів, підлягає кримінальній відповідальності;

- **дії унеможливають ефективний самозахист.** Найчастіше люди, які вчиняють насильство, мають певні переваги — це може бути вік, фізична сила, економічно вигідніше положення тощо. Наприклад, вчитель знущується над учнем, змушуючи його робити ганебні вчинки перед всім класом, маючи перевагу у віці, посаді, статусі;
- **дії порушують права і свободи особи.** Кривдник завжди намагається контролювати свою жертву, тим самим обмежуючи права та свободи. Наприклад, якщо жінка не хоче, не може саме зараз мати інтимні стосунки зі своїм партнером, а він наполягає, ображає, погрожує і врешті-решт отримує бажане — це насильницька дія;
- **насильницькі дії спричиняють шкоду (фізичну, морально-психологічну, матеріальну) іншій особі.** Наслідком від насильницької дії завжди є шкода — це можуть бути і матеріальна втрата (вкрадені гроші, відібрана частина спільно заробленого майна), і ушкодження (синці, переломи), і погіршення емоційного стану (сором, страх, пригнічення). Наприклад, шкодою від шантажу може стати депресія, спроба самогубства.

Щоб краще зрозуміти природу насильства, варто розглянути, хто такі постраждалих/постраждала та кривдник/кривдниця. Не існує єдиної формули, яка б розраховувала портрет людини, яка вчиняє чи страждає від насильства, адже постраждалою від насильства на вулиці, наприклад, може стати будь-яка людина, що опинилася не в тому місці і не в той час. Але є певні тенденції, особливо якщо ми говоримо про насильство, яке відбувається циклічно та має хронічний характер. Є припущення, що в кожній жертві живе насильник, а кожен насильник має характеристики жертви.

Насильником (кривдником) здебільшого стає людина, яка сама переживала насильство, має «занижену» самооцінку, прагнення контролю, домінування (ставити свої цінності, упередження вище за інші та нав'язує їх), не в змозі висловити свої потреби та зрозуміти потреби іншого. Нерідко насильник сприймає свої дії як єдину комунікацію — лише так його чують, поважають, бояться. Якщо насильник є соціопатом (людина з клінічною нездатністю до соціальної адаптації), його характеризує також невміння співпереживати, садизм.

Щодо **постраждалого/постраждалої**: це часто людина, яка сприймає акт насильницьких дій як спосіб отримання любові через страждання. Постраждалі мають проблеми із виставленням меж, кордонів, не вміють їх відстояти, в їхній простір можна втрутитися безкарно. Їхніми характерними рисами є сором, проблеми з відчуттям самоцінності. Жертва циклічного насильства може користуватися вигодами від насильства, наприклад: можливість у період затишшя скористатися почуттям провини, яку відчуває насильник, або отримувати прояви жалості від оточуючих (співчуття). Психологи також присвоюють постраждалим такий феномен, як «вивчена безпорадність», — явище, яке формується через те, що від насильства не захищали, його неможливо було уникнути, йому потурали, а тому, захист від нього втратив сенс. Тобто людина починає користуватися своїм становищем жертви для отримання певних вигод.

Ознаки домашнього насильства

Людину, яка тривалий час потерпає від насильства, можна виявити за низкою ознак фізичного, економічного, сексуального та психологічного характеру, зокрема:

Вид насильства	Ознаки
Фізичні	• Погіршення фізичного й психічного здоров'я, емоційні та неврологічні розлади. • Головний біль, біль у м'язах, синці, забиті місця, відсутність зубів, ушкодження кісток та м'яких тканин, наявність частково залікованих попередніх травм, сліди укусів, опіки незвичайної форми та в різних частинах тіла. • Поганий догляд за ротовою порожниною, недотримання правил особистої гігієни, відсутність догляду за волоссям, нігтями. • Втрата ваги, зневоднення. • Наявність інфекцій, що передаються статевим шляхом; викиди плоду, мертворождені діти, передчасні пологи, недостатня вага у немовлят

Економічні	• Неможливість розпоряджатися сімейним бюджетом та власними коштами. • Відмова від праці або навчання під тиском; праця на посаді/робочому місці, обраному під тиском. • Робота, зумовлена необхідністю утримувати того, хто водночас контролює (відбирає) всі гроші. • Одяг, взуття, що не відповідають сезону та погоді; старе вбрання; наочні ознаки існування в злиднях (незважаючи на реальні прибутки). • Недоїдання. • Наявність житлових проблем (негараздів)
Сексуальні	• Порушення сексуальності, зокрема зниження або втрата сексуального потягу. • Інфекції, що передаються статевим шляхом. • Травми та пошкодження статевих органів. • Наявність викидів, мертвороджених дітей та небажаних вагітностей. • Примусове залучення до комерційного сексу
Психологічні	• Страх, тривожність, постійне почуття небезпеки (завжди перебуває напоготові), нерішучість, повна безініціативність та відчуття безпорадності. • Труднощі з концентрацією. • Наявність скарг психосоматичного характеру. • Депресія; нав'язливі рухи та думки, схильність до одноманітних рухів та дій на кшталт розгойдування в кріслі, різання паперу, розчісування одного й того ж пасма волосся тощо. • Надмірне збудження, безсоння або, навпаки, підвищена сонливість та уповільнення рухів (останні вважаються проявом «лінощів», «нездатності добре виконувати свої домашні обов'язки» та підсилюють почуття провини). • Втрата соціальних контактів з родичами, друзями, гостре відчуття/прагнення самотності та ізольованості. • Уникання погляду в очі. • Суїцидальні наміри, погрози позбавити себе життя. • Почуття провини, сорому за отримані фізичні ушкодження. • Звуження свідомості, нездатність адекватно оцінювати ситуацію, власне майбутнє, свої вчинки та вчинки інших людей, поєднання підозрливості з безмежною довірливістю. • Відкладання часу звернення за допомогою або відмова від неї чи будь-якого зовнішнього втручання, спрямованого на виявлення та зміну ситуації. • Зневіра в можливості змін у власному житті на краще, відсутність ініціативи, страх перед життям, втрата сенсу і інтересу до життя.

Отже, хочемо ще раз наголосити на таких ознаках домашнього насильства:

- *інтенційність, або протиправні дії, що спрямовані на досягнення певного результату;*
- *порушення особистісних прав та свобод, бо за допомогою таких дій одні індивіди з групи людей підпорядковують собі інших, узурпують їхню волю, порушуючи передбачені законом права та свободи;*
- *унеможливлення самозахисту, це фактично нав'язування волі одних іншим, тому воно може бути інтерпретоване як різновид відносин панування, влади;*
- *у залежності від стратегії кривдника може бути явним або прихованим; за тривалістю може бути одноразовим або багаторазовим, деколи постійним;*
- *і це завжди шкода як для людини, так і для соціуму, адже має наслідки для постраждалих у вигляді порушень функцій організму або у вигляді моральних травм, психологічних розладів, що негативно може впливати на подальше життя, соціалізацію зокрема.*

3. ТЕМА ДОМАШНЬОГО НАСИЛЬСТВА В ІНТЕРНЕТ-ВИДАННЯХ ЗАПОРІЗЬКОГО РЕГІОНУ

Насильство в сім'ї є актуальною проблемою сьогодення. В Україні з часу ухвалення законодавчих актів, що регулюють взаємини в сімейному середовищі, завдяки зусиллям громадських організацій, засобів масової

інформації, органів державної та місцевої влади ужито заходів, які посприяли суттєвим змінам у ставленні суспільства до проблеми домашнього насильства, становленню системи реабілітації осіб, які від нього постраждали, посиленню захисту дітей від насильства у сім'ї тощо.

Чималу роль у питанні побутового насильства відіграє інформаційна політика в засобах масової інформації. Те, як саме новинарні видання реагують на випадки побутового насильства насамперед формує загальну суспільну думку та схиляє до тієї чи іншої позиції. Не в останню чергу на людей впливають не великі всеукраїнські ЗМІ, а місцеві регіональні засоби масової інформації.

Аналіз 10 найбільш популярних запорізьких новинарних онлайн-видань щодо висвітлення теми домашнього насильства за 2020–2021 роки дав такі результати:

«061.ua» — 19 публікацій

Actual.Today — 9 публікацій

MV.org.ua — 9 публікацій

«Запорозька Січ» — 4 публікації

«Індустріальне Запоріжжя» — 3 публікації

IpNews — 3 публікації

Akzent.zp.ua — 2 публікації

На трьох сайтах взагалі не виявлено інформації щодо побутового насильства.

Із цієї статистики можемо зробити висновок, що більшість сайтів приділяють не достатньо уваги досліджуваній темі. Щодо змісту інформації, яка подана в цих онлайн-медіа, можемо констатувати, що майже всі новини про побутове насильство — це невелика замітка та коментар офіційних державних органів, зокрема поліції. Приклади заголовків:

«У Запоріжжі чоловік на очах у дітей погрожував зарізати сестру» (24.03.21 «Запорозька Січ»); «У Запоріжжі чоловік побив дружину на очах у дитини» (26.01.21 «Запорозька Січ»); «На Запоріжжі хлопчик вбив власного батька» (08.10.20 «Запорозька Січ»); «В Запоріжжя дочка издевалась над матерью» (15.02.21 «Індустріальне Запоріжжя»); «Житель Запорозькой области до смерти избил свою жену и пытался солгать полиции» (25.12.20 «061.ua»); «Под Запоріжьем во время семейной ссоры 10-летний ребенок ударил отца ножом — он погиб, — полиция» (08.10.20 «061.ua»); «В Мелитополе продолжают заниматься рукоприкладством» (15.03.21 MV.org.ua); «Ела побелку со стен: украинка заморила голодом трехлетнюю дочь» (02.03.21 MV.org.ua); «Убийство отца 10-летнего сына под Запоріжьем: что известно о семье и новые подробности того дня» (09.10.20 Akzent.zp.ua); «В Запоріжьем бывший муж пытался выломать дверь в квартиру жены, еще один мужчина — регулярно избивал мать» (30.03.21 Akzent.zp.ua); «В Запоріжьем во время карантина «процветает» домашнее насилие: полицейские продолжают борьбу» (28.04.20 Actual.Today); «В Запоріжьем брат совершал физическое насилие над сестрой, а сын — над отцом и матерью» (23.03.21 Actual.Today).

Інколи інформація про побутове насильство висвітлюється у вигляді статистичних даних з пресслужби державних органів: «В Запоріжьем за неделю полиция получила более 70 вызовов о домашнем насилии» (15.02.21 «061.ua»); «В Запорозькой области с начала года полиция зарегистрировал 107 фактов домашнего насилия в отношении детей» (15.12.20 «061.ua»); «В Запорозькой области в месяц фиксируют до 100 админпротоколов по домашнему насилию» (25.06.20 Actual.Today); «В Мелитополе полиции поступило 410 обращений по поводу насилия» (21.02.21 MV.org.ua); «Домашнее насилие, пьяные водители, нарушение карантина: в Запорозькой области за сутки полицейские вынесли ряд админпротоколов» (28.01.21 Actual.Today).

Характер подачі таких матеріалів сухий, без стилістичних засобів експресії, хоча інколи можна натрапити на такі оціночні судження як «неадекватна жінка», «неадекватний чоловік», «жорстокий батько», «хвора на голову матір», «домашній тиран» тощо.

Окрім, власне, висвітлення випадків побутового насильства, онлайнмедіа запорізького регіону пишуть про факти та ініціативи протидії проявам домашнього насильства, наприклад: «Приют для жертв домашнего насилия и равные права: в Запоріжьем прошёл Марш женщин и акция «Смотри, куда жмёшь»» (8.03.2021 «061.ua»); «В Запоріжьем коммунальный центр «Затишна домівка» сможет принимать пострадавших от домашне-

го насилия» (25.02.2021 «061.ua»); «Запорозькие полицейские посетили проблемные семьи» (05.04.21 Actual.Today); «В Запоріжьем во время карантина «процветает» домашнее насилие: полицейские продолжают борьбу» (28.04.20 Actual.Today); «В Запоріжьем женщины на 8 марта проведут акцию с требованием создать приют для пострадавших от домашнего насилия» (05.03.21 «061.ua»); «Запорозькие полицейские присоединились к Всеукраинской акции «16 дней против насилия»» (27.11.20 «061.ua»); «Запоріжцы опубликовали петицию с просьбой создать приют для пострадавших от домашнего насилия» (08.10.20 «061.ua»).

Найбільш цінними і корисними, на нашу думку, є публікації, в яких розкриваються причини та наслідки цієї проблеми, подаються фахові поради психологів або представників МВС щодо протидії насильству в сім'ї та адреси, куди можна звернутися по допомогу, аналізуються зміни в законодавстві України та попереджається про відповідальність за подібні злочини: «Штрафы за домашнее насилие в Украине могут увеличить в сто раз» (09.08.20 «Індустріальне Запоріжжя»); «Куди запоріжцям в складних обставинах звернутись по допомогу» (23.02.21 «Запорозька Січ»); «В Запоріжьем за домашнее насилие в отношении пожилой матери мужчине грозит тюремное заключение» (23.03.21 «061.ua»); «Во время карантина в Запоріжьем домашнего насилия стало вдвое больше: нужен приют и поддержка власти в борьбе» (03.10.20 «061.ua»); «Насилие порождает насилие: что не так в истории с извинениями девочки на коленях» (09.05.20 «061.ua»); «В Украине резко растут случаи домашнего насилия: как хотят изменить наказания тиранам» (08.03.21 MV.org.ua); «Мать ударила дочь и пошла под суд» (20.01.21 MV.org.ua); «Ірина Куратченко: як вдома не стати жертвою контролю та влади» (07.10.20 Akzent.zp.ua); «Насилие — это мусор, который надо выносить из дома: в Запоріжьем обсудили стратегию борьбы с домашним насилием» (25.06.20 Akzent.zp.ua); «Бьет — значит любит»: интервью с запорізьким психологом о домашнем насилиии, абьюзе и как с этим бороться (28.02.21 Akzent.zp.ua).

Гарним прикладом якісного подання інформації з теми насильства в сім'ї вважаємо публікацію одного з сільських центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, в якій цитується закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству», надаються конкретні поради як захиститися від домашнього насильства: «Ваші кроки в разі домашнього насильства, щоб захистити себе та дітей», публікується «Контактна інформація для осіб, які постраждали від домашнього насильства, гендерної дискримінації та торгівлі людьми». І наприкінці статті автори закликають «Якщо ви стали свідками насильства (експлуатації, неналежного ставлення) над дітьми як з боку батьків, так й інших осіб, не залишайтеся байдужими — повідомте поліцію та інші відповідальні служби!».

У публікації «Як захиститися від домашнього насильства» (20.04.21 MV.org.ua) подано конкретні кроки для тих, хто постраждав від насильства у сім'ї: «У кожній конкретній ситуації алгоритм дій може бути різним і залежить від багатьох факторів, зокрема від того, наскільки ризикованою є ситуація для жінки та її дітей, від віку дітей, місця проживання тощо. Але є кілька основних дій, які жінка може вчинити для захисту від насильства:

1. По змозі подбайте про безпечне місце перебування для себе та дитини, наприклад, залиште житло, покличете сусідів чи родичів, закрийтеся в кімнаті тощо. Тоді викличте поліцію.
2. Повідомте поліцію про вчинення насильства стосовно себе, а також щодо дітей, якщо діти були свідками насильства. Повідомити можна, викликавши поліцію безпосередньо у момент вчинення насильства або після того, коли знайдете безпечне місце і зможете зателефонувати в поліцію. Або написати заяву безпосередньо у відділенні поліції чи письмову заяву надіслати поштою.
3. За наявності тілесних ушкоджень (синці, подряпини і т.д.), навіть якщо вас били по голові і видимих тілесних ушкоджень немає, зазначайте про це у своїй заяві й одразу ж цього дня або наступного, не чекаючи скерування поліції, звертайтеся у травмпункт і повідомляйте, що вас побив чоловік. Після написання заяви у поліцію призначають слідчого. Від нього можете отримати скерування на проходження експертизи з метою визначення ступеня тяжкості тілесних ушкоджень.
4. Поліція, приїхавши на виклик, за наявності для цього підстав, може затримати кривдника максимум на 3 години, тому за цей час подбайте про власну безпеку та безпеку своїх дітей. Наприклад, можете покинути житло, якщо маєте таку змогу, або вжити заходів, щоб не допустити кривдника до житла.
5. У разі вчинення щодо вас сексуального насильства зателефонуйте на 102 і повідомте про зґвалтування. Важливо, щоб ви дочекалися поліції, не милися та нічого не рухали у квартирі до моменту прибуття поліції, оскільки необхідно буде пройти медичну експертизу.
6. Якщо насильство відбувалося у присутності дітей або щодо них, зокрема якщо це психологічне

насильство, а саме образи, приниження, погрози, звинувачення тощо, напишіть заяву в службу у справах дітей.

7. Якщо ви вирішили розлучитися і припинити будь-які стосунки із кривдником, зверніться до юриста з метою визначення подальших кроків. Наприклад, подання заяви про розірвання шлюбу, стягнення аліментів на утримання дітей, визначення місця проживання дітей, поділ майна тощо.
8. У ситуації домашнього насильства найчастіше страждають діти, оскільки відповідно до Сімейного кодексу України батько і мати мають рівні права щодо спілкування з дітьми, побачення з ними та проживання. Тому якщо насильство в сім'ї відбувалося у присутності дітей, внаслідок чого діти мають психологічні травми, ви маєте право не давати кривдникові бачитися та спілкуватися з дітьми, поки рішенням суду не буде визначено способу участі батька у вихованні дітей та призначено дні, години та визначено умови побачень. Відповідно до статті 159 Сімейного кодексу України, суд має право вирішити, що побачення з дітьми може відбуватися лише в присутності третіх осіб, зокрема психолога, соціального працівника тощо. Якщо хочете захистити себе та дитину, то вам необхідно повідомляти про факти насильства щодо себе та дитини, оскільки надалі під час вирішення вищезазначених питань суд це враховує.
9. У ситуації домашнього насильства головне — не мовчати! Також можете зателефонувати на **Національну гарячу лінію 116 123**, фахівці якої зможуть проконсультувати та повідомити, куди в нашій області можна звернутися по допомогу.

Звісно, важко розробити універсальний план безпеки для всіх потерпілих. Кожна ситуація індивідуальна, тому можна лише обговорити деякі стратегії захисту. Та треба врахувати, що деякі з них можуть бути більш чи менш застосовними для різних потерпілих.

Інтерв'ю з психологом «Ірина Куратченко: як вдома не стати жертвою контролю та влади» теж розкриває деякі аспекти цієї актуальної проблеми (07.10.20 Akzent.zp.ua). Фахівчиня вважає, що «домашнє насильство — психологічна потреба, що не вимагає наявності певних критеріїв. Неважливо, яка це країна, яка освіта у людини, що чинить насильство, в яких умовах вона живе та з яким достатком. Насильство відбувається між всіма та в різних країнах. Тому так, це явище — пандемія в усьому світі. До того ж якщо дитина виростає в сім'ї, де існує насильство, то надалі така модель поведінки стає для неї нормою. Цю «норму» вона потім використовує уже в побудові своєї сім'ї. Тому якщо не боротися з цим явищем, воно буде розповсюджуватись постійно.

Найчастіше від домашнього насильства страждають жінки — близько 95–98% усіх випадків. Ми маємо розуміти, що це зумовлено гендерною нерівністю у відносинах. Це — залежність. Кривдник відчуває себе тим, хто має право вирішувати за інших, як їм жити. У більшості випадків кривдниками стають чоловіки, тому що вони буцімто мають низку привілеїв: «Я — чоловік, а отже, я все вирішую, або ж я більше заробляю, отже, маю право вказувати».

Саме у відносинах кривдник-жертва виникає психологічний феномен, що має назву «вивчена безпорадність». Жертва замість висловлення своєї думки, свого невдоволення намагається підлаштуватися під поведінку кривдника. Коли це не має успіху, жертва знову стає безпорадною, замовчує насилля та не звертається за допомогою, адже впевнена, що ніхто не допоможе. Треба змиритися, адже це не найгірший варіант, що може бути. Безперечно, важлива профілактична робота не лише з жертвами насильства, а й з усім населенням.

Якщо ви стали жертвою домашнього насилля або потребуєте психологічної/юридичної допомоги, звернутися можна до мобільної бригади соціально-психологічної допомоги постраждалим від домашнього насильства, центрів соціальних служб для дітей та молоді, служб у справах дітей у Запоріжжі. Центри з надання вторинної правової допомоги відповідно надають юридичну допомогу. Для осіб, постраждалих від домашнього насильства, така допомога є безкоштовною».

Отже, тільки віднедавна тема насильства в родині стала предметом публічного обговорення. Щоб перемогти реальне зло, треба відкрито обговорювати проблему та шукати шляхи вирішення. За даними Інституту соціологічних досліджень НАН України, 68% жінок зазнають знущання в сім'ї, з них чверть «як правило» або «часто» потерпає від побоїв. Кожна десята дівчина зазнає постійного насильства. Проаналізувавши матеріали запорізьких регіональних онлайнмедіа, можемо констатувати, що здебільшого новини про побутове насильство — це невеликі замітки з коментарями офіційних державних органів, зокрема поліції. Публікацій,

у яких розкривають причини та наслідки цієї проблеми, подають фахові поради психологів або представників МВС щодо протидії насильству в сім'ї та адреси, куди можна звернутися по допомогу, аналізують зміни в законодавстві України та попереджають про відповідальність за подібні злочини, лише близько 20% від усіх, що висвітлюють цю тему. На нашу думку, цього явно не достатньо для того, щоб протидіяти проявам насильства в сім'ї та якісно проінформувати населення про шляхи розв'язання цієї проблеми.

4. ЗАГАЛЬНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ЩОДО ВИСВІТЛЕННЯ ЗАСОБАМИ МАСОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ ВИПАДКІВ НАСИЛЬСТВА І ЖОРСТОКОСТІ

12 лютого 2020 року представниками ЗМІ укладено спільний акт узгодження № 4 висвітлення засобами масової інформації випадків насильства і жорстокості, підписаний генеральним директором ТОВ «ТРК «Студія 1+1» В'ячеславом Мієнко, директором ТОВ «ТРК «Україна» Вікторією Корогод, директором з правових питань «StarLightMedia» Русланом Шевчуком та головним редактором ПАТ «Національна суспільна телерадіокомпанія України» Юрієм Макаровим. У ньому зазначено:

Зважаючи на те, що насильство і жорстокість [1] порушують фундаментальні та невід'ємні права людини, гарантовані міжнародним законодавством та Конституцією України, а також входять до складів найбільш тяжких правопорушень, передбачених кримінальним законодавством України, усвідомлюючи, що медіа мають значний вплив на суспільство, зокрема на дитячу аудиторію, прагнучи сприяти руху українського суспільства до європейських цінностей і дедалі більшої поваги до прав людини, в контексті чого ідея вчинення насильства і жорстокості є неприйнятною, зокрема для виховання дітей та молоді, телерадіоорганізації, що підписують цей акт, добровільно беруть на себе зобов'язання під час створення аудіовізуальної продукції і висвітлення теми насильства та жорстокості в передачах виходити із такого:

1. Висвітлення теми, а також — окремих випадків насильства та проявів жорстокості необхідне з метою надання суспільству повної, об'єктивної та достовірної інформації про наявність важливої суспільної проблеми, окреслення напрямів та стан її вирішення, ризику, які ця проблема створює безпосередньо для аудиторії відповідного ЗМІ, а також із наміром переконати людей, схильних до насильства та жорстокості, утримуватися від них.
2. Водночас поширення інформації про насильство та жорстокість, зокрема в засобах масової інформації, може спричинювати зазначені нижче негативні ефекти:
 - 2.1. ефект узвичаєння (інші назви: ефект нормалізації, ефект десенсибілізації) — зниження реагування на насильство, збайдужіння, зменшення співчуття жертві й засудження насильника[2];
 - 2.2. ефект навчання (інші назви: ефект моделювання, культивування, індуктивний ефект) — засвоєння способів насильницьких дій, насильницьких моделей поведінки, агресивних думок, настановлень і афектів[3];
 - 2.3. ефект збудження — викид адреналіну, внаслідок спостереження насильства і жорстокості, які мозок дитини підсвідомо сприймає як загрозу, а відтак, фізіологічно готує організм до реагування на загрозу (втечі, захисту)[4];
 - 2.4. «складання ефектів» — взаємодія різних механізмів впливу висвітлення ЗМІ випадків насильства та жорстокості на особу, що сприймає медіаконтент, в якому демонструється насильство[5].
3. Телерадіоорганізації, що підписують цей Акт, дійшли згоди про ефективність таких підходів до зменшення негативних ефектів, зазначених у пункті 2 цього акту, під час створення аудіовізуальної продукції і висвітлення теми насильства та жорстокості в передачах:
 - 3.1. з метою зменшення ефекту узвичаєння (нормалізації) телерадіоорганізаціям рекомендується утримуватись від демонстрації сцен насильства і жорстокості, особливо — від демонстрації сцен насильства над дітьми, в яких діти-споживачі медіаконтенту можуть асоціювати себе з жертвою;
 - 3.2. з метою зменшення ефекту моделювання (навчання) телерадіоорганізаціям рекомендується у час, коли дитина може здійснювати самостійний телеперегляд (у будні із 7.00 по 19.00):
 - 3.2.1. утримуватися від демонстрації сцен, в яких насильство і жорстокість здійснюється дітьми та за участю дітей, щодо яких діти — споживачі медіаконтенту можуть ідентифікувати себе

з насильником;

3.2.2. утримуватися від демонстрації насильства в позитивному ключі, його героїзації, гламуризації та/або романтизації: коли насильство веде до розв'язання проблеми, або будь-яких винагород, позитивно характеризує персонажа, який вчиняє насильство, як привабливого (підкреслює його харизму, крутизну, вмільсть, владність, сексуальну привабливість тощо), за винятком випадків правомірного насильства (насильство проти насильства)[6];

3.2.3. при неможливості уникнути демонстрації сцен насильства включати в найближчу сцену явне засудження насильства, роз'яснення його шкідливості, демонстрацію наслідків вчиненого насильства, зокрема демонстрацію страждань жертви в межах, необхідних для ідентифікації споживачами насильства і жорстокості як суспільно шкідливої поведінки;

3.2.4. утримуватися від елементів насильства та жорстокості в гумористичних передачах, що ускладнює ідентифікацію насильства і жорстокості як суспільно шкідливої поведінки та посилюють привабливість їх копіювання;

3.2.5. утримуватись від детального (інструктивного) висвітлення способів здійснення насильства для запобігання їхнього копіювання дітьми;

3.2.6. утримуватись від створення враження, що способи вчинення насильства можуть бути доступні для копіювання дітьми, включати у сцени попередження, не повторювати такі дії в реальному житті;

3.3. з метою зменшення ефекту збудження телерадіоорганізаціям рекомендується у час, коли дитина може здійснювати самостійний телеперегляд (у будні з 7.00 по 19.00);

3.3.1. утримуватися від демонстрації сцен, у яких поєднано елементи еротики і насильства та жорстокості;

3.3.2. якщо є крупний план нанесення удару, за умови, що така сцена одна, або вони поодинокі (у порівнянні з загальним хронометражем сюжету) — ці місця технічно приховуються (наприклад, блюр);

3.3.3. утримуватися від сцен, в яких демонструються страждання жертв насильства і жорстокості, які можуть бути віднесені до категорії жажів (можуть налякати і сильно вразити дитину), поранення/пошкодження необхідно демонструвати так, щоб неможливо було розгледіти деталі;

3.3.4. виключити з передач кадри, в яких вогнепальна зброя направлена безпосередньо на глядача;

3.3.5. уникати надмірної деталізації в аудіоряді (розповіді) про насильство і жорстокість, якщо озвучування подробиць не є необхідним, наприклад у випадку журналістського розслідування.

4. Також, з метою зменшення негативних ефектів від поширення передач (крім новин), що висвітлюють теми насильства та жорстокості, у час, коли дитина може здійснювати телеперегляд (у будні та вихідні з 7.00 по 21.00) телерадіоорганізаціям рекомендується:

4.1.1. попереджати батьків (інших дорослих, що виконують батьківські функції) про необхідність додаткової уваги при спільному перегляді до демонстрації насильства, зокрема про те, що в продукції містяться сцени насильства (текстом та/або закадровим голосом до початку демонстрації);

4.1.2. уникати використання сцен насильства дітьми, над дітьми чи з участю дітей в анонсах передач;

4.1.3. при неможливості уникнути демонстрації сцен насильства, роз'яснювати наслідки сприймання дітьми висвітлення ЗМІ випадків насильства та жорстокості, а також дію ефектів узвичаєння, навчання і збудження в цих же передачах (або до початку чи після закінчення передачі).

[1] У цілях цього акта термін «насильство і жорстокість» охоплює дії людей проти людей, тварин, вигаданих людиноподібних художніх персонажів, які полягають в умисному вбивстві; умисному заподіянні тілесних ушкоджень; катуванні, побоях і мордуванні; зґвалтуванні, сексуальному насильстві та примушуванні до вступу в статевий зв'язок, а також домашньому насильстві. Дії, які полягають у булінгу, не охоплюються терміном «насильство і жорстокість».

[2] Ефект нормалізації призводить до зростання насильства в суспільстві внаслідок створення у споживача інформації уявлення про те, що насильство та жорстокість є повсюдними явищами, що така ситуація є природною, що насильство та жорстокість не порушують норм моралі і є прийнятними способами розв'язання життєвих проблем. Діти і підлітки внаслідок цього ефекту стають менш чутливими до насильства і жорстокості, оскільки не ідентифікують їх як суспільно небезпечні явища.

[3] Ефект моделювання (навчання) призводить до свідомого і несвідомого наслідування показаного в медіа, що збільшує агресію в суспільстві, сприяє формуванню агресивності як риси характеру в споживачів інформації, які не мають сформованої особистості, тобто, переважно в дітей та підлітків.

[4] Ефект збудження спричиняє більшу схильність дитини до агресивної поведінки внаслідок зміни фізіологічних реакцій організму.

[5] Складання ефектів: підсилюють одне одного ефекти узвичаєння і навчання, ефект навчання і збудження (помірного, оскільки дитина при помірному збудженні гірше контролює свою поведінку і легше піддається бажанню копіювати агресивні дії, проте при надмірному збудженні ефект навчання буде зменшуватися, внаслідок емоційної травми дитина може навіть втратити тимчасово можливість засвоювати нові моделі поведінки, це призводить до гальмування її загального розвитку).

[6] Правомірне насильство означає дії, що вчинені під час виконання службових обов'язків військовими, працівниками правоохоронних органів, іншими особами в межах наданих повноважень, у випадку крайньої необхідності та самозахисту, а також із метою недопущення неправомірного насильства. Такий вид насильства є прикрою реальністю в сучасному суспільстві, а особи, що його вчиняють, ризикують своїм життям заради захисту інших людей, чим заслуговують на вдячність суспільства, в тому числі — на шанобливе ставлення ЗМІ.

Отже, засоби масової інформації відіграють вирішальну роль у підвищенні рівня обізнаності та зміні згубного ставлення до гендерно зумовленого та домашнього насильства. Водночас, незважаючи на цю важливу роль, фахівцям у сфері ЗМІ нерідко бракує системної і постійної підтримки, знань і розуміння, для того, щоб висвітлювати тему домашнього насильства з урахуванням гендерних аспектів, підвищуючи рівень обізнаності громадськості про цю проблему. В Україні жінки часто представлені в засобах масової інформації стереотипно (через їхню зовнішність, сприйняття їх як матерів, дружин або піклувальниць), до того ж жінки майже відсутні в секторах, де домінують чоловіки. Що ж стосується випадків насильства стосовно жінок і домашнього насильства, то їх зазвичай висвітлюють недостатньо або висвітлюють без урахування гендерно чутливих етичних аспектів. Це може бути спричинено відсутністю комплексу стандартів етичного висвітлення питань гендерної рівності/насильства стосовно жінок. Для усунення цього недоліку необхідний міждисциплінарний підхід і співпраця різних фахівців, зокрема тих, які займаються проблемою насильства стосовно жінок і домашнього насильства, і фахівців у сфері ЗМІ.

Медіа не лише інформують аудиторію про те, що відбувається навколо. Вони здатні впливати на ставлення читачів до подій та явищ. Цей вплив може бути позитивним, коли йдеться про привернення уваги до гострих проблем. Також він здатний спричинити негативні наслідки, коли журналістські матеріали поглиблюють стереотипи про певні явища, висвітлюють складні соціальні та правозахисні проблеми сучасного суспільства занадто поверхово або без дотримання професійних та етичних стандартів.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

1. Андрєєнкова В. Л., Байдик В. В., Войцях Т. В. та ін. Запобігання та протидія проявам насильства: діяльність закладів освіти. Навчально-методичний посібник. Київ: ФОП Нічога С. О. 2020. 196с.
2. Бандурка А. Журналістська зброя проти домашнього насильства. URL: <https://ms.detector.media/profstandarti/post/3743/2013-06-19-zhurnalistyska-zbroya-proti-domashnogo-nasylystva/>
3. Голуб О. П. Медіакомпас: путівник професійного журналіста. Практичний посібник / Інститут масової інформації. Київ: ТОВ "Софія-А", 2016. 184
4. Горчинська О. Б.є — треба тікати. Як ЗМІ висвітлювали акцію «16 днів проти насилля» URL: <https://detector.media/infospace/article/132810/2017-12-12-bie-treba-tikaty-yak-zmi-vysvitlyuvaly-aktsiyu-16-dniv-proti-nasylyya/>
5. Гуменникова Т. Р., Метіль А. С. Характеристика домашнього насильства: відповідальність і наслідки. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. 2018. № 35.Т.2. С. 12–14.

6. Добробут і безпека жінок. Дослідження насильства над жінками в Україні. Проведено під керівництвом ОБСЄ. URL: https://www.osce.org/files/documents/0/8/440318_0.pdf
7. Закон України Про запобігання та протидію домашньому насильству. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19#Text>
8. Запобігання та протидія проявам насильства: діяльність закладів освіти. Навчально-методичний посібник. URL: <https://www.unicef.org/ukraine/sites/>
9. Запобігання насильству в сім'ї у діяльності фахівців соціальної сфери: навчально-методичний посібник / Авт. кол.: Бондаровська В. М., Булах Л. В., Журавель Т. В. та ін. / За заг. ред. Бондаровська В. М., Бордіян Я. І., Журавель Т. В., Пилипас Ю. В. Київ: ТОВ Видавничий дім «КАЛИТА», 2014. 282 с.
10. Марценюк Т. О., Хуткий Д. О. Насильство в сучасній українській сім'ї (на прикладі АР Крим). URL: <http://ekmair.ukma.edu.ua/handle/123456789/1685>
11. Методичні рекомендації щодо запобігання та протидії насильству. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v5480729-18#Text>
12. Насильство в сім'ї та діяльність органів внутрішніх справ щодо його подолання: навчально-методичний посібник для курсантів вищих навчальних закладів МВС України / Укладачі: Запорожцев А. В., Лабунь А. В., Заброта Д. Г., Басиста І. В., Дроздова І. В., Брижик В. О., Мусієнко О. М. Київ: ОБСЄ, 2012. 246с.
13. Проблема насильства в українських сім'ях. Соціологічне опитування / за ред. Павлиш С. О. Запоріжжя: Друкарський світ, 2010. 52 с. https://gender.org.ua/images/lib/2010_opinion_poll_violence.pdf
14. Протидія домашньому насильству <http://myrgorod.pl.ua/page/sotsialna-polityka/protydija-domashnomu-nasylstvu>
15. Путівник координатора заходів у сфері запобігання та протидії домашньому насильству. Практичний посібник. URL: https://ukraine.unfpa.org/sites/default/files/pubpdf/GBV%20Guide%20for%20CoordinatoNAL_WEB_27042020.pdf
16. Рекомендації для ЗМІ щодо розробки стандартів саморегулювання. URL: https://rm.coe.int/vaw-media-guidelines-ukrainian/1680a077ecunicef.org.ukraine/files/2020-07/Посібник_Протидія%20насильству_0.pdf
17. Саковська А. Жертви карантину: як у боротьбі із домашнім насильством допомагають TikTok та Telegram <https://www.radiosvoboda.org/a/karantyn-domashnye-nasylstvo/30559570.html>
18. Саморегуляція в українських медіа: як це працює? Із досвіду роботи Комісії з журналістської етики: аналітично-довідковий збірник / за заг. ред. Л. Кузьменко, Л. Куц, О. Погорелова. Київ: Комісія з журналістської етики, 2021. 93 с.
19. Stop Abuse. Творці спільноти «Коронавірус_інфо» запускають вайбер-канал для боротьби з домашнім насильством https://ms.detector.media/trendi/post/27276/2021-05-14-stop-abuse-tvortsi-spilnoty-koronavirus_info-zapuskayut-vayber-kanal-dlya-borotby-z-domashnim-nasylstvom/
20. Спільний акт узгодження № 4 Висвітлення засобами масової інформації випадків насильства і жорстокості <https://detector.media/community/article/175278/2020-03-04-spilnyy-akt-uzghodzhennya-4-vysvitlennya-zasobamy-masovoi-informatsii-vypadkiv-nasylstva-i-zhorstokosti/>
21. Шаповал І. Г. Насильство в сім'ї як суспільне явище. URL: <http://molodyvcheny.in.ua/files/journal/2016/4/116.pdf>

ЗАСТОСУВАННЯ ГЕНДЕРНОГО ПІДХОДУ В РЕГІОНАЛЬНИХ МЕДІА: КЛЮЧОВІ СТРАТЕГІЇ У ВИСВІТЛЕННІ ПРОБЛЕМАТИКИ ТА РУЙНУВАННЯ СТЕРЕОТИПІВ

Світлана Семенко, кандидатка філологічних наук, професорка, завідувачка кафедри журналістики Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка

У лекції актуалізовано ключові аспекти конституційно-правового регулювання гендерної рівності в Україні, описано ключові механізми гендерної політики регіональних ЗМІ в контексті прав людини та стандартів журналістської діяльності.

Окремий акцент зроблено на вдалих і невдалих зразках репрезентації гендерної тематики в місцевих медіа, описано ключові проблеми, які вартує висвітлювати регіональним ЗМІ для подолання в українському суспільстві усіх видів гендерної дискримінації. На прикладі аналізу матеріалів регіональних онлайн-медіа представлено ефективні стратегії редакційної гендерно збалансованої діяльності.

ПЛАН ЛЕКЦІЇ:

1. Гендерна політика регіональних ЗМІ в контексті прав людини.
2. Специфіка представлення гендерної проблематики в регіональних медіа: вдалі та невдалі приклади.
3. Ефективні стратегії провадження гендерної політики регіональними ЗМІ.

1. ГЕНДЕРНА ПОЛІТИКА РЕГІОНАЛЬНИХ ЗМІ В КОНТЕКСТІ ПРАВ ЛЮДИНИ

Сьогодні забезпечення гендерної рівності в Україні дорівнює не тільки наданню рівних можливостей жінкам нарівні з чоловіками, а й зростанню економічного та соціального розвитку нашої держави, її безпеки в умовах російської військової агресії. Ця теза актуалізована й у схваленій Кабінетом Міністрів України 16 вересня 2020 року «Концепції комунікації у сфері гендерної рівності»: «Невід'ємним елементом становлення України як держави, що дотримується демократичних принципів і поважає права людини та основоположні свободи, є забезпечення гендерної рівності в усіх сферах суспільного життя». Конституційно-правове регулювання гендерної рівності в Україні базується на положеннях Конституції України та таких нормативно-правових актах: законах України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків», «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні», «Про запобігання та протидію домашньому насильству». На державному рівні розроблено й ухвалено Національний план дій з виконання резолюції Ради Безпеки ООН 1325 «Жінки, мир, безпека» на період до 2020 року, Державну соціальну програму забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків на період до 2021 року, Національний план дій з виконання рекомендацій, оприлюднених у заключних зауваженнях Комітету ООН з ліквідації дискримінації щодо жінок до восьмої періодичної доповіді України про виконання Конвенції про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок на період до 2021 року від 5 вересня 2018 року. На сьогодні запроваджені нові механізми забезпечення гендерної рівності шляхом проведення гендерно-правової експертизи чинного законодавства та проєктів нормативно-правових актів в Україні. Такий підхід унеможливить прояви гендерної дискримінації у правовому полі держави.

Варто в питанні розвитку стабільної системи впровадження гендерної рівності в соціальне, економічне й політичне життя українських регіонів із включенням усіх зацікавлених суб'єктів використовувати комплексний підхід з обов'язковим врахуванням гендерної складової у нормативно-правових документах. Така позиція буде потверджувати й відданість України європейським цінностям у контексті ратифікації Угоди про

асоціацію з Європейським Союзом, зокрема зобов'язанням української сторони враховувати принципи гендерної рівності в чинному законодавстві й неухильно впроваджувати їх у практику.

У цьому зв'язку важливим завданням для українських органів місцевого самоврядування в умовах державної політики децентралізації є пошук ефективних механізмів забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків у всіх галузях життєдіяльності, інтеграція гендерного законодавства у суспільно-політичну, економічну й культурно-освітню роботу громад.

Натепер в Україні в різних регіонах активно розгортається громадський рух з реалізації гендерної рівності. Практика громадських організацій, низка акцій і кампаній, як офлайн, так і онлайн, демонструють запит українського суспільства на якісні зміни щодо реалізації гендерно збалансованої політики у всіх сферах, у тому числі й у діяльності медіа. Як свідчать результати моніторингів, проведених Інститутом масової інформації протягом 2016–2020 років близько 81% жінок і 73% чоловіків вважають рівноправність жінок і чоловіків важливою умовою демократії в Україні.

Дотримуючись принципів гендерно чутливої журналістики, у своїй роботі редакції регіональних ЗМК зобов'язані неухильно керуватися чинними нормами гендерного законодавства в Україні, бути максимально уважними при формуванні контенту видання. Журналісти й журналістки регіональних видань, керуючись ст. 21–1 Закону «Про запобігання та протидію домашньому насильству» у своїй діяльності повинні забезпечувати рівні права і можливості жінок і чоловіків, унеможливити у своїх публікаціях прояви «дискримінації за ознакою статі та насильства за ознакою статі; поширення матеріалів, що відтворюють чи зміцнюють дискримінаційні уявлення про соціальні ролі та обов'язки жінок і чоловіків, схвалюють або провокують дискримінацію за ознакою статі чи насильство за ознакою статі, включаючи сексуальне насильство». Аксіоматично, що дієвий розвиток комунікації з питань гендерної рівності є продуктивним інструментарієм здійснення гендерної політики на державному рівні, особливо ця тенденція актуалізується в умовах активізації настроїв, які підтримуються політиками, релігійними організаціями і є виявом гібридних загроз.

Важливою місією регіональних ЗМІ є й просвітницька місія щодо неприпустимості нерівності, дискримінації, насильства за ознакою статі, гендерної стереотипізації, сексизму, позаяк їх вияви нерідко замовчуються в українському суспільстві. Засоби масової інформації за останнє десятиріччя інтенсивніше висвітлюють питань гендерної рівності, обговорюють у журналістській спільноті проблеми розвитку гендерно чутливої журналістики, що потверджується зростанням, з одного боку, медіатекстів, де героїнями й експертками є жінки, а, з іншого боку, зменшенням кількості випадків гендерної дискримінації у публікаціях.

Журналісти й журналістки регіональних видань у своїй практиці повинні дотримуватися розробленими авторитетними медійниками й правозахисниками ключових засад гендерно чутливої журналістики, що допоможуть уникнути помилок при створенні публікацій. Зокрема, регіональним журналістам і журналісткам треба уникати гендерної сегрегації у пошуку героїнь та експертів для своїх медіатекстів із донедавна «суто чоловічої території»: політики, економіки, військової справи тощо. Особливо на пильну увагу заступовує використання «гендерних окулярів» для недопущення у практиці медійників жодних проявів сексизму, об'єктивності на кшталт «Дружина-аспірантка першого заступника Мамаєва має на банківських рахунках понад 67 мільйонів гривень» (Полтава 365). Медійникам важливо відходити від стереотипної подачі жінок і чоловіків у публікаціях, уникати стереотипних мовних кліше, як-от «слабка стать», «сильна стать», «прекрасна половина людства». Органічним для регіональних видань повинно стати використання фемінітивів («експертка», «науковиця», «продавчиня» тощо), бо, як доцільно наголошує експерт із комунікацій Микола Ябченко: «Завдяки використанню фемінітивів у ЗМІ жінки стають видимими в тих сферах та професіях, у яких, можливо, їх не бачили раніше».

Сьогодні локальні медіа виконують роль платформи для ведення суспільного діалогу про ключові механізми впровадження гендерної політики в регіонах, тому журналістам і журналісткам необхідно у своїх публікаціях створювати гендерно чутливий контент, дотримуючись правових норм у площині гендерної політики держави та професійних стандартів журналістської діяльності.

Готуючи публікації гендерно орієнтованої тематики, журналісти й журналістки повинні:

- зважати на фаховість героїв і героїнь, утримуватися від оціночних суджень «щодо статі»;
- не просто уникати стереотипів щодо професійного чи будь-якого іншого вибору чоловіка чи жінки, а й підтримувати людей, що руйнують гендерні стереотипи;
- не допускати дискримінаційної лексики;

- звертатися до експертів у галузях, які стереотипно вважають «чоловічою прерогативою».

У цьому зв'язку доречними видаються поради журналістки та правозахисниці Ольги Веснянки щодо солідарності українських журналістів і журналісток у медіа щодо дотримання гендерно збалансованої редакційної політики і систематичної неформальної журналістської освіти: «Журналісти й журналістки, які беруть участь у тренінгах, стають більш активними у виступах проти сексизму в медіа».

Важливими й водночас недостатньо відображеними у контенті регіональних ЗМІ щодо гендерного мейнстрімінгу у діяльності життя громад є теми:

- упровадження гендерно орієнтованого бюджетування на місцевому рівні;
- гендерний підхід до планування та впровадження місцевої політики та в ухваленні управлінських рішень;
- забезпечення рівної участі жінок і чоловіків у схваленні важливих рішень щодо розвитку територіальної громади;
- забезпечення рівних можливостей жінкам і чоловікам щодо поєднання професійних і сімейних обов'язків;
- підтримку сім'ї, формування відповідального материнства і батьківства.

2. СПЕЦИФІКА ПРЕДСТАВЛЕННЯ ГЕНДЕРНОЇ ПРОБЛЕМАТИКИ В РЕГІОНАЛЬНИХ МЕДІА: ВДАЛІ ТА НЕВДАЛІ ПРИКЛАДИ

Сьогодні в усіх сферах життєдіяльності України особливе акцентування робиться на гендерній складовій. Активно триває процес урегулювання дисонансу на всіх рівнях: соціальному, духовному, культурному тощо, — де довгі роки заохочували гендерну дискримінацію. У сучасному українському суспільстві, як засвідчують гендерні дослідження, «гендерний режим»: чоловік — сильний, жінка — слабка, він — розумний, вона — красива — відходить у минуле». Проте ще залишаються закоренілі тенденції до розмежування й поділу на «чоловічі» й «жіночі» соціальні статуси й ролі, тому ЗМІ всіма притаманним їм функціям необхідно налагоджувати такий суспільний діалог, який би зменшував вияви гендерної дискримінації.

Засоби масової інформації за останнє десятиріччя інтенсивніше висвітлюють питання гендерної рівності, обговорюють у журналістській спільноті проблеми розвитку гендерно чутливої журналістики. Хоча результати контент-аналізу регіональних друкованих та електронних ЗМІ, проведеного Академією Української Преси та щорічні моніторинги *журналістських матеріалів регіональних видань України, що здійснюються ІМІ (Інститутом масової інформації)*, засвідчують, що питання гендерної політики та гендерної рівності в локальних виданнях України обговорюються з різною частотою.

За твердженням журналістикознавців: «Динаміка появи цих публікацій вказує на те, що звернення до гендерної проблематики є хаотичним або ініційованим зовнішніми факторами — резонансними випадками, суспільними обговореннями, публічними акціями, оголошенням офіційних даних або законодавчих пропозицій».

У таких матеріалах, хоча і зустрічаємо сучасну наукову й політико-правову термінологію, як-от: «гендер», «гендерна політика», «рівноправність чоловіків та жінок», «дискримінація», проте більша увага приділена, власне, конкретним життєвим випадкам, пов'язаним з гендерною проблематикою, ніж гендерно маркованій аналітиці.

Як зазначають медіадослідники, дуже часто гендерну тематику журналісти вважають другорядною, порівняно з висвітленням тем військової агресії, політичних реалій, стагнації української економіки. Однак, як доводить політичне життя європейських країн, рівень розвитку демократії тісно пов'язаний з реалізацією гендерної політики. Журналістка «Kolo news» Надія Труш констатує: «Коли я роблю добірки сексистських висловлювань нашої влади, мені закидають, що в країні, яка перебуває в стані війни, є важливіші проблеми. Але сексистські висловлювання й жарти стосуються зазвичай жінок, зокрема блондинок. І це, можливо, одна з причин, чому жінки неохоче йдуть у політику».

У редакційній практиці окремих регіональних медіа можемо спостерігати використання гендерних стереотипів, звернення в медіатекстах до усталеної гендерної свідомості, подекуди замасковане ігнорування ген-

дерної проблематики. Симптоматично, що тематичне обговорення гендерної проблематики в регіональних медіа має більш узвичаєний характер у друкованих виданнях, і більш демократичний у нових медіа.

Для фіксації в медіа жіночих та чоловічих персонажів не менш важливим є контекст, у якому їх згадують, незалежно від приналежності до тієї або іншої соціальної сфери.

Більшість редакцій локальних ЗМІ усвідомлюють, що утвердження засадничих принципів розвитку демократії та верховенства права вимагає комплексних змін в інформаційному просторі. Одним із ключових атрибутів розбудови правового демократичного суспільства є досягнення рівних соціальних прав і можливостей між чоловіками та жінками, недопущення будь-яких типів дискримінації. Власне, *медіа і є тим стратегічним гравцем у процесі формування серйозних змін, що мають відбутися як у суспільно-політичній і культурній царинах, так і у свідомості українців*. Ця позиція суголосна позиції європейської журналістської спільноти, котра вважає, що ЗМІ «несуть особливу відповідальність за повагу до людської гідності, боротьбу з усіма видами дискримінації та рівність між жінками й чоловіками» [11, 12].

Російська військова агресія із самого її початку стала однією із метатем у регіональних медіа, одним із сегментів якої є зображення образів українських захисниць територіальної цілісності України. Цей гендерний медіаобраз є новим для українських локальних медіа, тому в його створенні часто журналісти й журналістки вдаються більше до героїзації й романтизації жінки на війні. Так, авторки соціологічного дослідження «Невидимий батальйон»: участь жінок у військових діях в АТО» у моніторинговому звіті зауважують: «Жінки АТО мають позитивний образ в медіа. Журналісти намагаються балансувати між чоловічними і жіночними характеристиками учасниць бойових дій, представляючи жінок АТО як гармонійне поєднання тендітності, краси, хоробрості, сили. Жінок описують як «тендітних», «войовничих», «красивих», «сміливих» «рятівниць» і «захисниць» [1,76].

Аналіз публікацій про жінок-захисниць у полтавських газетних ЗМІ не тільки засвідчив, про абсолютну відсутність негативних образів захисниць, а й відсутність гендерних стереотипів та звинувачень жінок-воїнів у легковажності, маскулітності, невиконанні своїх питомо природних жіночих функцій, майже не зустрічається віктимізація жінок на війні. На жаль, полтавські медійники не порушують у своїх публікаціях важливих проблем жінок на війні, а саме: «незабезпеченість жінок формою, засобами гігієни та медичним обслуговуванням, ні про посттравматичні стресові розлади, труднощі реінтеграції, отримання статусу учасниці бойових дій» (репортаж «Красуня і війна» Олександра Клименка; / «Зоря Полтавщини»; інтерв'ю «Для мене всі бійці — діти» Ксенії Пантелєєвої / «Вечірня Полтава»; портретний нарис «Або я його, або він мене», — заступивши на позицію, що прострілюється, сказала снайпер Ярослава Никоненко. Супротивник натиснув на курок першим» Ганни Волкової / «Вечірня Полтава»).

3. ЕФЕКТИВНІ СТРАТЕГІЇ ПРОВАДЖЕННЯ ГЕНДЕРНОЇ ПОЛІТИКИ РЕГІОНАЛЬНИМИ ЗМІ

Локальні ЗМІ, як і загальнонаціональні, є ретрансляторами просування ідей гендерної рівності в Україні, активно привертають увагу жителів свого регіону до цієї теми, своєчасно реагують на прояви сексизму та різні вияви дискримінації.

Багато українських регіональних журналістів зайняли активну позицію щодо формування гендерно чутливої журналістики. Так в Україні з 2016 року Волинським пресклубом у партнерстві з Гендерним центром, Незалежною громадською мережею пресклубів та за підтримки «Медійної програми в Україні», що фінансується Агентством США з міжнародного розвитку (USAID) і міжнародною організацією Internews для журналістів/журналісток регіональних медіа (друкованих ЗМІ, телебачення, радіо, інтернет-видань), блогерів/блогерок, які цікавляться тематикою рівних прав і можливостей чоловіків і жінок проводиться Конкурс журналістських матеріалів на гендерну тематику, а з 2018 року організовуються Гендерні медіафоруми.

Незалежною громадською мережею пресклубів ухвалено політику гендерної чутливості: «не ставитися до колег як до обслуговуючого персоналу, не принижувати за статевою/гендерною ознакою, дотримуватися гендерного балансу при підготовці журналістських матеріалів, не використовувати і не поширювати стереотипні образи фемінності та маскулітності, дискримінаційного та сексистського контенту» [<https://pressclub.lviv.ua/chotyrynadtsiat-rehionalnykh-media-prynyaly-polityku-hendernoi-chutlyvosti/>].

Для регіональних журналістів/ журналісток із 2017 року організовують гендерну медіашколу, метою якої є «підготовка фахівчинь/фахівців із гендерних питань, формування мережі гендерних агенток/агентів змін, поширення ідей гендерної рівності в регіональних медійних середовищах та серед їх цільової аудиторії».

Одним із лідерів щодо гендерно збалансованої редакційної політики Полтавщини є інтернет-видання «Kolo news», основним посилом якого є теза: «Ми не говоримо про гендер — говоримо про справедливість». Медійниці «Kolo news» активно відстоюють гендерну рівність не тільки на сторінках інтернет-видання, а й беруть активну участь у акціях щодо реалізації гендерної політики в Україні: журналістка Надія Труш є представницею ГО «Інститут масової інформації» у Полтавській області, тому в межах своїх зобов'язань проводить моніторинг щодо діяльності регіональних медій, зокрема й дотримання гендерного балансу; медійниця Наталія Сіробаб бере активну участь у всіх гендерних форумах для регіональних ЗМІ.

Систематичним в Україні впродовж останніх шести років є гендерний моніторинг журналістських матеріалів регіональних видань України, що проводять у 24 областях України в межах зазначеного вище проєкту «Гендерночутливий простір сучасної журналістики. Метою цього моніторингу є виявлення таких ключових гендерних індикаторів: наскільки провідні обласні медіа дотримуються гендерного балансу в журналістських матеріалах (якою мірою чоловіки і жінки представлені як експерти й експертки — ті, кого цитують, хто коментує, і як герої/героїні (про кого пишуть, згадують, але не надають слова), чи використовують вони гендерні стереотипи щодо жінок і чоловіків та сексистський контент, а також чи вживають фемінітиви на позначення посад, професій, виду діяльності жінок.

Так, за результатами моніторингу таких видань Полтавщини: газет «Вечірня Полтава», «Зоря Полтавщини», «Полтавська думка», «Полтавський вісник», «Село Полтавське»; інтернет-видань «Коло», «Новини Полтавщини», «Полтава 365», «Полтавщина», «0532.ua Сайт Полтави» у квітні 2021 року чоловіків на шпальтах газет і в новинах інтернет-видань було представлено частіше, ніж жінок, причому майже з однаковим показником: у друкованих ЗМІ — 77% експертів та 78% героїв, у онлайн-медіа — 79% експертів і 76% героїв. Подібна тенденція є сталою впродовж попередніх хвиль моніторингу обласних ЗМІ, які відбувалися в 2017 і 2019 роках.

Протягом останніх років жінки все впевненіше виступають в регіональних ЗМІ у ролі експерток не лише в темах освіти чи культури, а й в економіки й політики. Особливо помітні ці тенденції у сфері політики, що тісно пов'язано із жорсткою вимогою гендерних квот під час останніх місцевих виборів. Так, депутаток помітно більше в інформаційному полі Полтавщини і вони є активними учасницями політичного життя краю. Наприклад, усі інтернет-видання написали про затвердження депутатки Полтавської міськради Оксани Деркач як однієї з 24 консультанток з питань місцевої влади у Раді Європи; також героїнями публікацій стали депутатка Полтавської обласної ради Ірина Степаненко та экс-голова Київської районної вмісті Полтави ради Оксана Корольова.

Як свідчать результати аналізу регіональних видань Полтавщини, жінки представлені героїнями в публікаціях різноманітної тематики. Наприклад, у «Вечірній Полтаві» жінки найчастіше є героїнями у темі спорту, а в «Зорі Полтавщини» жінки — героїні матеріалів на тему освіти та науки. А ось у «Полтавському віснику» жінки є героїнями матеріалів на теми культури й релігії та спорту.

Більшість редакцій локальних ЗМІ усвідомлюють, що утвердження засадничих принципів розвитку демократії та верховенства права вимагає комплексних змін в інформаційному просторі. Одним із ключових атрибутів розбудови правового демократичного суспільства є досягнення рівних соціальних прав і можливостей між чоловіками та жінками, недопущення будь-яких типів дискримінації. Власне, *медіа і є тим стратегічним гравцем у процесі формування серйозних змін, що мають відбутися як у суспільно-політичній і культурній царинах, так і у свідомості українців*. Ця позиція суголосна позиції європейської журналістської спільноти, котра вважає, що ЗМІ «несуть особливу відповідальність за повагу до людської гідності, боротьбу з усіма видами дискримінації та рівність між жінками й чоловіками» [11, с.12].

Натепер для медій, як загальноукраїнських, так і регіональних, важливими залишаються питання їх саморегуляції, зокрема й у площині дотримання гендерного балансу. Важливим завданням для медійників України є створення такого гендерного контенту, який би змінював у свідомості українців *сприйняття соціальної ролі жінки*. У регіональних виданнях спостерігаємо тенденцію у бік збільшення медіатекстів про участь жінок і чоловіків у сферах праці, де вони є менш представленими.

Так, у репортажі Наталії Сіробаб, журналістки, «Kolo news» «Жінки мають номінальну владу й не впливають на процес ухвалення рішень»: у Полтаві обговорювали присутність та видимість жінок у владі» представлено підтримку масштабної світової акції «16 днів протидії гендерно зумовленому насильству», проведеної в Полтаві наприкінці листопада 2019 року. Порушуючи в публікації важливе суспільно-політичне питання про присутність і видимість жінок у політиці й у владі, дотримання гендерних квот у виборчих кампаніях на Полтавщині, журналістка зазначає, що навіть «будучи обраними, жінки мають номінальну владу й не впливають на процес ухвалення рішень». З-поміж гендерно маркованого контенту інтернет-видання «Kolo news» знач-

ну частину становлять інтерв'ю з жінками, які руйнують загальноприйняті стереотипи про соціальну роль жінки в суспільстві, про «нежіночі професії»: «Чи не тиснуть погони й чи форма до лица: полтавська поліціантка — про службу в патрульній поліції» (Наталка Сіробаб), «Кінологиня Юлія Немченко: «У цій справі немає нічого складного, якщо любиш роботу й собак» (Ніна Король), «Професія рятувальниці: чи є місце жінкам у ДСНС» (Наталка Сіробаб), «Битва статей у кінному спорті: чи просто втриматися в сідлі». (Наталка Сіробаб).

Висвітлюючи гендерну тематику, медійники молодого полтавського інтернет-видання «Зміст» знаходять цікаву й оригінальну, корисну й об'єктивну інформацію. У редакційній практиці редакції інтернет-видання «Зміст» спостерігаємо усвідомлену рівноправну репрезентацію чоловіків і жінок, паритетне врахування їхніх думок та інтересів. Зокрема, у публікаціях журналістів і журналісток «Змісту» представлені сучасні моделі української родини й наголошено на тому, що і жінка, і чоловік однаково відповідальні за виховання дітей.

Редакція інтернет-видання «Зміст» оперативно реагує на виклики часу, підтвердженням цьому є публікація Лілії Удоденко «Нове життя у Полтаві. Чотири історії переселенок з Криму та Донбасу», в якій порушена нова гендерна тема — реалізація своєї соціальної ролі через зміну соціального статусу внутрішньо переміщеними жінками з тимчасово окупованих українських територій. Читачам «Змісту» презентовано чотири портретні замальовки про жінок з когорти ВПО, котрі можуть служити взірцем, духовної незламності й реалізації свого творчого й професійного потенціалу.

Журналістка Анна Аксюк презентувала читачам «Змісту» цікавий гендерний антидискримінаційний благодійний проєкт «Віку немає», що був реалізований у Полтаві вже вдруге перукарями, візажистами і стилістами для жінок 60 років. Головна ініціаторка проєкту полтавська майстриня Анна Бойко вирішила подарувати красу жінкам, котрі часто через пануючі у суспільстві гендерні стереотипи забувають про догляд за собою.

Досить цікаво вибудовано портретний нарис з елементами інтерв'ю Аліси Куценко «Як жінка з інвалідністю змінює Полтаву. 9 добрих справ Ірини Твердохліб». Журналістка ставить за мету зруйнувати гендерні стереотипи про соціальну активність жінок з інвалідністю. Публікація не просто є інформативною, а й мотиваційною — героїня є взірцем реалізації життєвого потенціалу для жінок з інвалідністю. Героїня публікації більше десяти років є очільницею відділу по роботі з людьми з інвалідністю комунального закладу Полтавський міський заклад-центр фізичного здоров'я населення «Спорт для всіх», також вона є регіональним представником Всеукраїнського громадського об'єднання Національної асамблеї людей з інвалідністю.

Для гендерної політики інтернет-видання «Зміст» властиві аналітичні публікації про актуальні проблеми, що стосуються реалізації гендерних практик, репрезентовані в рубриці «Блоги». Так, у публікації керівниці притулку БО «Світло надії» Олени Чикурової «Чому кожен має знати номер притулку для жінок, які постраждали від домашнього насильства» читачам роз'яснюють основні принципи Стамбульської конвенції, спрямовані на боротьбу з домашнім насильством на державному рівні.

Чи не найбільше в рубриці «Блоги» представлено аналітичні публікації полтавської соціологині, відомої науковиці-гендерниці Олени Стрельник, зокрема найбільшу кількість переглядів і відгуків читачів інтернет-видання набрала її публікація «Ти красуня чи берегиня? Якими бачать дівчат дитсадки та школи у XXI столітті», у якій авторка розкриває тему нав'язування традиційних гендерних стереотипів у закладах освіти.

Торкається у своїх виступах Олена Стрельник і питань сексизму («Каструлі у подарунок, «Дам усім» та «Міс супернімфетка»: хроніки полтавського сексизму»), і наголошує, що «Сексизм — це моветон. «Жарти» про білявок за кермом, тещ, про ПМС та клімакс, про «жінок-програмістів як морських свинок» та навіть безневинні розмови про «жіноче призначення» та «жіноче щастя» у сучасних освічених, успішних жінок викликають щонайменше сумніви у вихованості та тактовності чоловіків, а іноді навіюють думки, що вони просто бовдури, пробачте мені на слові».

Чимало відгуків і переглядів набрав блог Максима Ганжі «Ціна батьківства. Як це — бути розлученим батьком в Україні», у якому автор торкається проблем відповідального батьківства після розлучення. Максим Ганжа наголошує, що поруч із жорсткими законами про відповідальність за несплату аліментів й активного висвітлення теми безвідповідальних батьків у ЗМІ, поза увагою законодавства й суспільного інтересу «залишається меншість, яка приділяє чимало уваги власним дітям, і те, як впливають на цю меншість закони, розроблені для покарання більшості».

У матеріалах на гендерно чутливі теми журналісти інтернет-видання «Зміст» активно використовують фемінітиви, уникають дискримінації та сексизму, що засвідчує демократичні принципи роботи редакції.

Висновки. Отже, досягнення гендерної рівності у суспільстві характеризується верховенством права і за-

хистом прав кожної окремої людини. Сучасні журналісти й журналістки повинні чітко усвідомлювати роль медіа у формуванні гендерної політики в Україні на всіх рівнях і в усіх сферах життєдіяльності українців.

У своїй редакційній політиці регіональні медіа повинні дотримуватися основних принципів гендерно чутливої журналістики та володіти необхідним інструментарієм створення гендерно маркованого контенту в руслі чинного законодавства та з дотриманням стандартів журналістської діяльності:

- редакції місцевих ЗМІ, формуючи контент видання, повинні чітко дотримуватися норм гендерного законодавства в Україні;
- журналістські колективи місцевих медіа зобов'язані дотримуватися конститутивних засад гендерно чутливої журналістики, що допоможе створити якісний контент, уникаючи будь-яких проявів сегрегації, урівноважити співвідношення експертів й експерток у матеріалах;
- важливо, щоб журналісти й журналістки регіональних медіа створювали контент, що руйнував би гендерні стереотипи, використовували у своїх текстах фемінітиви й не допускали дискримінаційної лексики;
- органічною складовою гендерно збалансованої політики місцевих ЗМІ повинні стати просвітницькі акції серед жителів територіальних громад щодо неприпустимості нерівності, дискримінації, насильства за ознакою статі, гендерної стереотипізації, сексизму тощо.

СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Гендерний профіль Полтавської області / <https://www.minregion.gov.ua/about/politika-gendernoyi-rivnosti/tsikavo-ta-korisno-pro-gender/genderni-profil-24-oblastej-ukrayiny-ta-m-kyeva>
2. Закон України від 6 вересня 2012 р. № 5207-VI «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні» [<http://www.zakon.rada.gov.ua/laws/show/2866-15>]
3. Закон України від 8 вересня 2005 р. № 2866-IV «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» [<http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2866-15>]
4. Концепція комунікації у сфері гендерної рівності <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1128-2020-%D1%80#Text>
5. Курочка І. Про жінок та чоловіків у полтавських обласних медіа підсумки гендерного моніторингу обласних видань (квітень 2021) <https://cutt.ly/dR5I0Vt>
6. «Невидимий батальйон»: участь жінок у військових діях в АТО (соціологічне дослідження) / за заг. ред. Тамари Марценюк. К.: ФОРМ Клименко, 2016. 80 с.
7. «Не по суті, а по статі»: 6 тез про гендерно чутливу журналістику <https://povaha.org.ua/ne-po-suti-a-po-stati-6-tez-pro-henderno-chutlyvu-zhurnalistyku/>
8. Постанова Кабінету Міністрів України від 11 квітня 2018 р. № 273 «Про затвердження Державної соціальної програми забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків на період до 2021 року» [<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/273-2018-%D0%BF>]
9. Рекомендація Комітету міністрів Ради Європи CM/Rec(2019)1 державам-членам від 27 березня 2019 р. щодо запобігання сексизму та боротьби із сексизмом [<https://rm.coe.int/cm-rec-2019-sexism-ukr-rev-ps-no-track-changesfin-with-content-al/1680953cb8>]
10. Репрезентація гендерних ідентичностей в українських регіональних ЗМІ: звіт за результатами контент-аналізу друкованих та електронних ЗМІ, підготовлений Академія Української Преси для програми У-медіа Інтерньюз Нетворк. К., 2013. 71 с.

11. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 16 вересня 2020 р. № 1128-р «Про схвалення Концепції комунікації у сфері гендерної рівності» [<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1128-2020-%D1%80#Text>]
12. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 24 лютого 2016 р. № 113-р «Про затвердження Національного плану дій з виконання Резолюції Ради Безпеки ООН 1325 «Жінки, мир, безпека» на період до 2020 року» [<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/113-2016-%D1%80>]
13. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 25 жовтня 2017 р. № 779-р «Про схвалення Стратегії комунікації у сфері європейської інтеграції на 2018–2021 роки» [<https://www.kmu.gov.ua/nras/250383204>]
14. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 28 жовтня 2020 р. № 1544-р «Про затвердження Національного плану дій на виконання Резолюції Ради Безпеки ООН 1325 «Жінки, мир, безпека» на період до 2025 року» [<https://www.kmu.gov.ua/nras/pro-zatverdzhennya-nacionalnogo-a1544r>]
15. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 5 вересня 2018 р. № 634-р «Про затвердження Національного плану дій з виконання рекомендацій, викладених у заключних зауваженнях Комітету ООН з ліквідації дискримінації щодо жінок до восьмої періодичної доповіді України про виконання Конвенції про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок на період до 2021 року» [<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/634-2018-%D1%80#n11>]
16. Сайт інтернет-видання «Kolo news».
17. Сайт інтернет-видання «Зміст».

Розділ 4

Виклики для ЗМІ у сфері прав людини

ДІЯЛЬНІСТЬ ГАЛУЗЕВИХ УПОВНОВАЖЕНИХ З ПРАВ ЛЮДИНИ ТА ІНСТИТУТУ УПОВНОВАЖЕНОГО ВЕРХОВНОЇ РАДИ УКРАЇНИ З ПРАВ ЛЮДИНИ: СПІЛЬНЕ ТА ВІДМІННЕ У ВИСВІТЛЕННІ.

Марія Лашкіна, кандидатка наук з державного управління, доцентка кафедри реклами і зв'язків з громадськістю Національного авіаційного університету

У лекції викладено теоретичні основи та історію формування галузевих уповноважених з прав людини, основні історичні передумови виникнення інституту Уповноваженого з прав людини в міжнародному контексті, види та моделі інституційного впровадження діяльності омбудсменів. Конституційні права та обов'язки Уповноваженого Верховної Ради України та інших галузевих уповноважених з прав людини в Україні. Представлені основні аспекти взаємодії галузевих уповноважених з медіа, визначена роль медіа у діяльності захисту прав людини в співпраці з галузевими омбудсменами на прикладі конкретних кейсів.

Лекція має оглядовий характер, розрахована на слухачів спеціалізованого курсу «Урядові комунікації» першого року навчання магістрів факультетів журналістики.

ПЛАН ЛЕКЦІЇ:

1. Права людини та галузеві уповноважені: теорія та історія походження.
2. Уповноважений з прав людини Верховної Ради України: статус, права та обов'язки.
3. Робота з медіа галузевих уповноважених з прав людини: особливості висвітлення.

1. ПРАВА ЛЮДИНИ ТА ГАЛУЗЕВІ УПОВНОВАЖЕНІ: ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ПОХОДЖЕННЯ

*«Усі люди створені вільними,
вони наділені Творцем певними невідчужуваними правами,
до яких належить право на життя,
свободу та прагнення до щастя»
(Декларація незалежності США, 1776 р.)*

Теорія природних прав (закладена у працях давньогрецьких мислителів-софістів ще у VI–V ст. до н.е.) відтворена у трактуванні прав людини і громадянина і не завжди передбачає законодавче врегулювання. Потреба в захисті на законодавчому рівні прав людини пов'язана із закріпленням ідеї «правової держави», природним потягом людства до справедливості, встановленні рівних можливостей для реалізації та повноцінного життя.

Фахівці вважають, що вперше на законодавчому рівні ці права були закріплені у Великій хартії вольностей в Англії у 1215 році. Згодом, у 1628 році, Англія схвалила Петицію про права, де вперше узаконила неможливість ув'язнювати вільного громадянина без законних підстав.

У 1689 році ухвалений Білль про права, який став юридичною основою конституційної монархії Англії.

У 1776 році підписана Декларація незалежності США, цитата з якої винесена в епіграф, що фактично сформулювала основи ліберальної концепції прав людини.

Проте вперше на законодавчому рівні закріплення рівності всіх громадян перед законом відбулося завдяки Великій Французькій революції, коли було підтримано Декларацію про права і свободи людини і громадянина в 1789 році (Франція). У цьому документі проголошені свобода совісті, свобода слова, презумпція невинуватості, недоторканість особи та її майна, а також встановлено обов'язок держави забезпечувати і гарантувати права і свободи людини та право громадян на опір гнобленню. Уперше у світовій практиці в Декларації було закріплено загальнодозвільний принцип регулювання правових відносин: «Дозволено все, що прямо не заборонено законом» [1].

Права людини є світоглядною концепцією, яку підтримали в державі Україна на суспільно-політичному та правовому рівні. Цей підхід закріплений в Конституції України у 1996 році, яка ухвалена вже після того, як Україна стала членом Ради Європи, де принцип захисту прав і свобод людини запроваджувався в систему суспільних відносин довгий час.

Загальна декларація прав і свобод людини була ухвалена Резолюцією Генеральної Асамблеї Організації Об'єднаних Націй (далі — ООН) 10 грудня 1948 року. На її основі розроблені та юридично оформлені в 1966 році Міжнародний пакт про громадянські та політичні права та Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права, що визначили перелік та зміст основних прав людини, були ратифіковані 35 державами й набрали чинності у вигляді міжнародних юридичних документів у 1976 році.

Сучасні держави, які обрали для себе демократичний шлях розвитку, не можуть не враховувати важливий сегмент досягнення цивілізації — захист та дотримання свобод та прав людини і громадянина, що охоплюють індивідуальні та колективні, активні та пасивні права, права сім'ї, нації, меншин, різних соціальних груп тощо.

За класифікацією ООН права людини є громадянські, політичні, економічні, соціальні і культурні.

До громадянських і політичних прав належать — право на життя, свободу та безпеку особи, право на свободу від рабства та підневільного стану, право на свободу від тортур і жорстокого поводження, право на визнання правосуб'єктності, право на рівність перед законом, свободу висловлювань тощо.

До економічних, соціальних і культурних належать — право на соціальний захист, на працю та вільний вибір роботи, на рівну оплату праці за рівну роботу, на справедливу та задовільну винагороду для достойного існування людини, на відпочинок і дозвілля, на життєвий рівень, необхідний для підтримки здоров'я та добробуту, право створювати профспілки тощо [2].

Будь-яка класифікація прав людини є відносною, не є вичерпною і повною, оскільки життя триває, а історичний розвиток людства свідчить, що з розвитком економічних, соціальних та політичних змін у суспільній організації виникають і нові права людини і громадянина. Наочним прикладом підтвердження цієї тези може слугувати включення до ст. 19 «Свобода слова» Міжнародного пакту про громадянські та політичні права у 2011 році права на ширококоштовий інтернет та доступ до пошуку, отримання і поширення інформації у всесвітній павутині. Цьому рішенню передувало опитування громадян у різних країнах, що проводила Всесвітня служба BBC у 2009–2010 роках. Згідно з результатами опитування четверо з п'яти користувачів і не користувачів Інтернету назвали доступ до нього — одним із фундаментальних прав людини. «Право на спілкування не можна ігнорувати», — сказав BBC News д-р Хамадун Туре, генеральний секретар Міжнародного союзу електрозв'язку (МСЕ). І деякі країни, зокрема Фінляндія та Естонія, уже визнали це право невід'ємним для своїх громадян [3]. Із розвитком технологій, появою робототехніки, зміною клімату тощо можуть виникнути нові потреби у зміні прав та свобод людини.

Конституція України, ст. 3: Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави [4].

Наведена цитата з Конституції України прямо відсилає нас до відповідальності держави за дотримання всіх основоположних прав і свобод людини, які закріплені в Загальній декларації прав людини, міжнародних актах, що ратифіковані Україною, та законодавстві нашої країни [5]. Водночас ми маємо розуміти, що будь-яке порушення законодавства повинно передбачати санкції для порушників, а для цього працюють відповідні органи та інституції, що відслідковують види правопорушень.

В основі розподілу відповідальності інституцій лежить принцип поділу влади французького правника та політичного мислителя Шарля-Луї де Мотеск'є (1689–1755) на законодавчу, виконавчу і судову, де кожна з гілок має свої повноваження і рівень відповідальності. Законодавча влада встановлює і ухвалює закони, які апрі-

орі не можуть порушувати права людини, виконавча влада створює умови для їх дотримання і виконання, судова має визначати рівень покарання за дії та бездіяльність відповідальних осіб.

У різних країнах система працює з певними відмінностями, питаннями дотримання прав людини опікуються різні інституції — від судів і прокуратури до уповноважених з прав людини та громадських організацій.

Інститут уповноваженого з прав людини існує в багатьох країнах, які мають демократичний державний устрій. Основним напрямом діяльності є гнучкий і швидкий механізм реагування на неправомірні дії або порушення чиновниками прав та свобод людини. У загальносвітовій практиці цей інститут отримав назву «омбудсмен».

Омбудсмен (від швед. *Ombudsman* — представник) — посадова особа, яка контролює дотримання законних прав та інтересів громадян у діяльності державних органів. Однією з головних функцій омбудсмена у світі є контроль за діяльністю виконавчих та інших органів державної влади шляхом розгляду скарг громадян на дії тих чи тих посадових осіб, що призвели до порушення прав та свобод людини і громадянина. Основною характеристикою цього інституту вважають його незалежність від органів влади, можливість проводити самостійні розслідування порушень та звертатися з відповідними пропозиціями щодо зміни законодавства. Таким чином омбудсмен виконує роль незалежного арбітра між людиною і владою, тому має діяти незалежно і неупереджено [1].

Уперше посаду «парламентського омбудсмена» заснував риксдаг (парламент) Швеції 1809 року. Фахівці стверджують, що це сталося завдяки лібералізації суспільних відносин на початку XIX сторіччя і появою у Швеції Конституції. Цей акт мав назву «Документ про правління» і був спрямований на урівноваження широким повноважень короля з повноваженнями парламенту, контроль за яким покладався на спеціального парламентського комісара — омбудсмена.

Із часом такі посади почали з'являтися у різних країнах Європи: у Фінляндії (1919 р.), Норвегії (1952 р.), Данії (1953 р.), Новій Зеландії (1962 р.), Польщі (1987 р.). У 1959 році учасники конференції ООН запропонували поширити цей інститут на всі держави світу. У 1993 році згідно з положеннями Маастрихтського договору запроваджено посаду омбудсмена у Європейському союзі, а в 1999 створено посаду Уповноваженого з прав людини в Раді Європи. Сьогодні інститут омбудсменів працює у понад 100 країнах світу.

Звісно, повноваження, якими наділяють омбудсменів у кожній країні, відрізняються і залежать від суспільно-політичного устрою країни, але загальні характеристики, що об'єднують ці інституції, фахівці виокремлюють такі:

- незалежне становище у системі органів державної влади;
- незмінюваність особи уповноваженого протягом всього терміну повноважень парламенту;
- відкритість і доступність для всіх громадян, які потребують захисту своїх прав і свобод;
- відсутність формалізованих процедур розгляду скарг і звернень;
- безоплатність надання допомоги;
- зв'язаність не тільки правовими нормами, а й уявленнями про справедливість та «здоровий глузд» [6, с. 77].

Є дві найпопулярніші моделі омбудсменів шведська та англійська. Шведська модель характеризується розширеними повноваженнями та компетенціями омбудсменів. Приміром, вони здійснюють контроль не лише за центральними органами влади, а й за судами; місцевими адміністраціями; є омбудсмен, який здійснює нагляд за збройними силами та відносинами з різними цивільними структурами; омбудсмен, який здійснює нагляд за законністю в галузі соціального забезпечення та податків. Шеф-омбудсмен контролює питання доступу громадян до офіційних документів і виконує адміністративні функції. Омбудсмен у Швеції має широкі права, наприклад: пред'являти обвинувачення державним та муніципальним посадовим особам; мати повний доступ до будь-якої документації; одержувати інформацію з будь-яких джерел.

На відміну від шведської моделі, інститут омбудсмена у Великій Британії певною мірою обмежений, через широкі повноваження контролю, який має парламент. Так, англійська модель характеризується вузькою сферою компетенції, обмеженими засобами правового впливу, а також запровадженням так званого парламентського фільтру, через який омбудсмен має обмежені важелі прямої комунікації з громадянами, оскільки

право звернень передбачено тільки через парламентаріїв. Самостійне розслідування він також розпочати не може, а тільки після звернення члена парламенту. Форму розслідування визначає саме омбудсмен, це можуть бути і відкриті слухання, і неофіційна бесіда, після чого він має скласти звіт з рекомендаціями, який повертається до парламентарія, через якого подано звернення. Інститут омбудсмена регулює Закон про парламентського комісара з адміністративних питань, а статус прирівняний до статусу судді Високого суду. Його призначає на посаду королева, і омбудсмен має право бути на посаді до досягнення 65 років.

Ще одна популярна модель у світі — Модель медіатора, що запроваджена в 1973 році у Франції. Така модель є своєрідним винятком у концепції парламентського омбудсмена, оскільки його призначає Рада міністрів Франції.

Більш вдалою фахівці вважають модель, започатковану в Польщі у 1988 році, яка першою з країн колишнього соціалістичного управління впровадила інститут парламентського омбудсмена з широкими повноваженнями і компетенціями [7].

Яка з цих моделей є кращою? Визначити неможливо, оскільки кожна враховує специфіку менталітету та демократичних практик, запроваджених у цих державах. Країни Східної Європи, що розвиваються, запозичують найкращі практики світу та враховують особливості суспільно-політичної моделі, сформованої на їхній території.

У багатьох країнах світу досить поширена практика діяльності спеціалізованих омбудсменів. Види галузевих омбудсменів досить різноманітні: від військових — до омбудсменів з прав дитини та з питань охорони здоров'я. Ось короткий перелік омбудсменів різних компетенцій:

Омбудсмен новин («представник читачів/глядачів», «адвокат читачів» або «громадський редактор») — це у більшості випадків редактор якогось поважного ЗМІ, який розглядає скарги від читачів газет, слухачів радіо, глядачів телебачення щодо точності, справедливості, збалансованості поданих новин, який рекомендує редакціям способи виправлення новин або роз'яснення. Такі інститути працюють у деяких країнах, зокрема в Швеції (<http://www.po.se>) та Польщі. В Україні дискусія щодо омбудсмена з новин триває, і поки що ці функції (і треба зауважити, достатньо успішно) виконує Комісія з журналістської етики (далі — КЖЕ), куди читачі можуть спрямовувати свої скарги на непрофесіоналізм ЗМІ. КЖЕ — є органом саморегуляції ЗМІ, корпоративним інститутом громадянського суспільства, що розглядає конфліктні ситуації етичного та професійного характеру;

Банківський (фінансовий) омбудсмен — незалежна у своїй діяльності фізична особа, яка забезпечує врегулювання спірних питань, що виникають між банками та фізичними особами під час укладання іпотечних угод, або інших видів банківських операцій. Уперше інститут міжгалузевих фінансового омбудсмена був створений у Великобританії у 1981 році. У його компетенції — забезпечення прав страхувальників, владнання до судових спорів у фінансовій сфері. Служба фінансового омбудсмена є дуже потужною незалежною організацією, куди може звернутися споживач будь-яких фінансових послуг. Україна має низький рівень фінансової грамотності населення, непрозорість надання фінансових послуг, відсутність механізму вирішення спорів з фінансовими установами у досудовому порядку, тому запровадження інституту фінансового омбудсмена активно обговорюється у професійному середовищі. Спроби впровадити його були у 2018 році, був зареєстрований законопроект групою депутатів, але так і не був прийнятий. Водночас Україна має зобов'язання перед Європейським Союзом (далі — ЄС) щодо запровадження інституту фінансового омбудсмена згідно Угоди про асоціацію і адаптацію свого законодавства до вимог ЄС [8].

Регіональні. Місцеві омбудсмени — частіше діють у державах з федеральною формою устрою, де функціонують сильні автономні одиниці. Повноваження схожі на повноваження загальнонаціональних омбудсменів, але обмежуються контролем тільки за державними адміністраціями на регіональному рівні. Наявні подібні інституції у Великобританії, Канаді, Італії, Німеччині, Нідерландах, Франції. У Нідерландах усі великі міста мають свого муніципального омбудсмена, а у Франції існує спеціальний омбудсмен (Mediateur) для Іль-де-Франко і муніципалітету Парижа, більшість Італійських провінцій також мають свого муніципального омбудсмена (Defensori civici regionali). Статус місцевого омбудсмена як правило закріплений загальнонаціональним законодавством, їх обирають парламенти або місцеві асамблеї (ради). В Україні після проведення децентралізації, деякі територіальні громади намагаються створювати у себе подібні посади, але на законодавчому рівні питання поки ще не вирішено. Дискусії тривають.

Спеціалізовані омбудсмени. В деяких країнах на рівні національних, місцевих та регіональних омбудсменів створюють інститути спеціалізованих захисників прав вразливих груп населення, які потребують додаткового захисту у зв'язку зі своєю меншістю або особливістю представлення в органах влади.

Омбудсмен з питань рівних можливостей. Цей омбудсмен опікується створенням додаткових гарантій рівності двох статей у всіх сферах життя, оскільки традиційно у багатьох країнах є дискримінація за ознакою статі у сфері оцінки праці, у суспільному житті та в політиці. Такий омбудсмен є в скандинавських країнах. Не дивно, що саме в цих країнах спостерігається значний прогрес в області статевої рівності.

Омбудсмен з прав дитини. Декларація з прав дитини прийнята резолюцією 1386 (XIV) Генеральної Асамблеї ООН від 20 листопада 1959 року (https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_384#Text), ратифікована Україною в 1991 році. Деякі країни мають окремі закони щодо захисту прав дітей (Болгарія, Норвегія). Спеціальні омбудсмени із захисту прав дітей діють у багатьох країнах світу, в Україні також. Із 2011 року Указом Президента України запроваджено посаду Уповноваженого з прав дитини при Президенті України [9].

Військовий омбудсмен. Уперше така посада була впроваджена у Швеції в 1915 році. У різний час у різних країнах (Швеція, Норвегія, Німеччина, Чехія та ін.) з'явилося 80 омбудсменів спеціальної компетентності. Фахівці відмічають, що найважливішою їхня діяльність була під час Першої та Другої світових війн, згодом кількість скарг зменшилася, і деякі країни об'єднали їхні повноваження з основним захисником з прав людини. Сьогодні найсильнішим таким інститут є в Німеччині, де працює уповноважений Бундестагу з питань оборони та безпеки. У Нідерландах діє генеральний військовий інспектор.

В Україні такої посади офіційно немає, але з 2016 року Указом Президента України був запроваджений *Уповноважений президента з питань реабілітації учасників Антитерористичної операції* (далі — АТО). Його функції до 2018 року виконував військовий фельдшер В. В. Сидоренко.

Омбудсмен з питань меншин. Такий спеціальний омбудсмен із захисту прав національних меншин діє, зокрема, в Угорщині. Обраний парламентом і діє на підставі спеціального конституційного Закону про права національних і етнічних меншин (1993 р.). До нього можуть звертатися представники меншин у випадках порушення їхніх прав у зв'язку з використанням рідної мови, на представництво в парламенті та місцевих органах влади [6, с. 77–79].

Бізнес-омбудсмен займається захистом інтересів бізнесу у взаємодії з органами державної влади як всередині країни, так і за її межами. Виступає медіатором у вирішенні конфліктів між державою і бізнес-середовищем. Такі інституції діють у США, Росії, Грузії та ін. Дискусії про створення такої установи в Україні тривають з 2012 року, уже третій законопроект про Установу бізнес-омбудсмена в Україні зараз знаходиться на розгляді Верховної Ради України. З 2014 року в Україні діє Рада бізнес-омбудсмена. Яка започаткована на основі Меморандуму між урядом України та Європейською бізнес-асоціацією, Європейським банком реконструкції та розвитку, Американською торгівельною палатою та ін. Учасниками міжнародного бізнесу в Україні. Меморандум закріплений Постановою Кабінету міністрів України. Однією з ключових цілей Ради бізнес-омбудсмена є забезпечення ефективної системної комунікації бізнесу з владою, органами державної влади та місцевого самоврядування, а також підприємствами, які перебувають у державній власності або підпорядковані державним органам.

Статус омбудсменів та їхні повноваження мають свої регіональні та державні відмінності. Кожна країна визначає кількість галузевих уповноважених відповідно до вимог часу та необхідності захисту прав і свобод різних верств населення.

2. УПОВНОВАЖЕНИЙ З ПРАВ ЛЮДИНИ ВЕРХОВНОЇ РАДИ УКРАЇНИ: СТАТУС, ПРАВА ТА ОБОВ'ЯЗКИ

Україна — демократична країна, яка дотримується принципів та цінностей, притаманних Європейським розвиненим країнам. Інститут уповноваженого з прав людини ВРУ встановлений Конституцією України у 1996 році, де у ст. 101 було передбачено створення нового конституційного органу — Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини (далі — Уповноважений) для здійснення парламентського контролю за дотриманням конституційних прав і свобод людини і громадянина. Діяльність уповноваженого з прав людини регламентується Конституцією України і Законом України про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини (776/97-ВР Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1998, № 20, т. 99) [10].

Метою парламентського контролю, який здійснює Уповноважений, є:

- захист прав і свобод людини і громадянина, проголошених Конституцією України, законами України та міжнародними договорами України;

- дотримання та повага до прав і свобод людини і громадянина;
- запобігання порушенням прав і свобод людини і громадянина або сприяння їх поновленню;
- сприяння приведенню законодавства України про права і свободи людини і громадянина у відповідність з Конституцією України, міжнародними стандартами в цій галузі;
- поліпшення і подальший розвиток міжнародного співробітництва у галузі захисту прав і свобод людини і громадянина;
- запобігання будь-яким формам дискримінації щодо реалізації людиною своїх прав і свобод;
- сприяння правовій інформованості населення та захист конфіденційної інформації про особу [10].

Уповноважений має самостійний та незалежний статус, діє, використовуючи законні механізми взаємодії з органами влади та правопорядку, що дають змогу забезпечити захист та поновлення порушених прав і свобод.

Закон про Уповноваженого набрав чинності у 1998 році, у цей самий рік обрано першого в історії держави омбудсмена. Уповноваженим ВРУ стала Ніна Карпачева. З 2012 по 2018 рік цю посаду обіймала Валерія Лутковська, зараз цю функцію виконує колишня депутатка від партії «Батьківщина» Людмила Денисова, яка була призначена ВРУ у 2018 році.

Уповноважений призначається на посаду і знімається з посади таємним голосування депутатів, строком на п'ять років, який починається з дня складання ним присяги на засіданні ВРУ. Не може мати представницького мандату, обіймати які-небудь посади в органах державної влади, місцевого самоврядування, громадських організаціях, на підприємствах, установах, організаціях будь-якої форми власності, бути членом будь-якої політичної партії.

Уповноважений має широкі права участі в засіданнях органів державної влади, нечергового та термінового прийому Президентом України до відвідування всіх установ та організацій, зокрема, психіатричних лікарень, місць позбавлення волі, тюрм та ізоляторів тимчасового утримання тощо. Ці права визначені у ст. 13 Закону про Уповноваженого. Треба зауважити, що українські парламентарі швидко реагують на зміни, які відбуваються в суспільстві, і відповідно до вимог часу вносять зміни в права і обов'язки Уповноваженого з прав людини. Наприклад, п. 8 ст. 13 Закону мав декілька уточнень вже у 2000-ні роки і треба звернути на них увагу, оскільки вони мають суттєвий вплив на гуманізацію та демократизацію суспільно-політичного життя в Україні.

Права, які за законодавством має омбудсмен (п. 8 ст. 13 Закону): «відвідувати без попереднього повідомлення про час і мету відвідування такі місця:

- місця, в яких особи примусово тримаються за судовим рішенням або рішенням адміністративного органу відповідно до закону, в тому числі ізолятори тимчасового тримання, кімнати для затриманих та доставлених чергових частин органів Національної поліції, пункти тимчасового перебування іноземців та осіб без громадянства, які незаконно перебувають в Україні, кімнати для перебування тимчасово затриманих військовослужбовців, слідчі ізолятори, арештні доми, кримінально-виконавчі установи, приймальники-розподільники для дітей, загальноосвітні школи та професійні училища соціальної реабілітації, центри медико-соціальної реабілітації дітей, спеціальні виховні установи, військові частини, гауптвахти, дисциплінарні батальйони, спеціальні приймальники для тримання осіб, підданих адміністративному арешту, міські, районні управління та відділи, лінійні управління, відділи, відділення, пункти органів Національної поліції, спеціалізовані автомобілі (у тому числі спеціалізовані автомобілі з конвоєм), приміщення (кімнати) для тримання підсудних (засуджених) у судах, заклади примусового лікування;
- психіатричні заклади;
- пункти тимчасового розміщення біженців;
- приміщення для транзитних пасажирів у пунктах пропуску через державний кордон;
- будинки дитини, дитячі будинки-інтернати, притулки для дітей, дитячі будинки, загальноосвітні школи-інтернати для дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, центри соціальної реабілітації дітей з інвалідністю, центри соціально-психологічної реабілітації дітей;
- психоневрологічні інтернати;

- гериатричні пансіонати, будинки-інтернати для громадян похилого віку та осіб з інвалідністю;
- пансіонати для ветеранів війни і праці;
- соціально-реабілітаційні центри.

Наведений перелік не є вичерпним;

8) опитувати осіб, які перебувають у місцях, зазначених у пункті 8 цієї статті, та отримувати інформацію стосовно поводження з цими особами і умов їх тримання» [10].

Як бачимо, найбільш вразливі верстви населення потрапляють під захист Уповноваженого. Як одна людина може охопити все? За законом омбудсмен в Україні може мати свій секретаріат і офіс, в якому працюють представники Уповноваженого з різних питань. Так, на сьогодні в офісі Уповноваженого є спеціальні представники з питань:

- дотримання процесуальних прав;
- дотримання прав людини в місцях несвободи;
- дотримання соціальних та економічних прав;
- дотримання прав дитини та сім'ї;
- дотримання права на інформацію та представництва в Конституційному суді;
- у сфері захисту персональних даних;
- дотримання рівних прав і свобод;
- представник з міжнародних питань;
- представники в північних і західних, південних і центральних областях України;
- дотримання прав жителів Автономної республіки Крим;
- дотримання прав жителів Донецької і Луганської областей.

У разі виявлення порушень положень Конституції та законів України, міжнародних договорів України стосовно прав і свобод людини омбудсмен має право конституційного подання до Конституційного суду України, подання до органів державної влади, місцевого самоврядування, об'єднань громадян, підприємств, установ, організацій незалежно від форм власності та їх посадових і службових осіб.

Уповноважений здійснює свою діяльність на підставі звернень громадян України, іноземців, осіб без громадянства чи їх представників, звернень народних депутатів України або за власною ініціативою в разі виявлення порушень прав і свобод людини і громадянина. Омбудсмен в Україні не розглядає звернення у тих справах, які вже розглядаються судами і може припинити розгляд справи, якщо заявник звернувся до суду. Всі повідомлення мають бути подані у письмовій формі, відповідь Уповноваженого про прийняття до розгляду або відмову також надсилаються у письмовому вигляді. Відмова у розгляді скарги має бути мотивованою. Водночас, уповноважений не зобов'язаний давати пояснення по суті справи, які закінчені або перебувають у нього на розгляді.

У першому кварталі кожного року Уповноважений ВРУ проголошує на засіданні парламенту щорічну доповідь про стан дотримання та захисту прав і свобод людини і громадянина в Україні органами державної влади, місцевого самоврядування, об'єднаннями громадян тощо. Доповідь повинна містити посилання на випадки правопорушень, щодо яких були вжиті необхідні заходи, результати перевірок, висновки та рекомендації щодо поліпшення стану забезпечення прав і свобод людини і громадянина. У разі необхідності Уповноважений може надавати спеціальну доповідь з окремих питань. За результатами цих доповідей ВРУ ухвалює постанову, яка публікується в офіційних виданнях.

Наприклад, під час пандемії Російська Федерація, яка окупувала Крим, припинила пропуск громадян України з окупованого Криму на територію України через встановлені пункти пропуску. Люди вимушені були заїждати в Україну через територію Росії, що було порушенням законодавства і підпадало під адміністративну відповідальність у вигляді штрафу. Тільки за 1-й квартал 2021 року було притягнене до адміністративної від-

повідальності, за даними Уповноваженого, 6 500 осіб. Секретаріатом Уповноваженого було подано 23 адміністративних позови щодо скасування постанов про накладання адміністративних штрафів, які були задоволені судами. У червні 2021 року ВРУ внесла зміни в законодавство і відмінила це правопорушення для кримчан.

Міжнародна діяльність Уповноваженого Верховної Ради з прав людини.

Уповноважений з прав людини тісно співпрацює з громадськими правозахисними організаціями та є членом багатьох міжнародних організацій, зокрема:

- Міжнародного інституту омбудсменів (заснований у 1978 році у Канаді);
- Європейського інституту омбудсменів (наукове товариство, засноване у 1982 році в Австрії) — на сайті інституту можна знайти найближчого до вашої країни на теренах Європи омбудсмена;
- Глобального альянсу національних правозахисних інститутів, який був створений на міжнародному семінарі омбудсменів в Тунісі у 1993 році. Альянс допомагає національним омбудсменам, сприяє розвитку можливостей у взаємодії в межах системи ООН та з Офісом Верховного комісара ООН з прав людини;
- Європейської мережі з прав дитини.

Для забезпечення прямої взаємодії і легкого доступу громадян до Уповноваженого, за допомогою міжнародних донорських організацій, в офісі Уповноваженого було створено спеціальну мережу регіональних координаторів взаємодії з громадськістю.

Отже, як бачимо інститут Уповноваженого ВРУ з прав людини в Україні має широкі повноваження щодо захисту прав і свобод людини, має відповідну структуру, що охоплює функції спеціальних (галузевих) уповноважених, активно співпрацює з міжнародними організаціями. Уповноважений з прав людини робить щорічні доповіді для депутатів, за результатами яких ухвалюють постанови і вносять зміни в законодавство щодо покращення ситуації із забезпеченням прав людини і громадянина, дотримання демократичних процедур діяльності державних органів.

3. РОБОТА З МЕДІА ГАЛУЗЕВИХ УПОВНОВАЖЕНИХ З ПРАВ ЛЮДИНИ: ОСОБЛИВОСТІ ВИСВІТЛЕННЯ

Основна функція ЗМІ — інформування населення. Робота журналіста в сучасному глобальному інформаційному просторі додає ще одну функцію — перевірку й достовірність поданої інформації.

«Епоха тривоги й електричних засобів є також епохою підсвідомого й апатії. Але, як це не дивно, є одночасно й епохою усвідомлення підсвідомого... Наше приватне і корпоративне життя перетворилося на інформаційні процеси, і це сталося тому, що ми винесли свою центральну нервову систему назовні, в електричну технологію», — так визначив нашу епоху Маршал Маклюєн [11].

Цифровий світ, розвиток соціальних мереж та месенджерів змінили способи споживання новин у світі. Проте професійні медіа все ще залишаються важливим інститутом інформування суспільства про події та явища. ЗМІ знаходяться на передовій інформування про порушення прав і свобод людини і громадянина, установлення практик демократичного врядування в нашій країні. У цьому сенсі для медіа взаємодія з Уповноваженим ВРУ з прав людини є конче необхідною і потрібною для формування порядку денного з урахування принципів дотримання прав і свобод людини, етичних норм і правил гуманістичного напрямку.

Поглянемо на цю взаємодію з декількох векторів важливих для діяльності ЗМІ:

- Право на доступ до інформації;
- Контент інформаційних повідомлень;
- Право на свободу думки і слова;
- Захист персональних даних.

1. Право на доступ до публічної інформації для всіх громадян України і, зокрема для журналістів, закріплено Законом України від 2011 року. Для журналістів цей документ став важливим кроком для забезпечення виконання ними своїх професійних можливостей. Важко повірити, але отримати інформацію від органів державної влади для проведення будь-яких журналістських розслідувань, або просто підготовки матеріалу до появи цього законодавчого акту було вкрай важко. Цей документ дає підстави журналістам у разі порушення їхнього права на отримання відповіді на інформаційні запити звертатися до Уповноваженого з прав людини, який має важелі впливу на органи державної влади і право Конституційного подання. Отже, журналісти мають бути добре обізнані в законодавстві, що стосується їхньої діяльності і в разі потреби звертатися до Уповноваженого з прав людини. Уповноважений з прав людини захищає право журналіста на отримання і розповсюдження інформації.

Уповноважений з прав людини має свій сайт (<https://www.ombudsman.gov.ua/>). Сайт зручний у користуванні, зрозумілий для всіх. На сайті є телефон гарячої лінії для звернень, описана процедура подання звернення, є телефони і електронні пошти всіх спеціальних представників.

2. Контент для ЗМІ сьогодні стає визначальним фактором для привернення уваги читачів та глядачів. Водночас наповнення новинного ряду залежить від самих журналістів, способу збору інформації, обрання важливості тем. Ми побачили скільки важливих тем для формування гуманістичного порядку денного є в компетенції Уповноваженого з прав людини. Тобто для журналістів діяльність Уповноваженого може стати джерелом цікавих новин, історій людей, життєвих випадків порушення прав. В офісі Уповноваженого працює пресслужба, яка надає будь-яку інформацію, наповнює сайт новинами та пресрелізами (<https://ombudsman.gov.ua/ua/page/secretariat/press-office/>).

Водночас журналіст не просто переписує пресрелізи, а шукає складні актуальні теми, що не просто висвітлять проблему, але і зможуть вплинути на формування в суспільстві гуманістичних етичних норм. Наприклад, теми пов'язані з утриманням ув'язнених, ситуацією в психічних лікарнях та спеціальних пансіонатах для літніх людей тощо.

3. У щорічній доповіді Уповноваженого з прав людини за 2020 рік згадуються випадки порушення права на свободу думки і слова, порушення права журналістів на професію та виконання своїх службових обов'язків під час пандемії COVID-19. Протягом 2020 року до Уповноваженого надійшло 14 повідомлень про порушення прав громадян на свободу думки і слова. За даними міжнародної організації «Репортери без кордонів», відповідно до всесвітнього Індексу свободи слова у 2020 році Україна посіла 96-те місце (зі 180 країн). У 2019 році вона обіймала 102-ге місце. Експертами Інституту масової інформації було зафіксовано 229 випадків порушень свободи слова (у 2019 році — 243), з них 171 випадок стосувався фізичної агресії проти журналістів. Зокрема, стабільно високим залишається рівень фізичної агресії проти жінок-журналістів. Кількість перешкоджень законній професійній діяльності журналістів у 2020 році зросла на 26% порівняно з 2019 роком. Майже третина від загальної кількості порушень свободи слова в Україні (27%) була пов'язана із запровадженими карантинними обмеженнями через пандемію COVID-19. [12, с. 63].
4. Уповноважений з прав людини в Україні має свого Спецпредставника із захисту персональних даних, його контактні дані є на сайті в розділі «Структура секретаріату». Тема захисту персональних даних є актуальною в умовах цифрового світу, оскільки суспільства в різних країнах часто стикаються з порушенням прав громадян на приватність, на державну та банківську таємницю тощо. За даними прес-служби, у 2020 році до Уповноваженого надійшло понад 2 000 повідомлень про порушення прав людини на захист персональних даних, що в порівнянні з 2019 роком (1 061) майже удвічі більше.

Наявність такого галузевого представника є важливою, оскільки в його обов'язки входить не тільки парламентський контроль за забезпеченням прав людини, але і внесення пропозицій щодо змін в законодавство. Деякі зміни можуть вплинути на роботу журналіста щодо виконання його професійних обов'язків, тому співпрацювати з цим напрямком конче необхідно. Наприклад, в доповіді Уповноваженого є рекомендації до ВРУ переглянути деякі застарілі положення українського законодавства, що стосуються медіа. Аналіз законів свідчить, що їхні положення не повною мірою враховують виклики, пов'язані з розвитком цифрових технологій, та потребують приведення у відповідність до європейських стандартів функціонування медіа-ресурсів (Європейської конвенції про трансграничне телебачення, Директиви Європейського парламенту та Ради 2010/13/ЄС про аудіовізуальні медіа послуги від 10 березня 2010 року зі змінами, внесеними Директивою (ЄС) 2018/1808 від 14 листопада 2018 року тощо). Відсутність належного правового врегулювання питання реалізації прав людини на одержання різної, достовірної й оперативної інформації в межах цифро-

візації інформаційно-комунікаційного простору може призвести як до обмеження можливостей отримання інформації, так і до порушень цього права суб'єктами, що відповідають за її поширення [12, с. 66].

Можемо підсумувати, що Уповноважений з прав людини в Україні може і має стати джерелом новин для ЗМІ, а ЗМІ, в свою чергу, можуть і повинні стати інформатором для суспільства про порушення прав людини, громадянина, національних меншин тощо.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Уповноважений Верховної Ради з прав людини. Генезис прав людини [Електронний ресурс] / Уповноважений Верховної Ради з прав людини — Режим доступу: <https://ombudsman.gov.ua/ua/page/secretariat/history/genesis/>
2. Околіт Т. Класифікація прав людини та її критерії [Електронний ресурс] / Тетяна Околіт — Режим доступу: <https://bit.ly/3h3VwqO>
3. Internet access is 'a fundamental right' [Електронний ресурс] — Режим доступу <http://news.bbc.co.uk/2/hi/technology/8548190.stm>
4. Конституція України [Електронний ресурс] / Конституція України — Режим доступу: <https://bit.ly/3hs6wgW>
5. Загальна декларація прав людини [Електронний ресурс] / Загальна декларація прав людини — Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text
6. Політологічна енциклопедія: навч. Посібник / укл.: Карасевич А. О., Шачковська Л. С.— Умань: ФОП Жовтий О. О., 2016.— Кн. 5.— 710 с.
7. Загальна характеристика інституту уповноваженого з прав людини [Електронний ресурс] / Загальна характеристика інституту уповноваженого з прав людини — Режим доступу: <https://osvita.ua/vnz/reports/law/9689/>
8. Беззуб І. Який фінансовий омбудсмен потрібен Україні: європейський досвід [Електронний ресурс] / І. Беззуб // Громадська думка про правотворення.— 2018.— № 8 (152).— С. 15–22.— Режим доступу: <http://nbuviar.gov.ua/images/dumka/2018/8.pdf>.— Назва з екрана.
9. Сіра І. Б., Становлення інституту Уповноваженого з прав дитини в Україні [Електронний ресурс] // І. Сіра // Національна академія державного управління — Режим доступу: <http://academy.gov.ua/ej/ej16/txts/12SIBPDU.pdf>.— Назва з екрана.
10. Закон України Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/776/97-%D0%B2%D1%80#Text>
11. Маклюэн Г. М. Понимание медиа: Внешние расширения человека / Маклюэн Г. М.; [пер. с англ.: В. Николаева; М. Вавилова].— М.; Жуковський: „КАНОН-пресс-Ц”, „Кучково поле”, 2003.— 464 с.
12. Щорічна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини про стан додержання та захисту прав і свобод людини громадянина за 2020 рік.— Київ, березень 2021.

ЛІТЕРАТУРА ДЛЯ САМОСТІЙНОГО ЧИТАННЯ:

1. Бисага Ю. М., Палінчак М. М., Белов Д. М., Данканич М. М. Права людини.— Ужгород, 2003.— 189 С.— Режим доступу: <https://bit.ly/2UTH6RD>
2. Мартинюк Р. С. Теорія прав людини. Навчальний посібник.— Острого: Видавництво Національного університету “Острозька академія”, 2009.— 218 с.

3. Волков Д. Н. Сравнительный анализ моделей института омбудсмана в мире. Историческая и социально-образовательная мысль. 2015. Т. 7. № 2. С. 111–114 — Режим доступу: <https://bit.ly/3heSjtG>
4. Л. Т. Рябовол. Проблематика інституту омбудсмана в зарубіжних країнах: стан наукових пошуків // Серія: Право, 2019 р., № 3 (65) — Режим доступу: http://www.law.stateandregions.zp.ua/archive/3_2019/9.pdf

КОРИСНІ ПОСИЛАННЯ:

1. Рада Європи <https://www.coe.int/web/portal/home>
2. Парламентська асамблея Ради Європи <https://pace.coe.int/en/>
3. Конгрес місцевих та регіональних влад <https://www.coe.int/en/web/congress/home>
4. Європейський суд з прав людини <https://www.echr.coe.int/Pages/home.aspx?p=home>
5. Комісар з прав людини <https://www.coe.int/en/web/commissioner>
6. Уповноважений Верховної Ради з прав людини <https://ombudsman.gov.ua/>
7. Business Ombudsman Council <https://boi.org.ua/about/>
8. Global Alliance of National Human Rights Institutions <https://ganhri.org/history-of-ganhri-and-nhris/>
9. Child Rights International Network <https://home.crin.org/>
10. International Ombudsman Institute <https://www.theioi.org/>
11. Комісія з журналістської етики <https://www.cje.org.ua/ua>

ПРАВА ЛЮДИНИ НА СВОБОДУ МИРНИХ ЗІБРАНЬ: ПРИНЦИПИ, ЗАВДАННЯ ТА ОСОБЛИВОСТІ ЖУРНАЛІСТСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Ольга Зима, кандидатка економічних наук, доцентка кафедри управління соціальними комунікаціями Харківського національного економічного університету імені Семена Кузнеця

Лекція присвячена особливостям реалізації прав людини на свободу мирних зібрань. Зокрема, розглянуто правові акти, принципи реалізації та форми мирних зібрань. Корисним для читача є розглянутий у лекції досвід зарубіжних країн щодо проведення мирних зібрань. А також розглянута діяльність журналіста під час мирних зібрань. Лекція має бути корисною для студентів, майбутніх журналістів і активістів, які беруть участь у мирних зібраннях.

ПЛАН ЛЕКЦІЇ:

1. Правові акти щодо свободи мирних зібрань.
2. Основні принципи реалізації свободи мирних зібрань.
3. Форми мирних зібрань.
4. Досвід зарубіжних країн щодо проведення мирних зібрань.
5. Особливості журналістської діяльності під час мирних зібрань.

1. ПРАВОВІ АКТИ ЩОДО СВОБОДИ МИРНИХ ЗІБРАНЬ

Реалізація права на мирні збори в Україні регулюється актами міжнародного законодавства. Так, Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод, яка була підписана державами — членами Ради Європи в 1950 році, а ратифікована і набрала чинності в Україні в 1997 році, було закріплено право на свободу мирних зібрань (ст. 11) [1].

Право громадян України на мирні збори гарантується частиною першою статті 39 Конституції України, згідно з якою [2] «громадяни мають право збиратися мирно, без зброї і проводити збори, мітинги, походи і демонстрації».

Зібрання слід визначати мирними, якщо їхні організатори мають мирні наміри і зібрання мають ненасильницький характер. Термін «мирні» слід поширити на таку поведінку, яка може дратувати чи ображати інших осіб, і навіть на таку поведінку, яка тимчасово перешкоджає, ускладнює або створює перешкоди діям третіх осіб.

Також у статті 39 Конституції України [2] доведено, що про проведення мирних зібрань «завчасно сповіщаються органи виконавчої влади чи органи місцевого самоврядування».

Обмеження щодо реалізації цього права може встановлюватися судом відповідно до закону і лише в інтересах національної безпеки та громадського порядку — з метою запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я населення або захисту прав і свобод інших людей.

Також, головним законом країни — Конституцією України (стаття 24, частина перша статті 35, частина перша статті 39) [2], встановлено, що держава має створювати єдині правові механізми, що регулюють проведення громадянами, громадськими або релігійними організаціями, іншими суб'єктами права публічних мирних зібрань релігійного та нерелігійного характеру.

На офіційному сайті Конституційного Суду України [3] доведено, що в демократичній, правовій державі не може бути встановлений різний порядок проведення мирних зібрань залежно від їх організаторів та учасників, мети і місця, форми тощо, а саме: в одних випадках вимагається отримати дозвіл, а у інших — завчасно

сповістити про намір провести таке зібрання. Тобто, такі зібрання мають проводитися саме після завчасного сповіщення відповідними суб'єктами права органів виконавчої влади чи органів місцевого самоврядування.

Також на сайті Української Гельсінської спілки з прав людини [4] наведено корисну інформацію та поради організаторам і учасникам мирних зібрань. Зокрема, щодо обмеження свободи мирних зібрань, то такі свободи можуть обмежуватися виключно *законом*, проте жоден закон не встановлює інших обмежень свободи мирних зібрань. Тому рішення органів місцевого самоврядування чи інші правові акти не можуть слугувати підставою для обмеження цієї свободи. Існування таких місцевих нормативних актів суперечить ст. 39 Конституції України [2] і вони можуть бути скасовані в порядку адміністративного судочинства.

Для більшості країн обов'язковою умовою під час організації та проведення мирних та беззбройних зібрань є те, що вони перебувають під захистом Конституції [5]. Але межі реалізації цього права є різними, що, передусім, пов'язано з історичними та національними особливостями тієї або іншої країни. Перелік підстав для обмежень мирних зібрань різняться від країни до країни. Він може бути як розширеним, так і звуженим. Правом приймати рішення про заборону (обмеження) мирних зібрань в окремих країнах наділені представники публічної адміністрації [5, с. 33].

Розглянемо порядок проведення зборів, мітингів, вуличних походів і демонстрацій [6].

З метою проведення мирного зібрання та для того, щоб уповноважені органи влади могли забезпечити охорону громадського порядку під час проведення мирного заходу, організатору у повідомленні про його проведення необхідно зазначити:

- дату проведення, час початку та орієнтовну тривалість заходу;
- мету і форму проведення заходу;
- місце проведення заходу;
- маршрут пересування демонстрантів чи учасників походу (для заходів, які пов'язані з переміщенням учасників — релігійні процесії, походи, демонстрації тощо);
- передбачувану кількість учасників заходу;
- прізвища, імена та по батькові або найменування організаторів (організатора) мирного заходу, адреси та номери їхніх (його) телефонів;
- дату подання повідомлення.

Як правило, рівень шуму при проведенні мирних заходів, у тому числі під час використання звуковідтворювальної, аудіо-, відеоапаратури тощо, не повинен перевищувати встановленого санітарними нормами в залежності від характеру та місця проведення мирного заходу [6].

Якщо виконавчий орган виявить порушення законодавства з боку організаторів масових заходів то він повинен звернутися до суду з заявою про заборону проведення заходів, при цьому виконавчий орган має право при потребі запропонувати тим, хто звернувся з заявою, інші час і місце проведення заходу.

Заборона проведення зібрання є найбільш суттєвим з усіх можливих обмежень реалізації права на свободу мирних зібрань. Тому представники публічної влади, уповноважені на ухвалення такого рішення, мають надзвичайно вважано, об'єктивно та всебічного підходити до цього. Владні органи мають знати, що підстави для заборони проведення мирного зібрання чітко викладені у Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, і наведений там перелік є вичерпним [5, с. 42].

За порушення порядку проведення зборів, мітингів, вуличних походів і демонстрацій передбачена адміністративна та кримінальна відповідальність, згідно з чинним законодавством України.

Адміністративна відповідальність настає за:

- порушення порядку організації і проведення зборів, мітингів, вуличних походів і демонстрацій [7, стаття 185–1];
- надання посадовими особами для проведення з порушенням установленого порядку зборів, мітингів, вуличних походів або демонстрацій приміщень, транспорту, технічних засобів або створення інших умов для організації і проведення зазначених заходів [7, стаття 185–2].

Кримінальна відповідальність застосовується за:

- організацію групових дій, що призвели до грубого порушення громадського порядку або суттєвого порушення роботи транспорту, підприємства, установи чи організації, а також активну участь у таких діях [8, стаття 293];
- організацію масових заворушень, що супроводжувалися насильством над особою, погромами, підпалами, знищенням майна, захопленням будівель або споруд, насильницьким виселенням громадян, опором представникам влади із застосуванням зброї або інших предметів, які використовувалися як зброя, а також активну участь у масових заворушеннях [8, стаття 294];
- публічні заклики до погромів, підпалів, знищення майна, захоплення будівель чи споруд, насильницького виселення громадян, що загрожують громадському порядку, а також розповсюдження, виготовлення чи зберігання з метою розповсюдження матеріалів такого змісту [8, стаття 295].

Рішення та дії органів державної влади та органів місцевого самоврядування, які порушують право на проведення зборів, мітингів та демонстрацій можуть бути оскаржені у суді в порядку адміністративного судочинства.

2. ОСНОВНІ ПРИНЦИПИ РЕАЛІЗАЦІЇ СВОБОДИ МИРНИХ ЗІБРАНЬ

Одним із основних прав людини, яким можуть користуватися і яке може бути реалізовано окремими людьми і групами, незареєстрованими об'єднаннями, юридичними особами та іншими видами організацій є свобода мирних зібрань. Серед цілей, які реалізуються через мирні зібрання можуть бути такі, як: демонстрація особистої, а іноді і непопулярної думки або доведення думки меншин [9].

У процесі збереження ідентичності національних меншин, а також збереження і розвитку культури можуть бути використані мирні зібрання.

Тобто, можна сказати, що захист свободи мирних зібрань є принципово важливим фактором для створення толерантного і плюралістичного суспільства, у якому можуть мирно співіснувати групи з різними переконаннями, звичаями або способами дій.

Бюро Організації з безпеки і співробітництва в Європі з демократичних інститутів і прав людини підготувало довідник «Керівні принципи зі свободи мирних зібрань», де сформульовані основні принципи мирних зібрань [9], які наведені на рис. 1.

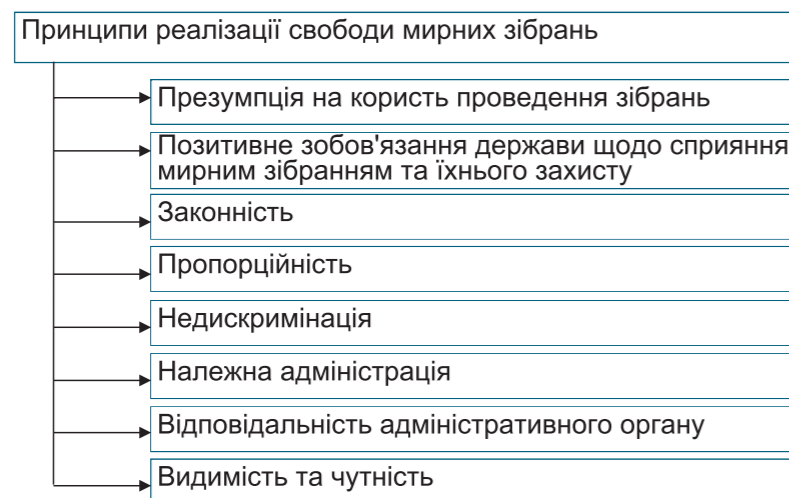

Рис. 1. Основні принципи реалізації свободи мирних зібрань [9]

Що стосується принципу презумпції на користь проведення мирних зібрань, то реалізацію його треба здійснювати в міру можливостей і забезпечувати без будь-якого регулювання. Треба пам'ятати, що від охочих зібратися не слід вимагати отримання дозволу на те, щоб провести таке зібрання. Так як все те, що в явній формі не заборонено законом, слід вважати дозволеним. Тобто, у законодавстві має бути чітко і недвозначно встановлена презумпція на користь свободи зібрань.

Найважливішим обов'язком держави є створення необхідних механізмів і процедур, що дають змогу забезпечити реальне здійснення свободи зібрань без надмірного бюрократичного регулювання. Зокрема, держава завжди має прагнути сприяти проведенню мирних зібрань у бажаних для їхніх організаторів місцях, захищати ці зібрання, а також має забезпечити відсутність перешкод при поширенні в суспільстві інформації про майбутні зібрання.

Будь-які обмеження мають бути засновані на положеннях закону і повинні відповідати Європейській конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, а також іншим міжнародним документам в області прав людини. У цьому сенсі надзвичайно важливу роль відіграє чітко сформульоване законодавство, щодо визначення межі допустимих повноважень для розсуду влади. Сам закон має відповідати міжнародним стандартам у галузі прав людини і повинен бути досить конкретним, щоб дати можливість кожній особі визначити, чи є її поведінка порушенням закону і якими можуть бути найбільш імовірні наслідки таких порушень.

Також будь-які обмеження щодо свободи зібрань мають бути пропорційними. У процесі досягнення органами влади законних цілей перевагу слід надавати заходам, що передбачають найменший рівень втручання. Принцип пропорційності вимагає, щоб органи влади автоматично не накладали обмеження, що суттєво змінюють характер заходу, наприклад, не слід переносити місце проведення зібрань у віддалені від центру райони міста. Таке застосування передбачених законом обмежень може призвести до того, що ці обмеження будуть накладатися на всі зібрання без розбору і в результаті не зможуть пройти перевірку на пропорційність, так як вони не враховують конкретні обставини в кожному окремому випадку.

Кожен громадянин має право на свободу мирних зібрань. При регулюванні свободи зібрань відповідні органи влади зобов'язані не допускати дискримінації за будь-якою ознакою щодо будь-якої особи або групи осіб. Свобода організувати публічні зібрання і брати участь у них повинна бути гарантована:

- фізичним особам та групам людей, незареєстрованим об'єднанням, юридичним особам і іншим видам організацій;
- представникам груп етнічних, національних, релігійних громад та ЛГБТІК-спільноті;
- громадянам і негромадянам держави (включаючи осіб без громадянства, біженців, іноземних громадян, осіб, які шукають притулку, мігрантів і туристів);
- дітям, жінкам і чоловікам;
- співробітникам правоохоронних органів, а також особам, які не володіють повною право- і дієздатністю (включаючи осіб, які мають психічні порушення).

Громадськість повинна бути поінформована про те, який державний орган відповідає за ухвалення рішень про адміністрацію свободи зібрань, і ця відповідальність повинна бути чітко закріплена в законодавстві. Такий орган повинен забезпечити достатній доступ громадськості до достовірної інформації про порядок його роботи. Організатори публічних зібрань і ті особи, на права і свободи яких зібрання безпосередньо впливають, повинні мати можливість усного або письмового звернення безпосередньо до адміністративного органу. Адміністративні процедури мають передбачати справедливу і об'єктивну оцінку всієї наявної інформації. Про будь-які обмеження стосовно конкретного зібрання необхідно негайно повідомити в письмовому вигляді організатору цього заходу з поясненням причини кожного обмеження. Такі рішення потрібно ухвалювати якомога раніше, з тим щоб будь-яка апеляція в незалежний суд могла бути розглянута до дати, зазначеної в повідомленні про зібрання.

Адміністративні органи повинні виконувати свої правові обов'язки і нести відповідальність за будь-яке їх невиконання — процедурне або по суті. Ця відповідальність повинна визначитися згідно з принципами адміністративного права і судового контролю, що стосується зловживань владою.

Також до принципів проведення мирних зібрань (з Керівних принципів зі свободи мирних зібрань від БДІ-ПЛ та Венеціанської Комісії) належать — видимість та чутність. Цей принцип говорить про неможливість перешкоджання реалізації свободи мирних зібрань у конкретний час та в конкретному місці, які дозволять учасникам/-цям зібрання донести свої ідеї/погляди/тези до реципієнтів цієї інформації (окремих осіб, груп, організацій, державних інституцій або суспільству).

3. ФОРМИ МИРНИХ ЗІБРАНЬ

Виходячи зі змістовної та сутнісної характеристики зібрання, стає зрозумілим, що мирні зібрання становлять собою обмежений у часі захід. Мінімальна та максимальна тривалість мирного зібрання обмеженою бути не може. Жодних обмежень не встановлюється ані у Конвенції та Конституції України, ані у рішеннях судів. В окремих випадках мирні зібрання можуть тривати доволі довго [5, с. 79].

Серед мирних зібрань можна виділити такі, що наведені в табл. 1.

Таблиця 1. Характеристика мирних зібрань [5, с. 80–95]

Назва мирного зібрання	Характеристика мирного зібрання
Походи (хода)	Зібрання, що переміщується просто неба, це спеціальний вид мирного зібрання, оскільки під час їхньої організації та проведення, порівняно зі «статичними зібраннями», мають бути виконані (дотримані) додаткові вимоги (наприклад, узгодження із відповідним компетентним суб'єктом маршруту руху, обмеження руху транспорту тощо)
Процесія (автомобільна, мото- та велопродесія, процесія суден)	Спеціальна форма походу, яка може бути використана у певних випадках, щоб найбільш ефектно привернути увагу громадськості та держави до певних злободенних питань чи проблем
Мітинг	Публічні збори для обговорення актуальних суспільно-політичних проблем. Це зібрання уже сформованих прихильників певної ідеї, яка на мітингу перетворюється на вимогу (заборонити або дозволити, підтримати або засудити певні дії, рішення, явище). Мітинг є важливим засобом пропаганди та агітації
Пікет	Акції протесту, в яких беруть участь групи цивільних людей. Такі акції можуть супроводжуватися різноманітними «допоміжними» діями у вигляді встановлення наметів, палаток, інформаційних стендів тощо та тривати доволі довго. Під час їх проведення мають дотримуватися права та свободи інших осіб
Страйк працівників	Тимчасове колективне добровільне припинення роботи працівниками (невихід на роботу, невиконання своїх трудових обов'язків) підприємства, установи, організації (структурного підрозділу) з метою вирішення колективного трудового спору (конфлікту)
Блокування	Особлива форма соціальної активності громадян, яка пов'язана з обмеженням переміщення інших осіб або їх майна
Смартмоб та флешмоб	«Мобільно пов'язані між собою люди, які неочікувано збираються, вчиняють якусь особливу, але необразливу дію, а потім швидко розходяться» (<i>тут і далі — переклад наш</i>) [10, с. 165]; «Сучасний суспільний рух, де всі учасники пов'язані між собою за допомогою технологій, щоб об'єднатися в групу» [11, с. 31].
Демонстрації	Процесія людей на знак вираження яких-небудь громадсько-політичних настроїв. Проведення демонстрацій може здійснюватися у формі протесту або навпаки солідарності з питання, яке стало підставою для зібрання громадян
Парад	Урочистий огляд військ, спортсменів тощо, а також їхній рух, стрій, перебіг, розвиток яких-небудь подій стосовно до того, хто їх спостерігає [12]
Музичні паради (фестивалі)	Форма вияву молодіжної культури та її персональне самовираження. Це форма впливу організаторів та їхніх учасників на формування громадської думки. У цьому заході пропагандистська мета має бути основною, а не побічною
Вуличні святкування та вуличні театралізовані вистави	Мають культурне підґрунтя або спрямовані на розважання приватних осіб.

Концерт	Заходи, які тісно пов'язані із вуличними святкуваннями та театралізованими виставами. Виконання музичних та вокальних творів, а також естрадних, драматичних та хореографічних номерів за певною програмою. Форма публічного презентування музичних творів чи їх виконання за попередньо оголошеною програмою одним (сольний концерт) чи декількома музикантами або виконавськими колективами, як правило, в спеціально пристосованому приміщенні (концертні зали, філармонії тощо) або під відкритим небом (стадіони, площі та ін.) [13]
Костюмовані виступи	Організація та проведення костюмованих виступів представників громадськості, які таким чином висловлюються проти певних соціально-економічних та політичних процесів як в окремо узятій країні, так і у світі загалом
Спеціальні публічні заходи	Громадські розважальні заходи, спортивні змагання, весільні процесії, народні свята, похорони, релігійні обряди і церемонії, за своїми зовнішніми характеристиками підпадають під категорію мирного зібрання

Проведення мирних зібрань громадян для впливу на ухвалення нормативно-правових актів здійснюється через різного роду мирні громадські акції, які можуть поєднуватися з іншими конституційно-правовими формами впливу громадськості: громадськими обговореннями; направлення звернень громадян; подання петицій, громадських та народних правотворчих ініціатив; роботою консультативно-дорадчих органів; використання засобів масової інформації та комп'ютерних мереж тощо. Здійснення впливу громадськості на ухвалення нормативно-правових актів у спосіб проведення мирних зібрань має на меті консолідоване вираження поглядів і думок громадян та їх згуртоване донесення до органів публічної влади з приводу ухвалення певного нормативно-правового акта. Ігнорування органами публічної влади позиції громадськості, висловленої під час проведення мирних зібрань громадян, зазвичай призводить до посилення протестних настроїв громадян чи навіть загалом радикалізації форм досягнення поставлених цілей [14, с. 53].

4. ДОСВІД ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН ЩОДО ПРОВЕДЕННЯ МИРНИХ ЗІБРАНЬ

Свобода мирних зібрань є однією з головних умов функціонуючої демократії. Право на свободу мирних зібрань є фундаментальним правом людини й означає свободу проводити мітинги, пікети, демонстрації та інші види зборів у публічних місцях й біля державних будівель. В його основі лежить фундаментальне поняття свободи, що включає в себе зобов'язання держави забезпечити кожній людині ефективну реалізацію даного права без будь-якого спеціального дозволу з боку влади [15].

У законодавчих актах зарубіжних країн простежується певна схожість у підходах до регулювання прав громадян на мирні зібрання [16]:

У всіх досліджених країнах (Великобританії, Німеччині, США, Канаді, Італії, Франції, Росії, Білорусі, Молдові) організатори мирних заходів повинні повідомити поліцію про місце розташування події та маршрути, за якими відбувається процесія;

У Великій Британії, Німеччині, Франції, США, деяких містах Канади, Росії, Білорусії та Італії потрібен спеціальний дозвіл для проведення мирних зібрань;

Органи державної влади можуть обмежувати права на свободу зібрань та об'єднань у випадку, коли буде доведено, що цей захід загрожує національній або громадській безпеці у Великобританії, США, Німеччині, Франції, Білорусії;

У Росії, Білорусії та Молдові висувуються вимоги щодо віку організаторів мирних зібрань;

Муніципалітети окремих міст США та Канади можуть мати власні розпорядження, пов'язані з маршами, демонстраціями або протестами;

У Канаді, Німеччині, Білорусії впроваджено територіальні обмеження, зокрема, заборонено проведення зібрань у безпосередній близькості до урядових і адміністративних будівель та стратегічних об'єктів;

У Італії, Росії та Білорусії під час проведення зібрань заборонено використання захисних шоломів або будь-яких інших способів маскування;

У білоруському та молдовському законодавстві прописано, що учасники мирного зібрання не повинні перешкоджати руху транспортних засобів і пішоходів.

Експерти дослідили 39 країн, серед яких є представники ЄС та США. З них у 22-х країнах існує спеціальне законодавство, що регулює сферу мирних зібрань та встановлює чіткі правила для мітингувальників і держави. І встановлює строк для повідомлення про зібрання [17].

Так, серед країн, де повідомлення про мирне зібрання подається менш ніж за 48 годин,— це Австрія (за 24 години) і Фінляндія (не пізніше, ніж за 6 годин перед початком зібрання).

До країн, де повідомлення про мирне зібрання подається за 48 годин (як пропонувалося в Україні), належать наступні [17]:

Болгарія — не пізніше, ніж за 48 годин перед початком зібрань або зборів;

Греція — не пізніше 48 годин;

Німеччина — організатор подає повідомлення не пізніше, ніж за 2 дні перед публічним оголошенням про проведення зібрання;

Португалія — за 2 дні перед проведенням заходу;

Мальта — не раніше, ніж за 8 днів, та не пізніше, ніж за 48 годин перед проведенням зібрання.

Також, є країни, де повідомлення про мирне зібрання подається більше ніж за 48 годин. Інформація про такі країни наведена в табл. 2

Таблиця 2. Країни, де повідомлення про мирне зібрання подається більше ніж за 48 годин [17]

№	Країна	Повідомлення про мирне зібрання
1	Бельгія	- не пізніше, ніж за 10 днів перед датою проведення (Закон про громадську безпеку)
2	Велика Британія	- не пізніше, ніж за 6 днів перед проведенням процесії
3	Естонія	- не пізніше 4 робочих днів, але не раніше, ніж 3 місяці перед днем проведення зібрання
4	Іспанія	- не раніше, ніж за 30, та не пізніше, ніж за 10 календарних днів перед проведенням зібрання. За наявності надзвичайних та серйозних причин — впродовж мінімум двадцяти чотирьох годин
5	Латвія	- не пізніше, ніж за три робочі дні перед проведенням відповідної події, але якщо подія пов'язана із перериванням руху транспорту — не пізніше, ніж за сім робочих днів перед проведенням заходу
6	Литва	- не пізніше, ніж за 5 робочих днів перед проведенням запланованого зібрання
7	Нідерланди	- за 24 години; місцева влада в Алмело — за 48 годин; у Гаазі — за 4 дні
8	Польща	- не пізніше, ніж за 3, та не раніше, ніж за 30 днів до запланованої дати проведення зібрання
9	Румунія	- не пізніше, ніж за 3 дні перед проведенням
10	Словаччина	- не пізніше, ніж за 5 днів перед проведенням зібрання
11	Словенія	- не пізніше, ніж за 3 дні перед датою проведення зібрання, а організатор заходу — не пізніше 5 днів перед проведенням заходу
12	США	- відсутній закон, проте існує Перша поправка до Закону про зібрання (2004), за якою заявка має бути подана не пізніше, ніж за 10 днів до дати проведення зібрання, виходячи з міркувань громадської безпеки
13	Угорщина	- попереднє повідомлення подається компетентному поліцейському органу за місцем проведення заходу не пізніше 3 днів перед запланованою датою

14	Франція	- закону не існує, проте є Закон-декрет, за яким потрібно повідомляти не пізніше, ніж за 3 дні, та не раніше, ніж за 15 днів перед датою проведення демонстрації або зібрання
15	Хорватія	- повідомлення необхідно надати за 5 днів перед проведенням мирного зібрання та громадського протесту, але «у випадку окремих обґрунтованих причин — не пізніше 48 годин перед початком проведення мирного зібрання та громадського протесту»
16	Чехія	- повідомлення необхідно надати не пізніше, ніж за 5 днів перед очікуваною датою проведення зібрання. У певних випадках припускається надання повідомлення у коротший термін
17	Швеція	- по можливості заявки мають бути отримані не пізніше, ніж за 1 тиждень перед проведенням зібрання або заходу

У зарубіжних країнах обґрунтовують необхідність повідомлення про мирні зібрання тим, що представники влади матимуть можливість:

- підготувати належний захист та гарантувати безпеку учасникам ходи, мітингу тощо;
- повідомити організаторів, що в цей день інша організація проводитиме мітинг на тому ж місці і раніше написала про це повідомлення;
- за потреби — оскаржити в суді проведення зібрання. Проте в законодавчих актах чітко вказано, за яких підстав це можна зробити.

Наявність законодавчих актів щодо регулювання порядку проведення акцій протесту біля органів державної влади, зокрема судів у країнах світу, наведені в табл. 3.

Таблиця 3. Законодавчі акти щодо проведення акцій протесту біля органів державної влади, зокрема судів у країнах світу [15]

Країна	Національне законодавство, що регулює порядок проведення акцій протесту біля органів державної влади, зокрема судів	Існування безумовної заборони проведення акцій протесту біля органів державної влади, зокрема судів
США	Рішення Верховного суду США від 2015 року, який підтвердив положення федерального закону 1949-го про правила проведення акцій біля судів	Документ забороняє «демонструвати, встановлювати або переносити прапори, банери і плакати біля будівлі суду»
Великобританія	Закон про права людини 1998 року. Закон про охорону громадського порядку в редакції від 1986 р. (Public Order Act).	Немає заборони, але потрібен дозвіл
Франція	Порядок проведення демонстрацій встановлює Декрет-Закон 1935 (Décret-Loi 23-10-1935) у редакції 2000 р	Немає заборони, потрібен дозвіл за 15 днів до проведення мітингу біля будівлі суду
Німеччина	Вуличні демонстрації та мітинги в Німеччині проводяться відповідно до Федерального закону «Про зібрання і походи» в редакції 1978 р.	Немає заборони, але потрібен дозвіл, який потрібно зареєструвати за 48 годин до оголошення мітингу біля будівлі суду

Таким чином, перелік підстав для обмежень мирних зібрань різниться від країни до країни. Він може бути як розширеним, так і звуженим.

5. ОСОБЛИВОСТІ ЖУРНАЛІСТСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПІД ЧАС МИРНИХ ЗІБРАНЬ

Професійним журналістом є штатний або позаштатний творчий працівник, який як учасник інформаційних відносин професійно збирає, одержує, створює і готує інформацію для поширення її ЗМІ, виконує ре-

дакційно-посадові службові обов'язки в засобі масової інформації відповідно до професійних назв посад (роботи) журналіста, які зазначаються в державному класифікаторі професій України. Своєю професійною діяльністю він може здійснювати в інтересах будь-якого друкованого (газети, журнали, бюлетені тощо і разові видання з визначеним тиражем) або аудіовізуального (радіомовлення, телебачення, кіно, звукозапис, відеозапис тощо) засобу масової інформації, а також інформаційного агентства [18].

Перешкоджання законній професійній діяльності журналістів — це протиправне створення перепон, обмежень, заборон щодо одержання, використання, поширення та зберігання інформації окремим журналістом (журналістами) чи засобом масової інформації. Воно може виразитись у примушуванні до поширення певної інформації або відмові в її поширенні, здійсненні цензури, незаконному вилученні тиражу друкованої продукції, знятті передачі з ефіру, недопущенні журналіста до участі у пресконференції, безпідставній відмові в акредитації засобу масової інформації чи окремому журналістові, позбавленні журналіста чи засіб масової інформації можливості скористатися переважним правом на одержання інформації, необґрунтованій відмові у задоволенні запиту щодо доступу до офіційних документів або наданні письмової чи усної інформації, порушенні права власності на інформацію, навмисному приховуванні інформації, безпідставній відмові від поширення певної інформації тощо [19].

Журналіст має пам'ятати, що таке перешкоджання може здійснюватися шляхом погроз, застосування фізичного насильства, обману, шантажу, пошкодження чи знищення майна, підкупу тощо.

Що стосується присутності й роботи журналіста під час мирних зібрань, то досить актуальним є питання акредитації журналістів для висвітлення громадських демонстрацій, особливо в контексті несанкціонованих демонстрацій. Акредитація вимагається лише в тих випадках, коли доступ з якихось причин було обмежено, як, наприклад, у випадку з місцями для преси в будівлі парламенту. В громадському місці простір є необмеженим, а тому спеціальна акредитація не вимагається [20, с. 81].

Журналіст має відповідально ставитись до своєї професійної діяльності під час мирних зібрань і не порушувати етичних і законодавчих норм.

Незаконною слід визнавати професійну діяльність журналістів, що полягає у: закликах до захоплення влади, насильницької зміни конституційного ладу або територіальної цілісності України; пропаганді війни, насильства та жорстокості; розпалюванні расової, національної, релігійної ворожнечі; поширенні порнографічної чи іншої інформації, яка підриває суспільну мораль або підбурює до правопорушень, принижує честь і гідність людини; втручанні у приватне життя особи тощо [19].

Умисне перешкоджання незаконній діяльності журналіста може в окремих випадках бути кваліфіковано як злочин проти життя, здоров'я, волі особи, злочин проти власності тощо.

Незалежно від того, чи являються вільні зібрання запланованими або стихійними, засоби масової інформації повинні неупереджено ставитися до обставин, за яких проходить такі зібрання. Тобто, професійний обов'язок журналістів полягає в тому, щоб висвітлювати події, а працівники правоохоронних органів повинні надати їм такі самі права, як при проведенні санкціонованих зібрань [20, с. 81].

Під час мирного зібрання журналіст може потрапити у конфліктну ситуацію. Сталося чимало таких ситуацій, серед яких можна виокремити такі [21]:

- працівники поліції не пропускають журналістів до місця проведення мирних зібрань;
- учасники мирних зібрань заперечують або фізично перешкоджають журналістам здійснювати відео і фотозйомку;
- працівники поліції не реагують на вороже ставлення з боку учасників мирних зібрань під час роботи журналістів;
- працівники поліції перешкоджають журналістам збирати інформацію та здійснювати відео і фотозйомку;
- журналіст потрапляє в зону, де відбувається штовханина або бійка тощо.

Для зниження ризиків виникнення конфліктних ситуацій журналісти мають знати не тільки свої права, а й обов'язки. Зокрема, журналіст обов'язково повинен мати журналістське посвідчення де є фото, підпис уповноваженої особи засобу масової інформації (ЗМІ), у якому працює журналіст, а також відбиток печатки юридичної особи, до якої належить відповідне ЗМІ.

Журналістам треба пам'ятати, що коли зібрання проводиться на приватній території, то у власника (володаря) такої території є більше прав, аби визначати кого допускати або не допускати на таку територію і на яких умовах. Мирне зібрання може бути проведене на приватній території, на яку, крім учасників зібрання, не може бути допущений ніхто, навіть журналісти.

Що стосується згоди учасників мирного зібрання на зйомку, то її запитувати не потрібно, але зйомка має бути припинена, якщо учасники висловлюють заперечення проти її проведення. Винятком з цього правила є вчинення особою діянь, що мають явні ознаки правопорушень. Також необхідно враховувати, що панорамну зйомку мирного зібрання не можна трактувати як зйомку конкретної особи, оскільки конкретних учасників зібрання на панорамній зйомці важче впізнати [21].

Для того, щоб журналіст не потрапив у зону, де відбувається штовханина і бійка, варто заздалегідь планувати свій маршрут у місті проведення мирного зібрання. Якщо журналіст все-таки потрапив у таку зону, то необхідно голосно й чітко повідомити про свою належність до журналістів і безсторонність у конфлікті, під час мирного зібрання, та спробувати вибратися з такої зони.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод [Електронний ресурс].— Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text.
2. Конституція України [Електронний ресурс].— Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text>.
3. Право на мирні зібрання [Електронний ресурс].— Режим доступу до ресурсу: <https://ccu.gov.ua/storinka-knygy/437-pravo-na-myrni-zibrannya>
4. Свобода мирних зібрань [Електронний ресурс] Режим доступу: <https://helsinki.org.ua/advices/svoboda-myrnyh-zibrannya/>.
5. Мельник Р. С. Право на свободу мирних зібрань: теорія і практика.— К., 2015.— 168 с.
6. Інформація щодо організації та проведення мирних заходів. Юридичне управління Чернівецької міської ради [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://chernivtsy.eu/portal/informatsiya-shhodo-organizatsiyi-ta-provedennya-mirnih-zahodiv>.
7. Кодекс України про адміністративні правопорушення [Електронний ресурс].— Режим доступу: https://kodeksy.com.ua/kodeks_ukraini_pro_administrativni_pravoporushennya.htm.
8. Кримінальний кодекс України [Електронний ресурс].— Режим доступу: <https://kku.com.ua/>.
9. Зміст і основні принципи реалізації свободи мирних зібрань. Міжнародне публічне право (16.08.2017) [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://ukrainepravo.com/international_law/public_international_law/ipkfk-k-sfrsvrk-tuyrshchyty-uyeaokiaschk-l-fvsbsey-pyurysh-ikbuare/.
10. Grainge P. A song and dance: Branded entertainment and mobile promotion // Intern. J. of Cultural Studies. 2011. No. 15 (2). P. 165–180.
11. Chiou-Pirng W., Devi P. A., Cynthia F. B. Flash Mobs in the 21st Century: Mobile Technology Shapes Human Collective Behavior // Intern. J. of Business, Humanities and Technology. 2014. Vol. 4, no. 3. P. 24–32.
12. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / уклад. і гол. ред. В. Т. Бусел.— 5-те вид.— К.; Ірпін: Перун, 2005.— 1696 с.

13. Сюта Б.О. Концерт // Енциклопедія Сучасної України: електронна версія [веб-сайт] / гол. редкол.: І.М. Дзюба, А.І. Жуковський, М.Г. Железняк та ін.; НАН України, НТШ. Київ: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2006. [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://esu.com.ua/search_articles.php?id=3257.
14. Нестерович В.Ф. Проблеми конституційно-правового регулювання проведення мирних зібрань громадян в Україні / Вісник ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка. 2018. Вип. 2 (82).
15. Законодавчий порядок урегулювання акцій протесту біля будівель судів у США та окремих країнах Європи. Інформаційно-дослідницький центр Верховної Ради України. Інформаційна довідка [Електронний ресурс].— Режим доступу: https://radaprogram.org/sites/default/files/infocenter/piblications/zakonodavchyy_poryadok_uregulyuvannya_akciy_protestu_bilya_budivel_sudiv_u_sshi_ta_okremyh_krayinah_yevropy_1.pdf.
16. Полтавець Т. Право на мирні зібрання: зарубіжний досвід [Електронний ресурс] / Т. Полтавець // Громадська думка про правотворення.— 2018.— № 4 (148).— С. 13–17.— Режим доступу: <http://nbuviar.gov.ua/images/dumka/2018/4.pdf>.— Назва з екрана
17. Говорухіна М. Аналіз правового середовища. Міжнародний досвід [Електронний ресурс].— Режим доступу: <http://dovidnyk.org.ua/analiz-pravovoho-seredovishcha/mizhnarodnyi-dosvid-ta-ukrainski-realii>.
18. Науково-практичний коментар до статті 171 Кримінального кодексу України [Електронний ресурс].— Режим доступу: <https://ips.ligazakon.net/document/KK004676>.
19. Коментар до статті 171. Перешкоджання законній професійній діяльності журналістів [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://yurist-online.com/ukr/uslugi/yuristam/kodeks/024/169.php>.
20. Керівництво з моніторингу свободи мирних зібрань Published by the OSCE's Office for Democratic Institutions and Human Rights (ODIHR) Miodowa 10 Warsaw Poland [Електронний ресурс].— Режим доступу: www.osce.org/odihhr.
21. Журналістська діяльність під час мирних зібрань: практичний poradnik [Електронний ресурс].— Режим доступу: https://issuu.com/irf_ua/docs/hr-2014-3-14.

ДИФАМАЦІЯ: ПОКАРАННЯ ЧИ ЗВІЛЬНЕННЯ ВІД ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЖУРНАЛІСТА

Зоряна Галаджун, кандидатка наук із соціальних комунікацій, доцентка, завідувачка кафедри журналістики та засобів масової комунікації Національного університету «Львівська політехніка»

У лекції розглянуто, що є поняттям «дифамація», які бувають її види, чи може журналіст бути притягнутий до відповідальності за поширення оціночного судження, яка існує практика з цього питання.

ПЛАН ЛЕКЦІЇ:

1. Що таке дифамація?
2. Чи застосовується кримінальне покарання за комунікаційну дифамацію?
3. Що є оціночними судженнями?
4. Кого можна назвати публічними особами в Україні?

1. ЩО ТАКЕ ДИФАМАЦІЯ?

Європейський суд з прав людини створив значну кількість прецедентів щодо застосування поняття «дифамація» у взаємини між суспільством, громадянами із мас-медіа. У зв'язку з цим останніми роками в публікаціях вітчизняних видань з'явився термін «дифамація», під яким фактично давався коментар національного законодавства щодо захисту честі, гідності та ділової репутації. Постає питання: чи правомірне таке поєднання та чи є різниця між дифамацією в діяльності масмедіа та в інших соціальних процесах? Чому українська суспільна практика не сприймає цей термін і припускається помилок при розгляді справ щодо захисту честі, гідності та ділової репутації, де зазвичай відповідачами є масмедіа?

На нашу думку, відповідь полягає в тому, що сам термін «дифамація» трактується по-різному в різних контекстах. Варто згадати скандал у взаєминах з державою Україна корпорації «Українська прес-група», що вилилось у справу «Українська прес-група» проти України». Суть справи полягала в конфлікті, що виник на підставі публікацій у газеті «День» щодо осіб Наталії Вітренко та Петра Симоненка, які вважали, що поширені відомості про них не відповідають дійсності, не є оціночними судженнями та порочать їхню честь та гідність. Судові інстанції України засудили редакцію та журналіста — визнали винними у поширенні неправдивої інформації та зобов'язали виплатити компенсацію моральної шкоди. Європейський Суд з прав людини після розгляду справи резюмував:

- Чи було втручання у права осіб? Було, але вважає його виправданим;
- Чи було втручання виправданим? Було, відповідно до закону;
- Чи переслідувало втручання законну мету? Суд вважає, що публікації містили критику двох політиків, яка була викладена жорсткою, полемічною, саркастичною мовою. Немає сумніву, що для позивачів вони були образливими і навіть шокуючими («второй Юрик для бедных Йориков, или украинская модификация Лебеда», «наша и ваша Наташа», «страшилка», «громкоговоритель Администрации Президента, исполняющий роль Жириновского в Украине» тощо), проте, обираючи свою професію, вони залишили себе відкритими для суворой критики і пильного нагляду; це той тягар, який політики мають прийняти в демократичному суспільстві;
- Чи було втручання необхідним у демократичному суспільстві? Було, оскільки відповідало нагальній суспільній потребі знати правду про публічних осіб.

Рішенням Європейського Суду від 29 березня 2005 року Україна визнана порушником статті 10 Конвенції;

уперше щодо представників масмедіа в Україні в тексті документа неодноразово використано термін «дифамація».

Отож, що ж таке дифамація? Цей термін має латинське походження — «*diffamo*»- порочу, ганьблю. Від нього походять англійське «*defamation*», німецьке «*diffamation*», французьке «*diffamation*». **Дифамація** — це поширення відомостей, що порочать, ганьблять особу: як тих, що не відповідають дійсності, так і тих, що відповідають дійсності; як тих, що виражені в прийнятній формі, так і тих, що виражені в неприйнятній формі (образа); як тих, що поширені ненавмисно або особою, яка не знала, що поширює неправдиві відомості, так і тих, що навмисно поширюються із задалегідь неправдивим змістом (наклеп).

Англо-український словник визначає дифамацію як розголошення ганебних для іншої особи правдивих відомостей. У Малому енциклопедичному словнику Брокгауза-Ефрона під дифамацією розуміється оголошення у пресі фактів або відомостей, що ганьблять чиюсь честь.

Тлумачний словник юридичних термінів подає дифамацію (*diffamo* — позбавляю доброго імені) як опублікування у пресі відомостей, що ганьблять честь особи, установи тощо. У юридичній енциклопедії вказано, що дифамація — це публічне поширення дійсних або вигаданих відомостей, що принижують честь, гідність і ділову репутацію громадянина чи організації.

Термін «дифамація» був і предметом наукових розвідок. Для прикладу, у своєму дисертаційному дослідженні А. А. Смірнова вказує, що дифамація — це конституційно неприпустиме діяння, формально і (або) змістовно співвіднесене з користуванням основними свободами слова та інформації, що виражається у формах правопорушення і зловживання правом, мета якого обумовлена незаконною і (або) недобросовісною зацікавленістю в применшенні гідності людини шляхом зганьблення її честі і доброго імені (а в окремих випадках також і шляхом порушення її права на недоторканність приватного життя, особисту і сімейну таємницю), що заподіює шкоду відповідним конституційним благам особи, яка була піддана дифамації (переклад мій — Г.З.). Д. Є. Проценко визначає дифамацію в ЗМІ як поширення в засобах масової інформації таких, що ганьблять, не відповідають дійсності, відомостей фактичного характеру, применшення честі й гідності громадян, а також ділової репутації громадян і юридичних осіб. Американський вчений Р. Вандерет зазначав: «Дифамація — це твердження, яке є неправдивим і не захищене привілеями, порочить репутацію людини, спонукаючи інших людей обговорювати чи ненавидіти її, або завдає шкоди бізнесу цієї людини» (переклад мій — Г.З.).

Показово, що в українському журналістикознавстві вперше термін «дифамація» вжив Д. С. Григораш у виданні «Журналістика у термінах і виразах». Учений негативно трактує дифамацію (*diffamare* — ганьбити, розголошувати щось погане), говорячи про неї так: це — практиковане в буржуазній пресі поширення відомостей, що когось ганьблять.

Під поширенням відомостей, що ганьблять честь і гідність громадян або ділову репутацію громадян і юридичних осіб, слід розуміти опублікування таких відомостей у пресі, трансляцію по радіо і телебаченню, демонстрацію в кінохронікальних програмах та інших засобах масової інформації, поширення в мережі Інтернет, а також з використанням інших засобів телекомунікаційного зв'язку, виклад у службових характеристиках, публічних виступах, заявах, адресованих посадовим особам, або повідомлення в тій чи іншій, в тому числі усній формі хоча б одній особі. Сповідання таких відомостей особі, якої вони стосуються, не може визнаватися їх розповсюдженням, якщо особою, яка повідомила дані відомості, були вжиті достатні заходи конфіденційності, з тим, щоб вони не стали відомими третім особам. Такими, що порочать інших осіб, зокрема, є відомості, що містять твердження про порушення громадянином або юридичною особою чинного законодавства, здійснення нечесного вчинку, неправильному, неетичному поведінню в особистому, громадському чи політичному житті, несумлінності при здійсненні виробничо-господарської та підприємницької діяльності, порушення ділової етики чи звичаїв ділового обороту, які принижують честь і гідність громадянина чи ділову репутацію громадянина чи юридичної особи. Такими, що не відповідають дійсності відомостями, є твердження про факти чи події, які не мали місця в реальності під час, до якого відносяться спірні відомості. Під відомостями фактичного характеру розуміють твердження про факти чи події, відповідність дійсності яких можна перевірити.

Утім, у середовищі науковців є й інша думка: розуміти «дифамацію» як публічне поширення компрометую-

чих відомостей, незалежно від того, чи відповідають вони дійсності. Так, А. А. Власов вважає, що «дифамація» полягає у відповідальності для порушника за поширення компрометуючих іншу особу будь-яких відомостей, що відповідають дійсності, і таких, що не відповідають дійсності. У взаєминах між масмедіа та суспільством відсутня достовірна дифамація, тобто відповідальність за поширення правдивих, але компрометуючих відомостей у соціальних комунікаціях. Як справедливо вважає А. А. Власов, коректні, правдиві відомості про людину не можуть погіршити оцінку, на яку вона заслуговує, і не можуть принизити її честь або применшити гідність. Заборона ж під страхом кримінального покарання вимовляти «правду» суперечитиме конституційному принципу свободи слова.

У країнах західної демократії дифамацію історично розглядали або як злочин проти законодавства про пресу (французька система соціальної комунікації), або як окремих випадок наклепу (німецька система соціальної комунікації). У Франції закони 1819 і 1881 років визначили дифамацію як будь-яке друковане зазначення або приписування факту, який шкодить репутації особи чи організації. Схожа система діяла і у Великобританії. Але нині в країнах Заходу терміном «*diffamation*» фактично позначають лише поширення завідомо неправдивих відомостей, що ганьблять честь і гідність іншої особи або підривають її репутацію, тобто наклеп.

З огляду на відповідність реаліям і суб'єктивне ставлення журналіста до своїх дій можна виокремити такі види дифамації:

1. поширення завідомо неправдивих ганебних відомостей, а це — умисна недостовірна дифамація, чи наклеп;
2. ненавмисне поширення неправдивих ганебних відомостей, а це — ненавмисна недостовірна дифамація;
3. поширення правдивих компрометуючих відомостей, а це — достовірна дифамація.

Водночас слід зазначити, якщо поширена інформація не порочить особу, хоч і не відповідає дійсності, не буде складу дифамаційного делікту.

Тож дифамація — це загальноприйнятий в більшості країн світу термін, під яким розуміють правопорушення у вигляді поширення (вимовляння слів чи публікації) відомостей, що не відповідають дійсності, які порочать честь, гідність та ділову репутацію потерпілого.

2. ЧИ ЗАСТОСОВУЄТЬСЯ КРИМІНАЛЬНЕ ПОКАРАННЯ ЗА КОМУНІКАЦІЙНУ ДИФАМАЦІЮ?

Останнім часом у більшості країн світу стає тенденцією фактичне припинення застосування кримінального покарання за комунікаційну дифамацію. За подібні явища загрожує в основному цивільно-правова відповідальність. Наприклад, в Україні декриміналізовані такі склади злочинів, як образа і наклеп. На це значною мірою вплинули правові позиції Європейського суду щодо застосування та тлумачення статей 8, 10 Конвенції і прецеденти Верховного Суду США щодо свободи вираження поглядів. До прикладу, справа «Нью-Йорк Таймс» проти Саллівана» суть якої полягала у некомерційному оголошенні, опублікованому на всю шпальту одноіменної газети в березні 1960 року про утиск прав темношкірого населення Півдня США, зокрема про каральні заходи поліції щодо осіб, які виступають за рівне право на освіту для осіб різного кольору шкіри. Чинивник — Л. Салліван, до обов'язків якого належав, зокрема, нагляд за поліцією, звернувся до редакції з вимогою спростувати опубліковані відомості, а не отримавши бажаного — звернувся до суду. Його вимоги були задоволені і газету зобов'язали сплатити йому компенсацію у розмірі 1 млн. доларів.

Редакція звернулася до Верховного суду США, який розглянув справу і виокремив низку кроків, як-от:

1. Чи перша поправка до Конституції (свобода друку) захищає рекламу чи лише редакційні матеріали? Реклама буває різна, і в цьому випадку реклама ідей (соціальна реклама) є єдиною можливістю реалізувати своє право на свободу слова;
2. Чи захищається наклеп першою поправкою? Наклеп буває різний — ідейний наклеп (як вільне обговорення суспільнозначливих справ) та безідейний наклеп (наклеп заради наклепу), перший захищається поправкою;
3. Чи можна уникнути помилок при висвітленні таких важливих справ, як расова дискримінація, та чи варто карати ЗМІ за не перевірену інформацію? Неможливо, якщо журналісти боятимуться помилитися в дрібницях (деталях), у висвітленні таких питань, то будуть замовчувати важливу інформацію, що,

можливо, не завжди є перевіреною (правдивою), і це буде «холодним душем» для редактора і творчого працівника ЗМІ, бо призведе до тотальної самоцензури;

4. Чи може чиновник вимагати компенсацію моральної шкоди за поширення щодо нього неправдивих відомостей у ЗМІ? Не може, єдиним виключенням є випадок, коли позивач (чиновник) може довести, що був злий умисел (завідомо знати, що інформація є неправдивою та поширити її).

Така строгість щодо держслужбовців обґрунтована судом через те, що вони мають переваги, зокрема більшу можливість доступу до ЗМІ для викладу своєї точки зору та спростування дифамаційних звинувачень.

Ця категорія справ розглядається у порядку цивільного судочинства, оскільки згідно із ч. 1 ст. 1 ЦКУ цивільним законодавством регулюються особисті немайнові та майнові відносини. У ч. 1 ст. 270 ЦКУ зазначений перелік видів особистих немайнових прав, до яких, поряд з іншими, належить і «...право на повагу до гідності та честі...».

Отже, принципи захисту честі, гідності та ділової репутації у виступах масмедіа, на перший погляд, схожий з принципом дифамації, однак у журналістській практиці цей термін не використовується і раніше використовувався вкрай рідко — напевне, через своє «буржуазне» походження. Водночас впровадження до журналістської практики явища дифамації можливе лише за умов *одночасного* захисту права на свободу слова і відчуття журналістами соціальної відповідальності за власну діяльність. Ідеться про конфлікт всередині соціальної комунікації: конфлікт між правом на свободу думки і слова, правом на вільне вираження своїх поглядів та переконань, з одного боку, та правом на повагу до людської гідності, конституційними гарантіями невтручання в особисте і сімейне життя, конституційною заборобою на операції з конфіденційною інформацією про особу, судовим захистом права на спростування недостовірної інформації про особу, з іншого боку.

Тобто, сутність, значення, корінь комунікаційної дифамації полягають у вирішенні досить серйозної колізії між правом на повагу честі, гідності та діловою репутації, з одного боку, і правом на свободу слова — з іншого боку. Але категорія дифамації значно ширша від контексту захисту честі, гідності та ділової репутації перш за все тому, що в демократичних суспільствах превалює право на свободу слова, на вільне оприлюднення власних поглядів і переконань. Правильне розуміння і інтерпретація суті дифамації має не лише теоретичне (пізнавальне), а й безпосередньо практичне значення, оскільки на його підставі проводиться розмежування між дифамаційним деліктом у вигляді розповсюдження в масмедіа таких, що не відповідають дійсності і порочать особу, відомостей фактичного характеру та ідеями, думками, розповсюдженими в масмедіа у порядку реалізації конституційних прав на свободу слова.

Отже, комунікаційна дифамація — це іманентна ознака діяльності масмедіа, що є сукупністю оприлюднення масмедіа контентних та контекстних або фактів та цілісних матеріалів, або здогадок та натяків, які можуть тлумачитись як такі, що не відповідають дійсності та порочать особу чи групу осіб при здійсненні журналістами свого права на свободу слова.

Ознаками комунікаційної дифамації є такі характеристики:

1. конфлікт двох соціальних прав: права на свободу слова, з одного боку, та права на захист честі, гідності та ділової репутації особи чи групи осіб, з іншого боку;
2. відомості, які можна вважати такими, що до них коректно застосувати категорію дифамації, були поширені масмедіа, тобто доведені у будь-який масовий спосіб;
3. розповсюджені мас-медіа відомості не відповідають дійсності, або проінтерпретовані неправдиво;
4. розповсюджені відомості ганьблять честь, гідність, ділову репутацію особи чи групи осіб, про що було повідомлено.

3. ЩО Є ОЦІНОЧНИМИ СУДЖЕННЯМИ?

Закон України «Про інформацію» подає визначення того, що слід розуміти під оціночними судженнями. Зазначається, що оціночними судженнями, за винятком образи чи клевети, є висловлювання, які не містять фактичних даних, зокрема критика, оцінка дій, а також висловлювання, що не можуть бути витлумачені як такі, що містять фактичні дані, з огляду на характер використання мовних засо-

бів, зокрема вживання гіпербол, алегорій, сатири, оціночні судження не підлягають спростуванню та доведенню їх правдивості. Тож відповідно до статті 277 ЦК не є предметом судового захисту оціночні судження, думки, переконання, критична оцінка певних фактів і недоліків, які, будучи вираженням суб'єктивної думки і поглядів відповідача, не можна перевірити на предмет їхньої відповідності дійсності (на відміну від перевірки істинності фактів) і спростувати, що відповідає прецедентній судовій практиці Європейського суду з прав людини при тлумаченні положень ст. 10 Конвенції.

Тобто на законодавчому рівні чітко зазначено, що ототожнювати відомості про факти і оціночні судження неможливо. Спростуванню, отже, підлягають не думки (оціночні судження), а лише відомості фактичного характеру. Вказане покладе край і різним аналізам цих норм науковцями, щоб визнати, що оціночні судження спростовуватись не можуть.

Цікаво подивитись на цю проблему очима Кейт Каллоу, яка зазначає: «Якщо ви називаєте когось ідіотом — то це є виразом вашої думки, а не констатацією факту. І хороша журналістська практика — подавати це саме як думку. З іншого боку, якщо ви кажете, наприклад, що когось вважають трошки невиваженим п'ять психіатрів, то це вже факт. І якщо це неправдива інформація, то ви будете нести за це відповідальність».

Певною мірою розмежування факту і оціночного судження... — справа більше лінгвістична, ніж судова, але необхідна для винесення вироку. У нас є певні правила (тест), якими користуються судді на практиці для розрізнення фактів і суджень». Знову-таки постає питання, як правильно розмежувати фактичні дані та оціночні судження у масмедіа, які для цього є критерії? Українська журналістська практика не дає відповіді на ці питання.

Насамперед, потрібно взяти до уваги деякі терміни, використовуючи Великий тлумачний словник сучасної української мови. Так, відомості — це повідомлення, звістка про щось; певні факти, дані про когось, що-небудь; знання в якійсь галузі, звістка, повідомлення; факт — дійсна, невігадана подія, дійсне явище, те, що сталося, відбулось насправді; реальність, дійсність, те, що об'єктивно існує; думка — те, що з'явилося внаслідок міркування, продукт мислення; відображення об'єктивної дійсності в поняттях, судженнях, висновках, те, чим заповнена свідомість.

Отже, вираження свого погляду є результатом психічної діяльності людини. Будь-яке вираження поглядів має визначену форму і зміст. Змістом є висновок (умовивід), який містить у собі поширені судження. Форма, по-перше, не повинна ганьбити гідність та честь особи, по-друге, потрібно визначитись, як поширені оціночні судження можуть бути сприйняті третіми особами, чи то як вираження суб'єктивної оцінки автора публікації, чи то як ствердження про факти. Однак слід зауважити, що факт — це синонім таких понять, як істина, подія, результат, щось реальне у протилежність вигаданому; конкретне на відміну від абстрактного.

Судження — це те саме, що й думка, висловлення. Воно являє собою розумовий акт, що має оціночний характер та виражає ставлення того, хто говорить, до змісту висловленої думки і напряму, пов'язане із такими психологічними станами, як віра, впевненість чи сумнів. Якщо судження в поширеній журналістом інформації є його суб'єктивною оцінкою дійсних фактів, подій і якщо вони подані у формі, що адекватно, недвозначно відображає суб'єктивний характер судження, то вони не підлягають спростуванню. Якщо ж оціночні судження, викладені у формі висновку, оцінки певних фактів виявляються неправдивими, то такі судження можуть бути спростовані, оскільки автором публікації невірно подані фактичні дані. Наприклад, у публікації безпосередньо вказано на те, що пан К. вчинив злочин або відмовляється сплачувати аліменти.

Отже, є твердження про об'єктивний факт, який ганьбить особу, якщо буде доведена його неправдивість, оскільки вчиняти злочини або не виконувати обов'язок з утримання дітей є порушенням закону.

Інший приклад — у публікації йдеться про те, що пана К. податкова інспекція піддала покаранню за нездану податкову декларацію, що навряд чи говорить про його бажання показати свої прибутки. Така інформація також може завдати шкоди, особливо якщо вона стосується політиків, державних службовців. Якщо перша частина інформації є правдивою, то її друга частина фактично вказує на небажання декларувати свої податки, тобто вказує на некоректну, можливо протизаконну, поведінку цієї особи. Однак така публікація є, найімовірніше, оцінкою поведінки особи, а не твердженням про факт, і така публікація спростуванню не підлягає.

Є ще один критерій, який обов'язково повинен враховувати журналіст під час написання матеріалу з елементами дифамації. Потрібно бути обережним з висловлюваннями в бік судової системи країни. Єдиною справою про комунікаційну дифамацію, у якій Європейський суд встановив порушення на користь держав-

них органів, була справа «Барфорд проти Данії». Пан Барфорд — журналіст — був засуджений за кримінальний наклеп у статті, де він критикував рішення суду з трьох осіб на користь місцевої громадської служби на підставі того, що двоє судових засідателів були працівниками місцевого уряду, і тому їх мали дискваліфікувати як таких, що виносять рішення як представники держави, з позиції вигоди для неї.

Суд розглянув такі запитання:

1. Чи було втручання? Було;
2. Чи було втручання законним? Було передбачене законом;
3. Чи мало втручання правомірну мету? Мало — прямо: репутація осіб, дотично: авторитет правосуддя;
4. Чи було втручання необхідним у демократичному суспільстві? Не було. Звинувачення суду через критику осіб присяжних, які обиралися на підставі порядку встановленому законом.

Європейський суд у цій справі постановив, що, хоча «критика складу суду була захищеною, твердження пана Барфорда були серйозним звинуваченням, яке, вірогідно, знизило громадську повагу до суддів». Критерій, вироблений у цій справі Європейським судом, свідчить, що межі допустимої критики стосовно судових посадових осіб є вужчими, ніж стосовно політиків, представників виконавчої влади або правоохоронців. Цим критерієм активно користуються і українські суди.

Ще одним важливим, якщо не визначальним, критерієм комунікаційної дифамації є публічність особи, на яку спрямована критика. У величезній кількості випадків Верховний суд США — провідний експерт у сфері захисту свободи слова — наголошував, що право найгострішої, найобразливішої критики публічних фігур є необхідним елементом демократії, що таке право є значно вищим, ніж особисті права публічних фігур.

В Україні аналогічну норму щодо свободи слова закріплює стаття 34 Конституції — «кожному гарантується право на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань. Кожен має право вільно збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію усно, письмово або в інший спосіб — на свій вибір», — а також пункт 1 статті 51 Закону про вибори («Форми і засоби передвиборної агітації»). При поширенні недостовірної інформації стосовно приватного життя публічних осіб вирішення справ про захист їхньої гідності, честі чи ділової репутації має свої особливості. Мають враховуватись положення Декларації про свободу політичних дебатів у засобах масової інформації (далі — Декларація), схваленої 12 лютого 2004 року на 872-му засіданні Комітету Міністрів Ради Європи, а також рекомендації, що містяться у Резолюції 1165 (1998) Парламентської Асамблеї Ради Європи про право на недоторканість приватного життя.

Зокрема, у Резолюції 1165 ПАРЄ зазначено, що публічними фігурами є особи, які обіймають державні посади і (або) користуються державними ресурсами, а також усі ті, хто відіграє певну роль у суспільному житті (у галузі політики, економіки, мистецтва, соціальної сфері, спорті чи в будь-якій іншій галузі). У статтях 3, 4, 6 Декларації вказано, що, оскільки політичні діячі та посадові особи, які обіймають публічні посади або здійснюють публічну владу на місцевому, регіональному, національному чи міжнародному рівнях, вирішили апелювати до довіри громадськості та погодилися «виставити» себе на публічне політичне обговорювання, то вони підлягають ретельному громадському контролю і потенційно можуть зазнати гострої громадської критики в засобах масової інформації з приводу того, як вони виконували або виконують свої функції.

Водночас зазначені діячі та особи не повинні мати більшого захисту своєї репутації та інших прав порівняно з іншими особами. З огляду на це межа допустимої критики щодо політичного діяча чи іншої публічної особи є значно ширшою, ніж окремої пересічної особи. Публічні особи неминуче відкриваються для прискіпливого висвітлення їхніх слів та вчинків і повинні це усвідомлювати. У рішенні від 29.03.2005 року у справі «Українська Прес-група проти України» суд зауважив, що «мова статей була різка й саркастична». Немає сумніву, що політики, на яких була спрямована критика, почувалися ображеними, вони навіть могли бути шокованими. Утім, Суд зауважив, що особи, які вступають у політику, мають бути готовими до прискіпливої уваги з боку журналістів та громадськості, а, значить, і до можливої критики щодо себе. Таким у демократичному суспільстві є своєрідний «тягар політика». І пов'язаний він зі специфікою політичної діяльності. Зважаючи на загальний контекст справи, Суд дійшов висновку, що покарання заявників за дифамацію, вочевидь, було непропорційним до мети, яку при цьому переслідувала держава.

Адже не існувало нагальної суспільної потреби, яка б переважила інтерес громадськості у політичному обговоренні передвиборчої кампанії в Україні та конкретних її учасників зокрема». Така «відмінність» посадової публічної особи від особи приватної у справах із відшкодування моральної шкоди пояснюється тим, що:

- a. посадовим особам належать функції щодо здійснення державної влади у демократичному суспільстві, свої посади вони обіймають у прямий спосіб через систему народного волевиявлення або у непрямий спосіб, що пов'язаний з народним волевиявленням (наприклад, призначення Президентом України за поданням Прем'єр-міністра України Міністра юстиції України);
- b. виборці повинні мати максимальне уявлення про тих осіб, за яких вони голосують;
- c. посадові особи дають особисту згоду на зайняття цих відповідальних посад, більше того, вони у цьому зацікавлені;
- d. публічна особа є об'єктом постійної суспільної уваги, тому їй, на відміну від пересічного громадянина, простіше виступити в мас-медіа зі спростуванням інформації, яка привернула її увагу. Крім того, посадові особи найвищого рівня мають прямий доступ до мас-медіа.

4. КОГО МОЖНА НАЗВАТИ ПУБЛІЧНИМИ ОСОБАМИ В УКРАЇНІ?

Публічними особами в Україні є політики, актори, зірки шоу-бізнесу та багато інших категорій людей. Проте найважливішою групою, звісно, є політики. Саме вони найчастіше стають об'єктами критики у масмедіа та, відповідно, вони ж стають позивачами до суду на медіа.

Межі дозволеної критики для публічних осіб значно ширші, ніж для осіб, які не мають такого статусу. Але тим політикам, які дуже чутливі до критики, хочеться нагадати вдалий вислів президента Гаррі Трумена: «Якщо ви не можете витримати жар і пар, то, будь ласка, йдіть з кухні». У світовій практиці є достойні приклади ставлення політиків до сатири. Щоденно для Рональда Рейгана пресслужба готувала вирізки з газет з карикатурами на нього. Із вивчення цієї папки Рейган починав робочий день. Колишній угорський комуністичний лідер Янош Кадар полюбляв ходити в кабаре, де був головним героєм сатиричних програм. Колишній лідер англійських консерваторів лорд Теббіт якось заявив: «Якщо б мене не висміювали, то я би не досяг тих вершин, на яких опинився». На двох каналах французького телебачення виходять дві сатиричні програми перед заключним випуском новин вже протягом десятиріччя. Проте, наскільки вони популярні, свідчить той факт, що останні секунди перед їхнім початком — найдорожчий рекламний час на телебаченні. За всі роки ніхто не наважився виступати проти авторів цих програм. На Заході це означало б політичну смерть. А у нас це вважають порушенням прав людини, і тут важко порівняти Україну зі США.

Проте в цьому випадку важливу роль відіграє направленість комунікаційної дифамації: вона спрямована на політика як на фізичну особу (прийшов на сесію неголеним), чи як на члена партії/посадовця (відмовився голосувати так, як голосують його однопартійці).

Тож публічна особа у разі зайняття певної високої посади свідомо стає об'єктом постійної суспільної уваги; натомість їй, на відміну від пересічного громадянина, простіше виступити у масмедіа зі спростуванням недостовірної інформації і захистити свою честь, гідність та ділову репутацію. У процесах, що стосуються «честі й гідності» упродовж десятиліть програвали здебільшого масмедіа. Адже їм доводилося мати справу не з «простими смертними», а із «соціально захищеними категоріями населення» — високопосадовцями, народними депутатами, бізнесменами тощо.

Згідно з інформацією Комітету захисту журналістів, на 2000 рік в Україні 65% позовів до суду на журналістів надходили саме від посадових осіб. Але визначити межі, де особа діє як депутат, а де — як звичайна людина, дуже важко. За даними Харківської Правозахисної Групи, 73% позивачів належали до публічних осіб (депутати різних рівнів, посадові особи, юридичні особи, представники партій і громадських організацій), 18% — до приватних осіб, 9% — до бізнесу. Отже, майже 70% позовів були позовами від публічних осіб. Прикладом позову публічної особи став позов 2007 року Ганни Герман до газети «Вечірні Вісті». Причиною для позову послугував матеріал, розміщений у газеті, за яким пані Герман отримала депутатську квартиру, тоді як, за словами самої Ганни Герман, вона відмовилась від усіх депутатських пільг.

Д.Д. Луспенник зазначає, що «суди інколи механічно застосовують статті 7 і 440–1 ЦКУ, не звертаючись до конституційних норм. Це призводить до певної диспропорції у захисті прав позивачів і відповідачів у напрямку підвищення захисту позивачів, коли відповідачами виступають засоби масової інформації, а позивачами — політичні діячі або посадові особи. З метою дотримання балансу прав позивачів та відповідачів пропонується застосовувати частину 3 статті 34 Конституції України, виходячи з того, що права позивачів та відповідачів — засобів масової інформації мають співвідноситися, враховуючи роль преси в демократичному суспільстві, а також права інших громадян на інформацію».

Необхідно відійти від стереотипу одностороннього домінування конституційного права на судовий захист осіб, постраждалих від комунікаційної дифамації, на шкоду конституційному праву на свободу слова і масової інформації, а також знайти справедливий і розумний баланс між названими конституційними правами, що особливо важливо при вирішенні проблем, пов'язаних з комунікаційною дифамацією, що є зловживанням свободою слова. А. О. Церковна, розглядаючи проблему «колізії інтересів», що полягає в спробі порівняння суб'єктивних прав і соціальних цінностей за їх ранжиrom, визначає, «що при зіткненні інтересів сторін, які здійснюють свої суб'єктивні права незалежно від їхньої юридичної природи, суттєву роль відіграє принцип справедливості, добросовісності та розумності».

Для порівняння наведемо приклади інших країн. У Великій Британії, щоб розпочати судовий процес проти масмедіа, потрібно мати дозвіл члена Верховного суду. Шведське законодавство взагалі забороняє представникам влади й бізнесу вимагати від масмедіа в суді матеріальних відшкодувань. У США 90% справ, у яких звинувачують мас-медіа, розглядає не один суддя, а суд присяжних, що зменшує, фактично зводить до нуля, корупцію і волюнтаризм. Той же В. Карпенко розповів історію: Франсуа Міттеран, колишній президент Франції, свого часу, конфліктуючи з газетою, змушений був вдатися до закону. Судовий процес він виграв. І зажадав компенсації аж... в 1 франк.

Процес здійснення журналістом професійної діяльності пов'язаний з певними особливостями, ризиками, які обов'язково його супроводжують. Стаття 12 Закону України «Про державну підтримку ЗМІ та соціальний захист журналістів» констатує специфіку журналістської праці, яку суди часто ігнорують при розгляді справ за позовами до масмедіа. Найбільш суттєвими з огляду на реалізацію ними свободи слова, а іноді — й права на сумлінну помилку є: творчий характер, інтенсивність інтелектуальної праці в умовах жорсткої регламентації редакційного і технологічного циклу; суспільна значущість за наслідками роботи, висока соціальна відповідальність за свою працю та її результати; постійне значне морально-психологічне навантаження і напруга, реалізація творчих планів у стресових ситуаціях; професійна творча діяльність в екстремальних умовах з ризиком для життя та здоров'я; необхідність здійснювати власний творчий пошук нової потрібної інформації та її джерел, наявність об'єктивних та суб'єктивних перешкод у пошуках інформації; прояви погроз та безпосередніх загрозливих дій проти журналіста у зв'язку з виконанням ним службових обов'язків.

Проблема дифамаційного делікту в контексті комунікаційного ризику є комплексною, такою, що охоплює декілька наукових напрямів. Ця проблема містить низку питань, які пов'язані з журналістикою та медіаправом, зокрема: доступ до судових засідань, презумпція невинуватості, висвітлення мас-медіа судових процесів, захист репутації суддів та авторитету правосуддя. За своєю юридичною природою питання дифамаційного делікту є досить різномірними, однак всі ці відносини поєднані спільним колом суб'єктів: журналіст (масмедіа) — правоохоронці (прокуратура, міліція) — суддя (суд). До цієї теми не належать випадки, коли конкретний журналіст чи конкретне масмедіа виступають стороною в судовому процесі, тобто, є позивачем, відповідачем, підсудним тощо.

У контексті комунікаційного ризику сам дифамаційний делікт є конституційно неприпустимою дією, пов'язаною з порушенням вимог, які регулюють умови користування основними свободами слова, забороняють під загрозою застосування заходів будь-якої відповідальності за поширення неправдивих відомостей, що ганьблять честь і добре ім'я особи і применшують тим самим його гідність.

Доведення дифамаційного делікту є дуже складним і проблемним процесом. До чинників дифамаційного делікту належать:

- a. факт поширення відомостей;
- b. невідповідність відомостей дійсності;
- c. наклепницькі відомості;
- d. поширені відомості, що стосуються конкретної особи, яка сама ініціює процес захисту свого права;
- e. поширені відомості повинні являти собою твердження про факти, а не бути думками, оціночними судженнями, гіпотезами тощо;
- f. відсутність «привілеїв», що звільняють від відповідальності за дифамацію стосовно тих відомостей, які формально можуть містити всі ознаки дифамації, але не бути наклепницькими з огляду на норми закону.

Такими «привілеями» відповідно до українського законодавства є: 1) відомості одержані від інформаційних агентств або від засновника (співзасновників); 2) вони містяться у відповіді на запит на інформацію; 3) вони є дослівним відтворенням публічних виступів або повідомлень суб'єктів владних повноважень, фізичних та юридичних осіб; 4) вони є дослівним відтворенням матеріалів, опублікованих іншим друкованим засобом масової інформації з посиланням на нього; 5) у них розголошується таємниця, яка спеціально охороняється законом, проте ці відомості не були отримані журналістом незаконним шляхом; 6) законом передбачено звільнення або непритягнення до відповідальності за такі дії.

У зазначених випадках засоби масової інформації звільняються лише від обов'язку щодо відшкодування збитків та моральної шкоди. Оскільки спростування поширеної недостовірної інформації не є способом цивільно-правової відповідальності, бо не має компенсаційного та майнового характеру, то на засоби масової інформації може бути покладено обов'язок опублікувати спростування. Прослухати

Читати фонетично

Особливостями комунікаційного дифамаційного делікту, що відрізняють його від дифамаційного делікту, є:

1. наявність конфлікту між двома конституційними правами — права на захист честі, гідності та ділової репутації, з одного боку, та права на свободу слова та масової інформації, з боку іншого;
2. однією стороною конфлікту є ЗМІ та їхні творчі працівники.

Слід зазначити, що судження від англійського терміну *judgement*, який був запропонований у міжнародних стандартах, має такі лінгвістичні значення як вирок, вирішення суду, висновок суду відносно правильності процедури, покарання, кара, судження, думка, погляд, розсудливість, розсуд. А інший англомовний термін *opinion* — думка, оцінка, висновок. Сучасний тлумачний словник української мови трактує судження, думку та твердження так:

Судження — думка про що-небудь, погляд на що-небудь; виклад своїх думок, поглядів;

Думка — те, що з'являється внаслідок міркування, продукт мислення; припущення, передбачення; намір, замисел, задум; знання в певній галузі;

Твердження — думка, положення, вислів, що лежить в основі чого-небудь.

Лінгвістично ці три терміни є синонімами, та усі фактично зводяться до думки. Отже, судження походить від слова судити — складати думку про кого-, що-небудь, робити висновок, міркувати. А синонімами терміна «думка» є гадка, мисль, міркування, погляд, розуміння, твердження.

Найчастіше в умовах конфлікту, відкритого провадження про дифамацію сторони проводять лінгвістичну експертизу для ствердження/спростування того, що журналістський матеріал чи окремі його фрагменти є оціночними судженнями, а не повідомленням про факти. На дослідження виносять питання наявності в тексті мовностилістичних засобів та прийомів, що вказують на наявність оцінки чи, навпаки, вказують на фактичність викладених даних. Окремим підвидом такої експертизи є семантико-текстуальна експертиза, основним завданням якої є встановлення змісту понять, лексичного значення слів або словосполучень, що використовуються у тексті спірного матеріалу чи окремого його фрагменту, їхнє стилістичне забарвлення, смислове навантаження, характер інформації, тобто вирішується питання мовленнєвого характеру.

Суддя в кожному окремому випадку може врахувати або не врахувати думку експерта. На сьогодні основна проблема криється не в тому, що судді не використовують у своїй роботі рішення Європейського суду з прав людини, а у формальному підході до розмежування оціночних суджень та фактичних даних без урахування того, що оціночні судження будуються на певній інформаційній базі, джерелом якої є інтерпретована в процесі судження фактична інформація.

Оціночне судження журналіста в матеріалі зазвичай обумовлене низкою компонентів: освіта, знання, досвід, журналістські стандарти, інформація отримана із відкритих джерел, таких як відкриті реєстри, засоби масової інформації та інше. Таку ж позицію виклав Європейський суд з прав людини у справі «Нова газета» і Бородянський проти Росії» де зазначено, що суд визнає право журналіста на оціночне судження, але із за-

стереженням, що воно повинне базуватися на хоча б мінімальному наборі фактів, тому що в протилежному випадку таке судження буде зловживанням свободою слова. У цьому рішенні суд виокремив три можливі основи, на яких можна побудувати свою оцінку:

1. факти, що вважаються загальновідомими;
2. підтвердження висловлювання яким-небудь джерелом;
3. посилання на незалежне дослідження.

Згідно з результатами дослідження Я.Л. Гаврилової «Мовностилістичні засоби впливу на аудиторію (на матеріалах преси півдня України)» до найуживаніших засобів мовного впливу на аудиторію, які використовують журналісти, належать: тематично-стильовий зсув, коли слово з однієї сфери життєдіяльності суспільства переносять до іншої, надаючи метафоричного значення; метафоричні вислови розмовного характеру; фігури персоніфікації; синекдоха; метонімія; перифрази.

Пропонуємо розглянути приклад дослідження журналістського матеріалу, а саме статті «Конверт розпечатано» на предмет застосування оціночних суджень та мовних засобів їх вираження. Аналіз змісту тексту досліджуваної статті показав, що його темою є дослідження однієї зі сфер діяльності високопосадовців — братів Дубневичів — співпраці із українською залізницею.

Логіко-змістова побудова досліджуваного тексту, з урахуванням його стилістичних особливостей є такою:

1. У вступній частині автор матеріалу веде мову про діяльність конвертаційних центрів та причетність до них високопосадовців — братів Дубневичів;
2. В основній частині автор викладає свої судження про відкриту інформацію щодо діяльності низки підприємств стосовно їх виробничої спроможності;
3. У заключній частині автор на підставі відкритої інформації та власного її тлумачення робить припущення про можливість такого способу ведення бізнесу без відома очільника державної фіскальної служби.

Своєрідність застосування мовностилістичних засобів в інформаційному стилі вирізняється особливістю використання часів і станів, уживання неособових форм, великої кількості складних атрибутивних утворень, форми введення прямої мови та перетворення прямої мови на непряму, активне використання складнопідрядних речень тощо. Зокрема, у статті виділені вставні звороти, що вказують на джерело інформації (Як було з'ясовано під час журналістського розслідування, як повідомляли «Наші гроші»), стійкі словосполучення зі стертою образністю (солонке життя).

Крім того, у матеріалі використано такі засоби: **тематико-стильовий зсув** (почуваються «на коні»), **метафоричні вислови розмовного характеру** (небачені статки), фігури персоніфікації (*Феміда не виносила будь-яких рішень*), синекдоха (відмивають гроші), метонімія («кришталево чистий» біографії).

Уживання таких мовностилістичних засобів, як «собі на допомогу укладає договори», «підприємства-метелики», «десятки мільйонів державних коштів», що не належать до термінів, які використовуються у юриспруденції, а отже, не можуть трактуватися як фактичні дані, слугує суб'єктивним судженням авторів статті. Крім того, емоційно забарвленим, таким, який базується на логічному припущенні, що фірми, які займаються певним видом діяльності (у цьому випадку — «гуртові продавці цукерок, фруктів, безалкогольних напоїв, вживаного одягу»), апіорі не можуть надавати послуг, пов'язаних із «виробництвом деталей до залізничних колій». Отже, використання такого корпусу мовно-стилістичних засобів дає змогу стверджувати, що дані, зазначені в матеріалі, не є фактичними, а є класичним прикладом оціночного судження журналіста. Отож, мовні засоби, що дозволяють трактувати матеріал чи окремі спірні його частини як оціночні судження, є чисельними і не можуть обмежуватися визначеними в Законі гіперболами, алегоріями та сатирою.

В іноземному науковому дискурсі можемо спостерігати непоодинокі твердження про те, що використання оціночних суджень є порушенням стандарту об'єктивності, що, безперечно, має під собою ґрунт, але дуже часто читач, обираючи певне ЗМІ чи автора, вбачає в них виразників своєї думки, позиції і саме написання матеріалів цікавою, живою мовою є тим, що збільшує аудиторію медіа. В умовах відсутності самоокупності ЗМІ як підприємства це часто стає вирішальним. Важливо зберігати баланс між професійною журналістикою, такою що працює опираючись на стандарти, та слідуванням на догоду своїй аудиторії задля її збереження та збільшення.

Підсумовуючи вищезазначене, можемо виокремити такі основні положення:

1. Дифамація — це загальноприйнятий у більшості країн світу термін, під яким розуміють правопорушення у вигляді поширення (вимовлення слів чи публікації) відомостей, що не відповідають дійсності, які порочать честь, гідність та ділову репутацію потерпілого.
2. До обов'язкових ознак дифамації належать:
 - конфлікт двох соціальних прав: права на свободу слова, з одного боку, та права на захист честі, гідності та ділової репутації особи чи групи осіб — з іншого боку;
 - відомості, які можна вважати такими, що до них коректно застосувати категорію дифамації, були поширені масмедіа, тобто доведені в будь-який масовий спосіб;
 - розповсюджені мас-медіа відомості не відповідають дійсності, або інтерпретовані неправдиво;
 - розповсюджені відомості ганьблять честь, гідність, ділову репутацію особи чи групи осіб, про які було здійснено повідомлення.
3. Доведенню підлягає:
 - факт поширення відомостей (позивач);
 - відповідність відомостей дійсності або ж що дані є оціночними судженнями (журналіст);
 - наявність «привілеїв», що звільняють від відповідальності за дифамацію стосовно тих відомостей, які формально можуть містити всі ознаки дифамації, але не бути наклепницькими в силу закону (журналіст).
4. Журналіст не може бути притягнутий до відповідальності за поширення оціночного судження, яке, відповідно до рішення Європейського суду, базується на:
 - фактах, що вважаються загальновідомими;
 - підтвердженні висловлювання яким-небудь джерелом;
 - посиланні на незалежне дослідження.

Водночас, відповідно до конкретних обставин справи висловлювання, яке є оціночним судженням, може бути перебільшеним за відсутності будь-якого фактичного підґрунтя (див. рішення *DeHaes Gijssels v. Belgium*, стор. 236, параграф 47).

5. Виокремлення оціночного судження відбувається на підставі оцінки мовних засобів, використаних журналістом у матеріалі, і до найуживаніших можемо зарахувати — тематично-стильовий зсув, коли слово з однієї сфери життєдіяльності суспільства переносять до іншої, надаючи метафоричного значення; метафоричні вислови розмовного характеру; фігури персоніфікації; синекдоха; метонімія; перифрази.

ВИКОРИСТАНА ЛІТЕРАТУРА:

1. Англо-український юридичний словник: 75000 термінів / упоряд.: С. М. Андріанов та ін.; за ред. Л. І. Шевченко. — М.: Рус. яз.; К.: Арій, 2008. — 552 с.
2. Брокгауз Ф. А. Малий енциклопедичний словник / Ф. А. Брокгауз, И. А. Ефрон. — 2-е вид. — СПб, 1909.
3. Вандерст Р. Американское диффамационное право и судопроизводство. Обзор законодательства и практики судебной защиты чести и достоинства в США / Р. Вандерст // Современное право средств массовой информации. — М., 1997.
4. Вичев В. Мораль и социальная психика / В. Вичев. — Москва: Наука, 1978. — С. 283–286.
5. Великий тлумачний словник сучасної української мови / за наук. ред. В. Т. Бусела. — К.; Ірпінь: ВТФ Перун, 2003. — 1428 с.

6. Григораш С. Журналістика у термінах і виразах / С. Григораш.— Львів: Вища шк., 1976.— С. 63.
7. Галаджун З. В. Негативна оцінка: засоби вираження в тексті інтерв'ю /З. Галаджун// Збірник статей за ред. І. В. Спасибо-Фатєєвої// Харків: ЕКУС.— с. 7–19.
8. Haladzhun Z. Linguistic Characteristics of the Construct "Evaluative Judgement of Journalist" in the Ukrainian Language /Z. Haladzhun// Advanced Education.— 2019.— № 12.— р. 249–255.
9. Галаджун З. В. Дифамація в сучасній українській науковій думці /З. Галаджун// Світ соціальних комунікацій.— 2012.— Т. 7.— С. 49–52.
10. Галаджун З. В. Дифамаційний делікт як чинник комунікаційного ризику /З. Галаджун// Світ соціальних комунікацій.— 2011.— Т. 4.— С. 18–21.
11. Гусак Д. Дифамація у ЗМІ / Д. Гусак.— Режим доступу: http://copyred.com.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=46:2010-03-12-10-30-22&catid=1:latest-news&Itemid=50 — Назва з екрана.
12. Дифамація: зб.ст./за ред.В.В. Спасибо-Фатєєвої.— Харків: ЕКУС, 2021.— 280 с.
13. Іванов Ф. Правові умови діяльності українських мас-медіа / Ф. Іванов // Інформаційне законодавство: український та зарубіжний досвід.— Київ: Центр вільної преси, 2000.— С. 11–24.
14. Карпенко В. Основи професійної комунікації / Віталій Карпенко.— К., Нора-прінт, 2002.— С. 130–131.
15. Case of Barfod v. Denmark.— Режим доступу: <http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/search.asp?skin=hudoc-en> — Назва з екрана.
16. Луспеник Д. Застосування статті 10 Конвенції про захист прав і основних свобод людини при розгляді судами цивільних справ про захист честі, гідності і ділової репутації / Д. Луспеник // Вісник Академії правових наук України.— 2002.— № 4 (31): Зб. наук. пр.:— Х.: 2000.— С. 106–111.
17. Луспеник Д. Судопроизводство по делам о защите чести, достоинства и деловой репутации (опровержение недостоверной информации) / Д. Луспеник.— Х., 2005.— С. 240 — (Серия «Судебная практика»).
18. Луспеник Д. Розмежування оціночних суджень та стверджень про факти при розгляді справ про захист честі, гідності та ділової репутації / Д. Луспеник // Право України.— 2003.— № 12.— С. 16.
19. Лавріненко О. Кейт Каллоу. Позови на захист честі та гідності (дифамації) — найбільш розповсюджені серед тих, що висуваються проти ЗМІ у нашій країні / О. Лавріненко // День — 2000.— 8 листоп.—№ 204.
20. Саприкіна І. В. Захист честі, гідності, ділової репутації фізичної особи за законодавством України (за матеріалами судової практики): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня. канд. юрид. наук: спец. 12.00.03 / Саприкіна Ірина Валентинівна; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка.— К., 2006.— С. 18.
21. Смирнова А. А. Дифамація как правонарушение и злоупотребление правом: Конституционно-правовой аспект: автореф. дисс. на соискание ученой степени канд. юрид. наук: спец. 12.00.02 «Конституционное право; Муниципальное право» / Смирнова Анна Александровна.— М., 2008.— 26 с.— Режим доступу: <http://law.edu.ru/book/book.asp?bookID=1288356> — Назва з екрана.
22. Стефанчук Р. Захист честі, гідності та ділової репутації в цивільному праві / Р. Стефанчук.— К., 2001.— 306 с.

23. Петрова Н. Українське законодавство згідно з аналогією права і аналогією закону для вирішення цивільних справ стосовно захисту честі і гідності або ділової репутації особи, свободи думки і слова, вільного вираження поглядів і переконань, невтручання в особисте життя особи / Н. Петрова // Матеріали наук.-практ. конф. «Судова практика у справах за позовами до ЗМІ» 13–14 травня 1999 р. / Міжнародний фонд «Відродження»; Інформаційний пресс-центр IREX Про-медіа.— Київ, 1999.— Т. 1.— С. 25–26.
24. Пленум Верховного суду України. Постанова від 27. 02. 2009 року № 1 «Про судову практику у справах про захист гідності та честі фізичної особи, а також ділової репутації фізичної та юридичної особи».— Режим доступу: <http://www.scourt.gov.ua/clients/vs.nsf/0/6CC3C5489FA411CEC2257578003002D9?OpenDocument&CollapseView&RestrictToCategory=6CC3C5489FA411CEC2257578003002D9&Count=500&> — Назва з екрана.
25. Церковна А. О. Гідність і честь у цивільному праві України: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук / Церковна Антоніна Олексіївна; КНУ ім. Т. Шевченка.— Київ, 2003.— С. 15–16.
26. Юридичні терміни. Тлумачний словник / В. Г. Гончаренко, П. П. Андрушко, Т. П. Базова та ін., за ред. В. Г. Гончаренка.— 2-ге вид., стереотипне.— К.: Либідь, 2004.— 320 с.

ЗАХИСТ ПРАВ ЛЮДИНИ ЯК ОСНОВА ДІЯЛЬНОСТІ ВОЛОНТЕРІВ. ОБУМОВЛЕНІСТЬ СУЧАСНОЇ МЕДІАПРАКТИКИ В УКРАЇНІ

Інна Горбенко, кандидатка філологічних наук, доцентка кафедри видавничої справи та редагування Запорізького національного університету

Костянтин Шендеровський, кандидат наук із соціальних комунікацій, доцент Інституту журналістики Київського національного університету імені Тараса Шевченка

У цій лекції представлено волонтерську діяльність в українському суспільстві як діяльність, що реалізує цінності прав людини. Зазначено, як медіа правильно та якісно подавати інформацію, формувати меседжі, смисли, наративи та відповідні медіаобрази, враховувати особливе, спеціальне в соціальній взаємодії.

ПЛАН ЛЕКЦІЇ:

1. Про волонтерську діяльність як реальний досвід формування в Україні горизонтального стандарту реалізації прав людини та правові засади діяльності волонтерів в Україні.
2. Стратегічні медіатеми висвітлення волонтерської діяльності в Україні як системний внесок медіа у легалізацію нових соціальних норм, заснованих на цінностях прав людини.

1. ПРО ВОЛОНТЕРСКУ ДІЯЛЬНІСТЬ ЯК РЕАЛЬНИЙ ДОСВІД ФОРМУВАННЯ В УКРАЇНІ ГОРИЗОНТАЛЬНОГО СТАНДАРТУ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВ ЛЮДИНИ ТА ПРАВОВІ ЗАСАДИ ДІЯЛЬНОСТІ ВОЛОНТЕРІВ В УКРАЇНІ

Тема лекції є оригінальною, не типовою для медіаосвіти та практики. Здається, що поєднання смислів сучасної концепції прав людини (правозахисний аспект) та смислів волонтерської діяльності (соціальний та громадянський аспекти) не є доречним. Але це поверхове сприйняття!

Що таке права людини? Це система прав та механізмів їх реалізації. Іншими словами — це універсальна видима навігаційна система розвитку людини / людей і влади. Ми популяризуємо доцільність сучасної концепції прав людини як вертикальної (права людини — обов'язки влади будь-якого рівня):

- міжнародні норми прав людини...
- ратифікація українською владою міжнародних норм прав людини, у влади з'являються додаткові обов'язки відповідно до тих чи інших документів...
- у кожного з нас розширюється спектр прав...
- кожен з нас має боротись за права людини...
- у нашій боротьбі за права людини дехто може називати нас активістами/правозахисниками...

А що на так званому горизонтальному рівні прав людини: людина — інша людина? І тут правозахисники скажуть про майбутнє, коли розпочнеться активний процес запровадження горизонтальних стандартів прав людини. А ще фахівці порадять звернути увагу на досвід сучасних скандинавських країн, де активно, на випередження іншому цивілізованому світу, розвиваються процеси реалізації прав людини на рівні «Я — людина, і маю права людини» — «Ти — людина, і маєш такі ж права людини».

Власне, в цьому контексті подивимось на волонтерську діяльність з такими її базовими смислами:

- поведінка конкретної людини, яка хоче (мотив) і може (умови) допомогти іншому;
- занурення не стільки в потреби, скільки в біль іншого/іншої...;
- потенціал самоорганізації людини.

На цьому смислово вимірі вже чимало значущих чинників як підстава для ствердження: волонтерська діяльність людини — це акт громадянства, що потребує середовища, в якому може відбутися становлення та розвиток соціальної активності для загального блага. Іншими словами, сучасна волонтерська діяльність — це один із реально діючих стандартів горизонтального рівня розвитку системи прав людини, системи цінностей прав людини «вже» і «тепер», який не підмінє наявні механізми захисту прав людини (людина і влада), а підсилює значення реальних прав людини в житті кожного з нас.

Волонтерська діяльність — це не ідеальний, а реальний засіб змін для найбільш вразливих та незахищених, щоб об'єднатися з іншими в солідарності, створюючи силу, яка може змінити закони, системи та напрямки руху. На фоні сучасної кризи «старих інститутів» захисту прав людини та поширенні популізму, коли люди готові легко обміняти свої права на будь-що... обіцяне, волонтерська діяльність є особливим, але обмеженим, інструментом, який прокладає шлях там, де не має дороги, організовує там, де не має структури, знаходить ресурси та можливості, коли не зрозуміло, звідки вони можуть надійти.

Безумовно, українському суспільству потрібні цінності та норми прав людини як правила, за якими взаємодіє людина і влада в Україні, але не менш важливо підтримувати та розвивати волонтерську діяльність, засновану на ідеалах справедливості в кожному конкретному випадку.

Важливо усвідомити, що волонтерську діяльність ми не протиставляємо іншим типам соціальної активності, як громадянська чи благодійна, як соціальне служіння чи гуманітарна допомога. Кожен з типів активності важливий для розвитку українського суспільства та наділений оригінальними, спеціальними характеристиками. Але саме волонтерська діяльність є особливим і дуже ефективним засобом, інструментом не декларування, а реальних змін, створюючи надзвичайно дивовижний калейдоскоп взаємодії «людини-людини», коли, з одного боку, діяльність обмежена (місцем, часом, ресурсами), з іншого боку, діяльність добровільна і неприбуткова, з третього боку, провадиться адресно та в конкретному місці (а не будь-де чи будь-кому).

Волонтерська діяльність є сучасною якісною та кількісною характеристикою активності та участі людини щодо розв'язання різних питань у будь-якій цивілізованій країні.

Єдиного визначення волонтерської діяльності немає! У кожному суспільстві волонтерська діяльність розвивається за різних умов. Головний смисл пізнання: волонтерська діяльність — це індикатор суспільного благополуччя та соціальної взаємодії.

Узагальнене поняття про волонтерську діяльність у межах такого трактування: це непрофесійна, некомерційна добровільна або благодійна діяльність у сучасних умовах конкретної держави, коли принциповим є місцевий рівень (залучення громад до вирішення своїх проблем) та перетворення досвіду на елемент особистісного розвитку, вдосконалення людських здібностей. Волонтерська діяльність — це нова соціальна норма в конкретному суспільстві, що доповнює, але не замінює відповідальні дії з боку інших секторів і зусилля оплачуваних працівників, функціонерів.

Медіатема висвітлення волонтерської діяльності потребує окремої лекції, але ми формуємо передумову для правильного та якісного висвітлення волонтерської діяльності саме через систему прав людини, а не поширений, з іншого боку, абстрактний підхід в контексті «волонтерського руху, який врятує Україну».

Ми популяризуємо провідний медіамеседж про те, що право кожного українця вільно ставати волонтером поза будь-якими етнічними, релігійними, віковими чи іншими обмеженнями для того, щоб доповнити, а не підмінювати відповідальність владних / функціональних інститутів.

Базовий стан волонтерської діяльності ми розуміємо як пряме, безпосереднє зіткнення з життям. Ми сприймаємо базовий вимір волонтерської діяльності як «занурення в біль, чужий біль» заради справедливості через соціальне партнерство. Ми визначаємо для медіа такі принципи відбору інформації:

- має бути більше волонтерів на місцях;
- волонтерська діяльність зміцнює добробут людей;

- необхідна належна ресурсна база для розвитку успішного волонтерства на місцях;
- волонтерська діяльність є непомітною, коли мова йде про ВВП, але вона має суттєву економічну складову, соціальну користь, правозахисний потенціал та потужні інструменти розвитку людей у громадах, спільнотах;
- волонтерська діяльність — це сфера волевиявлення конкретних людей, це практика особистості в реальному, а не задекларованому принципами українському суспільстві.

Тільки в кількох країнах є законодавчі норми щодо волонтерської діяльності. Український Закон «Про волонтерську діяльність» прийнято у 2011 році напередодні Євро-2012. Відтоді в текст Закону внесені чисельні зміни (останні в 2020 році), що свідчить тільки про одне: волонтерську діяльність досить складно регулювати нормою закону, український закон — це, передусім, суспільний компроміс.

За Законом України «Про волонтерську діяльність», волонтерська діяльність визначається як добровільна, соціально спрямована, неприбуткова діяльність, що здійснюється волонтерами шляхом надання волонтерської допомоги. Волонтерська діяльність реалізується за рахунок волонтерської допомоги — робіт та послуг, що безоплатно виконуються і надаються волонтерами.

За «Загальною декларацією волонтерів», основними ознаками волонтерської діяльності визначене наступне:

- це добровільний вибір, що відображає особисті погляди і позиції;
- це активна участь громадянина в житті людських спільнот;
- сприяє поліпшенню якості життя, особистому процвітання та поглибленню солідарності;
- виражається, як правило, у спільній діяльності в межах різного роду асоціацій;
- сприяє реалізації основних людських потреб на шляху будівництва більш справедливого і мирного суспільства;
- сприяє більш збалансованому економічному і соціальному розвитку, створенню нових робочих місць і нових професій.

Цей основоположний документ також визначає основні принципи волонтерів:

- визнають право на об'єднання за всіма чоловіками, жінками, дітьми, незалежно від їх расової приналежності, віросповідання, фізичних особливостей, соціального та матеріального становища;
- поважають гідність і культуру всіх людей;
- надають взаємну допомогу, безоплатні послуги особисто, або організовано в дусі партнерства і братерства;
- визнають рівну важливість особистих і колективних потреб, сприяють колективному забезпеченню цих потреб;
- ставлять перед собою мету перетворити волонтерство в елемент особистого процвітання, набуття нових знань і навичок, вдосконалення здібностей, стимулюючи для цього ініціативу і творчість людей, даючи кожному можливість бути творцем, а не користувачем;
- стимулюють почуття відповідальності, заохочують сімейну, колективну і міжнародну солідарність. Виходячи з цих основних принципів, волонтери повинні:
- сприяти тому, щоб індивідуальна участь перетворювалася в колективну дію;
- активно підтримувати свої асоціації, бути відданим їхнім цілям і обізнаним про їхню політику та діяльність;
- прагнути, в міру своїх здібностей та наявності вільного часу, доводити до успішного завершення, відповідно до взятої на себе відповідальності, спільно вироблені програми;

- співпрацювати зі своїми колегами по асоціації в дусі взаєморозуміння та взаємної поваги;
- не ухилятися від нових знань;
- не розголошувати конфіденційну інформацію, якщо така передбачається характером діяльності.

Вітчизняні дослідники, ґрунтуючись на загальних етично-правових засадах функціонування суспільства, визначають такі принципи волонтерської діяльності:

- *альтруїзм* (передбачає, що волонтер готовий до здійснення діяльності, спрямованої на вирішення важкої життєвої ситуації клієнтів, при цьому інтереси клієнтів виходять на перший план);
- *безкорисливість* (заснований на відсутності матеріальної зацікавленості у відносинах між волонтером і клієнтом);
- *гласність* (полягає у відкритості волонтерської роботи для суспільного ознайомлення й обговорення, оскільки забезпечення повноти інформації про реалізовану волонтерську роботу буде сприяти популяризації цього виду діяльності в суспільстві й перетворенню на суб'єкта соціальної роботи);
- *гуманізм* (виражається в дотриманні прав людини, вияві доброзичливості, толерантного ставлення волонтера до клієнта);
- *добровільність* (полягає в залученні до волонтерської роботи лише за бажанням, тобто клієнт має право відмовитися від соціальних послуг, якщо вони не відповідають його потребам);
- *законність* (вимагає відповідності волонтерської роботи прийнятому законодавству);
- *милосердя* (пронизує весь зміст волонтерської роботи, заснованої на готовності волонтера допомогти людям через співчуття, людинолюбство);
- *чуйність* (припускає готовність волонтера вчасно допомогти людині, яка потребує допомоги);
- *самовідданість* (висуває пріоритетність інтересів клієнта у волонтерській роботі і наявність у волонтера оптимізму під час вирішення важкої життєвої ситуації клієнта);
- *співчуття* (передбачає гуманне ставлення до клієнта);
- партнерство (є таким стилем відносин, що припускає неізолювану один від одного діяльність фахівця із соціальної роботи та клієнта; поважне ставлення один до одного).
- В українському законодавстві основними принципами волонтерської діяльності виокремлюють законність, гуманність, рівність, добровільність, безоплатність, неприбутковість.

Ще раз наголошуємо: волонтерську діяльність досить складно регулювати тільки нормою закону, український закон — це, імовірно, теперішній суспільний компроміс!

І ще раз ми повинні зазначити, що волонтерська діяльність дуже різна. В Україні ми виокремлюємо такі принципові форми волонтерської діяльності:

	Перша	Друга	Третя
Визначення	Волонтер/ка, що надає допомогу індивідуально	Волонтер/ка, що надає допомогу індивідуально на базі організації, яка публічно залучає до своєї роботи волонтерів	Волонтер/ка, що надає допомогу на фронті, в «сірій» зоні російсько-української війни
Підстави	Формальних нема	Угода або контракт з організацією	Державний реєстр волонтерів та страхування їхнього життя
Типові отримувачі волонтерської допомоги	Малозабезпечені, бездомні, діти, які хворіють, або літні люди тощо	Люди, які опинилися в скрутному становищі, і яких конкретна організація розглядає як суб'єкта допомоги	Учасники бойових дій та їхні родини, постраждали від війни

За Законом України «Про волонтерську діяльність», волонтерська діяльність здійснюється за такими напрямками:

1. надання волонтерської допомоги з метою підтримки малозабезпечених, безробітних, багатодітних, бездомних, безпритульних, осіб, що потребують соціальної реабілітації;
2. здійснення догляду за хворими, особами з інвалідністю, самотніми, людьми похилого віку та іншими особами, які через свої фізичні, матеріальні чи інші особливості потребують підтримки та допомоги;
3. надання допомоги громадянам, які постраждали внаслідок надзвичайної ситуації техногенного чи природного характеру, дії особливого періоду, правових режимів надзвичайного чи воєнного стану, проведення антитерористичної операції, здійснення заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації у Донецькій та Луганській областях, у результаті соціальних конфліктів, нещасних випадків, а також жертвам кримінальних правопорушень, біженцям, внутрішньо переміщеним особам;
4. надання допомоги особам, які через свої фізичні або інші вади обмежені в реалізації своїх прав і законних інтересів;
5. проведення заходів, пов'язаних з охороною навколишнього природного середовища, збереженням культурної спадщини, історико-культурного середовища, пам'яток історії та культури, місць поховання;
6. сприяння проведенню заходів національного та міжнародного значення, пов'язаних з організацією масових спортивних, культурних та інших видовищних і громадських заходів;
7. надання волонтерської допомоги для ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій техногенного або природного характеру;
8. надання волонтерської допомоги Збройним Силам України, іншим військовим формуванням, правоохоронним органам, органам державної влади під час дії особливого періоду, правових режимів надзвичайного чи воєнного стану, проведення антитерористичної операції, здійснення заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації у Донецькій та Луганській областях.

У наукових джерелах, крім зазначених у законі, ще виокремлюють формальне / не формальне, державне, соціальне та проєктне волонтерство; залежно від міри залучення — регулярне і ситуативне; надання волонтерської допомоги індивідуально або на базі організації, яка публічно залучає до своєї роботи волонтерів тощо.

Наведені форми волонтерської діяльності (поширені та нормативні) потрібно розглядати як «теперішня» презентація різноманіття, заснованого на схожості поведінки, процесу взаємодії та результату для людини, громади, суспільства загалом. Однак за будь-якої нової ситуації, за нової хвилі суспільного відчаю, буде виникати нова форма волонтерської діяльності. Це закономірно. Медіа, як і політикам, потрібно усвідомлювати те, що в українському суспільстві волонтерська діяльність однозначно пустила корені для розвитку, для розвитку якісно нової соціальної норми взаємодії людей на цінностях прав людини. Заперечити, обмежити, недооцінювати або абсолютизувати волонтерську діяльність вже не вийде!

Напрямки волонтерської діяльності динамічні, вони змінюються! Сьогодні це опіка чи захист ветеранів війни — захисників України, переселенців, людей з інвалідністю або захист бездомних тварин, а завтра будуть інші пріоритети. Той, хто вивчає волонтерську практику, зможе відносно реально проголосити, в яких питаннях або проблемах нашого місцевого чи суспільного життя є невизначеність, людський біль, або відсутня справедливість.

Для медіа базовим є поняття «волонтерська діяльність» конкретної людини. Інше, як-от «волонтерська спільнота» чи «волонтерський рух», тим більше, «волонтерство», потребують конкретної аргументації, а не маніпуляцій.

Питання медіа про антиподи волонтерській діяльності також потребує особливої аргументації та доцільності у висвітленні. Ми виокремлюємо щонайменше три антиподи, а саме: псевдоволонтери; волонтери, які не звітують про використання ресурсів; вольтарени (безоплатні помічники органів влади з наявними зовнішніми атрибутами приналежності до волонтерів). Кожен із зазначених антиподів дає критикам та скептикам підґрунтя для маніпуляцій або загальних звинувачень. Ці «опоненти» волонтерської діяльності очікують

від медіа повідомлень про негативне, неуспіхи волонтерів, щоб сформувати власний псевдоімідж на ґрунті особливого та чутливого в соціальній взаємодії.

Українські медіа мають ціннісний обов'язок формувати якісний медіаобраз волонтера або волонтерки, волонтерської діяльності. Ми вважаємо, що пропускна здатність медійного повідомлення буде вище в суспільстві за таких умов:

- медіа акцентує увагу на волонтері / волонтерці як конкретній людині, конкретному у місці та часі факті волонтерської діяльності;
- медіа інформує не про масштаби або суспільну значущість, а особистість волонтера/ки;
- медіа акцентує увагу не на статусі, а мотиві, результаті волонтерської діяльності;
- матеріали медіа позбавлені неконкретних оціночних меседжів, типу: «бувши» волонтери або волонтери України.

Історію волонтерської діяльності ще ніхто не написав у жодній країні. Але медіа дуже часто (приклад Естонії, Польщі, США, Норвегії) виступають засобом створення циклів про волонтерську діяльність як своєрідний засіб формування та розвитку «медіаузею» волонтерського досвіду в суспільстві.

Серед рекомендацій для медіа щодо висвітлення волонтерської діяльності на рівні «Я — людина, і маю права людини» — «Ти — людина, і маєш такі самі права людини» зазначимо наступне:

1. доречне і коректне вживання терміну «волонтери» та його контекстуальних синонімів (доброчинці; «воїни світла», «армійські волонтери» на означення військових волонтерів);
2. критичне і об'єктивне ставлення до висвітлення теми «політичне олігархічне волонтерство»;
3. складним для сучасного українського суспільства є питання про системну взаємодію держави — місцевої влади і волонтерів. Журналісти не повинні спекулювати цією медіатемотою. Формування думки у реципієнтів про те, що волонтери виконують обов'язки владних/соціальних структур, які ті не хочуть або не можуть виконувати, знижує рівень довіри до волонтерів. Волонтерська діяльність доповнює, але не замінює відповідальні дії з боку інших секторів і зусилля оплачуваних працівників;
4. у висвітленні теми «волонтери і кар'єрний ріст» акцент треба робити не на політизації волонтерської діяльності, а на особистих і професійних якостях (наприклад, волонтерів-депутатів місцевих рад, Верховної Ради тощо);
5. у матеріалах про порушення основних принципів доброчинності має бути представлено декілька різних точок зору: волонтерів і військових / соціальних / юридичних структур;
6. у жодному разі не використовувати мову ворожнечі (наприклад, при висвітленні різних поглядів волонтерів і представників державних інституцій, представників волонтерських організацій і волонтерів, які стали народними депутатами, радниками при Офісі Президента, Кабінеті Міністрів тощо). Дослівне цитування персонажів матеріалів з елементами оціночних суджень наводити в разі крайньої необхідності (наприклад, для підтвердження порушення морально-етичних норм поведінки);
7. у спілкуванні із волонтерами, які допомагають захисникам України та людям, що потерпають від окупації, військової агресії, потрібно пам'ятати, що як і військовослужбовці, вони мають посттравматичні синдроми та стресові стани, оскільки також перебувають у зоні напруження та ризикують своїм життям, несуть відповідальність за те, чи доставлять вчасно допомогу в пункт призначення, чи зможуть підтримати бійця, чи зберуть кошти та необхідні речі для військових, цивільних у сірій зоні тощо. Тому, як радять психологи, не варто зачіпати особисті почуття волонтера та говорити на інтимні теми.

Для медіа кожного дня є інформаційний привід для розкриття медіатеми волонтерської діяльності на рівні «Я — людина, і маю права людини» — «Ти — людина, і маєш такі самі права людини». Безумовно, 5 грудня — Міжнародний день добровольців в ім'я економічного і соціального розвитку (1985 рік, International Volunteer Day for Economic and Social Development), є потужним інформаційним приводом.

2. СТРАТЕГІЧНІ МЕДІАТЕМИ ВИСВІТЛЕННЯ ВОЛОНТЕРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ ЯК СИСТЕМНИЙ ВНЕСОК МЕДІА У ЛЕГАЛІЗАЦІЮ НОВИХ СОЦІАЛЬНИХ НОРМ, ЗАСНОВАНИХ НА ЦІННОСТЯХ ПРАВ ЛЮДИНИ

Неможливо відповісти на запитання, хто були першими волонтерами в Україні. У 1992–1995 роках перші волонтери з'являються в мережі центрів соціальних служб для молоді, як учасники нової для України соціальної роботи. Цікавими є історії про волонтерів — літніх людей та осередків Червоного Хреста (кінець 1990-х років). Важливим етапом стало поширення волонтерської діяльності з числа людей, які живуть з ВІЛ (ЛЖВ) у період 2004–2007 років. Загалом, до 2014 року в Україні найактуальнішими напрямками волонтерської діяльності були допомога соціально незахищеним верствам населення, запровадження інновацій у соціальній сфері та благоустрій громадського простору.

Зростання активності волонтерського руху в Україні з 2014 року дослідники пояснюють двома основними причинами: внутрішньополітичною кризою, що призвела до розбалансування системи державного управління, дефіциту якісних управлінських рішень, браку ресурсних можливостей, та зовнішньою агресією, яка поглибила дисбаланс між здатністю держави ефективно виконувати свої функції та забезпеченням основних потреб громадян. Кризові процеси в країні та зовнішні впливи поставили під загрозу існування України як держави, і це було сприйнято громадянами як особистий виклик, загрозу їхній самоідентифікації.

Спостереження за прикладами (позитивними, нейтральними, негативними) висвітлення в сучасних медіа волонтерів та їхньої діяльності, дає змогу передбачити розвиток наступних тематичних напрямів.

1. Стратегічна медіатема довіри людей до волонтерів та поваги до людської різноманітності при соціальній взаємодії.

Базовий смисл цієї стратегічної медіатеми полягає в максимально коректному та позитивному висвітленні повноти волонтерської діяльності в Україні, заснованої на альтруїзмі, партнерстві, довірі та повазі до людської різноманітності, чутливому представленні волонтерської поведінки як реальної, а не ідеальної форми взаємодії людей саме в українському суспільстві поза фоном / бутофорією політичних / владних декларацій / суперечок. Іншими словами, такий стратегічний тематичний напрям презентує аудиторії не споживачькі меседжі (залежності, недовіри, нещастя, безвиході...), а наративне «Людина допомагає людині, тому що це нормально і правильно в українському суспільстві». Це участь медіа в легалізації нової якісної норми життєдіяльності на різних рівнях: від спільноти — групи — громади — до регіону та суспільства загалом.

Здобуття Україною незалежності, формування власної держави, обидва Майдани та не в останню чергу збройна інтервенція Росії призводили до появи нових форм самоорганізації українців, заснованих не на ініціативах «зверху», а на активності «знизу». Чимало з них виникають й інституціоналізуються саме завдяки зростаючій взаємодовірі між громадянами.

Однією з таких форм самоорганізації стає волонтерська діяльність.

Однак ставлення до неї з боку суспільства тривалий час залишалося певною мірою обережним через, з одного боку, поверхові, епізодичні та нейтральні медійні повідомлення, з іншого боку, спостерігалася мімікрія волонтерських дій, котра набула подвійного характеру: імітації псевдонеобхідності феномену «волонтерства» державою та громадськими організаціями з метою привернення уваги, хоча відповідного соціального замовлення майже не було, й приховування справжніх мотивів і цілей у доброчинності. Такий нейтрально-негативний імідж не спонукав до наслідування як прикладу, підривав довіру населення до волонтерів, не сприяв популяризації принципів волонтерської діяльності та самого факту реальної поведінки однієї людини по відношенню до іншої людини.

А от новітній період волонтерства, що почав набирати сили з часів Євромайдану та Революції Гідності, після початку військових дій на Сході нашої країни, став без перебільшення безпрецедентним у кількісному і якісному вимірах волонтерської діяльності. Значна кількість медіа звернула увагу на ці реальні процеси: рівень презентації волонтерської діяльності в медіа набув максимального позитивного забарвлення та пріоритетності. Саме з ним співвітчизники пов'язали реальний порятунок країни від зовнішнього агресора та дезінтеграції за непередбачуваним сценарієм. Як наслідок, «суспільство без довіри» наділило його серед усього спектру соціальних інституцій небаченим раніше рівнем довіри й підтримки.

На початку 2014 року (під час активної фази Революції Гідності) до тематичних запитань моніторингових опитувань дорослого населення, яке проводили ГО «Український інститут соціальних досліджень імені

Олександра Яременка», ГО «Центр «Соціальний моніторинг»» спільно з відділом моніторингових досліджень соціально-економічних трансформацій ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України», було включено три запитання, що вимірюють готовність до різноманітних проявів громадської активності на волонтерських засадах.

Опитування в березні 2014 року продемонструвало, що майже третина населення була готова контролювати діяльність місцевої влади (29,7%), майже кожен шостий на волонтерських засадах готовий увійти до консультативної/експертної ради (17,2%), майже кожен п'ятий (19%) був готовий організувати ініціативну групу для вирішення гострих питань місцевої громади. Частка осіб, які в будь-якій формі були готові взаємодіяти з владою, допомагати владі, становила понад третину опитаних — 34,9% (активна волонтерська позиція), а частка осіб, які висловили готовність до всіх трьох форм, — 12% (дуже активна волонтерська позиція).

Опитування в серпні 2014 року показало, що потенціал громадської активності продовжував залишатися на тому самому рівні, що і зразу після Євромайдану. Найнижчий рівень готовності до волонтерської діяльності було зафіксовано в грудні 2017 року, коли «активна частка» населення зменшилася до 21,7%, а «дуже активна» становила 5,8%.

Опитування грудня 2017 року вже зафіксувало вдвічі меншу, ніж у 2014 році, готовність допомагати на волонтерських засадах, працюючи в консультативній/експертній раді (2017 р. — 9,5%) та готовність організувати ініціативні групи (у 2014 р. — 19%, у 2017 р. — 10,4%). За результатами травня 2019 року, частка респондентів, готових до активної громадської діяльності, зросла: частка громадян з «активною волонтерською позицією» склала 27,4%, а з «дуже активною» — 11,3%, що майже дорівнює показнику весни 2014 року, коли відбувся перший вимір на хвилі постмайданних настроїв.

Отже, поступове стихання проявів громадської активності та зменшення частки населення, готової до такої діяльності на волонтерських засадах протягом 2014–2017 років, змінилося протягом 2018 року.

Результати травня 2019 року зафіксували, що формується прошарок досить активних членів суспільства (більше чверті (27,4%) готові виявити активність, а понад 11% обрали всі три із запропонованих форм волонтерської активності), які готові до різних форм волонтерської діяльності. Слід зазначити, що це переважно доросле економічно активне населення віком до 50 років і студентство. Більш вагомим цей прошарок виявляється в західних і центральних областях країни, найменше — на Півдні України та на Донбасі.

За результатами всеукраїнського опитування громадської думки Київського міжнародного інституту соціології (30 листопада по 14 грудня 2018 року) баланс довіри–недовіри до **волонтерів, які допомагають армії** знизився на 6 процентних пунктів (з 53% до 47%), баланс довіри–недовіри до **волонтерів, які допомагають переселенцям** знизився на 14 процентних пунктів (з 61% до 47%). За регіональним розподілом найбільше довіряють **волонтерам, які допомагають армії** у Західному регіоні (70%), найменше — у Східному (59%). **Волонтерам, які допомагають переселенцям**, навпаки, найбільше довіряють у Східному регіоні (66%), найменше — у Центральному (57%).

Інформаційні агенції також подають результати соціологічних опитувань про зростання довіри до діяльності волонтерів. Стисла статистична інформація, стандартизовані заголовки із ключовими словами «волонтер», «довіра» сприяють передачі основного смислового навантаження. До прикладів:

Найбільше українці довіряють ветеранам АТО, волонтерам, армії та лікарям — опитування. Як свідчать результати опитування центру «Соціальний моніторинг», позитивний баланс довіри/недовіри до ветеранів АТО становить 43,9%, волонтерів — 41,7%, ЗСУ — 37,5%, лікарів — 33%. У громадських організацій негативний баланс у — 7,2%, у релігійних організацій — 12,7% (**Інтерфакс Україна. 30.11.2020** <https://ua.interfax.com.ua/news/press-conference/706776.html>).

Серед волонтерів найбільше молоді. Волонтерською діяльністю впродовж 2017 року займалися близько 12% опитаних. Найвищий рівень волонтерської діяльності спостерігається серед молоді — 18%, а регіонально — у західних та центральних областях — близько 15%. Кількість людей, які впродовж року надавали грошову чи матеріальну допомогу конкретним людям чи організаціям, — 41%, що є фактично однаковим показником порівняно з минулим роком. Пік благодійності опитування зафіксували в листопаді 2015 року. Тоді таких було 47%. Однак рівень залученості до благодійності нині все одно набагато вищий, ніж до Революції Гідності. У грудні 2012 року жертвували на благодійність близько

29% респондентів. Загальна сума, яку благодійники жертвували впродовж року, невисока. Понад половина опитаних, які відповіли на це запитання, жертвували загалом до 100 гривень, і лише близько 10% — 500 гривень і більше. Найцікавіший у цій презентації, на нашу думку, графік рівня довіри. Громадяни довіряють волонтерам (загальний баланс — плюс 37% на кінець 2017 р.) та громадським організаціям (+4%) (Олег Листопад. Урядовий кур'єр. <https://dif.org.ua/article/sered-volonteriv-naybilshe-molodi>).

Наведені приклади свідчать про те, що медіа намагаються створювати інформаційно-аналітичну інтерпретацію образу волонтерської діяльності як нової соціальної норми поведінки та вирішення численних питань/проблем; вказують на нові закономірності та передумови розвитку, виокремлюють для аргументованого сприйняття закономірність поваги до людської різноманітності як базової ознаки, відображають рівнозначність різних форм волонтерської поведінки та намагаються презентувати цю діяльність як невід'ємну складову соціальної взаємодії в українському суспільстві (майже) незалежно від процесів владних, політичних симпатій чи антипатій.

2. Стратегічна медіатема формування медіаобразу волонтера/волонтерки.

Із 2014 року й до сьогодні однією з провідних форм волонтерської діяльності є волонтерська діяльність для ЗСУ. Цей напрям у запорізькому регіоні представлений організаціями, що здійснюють волонтерську діяльність, і волонтерами / волонтерками, що надають допомогу індивідуально. До перших належать, наприклад, «Волонтери з Матросова 23» (інша назва «Бандерівське ательє»), спілка «Наші Атланти» (Бердянськ), ГО «Передова» (Енергодар), ГО «Волонтерський рух Пологівщини», ГО Волонтерський центр «Солдатський привал» та інші.

Волонтерський центр «Солдатський привал» заснований 2015 року Галиною Гончаренко. Цей центр допомагає військовослужбовцям, які їдуть з фронту та на фронт через місто Запоріжжя. Тут бійці можуть перепочити в окремих кімнатах, помитися, пригоститися домашніми стравами, випрати одяг, отримати первинну медичну, психологічну та юридичну допомогу. Волонтерські заслуги очільниці волонтерської організації визнані на рівні регіону та держави. Вона нагороджена медаллю «За розвиток Запорізького краю», Волонтерським хрестом II ступеня, Відзнакою командира 20 ОМПБ, Відзнакою командира 37 ОМПБ, Орденом «Бойовий волонтер України», Орденом «За заслуги перед Запорізьким краєм» III ступеня, медаллю «За волонтерську діяльність», Президентською відзнакою «За гуманітарну участь у антитерористичній операції», медаллю «За милосердя та турботу», медаллю «За жертовність та любов до України», відзнакою Українського вільного козацтва, Орденом княгині Ольги III ступеня.

Висвітлення діяльності «Солдатського привалу» було постійним об'єктом матеріалів місцевих друкованих і електронних ЗМІ: газет «Запорізька правда», «Запорозька Січ», «Індустріальне Запоріжжя», «МИГ», «Верже», «Острів свободи», «Субота плюс», «Електрометалург, телеканалів «Суспільне», «TV-5», «ZET». Серед загальнонаціональних медіа можна зазначити «Урядовий кур'єр», «Факти», «Магістраль», «Придніпровська магістраль», «Радіо Свобода», інформаційна агенція «АрміяINFORM», інтернет-ресурс «Без броні». В усіх матеріалах поданий узагальнений позитивний образ волонтерського колективу, який відповідає основним принципам волонтерської діяльності. Єдиним вразливим фрагментом аналізованих медіатекстів є згадування про загибель сина-військослужбовця Галини Гончаренко. Але, на нашу думку, це, насамперед, подача мотиваційних складників становлення і визначення напряму майбутньої волонтерської діяльності матері, що втратила рідну дитину.

Юлія Канзеба — волонтерка, яка займається добровольчою діяльністю індивідуально із 15 років. Спочатку це була участь у шкільних волонтерських акціях для військових. Потім, навчаючись за освітньою програмою «Видавнична справа та редагування» в Економіко-правничому фаховому коледжі і далі на факультеті журналістики Запорізького національного університету, Юлія поєднала два види благодійної діяльності: військово волонтерство і медіаволонтерство. Дівчина організувала фінансові збори для забезпечення певних потреб бійців ЗСУ і одночасно готувала публікації про них. Це були журналістські матеріали в таких медіа: сайт «33 канал» (місто Вінниця), газета «Літинський вісник» (місто Літин, Вінницька область), газета «Попаснянський вісник» (місто Попасна, Луганська область), газета «Голос Громади» (місто Сватове, Луганська область), газети «Запорозька Січ» і «Горожанін-Інформ» (місто Запоріжжя). Волонтерська діяльність Ю. Канзеби була відзначена грамотами від командира оперативного-тактичного угруповання «Північ» В. Горбатюка, командира об'єднаних сил генерал-лейтенанта В. Кравченка, голови Попаснянської районної дер-

жавної адміністрації — керівника районної військово-цивільної адміністрації Р. Власенка; нагрудним знаком «26 артилерійська бригада»; перемогою в номінації «Волонтер року» факультету журналістики Запорізького національного університету. Виступ на радіовіжні «На дотик» дав змогу волонтерці ще раз наголосити на важливості благодійності в сучасному українському суспільстві. Важливим стало спростування хибного уявлення (стереотип) про переважну частину мешканців Луганщини як таких, які не хочуть жити в державі Україна і не підтримують ЗСУ (30 березня 2021. https://www.youtube.com/watch?v=1PSJU7aH_UJ).

Як і Галина Гончаренко, Юлія використовує соціальні мережі, зокрема Фейсбук, для збору і звітів про доставку в зону ООС різноманітних ресурсів (продуктів харчування, ліків, одягу, амуніції, автотранспорту, військових приладів тощо). Саме зазначений інтернет-ресурс був використаний для дискредитації волонтерської діяльності студентки (23–24 лютого 2021. <https://www.facebook.com/julia.kanzeba>). Після оголошення збору грошей на акумулятор для бійців ЗСУ в дописах волонтерки з'явилися безпідставні провокативні звинувачення у шахрайстві (мова ворожнечі). Юлія надала аргументовані відповіді (насамперед про вимоги нерозголошення конфіденційної інформації стосовно військових).

«Волонтерство» стало частиною світогляду українців. Однак законодавчо масштабний волонтерський рух «легалізовано» тільки на початку 2016 року.

Розглянемо такий приклад:

Крулько І. Волонтерство в Україні: як підтримати і посилити мотивацію? (ZN.UA, 15 січня 2016 р., <https://zn.ua/ukr/internal/volonterstvo-v-ukrayini-yak-pidtrimati-i-posiliti-motivaciyu-.html>).

За нашим спостереженням, часто медіа акцентують увагу на неоднозначності оцінок у суспільстві волонтерської діяльності, заразом наголошують на «неоднозначності» й іноді «суперечливості». Медіа пробують балансувати на межі позитивних та негативних ознак. Серед останніх насамперед зазначимо такі: зловживання волонтерським статусом (особливо при неодноразово зафіксованих спробах незаконним чином вивезти зброю з території проведення антитерористичної операції); непрозора бухгалтерія (що переважно траплялося протягом першого року війни); збір коштів на підтримку армії псевдоволонтерами; таємний перепродаж волонтерської військової допомоги і непоодинокі факти її зникнення, привласнення (особливо дороговартісних речей) під час демобілізації; відмови військового керівництва брати на облік надані волонтерами прилади та спецзасоби; зафіксовані факти неналежного (і, зокрема, байдужого) ставлення окремих бійців до привезеної волонтерами допомоги; розкриття в публічно викладених звітах та фотографіях місць розташування окремих військових частин та підрозділів, наявної військової техніки, облич бійців тощо. Зауважимо, що медійні прийоми інформувати про «позитивне-негативне» доречні, але потребують виключення суб'єктивних оціночних суджень, мінімального узагальнення та максимальної уваги до деталей, фактів конкретної ситуації.

До прикладів:

Братушак О. Зайва допомога. Чому не всі волонтери однаково корисні. Блогер порушує проблеми морально-етичних принципів волонтерської діяльності (зокрема постачання алкогольних напоїв на передову); розголошення військових таємниць в інформаційних звітах у соціальних мережах волонтерів, політизація волонтерського руху; удосконалення механізмів здійснення волонтерської діяльності, що відповідно сприятиме зростанню довіри суспільства до волонтерів. Автор матеріалу іноді відступає від об'єктивності подачі негативних аспектів, вживає оціночні судження, узагальнені звинувачення без наведення доказів (Українська правда. 26 січня 2018. <https://www.pravda.com.ua/articles/2018/01/26/7169546/>).

Матяш М. Українське волонтерство — явище унікальне, але не без проблем. Автор виокремлює такі проблемні аспекти волонтерської діяльності: політизація волонтерства; розкриття військових таємниць, недотримання елементарних правил безпеки, що ставить під загрозу життя як самих волонтерів, так і військовослужбовців; розчарування волонтерів у власній діяльності. «Вони вважають за потрібне змінити напрям діяльності — посилити контроль і допомогу тилу службі, допомагати не новими поставками різних товарів, а сприянням в ефективній логістиці, збереженні, захисті від крадіжок. Деякі (зокрема М. Бурдун) рекомендують колега перенести роботу на сферу відносин між бійцями і штабами, оскільки люстрації в армії не було і багато керівних посад займають крадії. Саме в сприянні очищенню армії від таких «старих кадрів», допомозі бійцям ефективно

добитись належного і своєчасного постачання, юридичній та медійній допомозі може бути сенс майбутньої роботи волонтерів». Автор цього матеріалу передає обурення порушенням принципів волонтерської діяльності і використовує емоційно забарвлену лексику, оціночні судження (хоча наприкінці допису і просить вибачення у волонтерів за різкі висловлювання): «А деяка частина волонтерів перетворилась на професійних «діставал», які за комісійну винагороду знаходять різне військове обладнання». (Укрінформ. 13.11.2017. <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/2342731-ukrainske-volonterstvo-avise-unikalne-ale-ne-bez-problem.html>).

У підготовці матеріалів про волонтерську діяльність журналістам слід звернути увагу на те, наскільки сформований медіаобраз «волонтера / волонтерки, дитини чи літньої людини, в організації чи самостійної» є провідним/визначальним, чи не соромно буде медіа повернутись до цього образу через рік-два?

Рекомендуємо не тільки використовувати нариси, інтерв'ю, репортажі, а застосовувати прийом «сильні та слабкі» ознаки конкретної історії, ситуації волонтерської діяльності. Іншими словами: не абсолютизувати волонтерську діяльність, представляти точки зору волонтера — функціонера (в цій галузі) — експертів з питань соціальної взаємодії — людей, яким допомагають волонтери; вживати нейтральну лексику, без лексики мови ворожнечі та нечутливої лексики типу «тривожна пора для волонтерів», «мало волонтерів» тощо; розширювати тематику медіасюжетів, висвітлювати не лише сильні / позитивні моменти в діяльності волонтерів, а й інші недостатньо висвітлені питання, наприклад, порушення принципів доброчинності, професійне вигорання волонтерів, зупинка і повернення до волонтерської практики, зміна напрямів та форм діяльності, протидія «лже/псевдо волонтерству», питання ментального здоров'я волонтерів та інше.

У розв'язку медіаобразу волонтера / волонтерки в медіа потрібно враховувати закономірності формування нової соціальної норми взаємодії людей в українському суспільстві на цінностях прав людини. За таких умов це буде стратегічним підходом людиноцентризму, а не медіацентризму. Рекомендуємо застосовувати в горизонтальному вимірі наступні показники для вибору:

Перша система показників		Друга система показників (з Загальної декларації прав людини (1948):
Будь-яка волонтерська діяльність обмежена (місцем, часом, ресурсами).	Формування нарративу «Я людина, і маю права людини — ти людина, і маєш такі самі права людини».	Всі люди народжуються вільними і рівними у своїй гідності та правах. Вони наділені розумом і совістю і повинні діяти у відношенні один до одного в дусі братерства.
Волонтерська діяльність — не ідеальне, а реальне життя.		Кожна людина повинна мати всі права і всі свободи, незалежно від раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, політичних або інших переконань, національного чи соціального походження, майнового, станового або іншого становища.
Волонтерська діяльність добровільна і неприбуткова.		Кожна людина має право на життя, на свободу і на особисту недоторканність.
Волонтерська діяльність надається адресно та в конкретному місці (а не будь-де чи будь-кому).		Ніхто не повинен зазнавати тортур або жорстокого, нелюдського, або такого, що принижує його гідність, поводження і покарання.
Волонтерська діяльність — це поведінка конкретної людини, яка хоче (мотив) і може (умови) допомогти іншому.		Кожна людина має право вільно пересуватися і обирати собі місце проживання у межах держави. Кожна людина має право на свободу переконань і на вільне їх виявлення.

8. Волонтерська діяльність — це занурення не стільки в потреби, скільки в біль іншого...	9. Формування нарративу «Волонтерська діяльність» доповнює, але не замінює відповідальні дії з боку інших секторів і зусилля оплачуваних працівників, функціонерів»	10. Усі люди мають право на рівний захист від будь-якої дискримінації. 11. Кожна людина, як член суспільства, має право на соціальне забезпечення і на здійснення необхідних для підтримання її гідності і для вільного розвитку її особи прав у економічній, соціальній і культурній галузях... 12. Кожна людина має право на такий життєвий рівень, включаючи їжу, одяг, житло, медичний догляд та необхідне соціальне обслуговування, який є необхідним для підтримання здоров'я і добробуту її самої та її сім'ї, і право на забезпечення в разі безробіття, хвороби, інвалідності, вдовства, старості чи іншого випадку втрати засобів до існування через незалежні від неї обставини.
13. Волонтерська діяльність — це потенціал самоорганізації людини.		14. Кожна людина має право на свободу мирних зборів і асоціацій. Ніхто не може бути примушений вступати до будь-якої асоціації. 15. При здійсненні своїх прав і свобод кожна людина повинна зазнавати тільки таких обмежень, які встановлені законом виключно з метою забезпечення належного визнання і поваги прав і свобод інших та забезпечення справедливих вимог моралі, громадського порядку і загального добробуту в демократичному суспільстві.

Для нас сучасна концепція прав людини (з її вертикальною сутністю та горизонтальними можливостями), передусім, не про права, а саме про людину. Про те, щоб бачити в кожному / кожній, нехай і неприємній, іншій, «нетакій» — людину, і неважливо: сидить вона на троні чи в тюрмі. І коли типова журналістика / медіа демонструють «синдром людського безсилля», розкриття образу волонтера / волонтерки — успіх в обстоюванні прав людини. І нам дуже потрібен такий тематичний мейнстрім у сучасних українських медіа. Медіатема волонтерської діяльності — це спосіб професійного мислення в журналістиці.

3. Особлива медіатема волонтерської діяльності в правозахисній діяльності та проведенні адвокаційних кампаній.

Волонтерська діяльність є складовою правозахисної діяльності в Україні. І ця особлива обставина має бути висвітлена. Чому?

По-перше, журналісти і правозахисники стають своєрідним лакмусовим папірцем (індикатором), що визначає знакові соціальні явища чи події. Головне — цей показник реагує на стан дотримання / недотримання прав людини і загальних свобод у тому чи іншому суспільстві.

По-друге, «Правозахисники в усьому світі працюють над покращенням суспільства та сприянням миру й демократії. Правозахисники є агентами позитивних змін і розвитку та ключовими елементами захисту від

порушень прав людини й розвитку загальних прав людини» (Права правозахисників. Принципи та стандарти захисту й підтримки правозахисної діяльності. URL: https://www.ehrh.org/Rights%20of%20Defenders_Ukr_web.pdf). Правозахисник — сприймає порушення прав людини чи їх недотримання як особистісну проблему. Правозахисникам доводиться доступними і законними засобами протистояти свавілля посадових осіб чи державних структур. Головне кредо правозахисників втілюється в обстоюванні прав людини мирними способами.

По-третє, на межі XX–XXI століть людство вступило в таку стадію розвитку міжнародних відносин, коли держави усвідомлено втрачають монополію єдиних суб'єктів таких відносин. Безсумнівно, держави все ще залишаються основними суб'єктами на світовій арені, але зростає і вплив інших суб'єктів міжнародних відносин. Їхніми активними учасниками стають неурядові організації, насамперед правозахисні. На захист груп населення і людей, чії права дискримінуються, стають правозахисні організації. Незалежний статус дає їм змогу ефективно обстоювати права людини, сприяти позитивним соціальним змінам, забезпечувати стабільність національного розвитку і високий рівень безпечного існування людини в державі (Права людини та масмедіа в Україні: Збірник конспектів лекцій [Тексти]. URL: <https://docplayer.net/86979159-Prava-lyudini-ta-mas-media-v-ukrayini-zbirnik-konspektiv-lekciy.html>).

Для медіа провідною ідеєю тематичного напрямку є така: кожен, незалежно від своєї професії, може бути правозахисником/цею; їх визначають насамперед вчинки, а не професії. Деякі правозахисники — це професійні працівники в галузі прав людини, адвокати, які працюють у справах з прав людини, журналісти та працівники медіа, профспілкові діячі або працівники сфери розвитку. Інші правозахисники не отримують прибутку від своєї роботи на користь прав людини, тобто є волонтерами в правозахисній діяльності.

«Правозахисник — це не професія, а покликання!» — констатує сайт Української Гельсінської спілки з прав людини (УГСПЛ) та запрошує стати волонтером. Волонтерська «практика в УГСПЛ — це не тільки корисний запис до резюме. В нашій організації ви зможете отримати безцінний досвід, познайомитись із цікавими людьми, користуватися унікальною бібліотекою юридичних видань. Також наші волонтери отримують можливість взяти участь у різноманітних семінарах та тренінгах» (URL: <https://helsinki.org.ua/staty-volonterom>).

Волонтери/ки Центру громадянських свобод (ЦГС) (URL: <https://ccl.org.ua/volunteers>) допомагають ЦГС створити середовище зростання нового покоління правозахисників/ць. «До нас приєднуються всі, хто хоче змінювати країну, поширювати принципи прав людини, контролювати органи влади та захищати інших».

Правозахисна організація FIGHT FOR RIGHT (URL: <https://ffr.org.ua>) бореться за дотримання прав людей з інвалідністю в Україні, працює задля того, щоб кожна людина з інвалідністю знала свої права людини та могла вільно ними користуватися. Одна із ініціатив організації — це онлайн-курс з прав людини з інвалідністю для будь-якої людини в Україні. Курс допоможе слухачам та слухачкам з інвалідністю та без «приміряти» на себе «капелюха» правозахисників та отримати навички з різних методів захисту прав людини як на національному, так і на міжнародному рівні.

«Хочете попрактикувати свої перекладацькі навички та отримати рекомендацію від міжнародної правозахисної організації, але маєте лише кілька вільних годин на тиждень? Це можливо!» — міжнародна правозахисна організація Amnesty International постійно створює умови для розвитку активізму на засадах волонтерської діяльності в Україні. «Доволі поширені міфи про те, що активізмом можуть займатись лише «обрані», що він потребує якихось спеціальних знань і навичок, що це щось дуже масштабне та абстрактне і відірване від реального життя. Утім, кожний і кожна з нас можуть бути активістами та активістками і зробити свій внесок у захист прав людини» (URL: <https://www.amnesty.org.ua/aktyvizm>).

Верховна Рада невдовзі розгляне загрозовий законопроект № 4521, що ускладнить процедуру залучення іноземних волонтерів. Так держава намагатиметься боротися з нелегальною міграцією та фіктивною волонтерською діяльністю, яку іноземці нібито використовують для отримання посвідки на проживання в Україні. Низка правозахисних організацій закликає владу не підтримувати цей законопроект, повідомляє Центр прав людини ZMINA. «Задля розвитку волонтерського руху в Україні зміни в чинному законодавстві про волонтерську діяльність в Україні не повинні обмежувати громадські організації та установи залучати іноземців та осіб без громадянства на території України або ускладнювати такий порядок», йдеться у повідомленні.

Ми запропонували кілька прикладів, що демонструють особливу роль волонтерів у розвитку правозахисної діяльності в Україні. Кожен приклад є потенційним джерелом для формування інформації. Однак медіа поки демонструють «сліпоту», вірогідно тому, що подібна інформація є прямим доказом розвитку громадянської активності та волонтерської участі, що не сприймається на українському квазімедіаринку.

Висновки. Права людини є основними критеріями у висвітленні теми діяльності волонтерів. Медіа повинні активно долучитися до процесу підвищення довіри суспільства до волонтерів та формування стратегічного медіаобразу різноманітної волонтерської практики. Ми маємо навчитись адекватно оцінювати важливість прав людини для розвитку людини, суспільства та медіа; навчитись розглядати не тільки діяльність влади, а передусім вміння сучасної людини взаємодіяти, захищати свої права, демонструвати свою гідність та повагу до ознак людської різноманітності. Ми маємо навчитись у медіадіяльності розв'язувати сучасну дилему між свободою та достатком на користь свободи та рівності. Ми маємо розвивати таку медіапрактику, що підсилює суспільні процеси не декларування, а реалізації прав людини через утвердження поваги до прав іншого. Зрештою, нам потрібно розвивати медіатему волонтерської діяльності, щоб сформувані системний прецедент мінімізації системних порушень прав людини в Україні.

ВИКОРИСТАНА ЛІТЕРАТУРА:

1. Балакірева О. М., Дмитрук Д. А. Моніторинг громадської думки. Ukr. Socium. 2020. № 1 (72). С. 162–185. URL: https://ukr-socium.org.ua/wp-content/uploads/2020/04/162_185_No172_2020_ukr.pdf
2. Білич І. О. Мімікрія волонтерського руху в Україні. Вісник Одеського національного університету ім. І. І. Мечникова. Серія: Соціологія і політичні науки. 2013. Т. 18. Вип. 2. Ч. 2. С. 156–163.
3. Волонтерський рух в Україні як нова форма взаємодії влади і громадянського суспільства. URL: <https://ipiend.gov.ua/publication/volonterskyj-ruk-v-ukraini-ia-k-nova-forma-vzaiemodii-vlady-i-hromadianskoho-suspilstva/>
4. Волонтерський рух: світовий досвід та українські громадянські практики: аналіз. доп. Київ: НІСД, 2015. 36 с.
5. Довіра соціальним інститутам. URL: <https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=817&page=1>
6. Про волонтерську діяльність: Закон України від 19.02.2011. Дата оновлення: 17.06.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3236-17#Text>
7. Загальна декларація волонтерів прийнята на XVI Всесвітній конференції волонтерів у січні 2001 р. URL: <http://amma.org.ua/products/22018846>
8. Загальна декларація прав людини. Прийнята і проголошена резолюцією 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10 грудня 1948 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015?lang=uk#Text
9. Янц Н. Основи діяльності волонтерів: курс лекцій. Переяслав-Хмельницький, 2009. 200 с. URL: <https://bibl.com.ua/pravo/239/index.html>

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА ТА РЕСУРСИ ДЛЯ САМОСТІЙНОГО ОПРАЦЮВАННЯ:

1. Волонтери Запорізького краю. URL: https://zounb.zp.ua/resourse/zaporizkyy-kray/ludy/volontery_zaporozhskogo_kraya
2. Волонтерська платформа. URL: <https://volonter.org/>
3. Всеукраїнська громадська організація «Волонтер». URL: <http://www.volunteer.kiev.ua/>
4. Допомогати стало дуже просто: в Україні запускають Національну Волонтерську Платформу. URL: <https://www.unicef.org/ukraine/press-releases/helping-now-easier-ever-national-volunteer-platform-be-launched-ukraine>

5. Журналісти — воїнам. У Львові реалізують унікальний проєкт на підтримку українських захисників. URL: <https://portal.lviv.ua/news/2021/05/20/zhumalisty-voynam-u-lvovi-realizuiut-unikalnyj-proiekt-na-pidtrymku-ukrainskykh-zakhysnykiv>
6. ЗМІ про нас. URL: <https://armysos.com.ua/zmi-pro-nas>
7. МКМС: Волонтери розробили рекомендації для ЗМІ щодо психологічних аспектів роботи зі звільненими з полону. URL: <https://mkip.gov.ua/news/3272.html>
8. Позняк-Хоменко Н. Волонтери: сила небайдужих. Український інститут національної пам'яті. Тернопіль: Джура, 2020. 360 с.
9. Права та обов'язки волонтерів. URL: https://volunteer.country/blog/right_in_volunteering
10. Практичні поради для журналістів, що висвітлюють події в зоні конфлікту від психолога Тетяни Горобець. URL: <http://mrc.ck.ua/praktychni-porady-dlya-zhurnalistiv-scho-vysvitlyuyut-podiji-v-zoni-konfliktu-vid-psyholoha-ta-volontera-tetyany-horobets/>
11. Чому волонтерство в зоні бойових дій не для кожного? URL: https://volunteer.country/blog/context/interview_with_oleksandra_dvorecka
12. Українська волонтерська служба. URL: <https://volunteer.country/>

МЕДІАТЕМА МОБІНГУ В СИСТЕМІ КООРДИНАТ СУСПІЛЬНОГО ІНТЕРЕСУ

Юлія Юріна, доцентка кафедри української й слов'янської філології та журналістики Херсонського державного університету

Костянтин Шендеровський, кандидат наук із соціальних комунікацій, доцент Інституту журналістики Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Мобінг—ценовиключеннязправилчижарт,цена насильство:системне,небезпечнотанепередбачуване, але шкода людині—значна. Інформація про мобінг та його наслідки має бути понятійно грамотною, цільовою, відповідальною перед аудиторією. Про мобінг потрібно говорити як про соціально-правозахисну проблему загалом, але аргументи, факти наводити локальні. Українському суспільству медіа можуть допомогти сформувані правильні смисли, наративи та образ виробничої організації без мобінгу.

Тему можна подавати окремо, або в частині навчання з висвітлення протидії дискримінації, насильству чи розкриття навчальних тем праці сучасної людини.

ПЛАН ЛЕКЦІЇ:

1. Розуміння поняття мобінгу.
2. Чим небезпечний мобінг та чи можливо його уникнути?

1. РОЗУМІННЯ ПОНЯТТЯ МОБІНГУ

Насильство та жорстокість є одними з поширеніших форм порушення прав людини. Поширення проявів насильства та жорстокості не лише руйнує гармонію і злагоду соціальної взаємодії, завдає шкоду людині, родині, спільноті, трудовому колективу, громаді, а є однією з передумов злочинності в суспільстві загалом.

Мобінг. «Більшості українців таке слово досі не відоме — хоча з проявами мобінгу, на жаль, тисячі людей зустрічаються ледь не щодня. У західних країнах під цим поняттям розуміють психологічний терор на роботі (від англійського *to mob* — цькувати, влаштовувати самосуд)» [15]. Є і трохи інша інтерпретація мобінгу від англ. *mobbing* — «оточувати», «товпитися» над людиною.

Медіатема мобінгу як цільова є для українського суспільства новою. За своєю смисловою структурою ця медіатема одночасно торкається трьох важливих сфер:

- протидії насильству;
- захисту прав людини, протидії дискримінації;
- людської праці або корпоративної культури, взаємодії та розвитку на роботі.

Власне, це і формує складний характер мобінгу як явища чи ситуації. В європейському інформаційному просторі медіатема мобінгу не є новою, на що потрібно звернути увагу дослідникам. Сьогодні в Європі розроблена низка європейських та національних законів, що розв'язують зростаючу проблему знущань та стресу на робочому місці.

У всьому світі мобінг визнають важливою проблемою, яка відома під багатьма іменами в юридичному плані, а саме:

КРАЇНА	БАЗОВИЙ ТЕРМІН
Бельгія	Моральні знущання (moral harassment)
Данія	Мобінг (mobbing)

Німеччина	Мобінг/Психотерор (mobbing/psychoterror)
Норвегія	Мобінг (mobbing)
Франція	Моральні знущання (moral harassment)
Італія	Мобінг (mobbing)
Іспанія	Моральні знущання (moral harassment)
Велика Британія	Булінг на робочому місці (workplace bullying)
Швеція	Знущання/Мобінг (victimization/mobbing)
Австралія	Булінг на робочому місці (workplace bullying)
Сполучені Штати	Булінг на робочому місці (workplace bullying)
Канада	Моральні знущання (moral harassment)

На загальноєвропейському рівні законодавча база, що стосується мобінгу, обґрунтована переважно такими нормами:

1. Стаття 19 «Хартії ЄС про соціальні фундаментальні права працівників» (EU Charter on Social Fundamental Rights of Workers), що передбачає: «Будь-який працівник на своєму робочому місці має забезпечуватися задовільними умовами для того, щоб захистити своє здоров'я і безпеку»;
2. Стаття 31 «Хартії ЄС про основні права» (EU Charter on Fundamental Rights), що передбачає: «Кожен працівник має право бути забезпеченим достатніми умовами праці, що відповідали б вимогам пов'язаним з його здоров'ям, безпекою та гідністю»;
3. Директиви ЄС 2000/43 та 2000/78 про рівність у ставленні (Directives 2000/43 and 2000/78 on Equality of Treatment) (загалом антидискримінаційні положення), що розцінюють переслідування як форму дискримінації, коли відбувається небажана поведінка з «метою або яка може мати наслідком порушення гідності людини, створення середовища залякування, ворожості, приниження, образ». Варто зазначити, що в цьому захищеними характеристиками є вік, інвалідність, стать, зміна статі, шлюб, зокрема цивільний, вагітність і материнство; раса; релігія чи віра, сексуальна орієнтація.

Отже, мобінг — це психологічний та/або економічний тиск, цькування, створення нестерпних умов з метою доведення працівника до звільнення чи настання інших несприятливих для працівника наслідків.

Значущими є предмет діяльності, норми Міжнародної організації праці (далі — МОП) та її роль щодо протидії мобінгу загалом та, зокрема, насильству й сексуальним домаганням на робочому місці. Цінними для професійного розвитку є такі рішення: у червні 2019 року на Столітній конференції МОП було ухвалено Конвенцію МОП № 190 про викорінення насильства та домагань у сфері праці та супровідну Рекомендацію МОП № 206, за якими міжнародне співтовариство чітко вказало на те, що насильство та домагання у сфері праці є неприпустимими та повинні припинитися [4].

Міжнародні норми МОП окремо акцентують увагу на таких аспектах: 1) подолання сексуальних домагань у сфері праці; 2) подолання впливу домашнього насильства на сферу праці; 3) попередження та протидія насильству, домаганням стосовно осіб з інвалідністю у сфері праці; 4) попередження та протидія насильству, домаганням у сфері праці, пов'язаним з ВІЛ-статусом; 5) подолання стигми та дискримінації у зв'язку з Covid-19. У такий спосіб міжнародна спільнота переймається не комплексним поняттям мобінгу, а інструментами протидії причинам, видам, наслідкам (як для працівника, так і для роботодавця), актуалізує освітні та профілактичні напрями. Схвалені у 2019 році міжнародні інструменти захищають всіх працівників, незалежно від статусу і форми зайнятості, учнів і здобувачів роботи, звільнених працівників, волонтерів. Конвенція охоплює всі сектори праці (приватний і державний, сільських і міських трудівників, працівників формальної та неформальної економіки).

У багатьох країнах є прогресивна система протидії мобінгу, що містить юридичну відповідальність (трудова, правова, кримінальна та адміністративна), активну взаємодію соціальних партнерів у питаннях протидії насильству на роботі та державні програми профілактики мобінгу.

Денис Новіков, науковець (кандидат юридичних наук з трудового права) та педагог у статті «Мобінг поза законом: як протидіяти насильству на роботі» зазначає: «Розповсюдження мобінгу у сфері праці показує беззахисність найбільш вразливих категорій населення перед посиленням трудової експлуатації, падінням соціального статусу та браком товариської підтримки. Хижацькі закони ринкової системи диктують хижацьку поведінку учасникам ринку праці, які перебувають у страху втрати джерел до існування. Мобінг стає наочним результатом матеріального розшарування, прекарізації та маргіналізації значної частини населення України» [8].

Водночас Д. Новіков критично зауважує, що українські роботодавці полюбляють скаржитись на низьку ефективність праці своїх співробітників, але вони не зважають на те, що самі не тільки не спроможні адекватно організувати трудовий процес, а й дуже часто власноруч формують неробочу атмосферу, повну інтриг, цькувань і насильства. «І потім не варто дивуватись, що продуктивність праці низька, у колективі панує ненависть один до одного, а найперспективніші працівники не витримують тиску та звільняються»,— аналізує науковець і додає: «У бюджетних організаціях та підприємствах через так звану трудову етику 90-х років, сповнену міжособистісного зневажання, найбільше страждають найменш захищені категорії працівників: жінки через сексуальні домагання, особи з інвалідністю через неприйняття їх як членів колективу та фактивців, представники ЛГБТ-спільноти та прибічники фемінізму через невідповідність традиційним соціальним ролям. (...) Сучасні методи управління персоналом не тільки не покращили ставлення співробітників один до одного, але й посилили психологічний тиск. Адже основною ціллю технократичних методик HR є якнайбільше вичавлювання з працівника додаткової вартості. У компаніях, де трудова діяльність відбувається на засадах «ефективного управління персоналом», повною мірою розквітають такі форми ментального насильства, як ейджизм (вікова дискримінація), від якого страждають як літні, так і молоді працівники. (...) Не є винятком на підприємствах ... мізогінія (жінконенависництво) та харасмент (домагання), фізичне насильство проти жінок. Умова про заборону вагітності стала практично обов'язковою під час прийняття на роботу молодих жінок. Молоді матері дуже часто стикаються з проблемами цькування через виконання репродуктивної праці. Що стосується чоловічих колективів, то в них, на жаль, у більшості випадків питання про отримання відпустки по догляду за дитиною табуоване, та переважно засуджується й висміюється патріархальним трудовим товариством. Сексуальні домагання на робочому місці у формі непристойних жартів, торкань, непрямих та прямих приставань поступово починають відторгатись суспільством через активну роботу громадських активістів, однак і досі залишаються доволі масовим явищем». [8] «Офісні війни» [9] в умовах постійного вертикального тиску є спробами залякати, подавити більш успішного або активного колегу чи колежанку в гонитві за вищим щаблем у корпоративній ієрархії. «При чому як і прибічники «трудової етики 90-х років», так і представники сучасного HR, вважають практики взаємного пригноблення загалом нормальними, а іноді й корисними. Саме так вони можуть побачити, хто більш лояльний до компанії, хто готовий заради вищої посади чи премії знищити свого товариша по роботі...» [8].

Незважаючи на очевидну гостроту проблеми мобінгу в Україні, ми не маємо вітчизняних досліджень, статистики чи оціночних даних, крім того, питання мобінгу досі залишається нерегульованим на законодавчому рівні.

Верховна Рада України тричі мала можливість визначити норму протидії мобінгу, але не зробила цього.

Перша спроба: 4 березня 2019 року до Верховної Ради було подано законопроект № 10118 «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії мобінгу» [12]. Цей законопроект, найімовірніше, з'явився на тлі інтересу суспільства до іншої проблеми, пов'язаної із насильством,— булінгу в освітньому процесі. Головним недоліком цього законопроекту потрібно назвати через відсутність норм трудового права, що закріплювали б обов'язок роботодавця забезпечувати комфортну психологічну атмосферу в трудовому колективі, не допускати випадків мобінгу. Також законопроект не відносить стресогенні фактори пов'язані з мобінгом до питань охорони праці, не надає права працівнику вимагати переведення на інше робоче місце в разі психологічного чи іншого насильства. Невиправданим у законопроекті є покладення на поліцію повноважень фіксації та притягнення до адміністративної відповідальності за мобінг, і це при тому, що основним державним органом, який здійснює контроль за додержанням законодавства про працю, є Державна служба з питань праці України (<https://dsp.gov.ua/>), а суд притягує до відповідальності за переважну більшість правопорушень у сфері трудових відносин. І це є логічним з огляду на те, що сам факт насильства на роботі завжди є складним явищем, в якому перетинаються інтереси працівників, що мають різну мотивацію брати участь у мобінгу або ж протидіяти йому.

Друга спроба: законопроект щодо протидії мобінгу № 10118-1 від 18.03.2019 [10], в якому значна увага приділена внесенню змін саме в трудове законодавство, передбачені суттєві штрафи за мобінг, право їх

накладати надано суду, а фіксувати випадки насильства на роботі може інспектор праці профспілки. Цей законопроект робить акцент виключно на каральному впливі, хоча й визнає можливість закріплення в колективному договорі заходів, спрямованих на протидію мобінгу. У законопроекті знову не запропоновано такі можливості:

- проводити профілактичні, освітні та інші заходи, спрямовані на протидію мобінгу;
- визначити повноваження відповідальних осіб, пов'язані зі здійсненням моніторингу мобінгу, проведення занять із роботодавцями, працівниками та безробітними щодо способів недопущення насильства на роботі;
- передбачити в програмах професійного навчання закладів середньої та вищої освіти курси з попередження конфліктних ситуацій на роботі, підвищення чутливості до психологічної атмосфери трудового процесу;
- закріплення умов участі в антимобінгових заходах суб'єктів громадянського суспільства, а також проблеми захисту їхніх членів від самого мобінгу за участь у громадській діяльності загалом, чи в профспілковому русі зокрема.

Третя спроба: проект Закону «Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення щодо протидії мобінгу» (законопроект № 4306 від 02.11.2020 [11]) було передано народним депутатам та 07.09.2021 знято з розгляду. Законопроект містить визначення понять «утиск (мобінг) працівників», «мобінг (цькування)», «мобінг», «упереджене ставлення у сфері праці (мобінг)». Так, законопроектом пропонувалось нормативно визначити «Мобінг (цькування)» та встановити відповідальність за «діяння учасників трудових відносин, які полягають у психологічному, економічному насильстві, зокрема із застосуванням засобів електронних комунікацій, що вчиняються стосовно працівника підприємства, установи, організації незалежно від форми власності, виду діяльності і галузевої належності, а також стосовно осіб, які працюють за трудовим договором з фізичними особами або особами, які працюють за трудовим договором з фізичними особами стосовно інших учасників трудових відносин з метою приниження їхньої людської гідності за певними ознаками, створення стосовно них напруженої, ворожої, образливої атмосфери та/або примушування учасника трудових відносин до зміни місця роботи». Причиною відхилення законопроекту став запропонований механізм покарання, який було зведено до тягаря доказування епізодів мобінгу саме постраждалими, які змушені були протягом певного часу терпіти нападки з метою збирання фактичних даних, що можуть бути використані як докази у справі.

Тож нині відсутність цільової законодавчої норми не зменшує, а навпаки, збільшує потребу в медійній адвокації та висвітленні ситуацій, причин та наслідків мобінгу в процесах сучасної праці. Діють інші нормативні акти, що формують підґрунтя для визначення поняття, механізмів протидії. Окрім того, потрібно активно вивчати та популяризувати підходи країн ЄС до цієї проблеми.

У судовій практиці в Україні справи щодо мобінгу фактично відсутні, здебільшого їх «перекваліфікують» як-от:

- 1) якщо мав місце, скажімо, економічний мобінг, то такі дії можна кваліфікувати за ст. 189 Кримінального кодексу України (вимагання);
- 2) якщо йдеться про насильство за ознакою статі, тобто, умисне вчинення будь-яких діянь (дій або бездіяльності), зокрема, психологічного чи економічного характеру (погрози, образи чи переслідування тощо), внаслідок чого могла бути чи була завдана шкода психічному здоров'ю потерпілого (в тому числі, якщо потерпілий перебуває у трудових відносинах із тим, хто заподіяв шкоду), то такі діяння охоплюються ст. 173–2 Кодексу України про адміністративні правопорушення («Вчинення домашнього насильства, насильства за ознакою статі, невиконання термінового заборонного припису або неповідомлення про місце свого тимчасового перебування»);
- 3) доведення особи до самогубства або до замаху на самогубство, що є наслідком жорстокого з нею поводження, шантажу, систематичного приниження її людської гідності або систематичного протиправного примусу до дій, що суперечать її волі, схилення до самогубства, а також інших дій, що сприяють вчиненню самогубства, підпадають під ознаки злочину, передбаченого ст. 120 Кримінального кодексу України;
- 4) ураховуючи положення ст. 2–1 та абз. 7 ч. 1 ст. 5–1 Кодексу законів про працю України, якими встановлюється заборона будь-якої дискримінації у сфері праці (зокрема, порушення принципу рівності прав

і можливостей, прямого або непрямого обмеження прав працівників залежно від раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, гендерної ідентичності, сексуальної орієнтації, етнічного, соціального та іноземного походження, віку, стану здоров'я, інвалідності, підозри чи наявності захворювання на ВІЛ/СНІД, сімейного та майнового стану, сімейних обов'язків, місця проживання, членства у професійній спілці чи іншому об'єднанні громадян, участі у страйку, звернення або наміру звернення до суду чи інших органів за захистом своїх прав або надання підтримки іншим працівникам у захисті їх прав, за мовними або іншими ознаками, не пов'язаними з характером роботи або умовами її виконання та гарантування державою правового захисту від необґрунтованої відмови у прийнятті на роботу і незаконного звільнення, а також сприяння у збереженні роботи), відповідальність за мобінг може наставати також за ч. 1 ст. 41 «Порушення вимог законодавства про працю та охорону праці» Кодексу України про адміністративні правопорушення.

2. ЧИМ НЕБЕЗПЕЧНИЙ МОБІНГ ТА ЧИ МОЖЛИВО ЙОГО УНИКНУТИ?

Звертаємо увагу, що за даними Всесвітньої організації охорони здоров'я 70% злучень відбувається словесно: принизливі обзивання, глузування, жорстока критика, висміювання та ін. На жаль, кривдник часто залишається непоміченим, однак образи безслідно не зникають для «об'єкта» приниження [3]. Найскладніше ззовні помітити соціальне злучення (систематичне приниження почуття гідності потерпілого через ігнорування, ізоляцію, уникання, виключення), яке, до того ж, знаходиться поза межами регулювання Кодексу України про адміністративні правопорушення або Кримінального кодексу України.

Розв'язання цих проблем належить до сфери кадрової роботи, чи управління персоналом, і має бути направлене на попередження таких вчинків. Також потрібно враховувати поділ явища мобінгу на горизонтальний та вертикальний (стаффінг), адже вертикальна модель мобінгу передбачає будь-які відносини підпорядкованості в колективі, не лише відносини між працівником та безпосередньо власником (уповноваженим ним органом, особою, підприємством, установою, організацією), які мають різні цілі, наслідки та, відповідно, вплив на особистість того, кого цькують [13].

З огляду на досвід західних країн, зауважимо, що Швеція стала першою країною, де в 1993 році було ухвалено законодавство проти переслідувань та цькування. При перших ознаках психологічного насильства керівництво компанії має почати власне розслідування, надати підтримку працівнику, у країні створені організації з надання допомоги жертвам мобінгу. У Бельгії діє закон «Про захист від насилля, мобінгу та сексуальних домагань на робочому місці». Роботодавець має здійснювати заходи профілактики, проводити навчання, розслідувати самостійно випадки та підтримувати жертв. В Ірландії діє Кодекс добросовісної практики для протидії мобінгу на робочому місці. Є декілька процедур — формальна та неформальна. Формальна застосовують виключно у випадку нульової ефективності неформальної. У межах неформального порядку вдаються до процедури примирення, формального — розгляду письмової скарги. Розслідування ведуть інсайдерськими засобами. У Великій Британії мобінг є елементом порушення трудового законодавства. [5]

«У США діє окремий науковий інститут, що досліджує цькування на роботі — Workplace Bullying Institute (WBI). За його даними, найпоширенішими наслідками для жертви мобінгу є стрес (76%), параноя (60%), головний біль (55%), почуття відстороненості (41%), почуття вини чи сорому (38%). А один із головних дослідників явища мобінгу, шведський академік Гайнц Лейманн довів: під час постійних принижень на роботі психіка відчувається так само, як після пережитого досвіду війни або в'язниці. Цей самий дослідник підрахував, що 15% самогубств у Швеції ... безпосередньо пов'язані з мобінгом на роботі» [15].

Мобінг — це насильство, а насильство завжди здійснюється за попереднього наміру, тобто умисно. Це означає, що особи, які вчиняють мобінг-насильство, усвідомлюють або повинні усвідомлювати характер дій або бездіяльності, передбачають або можуть передбачити можливість настання таких шкідливих наслідків конкретному працівнику / людині.

Мобінг — це насильство, що унеможливує ефективний самозахист. Найчастіше люди, які вчиняють мобінг, мають певні переваги, діють як група людей / працівників.

Мобінг — це насильницькі дії, що порушують права і свободи особи. Кривдники завжди намагаються контролювати свою жертву, тим самим обмежують її права та свободи.

Мобінг — це насильницькі дії, що завдають шкоду конкретній особі та трудовому колективу чи бізнесу загалом. Наслідком мобінгу завжди є шкода, втрати, трагедії.

Розглянемо детальніше наслідки мобінгу, що позначаються на людині та роботі колективу загалом, а саме:

- зниження ефективності і продуктивності праці;
- недотримання правил, встановлених на підприємстві, та зростання критики щодо роботодавця та керівників;
- поступовий, але неухильний спад довіри між колегами та до керівництва, зниження почуття безпеки;
- збільшення кількості випадків відсутності працівників на роботі через хвороби та відпусток за свій рахунок;
- часті звільнення, що призводять до відтоку професіоналів, зростання загрози плинну кадрів;
- спад імунітету до стресу та погіршення симптомів незадоволення;
- встановлення чіткої тенденції бачити великі проблеми там, де їх немає, тобто «робити з мухи слона»;
- колектив постійно шукає «жертву» — винуватця в ситуації, що склалась;
- часто буває втрата концентрації уваги та розумової працездатності (нерідкі випадки інфарктів);
- порушення ментального здоров'я людини (психологічні та фізичні захворювання, розчарування в собі як у фахівці та особистості) у результаті роботи в трудовому середовищі, сповненому психологічного, фізичного, сексуального та інших форм насильства;
- випадки самогубств працівників після цькування співробітниками чи сексуального домагання;
- випадки фізичної помсти постраждалих від мобінгу, ейджизму або харасменту працівників із використанням зброї та масовими жертвами;
- неадекватна робоча атмосфера, що призводить до низького рівня продуктивності праці та збільшення прогулів, а відповідно зростають медичні й адміністративні витрати.

«...І не тільки через неефективну працю на українських робочих місцях. Річ ще й у тому, що висококваліфіковані фахівці хочуть працювати в комфортних психологічних умовах, яких українські роботодавці надати не можуть. Тому ці фахівці шукають кращої долі за кордоном, чим послаблюють місцевий кадровий потенціал» [8].

Не дивно, що в книзі «Насильство на роботі», виданій у 1998 р. Міжнародним бюро праці, мобінг згадано в одному ряду зі зґвалтуванням, пограбуванням і вбивством.

Мобінг — це насильство: систематичне цькування, психологічний терор, форми зниження авторитету, психологічного тиску у вигляді цькування людини в колективі, зазвичай, із метою його витіснення. Якщо всі дорослі проти одного дорослого — це мобінг.

Різниця між булінгом і мобінгом (в українському контексті) полягає в таких аспектах: мобінг — це коли на товп працівників нападає на одну людину з числа працівників, а булінг — це коли одна людина (буллер/насильник) або декілька людей, що належать до одного освітнього процесу, погрожують і залякують іншого учасника освітнього процесу. Якщо цькують дитину в школі — це булінг.

Харасмент — це переслідування, домагання у формі дискримінації, що проявляється в настирливій фізичній, чи словесній поведінці і призводить до приниження людини та порушення її приватних кордонів. За визначенням ООН харасментом вважають докучання, сексуальні натяки, та будь-які інші дії, що зневажають моральні принципи іншої людини. Часто під поняттям «харасмент» розуміють лише домагання сексуального характеру. Але такими є і недоречні неприємні зауваження, жести, міміка і жарти пов'язані з різними ознаками: раса; національність; вік; стать; сексуальна орієнтація; гендерна ідентичність; релігія; сімейний стан. Небажані дотики є найпоширенішим варіантом харасменту. Найчастіше вони відбуваються в громадському транспорті, на вулиці, на робочому місці. Узагалі харасмент може трапитися будь-де і з будь-ким (дитина, дорослий). Згідно з опитуванням 21% респондентів стикалися з подібними проявами дискримінації [14]. Чим відрізняється харасмент від флірту? — Взаємністю. Адже фліртування приємне для обох. Харасмент — зневаження чужих особистих меж без згоди людини.

Мобінг — це насильство, що передбачає тривале цькування (свідоме систематичне здійснення насильства). Ознакою мобінгу є довготривале «відторгнення» / неприйняття працівника трудовим колективом або керівництвом. Розрізняють емоційний, фізичний, економічний, сексуальний, кібермобінг, що передбачає цькування через соціальні мережі, та інші види мобінгу, що мають різні ступені суспільної шкідливості та наслідків для жертви.

Упродовж кількох десятиліть явище мобінгу досліджували такі західні фахівці, як А. Ваніорек, Л. Ваніорек, С. Бродський, Р. Здибела, К. Кмечек-Баран, Х. Лейман, Р. Поздзіка, А. Шалковска та ін. У сучасний період його вивченням займалися Т.Ф. Алексєєнко, О.О. Корабльова, І.В. Лагутіна, А.І. Маренич, Н.Г. Мехеда, О.І. Сердюк та ін. В окремих дослідницьких працях [1; 2; 6; 7; 16] ми знаходимо ширші типи визначення понять, причин та ознак мобінгу. Наведемо окремі нижче.

Дослідники переважно вказують на те, що мобінг є однією з головних причин дестабілізації робочого колективу, несприятливого соціально-психологічного клімату і, як наслідок, зниження показників і здобутків загалом. До незалежності України вивченню поняття «мобінг» не приділяли уваги, та останні кілька років мобінг як деструктивний елемент у діяльності колективу з'явився в лексиконі працівників / керівників виробничих процесів. Дослідники зазначають, що мобінг «процвітає» тому, що його ігнорують, а жертви / постраждалі від мобінгу (психологічного третирування) зазвичай не в змозі захистити себе. Говорити в нашій країні про судові процеси, пов'язані з мобінгом, на жаль, недоречно.

Термін «мобінг» є узагальнюючим для декількох варіантів насильства (або психологічної агресії) на робочому місці. Науковці розрізняють такі:

- вертикальний мобінг — вид насильства, що здійснюється у площині «керівник — трудовий колектив»;
- горизонтальний мобінг — це вид насильства, що полягає в колективному тискові на одного з колег, ігнорування та цькування його;
- босинг (від англійського boss) — вид насильства у формі психологічної агресії, що полягає у зловживанні керівника владою, постійній, часто несправедливій критиці співробітників зі вказівкою на їхню службову невідповідність;
- «сендвіч-мобінг» — вид насильства у формі психологічної агресії, що полягає у тискові на одного з працівників як із боку колег, так із боку керівника.

Дослідники також зазначають, що мобінг може бути свідомий і неусвідомлений:

- свідомий — цілеспрямовані дії, що мають конкретну, чітко сформульовану мету створити людині такі умови, щоб вона звільнилась з займаної посади, тобто йдеться про корисливі мотиви — зайняти чийсь посаду, провести на неї когось зі «своїх», вислужитися перед начальством;
- неусвідомлений — нецілеспрямовані дії, за яких людина не усвідомлює того, що займається цькуванням, і які є наслідком нетолерантного ставлення, постійного роздратування, що накопичується по відношенню до когось із колег чи колективу взагалі.

Окрім іншого, дослідники вказують на те, що мобінг може бути латентним і відкритим; індивідуальним і груповим, а також хронічним. Виживши одного колегу, мобер / мобери беруться за нову жертву, трапляються також мобери-вампири, яких цікавить переважно процес цькування, а зовсім не результат у вигляді звільнення колеги або підлеглого.

Часто дослідники вказують на те, що зародком мобінгу можуть бути: недоліки, пов'язані з організацією трудового процесу чи внутрішньою системою поінформованості колективу; керівництво, невдоволене робочим процесом; непомірні навантаження роботою або її недостатність тощо. Можливо, на робоче місце, зайняте «жертвою», претендують інші працівники, або політика міжперсонального спілкування, обрана керівництвом, не відповідає критеріям здорового колективу. Причиною мобінгу може бути і неадекватний тип поведінки керівника щодо найманих працівників.

Постійні невирішені організаційні проблеми можуть теж спричинити ментальний тиск у колективах, де знижений імунітет до стресу. Така ситуація може спровокувати пошуки винуватця — «жертви» — і ввімкнути поведінку відмови від спілкування і співпраці з деякими колегами.

Причини появи мобінгу виокремлюють зовнішні та внутрішні:

- зовнішні причини «на рівні соціуму загалом і групи зокрема» — це причини пов'язані з життєвим циклом колективу, законами існування груп, культурою, мораллю, тобто вони не залежать від індивідуальності особистості;
- внутрішні причини «на рівні особистості» — це причини, зумовлені особливостями психіки, життєвого досвіду, світогляду, переконань окремого індивіда.

Проте основну роль у появі мобінгу відіграють внутрішні причини, у той час як зовнішні лише сприяють процесу.

На основі аналізу різних теорій дослідники зазначили такі зовнішні причини мобінгу:

- розподіл статусів у колективі;
- примітивні реакції у спілкуванні;
- успадкований стадний інстинкт;
- вікові особливості розвитку;
- низька загальна культура і мораль;
- відсутність реально діючого правового механізму тощо.

Мотив мобінгу дослідники рекомендують шукати в умовах роботи реального трудового колективу, особливо у випадку, коли кілька осіб були в тривалому періоді часу об'єктами різних типів переслідувань. Природно, що іноді причини мобінгу треба шукати в поведінці окремих членів колективу. Але і в цьому випадку майже завжди присутні незадовільні умови праці, через що окремі працівники під тиском страху та невпевненості у завтрашньому дні не знаходять інших рішень їхньому глибокому незадоволенню, як тільки діяти так, щоб провокувати та принижувати своїх колег по роботі. Часті інновації, реструктуризації, інші зміни в колективі призводять до страху втратити робоче місце, тому в деякого прокидається інстинкт самозбереження, і людина починає «топити свого ближнього, щоб самій залишитися на плаву».

У працях дослідників чимало спроб класифікувати форми мобінгу, зокрема запропонована така структура:

- авторитарний мобінг — здійснюється з боку начальника, який застосовує деструктивний стиль керування;
- зміщений мобінг — агресія спрямовується на третю особу, оскільки прояв її по відношенню до справжнього джерела є занадто небезпечним, а рівень розчарування ситуацією перейшов допустимі межі і рамки боротьби з проблемою, може бути реакцією на авторитарне знуцання;
- мобінг «посвяти» — це ситуації, коли в колективі з'являються нові члени, яких «тестують» старші за стажем;
- дискримінаційний мобінг — його жертвою стають особи, які відрізняються від загального колективу сповідуваними цінностями, важливими для його членів, або особи, які не схвалюють встановлених у колективі норм;
- десигнаційний мобінг — різновид дискримінаційного мобінгу, застосовують щодо особи, яка виявила негативні факти про своїх колег та проінформувала про них усередині організації (тобто керівників) або її оточення, за що у формі знуцань отримує «покарання» від співпрацівників;
- сексуальний мобінг — сексуальне домагання є особливою формою цього явища, а в випадку групи може бути різновидом дискримінаційного мобінгу, де проявлення зацікавленості протилежною статтю або тією самою, залежно від преференції, не схвалюють;
- відбірковий мобінг — його метою є «витіснення» певної особи з групи, дії стають щораз жорстокішими, поки мета не буде досягнута.

Слід звернути увагу, що із наведених три форми мобінгу: «посвяти», дискримінаційний мобінг і відбірковий — пов'язані з етапами переходу працівника через організацію: вхід–трансфер–вихід, а головною метою кожного з них є нав'язування працівнику правил поведінки певної групи і примус виконання сформованих всередині організації норм.

Більшість людей боїться бути відстороненою і мало хто може подолати первісний інстинктивний страх відокремитися від групи заради ідеї, принципу, через несправедливість. Згідно з опитуваннями, які провів Karl E. Dambach, лише половина дорослих людей, 20% студентів віком від 19 до 25 років відповіли ствердно, лише 5% осіб віком до 18 років припустили, що вони могли б протистояти групі, яка діяла несправедливо. Однак опитування має похибку, адже люди схильні говорити й думати про себе краще, ніж є насправді.

Із якими б мотивами, з яких би причин і в яких формах не проявлявся би мобінг, його наслідки є тяжкими як для самого працівника, так і для колективу і підприємства загалом.

Українські компанії співпрацюють із зарубіжними компаніями і вітчизняним співробітникам доводиться контактувати з жителями інших держав, менталітет яких дещо відмінний від нашого. Боротьба менталітетів також може перетворюватись у мобінг.

Керівникам — як «жертвам» у порівнянні зі співробітниками нижчих ланок загрожують і додаткові прояви мобінгу. Так, топ-менеджерів може надходити негативна інформація про роботу його відділу, накази керівництва він може отримувати із запізненням, підлеглі можуть ігнорувати його розпорядження і т.п. Неприйняття нового керівника, особливо якщо останній призначений «згори», теж нерідко стає причиною мобінгу. Іноді колектив налаштований проти нових керівників з вини останніх, приміром, коли вони занадто завзято взялися за реорганізацію на новому місці.

Серед безлічі причин, що призводять до мобінгу, немало таких, які можуть бути передбачені керівництвом або відділом кадрів. Так, керівництву варто приділяти більше уваги розвитку співробітників усередині компанії, установи, організації. Важливо добирати нових працівників, інтереси яких відповідають сформованій корпоративній культурі колективу, і які легко в ньому «приживуться». Можливо, є сенс провести для керівників підрозділів і їхніх підлеглих спеціальні тренінги, або зблизити колег проведенням спільного неформального заходу, у такому разі ризики появи в компанії мобінгу зменшуються. Частково ситуацію може покращити роз'яснення співробітникам їхніх посадових обов'язків. Принаймні, у «жертви» з'являється можливість захиститися від несправедливих звинувачень у некомпетентності і недисциплінованості.

Оскільки мобінг супроводжується неперевіреною інформацією і плітками, для припинення їх поширення слід звернути увагу на рівень інформованості працівників про життя організації. Бізнес-консультанти мають шукати причини мобінгу в організаційній структурі і організаційному кліматі. Здебільшого обумовлюють мобінг такі чинники:

- неясні цілі організації і стратегії її розвитку;
- відсутність навичок управління у вищого керівництва;
- відсутність зворотного зв'язку;
- розпливчаті межі відповідальності і службових обов'язків;
- нечіткий механізм ухвалення рішень та розподіл праці між відділами і підрозділами;
- погана організація інформаційних потоків; п
- линність кадрів, часта зміна топ-менеджерів;
- відсутність системи кадрового просування і можливостей кар'єрного зростання;
- різна мотивація у співробітників;
- неправильна організація праці і, як наслідок, велике перевантаження окремих працівників.

Підтримку продуктивних соціальних і трудових стосунків у колективі можна забезпечити шляхом упровадження практики коучингу, що сприятиме реалізації розвитку співробітника, підвищенню компетентності і вдосконаленню його професійних навичок, дасть змогу розкрити потенціал особи для максимізації власної продуктивності праці. Доцільно проводити тренінги і для керівників щодо профілактики мобінг-процесів, наприклад, контролювати їх завдяки проведенню регулярних анонімних опитувань. Забезпечення психологічного здоров'я співробітників має стати пріоритетним завданням. Тут доречно відмітити, що системи, у яких поширена культура пригнічення, роблять людей однаково інертними і не здатні виховати геніїв, новаторів.

Медійний порядок денний щодо мобінгу має висвітлювати провідну ідею, що від мобінгу ніхто не застрахований: будь-яка людина, управлінська структура чи виробнича організація МОЖЕ потерпати від мобінгу. Відповідними мають бути і типові інформаційні матеріали, що міститимуть розгорнуті відповіді насамперед на такі запитання:

- Чому виникає мобінг?
- Чим небезпечний мобінг?
- Як уникнути мобінгу?
- Що робити, якщо ви страждаєте або стали жертвою мобінгу?
- Як запобігти мобінгу в трудовому колективі?
- Як сучасному бізнесу навчати та розвивати працівників?
- Чи формування лояльних до цінностей компанії працівників може запобігти мобінгу?
- Чому мобінг боїться публічності, та чому не потрібно боятися викривати насильників, агресорів?

В українському суспільстві, в якому набирають обертів нові види виробництва, праці, за відсутності нормативних визначень мобінгу, надзвичайно потрібна зацікавлена роль медіа щодо суспільної дискусії про протидію мобінгу та інструменти, процеси, механізми захисту людини, яка працює.

Кеннет Уестус, канадський соціолог, промовисто визнав, що «мобінг, як торнадо, що відірвався від весняного дощу,— палкий, колективний напад, який виростає зі звичайного конфлікту». Інформація про мобінг та його наслідки — це як протидія «торнадо», тому має бути понятійно грамотною, цільовою, відповідальною перед аудиторією. Про мобінг потрібно говорити як про суспільну проблему загалом, але аргументи, факти наводити локальні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ТА РЕКОМЕНДАВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Абашкина О. Моббинг по-немецки / О. Абашкина // Справочник по управлению персоналом.— 2007.— № 9.— С. 120–124.
2. Ваниорек Л. Моббинг: корда работа становится адом / Линда Ваниорек; [Пер. с нем. И. С. Борисова].— М.: Интерэксперт, 1996.— 168 с.
3. Запобігання та протидія насильству. Методичні рекомендації. Міністерство освіти і науки України, Міністерство молоді та спорту України. Додаток до листа Міністерства освіти і науки України від 18.05.2018 № 1/11–5480 [Електронний ресурс] / URL: <https://don.kyivcity.gov.ua/files/2018/5/22/mon.pdf>
4. Конвенція МОП № 190 «Про викорінення насильства та домагань в світі праці». URL: <http://employers.org.ua/news/id2190>
5. Кравченко О. Мобінг у трудовому праві [Електронний ресурс] / URL: https://www.socosvita.kiev.ua/sites/default/files/Visnyk_3_2018-90-91.pdf
6. Лагутіна І. В. Мобінг на робочому місці: правовий аспект / І. В. Лагутіна // Актуальні проблеми держави і права.— 2011.— № 57.— С. 133–138.
7. Ноа Девэнпорт. Моббинг: емоціональноенасилие на рабочих местах в США / НоаДевэнпорт, Рут Шварц и ГейлЭллиотт.— 1997.— 218 с.
8. Новіков Д. Мобінг поза законом: як протидіяти насильству на роботі. URL: <https://commons.com.ua/uk/mobing-pozza-zakonom-yak-protidiyati-nasilstvu-na-roboti/#footnote-1>
9. Підгора М. Офисная диктатура и её жертвы. URL: <https://commons.com.ua/uk/ofisnaya-diktatura-i-eyo-zhertvy/>

10. Проект Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо попередження та протидії мобінгу. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=65695
11. Проект Закону про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення щодо протидії мобінгу. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=70300
12. Проект Закону України № 10118 «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії мобінгу». URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=65695
13. Трюхан О. А. Захист працівників від мобінгу на робочому місці: теоретико-правовий аспект [Електронний ресурс] / URL: http://apnl.dnu.in.ua/4_2017/12.pdf
14. Харасмент — що це? Як його розпізнати і вберегтися? URL: <https://shop.talantbooks.com.ua/kharasment-shcho-tse-yak-yogo-rozpiznati-i-vberetisya/>
15. Юлія Гришина про мобінг — знуцання на роботі. URL: <https://sluga-narodu.com/yuliia-hryshyna-pro-mobinh-znushchannia-na-roboti/>
16. Zdubel R. (2007) Mobbing w stosunkah pracy (sluzby) — proba definicji. Wybranegazadnieniaprawne. Przegląd Policyjny, no. 85, pp. 79–93.

ПРАВА ЛЮДИНИ ТА ЦИФРОВА БЕЗПЕКА

Олеся Мединська, кандидатка філологічних наук, доцентка кафедри журналістики Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка

Галина Синоруб, кандидатка наук із соціальних комунікацій, доцентка кафедри журналістики Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка

У лекції розкрито сутність понять із задекларованої теми, актуалізовано проблеми порушення й обмеження цифрових прав людей, зосереджено увагу на визначенні цифрових компетентностей майбутніх журналістів, окреслено міжнародні документи, що гарантують права і свободи людини, продемонстровано результати моніторингу порушень цифрових прав в Україні, висвітлено цифрові загрози в діяльності журналіста, запропоновано шляхи збереження цифрових прав людей.

ПЛАН ЛЕКЦІЇ:

1. Сутність дефініцій понять із заявленої проблематики.
2. Визначення цифрових компетентностей за допомогою Цифрограма.
3. Міжнародні документи, що гарантують права і свободи людини.
4. Моніторинг порушення цифрових прав в Україні
5. Цифрові загрози в діяльності журналіста.
6. Шляхи збереження цифрових прав людей.

1. СУТНІСТЬ ДЕФІНІЦІЙ ПОНЯТЬ ІЗ ЗАЯВЛЕНОЇ ПРОБЛЕМАТИКИ

У сучасних умовах цифрових трансформацій актуалізуються питання, пов'язані з реалізацією свободи слова в інтернеті, захисту права на приватність, запровадженням ефективних цифрових систем технічного захисту відомостей про особу, порушенням прав людини в онлайн-середовищі.

Перспективні напрями цифрової трансформації стали предметом наукових розвідок вітчизняних учених: В. Бикова, І. Дороніна, Г. Жекало, І. Садчикової, О. Степаненка, С. Шкарлета; формування цифрової компетентності досліджували А. Олешко, А. Усатенко, В. Ковальчук, А. Кух, О. Кух; питанням цифрової безпеки та порушення цифрових прав людей присвячені роботи І. Виртосу, П. Сухорольського, Л. Хижняк, О. Хижняк, А. Шаварин, К. Шендеровського; проблеми визначення цифрового контенту як нематеріального блага, на яке поширюються виключні права автора, розкриті у працях В. Гавлік, С. Сліпченко, І. Крюкової, М. Позняк-Недзельської; дослідженню цифрових прав присвячені наукові студії Р. Амеліна, Д. Белла, З.Бжезинського, М. Бондара, О. Бочкова, А. Камінського, М. Кастельса, Р. Катца, К. Линьова, І. Лопушинського, Й. Масуда, Ф. Махлупа, В. Наумова, А. Ніколаєва, Д. Пашенцева, М. Пората, Е. Селесте, Т. Стоуньєра, Е. Тоффлера, А. Шафаловича, С. Шахрая тощо.

Вагомим значенням набуває проблема пошуку єдиних підходів і законодавчого визначення у міжнародних і національних нормативно-правових актах категоріально-понятійного апарату, зокрема, термінів «цифрове середовище», «цифровий контент», «цифрове право», «цифрова трансформація» тощо. У межах наукового дослідження вважаємо за доцільне спершу окреслити дефініції вищезазначених понять. Цифрове середовище охоплює не лише вебсайти, а й електронні документи, файли, у тому числі оцифровані об'єкти інтелектуальної власності, які використовуються на відповідних пристроях, що не передбачають паперової форми документообігу.

Цифровий контент — дані, що генеруються та транслюються у цифровій формі [8], наприклад, комп'ютерні програми, мобільні додатки, ігри, музика, аудіовізуальні файли чи тексти.

Цифрова трансформація — це соціальна трансформація, що відбувається на основі максимального використання цифрових технологій. Наприклад, створення нових персональних приладів (мобільних телефонів, смартфонів, планшетів, ноутбуків, лептопів, пристроїв для тривимірного друку); нових цифрових моделей

(«хмарне» зберігання даних, цифрові платформи, послуги); впровадження цифрових датчиків у якомога більшу кількість приладів («Інтернет-речей»); застосування технологій «великих даних» (big data), нових методів аналізу даних і алгоритмів ухвалення рішень, нових технологій автоматизації і роботизації тощо.

У науковому дискурсі побутують різні наукові підходи щодо дефініції поняття «цифрові права». Одні дослідники зараховують цифрові права в окрему категорію, що охоплює специфіку реалізації та гарантії захисту фундаментальних прав людини в інтернеті, зокрема свободи вираження поглядів та права на приватність онлайн. Інші акцентують увагу на похідності цифрових прав від інформаційних, однак не ототожнюють їх.

Вважаємо за доцільне виокремити такий вид прав в окрему категорію. Проаналізувавши наукову літературу з відповідної галузі, подаємо таку дефініцію поняття: цифрові права — права людей на доступ, використання, створення і публікацію цифрових творів, доступ і використання комп'ютерів та інших електронних пристроїв, а також комунікаційних мереж, зокрема, мережі інтернет [7].

2. ВИЗНАЧЕННЯ ЦИФРОВИХ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ ЗА ДОПОМОГОЮ ЦИФРОГРАМА

Існує рамка цифрових компетентностей, створена українськими експертами на основі європейської концептуально-еталонної рамки цифрових компетентностей для громадян ЄС (Dig. Comp 2.1.), на базі яких складено Цифрограм — тест, що дає можливість перевірити цифрову грамотність будь-якому громадянину. Бета-версія Цифрограма пропонує дати відповідь на 90 запитань, що виявляють компетентності з таких сфер: основи комп'ютерної грамотності, інформаційна та медіаграмотність, уміння працювати з даними, створення цифрового контенту, комунікація і взаємодія у цифровому суспільстві, безпека у цифровому середовищі, вирішення технічних проблем, навчання впродовж життя у цифровому суспільстві. Загалом визначено 30 цифрових компетентностей, які вимірюються за 3-ма базовими та 6-ма підрівнями. Студентам пропонується пройти тестування Цифрограм 1.0 для громадян на сайті <https://osvita.diiia.gov.ua/digigram>, або ж у мобільному додатку «Дія» після попередньої авторизації. Мотивацією для проходження опитувальника є не лише визначення рівня цифрової грамотності, а й отримання національного сертифікату, який підсилить резюме та підвищить шанси на працевлаштування [6].

3. МІЖНАРОДНІ ДОКУМЕНТИ, ЩО ГАРАНТУЮТЬ ПРАВА І СВОБОДИ ЛЮДИНИ

Основними міжнародними документами, які гарантують права і свободи людини, є: Загальна декларація прав людини 1948 р., Міжнародний пакт про громадянські і політичні права 1966 р., Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права 1966 р., Конвенція про захист основних прав і основоположних свобод 1950 р., Хартія основних прав Європейського Союзу 2000 р., Конвенція про права дитини 1989 р. тощо.

Питання дотримання і захисту прав і свобод людини в інтернеті розглядаються в документах Організації Об'єднаних Націй, Дитячого фонду ООН (ЮНІСЕФ), Ради Європи, Європейського Союзу та інших міжнародних організацій, зокрема в резолюціях Генеральної Асамблеї «Про захист прав в Інтернеті», «Про право на недоторканність приватного життя в цифровому столітті», «Декларації про права людини і верховенство права в інформаційному суспільстві», «Хартії цифрових прав».

Правовий потенціал осіб в інтернет-просторі регламентує «Декларація цифрових прав людини». У ній окреслені права людей на доступ до інтернету; свободу вираження поглядів; приватність і захист персональних даних; на свободу та особисту безпеку; на мирні зібрання, асоціації та використання електронних інструментів демократії; на цифрове самовизначення; обмеження цифрових прав.

Доцільно зазначити, що на сьогодні немає дієвого міжнародного чи національного акта, який урахував би усі аспекти захисту цифрових прав людини, тому нагальною потребою є змінити конституційну парадигму, розробити Цифрову конституцію.

4. МОНІТОРИНГ ПОРУШЕННЯ ЦИФРОВИХ ПРАВ В УКРАЇНІ

Громадська організація «Платформа прав людини» здійснила моніторинг порушень цифрових прав. За грудень 2020 року ними зафіксовано такі порушення цифрових прав: одне загального характеру у вигляді об-

меження доступу до інтернету, що стосується 240 вебресурсів; 29 — індивідуального характеру, що стосується права на свободу вираження поглядів у цифровому середовищі; 3 потенційні загрози для свободи слова та права на приватність в інтернеті, про які свідчать 11 фактів порушень цифрових прав, виявлених під час моніторингу [3].

У межах проєкту «Моніторинг ситуації зі свободою в інтернеті в Україні», що реалізується за фінансової підтримки ABA ROLI Ukraine, проведено дослідження порушень цифрових прав в Україні за червень 2021 року (рис. 1). Експертами зафіксовано 22 порушення цифрових прав: 7 фактів загального характеру у вигляді обмеження доступу до інтернету, які стосуються блокування понад 975 вебресурсів; 15 — індивідуального характеру, які стосуються порушення права на свободу вираження поглядів у цифровому середовищі; застосування способу правового захисту з порушенням вимог закону, видалення достовірної інформації; неналежного розмежування фактів та оціночних суджень; DoS-атаки на веб-сайти, які призводять до порушення доступу до інформації. Виявлено також 7 потенційних порушень цифрових прав: незаконний збір персональних даних; поширення спам-розсилки, шкідливого контенту та програмного забезпечення; DDOS-атаки на вебсайти та дата-центри, які потенційно можуть спричинити збій в роботі вебсайтів, інші збої в роботі вебресурсів; поширення фейків та спотвореної інформації [4].

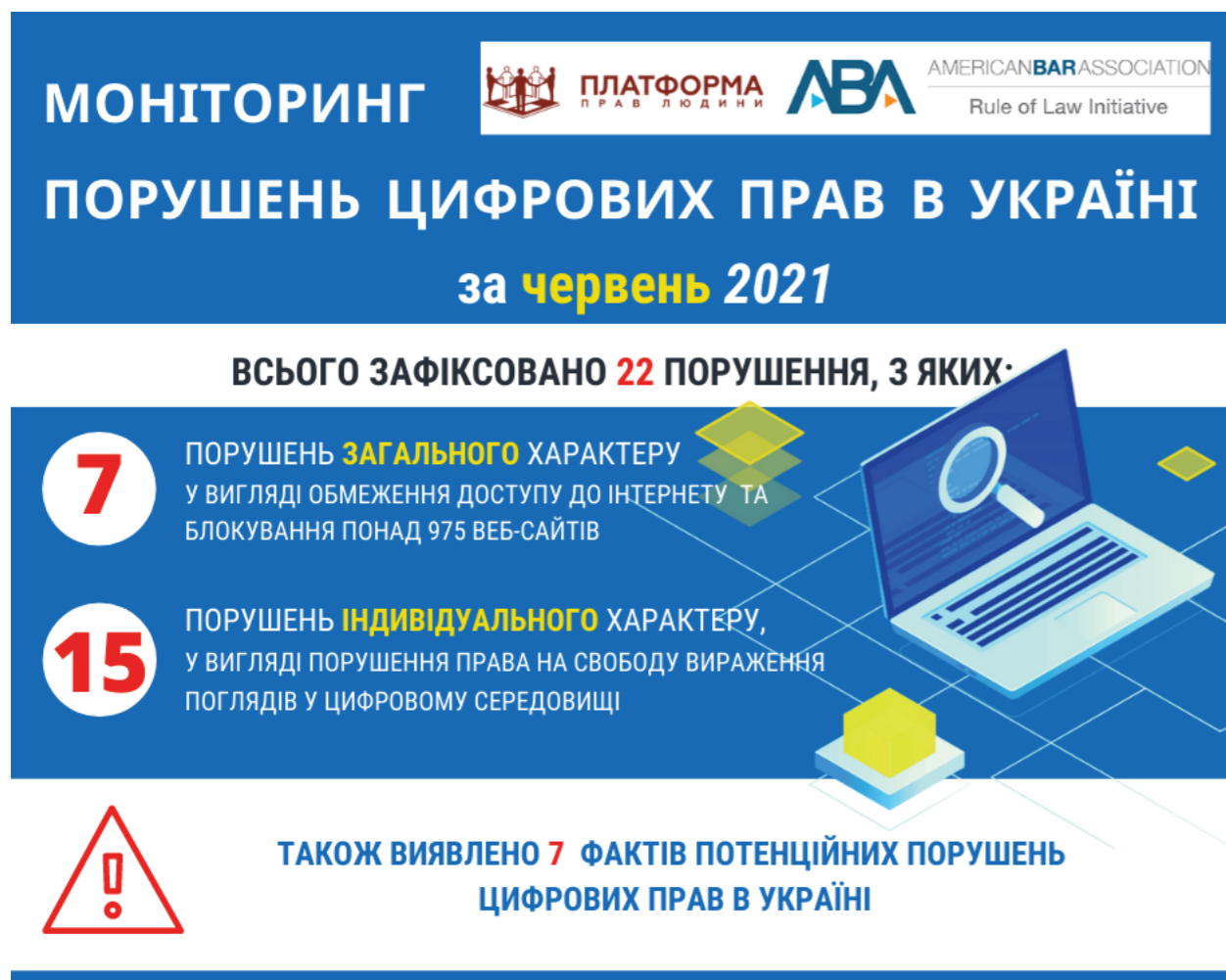

Рис. 1. Результати моніторингу порушень цифрових прав в Україні за червень 2021 року

Розглянемо найбільш поширені обмеження та порушення цифрових прав українців.

Нав'язування непотрібних цифрових послуг, наприклад, спаму.

Згідно Будапештської конвенції про кіберзлочинність інтернет-користувачі повинні бути захищені від втручання в комп'ютерні дані, зокрема, від використання шкідливих кодів та надсилання великих обсягів електронних листів отримувачу з метою блокування комунікаційних функцій системи.

Збір та поширення конфіденційної інформації про абонентів оператором мобільного зв'язку, зокрема, про регулярність його візитів до лікаря, його спосіб життя, звички, рівень доходів тощо.

Наприклад, на прохання видання Liga.Tech компанія VodafoneUkraine розповіла, як мобільні оператори складають поведінкові портрети клієнтів за їхніми «цифровими слідами» та як монетизують ці дані.

Надання надмірного і непропорційного доступу до інформації про споживача послуг із доступу до інтернету на підставі рішення суду.

Рада з прав людини ООН у своїй Резолюції 2016 року публічно засудила країни, які навмисно обмежують доступ до інтернет-мережі для своїх громадян. Резолюція відображає також чітку позицію організації — «люди повинні бути однаково захищені в офлайн і онлайн», включно з тими рішеннями, де особливий акцент зроблено на свободу слова [5].

5. ЦИФРОВІ ЗАГРОЗИ В ДІЯЛЬНОСТІ ЖУРНАЛІСТА

Розглянемо цифрові загрози, з якими зіштовхуються журналісти, та окреслимо способи їх уникнення. Студентам пропонується кейс — реальна ситуація (рис. 2), яку вони повинні проаналізувати, визначити сутність проблеми, означити маркери зловмисного програмного забезпечення під виглядом листів із поліції, запропонувати методи захисту інформаційних платформ від зламу, унеможливлення витоку даних і зловживання ними заради особистої безпеки.

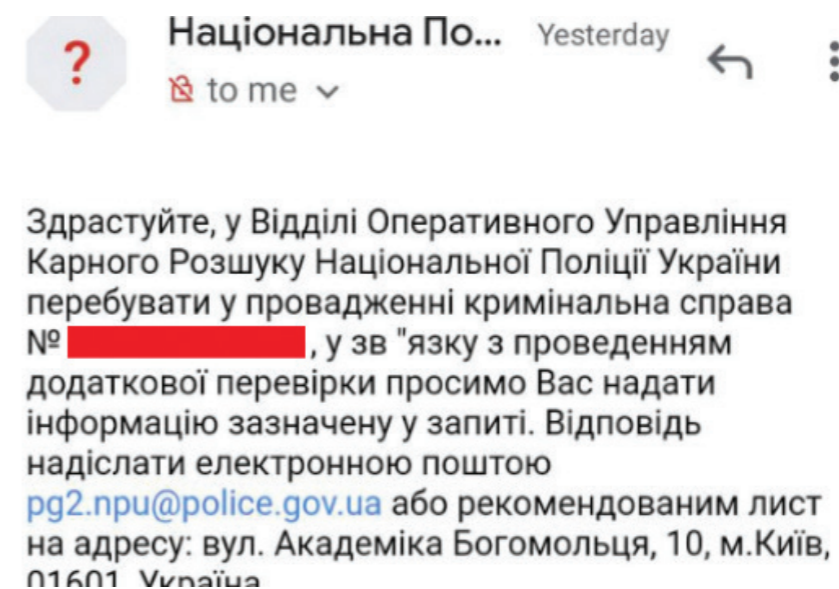

Рис. 2. Кейс — фішинговий лист [2]

Підсумовуючи, варто зосередити увагу на тому, що цифрова безпека має бути в пріоритеті для журналістів, особливо журналістів-розслідувачів. Постає завдання відповісти на декілька питань та означити базові правила цифрової безпеки:

1. Як захистити від зламу свою поштову скриньку, профілі у месенджерах та соцмережах?

Установити двофакторну авторизацію, що передбачає отримання одноразових кодів для входу (наприклад, за допомогою додатка Google Authenticator). Це дає додатковий захист на випадок, якщо пароль потрапить до чужих рук (наприклад, за допомогою фішингових листів). Навіть маючи пароль, зловмисники не зможуть зайти до чужого акаунту без додаткового коду.

Не варто заходити до своєї поштової скриньки чи профілю з чужих пристроїв. Якщо це необхідно, потрібно вийти з профілю. Якщо забули, наприклад, коректно вийти з акаунту в Google, то незавершені сеанси можна завершити пізніше зі свого звичного пристрою (для цього треба зайти у розділ «Деталі», на сторінці свого

поштового профілю, внизу). Для Facebook — у налаштуваннях безпеки. Важливо використовувати надійні паролі, які не повторюються на інших сервісах.

2. Як уникнути витоку інформації під час розмов зі своїми джерелами?

Розмова по мобільному телефону — найменш захищений спосіб комунікації, у порівнянні з будь-яким іншим сервісом, що передає інформацію через інтернет (WhatsApp, Facebook Messenger, Telegram, Signal тощо). Але для безпеки месенджерів також варто налаштувати двофакторну авторизацію.

3. Як уникнути втрати важливої інформації та ризику її витоку, якщо телефон чи комп'ютер вкрадено?

Усі пристрої — ноутбуки, смартфони, флешки, — на яких зберігається чутлива інформація, мають бути зашифровані (для Windows — Bitlocker, для MacBook — FileVault, для смартфонів — у налаштуванні безпеки).

Коли залишається ноутбук без нагляду — обов'язково потрібно заблокувати екран (для Windows — кнопки Win+L, для MacBook — закрити кришку).

Щоб не втратити важливу інформацію у разі викрадення чи вилучення техніки, варто зберігати актуальний бекап у хмарі (наприклад, Google Drive, Dropbox, iCloud з увімкненою двофакторною авторизацією) або на зашифрованих флешках чи зовнішніх вінчестерах.

4. Як захистити свої пристрої від вірусів і шпигунських програм (смартфону теж потрібен такий захист)?

Важливо стежити за тим, щоб операційна система на пристрої завжди своєчасно оновлювалась до останньої версії.

Користуватися тільки ліцензійними програмними продуктами (операційною системою та окремими програмами).

Уважно ставитися до повідомлень в електронній пошті та месенджерах: не спішити клікати на посилання, що приходять у повідомленнях, не завантажувати та не відкривати доданих файлів, не переконавшись у їхній безпеці.

Якщо є підозра, що лист може містити важливу інформацію, однак виглядає підозріло, варто перевірити його через сайт [virustotal.com](https://www.virustotal.com). Для цього слід завантажити файл на комп'ютер (НЕ ЗАПУСКАЮЧИ), а потім — на цей сервіс. Якщо хоча б один антивірус покаже червоний хрестик — файл запускати не можна, необхідно його видалити.

Варто звернути увагу, що запаролені архіви не можна перевірити на наявність вірусів за допомогою сервісу [Virustotal](https://www.virustotal.com). Ніколи не потрібно відкривати такі файли.

Бажано не працювати на комп'ютерах з операційною системою Windows від імені адміністратора, а створити окремий профіль звичайного користувача.

Важливо встановити ліцензійний антивірус — наприклад, безкоштовну версію якогось із відомих антивірусів, завантаженому з офіційного сайту розробника (Avast, Bitdefender, AVG, Avira тощо).

На Windows вимкнути автозапуск пристроїв (Панель керування, Обладнання і звук, Автозапуск, забрати верхню галочку і внизу натиснути «Зберегти») [1].

6. ШЛЯХИ ЗБЕРЕЖЕННЯ ЦИФРОВИХ ПРАВ ЛЮДЕЙ

Завдання журналістів полягає в тому, щоб інформувати суспільство про стан сфери цифрових прав людини на національному та місцевому рівнях, фахово висвітлювати причини, наслідки та способи усунення системних порушень цифрових прав, надавати публічності оцінкам, висновкам, рекомендаціям незалежних інститутів захисту цифрових прав осіб, забезпечити прозорість і публічність національних і місцевих механізмів захисту прав і свобод людини в інтернеті.

З метою збереження цифрових прав журналістам варто здійснювати превенцію щодо безпеки в онлайн-просторі та акцентувати на значущості інформаційної гігієни. Важливо:

- проводити просвітницьку діяльність щодо захисту прав і свобод осіб в онлайн-просторі;

- надати можливості зворотного зв'язку для інтернет-користувачів задля відправлення повідомлення про порушення;
- вирізати інформаційно небезпечний контент, що може призводити до передачі особистих даних: сайти-«сміярки», членджі, гороскопи, ігри тощо;
- створювати надійні паролі на пристроях, завантажувати перевірені застосунки, що не мають доступу до файлів на гуглдіску, контактів тощо;
- використовувати двофакторну автентифікацію — додатковий рівень захисту для персональних пристроїв, облікових записів.

На нашу думку, доцільною є включеність діяльності журналістів / редакції у національні / місцеві механізми захисту цифрових прав особи, взаємодія з правозахисниками і правозахисними організаціями, створення просвітницьких рубрик, присвячених захисту прав людини у ЗМІ та здійснення правоосвітньої інформаційної діяльності, спрямованої на набуття громадянами необхідних знань у сфері цифрових прав.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Базові правила цифрової безпеки для журналістів-розслідувачів — рекомендації експертів. URL: <https://www.prostir.ua/?news=bazovi-pravyala-tsyfrovoji-bezpeky-dlya-zhurnalistiv-rozsliduvachiv-rekomendatsiji-ekspertiv>
2. В Україні розсилають фішингові листи нібито від імені поліції. URL: https://imi.org.ua/news/v-ukrayini-rozsylyat-fishyngovi-lysty-nibyto-vid-imeni-politsiyi-i40291?fbclid=IwAR1-n5sE3Z9KzHRV76kbnR3UPcokC6NUNz64dj7VIYZPaC2ZBx6A6bqu_3Y
3. Моніторинг порушень цифрових прав в Україні: аналіт. звіт (період моніторингу — грудень 2020 року). Платформа прав людини: сайт. URL: <https://www.ppl.org.ua/wpcontent/uploads/2021/01/>
4. Результати моніторингу порушень цифрових прав в Україні за червень 2021 року. URL: <https://www.prostir.ua/?news=rezultaty-monitorynhu-porushen-tsyfrovyh-prav-v-ukrajini-za-cherven-2021-roku>
5. Скандал! Цифра? Дія... Юридична газета online, 2020. URL: <https://jur-gazeta.com/publications/practice/informaciyne-pravo-telekomunikaciyi/skandal-cifra-diya.html>
6. Цифрова освіта. URL: <https://osvita.diia.gov.ua/>
7. Цифрові права українців або Декларація цифрових прав людини URL: <https://www.businesslaw.org.ua/digital-rights-t/?fbclid=IwAR3D7rgwoM8BZzy9HGBel5Oiqodltn8jBvtwl9mLBuJhUzbmli4qGB-wVjc>
8. Directive (EU) 2019/770 of the European Parliament and of the Council of 20 May 2019 on certain aspects concerning contracts for the supply of digital content and digital services. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32019L0770>.

ІНФОРМАЦІЙНА БЕЗПЕКА В СУЧАСНОМУ КОМУНІКАТИВНОМУ ПРОСТОРІ ТА ПРАВА ЛЮДИНИ

Олександра Гуманенко, кандидатка наук із соціальних комунікацій, доцентка кафедри журналістики Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка

Лекція присвячена інформаційній безпеці в контексті дотримання прав людини. Містить інтерактивні блоки для обговорення та список рекомендованої літератури. Призначена для ознайомлення з темою інформаційної безпеки під час викладання дисциплін масовокомунікативного циклу.

ПЛАН ЛЕКЦІЇ:

1. Поняття про інформаційну безпеку.
2. Людина як об'єкт інформаційної безпеки.
3. Проблеми захисту прав людини в інформаційному суспільстві.

Інтерактив для студентів:

Що ви вкладаєте в поняття «безпека»?

Що, на вашу думку, означає словосполучення «інформаційна безпека»?

Чи ви почуваетесь захищеними в інформаційному плані?

1. ПОНЯТТЯ ПРО ІНФОРМАЦІЙНУ БЕЗПЕКУ

В умовах сучасних глобальних та регіональних інформаційних протистоянь, деструктивних комунікативних впливів, зіткнення різновекторних національних інформаційних інтересів, поширення інформаційної експансії та агресії, захист національного інформаційного простору та гарантування інформаційної безпеки стають пріоритетними стратегічними завданнями сучасних держав у системі глобальних інформаційних відносин.

У загальному соціологічному плані категорія «безпека» характеризує певний стан людського суспільства, при якому забезпечується його нормальне існування і стабільний розвиток.

У широкому філософському та світоглядному аспекті безпека являє собою важливе питання як для наукового пізнання, так і для практики існування соціуму в масштабах окремої держави та планети загалом.

Згідно з енциклопедичним визначенням категорія «інформаційна безпека» означає:

1. законодавче формування державної інформаційної політики;
2. створення відповідно до законів України можливостей досягнення інформаційної достатності для ухвалення рішень органами державної влади, громадянами та об'єднаннями громадян, іншими суб'єктами права в Україні;
3. гарантування свободи інформаційної діяльності та права доступу до інформації у національному інформаційному просторі України;
4. всебічний розвиток інформаційної структури;
5. підтримку розвитку національних інформаційних ресурсів України з урахуванням досягнень науки і техніки та особливостей духовно-культурного життя народу України;

6. створення і впровадження безпечних інформаційних технологій;
7. захист права власності всіх учасників інформаційної діяльності в національному просторі України;
8. збереження права власності держави на стратегічні об'єкти інформаційної інфраструктури України;
9. охорону державної таємниці, а також інформації з обмеженим доступом, що є об'єктом права власності або об'єктом лише володіння, користування чи розпорядження державою;
10. створення загальної системи охорони інформації, зокрема охорони державної таємниці, а також іншої інформації з обмеженим доступом;
11. захист національного інформаційного простору України від розповсюдження спотвореної або забороненої для поширення законодавством України інформаційної продукції;
12. встановлення законодавством режиму доступу іноземних держав або їхніх представників до національних інформаційних ресурсів України та порядок використання цих ресурсів на основі договорів із іноземними державами;
13. законодавче визначення порядку поширення інформаційної продукції зарубіжного виробництва на території України.

На сьогодні єдиної думки щодо визначення поняття «інформаційна безпека» серед дослідників немає. Тому в межах окресленого підходу інформаційну безпеку можна інтерпретувати як стан захищеності держави, її національних інтересів в інформаційній сфері, що визначаються сукупністю збалансованих інтересів особистості, суспільства і держави. Національна безпека держави значною мірою залежить від забезпечення інформаційної безпеки, та в ході технічного прогресу ця залежність тільки збільшується. Слід виокремити три основні напрями забезпечення інформаційної безпеки:

1. захист інформаційних прав і свобод людини і громадянина;
2. захист інформаційних ресурсів, зокрема інформації з обмеженим доступом, від неправомірного доступу;
3. захист суспільства від шкідливої і неякісної інформації.

Згідно із Законом України «Про Концепцію Національної програми інформатизації» інформаційна безпека є невід'ємною частиною оборонної, економічної, політичної безпеки, а також інших складників національної безпеки.

У вирішенні проблем інформаційної безпеки наявна дилема між гарантованістю прав і свобод суспільства збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію та об'єктивним вимушеним правовим обмеженням, неможливим без чіткого визначення об'єктів та суб'єктів права у всій його сукупності, виходячи із сутності явища, процесу, процедур тощо.

Однією з перших українських наукових праць, предметом дослідження якої був державно-правовий механізм інформаційної безпеки як системне поняття, що включає інституціональні форми, організаційні методи, правові норми та принципи регулювання правовідносин щодо захисту інформаційної безпеки держави, суспільства, людини, стала захищена у 2014 році докторська дисертація Б.А. Кормича — «Організаційно-правові основи політики інформаційної безпеки України». У цій праці вперше було комплексно проаналізовано організаційно-правові засади процесу формування і реалізації політики інформаційної безпеки України, а також виявлено специфіку змісту, форм та методів забезпечення інформаційної безпеки людини, суспільства, держави.

Автор виокремлював два комплекси питань.

- По-перше, це інформаційна безпека людини і суспільства, що базується на нормах природного права й вимірюється ступенем свободи від втручання держави та інших осіб, можливостями самореалізації та самовизначення.
- По-друге, це інформаційна безпека держави, що побудована на позитивному праві й пов'язана із застосуванням обмежень, заборон, жорсткою регламентацією, невід'ємним елементом яких є сила державного примусу.

Отже, інформаційну безпеку України слід визначити як стан, за якого в умовах дії різнопланових загроз забезпечується самозбереження, сталий і прогресивний розвиток інформаційної сфери, зокрема захищеність

національних цінностей, необхідних для існування суверенної Української держави та виконання нею своїх функцій, а також досягнення відповідних національних цілей та реалізація національних інтересів.

Інтерактив для студентів:

Які права має людина в галузі інформації?

Чи порушувалася ваша інформаційна безпека?

Чи знаєте ви, як захистити себе в інформаційному плані?

2. ЛЮДИНА ЯК ОБ'ЄКТ ІНФОРМАЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ

Дослідник Б. А. Кормич визначав правовий статус людини як об'єкта інформаційної безпеки, що визначається її правами в галузі інформації.

По-перше, це комплекс прав людини вільно, безперешкодно, на власний розсуд бути суб'єктом інформаційних процесів: шукати, одержувати й поширювати інформацію, і це право не пов'язане з територіальною юрисдикцією держави й не обмежується територіально державними кордонами. По-друге, це комплекс прав людини на захист від неправомірного інформаційного втручання, яке охоплюється англійським терміном *privacy*, тобто правом на конфіденційність інформації щодо особистого життя та правом на захист від розповсюдження вигаданої та перекрученої інформації, що завдає шкоди її честі і репутації.

Інформаційна безпека суспільства і держави визначається мірою їхньої захищеності, а отже, стійкістю основних сфер життєдіяльності до небезпечних дестабілізуючих, деструктивних інформаційних дій, що утискають інтереси країни.

Інформаційна безпека особи характеризується захищеністю психіки і свідомості від небезпечних інформаційних дій: маніпулювання, дезінформації, спонукання до самогубства, зневаги тощо.

Небезпечні інформаційні дії є таких двох видів:

- Перший пов'язаний із втратою цінної інформації, що або знижує ефективність власної діяльності, або підвищує ефективність діяльності супротивника, конкурента. Якщо об'єктом такої дії є свідомість людей, то йдеться про розголошення державних таємниць, вербування агентів, застосування спеціальних засобів для підслуховування, детекторів брехні, медикаментозні, хімічні та інші дії на психіку людини. Безпеку від таких загроз забезпечують органи цензури, контррозвідки та інші суб'єкти інформаційної безпеки. Якщо ж джерелом інформації є технічні системи, то йдеться вже про технічну розвідку, або шпигунство (перехоплення телефонних розмов, радіограм, сигналів інших систем комунікації), проникнення в комп'ютерні мережі, банки даних.
- Другий вид інформаційної дії пов'язаний з упровадженням негативної інформації, що може не лише призвести до небезпечних помилкових рішень, а і змусити завдати шкоду, навіть привести суспільство до катастрофи. Інформаційну безпеку цього виду повинні забезпечувати спеціальні структури інформаційно-технічної боротьби. Їхнє завдання — нейтралізувати акції дезінформації, перешкоджати маніпулюванню громадською думкою, ліквідувати наслідки комп'ютерних атак. Упровадження в різні сфери життя суспільства нових інформаційних технологій, як і будь-яких інших науково-технічних досягнень, нерідко несе небезпеку.

Отже, захист інформації є актуальним та болючим питанням, що належить до державних функцій.

Визначення терміну «захист інформації» є досить різним. У літературі цей термін визначено як сукупність організаційно-технічних заходів і правових норм для запобігання заподіяння шкоди інтересам власника інформації чи автоматизованої системи та осіб, які користуються інформацією.

Захист прав та свобод людини в інформаційній сфері охоплює такі елементи:

- право на доступ до інформації — передбачене законом право особи на отримання, користування інформацією. Особа може володіти та користуватися будь-якою інформацією, що має відкритий (публічний характер). Окрім того, особа може звернутися до розпорядника інформації із запитом на неї без роз'яснення причин;

- право на захист інформації — право особи на захист даних, що знаходяться в її власності, а також даних про неї. Йдеться про захист персональної, конфіденційної інформації про особу, інформації, що становить зміст банківської інформації тощо;
- право на інформаційну безпеку. Це поняття є досить складним та потребує окремої уваги. Законодавство України більше спрямоване на захист інформації, однак недостатньо приділяє увагу розділу інформаційної безпеки, спрямованому на захист її від руйнівного впливу інформації. Так, захист особи від маніпуляцій свідомістю, інформаційного насильства, захист людини та суспільства від інформаційного тероризму є завданнями держави на сьогодні.

Конституція України не розглядає окремо інформаційні права суспільства загалом, окрім, норм ч. 1 ст. 15 Конституції щодо багатоманітності суспільного життя. Але суб'єктами суспільного життя є окремі члени цього суспільства, а не воно саме. Тож для визначення рівня інформаційної безпеки суспільства необхідно пов'язати його із визначеними рівня інформаційної безпеки окремих його членів.

Такий комплексний характер оцінки рівня інформаційної безпеки визначається низкою чинників, до яких належать: права і свободи людини і громадянина у сфері інформації; державні механізми забезпечення та реалізації інформаційних прав і свобод людини та права нації на самовизначення (політичне, культурне, економічне); демократичний механізм формування політичної влади в державі, що дає можливість окремій людині та суспільству загалом через механізми народовладдя визначати основні параметри інформаційних процесів у державі.

Серед об'єктів інформаційної безпеки можна виокремити категорії, що характеризуються наявністю спільних інформаційних загроз їхній безпеці і необхідністю особливого правового забезпечення. Наприклад:

- окремі вікові групи: насамперед діти, підлітки і молодь, а також люди похилого віку;
- люди з обмеженими фізичними можливостями, особливостями інтелектуального розвитку та психічними порушеннями;
- люди, які здійснюють діяльність, що має або може мати важливі соціальні наслідки — державні службовці, медійні особи та журналісти, правозахисники, громадські активісти і політичні діячі тощо;
- населення окремих регіонів країни чи населених пунктів, що володіє специфічними соціокультурними особливостями, в т.ч. релігійними, етнічними, мовними, демографічними;
- люди, які пов'язані з АТО — військовослужбовці, які беруть чи брали участь в АТО, їхні сім'ї, а також сім'ї загиблих, населення окупованих територій, «сірої» зони, внутрішньо переміщені особи тощо;
- український народ — не лише як населення країни, що проживає на її території, а передусім як громадяни України, які творять єдину соціально-історичну спільність та/або ідентифікують себе такими у здійсненні своїх прав і обов'язків.

Отже, у сучасних умовах захист прав людини в інформаційній сфері є досить актуальним. На жаль, чинне законодавство поки що недостатньо приділяє цьому питанню увагу. Так, положення Кримінального кодексу України щодо злочинів в інформаційній сфері є дещо застарілими та не охоплює сучасні інформаційні загрози. Крім того, відсутній закон щодо інформаційної безпеки та кодифікований акт у сфері інформаційних відносин. Зрештою, спрямованість законодавства виражена в бік захисту інформації, а не людини. Подібні проблемні питання потребують ефективних заходів з боку держави.

Інтерактив для студентів:

Оцініть за п'ятибальною шкалою, наскільки людина сьогодні інформаційно захищена в умовах інтенсивного розвитку інформаційних технологій.

Які проблеми інформаційної безпеки, на ваш погляд, ще потребують розв'язання?

Розголошення якої інформації може становити загрозу для людини?

Що може становити загрозу інформаційній безпеці суспільства та держави?

3. ПРОБЛЕМИ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ В ІНФОРМАЦІЙНОМУ СУСПІЛЬСТВІ

За останні роки в українському суспільстві значно змінилося розуміння важливості проблем становлення інформаційного суспільства, розвитку інформаційної сфери та необхідності забезпечення інформаційної безпеки. Водночас система захисту прав, свобод і безпеки людини в умовах інтенсивного розвитку інформаційних технологій, інформаційних ресурсів, продукції і послуг залишається далекою від ідеальної та потребує суттєвих трансформацій.

Розглянемо низку актуальних проблем, що потребують всебічного наукового опрацювання і належного правового забезпечення, зокрема:

1. Проблеми додержання прав людини при формуванні єдиних державних електронних реєстрів (при створенні вказаних реєстрів пріоритет надається принципу публічності, а не пріоритету захисту прав і свобод людини, як базової цінності ЄС; реєстри переважно підконтрольні одному відомству — Міністерству юстиції, що не відповідає практиці країн-членів ЄС; відсутні належні організаційно-правові механізми захисту відомостей стосовно громадян України, що містяться в державних реєстрах; не відпрацьовано спеціальний режим доступу до відомостей у цих реєстрах, які стосуються військовослужбовців і працівників сектору безпеки, у т.ч. звільнених у запас чи відставку, та членів їхніх сімей; повна відкритість державних реєстрів може створювати реальні та потенційні загрози національній безпеці України; відкритий доступ до узагальнених відомостей про громадян та їхнє майно може використовуватись злочинними організаціями, групами і особами та створювати реальні загрози правам і безпеці громадян).
2. Проблеми захисту персональних даних. Спостерігається певна тенденція щодо спроб нівелювати право людини розпоряджатися власними персональними даними; є спроби використання можливостей ІТ-компаній, сучасних інформаційних технологій та інформаційно-комунікаційних мереж для несанкціонованого збору персональних даних; не забезпечено реалізацію «права бути забутим» у мережі «Інтернет».
3. Проблеми збору, зберігання та використання біометричних даних громадян. При оформленні закордонних паспортів застосовано т. зв. «поліцейську» біометричну систему — збір відбитків пальців людини; відсутні ефективні правові механізми забезпечення зберігання вказаних даних і надання до них доступу, у т.ч. третім особам; потребують належного врегулювання питання обміну і захисту біометричних даних на міждержавному та міжнародному рівні.
4. Проблеми поширення інформаційної агресії і насильства в національному та глобальному інформаційному просторі, що пов'язані із веденням інформаційної війни проти України, яка поширилась на інші країни світу; негативним інформаційно-психологічним впливом на свідомість, застосуванням інформаційних технологій на шкоду життю і здоров'ю людини; падінням професійного рівня вітчизняної журналістики та залежністю ЗМІ від фінансово-промислових груп чи партійно-політичних структур; активним використанням інтернету для проведення інформаційних операцій чи компрометації опонентів або конкурентів.
5. Проблеми правової культури та моральності в інформаційній сфері: спостерігається тенденція до різкого падіння моральності й поваги до загальнолюдських цінностей під час «віртуального» спілкування; відсутні ефективні правові механізми протидії порушенням прав і свобод людини в мережі «Інтернет» та ЗМІ; обмежені можливості судового захисту честі, гідності чи приватності громадян.
6. Проблеми у сфері доступу громадян до публічної інформації: дискусійним залишається визначення понять «публічна інформація» та «службова інформація»; потребує удосконалення правове забезпечення доступу громадян до публічної інформації; актуальним є питання пошуку балансу між відкритістю і правом людини на доступ до інформації та обмеженням доступу до інформації при захисті законних інтересів суспільства й держави.

Наведені проблеми є далеко не вичерпними. За цих умов вкрай актуальним є питання їх комплексного наукового опрацювання та спільного пошуку шляхів вирішення в інтересах людини, суспільства і держави.

Крім того, науковці виокремлюють такі основні види загроз інформаційній безпеці:

1. Витіснення вітчизняних інформаційних агентств, засобів масової інформації із внутрішнього інформаційного ринку та посилення залежності духовної, економічної і політичної сфер громадського життя України від закордонних інформаційних структур.

2. Маніпулювання інформацією (дезінформація, приховування чи перекручування інформації).
3. Інформаційний вплив іноземних політичних, економічних, військових та інформаційних структур на розробку і реалізацію зовнішньої політики держави; поширення за кордоном дезінформації про зовнішню політику України.
4. Порушення прав громадян і юридичних осіб в інформаційній сфері в Україні й за кордоном; спроби несанкціонованого доступу до інформації і впливу на інформаційні ресурси, інформаційну інфраструктуру органів державної влади, що реалізують державну зовнішню політику, українських представництв і організацій за кордоном, представництв України при міжнародних організаціях.

Отже, інформаційна безпека в контексті захисту прав людини є надзвичайно багатоаспектним, складним питанням, яке вимагає для свого вирішення значних зусиль із боку держави, медіа та суспільства загалом.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА:

1. Архипов О.Є., Архипова Є.О. Особливості розуміння понять «інформаційна безпека» та «безпека інформації». Информационные технологии и безопасность: основы обеспечения информационной безопасности (ИТБ-2014): материалы XIV Международной научно-практической конференции. К.: ИПРИ НАН Украины, 2014. С. 18–30.
2. Бєлєвцева В.В. Правові засади механізму захисту інформаційних прав та свобод людини в Україні. Захист прав, свобод і безпеки людини в інформаційній сфері в сучасних умовах: матеріали Другої науково-практичної конференції, м. Київ, 21 травня 2020 р. / упоряд.: С.О. Дорогих, В.Ф. Фурашев, В.Г. Пилипчук, О.В. Петришин. Київ, 2020. С. 59–64.
3. Богущий П.П. Право інформаційної безпеки у системі права національної безпеки України. Актуальні проблеми управління інформаційною безпекою держави: Х Всеукраїнська науково-практична конференція. Збірник тез наукових доповідей. Київ, 4 квітня 2019 року. С. 11–13.
4. Бондаренко Р., Михальчук В. Інформаційна безпека держави. Інвестиції: практика та досвід. 2021. № 5. С. 95–101.
5. Гаврильців М.Т. Інформаційна безпека держави в системі національної безпеки України. Юридичний науковий електронний журнал. 2020. № 2. С. 200–203.
6. Гавришак Л. Інформаційно-психологічна безпека особистості у сучасному світі. Проблеми гуманітарних наук. 2012. Вип. 29. С. 101–110.
7. Головка В.М. Право людини на безпечне інформаційне середовище в контексті природних прав людини. Правова інформатика. 2014. № 4 (44). С. 79–85.
8. Горденко С.І. Інформаційна безпека в сучасному світі. Молодий вчений. 2017. № 9.1. С. 38–41.
9. Гордієнко С.Г. Сучасні доктринальні положення інформаційної безпеки в Україні. Актуальні проблеми управління інформаційною безпекою держави: Х Всеукраїнська науково-практична конференція. Збірник тез наукових доповідей. Київ, 4 квітня 2019 року. С. 23–28.
10. Грабар Н.С. Зарубіжний досвід правового регулювання забезпечення інформаційної безпеки. Теорія та практика державного управління і місцевого самоврядування. 2020. № 1.

11. Дацюк О. Інформаційно-психологічна безпека держави: дипломатична толерантність та «синдром жертви». Актуальні проблеми міжнародних відносин. Випуск 89 (Частина II). 2010. С. 135–137.
12. Довгань О. Д., Ткачук Т. Ю. Система інформаційної безпеки України: онтологічні виміри. Інформація і право. 2018. № 1 (24). С. 89–103.
13. Довгань О. Д. Щодо деяких аспектів прав, свобод та безпеки людини в інформаційній сфері. Захист прав, свобод і безпеки людини в інформаційній сфері в сучасних умовах: матеріали другої науково-практичної конференції, м. Київ, 21 травня 2020 р. / упоряд.: С. О. Дорогих, В. Ф. Фурашев, В. Г. Пилипчук, О. В. Петришин. Київ, 2020. С. 18–27.
14. Дорош Л. Інформаційно-психологічна безпека особи, суспільства та держави: новітні виклики міжнародній безпеці. Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку. 2013. Випуск 25. С. 107–112.
15. Золотар О. О. Інформаційна безпека людини: теорія і практика: монографія. Київ: ТОВ «Видавничий дім «АртЕк», 2018. 446 с.
16. Золотар О. О. Правовий статус людини в інформаційному суспільстві. Юридичний електронний журнал. 2018. № 1. С. 84–87.
17. Ільницька У. Інформаційна безпека України: сучасні виклики, загрози та механізми протидії негативним інформаційно-психологічним впливам. Політичні науки. 2016. Том 2, № 1. С. 27–32.
18. Інформаційна безпека держави: навч. посіб. для студ. спец. 6.170103 «Управління інформаційною безпекою», 125 «Кібербезпека» / Гур'єв В. І., Мекед Д. Б., Ткач Б. М., Фірсова І. В. Ніжин: ФОП Лук'яненко В. В. ТПК «Орхідея», 2018. 166 с.
19. Калиновський Ю. Ю. Ціннісна безпека людини в інформаційному суспільстві. Захист прав, свобод і безпеки людини в інформаційній сфері в сучасних умовах: матеріали другої науково-практичної конференції, м. Київ, 21 травня 2020 р. / упоряд.: С. О. Дорогих, В. Ф. Фурашев, В. Г. Пилипчук, О. В. Петришин. Київ, 2020. С. 190–196.
20. Катаєв Є. С. Інформаційно-психологічна безпека особистості в умовах сучасного суспільства. Вісник Національного університету оборони України. 2014. 2 (39). С. 215–220.
21. Колотило М. О. Свобода і безпека особистості в інформаційному суспільстві. Права, свободи і безпека людини в інформаційній сфері: матеріали наук.-практ. конф., 10 трав. 2018 р. / упоряд.: В. М. Фурашев, С. Ю. Петряєв. Нац. техн. ун-т України «КПІ ім. Ігоря Сікорського». Київ: КПІ ім. Ігоря Сікорського, Вид-во «Політехніка», 2018. С. 90–94.
22. Мисливий В. А. Кримінально-правова охорона інформаційної безпеки як гарантія конституційних прав і свобод людини. Права, свободи і безпека людини в інформаційній сфері: матеріали наук.-практ. конф., 10 трав. 2018 р. / упоряд.: В. М. Фурашев, С. Ю. Петряєв. Нац. техн. ун-т України «КПІ ім. Ігоря Сікорського». Київ: КПІ ім. Ігоря Сікорського, Вид-во «Політехніка», 2018. С. 20–24.
23. Ніколенко Д. М. Захист конституційних прав і свобод людини в інформаційній сфері України. Права, свободи і безпека людини в інформаційній сфері: матеріали наук.-практ. конф., 10 трав. 2018 р. / упоряд.: В. М. Фурашев, С. Ю. Петряєв. Нац. техн. ун-т України «КПІ ім. Ігоря Сікорського». Київ: КПІ ім. Ігоря Сікорського, Вид-во «Політехніка», 2018. С. 97–100.
24. Панфілов О. Ю. До проблеми оцінки сучасного рівня інформаційної безпеки України. Зовнішня торгівля: право, економіка, фінанси. 2012. № 3. С. 227–235.

25. Панченко О. А. Інформаційна безпека в контексті викликів і загроз національній безпеці. Public Administration and Local Government. 2020. issue 2 (45). С. 57–63.
26. Панченко О. А. Людська психіка в інформаційній небезпеці. Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Державне управління. С. 226–233.
27. Пилипчук В. Г. Актуальні питання захисту прав, свобод і безпеки людини в сучасному інформаційному суспільстві. Проблеми захисту прав людини в інформаційному суспільстві: матеріали наук.-практ. конф., м. Київ, 1 квітня 2016 р. / упоряд.: В. М. Фурашев, С. Ю. Петряєв. К.: НДІП НАПрН України, Національний інститут стратегічних досліджень, Секретаріат Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, НТУУ «КПІ» Вид-во «Політехніка», 2016. С. 6–8.
28. Солодка О. М. Пріоритети удосконалення інформаційної безпеки України. Інформація і право. 2015. № 3 (15). С. 36–42.
29. Сніцаренко П. М., Саричев Ю. О., Ткаченко В. А. Актуальні передумови необхідності розвитку інформаційного законодавства України. Права, свободи і безпека людини в інформаційній сфері: матеріали наук.-практ. конф., 10 трав. 2018 р. / упоряд.: В. М. Фурашев, С. Ю. Петряєв. Нац. техн. ун-т України «КПІ ім. Ігоря Сікорського». Київ: КПІ ім. Ігоря Сікорського, Вид-во «Політехніка», 2018. С. 80–83.
30. Тарасенко Н. Доктрина інформаційної безпеки України в оцінках експертів. Резонанс. 2017. № 18. С. 3–14. URL: <http://eprints.zu.edu.ua/id/eprint/1599> (дата звернення 10. 05.2021).
31. Ткачук Т. Ю. Складові інформаційної безпеки людини. Захист прав, свобод і безпеки людини в інформаційній сфері в сучасних умовах: матеріали другої науково-практичної конференції, м. Київ, 21 травня 2020 р. / упоряд.: С. О. Дорогих, В. Ф. Фурашев, В. Г. Пилипчук, О. В. Петришин. Київ, 2020. С. 183–189.
32. Ткачук Т. Сучасні загрози інформаційній безпеці держави: теоретико-правовий аналіз. Підприємство, господарство і право. 2017. № 10. С. 182–186.

УДК 070:342.722
П 68

Права людини та масмедіа в Україні
Збірник конспектів лекцій. Частина 3

Авторський колектив: Баранецька Анна, Бондаренко Олена, Виртосу Ірина, Волинець Галина, Вялкова Ірина, Галаджун Зоряна, Гаркавенко Юлія, Горбенко Інна, Грабовець Ірина, Гуманенко Олександра, Доценко Катерина, Зима Ольга, Іванець Тетяна, Йордан Ганна, Ковпак Вікторія, Комарова Олена, Лакомська Інна, Лашкіна Марина, Макарчук Олена, Маркова Вікторія, Марченко Ірина, Мединська Олеся, Мельничук Юлія, Островська Наталія, Плеханова Тетяна, Почапська Оксана, Просяник Оксана, Решетуха Тетяна, Русинко-Бомбик Любов, Савчук Оксана, Сащук Тетяна, Семенко Світлана, Сидоренко Ольга, Синоруб Галина, Солодка Людмила, Соломахін Андрій, Тарасюк Володимир, Тяпкіна Наталія, Чернявська Людмила, Чишевич Олексій, Чулкова Анна, Шендеровський Костянтин, Шутяк Лілія, Юріна Юлія.

Коректорка – *Ірина Довгаль*

Верстка і дизайн – Андрій Репенко

П68 **Права людини та масмедіа в Україні.** Частина 3: Збірник конспектів лекцій / за ред. Виртосу І., Шендеровського К. Київ : Інститут журналістики, 2021. – 354 с.

